

HET LAGER ONDERWIJS
IN DE PROVINCIE LIMBURG
(1815-1830)

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

onder redactie van

Prof.Dr.W. Jappe Alberts (voorzitter), Drs.J.F.R. Philips (secretaris),
Dr. Remigius Dieteren O.F.M., Dr.J. Grauwels, Mr.K.J.Th. Janssen de Limpens,
Drs.J.C.G.M. Jansen, Dr.Mr.H.H.E. Wouters

Raad van advies

Mr.Dr.Ch.J.M.A. van Rooy (Maastricht), Dr.L. Roppe (Hasselt),
Prof.Dr.E. Hélin (Luik)
Prof.Dr.J.A. van Houtte (Leuven)
Prof.Dr.F. Petri (Münster)
Prof.Dr.J.J. Poelhekke (Nijmegen)

De stichting „Maaslandse Monografieën” werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:
Mr.M.A.W. van Oppen (voorzitter), Drs.J.F.R. Philips (secretaris), Drs.J.J.C. Huyben (penningmeester), Dr.H.C.W. Roemen, Drs.M.K.J. Smeets

JAAK BREPOELS

HET LAGER ONDERWIJS IN DE PROVINCIE LIMBURG (1815-1830)



1976

VAN GORCUM, ASSEN/AMSTERDAM

© 1976 Van Gorcum & Comp. b.v., Assen

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd d.m.v. boekdruk, foto-offset, fotocopie, microfilm, of welk ander medium dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 232 1269 X

Maaslandse Monografieën nr. 22

(Ook verschenen in de reeks Werken uitgegeven onder auspiciën van de Bestendige Deputatie van de Provincie Limburg nr. 18)

WOORD VOORAF

De voorliggende studie over de ontwikkeling van het lager onderwijs in Limburg tijdens het Koninkrijk der Nederlanden zal men om meer dan één reden welkom heten.

Zij draagt ertoe bij om een lacune in de Belgische en Nederlandse historiografie verder op te vullen. Het hoeft niet te worden herhaald, dat de geschiedenis van opvoeding en onderwijs op andere historische sectoren ten achter is gebleven, al heeft het onderwijsprobleem in het raam van de politieke geschiedenis wel ruime aandacht getrokken. Men weet echter al te weinig af van de inhoudelijke evolutie van het onderwijs en wellicht nog minder van de niet-schoolse opvoeding. Het mag dan ook wenselijk heten dat het historisch-pedagogisch onderzoek zou worden gestimuleerd. De niet meer recente kritiek op het onderwijs, als zijnde al te weinig maatschappij-betrokken, en de hedendaagse slogan « ontscholing van de maatschappij ! » zullen ons immers niet uit het oog doen verliezen dat de school voor de wording van onze maatschappij een geweldige betekenis heeft gehad. Binnen de problematiek van een herbronning van het onderwijsbestel dient men overigens te weten hoe de huidige school tot stand is gekomen, welke weg ze heeft afgelegd.

Een studie over het lager onderwijs tijdens de jaren 1815-1830 heeft, in het raam van de Belgische en de Nederlandse historiografie, een draagwijdte die niet tot de pedagogische geschiedenis beperkt blijft. Van het Koninkrijk der Nederlanden werd in de vorige eeuw in Noord en Zuid een somber beeld opgehangen. De publikaties van R. Demoulin¹ en A. de Jonghe² hebben er een ander licht op geworpen, respectievelijk wat het economische beleid en de taalpolitiek betreft. In een studie die de opleiding van de onderwijzers in België tot centraal thema koos³, heb ik zelf op de positieve betekenis van het onder-

1. R. DEMOULIN, *Guillaume 1^{er} et la transformation économique des provinces belges, 1815-1830*, Luik-Parijs, 1938, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. 80.

2. A. DE JONGHE, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943.

3. M. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842*, Leuven, 1970, Universiteit te Leuven, Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5de r., dl. 7.

wijsbeleid gewezen. Ook in dit opzicht verandert aldus onze kijk op de politiek van koning Willem I. De onderwijspolitiek der regering in het Koninkrijk der Nederlanden was in haar relatie tot de religieuzen door S. Stokman reeds behandeld ⁴, maar in dat boek ging de aandacht meer naar de politiek dan naar het onderwijs. Ook in de werken van C. Hentzen ⁵ en J. de Nooij ⁶ was dat het geval.

Een grondige studie over de ontwikkeling van het lager onderwijs in Nederland in de late 18de en de beginnende 19de eeuw ontbreekt voorsnog en zal men ook tijdens de eerstkomende jaren wel niet kunnen verwachten. Het belang van zulke studie ligt nochtans voor de hand : het was immers in die tijd dat de vernieuwing van het volksonderwijs werd aangepakt, een verschijnsel met brede culturele en sociale consequenties. Na 1815 heeft koning Willems regering zich tot taak gesteld, de onderwijsverbetering waarmee sedert de Bataafse tijd in het Noorden een begin was gemaakt, ook in het Zuiden door te trekken. Hier viel, gelet op de stagnatie gedurende de Franse tijd, een hele achterstand op te halen. Een kernpunt van de vernieuwing lag in de kwaliteitsverbetering van de leerkrachten, in welk opzicht behoorlijke resultaten werden geboekt ; maar hield de verbetering van het lager onderwijs zelf daarmee gelijke tred ? Men dient met diverse tegenwerkende factoren rekening te houden : de ontoereikende materiële voorzieningen, het gebrek aan gepaste leermiddelen, de levensomstandigheden van de leerkrachten, de vooroordelen tegen het verbeterde onderwijs, de sociaal-economische omstandigheden. Onderwijskundig is het van belang, na te gaan welke factoren de onderwijsverandering hebben bevorderd, welke ze hebben tegengewerkt. Het afwegen van het uiteindelijke resultaat zal tevens een juistere kijk mogelijk maken op hetgeen de jaren 1815-1830 in de ontwikkeling van het volksonderwijs hebben betekend.

Een dergelijk onderzoek, voor het geheel van de Zuidelijke Provinciën opgezet, is een hele onderneming. Voor de provincie Antwerpen werd het reeds doorgevoerd ⁷, maar de resultaten zijn nog niet gepu-

4. S. STOKMAN, *De religieuzen en de onderwijspolitiek der regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, 's-Gravenhage, 1935, Universitas Catholica Lovaniensis, Dissertationes ad gradum magistri in Facultate Theologica consequendum conscriptae, t. II, dl. 27.

5. C. HENTZEN, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*, Dl. I, *De vestiging van het staatsmonopolie 1795-1813*, Nijmegen, 1920.

6. J. DE NOOIJ, *Eenheid en vrijheid in het nationale onderwijs onder Koning Willem I*, Utrecht, 1939.

7. G. LANDUYT, *Het lager onderwijs in de provincie Antwerpen (1815-1830)*, niet-gepubliceerde licentieverhandeling, Katholieke Universiteit te Leuven, 1971.

bliceerd. Gelukkig gebeurt dit nu wel wat Limburg betreft, een provincie die in het Koninkrijk der Nederlanden tot het Zuiden werd gerekend. Het valt te hopen dat ook andere provincies aan de beurt mogen komen⁸. De onderwijsvernieuwing heeft immers niet in alle gewesten een zelfde verloop gekend, maar dat verschijnsel is nog niet duidelijk geworden.

De geschiedenis van Limburg wordt door de voorliggende studie verrijkt. Wie er de bibliografie op naslaat, constateert dat reeds talrijke publikaties aan het onderwijs op lokaal vlak werden gewijd. Thans krijgt men een algemeen kader geschetst, waarbinnen reeds bekende gegevens kunnen worden ingepast en dat anderdeels voor nieuwe onderzoeken oriënterend kan werken. In dat verband zij er de aandacht op getrokken dat de auteur niet alleen aan de beleidsproblematiek aandacht besteedt, maar vooral op de reële situatie van de leerkrachten en van het onderwijs ingaat. Lacunes in de bronnen laten weliswaar niet toe alle vragen te beantwoorden, maar de rijkdom van de Limburgse onderwijsarchieven is toch ruim groot genoeg om de realiteit te benaderen.

Op welke wijze de auteur zijn materiaal heeft bewerkt, kan de lezer zelf beoordelen. Persoonlijk juich ik het besluit van de Bestendige Deputatie van de provincie Limburg, om de voorliggende verhandeling van een jong historicus te publiceren, ten zeerste toe.

Prof. Dr. M. De Vroede

8. Met betrekking tot de situatie in West-Vlaanderen tijdens het Koninkrijk der Nederlanden vindt men enige informatie in: L.A. DUCHEYNE, *De toestand van het gemeentelijk onderwijs, inzonderheid in West-Vlaanderen, bij het begin van de XIXe eeuw*, in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'émulation te Brugge*, XCII, 1955, p. 22-37.

INLEIDING

Het werk dat hier aangeboden wordt, werd oorspronkelijk ingediend als licentieverhandeling bij het departement geschiedenis van de Katholieke Universiteit te Leuven. Toen de Bestendige Deputatie van de provincie Limburg het plan opvatte deze studie uit te geven, werden enkele, niet wezenlijke veranderingen aangebracht.

In onze verhandeling beperkten we ons onderzoek geografisch tot de provincie Limburg en chronologisch tot de jaren dat de huidige Belgische en Nederlandse provincies als één geheel deel uitmaakten van het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830). Als Limburger viel onze keuze op de streek waar we geboren en getogen zijn. Onze voorkeur ging uit naar deze periode omdat in die jaren voor het eerst pogingen werden gedaan om het onderwijs op een geheel nieuwe leest te schoeien. We namen het lager onderwijs in al zijn facetten tot studieobject omdat sommige deelgebieden moeilijk los van elkaar kunnen gezien worden en omdat we toch verplicht waren al het beschikbare bronnenmateriaal in te kijken.

Onze studie vangt aan met een schets van het lager onderwijs vóór de Franse tijd. Het onderwijs, zoals het er in 1815 uitzag, droeg immers de stempel van een eeuwenoude ontwikkeling. Daarom leek het ons van belang daar even bij stil te staan.

Voor de jaren 1817-1821, d.w.z. de periode waarin de Jury voor het middelbaar en lager onderwijs werkzaam was, gaven we de voorkeur aan een chronologische behandeling. De daarop volgende hoofdstukken behandelen telkens een thema. Een dergelijke indeling blijft natuurlijk altijd vrij problematisch, omdat sommige aspecten moeilijk van elkaar te scheiden zijn. Trouwens, het archiefmateriaal leent zich niet tot thematische rangschikking.

Omdat het onderwijs altijd een belangrijke maatschappelijke beïnvloeding ondergaat en zelf ten dele voor een reproductie van de maatschappij verantwoordelijk is, hebben we in het eerste hoofdstuk ruime aandacht besteed aan het sociaal-economisch leven in de provincie. In de volgende hoofdstukken wordt het lager onderwijs in het Ancien Régime en in de Franse tijd belicht. Een bespreking van het onderwijsapparaat leek ons zeer belangrijk om de wegen waarlangs de onderwijsvernieuwing zich voltrok duidelijk te kunnen volgen. Na

een uiteenzetting over de activiteiten van de Jury komen de verschillende deelgebieden aan de beurt: de onderwijzer, de school en de didactiek, de leerling, waarna de verhandeling besloten wordt met een onderzoek naar de manier waarop de publieke opinie het proces van vernieuwing afgeremd heeft.

Statistieken, grafieken en kaartjes worden in bijlagen gegeven. Alleen wanneer tekst en illustratie een organisch geheel vormen, werd van deze regel afgeweken. Bij ons onderzoek rezen enkele cartografische problemen. Met name in Nederlands-Limburg waren, toen we onze studie aanvingen, verschillende gemeenten in fusie met andere opgegaan; in de loop van onze opzoekingen werden ook in de Belgische provincie fusies doorgevoerd. We hebben de oorspronkelijke samenstelling van de provincie behouden, inclusief de Waalse gemeenten, die later naar de provincie Luik zouden overgeheveld worden. Het Topografisch Centrum te Maastricht bezorgde ons een kaart. Ze werd in 1956 opgemaakt in opdracht van E. Nuyens, die een studie over de staatkundige ontwikkeling van de provincie aan het voorbereiden was. We hebben aan deze kaart een aantal verbeteringen moeten aanbrengen. Zo hebben we de grens die de twee provincies in 1839 definitief splitste, weggelaten, waardoor een gemeente als Stramproy haar oorspronkelijke omvang terug krijgt en gemeenten als Molenbeersel en Kinrooi niet voorkomen. We hielden geen rekening met de wijzigingen die zich in de behandelde periode in de gemeentegrenzen voordeden.

Tot slot rest mij nog de aangename taak al diegenen te danken, die ons bij deze studie geholpen hebben. Op de eerste plaats danken we prof. dr. M. De Vroede, voor zijn deskundige leiding en voortdurend kritische inbreng. In onze dank betrekken we ook H.K.J. Smeets, rijksarchivaris te Maastricht, de personeelsleden van het Rijksarchief te Maastricht, die zorgden voor een prettige werkatmosfeer, en Frans Vervliet, die het manuscript in zijn eerste versie uittipte. Aan de Bestendige Deputatie van de provincie Limburg danken wij de uitgave van dit werk.

Tenslotte ben ik veel verschuldigd aan mijn moeder, vooral voor het geduld dat ze voor zoonlief wist op te brengen. Dat het werk tot een goed einde gebracht werd, is ook aan haar te danken geweest.

BIBLIOGRAFIE

I. BRONNEN

a) ONUITGEGEVEN BRONNEN¹

Onze gegevens hebben we in hoofdzaak geput uit het fonds der onderwijsarchieven, dat zich in het rijksarchief te Maastricht bevindt. Dit fonds bezit een grote waarde, omdat het volledige archief van de Jury bewaard bleef. Uit het archief van de Commissie van Onderwijs ontbreken slechts enkele verslagen. Als aanvulling op dit rijk gestoffeerde archief, maar duidelijk op de tweede plaats, haalden we heel wat waardevol materiaal uit de archieven van het provinciaal bestuur: de gouverneur, de Provinciale en Gedeputeerde Staten en de arrondissementscommissaris van Roermond. Navorsingen in het rijksarchief te Hasselt bleven zonder gevolg. Omdat het uitpluizen van de genoemde archieven een rijke oogst aan gegevens opleverde, maakten we van de onderwijsarchieven in Den Haag slechts gebruik om die inlichtingen op te sporen die betrekking hadden op wat zich niet provinciaal, maar op regeringsniveau afspeelde, zoals b.v. de benoeming van de Jury- en Commissieleden. Voor de Franse tijd keken we het Frans archief in, dat ook in het rijksarchief te Maastricht opgeslagen ligt. In het rijksarchief te 's-Hertogenbosch namen we een aantal portefeuilles door met betrekking tot het 9de schooldistrict van Noord-Brabant.

1. 's-Gravenhage, *Algemeen Rijksarchief*.

Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, dl. XXXI, 1908, 's Gravenhage, 1909, p. 88, 97-99, p. 102.
Nrs. 396, 2660, 2682.

Diverse stukken uit het archief van het Ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën (1 april 1818 - 31 maart 1824) en van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat, afdeling Onderwijs, Kunsten en wetenschappen (6 april 1824 - 31 december 1830).

2. 's-Hertogenbosch, *Rijksarchief*.

Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, dl. XXXI, 1908, 's Gravenhage, 1909, p. 104-105.

Archief van de Provinciale Commissie van Onderwijs in Brabant, nrs. 12, 20-22, 29 en 34.

3. Maastricht, *Rijksarchief*.

— *Fonds der onderwijsarchieven*

Bij verwijzing gebruiken we de handschriftelijke inventaris die C. Bloemen in 1966 opmaakte.

Tijdelijke Jury voor het Middelbaar en Lager onderwijs (13 november 1917 - 5 juni 1821).

nrs. 1-2: register der verbalen².

1. Van de fondsen waarvan de inventaris niet uitgegeven is, geven we een omschrijving. In het andere geval verwijzen we naar de gedrukte inventaris.

2. Op deze verbalen bestaat een alfabetische klapper van gemeenten onder nr. 3.

nrs. 4-94 : verslagen der vergaderingen met bijbehorende stukken (1817-1821).

nrs. 95-97 : correspondentie van de secretaris van de Jury (1818-1820).

Provinciale Commissie van Onderwijs (5 juni 1821 - 13 april 1839).

nr. 98 : voorlopige instructie : 20 mei 1821.

nr. 99 : verbalen van de vergaderingen van de Commissie van Onderwijs 2.

nrs. 101-130 : verslagen van de vergaderingen van de Commissie van Onderwijs, met bijbehorende stukken (1821-1830).

nrs. 191-217 : verslagen van de inspecteurs (1821-1830).

nrs. 277-284 : correspondentie van Schmalhausen als inspecteur van het 5de en 8ste district en als secretaris van de Commissie (1821-1828).

nr. 285 : 'Tabellen van Examens', register houdende inschrijving van de geëxamineerde onderwijzers (3 februari 1818 - 21 april 1857).

Archief van de rijkslagere school te Maastricht.

nr. 309 : notulen van de vergaderingen van de Commissie van Beheer en Toezicht (29 mei 1826 - 23 december 1835).

nrs. 312-318 : ingekomen stukken (1819-1830).

nrs. 373-377 : rekeningen (1826-1830).

Archief van de rijkslagere school te Roermond.

nr. 412 : notulen en kopieën van verzonden brieven van de Commissie van Beheer en Toezicht over de rijkslage school (31 augustus 1826 - 26 oktober 1845).

nr. 413 : ingekomen stukken (1821-1860).

nrs. 417-421 : rekeningen (1823-1830).

— *Archieven van het departement van de Nedermaas.*

H. HARDENBERG, *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement der Nedermaas* (1794-1814), Den Haag, 1946.

nrs. 294, 2231, 2232, 2449, 2452, 2455.

— *Archief van het provinciaal bestuur* (van 1814 tot 1913 geïnventariseerd door E. Nuyens).

nrs. 871 e.v. : verbalen van de gouverneur (1815 e.v.).

nrs. 3237 e.v. : verbalen van de Gedeputeerde Staten (1816 e.v.).

Voor de periode 1815-1823 zijn er indicateurs van de correspondentie van de gouverneur (nrs. 717-749), waarop een klapper van trefwoorden opge maakt werd door de toenmalige administratie (750-752) ³.

Vanaf 1824 werd op de verbalen van gouverneur en Gedeputeerde Staten een repertorium aangelegd (nrs. 302 e.v.), waarop klappers bestaan van trefwoorden (nrs. 346-347) ⁴ en van persoonsnamen (nrs. 348-351).

nr. 376 : Beheer der provincie (uit het kabinetsarchief van gouverneur de Beekman).

nrs. 12271-12273 : stukken betreffende het onderwijs (uit het archief van de arrondissements(districts-)commissaris van Roermond ⁵).

3. Zie trefwoorden : enseignement public , écoles, instituteurs, instruction, jury d'instruction, maître d'école ; vanaf 1819 ook in het Nederlands.

4. Zie de trefwoorden : onderwijs, lager onderwijs, onderwijzers, Commissie van Onderwijs, overtredingen van onderwijs, onderstand voor schoollokalen ; vanaf 1825 vindt met het merendeel der stukken terug onder het hoofd 'lager onderwijs'.

5. Het archief van de arrondissementscommissaris van Maastricht werd zonder resultaat ingekeken.

b) GEDRUKTE BRONNEN

Als belangrijkste gedrukte bron fungeerde het tijdschrift *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding*, waarin heel wat verslagen van prijsuitdelingen en van openbare examens, berichten over vacante betrekkingen en belangrijke verhandelingen over de didactiek van het lager onderwijs verschenen. De belangrijkste besluiten, aanmaningen en verordeningen, die zowel van het Rijk als van de provinciale overheid uitgingen, werden langs het *Administratief Memoriaal* bekend gemaakt aan de lokale besturen. Deze bron bracht echter relatief weinig nieuwe gegevens aan het licht.

Het A.B.C. of Haneboek, Utrecht, 1818.

Administratief Memoriaal der provincie Limburg, 1817-1830.

Almanach du Clergé catholique romain des Pays-Bas, Brussel, 1822-1825.

Annuaire de la province de Limbourg, Maastricht, 1824-1825.

N. ANSLIJN, *Leesboek tot oefening in het kunstmatig lezen*, Leiden, 1816.

ID., *De Brave Hendrik*, Leiden, 1821.

ID., *De Brave Maria*, Leiden, 1823.

ID., *Natuur en aardrijkskundige mengelingen ter bevordering van algemeene kundigheden ten dienste der scholen*, Leiden, 1920.

ID., *Spel- en Leesboekje*, Leiden, 1819.

Bepalingen wegens eenen tijdelijken Jurij voor het middelbaar en lager onderwijs in de zuidelijke provinciën, z.p., z.j. (1817).

J. Brun's eerste beginselen der rekenkunde, voorgesteld in vragen en antwoorden ten dienste der scholen, veranderd en vermeerderd, overeenkomstig het nieuw aangenomen stelsel van maten en gewichten, door N. Ansljin N.Z., Leiden, 1825.

F.A. CAVENNE, *Statistique du département de la Meuse-Inférieure*, Maastricht, 1802.

M. COLSON, *De rapporten van de kantonskommissarissen (1797-1800)*, dl. I: *Maaseik*, Maastricht, 1970.

Het Dobbelt Cabinet der Christelycke Wyshey, Gent, z.j.

B. DOORENWEERD, *Bijbelse verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament*, z.p., z.j.

A.J. DORSCH, *Statistique du département de la Roer*, Keulen, 1804.

Eenige aantekeningen aangaande de stadsschool te Sittard gedurende de eerste jaren na de Fransche overhaersing, in: *Jaarboekje voor Sittard (Vereeniging 'De Kollenberg')*, 1903, p. 100-147.

A.R. FALCK, *Gedenkschriften*, uitg. H.T. COLENBRANDER, Den Haag, 1913 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine serie, nr. 13).

Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, uitg. H.T. COLENBRANDER, dl. VIII, 3de stuk, Den Haag, 1916 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, nr. 30).

J. GRAUWELS, *Schoolmeestersreglementen uit Grote Brogel (1784 en 1796)*, in: *Limburg*, jg. 48, 1969, p. 75-78.

Groot A.B.C. Boek, Gorinchem, z.j.

Heerlycke en gelukkige reys naar het Heilig Land en stad Jerusalem, z.p., z.j.

M. VAN HEYNINGEN BOSCH, *Moeder Anna*, Leiden, z.j.

ID., *Vader Jacob en zijne kinderijes*, Amsterdam, 1880.

HILDEBRAND, *Camera Obscura*, Utrecht-Antwerpen, z.j.

De Historie van den godvruchtige keizer Marcus Aurelius, z.p., z.j.

- P. LA COURT, *Inleydinge tot de cyfer-konst waer in de hoofd-specian aritmetices grondelyk ende zeer klaer worden uitgeleyt*, Maastricht, z.j.
- Kurze Chronik von Sittard von 900 bis 1755 nach dem Almanach von Augustin Dunkel mit Fortsetzung bis 1891 vom P.A. Potbast, Sittard, 1891.
- De Lancaster-scholen in Engeland, vergeleken met de stads armen-scholen te Amsterdam, Amsterdam, 1817.
- Mandements, lettres pastorales, publiés dans le diocèse de Liège depuis le concordat de 1801-1830, dl. II, 1814-1830, Luik, 1851.
- H.J. MEERMAN VAN DER HORST, *Eerste spel- en leesboekje voor Limburg's jeugd*, Venlo, 1821.
- ID., *Fabelen van Fénelon*, Venlo, 1822.
- ID., *Korte aardrijkskundige schets der Provincie Limburg, voor de jeugd*, Venlo, 1821.
- P.N. MUYT, *Aardrijkskundig leer- en leesboek*, Leiden, 1820.
- ID., *Aardrijksbeschrijving voor kinderen*, Maaseik, 1824.
- M. NAUWELAERTS, *Opvoeding en onderwijs in het verleden, teksten en documenten*, dl. III, *Hedendaagse tijd*, Leuven, z.j.
- Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de scholen in de Vereenigde Nederlanden*, Leiden, 1815-1830.
- De Nieuwe Nederduitsche spel-, lees- en schrijfkunst*, Groningen, 1697.
- Den Nieuwen Spiegel der jongheyt of gulden A.B.C.*, z.p., z.j.
- J.B. NOTHOMB, *Etat de l'instruction primaire en Belgique. Rapport décennal présenté aux Chambres législatives le 28 mai 1842, précédé d'un exposé de la législation antérieure à 1830 et suivi des textes des lois, arrêtés et circulaires de 1814 à 1830*, Brussel, 1842.
- Onstaan der grondwet. Bronnenverzameling* uitg. H.T. COLENBRANDER, dl. II, Den Haag, 1909 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine serie, nr. 7).
- Opregt onderwijs van de letter-konst*, Roermond, 1791.
- Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken, en derzelver vereischten, benevens de schets van een op zich zelven staande schoolvertrek voor honderd leerlingen*, Leiden, 1818.
- Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, 1ste reeks, dln. VI, XI en XIV, Brussel, 1836.
- P.J. PRINSEN, *Leerwijze om de kinderen te leeren lezen*, Amsterdam, 1818.
- ID., *Leesboekje voor eerstbeginnende kinderen*, Leiden, 1818.
- K. ROMEN, *Eenige Oorkonden en bescheiden, betrekking hebbend op het onderwijs te Roermond van 1300-1851*, in: *Limburgs Jaarboek*, dl. XVIII, 1912, p. 173-280.
- L. ROPPE, *De decadaire resp. maandelijksche rapporten van de commissarissen bij het Directoire Exécutif in het departement der Nedermaas 1797-1800*, Hasselt, 1956.
- J. ROSIER, *Uit het dagboek van Johannes Rosier (1778-1847) koster en schoolmeester te Sint-Pieter*, in: *Enci-schakels*, jg. 12-13, 1953-1954, passim.
- J. RUSSEL, *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard*, Maastricht, 1862.
- Schoolreglement te Maasbree in 1792*, in: *De Maasgouw*, jg. 42, 1922, p. 15-16.
- Verzameling van besluiten, aanschrijvingen en bekendmakingen van het gouvernement der provincie Limburg voor 1815-1816*, dl. I: 1815 en eerste halfjaar 1816, Maastricht, 1816.

Voorlopige Instructie voor de districts-schoolopzieners en commissien van onderwijs in het zuidelijk gedeelte van het Rijk, z.p., z.j. (1821).

H. WESTER, *A.B.C. Boek of begin der letteroefening voor kinderen*, Groningen, z.j.

II. WERKEN

a) ALGEMENE WERKEN

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, red. J.A. VAN HOUTTE e.a., dl. IX, Zeist, 1956, p. 182-288.

G. BERTIER DE SAUVIGNY, *De Kerk in het tijdperk der Restauratie (1801-1848)*, Hilversum-Antwerpen, 1965.

G. BOLKESTEIN, *De voorgeschiedenis van het middelbaar onderwijs, 1796-1863*, Amersfoort, z.j. (1914).

J.A. BORNEWASSER, *Kirche und Staat in Fulda unter Wilhelm Friedrich von Oranien, 1802-1806*, Nijmegen, 1956.

W. BOYD, *Geschiedenis van onderwijs en opvoeding*. Voortgezet door E. KING en aangevuld door M. KNOOP en P. DE WILDE, Utrecht-Antwerpen, 1969. Aula, 397.

L.W. DE BREE, *Het platteland leert lezen en schrijven*, Amsterdam, z.j.

I.J. BRUGMANS, *Paardekracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, Den Haag, 1961.

C. CORTEBEEK, *De Fransche overheersing in België 1793-1815*, Gent, 1900.

J.G. GAGLIARDO, *Enlightened Despotism*, New York, z.j. (1967).

Gedenboek Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 1784-1934, Amsterdam, z.j.

P. GERIN, *Bibliographie de l'histoire de Belgique, 1789-1831*, Leuven-Parijs, 1960. Cahiers. Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine, 15.

A. GOSLINGA, *Koning Willem I als verlicht despoot*, Baarn, 1918.

D. GROSHEIDE, *De Maatschappij 'Tot Nut van 't Algemeen' in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 3, 1949, p. 209-228.

Grote denkers over onderwijs en opvoeding, red. I. VAN DER VELDE, Groningen, 1964.

C. HENTZEN, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*, dl. I, *De vestiging van het staatsmonopolie 1795-1813*, Nijmegen, 1920.

Honderdvijfentwintig jaren arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961, Groningen, 1961.

Ph.J. IDENBURG, *Schets van het Nederlandse schoolwezen*, Groningen, 1964.

A. DE JONGHE, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)*, Sint-Andries, 1967.

H.N. VAN KALKEN, *Over leesboeken van vroeger eeuwen*, in: *De Vlaamsche Gids*, jg. 14, p. 167-175.

C. DE KEYSER, *Inleiding in de geschiedenis van het Westerse vormingswezen*, Antwerpen, 1958.

L. LEBON, *L'instruction du peuple. Histoire de l'enseignement populaire*, Brussel, 1872.

A. LEEN, *De ontwikkeling van het rekenonderwijs op de lagere school in de 19de en het begin van de 20ste eeuw*, Groningen, 1961.

A.F. MANNING, *De betekenis van C.R.A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen, 1956.

- M.A.J.M. MATTHIJSSSEN, *Klasse-onderwijs. Sociologie van het onderwijs*, Deventer, 1971.
- M. NAUWELAERTS, *Geschiedenis van onderwijs en opvoeding*, 3 dln, Leuven, z.j.
- N.F. NOORDAM, *De 'christelijke en maatschappelijke deugden' van onze eerste schoolwetten*, in: *Paedagogische Studiën*, jg. 43, 1966, p. 289-303.
- J. DE NOOIJ, *Eenheid en vrijheid in het nationale onderwijs onder Koning Willem I*, Utrecht, 1939.
- R.L. PLANCKE, *De historische paedagogiek van België. Overzicht en bibliographie*, Antwerpen, 1950, Rijksuniv. Gent, Hoger Instituut voor Opvoedkundige wetenschappen, Bijdragen tot de pedagogiek, 2.
- ID., *Paedagogica Belgica. Periodieke bibliographie en overzicht van de Belgische paedagogische studiën*, dl. I (1950) - dl. XVIII (1968).
- P. POULLET, *Les Institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions belges contemporaines*, Parijs-Brussel, 1907.
- R. REINSMA, *Aardrijkskunde en geschiedenis als unificatiemiddel tijdens de vereniging van België en Nederland*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 80, 1967, p. 158-176.
- L.J. ROGIER, *De Kerk in het tijdperk der Verlichting en Revolutie*, Hilversum-Antwerpen, 1964.
- D. SÖLLE, *Politieke theologie*, uitg. Oekumene, z.p., z.j.
- A. SLUYS, *Geschiedenis van het onderwijs in de drie graden in België tijdens de Fransen overheersching en onder de regering van Willem I*, Gent, 1912.
- S. STOKMAN, *De religieuzen en de onderwijspolitiek der regering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, 's-Gravenhage, 1935, Universitas Catholica Lovaniensis, Dissertationes ad gradum magistri in Facultate Theologica consequendum conscriptae, r. II, dl. 27.
- J.A. VALKS, *Klassikaal en individueel volksonderwijs. Histories-theoreties overzicht*, Amsterdam, 1925.
- J.C. VLEGGEERT, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874*, Assen, 1964.
- E. VLIBERGH, *De landelijke bevolking der Kempen gedurende de 19de eeuw. Bijdrage tot de economische geschiedenis*, in: *Mémoires, Koninklijke Academie van België. Klasse der Letteren en de Zedelijke en Staatskundige Wetenschappen*, nr. 2, Brussel, 1906.
- H.J. DE VOS, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19de eeuw*, 2 dln., Turnhout, 1939, Kon. VI. Academie voor Taal- en Letterkunde, r. VI, nr. 61.
- M. DE VROEDE, *Het openbaar lager onderwijs in België onder koning Willem I: de katholieke school*, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, dl. 78, 1964, p. 10-44.
- ID., *Van Schoolmeester tot Onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842*, Leuven, 1970, Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5de reeks, dl. 7.
- H. WITLOX, *Schets van de ontwikkeling van welvaart en bedrijvigheid in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, Nijmegen, 1956.

b) PLAATSELIJKE EN REGIONALE GESCHIEDENIS

- J. BERGMANS, *Van burcht tot school (Kessel)*, in: *Nedermaas*, jg. 16, 1938-1939, p. 112-114.

- C. DE BAERE, *Geschiedenis van het onderwijs te Hasselt*, 3 dln. in 2 vol., Hasselt, 1911-1914.
- Beschouwingen over de invoering van de Fransche administratie*, in: *De Maasgouw*, jg. 3, 1881, p. 602.
- A.F. VAN BEURDEN, *Familie van den Schoor*, in: *Limburgsche Leeuw*, dl. VI, 1898-1899, p. 21-25.
- J. BROUWERS, *Kluis en Kapel te Helshoven*, in: *Limburg*, jg. 43, 1964, p. 30-59.
- J. DARIS, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège (1724-1852)*, dl. IV, p. 202-204 en p. 295-335.
- ID., *Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège*, Luik, dl. VII (1876), dl. X (1882), dl. XII (1885).
- E. DELHOUGNE, *Genealogie van den Schoor*, in: *Limburgsche Leeuw*, jg. 10, 1962, p. 47-53.
- G. DOOYEWEERD en J.J. JONGEN, *Onderwijzend personeel van de openbare school te Heerlen van 1840-1921*, in: *Het land van Herle*, jg. 17, 1967, p. 28.
- H. DREHMANS, *De bewaarscholen en het lager onderwijs te Roermond in de eerste helft van de 19de eeuw*, in: *Limburg's jaarboek*, dl. XX, 1914, p. 296-301.
- J. DRIESSEN, *Overzicht van het lager onderwijs te Kerkrade vóór 1900*, in: *De Maasgouw*, jg. 82, 1963, kol. 93-117.
- Th. DRIESSEN, *Geschiedenis van Tegelen*, Middelaar, 1925.
- 1.000 jaar Herten, 968-1968, Herten, 1968.
- H. DYSERINCK, *Maastricht, Vaals en Sittard (ca. 1814)*, in: *Historisch Gedenkboek*, 1813, Haarlem, 1913, p. 592-610.
- Eygelshoven gedurende acht eeuwen, 1131-1931*. Gedenkboek uitgegeven door het gemeentebestuur, Maastricht, 1931.
- G.H. FRANSSEN, *Van Sempelvei tot Simpelveld. Geschiedenis van Simpelveld*, Simpelveld, 1970.
- M. FRERE, *De toestand van het onderwijs te Tongeren in het begin van de 19de eeuw*, in: *Tijdspiegel*, jg. 12, 1957, p. 236-237.
- Gedenkboek Geleen, van Dorp tot Mauritsstad*, Geleen, 1951.
- (*Gedenkboek*) *Uit Lottums historie*, Lottum, 1954.
- Gedenkboek der Nederlandse Hervormde Gemeente van Maastricht 1632-1932*, Maastricht, 1932.
- GEERKENS en SNIJDERS, *Gegevens over de school te Ophoven voor 1830*, in: *Limburg*, jg. 39, 1960, p. 316-320.
- J. GERADTS, *Twee Limburgse scholen in de vorige eeuw (1780-1781)*, in: *De Maasgouw*, jg. 15, 1893, p. 26.
- T.J. GERRITS, *Een schoolmeester te Tessenderlo in 1516*, in: *Limburg*, jg. 45, 1966, p. 266.
- Geulle in vroeger tijden: de meester en de school (ca. 1835)*, in: *Sjakel*, jg. 10, 1956-1957, p. 115-116.
- J.M. GIJSEN, *Johannes Augustinus Paredis, 1795-1886*, Assen, 1968, Maaslandse Monografieën, dl. 8.
- P.J.M. VAN GILS, *Het Onderwijs*, in: *Gedenkboek ter gelegenheid van het zeventighonderdjarig bestaan van Roermond als stad*, Roermond, 1932, p. 228-243.
- J.W.H. GOOSSENS, *De bezoldiging der schoolmeesters te Roermond en te Swalmen in de 18de eeuw*, in: *De Maasgouw*, jg. 51, 1931, p. 2-3.

- J. GRAUWELS, *De landbouw in het departement van de Nedermaas* (1811), in: *Limburg*, jg. 38, 1959, p. 150-156.
- ID., *De parochie Grutrode in 1715*, in: *Limburg*, jg. 44, 1965, p. 46-51.
- ID., *De sociaal-economische toestand van de landbouwarbeiders in het departement der Nedermaas* (1804), in: *Limburg*, jg. 41, 1961, p. 185-195.
- ID., *De suikerbietencultuur in het departement van de Nedermaas*, in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 14, 1959, p. 101-131.
- ID., *Een beschrijving van de Kempen en van Haspengouw* (1809), in: *Limburg*, jg. 39, 1960, p. 299-308.
- J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, dl. IV, Roermond, 1927.
- J. HEERE, *De lagere school te Maaseik voor de Franse Revolutie*, z.p., z.j. (1967).
- R. VAN HEUSDEN, *De inrichting van het lager onderwijs te Munsterbilzen in de 16de - 17de en 18de eeuw*, in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 5, 1950, p. 205-209.
- Heldhaftig gedrag van een Limburgsch priester*, in: *Limburg's Jaarboek*, dl. XIV, 1908, p. 209-212.
- J. HENKENS, *Een blik op het onderwijs te Weert in de eerste helft van de vorige eeuw*, in: *De Maasgouw*, jg. 89, 1970, kol. 185-194.
- Historische opstellen over Roermond en omgeving*, Roermond, 1951.
- J.A. HOENS, *Een gedicht op de gouden bruiloft van H. van den Schoor en S.E. Geradts* (1790), in: *Limburg's Jaarboek*, dl. XXIII, 1917, p. 166-171.
- L. VAN HOMMERICH, *Over schooltypen en onderwijssystemen in het verleden*, in: *Het Land van Herle*, jg. 12, 1962, p. 140-149.
- C.A. HUYGEN, *Van Graafschap Limburg tot Provincie Limburg*, Maastricht-Vroenhoven, 1949.
- J. JANSEN, *Limburgse Kerkgeschiedenis*, Roermond, z.j.
- M.J. JANSSEN, *Bijdrage tot de geschiedenis van Aefferden (kosterschap en schoolmeestersambt)*, in: *De Maasgouw*, jg. 19, 1897, p. 77-78.
- ID., *Bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in de parochie Swolgen*, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, jg. 60, 1924, p. 101-109.
- ID., *Schoolmeester en Schoolgebouwen te Meerlo, begin der 17e-20ste eeuw*, in: *Limburg's Jaarboek*, dl. XVIII, 1912, p. 35-56.
- ID., *Ter nagedachtenis R.H. Pieters, J. Pieters*, in: *Limburg's Jaarboek*, dl. I, 1894, p. 30-38.
- J.J. JONGEN, *Geschiedenis van Schaesberg 1700-1950 (Gedenkboek)*, 1950.
- ID., *Iets over het onderwijs te Schaesberg (17de - 20ste eeuw)*, in: *Het land van Herle*, jg. 2, 1952, p. 66-67; 85-86; 106-107.
- A.C. KENGEN, *Uit Geul's verleden*, Sittard, 1926.
- P. KORSTEN, *Het lager onderwijs in Noord-Limburg in de jaren 1814-1830*, z.p., z.j. (onuitgegeven doctoraalscriptie).
- ID., *Het onderwijs te Venlo in de jaren 1814-1830*, z.p., z.j. (onuitgegeven kandidaatsscriptie).
- A. KUBBEN, *Het lager onderwijs te Bree vóór 1795*, in: *Limburg*, jg. 19, 1937-1938, p. 214-223.
- G. LANDUYT, *Het lager onderwijs in de provincie Antwerpen (1815-1830)*, niet-gepubliceerde licentieverhandeling, Leuven, 1971.
- R. VAN LENT, *Bijdragen tot de geschiedenis van het onderwijs te Achel*, in: *Limburg*, jg. 11, 1929-1930, p. 61-71; 78-86.

- N. LEROY, *Evolutie van het lager onderwijs te Tongeren, 1789-1879*, niet-gepubliceerde licentieverhandeling, Leuven, 1970.
- Limburg's Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, red. BATTA, 2 dln., Maastricht, 1960.
- G.V. LUX, *Geschiedenis van het onderwijs te Rosmeer*, in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 2, 1947, p. 96-98.
- ID., *Het onderwijs in het kanton Bilzen tijdens de Franse overheersing (1795-1814)*, in: *Album dr. Bussels*, Hasselt, 1967, p. 391-401.
- H. MAAS, *Van Venrayschen grond (over Jan Deenen: koster-schoolmeester)*, in: *Nedermaas*, jg. 14 (1936-1937) - 18 (1940-1941), passim.
- P.J. MAAS, *Geschiedenis van Neeroeteren*, dl. II, Roeselare, 1906.
- F. MACOURS, *L'enseignement primaire dans le département de l'Ourthe pendant la Révolution (1795-1802)*, in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois*, jg. 59, 1935, p. 27-136.
- H. MEENS, *School en onderwijs te Nieuwenhagen in de vorige eeuw*, in: *Het Land van Herle*, jg. 16, 1966, p. 37-42.
- M. MEULENBERG, *De parochies Oirsbeek en Doenrade van oude tijden tot beden*, z.p., 1955.
- J. MICHIELS, *Het onderwijs te Wellen*, in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 10, 1955, p. 121-133.
- W. MOONEN, *Brunssum, de eeuwen door*, Brunssum, 1952.
- M. MULLENS, *Onderwijs en analfabetisme in het kanton Millen tijdens de Franse overheersing (1796-1814)*, Hasselt, 1966.
- F. NETTESHEIM, *Geschichte der Schulen in alten Herzogtum Geldern und in den benachbarten Landesteilen. Ein Beitrag zur Geschichte des Unterrichtswesens Deutschlands und der Niederlande*, Düsseldorf, 1881.
- T. NEVEN, *Onderwijs en onderwijsstoestanen te Tongeren*, in: *Gedenkboek Koninklijk Atheneum Tongeren*, Tongeren, 1952.
- J. NOTERMANS, *Onderwijs te Maastricht in de loop der eeuwen*, in: *Gedenkboek van de Katholieke Maastrichtse Middenstand (1902-1962)*, Maastricht, 1962, p. 41-71.
- E. NUYENS, *Het lager onderwijs te Hamont in de Hollandse tijd*, in: *Album dr. Bussels*, Hasselt, 1967, p. 429-438.
- ID., *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot haar uiteenvallen in 1839*, Maastricht, 1956.
- G. PANHUYSSEN, *Uit de geschiedenis van het Limburg's provinciaal bestuur*, in: *De Maasgouw*, jg. 74, 1955, kol. 98-124.
- J. PACQUAY, *Bilzen voorheen*, Bilzen, 1926.
- ID., *De Volksschool in de landelijke gemeenten*, in: *Verzamelde opstellen uitgegeven door den Geschied- en Oudheidkundige Studiekring te Hasselt*, dl. III, 1927, p. 50-64.
- G. PEETERS, *Echt in vroegere en latere tijden*, Maastricht, 1867.
- J.F.R. PHILIPS e.a., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914*, Assen, 1965.
- ID., *Limburgse bevolkingscijfers uit de eerste helft van de 19de eeuw*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, jg. 8, 1963, p. 135-143.
- ID., *De landbouwstructuur van Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19de eeuw, mede in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische lössgebieden*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, jg. 12, 1967, p. 1-25.

- ID., *Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de 19de eeuw*, in: *Jaarboek van het Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg*, dl. I, 1955, p. 3-34.
- A. REMANS, *Grepen uit het verleden van Genk*, in: *Limburg*, jg. 48, 1969, p. 70-71.
- ID., *Het onderwijs te Genk (1598-1961)*, in: *Tijdspiegel*, jg. 17, 1962, p. 70-76.
- ID., *Onderwijs te Pelt (16 eeuw)*, in: *Limburg*, jg. 48, 1969, p. 207-208.
- A. VAN RIJSWIJCK, *De geschiedenis van het onderwijs in Midden-Limburg*, in: *Jaarboek van het Bisschoppelijk College te Roermond*, dln. 17 (1961) en 18 (1961-1963).
- L. DE RIJCKER, *Het openbaar onderwijs in Vlaanderen tijdens de achttiende eeuw*, in: *Nederlandsch Museum*, 2de reeks, jg. 1, 1884, p. 297-359.
- O. ROBIJNS, *Een achttiende-eeuwsch dorpsonderwijs*, in: *De Opvoeding*, jg. 25, 1909, p. 130-113.
- ID., *Het schoolmeesterambt ten platten lande in vroeger eeuwen*, in: *De Opvoeding*, jg. 25, 1909, p. 57-60.
- ID., *Kleine Brogel*, in: *Limburg*, jg. 11, 1929-1930, p. 124-128.
- E. ROEBROECK, *Het land van Montfort. Een agrarische samenleving in een grensgebied, 1647-1820*, Assen, 1967, Maaslandse Monografieën, dl. 6.
- ID., *Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de 19de eeuw*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, jg. 11, 1966, p. 1-117.
- A. RUWET, *Geschiedenis van het onderwijs te Hasselt*, in: *Tijdspiegel*, jg. 8, 1953, p. 184-187.
- W. SIMENON, *Geschiedenis van de voormalige heerlijkheid Vlijtingen, hoofdbank der elf banken van Sint-Servaas*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, jg. 37, 1901, p. 1-191.
- ID., *L'instruction populaire à St. Trond pendant l'ancien régime*, in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, jg. 23, 1905, p. 161-197.
- C. SLOOTS, *Haga Mariana, Bisschoppelijk College Weert 1648-1948. 300 jaar onderwijsgeschiedenis*, Roosendaal, 1948.
- H.K.J. SMEETS, *De notabelen-vergaderingen in de arrondissementen Hasselt, Maastricht en Roermond — de latere provincie Limburg — in 1815*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 20, 1965, p. 24-61.
- J.F.L. SPEKKENS, *L'Ecole Centrale du département de la Meuse-Inférieure, Maastricht 1798-1804*, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, jg. 86-87, 1950-1951, p. 5-186.
- S. TAGAGE, *Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840*, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, jg. 98-99, 1962-1963, p. 215-306.
- V. THEWISSEN, *Wetenswaardigheden over het onderwijs te s' Herenhelden en omgeving (19de eeuw)*, in: *Limburg*, jg. 38, 1959, p. 157-165.
- C.F.N. TILLO, *Zonderlinge schoolstrijd te Hamont (1854-1857)*, in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 18, 1963, p. 77-95.
- Het traktement van een schoolmeester in Blerick in 1797*, in: *De Maasgouw*, jg. 41, 1921, p. 37.
- Th. VANDEBEECK en J. GRAUWELS, *De Boerenkrijg in het departement van de Nedermaas, Hasselt-Maastricht*, 1961.
- J.M. VAN DE VENNE, *Geschiedenis van Heer, Heer*, 1957.
- ID. e.a., *Geschiedenis van Hoensbroek*, Hoensbroek, 1967.

- C. VERWOERD, *Lager Onderwijs en scholen in de gemeente Helden in vroeger tijden (1560-1900)*, in: *Midden-Limburg*, 1956, 24 november, 1, 8 en 15 december.
- J. VERZIJL, *Venlosche notarissen*, in: *De Maasgouw*, jg. 71, 1930, p. 43-44.
- J. VOLS, *Het onderwijs te Beverst*, in: *Limburg*, jg. 29, 1950, p. 199-211.
- M. DE VROEDE, *De Belgisch-Limburgse pers van 1830 tot 1860*, Leuven, 1963, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdrage 28.
- Wederinkoop van eenige meubelen der abdij Thorn door J.N. van den Schoor, oud hoogschoot en de gevolgen daarvan*, in: *De Maasgouw*, jg. 7, 1885, kol. 1125-1127.
- A. WELTERS, *Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Echt*, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, jg. 61, 1925, p. 189-429.
- J.J. DE WIT en A.J.A. FLAMENT, *De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, jg. 47, 1911, p. 2-261.
- W. ZIMMERMAN, *Die Anfänge und der Aufbau des Lehrerbildungs- und Volksschulwesens am Rhein*, dl. II, *Lehrerbildung und Primärschulen am Rhein zur französischen Zeit (1794-1814)*. Ein Beitrag zur Geschichte des Rheinischen Schulwesens, Keulen, 1957.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

A.R.A.H.	's-Gravenhage, <i>Algemeen Rijksarchief</i> .
Binn. Zaken	<i>Ministerie van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat, Afdeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.</i>
Com.-Gen. OKW	<i>Commissariaat-Generaal voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.</i>
F.A.	<i>Archieven van het departement der Nedermaas.</i>
gem.	Gemeente.
K.B.	Koninklijk besluit.
M.B.	Ministerieel besluit.
N.B.	<i>Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de scholen in de Vereenigde Nederlanden.</i>
O.A.	<i>Fonds der onderwijsarchieven.</i>
P.A.	<i>Archieven van het provinciaal bestuur.</i>
R.A.M.	Maastricht, <i>Rijksarchief</i> .
R.A.H.	's-Hertogenbosch, <i>Rijksarchief</i> .

HOOFDSTUK I

DE PROVINCIE LIMBURG ONDER DE REGERING VAN WILLEM I (1815-1830)

In 1814 verkeerde Europa in een chaos. Op de puinen van het in elkaar gestorte keizerrijk van Napoleon werd een nieuw Europa geschapen. In de politiek van de Geallieerde Mogendheden, die in het Congres van Wenen de toekomstige grenzen vastlegden, namen de voormalige Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik en de Republiek der Verenigde Provinciën een bijzondere plaats in. Aan deze gebiedsdelen werd de rol van bufferstaat toebedeeld. De Acht Artikelen van Londen (1814) schreven de 'innige en volledige' eenmaking voor, zodat deze streken slechts één staat zouden uitmaken. De Slotakte van het Congres van Wenen (9 juni 1815) gaf de nieuwe staat de naam van Koninkrijk der Nederlanden, met Willem I als eerste koning.

In augustus 1815 werden het voormalige departement van de Nedermaas en enkele gebieden van het Roerdepartement als provincie Limburg officieel bij het Koninkrijk der Nederlanden ingelijfd. Tevoren was het op de rechter Maasoever gelegen gedeelte de inzet geweest van een fel diplomatiek touwtrekken tussen Pruisen en de Nederlanden. Onthouden we voor de onderwijssituatie slechts dat de oude Generaliteitslanden gedurende een korte periode deel uitmaakten van de provincie Noord-Brabant (vanaf 23 dec. 1814 voor de gemeenten op de linker Maasoever, van 13 mei 1815 tot oktober 1815 voor de rechter) ¹.

De aanhechting bij Frankrijk van het gebied dat tegenwoordig de beide provincies Limburg omvat wordt algemeen beschouwd als zeer ingrijpend en determinerend voor zijn verdere ontwikkeling. Het particularisme van het Ancien Régime was in deze gewesten, meer bepaald in het huidige Nederlands-Limburg, tot in het absurde doorgevoerd. In dit kluwen van juridische, monetaire en bestuurlijke ver-

1. E.M.T.W. NUYENS, *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot haar uiteenvallen in 1839*, Maastricht, 1956, p. 47 en 49-50.

scheidenheid bracht de Franse overheersing orde en uniformiteit van instellingen².

De provincie werd ingedeeld in grotere bestuursseenheden: arrondissementen (in 1815 Hasselt en Roermond³; in 1818 Hasselt, Roermond en Maastricht⁴)⁵, kantons en als kleinste eenheid de gemeente. De gouverneur⁶, die door de koning benoemd werd, vertegenwoordigde het hoogste bestuur in de provincie. Samen met Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten, die stands- en trapsgewijs verkozen werden⁷, maakte de gouverneur het provinciaal bestuur uit. Op lager niveau fungeerden de drie arrondissementscommissarissen en de gemeentelijke overheden. Niet alleen werd het unificeringswerk van de Franse Revolutie voortgezet; de mentaliteit van het leidende deel van de bevolking had de invloed van de Franse overheersing ondergaan. De Verlichting had onder de opkomende Limburgse burgerij en intelligentsia aanhangers gekweekt en een zekere goodwill voor het nieuwe gezag geschapen. De Limburgse streken lagen immers op een kruispunt van invloedswegen: de Zuidelijke Vonckistenbeweging, de Noordnederlandse patriottenbeweging en de uitstraling van de Luikse commune. Het was in deze kringen dat Willem I bij voorkeur zijn functionarissen koos. Maastricht was van oudsher door zijn tweeherigheid een ware vrijplaats voor politiek en religieus vervolgd⁸; de stad stond model voor een vreedzaam naast elkaar leven van verschillende godsdienstige gezindten. Roermond werd, van een rustige, burgerlijke, door magistratuur en geestelijkheid bestuurde stad, een gemeente die een sterk liberale inslag kreeg⁹.

2. *Limburg's Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, red. BATTA, dl. II, Maastricht, 1960, p. 705-706; cfr. de kaart gevoegd bij J.J. DE WIT en A.J.A. FLAMENT, *De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, jg. 47, 1911; C.A. HUYGEN, *Van Graafschap Limburg tot Provincie Limburg*, Maastricht-Vroenhoven, 1949, p. 19-85.

3. E. NUYENS, *op. cit.*, p. 99.

4. *Id.*, p. 104.

5. *Id.*, p. 109. De arrondissementen werden vanaf 1825 districten genoemd. Om verwarring met schooldistricten te vermijden, zal in de tekst die volgt steeds gesproken worden van arrondissementen en arrondissementscommissarissen.

6. Vanaf okt. 1815 tot 1828: Charles de Brouckère, vanaf 1828: M.H. Ghislain, baron de Beekman de Libersart: PANHUYSEN, *Uit de geschiedenis van Limburgs provinciaal bestuur*, in: *De Maasgouw*, jg. 74, 1955, kol. 89-124.

7. De standen waren: ridderschap, steden en platteland; zoals men bemerkt, heeft de voormalige 2de stand, de geestelijkheid, de plaats geruimd voor het platteland; als steden werden aangeduid: Maastricht, Hasselt, Roermond, Tongeren, Sint-Truiden, Venlo, Maaseik, Sittard en, vanaf 1818, Weert: E. NUYENS, *op cit.*, p. 113; C.A. HUYGEN, *op cit.*, p. 110.

8. *Limburg's Verleden*, dl. II, p. 683.

9. J.M. GIJSEN, *Johannes Augustinus Paredis, 1795-1886*, Assen, 1968, p. 125-126.

Niet alleen de steden ondergingen een structuurwijziging. Op het eind van de 18de en in het begin van de 19de eeuw beleefde Limburg een agrarische omwenteling : een fundamentele verandering, waarbij de grondslagen van de oude landbouw doorbroken werden¹⁰. Het bestaan van de mensen was beklemd geraakt in het kader van de traditionele feodale samenleving ; veelsoortige betalingen als recognitie van heerlijke rechten maakten kapitaalvorming en -investeringen onmogelijk¹¹. De oude bedrijfjes waren autarkische eenheden : ofwel diende de opbrengst rechtstreeks om in de eigen behoeften te voorzien ofwel indirect om door verkoop de nodige middelen te verwerven om de belastingen te betalen. Vlak vóór de Franse Revolutie was de Limburgse boer eerder een zelfstandig werkende landarbeider, die voor zijn arbeid een vergoeding ontving van ongeveer 45 % van de oogst¹². Dit gehele stelsel werd in de geschriften van de Fysiocraten ondergraven : in de plaats van de economische afhankelijkheid van de boer stelden ze vrije eigendomsvorming en het vrije beschikkingsrecht centraal ; vrijheid zou het individualisme van de boerenbevolking versterken en zodoende leiden tot verhoging van de landbouwproductiviteit ; de loskoppeling van de boer van de grond zou de mobiliteit van het land naar meer produktieve landbouwers doen toenemen¹³.

Een belangrijk obstakel tot produktiviteitsverhoging vormde het drieslagstelsel. De invoer van de teelt der voedergewassen kwam de mestvorming ten goede, zodat de braak kon verdwijnen. Met technische verbeteringen en de uitbreiding van het gebruik van het paard als trekdier was het drieslagstelsel ten dode opgeschreven. Verhoging van opbrengsten hoopte men voorts te verkrijgen door het cultuurareaal uit te breiden : deels door ontginning van woeste gronden, deels door verkoop en verdeling van de oude gemeentegronden¹⁴. In sociaal opzicht hield deze structuurwijziging heel wat nadelen in voor de boerenbevolking. De traditionele dorpsgemeenschap, met haar collectieve huishouding, werd vervangen door het particuliere bedrijf ; de inschakeling van de boer in een moderne markteconomie leverde hem over aan prijswetten en aan een bittere concurrentiestrijd, die wel de produktiviteit doch geenszins de kleine boer ten goede

10. J.F.R. PHILIPS, e.a., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914*, Assen, 1965, p. 3.

11. E. ROEBROECK, *Het land van Montfort*, Assen, 1967, p. 146.

12. J.F.R. PHILIPS, *op. cit.*, p. 18-19.

13. H. VAN DER WEE, *De groei van het kapitalisme en van het marxisme*, collegenota's, p. 93-95 ; J.F.R. PHILIPS, *op. cit.*, p. 20.

14. J.F.R. PHILIPS, *op. cit.*, p. 3.

kwam¹⁵. De verdeling van de gemeentegronden en de ontginningen geschiedden vrijwel steeds ten nadele van de kleine boeren : zij bezaten immers relatief het meeste vee, dat nu niet meer in de mogelijkheid was op de gemeentegronden te grazen ; bovendien ontbrak het hun aan de nodige kapitalen om de gronden rendabeler te maken. Heel wat vrijgekomen gronden gingen dan ook grotendeels naar de oude landadel en de rijke burgerij¹⁶. Tegelijkertijd steeg het aantal der agrarische proletariërs en pachters. De Franse wetgeving schiep het politieke kader waarin deze veranderingen zich konden voltrekken. De landbouwpolitiek was erop gericht een evenwicht te bereiken tussen consumptie en produktie, dit wil zeggen dat de produktie van voedingsmiddelen de binnenlandse behoeften moest kunnen dekken. In het departement van de Nedermaas zou men hierin slagen¹⁷.

De Nederlandse overheidspolitiek zette de ingeslagen koers verder, al maakte ze van een systematische landbouwpolitiek niet een punt van overwegend belang in haar economisch beleid. De ontwikkeling vertoonde dan ook een eerder gemodereerd verloop, waarbij de veranderingen zich meer langs geleidelijke weg doorzetten. De vooruitgang was minder groot omdat de landbouw af te rekenen had met een ongunstige conjunctuur. In vergelijking met de Franse periode kon zelfs van achteruitgang sprake zijn¹⁸. De Limburgse landbouw bevond zich in een moeilijke en bedrukte toestand, de provincie werd overspoeld met goedkoop graan uit het Rijnland, wat de afzet van inlands graan sterk bemoeilijkte ; de daling van de graanprijzen verhoogde de verarming van de boeren en onttrok aldus de nodige kapitalen aan de investeringen ; bovendien bewerkte de bevolkingsgroei een stijging van de vraag naar cultuurareaal in een periode dat de ontginningen stagneerden¹⁹.

Deze schets van de landbouw in Limburg willen we in het kort vervolledigen door even te wijzen op de verscheidenheid van de bodem die een grote pluriformiteit van het uitzicht tot gevolg heeft. De geringe lokale verschillen voorbijgaande, kunnen we volgende gebieden

15. J.F.R. PHILIPS, *De landbouwstructuur van Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19de eeuw, mede in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische lössgebieden*, in : *Studies over de sociaal-ekonomische geschiedenis van Limburg*, dl. XII, 1967, p. 9.

ID., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, p. 13.

16. J.F.R. PHILIPS, *De landbouwstructuur...*, p. 9.

17. ID., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, p. 36.

18. ID., p. 111.

19. ID., p. 117.

onderscheiden²⁰. De lössgebieden, met hun vruchtbare akkers en vele boerenbedrijfjes, verdelen het Zuidlimburgse heuvelland en Haspengouw in vele dorpjes en gehuchten, wat een geconcentreerde woonwijze en ophoping van gemeenten met zich meebrengt. Aan weerszijden van de Maas strekt zich, dank zij de alluviale rivierklei-afzettingen, een langgerekte, maar smalle, vruchtbare strook uit. Midden-Limburg vertoont de kenmerken van een overgangsgebied. De zandgronden van de noordelijk gelegen streken, de Peelstreek en het Roermondse, met zijn woeste en moerasachtige gronden, en de Kempen met zijn uitgestrekte heidevlakten en bossen, drukken zeer sterk de vruchtbaarheid van de bodem. De moeilijke wijze van boeren vereist hier grotere en meer uitgestrekte gronden dan in het zuiden; de gemeenten zijn er dan ook groter en minder talrijk²¹.

Algemeen trof men in Limburg weinig voor de markt producerende boeren aan. De kleine marginale bedrijfjes, die in eerste instantie gericht waren op eigen behoeftenvoorziening, domineerden. De landbouw bleef de hoofdbezigheid van de bevolking, alhoewel haar tewerkstellingsmogelijkheden beperkt bleven en aan fluctuatie onderhevig waren. Dikwijls moest een aanvullend inkomen gezocht worden buiten de landbouwsector. Hier waren de omstandigheden allerm minst gunstig. Alleen voor de kleine bedrijfjes was de conjunctuur beter, omdat de produkten slechts in de naaste omgeving hun afzet vonden²². Limburg nam wat dat betreft geen uitzonderlijke plaats in: het ambachtelijke kleinbedrijf was in deze periode vrij algemeen²³.

De textielindustrie was in hoofdzaak geconcentreerd in Vaals en Roermond. Leerlooierijen waren over de gehele provincie verspreid. Papierindustrie trof men aan te Maastricht, Gulpen, Roermond en Wittem. Tegelen was het centrum van de Maaslandse kleiwareindustrie. Aan de bodem gebonden industrieën bloeiden te Kerkrade (steenkol), in de Peel (veenderijen), te Rolduc (zandsteengroeven) en te Houthem (mergelexploitatie). De kleine metaalnijverheid was vertegenwoordigd te Maastricht en te Venlo (speldenfabrieken), te Vaals en te Heerlen (naaldenfabrieken), te Maastricht en te Roermond

20. ID., p. 120-137.

21. E. VLIBERGH, *De landelijke bevolking der Kempen gedurende de 19de eeuw. Bijdrage tot de economische geschiedenis*, in: *Mémoires, Koninklijke Académie van België. Klasse der Letteren en der zedelijke en staatskundige wetenschappen*, 2de reeks, dl. II, Brussel, 1906, p. 11.

22. J.F.R. PHILIPS, *Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de 19de eeuw*, in: *Jaarboek van het sociaal-historisch centrum voor Limburg*, dl. I, 1955, p. 13.

23. I.J. BRUGMANS, *Paardekracht en mensenmacht*, Den Haag, 1961, p. 71.

(vuurwapens). De verzorgingsindustrie nam een belangrijke plaats in : in de steden en op het platteland, in tal van dorpen, vond ze plaats in kleine ambachtsbedrijven, zoals brouwerijen, distilleerderijen, stroopkokerijen, kaarsenfabrieken, stoffenververijen en stijfselfabriekjes. De steden vertoonden een meer gedifferentieerd en uitgebreider produktiegamma. Sommige plattelandsgemeenten specialiseerden zich, zoals Arcen en Velden (chocolade), Bergen (mosterd) en Tegelen (zeep en cichorei) ; een gemeente als Vroenhoven telde 24 cichoreifabriekjes²⁴. Bovendien heerste er een grotere autarkie in de dorpen ; er waren weinig betrekkingen met de buitenwereld met het gevolg dat de gemeenten en zelfs sommige bedrijfjes zelfbedruipend waren : men at wat op het land gewonnen werd en kleepte zich met zelf geweven linnen²⁵. In elke hoeve werd vlas gesponnen : soms waren het boeren die in de winter over genoeg tijd beschikten en die, al dan niet in opdracht van grotere ondernemers, deze arbeid verrichtten. Slechts na de Belgische opstand zou de Limburgse industrie aan belangrijkheid winnen.

Industrie moet steeds gedragen worden door een goed ontwikkeld handelsverkeer. De staatkundige eenmaking, die een eind maakte aan de oude belangentegenstellingen van de verschillende soevereinen, en de gunstige ligging van de provincie tussen de Luikse en Duitse industriebekkens en de handeldrijvende streken in het noorden, boden belangrijke aanzetten hiertoe²⁶. In 1800 was het handelsverkeer ernstig gestremd door de gebrekkige staat van het wegnnet en de slechte bevaarbaarheid van de Maas. Nog in 1830 beschikte het arrondissement Maaseik en Hasselt over geen enkele verbeterde buurtweg. Om de handel enigszins op te beuren werd in Limburg de weg aangelegd van Maastricht naar Vaals (1825). Vooral de aanleg van de Zuid-willemsvaart, van Maastricht naar Den Bosch, zou ruime mogelijkheden openen voor de toekomst.

De bevolking van Limburg was, vooral in het huidige Nederlands-Limburg, niet alleen versnipperd geweest ; de daareven geschetste verscheidenheid van landschap en bodem bracht binnen de provincie verschillen teweeg die het karakter van de bevolking diepgaand beïnvloedden. Toch vertoonde de Limburgse bevolking sterk homogene trekken. Vooral hun gemeenschappelijke godsdienst maakte de Limburgers tot buitenbeentjes t.o.v. het Noorden. Hun dorpsgericht en

24. J.F.R. PHILIPS, *Enige notities...*, p. 14-16.

25. E. VLIEBERGH, *op. cit.*, p. 12 en 167.

26. J.F.R. PHILIPS, *Enige notities...*, p. 12.

geïsoleerd leven, versterkt door de geografische ligging, dreef hen naar de periferie van het Koninkrijk. Het leven en het sociaal verkeer vertoonde de kenmerken van een maatschappij in beweging. Het gezin vormde onbetwistbaar de grondslag van de dorpsgemeenschap: alle mensen die door de heilige band van huwelijk en familie verbonden waren, werden in deze kern verzameld. Ze trad op als een kleine verzorgingsstaat voor grootouders, ongetrouwde broers en zusters, vaste meiden en knechten. De boerenstand had veel van zijn vroegere veerkracht ingeboet en leefde buiten de sociale spanningen van het ogenblik. Het sociaal gedrag van de boer steunde op oude tradities en instellingen en lag verankerd in een vast en veilig normenpatroon, waaraan hij zich dikwijls vastklampte in een tijd die ingrijpend aan het veranderen was. Deze gehele leefwereld werd beschermd en gesteund door de Kerk, vaak het enige communicatiemiddel met de buitenwereld. De sociale integratie binnen een dorp werd nog versterkt door de onderlinge betrokkenheid van de mensen, een gezamenlijke aanvaarding van een zelfde normenstelsel, de kracht van de familietraditie en het geringe verschil in welstand en in sociale differentiatie. De kasteelheer, in een heilige alliantie verenigd met de burgemeester, de pastoor en enkele welgestelde boeren, door de aard van hun bezit conservatief en zelfgenoegzaam, vormden het plaatselijke dorpsestablishment. In het huidige Nederlands-Limburg werd het isolement nog in de hand gewerkt door een culturele verscheidenheid, als gevolg van de staatkundige versnippering. Bij velen was een Limburgs — laat staan een nationaal — eenheidsgevoelen afwezig. Het vaderland was identiek met de geboortegrond en reikte nauwelijks verder dan de plaats waar men geboren en getogen was²⁷.

Aan die politieke en culturele afzondering had ongetwijfeld de gebrekkige ontwikkeling van de bevolking voor een deel schuld. Aan opvoeding en intellectuele vorming werd weinig waarde gehecht, vertrouwd als de jeugd van huis uit was met algemene gedragsregels, die al sinds eeuwen golden en die bijgevolg als traditioneel juist werden aanzien. Slechts langzaam zou men deze poelen van onwetendheid kunnen dempen. In het bewustzijnsproces en in de ontdekking van een eigen sociale identiteit zou het volksonderwijs een niet geringe rol spelen. Op dit vlak werden in de behandelde periode nieuwe wegen ingeslagen.

27. Cfr. J.F.R. PHILIPS, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, p. 144-147.

HOOFDSTUK II

DE SITUATIE VAN HET LAGER ONDERWIJS IN HET ALGEMEEN VOOR 1817

§ 1. Het lager onderwijs op de vooravond van de Franse Revolutie

In de beginjaren van het Koninkrijk der Nederlanden worden we geconfronteerd met een schoolwezen dat een eeuwenoude ontwikkeling achter zich had. Voor een beter begrip van deze toestand is een korte terugblik op de jaren vóór de Franse overheersing gewenst. We kunnen hier slechts een globaal beeld ophangen, zoals dit uit diverse detailstudies naar voren treedt¹.

Naar de aard van het gegeven onderricht onderscheidde men reeds vroeg verschillende types van onderwijs : het lager en het hoger onderwijs. Dit laatste verschijnt in de bronnen onder tal van benamingen en was volgens huidige maatstaven eerder middelbaar onderwijs. Voor zover de scheidingslijn duidelijk is, laten we het hier buiten beschouwing.

In de lagere school werd doorgaans niet meer aangeleerd dan de meest elementaire kundigheden, als lezen, schrijven, rekenen, godsdienst en de eerste beginselen van het latijn, dit alles in weinig of meer gevorderde vorm. De willekeur in de samenstelling van dit programma heeft dan ook tot gevolg dat we met een grote verscheidenheid van gevallen te maken hebben². Dergelijke schooltjes bestonden reeds in de Middeleeuwen. De volksschool van het Ancien Régime kreeg voor goed wind in de zeilen door de uitvinding van de boekdrukkunst, die een ruime verspreiding van boekjes mogelijk maakte³. Tegelijkertijd won onder invloed van het humanisme de idee dat onderwijs en opvoeding voor de vorming van de mens van groot belang waren, steeds

1. Gegevens over het lager onderwijs tijdens het Ancien Régime zijn in de literatuur in groot getal aanwezig ; in het kader van deze studie waren we genoodzaakt een selectie door te voeren.

2. M. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer*, Leuven, 1970, p. 35.

3. J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, dl. I, Roermond, 1878, p. 493.

meer veld⁴. Zo werd bij de oprichting van de nieuwe bisdommen in de 16de eeuw algemeen voorgeschreven dat er een voldoende aantal scholen diende opgericht te worden en dat elke parochie een school moest bezitten⁵. Dat dit in deze eeuw gebeurde, was niet toevallig: de geestelijkheid zag in de school een geschikt kanaal waarlangs de katholieke leer verspreid en beveiligd kon worden tegen het opkomende protestantisme. De contrareformatie heeft dan ook een — zij het slechts tijdelijke — heropleving van het onderwijs en een grotere bedrijvigheid van de Kerk tot gevolg gehad. Na de consolidatie van haar positie heeft de kerkelijke overheid geen grote inspanningen meer gedaan. In de bisschoppelijke voorschriften stond een godsdienstige bekommernis vooraan, zowel wat de gegeven leerstof als wat het toezicht op de schoolmeesters betrof. De hoofdtaak van de meester was soms weinig meer dan het bijbrengen van wat tucht en van de godsdienstpraktijk⁶. De onderwijsfinaliteit stond zeer sterk in het teken van een herwaardering van het religieuze leven. Deze ontwikkeling werd mede bevorderd door het afzijdig blijven van de wereldlijke overheid, die zich van het onderwijs weinig aantrok, tenzij om de Kerk in haar taak bij te staan⁷. Slechts in 1774 kwam op initiatief van Maria Theresia een algemene ordonnantie op het lager onderwijs tot stand; de realisatie van dit initiatief zou echter verhinderd worden door de omwentelingen van het eind der 18de eeuw⁸. Tot de Franse Revolutie zou de Kerk haar rol van behoedster en beheerster van het onderwijs blijven vervullen.

Daar verschillende instanties rechtens bevoegd waren om scholen te stichten en te beheren, kreeg men te maken met een gevarieerd onderwijspatroon: in de steden had men kapittelscholen, later door religieuzen overgenomen, parochiescholen en stadsscholen; op het platteland overheersten de parochie- of dorpsschooltjes. Deze laatste droegen een ander karakter dan de stedelijke scholen, omdat de eisen die men in stad en platteland aan onderwijs en opvoeding stelde uiteenliepen. Zo werd in de kapittelscholen slechts gedeeltelijk lager onderwijs gegeven, vermits de elementaire en de op hoger niveau staande

4. A. VAN RIJSWIJCK, *De geschiedenis van het onderwijs in Midden-Limburg*, in: *Jaarboek van het Bisschoppelijk College te Roermond*, nr. 18, 1961-1963, p. 60.

5. J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 498 en dl. I, p. 494.

6. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 49; A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 62.

7. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 41; J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 494.

8. L. LEBON, *L'instruction du peuple. Histoire de l'enseignement populaire*, Brussel, 1872, p. 268-278.

kundigheden in één onderwijscyclus aangeleerd werden⁹. Naast deze scholen was in de steden een groot aantal particuliere onderwijzers werkzaam, die zich uitsluitend met het elementair onderricht bezigielden. Daar het rekruteringsveld hier heel wat ruimer was dan in de grote scholen, stonden deze meesters in een sterke concurrentiële positie tegenover elkaar. In de steden woedde dan ook een ware leerlingenjacht¹⁰. Aanvankelijk werden deze schooltjes zoniet tegengewerkt dan toch onderworpen aan strenge bepalingen¹¹; mettertijd echter traden de kerkelijke en stedelijke overheden heel wat soepeler op¹².

Van bij de aanvang waakte de Kerk over het onderwijs en de persoon van de schoolmeester. De autorisatie tot het schoolhouden was immers vereist gebleven¹³, doch verscherpte naargelang dat het protestantisme dreigde. Zo mocht vanaf 1589 niemand in het bisdom Luik onderricht geven zonder tot deze functie te zijn toegelaten door de vicaris-generaal of een door de bisschop gevolmachtigde¹⁴. In de Kempen dienden de onderwijzers, alvorens in functie te treden, eerst aan de aartsdiaken of de officiaal voorgedragen te worden¹⁵. Gelijkaardige bepalingen werden ook in het bisdom Roermond uitgevaardigd¹⁶. Aan de autorisatie ging in de regel een examen vooraf; in de

9. J. DARIS, *Notices historiques sur les Eglises du Diocèse de Liège*, dl. IV, Luik, 1876, p. 196. Dit was o.a. het geval ten Venlo en Sittard: L. VAN HOMMERIC, *Over schooltypen en onderwijsvormen in het verleden*, in: *Land van Herve*, jg. 12, 1962, p. 140. In Hasselt gingen in de 18de eeuw het lager en 'middelbaar' onderwijs elk hun eigen weg. Lager en middelbaar onderwijs lagen hier in elkaars verlengde; de schoolmeester van de lagere school bereidde de leerlingen voor tot de hogere klassen: C. DE BAERE, *Geschiedenis van het onderwijs te Hasselt*, dl. I, Hasselt, 1911, p. 130.

10. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 35.

11. In Sint-Truiden mochten partikuliere schoolmeesters slechts leerlingen van andere scholen aannemen, als ze hun weggaan konden verantwoorden: G. SIMENON, *L'instruction populaire à St. Trond pendant l'ancien régime*, in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, dl. 23, 1905, p. 171. In Roermond moesten de leerlingen een bewijs bezitten dat ze in de vorige school hun schoolgeld betaald hadden: J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 511.

12. B.v. te Sint-Truiden had de stadsschoolmeester naast de abt van het klooster het recht van autorisatie. Toen in de 16de eeuw dit monopolie verdween, kon het aantal partikuliere onderwijzers zich sterk uitbreiden: G. SIMENON, *op. cit.*, p. 170-171. Te Hasselt was tot 1550 het openen van private scholen door de stadsmagistraat verboden: C. DE BAERE, *op. cit.*, p. 132.

13. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 39.

14. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 495; J. PACQUAY, *De Volksschool in de landelijke gemeenten*, in: *Verzamelde opstellen uitgegeven door de Geschied- en Oudheidkundige Studiekring te Hasselt*, dl. 3, 1927, p. 50-51.

15. O. ROBYNS, *Een achttiende-eeuwsch dorpsonderwijs*, in: *De Opvoeding, Maandschrift voor onderwijzers en onderwijzeressen*, jg. 25, 1909, p. 131; J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 496.

16. J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 494; A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 61.

steden met kapittel was de geïmplementeerde van de bisschop de scholaster, op het platteland werden de kandidaten geëxamineerd door de landdeken¹⁷. De uiteindelijke aanstelling en benoeming was veelal afhankelijk van lokale en regionale gewoonten. In de gebieden treft men dan ook een grote verscheidenheid aan. Soms werkten geestelijke en wereldlijke overheden samen¹⁸, in andere gevallen was het uitsluitend één van de twee. In de praktijk maakte dit weinig verschil uit: zo was de pastoor altijd aanwezig bij de aanstelling, zeker als aan de schoolmeester tevens het ambt van koster toevertrouwd werd¹⁹. Een benoeming was niet steeds definitief. De schoolmeester werd voor zijn diensten gehuurd²⁰, meestal voor een jaar. Steeds werd de mogelijkheid opengelaten voor vernieuwing van de overeenkomst, voor vooropzeg en zelfs voor een gewone afdanking²¹. Dit gebruik bood

17. De scholaster, o.a. te Maaseik: J. HEERE, *De lagere school te Maaseik voor de Franse Revolutie*, z.j. (1967), p. 8. Te Sint-Truiden had de abt, die beschouwd werd als de scholaster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, van de aartsdiaken het recht ontvangen scholen te openen en onderwijzers aan te stellen; soms delegerde hij dit ambt verder aan een monnik, aan de rector van het klein-seminarie of aan een gewone priester: G. SIMENON, *op. cit.*, p. 171. Ook te Roermond was dit het geval: J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 510. Volgens De Vroede werd op het einde van de 18de eeuw overal de hand gehouden aan deze examens: M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 40, voetnoot 21. Het valt te betwijfelen of zulk examen diepgaand was, of een waarborg kon bieden voor de bekwaamheid van de meesters, gezien het geringe succes van het ambt.

18. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 39.

19. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 307; J. PACQUAY, *op. cit.*, p. 56. B.v. in Bilzen, Bree en de gemeenten van het Overkwartier van Gelderland: J. PACQUAY, *Bilzen voorheen*, Bilzen, 1924, p. 228; P. KUBBEN, *Het lager onderwijs te Bree voor 1795*, in: *Limburg*, jg. 19, 1937-1938, p. 24; F. NETTESHEIM, *Geschichte der Schulen im alten Herzogthum Geldern und in den benachbarten Landesteilen*, Düsseldorf, 1881, p. 715-729. Soms ook door de verzamelde inwoners, b.v. te Eksel en Valkenburg; O. ROBYNS, *op. cit.*, p. 131; R.A.M., *F.A.*, 2455, nr. 264. Soms was de scholaster onmiddellijk bij de benoeming betrokken: de schoolmeester van Vlijtingen werd aangesteld door het Sint-Servaaskapittel van Maastricht; W. SIMENON, *Geschiedenis van de voormalige heerlijkheid Vlijtingen, hoofdbank der elf banken van Sint-Servaas*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 37, 1901, p. 35. De landsheer of de wereldlijke dorpsbezitter uit hoofde van zijn patronaatsrecht over de kerk, waarbij de schoolmeester als koster verbonden was: A. VAN HOMMERICH, *op. cit.*, p. 140; M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 40. In Limburg, o.a. te Obbicht en te Herten: *Geschiedenis van de heerlijkheid en de heren van Obbicht en Papenhoven*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 20, 1883, p. 130; 1.000 jaar Herten, Herten, 1968, p. 190. Ook de landsheer wanneer hij befevel was van het beneficie van vroegmislezer: J. PACQUAY, *De Volksschool in de landelijke gemeenten*, p. 56.

20. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 43; O. ROBYNS, *Het schoolmeesterambt ten platten lande in vroeger eeuwen*, in: *De Opvoeding*, jg. 25, 1909, p. 58; R. VAN LENT, *Bijdragen tot de geschiedenis van het onderwijs te Achel*, in: *Limburg*, p. 11, 1929-1930, p. 70.

21. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 43. Te Eksel en te Kleine Brogel: O. ROBYNS,

weinig waarborgen voor de kwaliteit van het onderwijs ; wel bestond op die manier de mogelijkheid dat men zich van nalatige onderwijzers kon ontdoen ²².

De zorg waarmee men bij de autorisatie tewerk ging, doet meteen de vraag rijzen naar de nazorg of het toezicht, eenmaal dat de schoolmeester in functie getreden was. Het oppertoezicht lag bij de bisschop of de aartsdiakens en strekte zich uit over alle bestaande schooltjes, ook over diegene die door de patroon, de dorpsheer of de gemeentelijke overheid bekostigd werden ²³. Volgens de synodale statuten van het aartsbisdom Mechelen, gevolgd door een placcaat van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1608), had de bisschop bovendien de macht om onderwijzers aan een examen te onderwerpen en hen goed of af te keuren ²⁴.

Het onmiddellijk toezicht geschiedde in de steden door de schoolaster ²⁵, of door de landdeken voor die scholen die niet van het kapittel afhankelijk waren. In het laatste geval kon ook het stadsbestuur toezicht uitoefenen, echter met de erkenning van de rechten van de bisschop ²⁶. Op het platteland was het de pastoor of een daartoe gevolmachtigde geestelijke : zo dienden de pastoors van het bisdom Luik minstens eenmaal per jaar de scholen te bezoeken om toe te zien of de schoolmeesters hun geloofsbelijdenis afgelegd hadden, of zij voldoende onderwijs gaven en voorbeeldig leefden ²⁷. Uitzonderlijk was

Schoolmeesterambt..., p. 58 ; ID., *Kleine Brogel*, in : *Limburg*, jg. 11, 1929-1930, p. 125 ; ID., *Een achttiende-eeuwsch dorpsonderwijs*, p. 131 ; de banken van het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht : W. SIMENON, *Geschiedenis van de voormalige heerlijkheid Vlijtingen*, p. 181. In Venraij was de duur van de overeenkomst 8 jaar ; jaarlijks echter moest de schoolmeester voor de pastoor, de schepenen, de gezworenen en de kerkmeester verschijnen om te vragen of hij met het onderricht mocht voortgaan : F. NETTESHEIM, *op. cit.*, p. 717. Cfr. ook J. PACQUAY, *Bilzen voorheen*, p. 228 ; ID., *De Volksschool...*, p. 56 en 58. Te Hasselt kon de schoolmeester afgedankt worden : C. DE BAERE, *op. cit.*, p. 130-131.

22. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 44.

23. L. LEBON, *op. cit.*, p. 243 ; voor het bisdom Roermond was het de bisschop : J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 494 ; voor het bisdom Luik de aartsdiaken : J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 497 en O. ROBYNS, *Een achttiende-eeuwsch dorpsonderwijs*, p. 133.

24. L. LEBON, *op. cit.*, p. 242-245 ; voorbeelden bij J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 494-495.

25. B.v. te Roermond : hier stonden de scholen onder het toezicht van het kapittel van de H. Geest, later onder dat van de domkerk : J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 510 ; te Sint-Truiden : G. SIMENON, *L'instruction populaire à St. Trond*, p. 185.

26. O.a. te Hasselt : C. DE BAERE, *op. cit.*, p. 131 ; cfr. ook J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 494.

27. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 494.

het bestaan van een plaatselijke schoolcommissie, met toezichthoudende bevoegdheden²⁸.

De autorisatie, de aanstelling van schoolmeesters en het toezicht op het onderwijs verliepen waarschijnlijk niet steeds volgens de voorschriften. Lokaal zal men wel meer dan eens van het algemeen patroon afgeweken, of zelfs aan alle wettelijke verordeningen voorbijgegaan zijn.

Daar de school in het verlengde lag van het kerkelijk onderricht en zich in heel wat gevallen slechts tot dit laatste beperkte, was aanvankelijk de pastoor, of in grotere gemeenten de kapelaan of primumissarius, de aangewezen persoon om het onderwijs der jeugd op zich te nemen²⁹. Soms bleef er geen andere mogelijkheid open, bij gebrek aan een geschikt iemand³⁰. Algemeen constateert men dat het onderwijs, naarmate de taken van pastoor en kapelaan zwaarder werden, verder gedelegeerd werd. Het ambt werd dan toevertrouwd aan de koster. Deze kon op zijn beurt een kapelaan of een gewoon geestelijke zijn, zodat het vrij veel voorkwam dat geestelijken en leken elkaar afwisselden. Niet zelden werd het ambt van schoolmeester en koster tot één functie samengesmeed, deels uit religieuze overwegingen, deels uit financiële. Een pastoor kon gemakkelijk het inkomen van zijn koster verhogen door hem tevens het baantje van schoolmeester toe te wijzen; bovendien waren kleine gemeenten zelden in staat een schoolmeester een volwaardige bezoldiging te geven³¹. Daar het onderwijs in de

28. Een dergelijke commissie bestond in 1761 te Wijlre: L. VAN HOMMERICH, *op. cit.*, p. 142.

29. Cfr. A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 62; J. PACQUAY, *Volksonderwijs...*, p. 52; J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 306; J. DARIS, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège pendant le XVIIIème siècle*, dl. II, 1877, p. 180. Volgens een visitatieverslag van 1668 was in het ambt Kessel de pastoor de aangewezen man: A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 63. Cfr. ook F. NETTESHEIM, *op. cit.*, p. 723: tot het einde van de 18de eeuw de kapelaan, bij wijlen ook de koster. Uit J. PACQUAY, *De Volksschool...*, p. 52 en M. MULLENS, *Onderwijs en analfabetisme in het kanton Millen tijdens de Franse Overheersing*, Hasselt, 1965, p. 139, kunnen we in Zuid-Limburg 21 gemeenten aanwijzen waar de kapelaan-primumissarius met het onderricht belast werd. In 7 dekenijen van het bisdom Luik, die Limburgse gemeenten bestreken, vinden we 185 gemeenten, waar de koster tevens onderwijzer was. Van deze waren er 68 priester, 73 leek en 44 van wie de staat onbekend is: cfr. J. DARIS, *Notices...*, dl. VII, p. 198-202 en dl. XII, p. 283.

30. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 497.

31. Daar waar hij te veel werk had, oefende de koster geen ander beroep uit, zoals op een gegeven ogenblik het geval was te Echt, Horst en Arcen: A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 63. Soms liet de titularis van het schoolmeesterambt het onderricht voor een klein bedrag aan een ander over, o.a. Swolgen: A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 63. Uit de Nederlandse periode zijn mij 2 gevallen bekend: nl. te Kerkrade en te Ottersum: R.A.M., *O.A.*, diverse stukken; J. DRIESSEN, *Overzicht van het lager onderwijs te Kerkrade voor 1900*, in: *De Maasgouw*, jg. 82, 1963, kol. 94.

praktijk vrij was, werden op afgelegen dorpen en gehuchten dikwijls bijscholen of avondscholen gevonden, gehouden door kluizenaars, klopjes of andere lieden ³².

Er bestond geen bijzondere onderwijzersopleiding, een minimum aan kennis was al voldoende. Praktisch kon men zich bekwamen door in de leer te gaan bij een meester of in de school van zijn vader ³³. Dit laatste kwam vermoedelijk vrij veel voor, gelet op het bestaan van heel wat families die gedurende verschillende generaties het schoolambt monopoliseerden. Theoretische kennis, die niet onmiddellijk gericht was op het schoolhouden, maar die hier toch kon aangewend worden, deden sommigen op in het seminarie of in een 'middelbare' onderwijsinstelling, doch dat was, met uitzondering van de priesters die schoolhielden, slechts weggelegd voor weinigen. Het merendeel van de schoolmeesters beschikte nauwelijks over enige culturele bagage, nog minder over de nodige praktische bekwaamheid en de pedagogische kwaliteiten om hun taak met succes uit te voeren. Tot koster werden bovendien mannen gekozen die wegens het een of ander lichaamsgebrek niet in staat waren zwaar werk te verrichten ³⁴. Het lager onderwijs was veelal het bedrijf van sociaal mislukten. Ten tijde van de Contrareformatie werd wel bijzonder gelet op de religie van de meester. De scholaster of de landdeken diende van de schoolmeesters de eed op het katholiek geloof af te nemen, om de katholiciteit van het onderwijs te vrijwaren ³⁵.

Overigens was de opbrengst, verbonden aan het ambt van schoolmeester, niet van die aard om bekwame lieden aan te trekken. Het totale inkomen varieerde van plaats tot plaats en was sterk afhankelijk van het geheel der werkzaamheden of functies die de titularis bekleedde. De betaling geschiedde dan ook door de respectieve instanties. Als koster ontving de schoolmeester een ambtswoning met een tuin of wei, en een salaris van de Kerk ³⁶. Hierin was meestal een vergoeding voorzien voor de bediening van andere functies, als voorzanger, klokkenluider en verzorger van het torenuurwerk ³⁷. Het kwam voor

32. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 494.

33. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 57.

34. A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 62.

35. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 40.

36. A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 63.

37. Cfr. J. HABETS, *op. cit.*, dl. I, p. 307 en dl. III, p. 478: als klokkenluider ontving hij jaarlijks van ieder huisgezin een brood en een schoof koren; jaarlijks hield de koster gelijk met de pastoor een rondgang voor paaseieren. Cfr. ook W. SIMENON, *Geschiedenis van de voormalige heerlijkheid Vlijtingen*, p. 35.

dat de kosterij een geestelijk beneficie was³⁸, vooral daar waar kape-laans werkzaam waren. Om een bestendig inkomen te verzekeren werd gewoonlijk een kerkelijk beneficie verenigd met het officie van vroeg-mislezer, zodat deze laatste hierover kon beschikken³⁹. Als onderwijzer ontving de titularis een salaris van de gemeente; daarenboven mocht hij van de gegoede kinderen een gering schoolgeld vragen. Voor algemeen kosteloos onderwijs waren de omstandigheden niet zo gunstig. Enkel armenkinderen kwamen hiervoor in aanmerking⁴⁰. Was de onderwijzer geen koster, dan zag hij zich verplicht uit andere bezigheden zijn hoofdinkomsten te betrekken. Zittende beroepen, als die van kleermaker en schoenmaker, waren erg in trek. Dikwijls fungeerde de schoolmeester als klusjesman voor de gemeente, als vraagbaak der inwoners, als briefschrijver, enz.

Fysieke ongeschiktheid tot een andere stiel en de geringe bezoldiging bezwaarden het schoolmeesterambt in niet geringe mate. Het was een overwegend weinig gewaardeerd, zoniet geminacht beroep.

De schooltijd viel doorgaans van Allerheiligen tot Pasen of Palm-zondag. Het schoolhouden gedurende het gehele jaar was op het platte-land eerder uitzonderlijk⁴¹: in de zomer slorpte de landarbeid te veel arbeidskrachten op, om het openhouden van de school enigszins rendabel te maken. In de steden, waar het economisch leven minder seizoenschommelingen vertoonde, kwam het onafgebroken schoolhou-den frequenter voor.

Het in elkaar vloeien van godsdienstonderricht, opvoeding en onder-wijs drukte zijn stempel op het dagelijks leven in de school. Het

38. J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 501; W. SIMENON, *op. cit.*, p. 35.

39. Voorbeelden bij J. PACQUAY, *De Volksschool...*, p. 52.

40. Het was een algemeen verspreide gewoonte armenkinderen gratis te onder-wijzen, de schoolmeesters werden hiervoor vanwege de Armenbesturen of de Armen-tafels schadeloos gesteld: in de gemeenten van Opper-Gelderland (F. NETTESHEIM, *op. cit.*, p. 715-729), Bree (P. KUBEN, *op. cit.*, p. 220), Vlijtingen (W. SIMENON, *op. cit.*, p. 5), Sint-Truiden (G. SIMENON, *L'institution populaire à Saint Trond*, p. 175), Bilzen (J. PACQUAY, *Bilzen voorheen*, p. 228), Kleine Brogel (O. ROBYNS, *Schoolmeesterambt...*, p. 59), Kerniel, Stevoort, Montenaken, Groot-Gelmen, Horpmaal, 's-Herenelderen, Vreeren, Vliermaal, Wellen, Diepenbeek... (J. PACQUAY, *Volksschool...*, p. 54-55). De herkomst van deze gewoonte is niet duidelijk, waarschijnlijk was het een eeuwenoud gebruik; zo lezen we in de aan-stellingsakte van een koster te Millen (1710): '...ende die armenkinder voor niet waer voor hy uyt den armenregister sal hebben een mudde spelt jaerlijks naer alden hercoemen.' J. PACQUAY, *op. cit.*, p. 57.

41. Uit een visitatieverslag over 1694 blijkt dat er plattelandsgemeenten waren, waar de schoolmeester het gehele jaar onderwijs gaf: zo b.v. te Valkenburg, Vaals, Heerlen, Beek, Meerssen en Geul: L. VAN HOMMERICH, *op. cit.*, p. 142; J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 507.

catechismusonderwijs stond vooraan ⁴²; in vele gevallen was de schoolmeester verplicht de kinderen te vergezellen naar de godsdienstplechtigheden. De schooldag werd geopend met de deelname aan de vroegmis, zeker wanneer de primissarius of de kapelaan tevens schoolmeester was. Op zon- en feestdagen, vóór de hoogmis ⁴³, en soms ook 's middags vóór het lof ⁴⁴, onderichtte de meester de kinderen in de catechismus. Van een vast programma in het onderwijs was weinig sprake: onderricht werd gegeven in lezen, schrijven, rekenen, catechismus, dit alles in alle mogelijke variaties, graden en schakeringen, al naargelang de lokale tradities en behoeften en de mogelijkheden van de verschillende schoolmeesters ⁴⁵. Leesonderwijs werd algemeen gegeven; het onderricht in het schrijven was al heel wat minder verspreid: schrijven werd immers lange tijd beschouwd als een overbodige luxe, waarvoor een hoger schoolgeld gevraagd werd ⁴⁶. Dit laatste weerhield heel wat ouders hun kinderen naar school te sturen. Het rekenonderwijs was zeer gebrekkig, gelet op de moeilijkheidsgraad van dit vak, waarin slechts weinig onderwijzers bedreven waren. Soms moest de schoolmeester voldoende ontwikkeld zijn om de kinderen de grondbeginselen van de Latijnse taal aan te leren totdat zij bekwaam waren hun studies in een Latijnse school voort te zetten ⁴⁷.

Met lezen en schrijven was het doorgaans droevig gesteld. De kinderen brachten zelf hun leesboekjes mee, wat eenvormigheid in het behandelde op voorhand uitsloot. Klassikaal onderricht was dan ook vrijwel onbestaande: de kinderen zaten in groepjes verspreid over het klaslokaal en poogden, al dan niet in samenwerking met anderen, tot enige vooruitgang te komen. De meester was slechts de organisator van dit alles; zijn rol beperkte zich tot het overhoren van de les ⁴⁸, soms tot een goedkeurend knikje of een afkeurend gemompel. Alles geschiedde luidop, zodat de tucht wel eens te wensen overliet. Stok en roede hoorden onafscheidelijk tot het toch al schaarse schoolmeubilair, mede omdat tuchtmaatregelen meer afdoende bleken dan de overtuigingskracht van de schoolmeester. In onze ogen was het met de volksschool in de 18de eeuw slecht gesteld.

42. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 48.

43. B.v. te Bree, Eksel, Grote Brogel en in het Roermondse: cfr. P. KUBBEN, *op. cit.*, p. 216; O. ROBYNS, *Een achttiende eeuwse dorpsonderwijs*, p. 131.

44. B.v. te Bilzen, Kuringen: J. PACQUAY, *Volksschool...*, p. 59.

45. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 50.

46. ID., p. 49.

47. J. PACQUAY, *Volksschool...*, p. 60-61.

48. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 52; A. VAN HOMMERICH, *op. cit.*, p. 142-143.

De erbarmelijke toestand van de lokalen en het volslagen gebrek aan didactisch materieel was daarvan mede oorzaak⁴⁹. Er waren weinig of geen openbare schoolgebouwen. Als er een bestond, dan was het een klein dompigh vertrekje, zonder veel lucht en licht, in hout opgetrokken, met een lemen vloer en muren een strooien dak. Soms was een ruimte in het gemeentehuis tot het schoolhouden voorbehouden, ofwel een open, aan de kerk vastgebouwd afdak, of in noodsituaties de sacristie van de kerk⁵⁰. Een aangewezen plaats voor de school was een ruimte in de woning van de koster of de prmissarius, gewoonlijk gelegen bij de kerk, op de hoek van het kerkhof.

Een globaal kwalitatief onderscheid maken tussen het platteland en de stad is bij gebrek aan voldoende gegevens uit de literatuur vooralsnog niet mogelijk. Toch mag men redelijkerwijze veronderstellen dat én in materieel én in didactisch opzicht het niveau van het onderwijs gunstiger was in de scholen die door een kapittel beheerd werden en toevertrouwd waren aan religieuze congregaties. De eisen aan deze inrichtingen gesteld, lagen wel hoger dan bij de gemiddelde dorpsschool. Het programma was er uitgebreider en meer nadruk werd gelegd op een standsgerichte opvoeding⁵¹.

Aparte meisjesscholen waren eerder uitzonderlijk voor het platteland, al zijn er wel voorbeelden aan te halen⁵². Men trof ze eerder aan in de steden, waar kloosterzusters zich met het onderricht bezighielden. Op de vooravond van de Franse Revolutie waren heel wat dergelijke instellingen verdwenen⁵³ of verdoken voortgezet.

We staan even stil bij het protestantse onderwijs⁵⁴. Een der eerste bemoeienissen van de Staten in de gebieden die van bij de aanvang bij de opstand aansloten of later verkregen werden, was de systematische protestantisering, waarbij het onderwijs een bijzondere rol toebedeeld kreeg. Zo werd in het midden van de 17de eeuw (1661) het Algemene schoolreglement der Generaliteitslanden van toepassing

49. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 53.

50. J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 496; A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 61.

51. B.v. te Roermond: de Ursulinen openden in 1646 een internaat voor meisjes, die onderwezen werden in godsdienst, beleefdheid, lezen, schrijven, tekenen, schilderen, Franse conversatie, handwerken, het zingen en bespelen van muziekinstrumenten: A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 64.

52. B.v. te Kessel, Beringen en Venraij: A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 64; F. NETTESHEIM, *op. cit.*, p. 717; J. DARIS, *Notices...*, dl. VII, p. 199.

53. Door de dekreten van Jozef II in de jaren 1782-1784; cfr. A. VAN RIJSWIJCK, *op. cit.*, p. 64.

54. Cfr. hiervoor F. NETTESHEIM, *op. cit.*, p. 329-355; J. HABETS, *op. cit.*, dl. III, p. 504-510; M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 109-117.

in de landen van Overmaas : de dorpen waren verplicht goede school-lokalen en onderwijzerswoningen op te richten ; de kinderen dienden in de gereformeerde religie opgevoed te worden, de schoolmeesters moesten deze godsdienst belijden. Aan katholieke schoolmeesters werd het onderwijs verboden. Evenals in die gebieden die voor de Katholieke Kerk behouden waren gebleven, lag hier de nadruk op het vrij-waren van de rechte leer. Het onderwijs zelf verschilde in praktijk weinig van datgene wat het Zuiden te bieden had : ook hier had de schoolmeester een laag maatschappelijk aanzien, was hij van de gunst van de ouders afhankelijk en voor een behoorlijke bezoldiging aangewezen op een aantal bijbedieningen. Het waren vooral de kinderen van katholieke ouders, die de overgrote meerderheid van de bevolking uitmaakten, die het slachtoffer werden van deze bepalingen : zij bleven meestal verstoken van elk onderwijs. Onder de grieven die de pastoors uit de landen van Overmaas in 1788 mochten uiten, is er één aanwezig betreffende het onderwijs⁵⁵. De pastoors constateerden dat de katholieken meestal ongeletterd bleven en nauwelijks lezen en schrijven konden. Verantwoordelijk hiervoor waren de gereformeerde schoolmeesters, die teveel burgerlijke ambten, als die van secretaris, schepen of dorpsmeester, uitoefenden, met het gevolg dat het onderwijs verwaarloosd moest worden. Het aantal scholen was te beperkt, de kinderen van afgelegen parochies waren dan ook verplicht de school te verzuimen. De pastoors vroegen dat de kinderen ontslagen zouden worden van het schoolbezoek bij de protestantse meesters en dat het hun vrij mocht staan, scholen op te richten waar katholieke onderwijzers onderrecht gaven. Dit adres had weinig gevolg wegens de inval der Franse revolutionairen⁵⁶.

55. Tekst hiervan J. HABETS, *op. cit.*, dl. II, p. 669, cfr. ook dl. II, p. 319 en deel IV, p. 509-510.

56. In deze paragraaf was enkel sprake van lager onderwijs. Nochtans voltrok elke beroepsgerichte vorming zich geheel buiten de school. De vaardigheden voor de uitoefening van een ambacht werden voornamelijk in gildeverband aangeleerd gedurende een lange leerling- en gezellentijd. Op het platteland leerden de kinderen in een harde praktijk de kneepjes van de landbouw.

§ 2. Het lager onderwijs in de Franse tijd

Met de inlijving van onze gewesten bij Frankrijk (1795) werd het hele pakket van onderwijsordonnanties en -richtlijnen, dat overwegend in onbruik was geraakt en nauwelijks meer werd nagevolgd, door een uniforme wetgeving vervangen. Zo voorzag de wet van 3 brumaire IV (25 oktober 1795) ¹ de oprichting van één of meer lagere scholen per kanton en van een 'école centrale' ² in de hoofdplaats van elk departement. Schoolmeesters die voor die scholen in aanmerking wensten te komen, waren verplicht een examen af te leggen voor een 'jury d'instruction' ³. In het departement der Nedermaas werden deze jury's arrondissementeel ingericht. De scholen stonden onder rechtstreeks toezicht van de municipale administraties.

Van bij de aanvang waren de verwachtingen hoog gespannen. De commissaris bij het Directoire Exécutif, Girard, sprak de hoop uit dat een begin zou worden gemaakt met het verheffen van het onderwijs uit zijn chaotische en vervallen toestand ⁴. In feite werd het de aanvang van moeizame pogingen vanwege de Franse overheid om enige greep te krijgen op de concrete onderwijssituatie.

Nog vóór de installatie van de jury's zag Girard zich genoodzaakt een meer realistische toon aan te slaan ⁵. Gedurende de gehele maand pluviôse VI (20 januari tot 18 februari 1798) hielden de jury's zitting. Ze kenden een gering succes: de meeste kantons negeerden het bestaan ervan, alsook de nieuwe richtlijnen; andere lieten weten dat niemand de taak van onderwijzer in de officiële scholen op zich wilde nemen;

1. *Pasinomie*, 1ste serie, dl. 7, p. 135-138. Deze wet werd bij besluit van 7 pluviôse V (26 januari 1797) in de Belgische departementen van kracht verklaard en voor het departement van de Nedermaas nader uitgewerkt door de centrale administratie op 28 frimaire VI (18 december 1797): cfr. P. POULLET, *Les Institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions belges contemporaines*, Brussel, 1907, p. 391; S. TAGAGE, *Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 98-99, 1962-1963, p. 221-222.

2. Voor de centrale school, cfr.: J. P. L. SPEKKENS, *L'Ecole Centrale du département de la Meuse-Inférieure, Maastricht 1798-1804*, Nijmegen, 1951, ook verschenen in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 86-87, 1950-1951, p. 5-186.

3. In het departement waren drie jury's aanwezig: één per arrondissement, met als standplaatsen Maastricht, Hasselt en Roermond.

4. Rapport van 1 nivôse VI (21 december 1797): ROPPE, e.a., *De decadaire resp. maandelijkske rapporten van de commissarissen bij het Directoire Exécutif in het departement der Nedermaas 1797-1800*, Hasselt, 1956, p. 112.

5. '...mais je prévois qu'il ne nous vienne des sujets de l'intérieur, le concours sera presque nul': Rapport van 11 nivôse VI (31 december 1797), in: ROPPE, *op. cit.*, p. 120.

slechts een klein aantal kantons zond kandidaten ⁶. In een rondschrĳven van 22 fructidor VI (8 september 1798) laakte de centrale administratie het achterwege blijven van de municipaliteiten en de lankmoedigheid waarmee deze besturen de bestaande scholen, waar men de beginselen van het fanatisme onderwees en het onderricht in de constitutie en de wetten verwaarloosde, handhaafden, zoniet beschermden ⁷. Wegens het mislukken van het examensysteem en de passiviteit van de kantonnale administraties stelde de centrale overheid in november 1798 zelf een ontwerp op, waarbij 79 scholen opgericht werden ⁸. Dit project werd nooit in zijn geheel gerealiseerd ⁹.

De oorzaken voor dit falen lagen voor de hand. De bevolking toonde zich uiterst wantrouwig tegenover de Franse pogingen om het lager onderwijs op te beuren. Gelet op de tijdsomstandigheden en op de voortvarendheid waarmee de Franse overheid op diverse terreinen, niet in het minst op religieus vlak, te werk ging, had de bevolking alle redenen om eerder terughoudend te staan tegenover een officieel onderwijs, dat voor haar de belichaming was van een verderfelijke moraal en dat de uitdrukking was van een regime dat brutaal brak met al wat sinds eeuwen aan haar traditioneel denk- en leefpatroon zin en bestemming had gegeven. Onder deze toestand hadden de schoolmeesters van de weinige officiële scholen en zij die in hun

6. Cfr. het rapport van de Jury aan de centrale administratie: R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 152; P. POULLET, *op. cit.*, p. 374. Uit het kanton Millen boden zich 2 kandidaten aan; het waren beëdigde priesters, bekend als overtuigde aanhangers van de nieuwe orde: M. MULLENS, *Onderwijs en analfabetisme in het kanton Millen tijdens de Franse Overheersing 1795-1814*, Hasselt, 1965, p. 143. Uit het kanton Bilzen kwam niemand: G. V. LUX, *Het onderwijs in het kanton Bilzen tijdens de Franse overheersing (1795-1814)*, in: *Album dr. Brussels*, Hasselt, 1967, p. 393. Het gros der kandidaten kwam uit het arrondissement Maastricht: kanton Maastricht (4), Valkenburg (6), Meerssen (5), Heerlen (2): R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 152. Uit het kanton Maaseik 1 onderwijzer, doch deze bood zich niet ter examinering aan: rapport kantonskommissaris Dodé van 2 thermidor VI (19 juli 1798) en 3 fructidor VI (20 augustus 1798): M. COLSON, *De rapporten van de kantonskommissarissen (1791-1800)*, dl. I, *Maaseik*, Maastricht, 1970. De Jury te Roermond berichtte in april 1798 dat geen enkel kandidaat was komen opdagen: R.A.M., *F.A.*, 2449. De centrale Jury examineerde in het totaal 20 kandidaten: R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 154; in de loop van 1798 werd dit aantal aangevuld met 4 schoolmeesters uit Venlo, 4 uit het arrondissement Hasselt en 1 uit het kanton Maastricht en Tongeren: R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 156-158. De jury van het arrondissement Maastricht, die relatief het meeste succes kende, gaf in haar rapport van 9 ventôse VI (27 februari 1798) zelf haar mislukking toe: R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 152. Ook Girard zag zijn vermoeden bevestigd: Rapport van 1 en 11 ventôse VI (19 februari en 1 maart 1798) en het rapport van 11 floréal VI (30 april 1798): ROPPE, *op. cit.*, p. 132 en 136-137.

7. R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 1262; S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 223.

8. R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 159.

9. Cfr. M. MULLENS, *op. cit.*, p. 143.

school de bestaande verordeningen naleefden het meest te lijden : hun scholen kenden weinig succes ;¹⁰ de bevolking gaf haar voorkeur aan de bijzondere schooltjes¹¹.

De bloei van deze schooltjes was een doorn in het oog van de overheid. Alhoewel de wet van 3 brumaire IV de vrijheid van onderwijs in geen enkel opzicht aantastte, lieten de regering en de centrale administratie het bestaan van de oude parochieschooltjes, die wel haarden van anti-revolutionair verzet leken, niet ongemoeid¹². Door een reeks bepalingen werd de marge die voor het bijzonder onderwijs gelaten was, voortdurend vernauwd. Een besluit van 17 pluviôse VI (5 februari 1798) plaatste alle scholen, de particuliere inbegrepen, onder het speciale toezicht van de municipaliteiten. Een inspectiecomité, gevormd uit leden van de municipale administratie en een lid van de jury, zou elke maand de scholen bezoeken om na te gaan of de leerlingen de Rechten van de mens, de Grondwet en de boeken door de Conventie voorgeschreven als lesmateriaal in handen kregen. Als deze richtlijnen niet nageleefd werden of als er van de school een slechte invloed uitging, mochten de municipaliteiten maatregelen treffen. Voortaan werd de eed van haat aan het koningschap en trouw aan de republiek ook van het onderwijzend personeel gevorderd¹³.

10. Mesmaker, een voormalig augustijnernonnik en kandidaat voor de school te Kanne, trad nooit in functie, omdat de inwoners hun kinderen niet aan een eed-aflegger wensten toe te vertrouwen : M. MULLENS, *op. cit.*, p. 144. Het aantal leerlingen van schoolmeester Dehuy, te Maastricht, daalde met de helft : TAGAGE, *op. cit.*, p. 231. Eveneens te Maastricht zag Sandberg zijn leerlingenaantal zo sterk afnemen dat hij de centrale administratie wegens inkomstenderving ter hulp riep : cfr. rapport van Girard van 21 frimaire VI (11 december 1797) : ROPPE, *op. cit.*, p. 104 en 109. Op 1 prairial VI (20 mei 1798) rapporteerde Girard : 'Les écoles des instituteurs civiques sont désertes parce qu'ils enseignent la morale de l'enfer' : ROPPE, *op. cit.*, p. 144 ; en een week later : '...il se présente fort peu d'instituteurs primaires et d'après la disposition des esprits ceux qui seront élus n'auront pas d'élèves' : ROPPE, *op. cit.*, p. 147.

11. Cfr. P. POULLET, *op. cit.*, p. 393. Nog vóór de organisatie van het onderwijs drukte de centrale overheid haar bezorgdheid uit over wat de houding van de bevolking zou zijn : 'L'instruction publique, à l'époque de la formation du Département, ne pouvait être mis en activité avec succès : les Habitants étant trop routinés dans leur ancien mode d'enseignement ne pouvaient d'abord le quitter pour y substituer les institutions Républicaines propre à faire vivifier les sciences et les arts' : R.A.M., *F.A.*, 2231, gedrukt verslag over 24 fumaire IV — 15 floréal V, p. 23.

12. Volgens Poulet waren alle commissarissen het eens over de sluiting van de bijzondere schooltjes, echter niet over de aan te wenden methode : P. POULLET, *op. cit.*, p. 393.

13. Voor dit besluit, cfr. R.A.M., *F.A.*, 2452, stuk 1213 ; S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 228-229 ; J. DARIS, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège pendant la XVIIIème siècle*, dl. IV, p. 55 ; COLSON, *op. cit.*, p. 117.

Deze maatregelen brachten zware slagen toe aan het toch al zeer gebrekkige onderwijs¹⁴. De eed van haat werd door zeer weinig onderwijzers afgelegd, deels uit politieke overwegingen, deels uit financiële : weinig ouders wensten hun kinderen aan eedafleggers toe te vertrouwen. De dreiging van een inspectie was voor heel wat onderwijzers het sein om de deuren van hun school te sluiten¹⁵. Toch mogen we aannemen dat deze inspectie zeer gematigd optrad. In Maastricht, de stad die door de Fransen het meest getekend werd, beperkte de commissie zich tot een beschrijvend verslag van de situatie, zonder dat de centrale administratie onmiddellijk ingreep¹⁶. In weinig kantons werd de inspectie daadwerkelijk uitgevoerd¹⁷. Elders slaagden de kantonscommissarissen er niet in de municipale administratie tot een inspectietocht te bewegen¹⁸. In een schrijven van 27 prairial VI (15 juni 1798) beschuldigde de centrale administratie de in gebreke gebleven kantons van een 'lethargie, que vous montrez dans l'exécution des mesures qui vous sont prescrites'¹⁹. Deze terechtwijzing was voldoende om voorzichtig geformuleerde en bondige rapporten te doen binnenlopen. Wellicht om dwang uit te oefenen, deed commissaris Girard op 18 messidor VI (6 juli 1798) de scholen der weigeraars sluiten, evenals alle particuliere scholen die niet op republikeinse leest geschoeid waren²⁰. Girard, die ook op andere terreinen erin geslaagd was de sociale en culturele orde in het departement te verstoren, kon dan ook in zijn maandelijks rapport van thermidor VI (19 juli tot 17 augustus 1798) melden dat op het platteland alle onderwijs verdwenen was²¹.

14. Uit de aard van het bronnenmateriaal, dat eerder gericht was op het verwerven van een goodwill vanwege de overheid, en wegens het gebrek aan de nodige gegevens uit detailstudies, kan de juiste draagwijdte van deze bepalingen voorsnog niet onderzocht worden. Ook voor de Napoleontische tijd stelt zich het probleem van de betrouwbaarheid der bronnen : de tekenen die een heropleving doen vermoeden kunnen teruggevoerd worden tot een grotere openheid van het bewind, die haar weerslag vindt in de bronnen.

15. G. V. LUX, *op. cit.*, p. 394.

16. S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 229 ; cfr. de resultaten van deze inspectietocht in R.A.M., *F.A.*, 2450, stuk 24 en 2449, stuk 2.

17. De kantons Venlo, Bree, Mechelen, Peer, later ook Weert : R.A.M., *F.A.*, 2449.

18. B.v. te Maaseik : rapport van Dodé, 13 frimaire VII (3 december 1798) : COLSON, *op. cit.*, p. 64 ; in augustus 1798 verweet de centrale administratie de municipaliteit van het kanton Maaseik dat ze het besluit van 17 pluviôse niet uitvoerde en dat ze bleef dulden dat fanatieke en niet beëdigde priesters zich met de opvoeding van de jeugd belastten : H. COLSON, *op. cit.*, p. 125.

19. R.A.M., *F.A.*, 2449.

20. S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 213 ; Th. VANDEBEECK-J. GRAUWELS, *De Boerenkrijg in het Departement van de Nedermaas*, Hasselt, Maastricht, 1961, p. 272.

21. 'Dans les campagnes il n'y a aucune instruction ; les anciens instituteurs ne

Men kan moeilijk aannemen dat deze maatregelen het verdwijnen van alle scholen tot gevolg hebben gehad. Een groot aantal ontsnapte aan de richtlijnen, omdat hun bestaan bij de centrale administratie onbekend was of omdat de lokale autoriteiten weinig gevolg gaven aan de beslissing van de commissaris. In dit licht moet ook de circulaire van 22 fructidor VI (cfr. pag. 42) gezien worden, als een vertwijfelde poging van de overheid om de municipaliteiten alsnog tot het nemen van maatregelen te bewegen. Uit wat voorafgaat mag blijken dat de centrale administratie te maken had met een verregaande onwil en passiviteit, niet alleen van de bevolking maar ook van de lokale overheden²². Tegen deze lijdzaamheid, die in de Boerenkrijg omsloeg in actief verzet, kon de overheid moeilijk optornen: ze geraakte ontmoedigd en toonde hoe langer hoe minder belangstelling voor het onderwijs. Dit had tot gevolg dat haar optreden gematigd werd²³. Tijdens de jaren rond de eeuwwisseling kon dan ook langzaam, en los van alle wettelijke voorschriften, een herstel van het oude dorpsonderwijs inzetten, een herleving die overigens weinig waarborgen bood voor een evenredige kwalitatieve ontwikkeling. Uit een tabel van de scholen in 1802 (bijlage 1) kan dit herstel afgeleid worden.

De machtsvername door Napoleon luidde nieuwe tijden in. Op gebied van onderwijs werd een andere koers ingeslagen. De regering had moeten ondervinden dat vorige wetgevingen en besluiten ten dele door de apathie van lokale besturen dode letter gebleven waren. De schoolwet van 11 floréal X (1 mei 1802)²⁴ vertrouwde daarom de

veulent pas le serment': ROPPE, *op. cit.*, p. 158. Het is niet duidelijk of Girard hier een oorzakelijk verband legt tussen het weigeren van de eed en het verdwijnen van de scholen. Tijdens de maanden juli en augustus lag het onderwijs normaal stil.

22. De municipale administraties genoten slechts weinig aanzien en nog minder gezag, veelal waren ze samengesteld uit ambtenaren uit het Ancien Régime met het gevolg dat het administratief kader, met uitzondering van de sleutelposities, in de oude verhoudingen bleef denken: *Beschouwingen over de invoering van de Franse administratie*, in: *De Maasgouw*, jg. 3, 1881, p. 602.

23. Cfr. G. V. LUX, *op. cit.*, p. 394. In de rapporten van Girard en, sedert 1799, van Cavenne en van de kantonscommissaris van Maaseik werd de rubriek 'instruction publique' steeds bondiger. De departementscommissarissen beperkten zich tot een kort 'l'instruction est presque nulle' en de commissaris van Maaseik tot 'l'instruction est absolument négligée': L. ROPPE, *op. cit.*, p. 168, 175, 187, 190, 196; M. COLSON, *op. cit.*, p. 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84. Cavenne vond in zijn beschrijving van het departement over 1802 het lager onderwijs slechts een zin waard, die meteen het failliet van de wet van 3 brumaire IV erkende: 'les administrations qui se succédèrent, essayèrent inutilement d'organiser les écoles primaires': F. A. CAVENNE, *Statistique du département de la Meuse-inférieure*, Maastricht, jaar X (1802), p. 91.

24. *Pasinomie*, 1ste serie, dl. 11, p. 175-178.

inrichting van het lager onderwijs toe aan de gemeenten. Ze moesten instaan voor de aanstelling van personeel, voor bezoldiging ervan en voor materiële voorzieningen. De vrijheid van onderwijs bleef gehandhaafd. Voor niet lang echter ! Het besluit van 17 maart 1808²⁵ gaf aan de organisatie van het onderwijs een geheel nieuw uitzicht. Het onderwijs met al zijn vertakkingen werd van hoog tot laag tot een reusachtige hiërarchische eenheid samengesmeed en gecentraliseerd in de Keizerlijke Universiteit. Dit besluit maakte tevens een eind aan de vrijheid van onderwijs : niemand mocht zonder machtiging van de Grootmeester van de Universiteit, de man die aan de top van de onderwijspiramide stond, een school openen, noch mocht iemand het ambt van onderwijzer uitoefenen zonder dat hij lid was van de universiteit. Buiten dit lichaam dus, althans vanuit wetgevend standpunt, was geen onderwijs mogelijk. Territoriaal werd de universiteit omschreven in academiën, die ieder door een rector bestuurd werden, onder wiens gezag inspecteurs ressorteerden. Het departement van de Nedermaas viel onder de bevoegdheid van de academie te Luik²⁶. Het decreet van 15 november 1811 ontnam de gemeentebesturen het laatste restje autonomie : het recht om de onderwijzers te benoemen werd overgedragen aan de Grootmeester.

Deze inrichting bracht voor het onderwijs geen onmiddellijke veranderingen mee²⁷. Alhoewel de Keizerlijke Universiteit niet in eerste instantie gericht was op de werkelijke verbetering van het onderwijs, doch eerder tendeerde naar staatscontrole²⁸, zijn er tekenen dat de heropleving, in de vorige periode ingezet, langzaam voortschreed. De betekenis van het Napoleontische tijdvak moet dus niet in de wetgeving gezocht worden. Het onderwijs nam eerder deel aan de euforie die, na de jaren van godsdienstvervolging, voor een ware opluchting zorgde. Scholen die onder het Directoire een ondergronds²⁹ bestaan kenden, mochten het daglicht weer aanschouwen zonder vrees door de overheid getroffen te worden ; andere, die onder druk van de omstandigheden onbezet of verdwenen waren, konden zich herstellen. Bovendien had het Concordaat de gemoederen der gelovigen bedaard en de impopulariteit van het regime doen dalen, zodat kosters en

25. *Id.*, dl. 14, p. 239-249.

26. G. V. LUX, *op. cit.*, p. 328 ; S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 236.

27. P. POULLET, *op. cit.*, p. 908.

28. M. DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot Onderwijzer*, Leuven, 1970, p. 82.

29. Te Rosmeer b.v. was de onbeëdigde priester Willems, zij het onregelmatig, blijven lesgeven aan de jeugd : M. MULLENS, *op. cit.*, p. 144.

kapelaans weer regelmatig als onderwijzer konden optreden. Tevens kon de band met het Ancien Régime nauwer aangehaald worden³⁰.

De nieuwe wetgeving ressorteerde weinig effect: de verschillende bepalingen werden niet steeds door de gemeentebesturen in acht genomen. Herhaaldelijk drong de rector van de Luikse academie er bij de prefect op aan, toe te zien op de naleving van de voorschriften³¹. De onverschilligheid bleef echter alom heersen. Ondertussen zou van de centrale regering weinig initiatief meer uitgaan, en nog minder van de prefectuur; de militaire kansen voor het regime waren aan het keren en dat slorpte van die zijde alle aandacht en energie op.

Op wetgevend niveau werd van bij de aanvang van de Franse tijd het onderwijs op een geheel nieuwe leest geschoeid. Alle banden met het Ancien Régime werden verbroken. In de consolidatie van het nieuwe regime kreeg het onderwijs een speciale rol toebedeeld. Wilde het bewind zich handhaven, dan moesten de principes waarop de Franse Revolutie gebouwd was een ruime ingang vinden. Reeds op het moment dat het lager onderwijs een nieuwe organisatie tegemoet ging, gaf de kantonscommissaris van Maastricht te kennen dat bij de keuze van de nieuwe onderwijzers minder moest gelet worden op hun bekwaamheid en belesenheid dan wel op de aanleg die ze bezaten om beginselen te onderwijzen overeenkomstig de wil van de regering³².

30. Voor deze heropleving cfr. G. V. LUX, *op. cit.*, p. 395; M. COLSON, *op. cit.*, p. 163: in 1807 werd in het kanton Maaseik in bijna alle gemeenten opnieuw onderricht gegeven. Ook kluizenaars, voordien door de wet van 15 fructidor IV (1 september 1796) opgeheven, traden weer in de openbaarheid: J. BROUWERS, *Kluis en kapel te Helsenoven*, z. p., z. j. p. 41. Op het eind van 1803 stelde de prefectuur vast dat '...dans diverses communes on lui trouve des sujets propres à remplir les fonctions de l'instituteur, on remarque un peu plus d'intérêt... pour cette instruction' (R.A.M., F.A., 2432), dit terwijl de prefect op 1 prairial XI (21 mei 1803) aan de Staatsraad, belast met het beheer en toezicht op het onderwijs, moest bekennen dat 'tout est encore à faire pour l'organisation du premier degré de l'instruction publique': R.A.M., F.A., 2455, stuk 163. Ook in het arrondissement Hasselt verliep de ontwikkeling los van de bestaande verordeningen: 'L'instruction publique n'a encore profité en aucune manière dans cet arrondissement des dispositions de la loi du 10 floréal an 10'; toch had elke gemeente 'son instituteur donnant des leçons de lecture d'écriture et quelques notions d'arithmétique': de onderprefect van Hasselt aan de prefect, 1 mei 1807: R.A.M., F.A., 2455, stuk 175.

31. Cfr. R.A.M., F.A., 2455, stukken 139, 141, 144, 161. De aanvragen tot autorisatie moesten gaan via de bureaus van de rector van de Luikse Academie. Op 30 januari 1813 schreef de rector aan prefect Roggieri '...un grand nombre d'instituteurs sont décédés ou ont changé de domicile que d'autres mêmes autorisés par les mairies se sont installés sans que j'en eusse reçu avis.' R.A.M., F.A., 2455, stuk 139.

32. S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 233.

Girard sprak zich in dezelfde zin uit³³. De wet van 3 brumaire IV deed een poging om het godsdienstondericht te vervangen door de beginselen van de republikeinse moraal. Scherper werd het nieuwe uitgangspunt omschreven in een begeleidend schrijven van de centrale administratie bij het besluit van 17 pluviôse VI: '...Cette nouvelle tâche est bien belle, puisqu'elle tend à vivifier l'esprit de la jeunesse l'espoir de la patrie à en écarter les maximes absurdes et les opinions dangereuses de tant de siècles d'ignorance et à n'y laisser germer que les principes les vertus et les sciences qui distinguent l'homme libre de l'esclave'³⁴. Met Napoleon vervaagde deze opstelling. Hij schiep een nieuw kader, dat hem beter geschikt leek om de politieke en zedelijke opinies van zijn onderdanen te beheersen³⁵. Het onderwijs zelf kreeg hierdoor een ondergeschikte betekenis; de klemtoon kwam te liggen op de opvoeding tot trouw aan de keizerlijke dynastie³⁶. Voor dergelijke doeleinden wist Napoleon zich de steun te verzekeren van de Kerk, door in de scholen het godsdienstondericht te herstellen. Terwijl het toezicht van de geestelijkheid door de maatregelen van de vorige jaren tot een minimum beperkt was of geheel uitgeschakeld, drong mgr. Zaepffel, bisschop van Luik, er nu bij zijn pastoors op aan, te waken over het onderwijs en de schoolmeesters en tenminste tweemaal per week de scholen te bezoeken. Over het ontbreken van een voldoende aantal scholen maakte de bisschop zijn beklag bij de prefect, opdat deze de nalatige gemeenten zou aansporen een onderwijzer aan te stellen³⁷.

In de bekwaamheid van de onderwijzers trad weinig of geen verbetering in. Meer nog, vooraleer het onderwijs te reglementeren had het Franse bewind door een reeks maatregelen gesnoeid in het onderwijzend personeel. De opheffing der religieuze orden en de vordering van de eed op de grondwet van priesters schakelden op de eerste plaats de meest bekwame elementen, de onderwijzers-priesters, uit van verder onderricht³⁸. Daarenboven bood de Wetgevende Ver-

33. 'J'espère que l'on ne choisira que des hommes sur la moralité et le civisme du quel on puisse compter': rapport van 11 floréal VI (30 april 1798): ROPPE, *op. cit.*, p. 137.

34. J. DARIS, *op. cit.*, dl. IV, p. 117.

35. Cfr. SLUYS, *op. cit.*, p. 175, noot 1.

36. S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 236; P. POULLET, *op. cit.*, p. 906.

37. J. DARIS, *Notices sur les Eglises du diocèse de Liège*, dl. 12, p. 287.

38. P. POULLET, *op. cit.*, p. 356; G. V. LUX, *op. cit.*, p. 392; O. ROBYNS, *Schoolmeesterambt...*, p. 59. In Hasselt sloot de stadsschool haar deuren met de Franse inval: C. DE BAERE, *Het Onderwijs te Hasselt in de Franse tijd*, in: *Limburgsche Bijdragen*, 1911-1912, p. 147. Hetzelfde gebeurde te Waltwilder, Mheer en Hoensbroek: R.A.M., *F.A.*, 2455.

gadering, en later de Conventie, weinig alternatieven voor de vervallen inkomsten, die door de confiscatie der kerkelijke goederen en de afschaffing van de tienden tot een minimum gereduceerd werden. De desorganisatie van het onderwijs ging verder naarmate de ruimte, waarbinnen het bijzonder onderwijs nog kon voortbestaan, verkleinde. Voor de opleiding van onderwijzers werd weinig gedaan. De Ecole Normale van het jaar III bleek een doodgeboren kind; uit het arrondissement Maastricht werd niemand naar deze cursussen afgevaardigd³⁹. Na deze mislukking ging van de Franse overheid geen initiatief meer uit tot oprichting van speciale opleidingsinstellingen. De bekwaamheid van de kandidaten voor de post van onderwijzer aan de officiële scholen, liet heel wat te wensen over. Er waren er weinig die 'par leurs talents meritent d'être nommés définitivement'⁴⁰. Uit wat voorafgaat mogen we veronderstellen dat het kerkelijk toezicht op het onderwijs in onbruik raakte, met de klappen die de Kerk onder de godsdienstvervolgung te inkasseren kreeg. Deze leemte werd nauwelijks opgevuld door een wereldlijk toezicht. Ondanks het bestaan van de Keizerlijke Universiteit bood zich hier voor heel wat ongeschikte lieden een ruime gelegenheid om in het onderwijs hun kans te wagen⁴¹. Het aandeel van onbekwame onderwijzers is daardoor waarschijnlijk gestegen. Volgens het oordeel van de prefect trof men in 1812 in de belangrijkste plaatsen van het departement enige goede leerkrachten aan⁴². Men zal ze echter vruchteloos zoeken in de gemeentelijke opgaven van 1802. In 1815 waren de schoolmeesters voor het merendeel 'sans instruction eux mêmes et pouvant à peine bien lire un peu écrire et calculer'⁴³.

39. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 78.

40. Verslag van de jury, 9 ventôse VI (27 februari 1798): R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 152; cfr. ook rapport van Dodé 1 thermidor VI (19 juli 1798): M. COLSON, *op. cit.*, p. 53. In een brief aan de centrale administratie van 24 floréal VI (13 mei 1798) stelde de jury van Hasselt vast 'nous sommes fermement persuadés qu'il est impossible de trouver à ce prix des instituteurs capables'.

41. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 106; '...plusieurs viennent de s'ériger en maîtres d'Ecole qui nont aucun principe et ne sont pas en Etat de lire et écrire un seul règle sans fautes'. Dit schreef de onderwijzer van Meerssen over zijn collega's! (R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 69). Tot dezelfde conclusie kwam de kantonscommissaris van Millen, 10 frimaire VI (30 november 1797): M. MULLENS, *op. cit.*, p. 141. De municipaliteit van het kanton Maaseik gelastte op 30 thermidor VI (17 augustus 1798) de agenten dat ze de particuliere onderwijzers in functie moesten laten, omdat er in het kanton geen andere te vinden waren om zich met het onderwijs te belasten: M. COLSON, *op. cit.*, p. 126.

42. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 101.

43. Rapport van de onderintendant van Roermond aan de gouverneur: R.A.M., *P.A.*, 873, nr. 1.

Van de structuur en de kwaliteit van het onderwijzerskorps in de Franse tijd krijgen we een nauwkeuriger beeld wanneer we volgende test uitvoeren. Van de onderwijzers die in 1818 in functie waren, gaan we, waar dat mogelijk is, het jaar van aanstelling na ⁴⁴. We kunnen moeilijk de representativiteit van deze gegevens onderzoeken; toch laat de kwantiteit van de bekende gevallen ons toe voorzichtige conclusies aan dit tabelletje te verbinden: 20 % van het onderwijzend personeel was reeds in het Ancien Régime werkzaam, slechts 11 % werd tussen de twee Franse onderwijswetten benoemd, 23 % tussen de wet van 11 floréal X en het tweede decreet betreffende de Keizerlijke Universiteit en 34 % na dezer oprichting. Dit wijst erop dat de traditie van vóór de Franse Revolutie voor een groot deel voortgezet werd en dat de continuïteit gehandhaafd bleef, doorheen elk Frans ingrijpen. Dit treedt nog duidelijker naar voren als we vermelden dat het jaartal van aanstelling ons vooral bekend is van onderwijzers die tot diep in de jaren twintig les hebben gegeven. Deze tabel illustreert tevens de heropleving rond de eeuwwisseling. Het gros van het onderwijzerspotentieel was in de Franse tijd aangesteld, wat gelet op bovenstaande opmerkingen reeds een aanwijzing geeft inzake het kwalitatief gehalte van de onderwijzers die we in de beginjaren van het Verenigd Koninkrijk aantreffen. De stijging van het aantal in de Franse tijd benoemde onderwijzers kan ook ten dele toegeschreven worden aan fysieke omstandigheden: oudere onderwijzers stierven en werden vervangen door verse krachten. In dat geval zouden latere perioden tegenover de voorgaande gunstiger moeten uitvallen, hetgeen beslist niet het geval is voor het Ancien Régime. Het onderwijs bleef bij uitstek een uitlaatklep voor lieden die voor dit beroep geen andere aanbeveling hadden dan dat zij voor geen enkel ander vak deugden; het schoolmeesterambt was voor anderen een welkome aanvulling op al te magere inkomsten uit andere bezigheden.

Nog minder dan voor de opleiding van goede leerkrachten deed de Franse overheid iets om het beroep van schoolmeester aantrekkelijker te maken. Wel schreef de wet van 3 brumaire IV voor dat de republiek zou zorgen voor een leslokaal en een woning voor de onderwijzer ⁴⁵, doch ze voorzag weinig op gebied van een

44. Aantal onderwijzers van wie het jaar van in functietreding mij bekend is	Jaar van aanvang			
	Ancien Régime	1796-1802	1803-1808	1809-1815
137	27	15	31	47

45. Cfr. bijlage 2.

betere salariëring⁴⁶. De wet van 11 floréal X beloofde de onderwijzers weinig meer. Het armenonderwijs bleef kosteloos, doch de deelname van de armen mocht in 1795 het vierde van het totaal aantal kinderen en in 1802 het vijfde niet overschrijden. Een niet-gedateerd⁴⁷ verslag over de toestand van het onderwijs signaleert het schoolgeld, in klinkende munt of in natura uitbetaald, als enige wijze van salariëring. In zijn rapport over de staat van het onderwijs in 1815 wees de onder-intendant van Roermond op de onmogelijkheid voor het merendeel van de onderwijzers te leven van de opbrengst van hun ambt; hij zag daarin de eerste hinderpaal tot het invoeren van een verbeterd onderwijs. Verder stipte hij de moeilijkheden aan die de schoolmeesters bij de inning van de schoolgelden ondervonden⁴⁸.

De Franse wetgeving heeft zich niet bewogen op het terrein van de onderwijsmethodiek. Er valt ook nergens een vooruitgang te bespeuren. In 1807 schreef de onderprefect van Hasselt dat de scholen in zijn arrondissement op de oude voet gebleven waren;⁴⁹ tot een zelfde conclusie kwam ook het reeds vermelde verslag. De verfransing, die men door het onderwijs dacht in de hand te werken, kende een algehele mislukking⁵⁰.

Alle bronnen zijn het eens over de verwaarlozing van het lager onderwijs. Grootsoepgezette wetgevingen vermochten aan de plaatselijke situatie weinig te veranderen. De redenen werden reeds herhaaldelijk aangegeven: de impopulariteit van het regime; de tegenstand van de geestelijkheid die, op enkele uitzonderingen na, totaal bij elke hervorming werd voorbij gegaan; de onverschilligheid van de plaatselijke besturen voor het volksonderwijs; het tekort aan initiatieven van de overheid; de muur van onbegrip en onwil waarop ze

46. Een salaris vanwege de gemeente was dikwijls onmogelijk, gelet op de grote lasten die op de gemeentelijke begrotingen drukten. Cfr. het rapport van commissaris Cavenne van brumaire VIII (oktober-november 1798): ROPPE, *op. cit.*, p. 196.

47. Vermoedelijk opgesteld tussen 1802 en 1804, want er wordt melding gemaakt van de wet van 11 floréal X en het bestaan van de Centrale school: R.A.M., *F.A.*, 294.

48. Cfr. noot 43.

49. R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 175.

50. Cfr. bijlage 1: hieruit blijkt dat het arrondissement Maastricht, meer bepaald de streek rond de stad, duidelijk door de Franse wetgeving getekend werd. De verfransende invloed neemt af naar het noorden. Op het platteland treft men slechts uitzonderlijk onderwijs in het Frans aan. In 1812 werden op een totaal van 307 gemeenten slechts 30 scholen gevonden waar men in het Frans onderricht gaf: Zutendaal, Heerlen, Tongeren (4), Sint-Truiden (3), Borgloon, Herk de Stad, Roermond (3), Maaseik (2), Venlo (2), Maastricht (8) en vermoedelijk Hasselt (4): R.A.M., *F.A.*, 2455, stuk 145.

botsten. Verwonderlijk is dat niet. De centrale overheid had nergens de financiële middelen voorzien die nodig waren om de hervormingen met succes door te zetten, noch wees ze de gemeentebesturen op bronnen die aangeboord konden worden.

Een goede graadmeter voor het kwalitatief laag gehalte van het onderwijs in het Ancien Régime en in de Franse tijd is de alfabetisatiegraad. Hieronder geven we een tabel die het percentage alfabeten aangeeft, selectief samengesteld uit de gemeentelijke opgaven van augustus 1807. Het onderzoek werd gedaan over 75 gemeenten.

% alfabet. v. tot. bevolking	frequentie	% v. tot. aantal gemeenten
1- 6	15	20
7-12	22	29,3
13-18	15	20
19-24	13	17,3
25-30	7	9,3
31-36	3	4

Deze tabel geeft een gevleid beeld van de toestand. In werkelijkheid ligt het percentage analfabeten veel hoger. Mogelijk hebben de besturen een ruwe schatting gedaan, misschien hebben sommige een ernstige controle uitgevoerd. Het begrip alfabetisatie is hier niet in zijn juiste betekenis gebruikt. De prefect vroeg de burgemeester naar het aantal personen dat kon lezen en schrijven. Dit kon op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden. We zullen de waarheid meer benaderen wanneer we besluiten dat de aangehaalde cijfers het % personen aangeeft dat op zijn minst tot het schrijven van zijn eigen naam in staat was. Het reeds eerder vermelde ongedateerde rapport⁵¹ over de staat van het onderwijs schat het aantal alfabeten op 10 % van de bevolking. Over de resultaten van de Franse onderwijshervormingen maakte de overheid zich weinig illusies: de algemene raad van het departement van de Nedermaas vreesde op een gegeven moment zelfs dat binnen 15 jaar niet één man op 100 zou gevonden worden, die lezen of schrijven kon⁵². Dit onderstreept nog eens het totale failliet van de Franse onderwijshervormingen.

Alhoewel het op zich weinig zin heeft, kan het met het oog op de latere periode interessant zijn het karige onderwijs geografisch te

51. Cfr. noot 47.

52. Niet-gedateerd, vermeld bij: C. CORTEBEEK, *De Franse overheersing in België 1793-1815*, Gent, 1900, p. 198.

spreiden. Uit bijlage I en II treedt het arrondissement Roermond naar voren als het minst slechte, zowel in materieel als in inhoudelijk opzicht. Het percentage van de scholen waar het lees- en schrijfonderricht uitgebreid werd met rekenen, ligt er beduidend hoger dan in het arrondissement Maastricht. Het oordeel over het arrondissement Hasselt wordt mede beïnvloed door de gebrekkige opgave van de onderprefect, doch laat voldoende het geringe gehalte van het onderwijs aldaar zien. Dit arrondissement lag van bij de aanvang achter op de overige, een achterstand die het in de volgende decennia niet zou inlopen.

Tot hiertoe spraken we slechts van het departement van de Nedermaas. De gemeenten ten noorden van Venlo, die later mede deel zouden uitmaken van de provincie Limburg, behoorden tot het arrondissement Kleef (Roerdepartement). Hier volgde de ontwikkeling van het onderwijs aanvankelijk een zelfde patroon als in het departement van de Nedermaas. Het Rudler-dekreet van 9 floréal VI (28 april 1798) hief er alle bestaande scholen op en verklaarde de wet van 3 brumaire IV van toepassing in het departement⁵³. Het uitvoeringsbesluit van 1 november 1798 schreef in elk arrondissement de oprichting van een 'jury d'instruction' voor. Deze moest nagaan of de onderwijzers in staat waren de Franse taal te lezen en te schrijven en of zij op de hoogte waren van de Verklaring van de Rechten en Plichten van de Burger en bekwaam waren om de republikeinse moraal te onderwijzen⁵⁴. Ook hier ontbrak zorg voor de verbetering van het onderwijs. Het Franse optreden nam in dit departement intussen een veel gematigder karakter aan dan in het departement van de Nedermaas en de examens werden door de onderwijzers in groter getal afgelegd⁵⁵. In Kleef maakten zelfs twee geestelijken deel uit van de jury⁵⁶. Ondanks dit grotere succes kwamen ook hier geen nieuwe scholen van de grond. De jaren die op de oprichting van de jury's volgden, werden gekenmerkt door een diep verval van het onderwijs. Slechts de examens van de jury boden een geringe waarborg om onbekwame lieden ver van het onderwijs te houden. In Kleef bestonden deze examens hierin dat een 30 tot 40 onderwijzers op een voormiddag ondervraagd

53. W. ZIMMERMAN, *Die Anfänge und der Aufbau der Lehrerbildungs- und Volksschulwesens am Rhein*, dl. II, *Lehrerbildung und Primärschulen am Rhein zur Französischen Zeit (1794-1814)*, Keulen, 1957, p. 4.

54. ID., p. 7.

55. In het arrondissement Kleef werden in 1801 7 kandidaten geëxamineerd. Cijfers uit de voorgaande jaren zijn niet bekend. In Keulen boden zich 83 kandidaten aan, in Aken 51 : ID., *op. cit.*, p. 11-14.

56. Cfr. noot 54.

werden in lezen en schrijven, Nederlands of Duits, en in de Franse taal ⁵⁷. In 1804 weet de raad van het arrondissement Kleef de achteruitgang ten dele aan de onbekwaamheid van de schoolmeesters, ten dele ook aan het geringe inkomen, dat weinigen ertoe aanspoorde zich verder te bekwamen ⁵⁸. Even ongunstig luidde het oordeel van de onderprefect, J. Dorsch, oud-professor in de theologie en filosofie aan de universiteit te Mainz en tot 1804 onderprefect: het lager onderwijs werd in zijn geheel verwaarloosd; de meeste scholen werden bezet door meesters die met moeite zelf lezen en schrijven konden en die niets afwisten van het rekenen. In de katholieke gemeenten werden de meesters behouden als hulpjes van de pastoors. Weinigen ontvingen een vast salaris, allen waren voor hun levensonderhoud op de gunst van de ouders aangewezen. Het toezicht van de kerkelijke bedienaars beperkte zich tot datgene wat de kinderen aan catechismus ontvingen. De opheffing van de kloosters was volgens Dorsch een noodzakelijke voorwaarde voor een eerste verbetering ⁵⁹.

Ook in dit departement ontgoochelde de wet van 11 floréal X al wie met de vooruitgang van het onderwijs begaan was. De teleurstelling was des te groter omdat de pogingen die in Pruisen tot verbetering van het lager onderwijs ondernomen werden, hier een onmiddellijke prikkel vonden, meer dan in het departement van de Nedermaas, waar elke voeling met een vernieuwd onderwijs afwezig was. Een van de figuren die zelf het initiatief in handen zou nemen, was K.L. van Keverberg ⁶⁰, de opvolger van Dorsch als onderprefect van Kleef. In 1806 constateerde hij dat de meeste schoolmeesters onbekwaam waren en dat de inhoud van het onderwijs beneden alle peil was ⁶¹. Een poging om in zijn arrondissement een kweekschool op te richten, stuitte op het gebrek aan financiële bijstand vanwege de centrale overheid. Begin 1808 richtte hij, als vervangmiddel, in elk kanton cursussen in

57. W. ZIMMERMAN, *op. cit.*, p. 17.

58. ID., *op. cit.*, p. 18.

59. J. DORSCH, *Statistique du département de la Roer*, Keulen, 1804, p. 115.

60. Halen 1768-Den Haag 1841, ontving een 'verlichte' opvoeding, was persoonlijk bevriend met Kant; lid van de algemene raad van het departement van de Nedermaas en burgemeester van Halen, onderprefect van Kleef, gouverneur van Antwerpen (1815-1817), gouverneur van Oost-Vlaanderen (1817-1819), lid van de Raad van State. Gedurende zijn gehele leven toonde hij belangstelling voor het lager onderwijs en de welzijnszorg in het algemeen: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. VII, Leiden, 1927, kol. 708-710. Zijn activiteiten te Kleef vertonen veel overeenkomst met zijn plannen in de provincie Antwerpen i.v.m. het K.B. van 16 november 1816: cfr. G. LANDUYT, *Het lager onderwijs in de provincie Antwerpen (1815-1830)*, onuitgegeven licenciaatsverhandeling, Leuven, 1971, p. 67-68.

61. Over de activiteiten van Keverberg: W. ZIMMERMANN, *op. cit.*, p. 66-68.

voor onderwijzers die nog geen definitieve aanstelling bekomen hadden. Het jaar tevoren had Keverberg alle onderwijzers aan een examen onderworpen. Bij een eerste schifting bleken slechts 24 van de 130 kandidaten een minimum-bekwaamheid te bezitten. Elke donderdag van het schooljaar, van 13 tot 15 uur, en tijdens de vakantie drie dagen in de week werden de cursussen georganiseerd, onder leiding van bekwame onderwijzers. Te Kranenburg was dat F. Th. Wardenberg, vanaf 1804 onderwijzer te Gennep; te Horst werd een zekere Van Wijenberg met de leiding van de cursus belast. Het arrondissement werd in vier schooldistricten verdeeld en toevertrouwd aan vier inspecteurs. In de gemeenten werden plaatselijke schoolcomités opgericht. Jaarlijks zou Keverberg de onderwijzers verzamelen voor een wedstrijd, waar geldelijke prijzen aan verbonden waren, om hen tot verdere zelfvolmaking aan te sporen. Een schoolreglement, dat voor alle scholen gold, regelde o.a. de leerstof en de schooltijden.

De pogingen van Keverberg gingen een gedeeltelijke mislukking tegemoet door het toenemend ingrijpen van de centrale overheid. Dit ingrijpen vond zijn bekroning in de oprichting van de Keizerlijke Universiteit, die de ontplooiing van plaatselijke initiatieven eerder remde dan bevorderde. Het jaar 1809 maakte een eind aan de werkzaamheden van Keverberg op onderwijsgebied. Toch werden zijn verdiensten door Ranc, inspecteur van de academie te Luik, erkend. In 1810 trof deze in het departement van de Roer een onderwijs aan dat nauwelijks iets voorstelde; slechts het arrondissement Kleef vormde hierop een uitzondering, wat hij aan de activiteiten van Keverberg toeschreef. In dit arrondissement was naar zijn oordeel een goed toezicht aanwezig en was men de uitbreiding van religieuze en liberale ideeën genegen. Zelf wist Ranc nauwelijks verbeteringen te bewerken. Wel riep hij regelmatig de onderwijzers voor een examen op in de kantonshoofdplaatsen, doch hierbij lette hij te eenzijdig op de verspreiding van de Franse taal, meer dan op de kwaliteit van het onderwijzend personeel⁶². Tekenend voor de geringe weerslag van de wetgeving in het arrondissement Kleef was het feit dat in 1812 25 scholen waren opgeheven en 44 gemeenten geen school bezaten; van de 127 onderwijzers hadden er 77 geen woning van de gemeente of ontvingen ze hiervoor geen schadeloosstelling. Ook waren hier dezelfde remmingen tot een vernieuwing van het onderwijs aanwezig als in het departement van de Nedermaas. In de beoordeling van de toestand van het onderwijs in de gemeenten van het arrondissement Kleef moeten we

62. Over de activiteiten van Ranc: cfr. ID., p. 77.

genueanceerd zijn. Een lichte vooruitgang is er waar te nemen ; dit wordt bevestigd door bronnen uit de Nederlandse tijd.

Voor het gehele gebied waaruit later de provincie Limburg zou gevormd worden, is de Franse tijd, ondanks de schaarse resultaten, niet geheel zonder betekenis geweest. Met het oog op later is het belangrijk te wijzen op een aantal innovaties die de Franse wetgeving op een drastische wijze heeft pogen in te voeren. Voor het eerst werden de burgerlijke overheden, en vooral de gemeentebesturen, gewezen op hun plichten t.a.v. het lager onderwijs, dat ze vroeger steeds aan de kerkelijke autoriteiten overgelaten hadden. Van een last werd het onderwijs van de jeugd een plicht van de Staat tegenover zijn ingezetenen. Ook werd een eerste schuchtere stap gezet tot een uniforme regeling van het onderwijs op een meer burgerlijke grondslag. Even belangrijk was de schepping van een eenvormig administratief kader, dat de plaats innam van de vroegere staatjesanarchie. Hierdoor werd het mogelijk dat meer bedachtzame maatregelen sneller en efficiënter via deze kanalen konden ten uitvoer gebracht worden. De Franse overheid was onbesuisd en weinig realistisch te werk gegaan. De bevolking had zich onder de leiding van haar wereldlijke en geestelijke schutheren tegen elk ingrijpen van de burgerlijke macht gewapend. Hierdoor is ook ten dele de antipathie van de bevolking voor de officiële scholen verklaarbaar, een argwaan die mede door de traditionele krachten gevoed werd. De Franse regering had het openbaar onderwijs met een odium belast, die het in de volgende jaren niet helemaal zou kwijtspelen. De beginjaren van het Koninkrijk der Nederlanden werden getekend door de algemene tegenstelling tussen de bevoorrechte standen van het Ancien Régime en de bonapartistische neigingen van Willem I. Dit geschil zou in de Zuidelijke Nederlanden de vernieuwing van het onderwijs ernstig vertragen.

In 1815 liet de Franse regering het onderwijs in een treurige toestand achter. Overal heerste een grote chaos. Eind 1816 trof de gouverneur van Limburg het lager onderwijs aan in een staat 'qui approche de la nullité'⁶⁴. Het wegvallen van reglementerende bepalingen, de staatkundige onzekerheid van de eerste jaren van het bestaan van de provincie vormden zeker geen stimulans om het onderwijsvraagstuk krachtdadig ter hand te nemen.

64. COLENBRANDER, *Gedenkstukken der Algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, dl. VIII, 1815-1825, 3de stuk, Den Haag, 1916 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, 30), p. 35.

Een nieuwe periode brak niettemin aan, ook op onderwijsgebied. In de 18de eeuw waren o.a. vanuit de Verlichting nieuwe ideeën gegroeid, die de basis zouden leggen voor een nieuw onderwijsbestel dat de plaats van het oude zou innemen.

§ 3. Pedagogische vernieuwingen in de 18de eeuw¹

In het begin van de 19de eeuw verschijnt er een nieuw type van school. Tegelijkertijd groeide een nieuwe visie op onderwijs en opvoeding. De vraag die hier rijst luidt hoe het komt dat opvoedingsvraagstukken juist op dat moment zo belangrijk worden.

Om deze vraag te beantwoorden gaan we uit van de constatacie dat elk onderwijssysteem in de uitoefening van zijn taak gebonden is aan de eisen, die de samenleving, waarvan het onderwijs een exponent is, stelt. M.a.w. de school beweegt zich tussen wat maatschappelijk wenselijk wordt geacht en de intrinsieke pedagogische eisen die vanuit een visie op het leerproces ontwikkeld worden. Nu is het denkbaar dat beide aspecten in de 18de eeuw minder duidelijk te scheiden waren, daar de kinderpsychologie onbestaande was of op vrij onwetenschappelijke gronden bedreven werd.

Omdat de relatie tussen onderwijs en maatschappij een zeer complex en ondoorzichtig gebeuren is, blijft het een uiterst moeilijke opgave om een logische, sluitende verklaring te vinden voor het ontstaan van een onderwijsstructuur in een bepaalde periode van de geschiedenis. Toch willen we voor een dergelijke analyse enkele bouwstenen aan dragen. We lieten ons hierbij leiden door het verklaringsschema dat de onderwijssocioloog M. Matthijssen in zijn werk *Klasseonderwijs* ontwikkeld heeft. Hij onderscheidt voor de verklaring van onderwijssystemen een viertal factoren, aan de hand waarvan we de 18de en 19de eeuw zullen benaderen.

Interne structurele factoren vormen een eerste verklaringsgrond. Een onderwijsstructuur kan omschreven worden vanuit de immanente logica van het onderwijs als pedagogisch-didactisch systeem. Zo kan bv. uit de bestudering van het cognitieve proces worden afgeleid dat een interactie nodig is tussen iemand die de kennis bezit (de leraar) en iemand, of een groep, die deze kennis ontvangt. Dit interactieproces speelt zich af in een speciaal daarvoor bestemde fysieke ruimte : de

1. W. BOYD, *Geschiedenis van onderwijs en opvoeding*, Utrecht-Antwerpen, 1969 ; M. NAUWELAERTS, *Geschiedenis van onderwijs en opvoedkunde*, Leuven, z.j. ; A. GOSLINGA, *Koning Willem I als Verlicht Despoot*, Baarn, 1918 ; C. DE KEYSER, *Inleiding in de geschiedenis van het Westerse vormingswezen*, Antwerpen, 1958 ; L. W. DE BREE, *Het platteland leert lezen en schrijven*, Antwerpen, z.j. ; J. G. GAGLIARDO, *Enlightened despotism*, New York, z.j. (1967) ; M.A.J.M. MATTHIJSEN, *Klasse-onderwijs, sociologie van het onderwijs*, Deventer, 1972 ; Ph. J. IDENBURG, *Schets van het Nederlandse schoolwezen*, Groningen, 1964 ; N.F. NOORDAM, *De 'christelijke en maatschappelijke deugden' van onze eerste schoolwetten*, in : *Paedagogische Studiën*, jg. 43, 1966, p. 289-303.

school. Gelet op het lage peil van de pedagogische wetenschap en de leerpsychologie in de 18de eeuw, bleef het denken over de vorm waarin het leerproces moest gegoten worden nog vrij primitief. Een overheersende rol werd toegekend aan de onderwijzer. Nieuw was echter de grote aandacht die in de bestudeerde periode zou uitgaan naar de status en de vorming van de leerkracht. In vergelijking met het Ancien Régime is duidelijk sprake van een herwaardering van het onderwijzersambt. Voortaan kreeg de onderwijzer een duidelijk omschreven pedagogische taak.

Een tweede verklaringsgrond ligt buiten het onderwijs (externe structurele factoren). De vraag kan als volgt gesteld worden : aan welke eisen van scholing en opleiding moet de jeugd voldoen om zich in de maatschappij staande te houden ? Het antwoord zal uiteraard de inhoud van het onderwijs bepalen. Daarom moeten we de eigentijdse maatschappijstructuur analyseren. Sinds het eind van de Middeleeuwen hadden kooplieden en ambachtslui gestreden eerst voor economische en later voor politieke erkenning. Ontdekkingsreizen, kolonisatie en dus opening van nieuwe produktiegebieden en afzetmarkten gaven het ontstaan aan een op dat ogenblik nieuwe stand : de handelsbourgeoisie. De eisen die de wereldomvattende handel aan de oude produktiewijze stelde, doorbraken het oude verstarde systeem. Op landbouwgebied vormde het feodale stelsel een rem op de produktiestijging. De boeren werden daarom onteigend, om vrije eigendomsvorming, en dus verschuiving van land naar dynamische boeren, mogelijk te maken. Om dezelfde reden werden de lijfeigenen ' vrijgemaakt ' en de oude ' gemene gronden ' en nieuw areaal in cultuur gebracht. Ook in Limburg voltrok deze ontwikkeling zich in versneld tempo rond de eeuwwisseling.

Deze agrarische omwenteling begunstigde de opkomst van de moderne volksschool. De landbouwer produceerde niet langer uitsluitend voor zichzelf, maar ook voor een lokale en zelfs grotere markt, waar andere wetten heersten dan op zijn eigen bedrijfje. Hij had dan ook een zekere opleiding nodig om zijn rol als leverancier, belastingbetaler en pachter te kunnen spelen.

Op industrieel gebied was de manufaktuur en in Engeland de moderne fabriek in opmars. Ook hier werden kleine ambachtslui gedwongen hun bedrijfje op te geven om zich als loonarbeider aan te bieden aan de grote ondernemers. Alhoewel de feitelijke ontwikkeling zich ongelijkmatig over West-Europa spreidde, tekende zich een nieuwe maatschappelijke scheidingslijn af, die de mensen niet langer verdeelde volgens de kleur van het bloed, maar volgens het al of niet bezitten

van produktiemiddelen. De nieuwe dominante klasse werd de bourgeoisie. In de 18de eeuw had deze de economische macht reeds volledig in handen. We zien haar in deze eeuw ook politieke eisen stellen. De bourgeois eisten in de maatschappij die plaats op waarop ze meenden te mogen aanspraak maken op grond van hun economische activiteiten. Zij keerden zich hierbij vooral tegen de onproduktieve en parasiterende adel en tegen het despotisme van de koningen. Wat voor de ontwikkeling van het onderwijs niet van belang is, is dat economische behoeften rechtstreeks naar het onderwijs toe geformuleerd worden. Het gaat primair om de wijze waarop deze behoeften de machtsverhoudingen in de maatschappij gestalte geeft.

De inhoud van het onderwijs wordt afgeleid uit een interpretatie van behoeften, zowel oude als nieuwe, die uit de eigentijdse maatschappijstructuur naar voren treden (externe culturele factoren). In de 18de eeuw was de maatschappij in volle gisting, althans wat de bovenlaag betreft. Hand in hand met economische structuurhervormingen groeide de roep naar politieke veranderingen. Zo waren het de politieke belangen en waardeopvattingen van de heersende stand, de aristocratie, en deze van de opkomende burgerij, die uiteindelijk structuur en functie van het onderwijs mee hielpen bepalen. De Verlichting wierp zich op tot tolk van deze verlangens. Reeds in de 17de eeuw grepen filosofen naar meer rationele grondslagen voor de verklaring van de werkelijkheid. Hierbij zetten zij zich sterk af tegen het strakke, verouderde en grotendeels op de openbaring gegrondveste denken. De primauteit van de rede boven andere verklaringsgronden werd het credo van de Verlichting, die in de cultuur van de 18de eeuw een grote ommekeer bewerkte. De rede, het verstandelijk redeneren werd de maatstaf om sociale, politieke en religieuze vraagstukken op hun geldigheid te toetsen. Vermits de rede als enige bron van kennis werd genomen, bestreed de Verlichting elke macht, die steunde op traditie. In de loop van de 18de eeuw ontwikkelde de Verlichting zich tot de heersende mentaliteit. Zij werd de voedingsbodem voor allerlei vernieuwingsstrevingen, ook op pedagogisch gebied. Vermits de rede in staat was alle geheimen van de natuur te doorgronden, won al vlug de gedachte veld dat de ideale mens tot stand kon komen als men maar de juiste methode in toepassing bracht. Daarom hield een groot aantal verlichte filosofen zich met opvoedingsproblemen bezig. Daarom ook werd aan de opvoeder en de opvoeding, dus ook aan het onderwijs, een eersterangsrol toegekend. Omdat ze alle terreinen van het maatschappelijk leven tot object van kritische bezinning maakte, werd de Verlichting de ideologie bij uitstek, die in staat zou blijken de behoef-

ten van de maatschappij glashelder te formuleren en operationeel te maken.

Niet altijd kwam het tot een botsing tussen deze ideeën en de gevestigde machten. Zo had zich in het denken van de absolute vorsten in de loop van de 18de eeuw een merkwaardige evolutie voorgedaan. In de toonaangevende landen, Frankrijk uitgezonderd, waren vorsten aan het bewind gekomen, die de nieuwe ideeën niet ongenegen waren en dit om diverse redenen. Mettertijd kwamen ze tot het inzicht dat een voortzetting van een verouderde geldverspillende politiek de grondslagen van hun despotisme vernietigde. De theorie en de praxis van de traditionele absolute monarchie voldeden niet meer in een tijd waarin de eisen, door de economische ontwikkeling gesteld, fundamenteel aan het veranderen waren. Dit had soms tot gevolg dat ze zich tot bondgenoot opwierpen van de opkomende bourgeoisie door economische maatregelen te treffen (opheffing van binnenlandse tolmuren, export- of importtarieven, anti-feodale wetten), omdat hun belangen voor een deel samenvielen. Zij zagen in dat hervormingen onontbeerlijk waren om de staat op zich en de vorstelijke macht binnen de staat te versterken. Hier was het dat de ideeën van de Verlichting uitwegmogelijkheden konden bieden. Zo kon het volksonderwijs op een steeds ruimere belangstelling van deze verlichte despoten rekenen. We zien dan ook dat regeringen pogingen ondernamen om de onderwijssector meer en meer naar zich toe te trekken, langzaam ook met meer profane doeleinden. Dank zij de Verlichting had de idee ingang gevonden dat het onderwijs een determinerende rol kon spelen in de hervorming van de maatschappij of in de bestending ervan. Toch weken de doelstellingen van de vorsten in meer dan één opzicht af van de concepties van de Verlichtingsfilosofen. De vorsten slaagden er voortreffelijk in slechts datgene uit deze filosofie over te nemen dat bruikbaar was in hun opzet. Naast disputen over mechanisatie, industrieel management en technologie, was opvoeding voor hen een van de weinig controversiële gespreksthema's. Uiteindelijk waren het sociaal-economische motieven die de overheidsbemoedigenissen inzake onderwijs inspireerden. In de toekomst zou het aanzien van een volk of een natie berekend worden met sociaal-economische maatstaven. Onderwijs moest bijdragen tot een verhoging van de productiviteit, met haar fiskale neveneffecten. Op die manier hoopten ze tevens het bestaande administratieve apparaat, dat in handen van de adel was, te vervangen door een voor hen meer welgevallige bureaucratie. Verspreiding van kennis door een breed opgevatte opvoeding was onontbeerlijk om hervormingen met een gunstig gevolg door te voeren in een samen-

leving die in een te grote onwetendheid gedompeld was om het wezen en de bedoelingen van de regeringsleiders te begrijpen. Heel wat hervormingen zouden ook strandden op de geringe ontwikkelingsgraad van de bevolking en op de houding van groepen wier privileges aangetast werden, of ook op de onwil van een verouderde administratie.

Een laatste verklaringsgrond ligt in het onderwijs zelf. Welk verscheiden beeld de ideeën van de Verlichte filosofen ook moge vertonen, allen hadden ze gemeen dat de opvoeding beschouwd werd als het belangrijkste medium om hun programma te verwezenlijken. De mens- en maatschappijvisie, zoals die door de Verlichting tot ontwikkeling kwamen, werden naar het onderwijs- en opvoedkundig proces toe vertaald in pedagogische theorieën. Van de praktische onderwijsvernieuwers belichten we hier slechts de voornaamste : Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827). In zijn *'Wie Gertrud ihre Kinder lehrt'* (1801) schetste hij het onderwijs dat gelden kan als een praktische neerslag van de ideeën van de Verlichting. Op deze plaats stippen we enkele hoofdlijnen aan, op de vernieuwing in de onderwijsmethodiek komen we later terug. De finaliteit van het onderwijs en de taak van de onderwijzer werd opnieuw herdacht en nauwkeurig naar nieuwe eisen omschreven. Pestalozzi hield staatslieden en pedagogen een geheel nieuw uitgangspunt voor : onderwijs werd vorming van de gehele mens. De onderwijzer werd de leidsman die vorm moest geven aan het natuurlijke groeiproces van het kind, om het voor te bereiden op die rang in de samenleving waarop het recht had, niet krachtens afstamming, maar op grond van zijn individuele vermogens en kundigheden. Dit laatste bleef, zoals we aanstonds zullen duidelijk maken, grotendeels theorie. Alhoewel de pedagogiek van Pestalozzi een sociale inslag bezat, bleef haar integrale toepassing begrensd binnen wat maatschappelijk toelaatbaar was. In Pestalozzi herkennen we de tweeslachtigheid, die ook de onderwijshervormingen zou kenmerken. Enerzijds werd hij later gewaardeerd om zijn kritiek op sociale wantoestanden, vooral die op het platteland, anderszijds trad hij op als typisch vertegenwoordiger van een standensamenleving, die weinig waarde hechte aan fundamentele politieke verandering.

De vier factoren, die we hanteerden als mogelijke verklaringsgronden voor het ontstaan van een vernieuwd onderwijsbestel, zijn nauw met elkaar verweven en lopen wel eens door mekaar. Ze beïnvloeden elkaar wederzijds, wat ons tot een genuanceerd oordeel voert. Dominante machtsgroepen — achtereenvolgens waren dat de Kerk, het koningschap, de aristocratie en ten slotte de bourgeoisie — bepaalden telkens de grondstructuur van de maatschappij. Nieuwe ideeën komen

langzaam tot rijpheid en kristalliseren zich uit in de maatschappij-structuur, van waaruit ze het onderwijs binnendringen. Op dat ogenblik wordt het onderwijs zelf machtsbron voor ideologie. Hier ligt reeds een element van verklaring voor het feit dat de traditionele onderwijsstructuur zich tegen nieuwe ideeën verzette.

We zullen nu een poging ondernemen om voorgaande stellingen te illustreren aan de hand van het lager onderwijs op het eind van de 18de en in het begin van de 19de eeuw.

In de ontwikkeling van de finaliteit van het lager onderwijs tekenden zich in de eerste helft van de 19de eeuw twee tendenzen af. Een eerste was de geleidelijke secularisering van het openbaar onderwijs, die gelijke tred hield met het terugdringen van de theocratische mensvisie ten voordele van de burgerlijke. Met de Nederlandse schoolwet van 1806, waarop we uitvoerig zullen terugkomen, verdween de eersterangsrol die de Kerk van oudsher als onderwijsorganisator ingenomen had, en werd haar taak overgenomen door de Staat. Volgens de bepalingen van deze wet moesten de kinderen opgevoed worden 'tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden'. Dit hield de erkenning van een belangrijk principe in: het recht van de Staat onderwijs in te richten. Dit kwam nog tot uiting in het feit dat in de formulering de maatschappelijke deugden de christelijke voorafgaan. De tegenstand van de Kerken nam daarom ook vrij ernstige vormen aan. Hier is in de kiem het conflict aanwezig tussen Kerk en Staat, dat tot diep in de 20ste eeuw het politieke leven zou beroeren. De Kerk richtte niet alleen haar scherpste geschut tegen de ideeën van de Verlichting, maar ook tegen alle praktische uitwerkingen ervan. Daar kwam uiteraard bij dat ze zich in haar oude rechten, o.a. het onderwijsmonopolie, aangetast voelde. Toch werd aan deze kritiek ten dele tegemoet gekomen door aan de morele opvoeding een groot aandeel te verzekeren in het onderwijs zelf, wat de Kerk de mogelijkheden bood om elementen van haar erfgoed voor algehele aftakeling te behoeden. Bovendien werd religieus onderricht behouden om het onderwijs die morele basis te geven, die het gezag, of dit nu uitging van een Verlicht Despoot of van een liberale regering kon vrijwaren tegen excessen die een uitbreiding van het volksonderwijs tot gevolg zou kunnen hebben.

Daarmee zijn we bij het tweede kenmerk aanbeland. Alhoewel het uit de Verlichting gegroeid cultuurpatroon een zekere progressiviteit vertoonde (anti-feodaal, anti-klerikaal, burgerlijk) bleef de aristocratische structuur van de maatschappij onaangetaast. Dit kon moeilijk anders. De anti-feodale bourgeoisie streefde naar opname in de heer-

sende stand of naar gelijkberechtiging. Nivellering van standen of zelfs opheffing ervan stond haar daarbij niet voor ogen. Daarom benadrukten tijdgenoten herhaaldelijk de werkelijke functie van het onderwijs. Het gevaar was immers niet denkbeeldig dat de verhoging van het ontwikkelingspeil van de bevolking de bestaande sociale orde kon bedreigen of op zijn minst invloed zou hebben op de sociale mobiliteit. Daarom kwam de hoofdfunctie van het onderwijs neer op het opvoeden van kinderen in de bestaande maatschappij-ideologie. Aan het onderwijs werd geen emancipatorische waarde toegekend.

De principes die aan de basis lagen van de onderwijspolitiek van het Koninkrijk der Nederlanden, gingen duidelijk in die richting. In de Noordelijke Provinciën hadden de ideeën van de Verlichting, door het relatief vrije klimaat dat er heerste, reeds vóór de Franse Revolutie ingang gevonden. Het waren vooral geleerde genootschappen die t.a.v. het volksonderwijs wijdvertakte activiteiten aan de dag legden. Op pedagogisch gebied is de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, in 1784 opgericht, met groot succes werkzaam geweest. Door het uitschrijven van prijsvragen, het publiceren van schoolboekjes en het oprichten van model- en kweekscholen heeft ze in grote mate belangstelling weten te wekken voor volksontwikkeling in het algemeen en volksonderwijs in het bijzonder. Uit deze beweging kwamen figuren voort als J. Van der Palm en vooral A. Van den Ende, de ontwerper van de schoolwet van 1806, die na de hereniging van Noord en Zuid model zou staan voor de onderwijsvorming in onze gewesten. De stelling m.b.t. de functie van het lager onderwijs kunnen we best illustreren met een uitspraak van Van der Palm, die we ontleen aan Idenburg: « Vanwaar toch is de vrees bij sommigen ontstaan, de niet ongegronde vrees, dat door eene te ver getrokken verbetering van het Onderwijs, kinderen uit geringe levensstanden kundigheden zouden aanleren, die, voor hunnen toekomstige roeping min noodzakelijk, hen wellicht met verachting en onvergenoegzaamheid zouden kunnen doen nederzien op die levenswijs, waartoe de Voorzienigheid hen bestemde, kundigheden derhalve, die voor hen en voor de Maatschappij langs dezen weg nadeelig zouden worden? ». Onderwijs, zo kan men lezen in een verslag over de stedelijke armenschool te Amsterdam, moet aankweken « maatschappelijke deugden... die de rust waarborgen, zoo als ondergeschiktheid, overtuiging van de noodzakelijkheid van orde, achting en liefde voor de hoogere standen. Om u te beveiligen meervermogenen, moet men onze en Uwe armenscholen, dat is kweekscholen tot plicht en orde,

voorstaan, handhaven, helpen en ondersteunen »². Dit is vrij duidelijke taal. Vergeten we niet dat de Nederlandse samenleving betrekkelijk statisch was. Vandaar dat hoge prioriteit toegekend werd aan de levens- en wereldbeschouwing; vaardigheden als lezen en schrijven stonden in functie ervan. Illustratief voor deze opvatting is de zinsnede uit de wet van 1806 waarin het onderwijs omschreven werd als opvoeding 'tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden' door het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden. Lezen en schrijven op zich ontleenden enkel hun belang in zoverre ze bijdroegen tot het uiteindelijk doel: aanpassing aan de bestaande sociale orde, waarin de suprematie van de hogere standen over de lagere definitief diende te blijven. Een analyse van de inhoud van handboekjes, die we later zullen ondernemen, zal deze stelling enkel kunnen bevestigen.

Tot slot besteden we even aandacht aan pogingen tot vernieuwingen in het onderwijs die in het naburige Pruisen ondernomen werden. Op het eind van de Franse tijd had het noorden van Limburg de invloed van deze gebieden duidelijk ondergaan. Naar wij veronderstellen heeft ook de Duitse pedagogische beweging het hervormingsplan van de onderintendant van Roermond in 1815 beïnvloed. Later zal met name in het 2de schooldistrict in Limburg, onder de dynamische leiding van inspecteur Page, een invloed duidelijk merkbaar zijn. De schok van de nederlaag tegen Napoleon (1806) had in Pruisen een intellectuele renaissance tot gevolg. De bekende filosoof J.G. Fichte (1762-1814) benadrukte, in navolging van Pestalozzi en Rousseau, de mogelijkheden van een vernieuwd onderwijs voor de vervallen natie. Onder het beheer van Von Humboldt werd het lager onderwijs krachtig ter hand genomen. Jongemannen werden uitgezonden om Pestalozzi te aanhoren, en om later het lager onderwijs in zijn geest op te bouwen. Onderdeel van dit hervormingsprogramma was de uitbreiding van het aantal kweekscholen en het inrichten van cursussen voor kandidaat-onderwijzers. Gelet op de veelvuldige economische en familiale banden die talrijke Limburgers met deze gebieden onderhielden, zijn heel wat van die hervormingen tot in de provincie doorgedrongen.

§ 4. De betekenis van het jaar 1815

De aansluiting van het voormalige departement van de Nedermaas en enkele gebieden van het Roerdepartement als provincie Limburg bij het Koninkrijk der Nederlanden was op onderwijsgebied in verschillende opzichten van groot belang. Op de eerste plaats voegde de aanhechting van gebieden die de invloed van de Duitse pedagogische vernieuwingen ondergaan hadden een belangrijk kwalitatief element toe aan de provincie; op de tweede plaats verzekerde de vorming van het koninkrijk de aansluiting bij onderwijsvernieuwingen die vanuit het Noorden waren ingezet. Limburg lag op de invalswegen van deze twee stromingen en was dus van meet af aan gunstig gelegen om meer dan de andere provinciën in het Zuiden van deze mogelijkheden gebruik te maken¹. Daar kwam nog bij dat sommige streken vroeger onder Staats bestuur hadden gestaan. Al waren de betrekkingen met Den Haag toen niet altijd even hartelijk, de aansluiting met een traditie was verzekerd.

Deze gebieden, de voormalige Generaliteitslanden, zouden als eerste met de vernieuwing kennismaken. Dit hadden zij te danken aan de bijzondere omstandigheid dat ze, onmiddellijk na de aftocht der Fransen, in bezit werden genomen door de commissarissen van de latere koning Willem I en vervolgens overgedragen aan het provinciaal bestuur van Noord-Brabant en de arrondissementscommissaris van Eindhoven. Het Brabants bestuur bleef in deze gewesten voortduren tot de provincie Limburg onder een eigen gouverneur vorm kreeg². Een groot gedeelte van de latere provincie viel op die manier onder wetten die in het Noorden van kracht waren. Het K.B. van 20 maart 1814 handhaafde de schoolwet van 3 april 1806, in die provincies waar ze reeds van toepassing was geweest, als grondslag van het Noordnederlandse schoolwezen; meer nog, de wet zou in werking gebracht worden in die gedeelten van de staat die in het jaar 1806 'zich daarvan afgescheurd bevonden en eerst onlangs met denzelve

1. A. VAN DEN ENDE, *Nota van denkbeelden van den staat van het lager schoolwezen in de Zuidelijke Provinciën*, 9 jan. 1816. Hierin situeert Van den Ende de weinige uitzonderingen op de slechte toestand van het onderwijs, juist in die streken die vroeger tot de Duitse landen behoorden of daaraan grensden: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, stuk 279 e.v. Repelaer van Driel, Commissaris-Generaal voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, voegt hieraan toe dat het nabuurschap van 2 Noordnederlandse provincies en de vroegere betrekkingen met het Noorden de gunstige verwachtingen kracht bijzetten: Repelaer aan de Koning, 29 nov. 1817, nr. 2788: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, stuk 362 e.v.

2. E. NUYENS, *De staatkundige geschiedenis van de provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839*, Maastricht, 1956, p. 26-76.

hereenigd zijn of verder zullen worden '³. Welke gebieden hieronder begrepen werden, verduidelijkte een beslissing van de staatssecretaris voor Binnenlandse Zaken, Roëll, van 29 april 1815. Dit besluit hief alle bestaande verordeningen op en verklaarde de wet van 1806 vanaf 1 juni 1815 van toepassing in de steden Maastricht en Venlo en de oude landen van Overmaas⁴. Deze waren een maand tevoren tot het 9de schooldistrict van de provincie Noord-Brabant samengevoegd. Jan Jacob Sassen, advocaat te Maastricht, maakte als schoolinspecteur van dit district deel uit van de Provinciale Commissie van Onderwijs⁵. Dit district werd slechts opgeheven bij K.B. van 7 november 1817; na deze datum werd de provincie Limburg op gelijke voet behandeld als de overige Zuidelijke provinciën⁶.

Aan de schets van het onderwijs in deze jaren zou een overzicht van de schoolwet van 1806 moeten voorafgaan. Daar de invoering van de wet echter zonder resultaten gebleven is, zullen we de beschrijving van deze wet uitstellen tot een volgend hoofdstuk.

Overigens was de taakomschrijving van het genoemde district slechts duidelijk zolang de Generaliteitsgemeenten staatkundig deel uitmaakten van de provincie Noord-Brabant. In een nieuwe districtsverdeling, die eind 1815 voor de Noordelijke provinciën opgesteld werd, was van het 9de schooldistrict al geen sprake meer⁷. De gemeenten die hiervan deel uitmaakten, waren immers reeds overgegaan naar de provincie Limburg, waardoor de betrekkingen met het provinciaal bestuur van Noord-Brabant ophielden. Van der Noordaa, secretaris van de Brabantse Provinciale Commissie van Onderwijs, wist dan ook niet of dit district nog onder zijn bevoegdheid viel en hoe het verder diende behandeld te worden⁸. Repelaer van Driel, commissaris-generaal van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, antwoordde op 11 januari 1816 officieel dat het 9de district zou blijven behoren tot het gebied

3. R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 22; NOTHOMB, *Etat de l'instruction primaire*, Brussel, 1842, p. 143.

4. R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 20; *Bijvoegsel Staatsblad* 1815, dl. IV, p. 2209-2210.

5. K.B. van 25 maart 1815: A.R.A.H., *Stukken betreffende de Commissiën van Onderwijs in de Noordelijke Provinciën*, nr. 117; R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 20.

6. R.A.M., *O.A.*, 7, nr. 2. Een uitzondering vormde de Kempische gemeente Lommel, dat tot 1819 deel uitmaakte van Noord-Brabant en op onderwijsgebied tot het 5de schooldistrict van die provincie.

7. Besluit van Repelaer van Driel, 28 nov. 1815: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 20; zie ook A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 396, stuk 34.

8. Van der Noordaa aan Van den Ende, 29 dec. 1815, nr. 60. R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 34.

dat de Commissie bestreek, tot een nadere regeling zou getroffen worden ; voortaan echter moesten de schoolbelangen van dit district in overleg met de gouverneur van Limburg behartigd worden⁹. Repelaer van Driel achtte deze regeling raadzaam om toch enige zorg voor het onderwijs in deze streken te waarborgen. Door het bijwonen van de vergaderingen en tevens door omgang met de leden van de Commissie, kreeg inspecteur Sassen de gelegenheid beter met de Noordnederlandse schoolinrichting vertrouwd te raken. Zo zou hij des te beter in staat zijn om een verbetering van het onderwijs in Limburg voor te bereiden¹⁰.

Over de werkzaamheden van Sassen zijn weinig gegevens bewaard. Wel wendde hij zich in het begin van 1815 tot de burgemeesters van Maastricht en Venlo¹¹ en naar we mogen aannemen ook tot de lokale overheden om inlichtingen over het onderwijs te bekomen. Repelaer van Driel toonde zich in het begin tevreden met de aanstelling van Sassen en stelde zelfs zijn ijver tot voorbeeld voor de andere leden der Commissie. Rond die ijver van Sassen mogen we niettemin een vraagteken plaatsen. Korsten, in zijn behandeling van het onderwijs te Venlo, stipt aan dat Sassen de vergaderingen van de Commissie zelden bijwoonde en nooit verslag uitbracht over het onderwijs in zijn district¹². Geheel juist is dit niet. Uit onderzoekingen in het rijksarchief te 's-Hertogenbosch is gebleken dat Sassen zijn rapporten rechtstreeks naar Repelaer van Driel zond. Het bestaan van deze rapporten bevestigde Repelaer zelf¹³. De verslagen zijn niet bewaard gebleven en over de aard van de inhoud is ons niets bekend. Uit de opgaven van de aanwezigheid der leden op de vergaderingen van de Commissie blijkt

9. Besluit van Repelaer van Driel, 11 jan. 1816, nr. 23/534 : A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, nr. 2679. Een voorbeeld moge hier volstaan. Van den Ende vroeg aan de Commissie een staat van het onderwijs. De gouverneur van Noord-Brabant vroeg op 16 maart 1816 de plaatselijke besturen om inlichtingen. Van der Noordaa wendde zich tot Sassen met het verzoek bij de gouverneur van Limburg aan te dringen op gelijkaardige maatregelen voor die gemeenten, die tot het 9de district behoorden : Van der Noordaa aan Sassen, 23 maart 1816, nr. 48 ; Van der Noordaa aan Van den Ende, 23 maart 1816, nr. 49 : R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 34.

10. Repelaer aan de Koning, 20 febr. 1816, nr. 791 : A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, nr. 396, stuk 21.

11. P. KOSTEN, *Het onderwijs te Venlo in de jaren 1814-1830*, onuitgegeven kandidaatsverhandeling, p. 13-14 ; S. TAGAGE, *Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840*, in : *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 98-99, 1962-1963, p. 248.

12. P. KORSTEN, *Het lager onderwijs in Noord-Limburg in de jaren 1814-1830*, onuitgegeven doctoraalscriptie, p. 35.

13. Cfr. noot 10.

dat Sassen op een totaal van negen vergaderingen viermaal afwezig was ¹⁴. De verklaring hiervoor ligt in zijn benoeming tot chef van de generale secretarie van het gouvernement van Limburg, een functie waardoor hij in Maastricht moeilijk kon gemist worden ¹⁵ en die waarschijnlijk ook een verflauwing van zijn activiteiten tot gevolg heeft gehad. De financieel weinig aantrekkelijke reizen naar 's-Hertogenbosch vormden nog een bijkomende hinderpaal ¹⁶. Bovendien kon Sassen nog maar weinig uitrichten op de vergaderingen van de Commissie, waar na 1815 slechts schoolbelangen van de provincie Noord-Brabant behartigd werden. We zien Sassen na de vorming van de provincie Limburg dan ook meer optreden in onmiddellijk overleg met de gouverneur.

Toch zijn we van mening dat Sassen, in het geheel der werkzaamheden in deze jaren op onderwijsgebied geen groot aandeel heeft gehad. Wel deed hij pogingen om het onderwijs in zijn district te ordenen, zij het op een weinig behoorlijke basis. Onmiddellijk na zijn installatie als lid van de Commissie reikte hij aan een aantal onderwijzers bewijzen van algemene toelating uit ¹⁷. Deze maatregel was door Roëll genomen om de toepassing van de wet van 1806 te vergemakkelijken. De onbekwaamste schoolmeesters werden hierbij door Sassen zeker niet over het hoofd gezien. Te Heerlen was het de later opgerichte Jury in 1818 onmogelijk ook maar iets te ondernemen tegen een schoolmeester die in het bezit was van een akte van algemene toelating zonder rang en die door zijn manier van lesgeven meer succes had dan de pas opgerichte gemeenteschool ¹⁸.

Heeft de wet in het 9de schooldistrict resultaten gehad? Deze vraag kunnen we, op basis van de karige gegevens, niet anders dan negatief

14. In de regel drie maal per jaar, in maart 1817 had bovendien een buitengewone vergadering plaats: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs*, nr. 12.

15. Ch. de Brouckère, gouverneur van Limburg, verzocht op 16 april 1816 de Commissie Sassen van het bijwonen der vergaderingen te ontslaan: R.A.H., *Provinciale Commissie van Noord-Brabant*, nr. 21; een jaar tevoren vond de gouverneur van Noord-Brabant de redenen voor Sassens afwezigheid op de zomervergadering voldoende: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 21. Zie ook de verbalen van de zomervergadering van de Commissie in 1815: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 12.

16. Om tegemoet te komen in de verplaatsingskosten, niet alleen voor de reizen naar 's-Hertogenbosch, maar ook voor zijn rondreizen in het uitgestrekte schooldistrict, ontving Sassen een buitengewone jaarwedde van f 200: K.B. van 22 febr. 1816, nr. 50: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 12.

17. Cfr. *infra*, p. 81.

18. R.A.M., *O.A.*, 48.7; 50.11; 62.3. Voor de betekenis van bewijzen en akten: cfr. *infra*, p. 155 en 204-205.

beantwoorden, ook al was Repelaer van Driel schijnbaar van het tegendeel overtuigd. Uit de rapporten van Sassen, zo lichtte hij zijn beslissing van 11 januari 1816 aan de koning toe, bleek dat Sassen 'niet zonder aanvankelijk nut' werkzaam was¹⁹. Waarin dat nut gelegen was, weten we niet. Mogelijk werd Repelaer in zijn oordeel sterk beïnvloed door de inhoud en de toon van de verslagen. Vermoedelijk heeft Sassen inderdaad enkele malen gepoogd door persoonlijk overleg of door schriftelijke correspondentie met de gemeentebesturen verbetering te brengen in de bestaande toestand, doch hierin is hij niet geslaagd. Zeker heeft hij, eerder in opdracht van de gouverneur dan in zijn hoedanigheid van inspecteur, in 1817 een aantal gemeenten bezocht die buiten zijn bevoegdheid vielen²⁰. Van enige uitwerking van de wet op het platteland viel in 1817 weinig te merken. Slechts een enkel onderwijzer uit zijn district legde voor de Commissie van Onderwijs een examen af²¹. De afstand tussen de gemeenten van het district en 's-Hertogenbosch maakte het voortbestaan van het district reeds onmogelijk. Men kon moeilijk verwachten dat onderwijzers uit het zuiden van de provincie Limburg de dure reis naar de standplaats der Commissie zouden ondernemen, ook al droegen de richtlijnen een wettelijk karakter. Dit was wel het geval voor onderwijzers uit gemeenten die aan de provincie Noord-Brabant grensden. Hendrik Evers, onderwijzer te Hamont, kreeg op 24 juli 1817 de 3de rang²², niet op grond van gemaakte vorderingen, maar om kandidaten uit de Zuidelijke provinciën niet te ontmoedigen of af te schrikken²³. In de steden viel er evenmin enige vooruitgang te bespeuren. Het onderwijs in Venlo onderging in deze jaren geen enkele verandering in gunstige zin. De stadsschoolmeesters wisten niets af van het bestaan van een 9de schooldistrict en van een inspecteur hadden ze nog nooit gehoord²⁴. In augustus 1817 vroeg de gouverneur aan het stadsbestuur hoe deze het verklaren kon dat er nog niets voor het onderwijs gedaan was, ofschoon de stad reeds meer dan twee jaar onder de bepalingen der

19. Cfr. noot 10.

20. Op 6 juli 1819 bracht Sassen in de vergadering van de Jury een verslag uit over zijn inspectietocht naar Achel, dat geen deel uitgemaakt had van zijn schooldistrict. In zijn verslag schreef hij dat hij verrast was omdat het schoolgebouw, dat voorheen een 'ellendig hok' was, geheel opgesmukt was. Mogelijk heeft hij Achel bezocht in een doorreis naar 's-Hertogenbosch of als onderdeel van een algemene inspectietocht: cfr. R.A.M., *O.A.*, 43, nr. 8.

21. Jozef Lebrun, schrijnwerker te Maastricht, behaalde op 24 juli 1817 de 4de rang: R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 29.

22. Cfr. noot 21.

23. R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 12.

24. R.A.M., *P.A.*, 926, *Verbaal gouverneur 11 juni 1817*, nr. 5.

wet van 1806 viel. Het antwoord van Bloemarts, burgemeester, later lid van de Jury en schoolinspecteur, is tekenend voor de houding van de plaatselijke besturen t.a.v. de wet van 1806. Het ontbreken van de nodige gelden stond de uitvoering van de wet in de weg; anderzijds twijfelde Bloemarts aan de toepasselijkheid van de wet nu Venlo naar de provincie Limburg overgegaan was²⁵. Te Maastricht oordeelde het bestuur van een college, waarmee Sassen in conflict geraakt was, dat het onderwijs sedert de vorming van de provincie Limburg niets meer met Brabant te maken had. Sassen had hierover zijn beklag gemaakt bij de gouverneur²⁶. Toch bleef Repelaer van Driel van mening dat het district moest blijven voortbestaan totdat de gehele provincie in een nieuwe organisatie zou opgenomen worden. Dit was van des te groter belang 'om het reeds bereikte niet te laten vervallen'²⁷. De enige maatregel die Sassen met succes heeft kunnen doorvoeren was de oprichting van het onderwijzersgezelschap van Maastricht. Maar daarover later meer.

Aan het mislukken²⁸ van de invoering van de wet van 1806 liggen verschillende oorzaken ten grondslag. Vooreerst waren het geen impulsen vanuit het lager onderwijs zelf die de regering tot het nemen van een dergelijke maatregel noopten, maar wel de staatkundige onzekerheid van deze gebieden. Het 9de schooldistrict was allesbehalve een eenvormig geheel; het sloot daarenboven nergens bij de provincie Noord-Brabant aan. Dit maakte de toepassing van de wet en een geregeld toezicht onmogelijk. De Commissie van Onderwijs beschouwde het district met zijn schoolinspecteur als een vreemde eend in de bijt. Het district ging geruisloos ten onder aan de tweeslachtige politiek van de overheid. Een in theorie althans streng beleid kwam voor naast een meer voorzichtig optreden van de gouverneur en de Provinciale Staten. In een periode waarin naar een eerste vormgeving van het lager onderwijs gezocht werd, paste de regering de wet van

25. Cfr. voetnoot 24.

26. P. KORSTEN, *Het lager onderwijs in Noord-Limburg in de jaren 1814-1830*, p. 34.

27. R.A.M., P.A., 914, *Verbaal gouverneur 15 jan. 1817*, nr. 7.

28. Misschien kon er toch van enige beïnvloeding sprake zijn. Van de 25 rijks-wedden, die in de periode 1817-1821 toegekend werden, werden er 11 uitgereikt aan 9 gemeenten van het inmiddels opgeheven 9de schooldistrict (Posterholt, Echt, Nieuwstadt, twee aan Heerlen, Voerendaal, twee aan Vaals, Valkenburg, Mechelen, Meerssen); 5 van deze gemeenten bezaten in 1817 noch woning, noch lokaal (Heerlen, Voerendaal, Mechelen, Nieuwstadt, Posterholt), 2 ervan helemaal geen onderwijs (Echt, Valkenburg). Of hier een rechtstreeks verband kan gelegd worden tussen de activiteiten van Sassen en deze toekenning, zou uit een onderzoek in de gemeentearchieven moeten blijken.

1806 zonder meer toe op een groot aantal gemeenten. De rol van deze wet was vrijwel uitgespeeld bij de overgang van de landen van Overmaas naar Limburg. Het district bleef slechts bestaan bij de gratie van Repelaer van Driel. De persoon van Sassen is ook ten dele verantwoordelijk voor de mislukking. Een verregaande maatregel als de wet van 1806 eiste op de eerste plaats een krachtige en dynamische persoonlijkheid, die het nodige aanzien bezat om met een kans op succes werkzaam te zijn. Sassen bezat geen van deze kwaliteiten. Repelaer van Driel heeft zijn mening over hem moeten herzien. Op dit laatste komen we terug in een volgend hoofdstuk.

Besluit

Het Ancien Régime bood een bonte wemeling van onderwijsvormen. Het lager onderwijs werd er stiefmoederlijk behandeld. Onder het beheer van de Kerk oefende de koster in de dorpen het weinig begeerde en sociaal laag aangeslagen beroep van schoolmeester uit. Slecht bezoldigd, zelf nauwelijks geschoold en zonder enige notie van methodiek, gaf de onderwijzer, of wie daarvoor moest doorgaan, onder meestal erbarmelijke omstandigheden onderricht aan de weinige kinderen die door de ouders, voor zover ze in de landbouw gemist konden worden, naar school werden gezonden. En wat werd er dan nog geleerd? Rekenen en behoorlijk schrijven werden voor de volksklasse als een overbodige luxe beschouwd; lezen en schrijven werden in verschillende variaties onderwezen, als men ze tenminste aanleerde. De catechismus vormde doorgaans de hoofdbrok van het onderwijs, omdat de school in het verlengde lag van het kerkelijk onderricht. In de plaatselijke situatie waren weinig vernieuwende krachten aanwezig.

De impulsen tot een onderwijshervorming kwamen van buitenaf. In het verlicht denken van de 18de eeuw kregen het onderwijs en de opvoeding een specifieke rol toebedeeld. Het onderwijs werd naar zijn opbouw herdacht vanuit geheel nieuwe grondslagen. Een nieuwe finaliteit was groeiende. De vorming tot het totale menszijn stond vooraan. Dergelijke ideeën vonden een welwillend gehoor bij de verlichte vorsten, die hierin een middel vonden om hun gehavend en economisch begrensd absolutisme een nieuwe en ruimere basis te geven. De idee van staatsonderwijs kende een grotere verspreiding en het beheer van het onderwijs ging langzaam over van de kerken in handen van burgerlijke autoriteiten.

De Verlichting kreeg politiek gestalte in de Franse Revolutie. De Législative en de Conventie trachtten de nieuwe pedagogische ideeën in een reeks wetten te vertalen. Meer nog dan de wet van 3 brumaire IV, was die van 11 floréal X maar een flauw afkooksel van de revolutionaire idealen uit de beginperiode. Om diverse redenen ging haar toepassing in onze gewesten een volledige mislukking tegemoet. De Franse heersers hadden hun wetten, door hun dрист en weinig realistisch optreden, ernstig in discrediet gebracht. Dit lot was ook de onderwijswetgevingen beschoren. In 1815 verkeerde het onderwijs in een hoogst verwarde staat, meer nog, door het wegvallen van de schaarse reglementen en opleidingsmogelijkheden, die op beperkte schaal aanwezig waren geweest, kende het onderwijs zelfs een achteruitgang.

In de Noordelijke Nederlanden had een op de verlichtingspedagogiek gebaseerde wetgeving wel succes gehad. De vereniging van Noord en Zuid bracht gebieden samen die op onderwijsgebied een tegengesteld beeld vertoonden. De eerste streek in de Zuidelijke Nederlanden die met de vernieuwingen van het Noorden mocht kennismaken, was het 9de schooldistrict van Noord-Brabant, samengesteld uit voormalige Generaliteitsgemeenten. In 1817 viel van een verbetering evenwel weinig te bespeuren. Het onderwijs verschilde weinig of niet van wat sinds eeuwen aanwezig was geweest.

De regering van het Koninkrijk der Nederlanden wachtte tot 1817 met het nemen van de eerste voorbereidende maatregelen. De redenen van het dralen van de overheid zullen we in het volgende hoofdstuk belichten.

HOOFDSTUK III

HET ONDERWIJSBELEID VAN DE REGERING IN HET ZUIDEN

§ 1. De centrale overheid grijpt in

Het Koninkrijk der Nederlanden bracht een vereniging tot stand van gebieden die sedert geruime tijd een gescheiden ontwikkeling hadden gekend. Op onderwijsgebied lag het Noorden lengten voor op het Zuiden, waar een pedagogische vernieuwingsbeweging zich niet gemanifesteerd had. De Franse overheid had vruchteloos pogingen ondernomen om enige orde te scheppen in het onderwijs. Bij hun aftocht lieten de Fransen het schoolwezen in de meest troosteloze toestand achter. Meer nog, door het wegvallen van alle reglementaire bepalingen werd de situatie nog chaotischer dan voorheen al het geval was. In dit hoofdstuk schetsen we de maatregelen die door de Nederlandse overheid genomen werden om een onderwijsapparaat op te bouwen, dat in staat zou zijn verbeteringen te bewerken in een richting die het Noorden reeds had ingeslagen.

Vooraleer we het ingrijpen van de overheid nader bekijken, geven we hier de instanties aan op regeringsniveau, onder wier bevoegdheid het onderwijs ressorteerde. Artikel 226 van de Grondwet maakte van het onderwijs 'een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regeering' ¹. Van bij de aanvang ontmoeten we in de regering functionarissen die met het beheer van het onderwijs belast waren. Tot aan de benoeming van Repelaer van Driel ² als commissaris-generaal voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, eind 1815, was dat de secretaris van Staat voor Binnenlandse Zaken, Roëll. In maart 1818 werd het departement van O.K.W. met het departement van Nationale Nijverheid

1. *Ontstaan der Grondwet*, uitg. H.T. COLENBRANDER, dl. II, Den Haag, 1909 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine serie, nr. 7), p. 650.

2. 1759-1832. Was actief in de strijd tussen Patriotten en Prinsgezinden; omdat hij naar deze laatste overhelde werd hij een tijdlang gevangen gezet; op het nippertje van de doodstraf gered. Onder de regering van koning Lodewijk lid van de Raad van State. Commissaris-Generaal voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (okt. 1815-maart 1818). Later hoofd van een bankinstelling te Brussel: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. III, Leiden, 1914, kol. 1072-1074.

en Koloniën verenigd in een afzonderlijk ministerie, onder het beheer van A.R. Falck³. De afdeling Onderwijs werd in 1824 overgeheveld naar het ministerie van Binnenlandse Zaken, aanvankelijk onder leiding van Van Gobbelschroy⁴, de laatste jaren beheerd door De la Coste, een gematigde katholiek, die door Willem I met een ministerportefeuille werd belast om tegemoet te komen aan de opkomende kritiek in het Zuiden.

Deze ministers hebben uiteraard niet alle onderwijszaken geregeld. Een ministerie als dat van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën kan in onze ogen bevreemdend lijken en de krachten van één man te boven gaan; elk onderdeel had op zijn beurt een ambtenaar die voor het beheer van zijn afdeling instond. Het departement van Onderwijs werd vanaf maart 1818 door een administrateur beheerd: D.J. van Ewijck⁵, een uitstekend ambtenaar, die meer dan zijn superieuren op een onderwijsvernieuwing berekend was. In het eerste hoofdstuk stipten we reeds aan dat de bevoegdheid van een minister niet naar huidige maatstaven mag berekend worden. De ministers waren ambtenaren zonder meer, die de koning in onderwijsaan gelegenheden formeel van advies dienden. Slechts in de uitvoering van de K.B.'s, die het onderwijs voor het Zuiden regelden, hadden de ministers een vrij grote speelruimte. Willem I was echter slechts ten dele verantwoordelijk voor de gevolgde politiek; de lijn waarin gewerkt werd was vroeger uitgestippeld door wetgevingen, die buiten zijn persoon om tot stand waren gekomen. Daar hij in de jaren van ballingschap te Fulda gelijkaardige hervormingen gesteund had⁶, kon het moeilijk anders of hij handhaafde, bij K.B. van 20 maart 1814, de wet van 1806.

3. 1777-1843. Oefende diverse functies uit in de internationale diplomatie; in 1824 benoemd tot ambassadeur in Engeland. In 1839 door Willem I aangezocht om diezelfde functie in België te bekleden: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. I, Leiden, 1911, kol. 845-847.

4. 1784-1850. Zuidnederlander van geboorte, onderprefekt te Deventer, tot begin 1830 minister van Binnenlandse Zaken: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. IX, Leiden, 1933, kol. 291-292.

5. 1786-1858. Sinds eind 1817 secretaris van Repelaer van Driel. Met de overgang van de afdeling Onderwijs naar het ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën, verhuisde hij mee als Administrateur van O.K.W. In deze periode nam hij geregeld de functie van Falck over, tijdens diens reizen als buitengewoon gezant. In 1824 bleef hij als administrateur aan het ministerie van Binnenlandse Zaken verbonden. Later werkzaam op verschillende terreinen, die alle met de wetenschap te maken hadden: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. VIII, Leiden, 1930, kol. 512-516.

6. Cfr. *Gedenkschriften van A. R. Falck*, uitg. door H. T. COLENBRANDER, Den Haag, 1913 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine serie, nr. 13), p. 217; J. A. BORNEWASSER, *Kirche und Staat in Fulda unter Wilhelm Friedrich von Oranien*, 1802-1806, Nijmegen, 1956, p. 262-319.

Aan deze wet en aan alle verordeningen die op deze wet teruggingen, lag Adriaan Van den Ende ten grondslag⁷. In 1800 werd hij aan Van der Palm toegevoegd als assistent. De volgende jaren kreeg hij volop de gelegenheid zich nauw met de onderwijsproblematiek vertrouwd te maken : hij werd belast met het onderzoek van alles wat met het toenmalige onderwijs te maken had ; hij moest de regering in de verbetering ervan van advies dienen. De schoolwet van 1806, die tot 1857 het lager onderwijs in Nederland zou regelen, was van zijn hand. Zijn benoemingen volgden elkaar op. In de jaren van het Koninkrijk der Nederlanden trad hij achtereenvolgens op als commissaris voor de zaken van het Middelbaar en Lager onderwijs en vanaf 1817 als hoofdinspecteur over het lager onderwijs. Verbazingwekkend was de werkkraft en de ijver waarmee Van den Ende zich aan zijn taak wijdde. Vanuit zijn kantoor te Haarlem, waar hij slechts over enkele klerken beschikte, verzamelde hij alle informatie over het lager onderwijs ; van de geringste verandering in personeel en materieel was hij op de hoogte. Alle stukken kwamen in eerste instantie bij hem terecht of werden hem door bevoegde ministers ter informatie of voor advies doorgezonden. Hij was ongetwijfeld de spil waarrond de onderwijshervorming gestalte kreeg. Ook in de Zuidelijke Provinciën stond deze figuur centraal : de vereniging verruimde zijn werkterrein.

In het Zuiden ontbrak het tot 1817 aan enige organisatie. Op papier waren de Franse wetten nog van kracht, doch er ging maar weinig invloed van uit. De wet van 1806 had in het Noorden voldoende haar nut bewezen. In het kader van het ' amalgaam ' moest deze wet ook zo vlug mogelijk op het Zuiden toegepast worden. Het model was dus reeds van bij de aanvang getekend en het streefdoel aangegeven. Bleef nog over, te zoeken naar de gepaste werkwijze om het Zuiden voor deze wet klaar te maken. Voor een beter begrip van de moeilijkheden die dat kon opleveren, geven we hier in het kort de principes weer die aan de basis van de wet lagen.

Naar de wijze van salariëring onderscheidde de wet twee soorten van scholen : onder de naam ' openbare ' werden die scholen begrepen, waar op de een of andere manier een openbare kas bij betrokken was ; ' bijzonder ' werden die scholen genoemd die hun inkomsten uit een private kas, een godshuis of privé-instelling, of enkel uit de schoolgelden der kinderen betrokken. De streken waar de wet van toepassing was, werden per provincie in districten ingedeeld, waarover school-

7. 1768-1846 : *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. I, Leiden, 1911, kol. 817-818.

inspecteurs, verenigd in een Provinciale Commissie van Onderwijs, het toezicht uitoefenden. Alle scholen, ook de bijzondere, stonden onder deze inspecteurs, wier bevoegdheden door de wet duidelijk omschreven waren. Stokman onderscheidt in deze wet twee grote beginselen: een tendens naar staatsmonopolie over het onderwijs en een streven van de regering naar de zogenaamde neutrale school⁸. Art. 22 schreef voor dat alle onderwijs zodanig moest ingericht worden dat de kinderen onder het aanleren van de meest nuttige en gepaste kundigheden opgevoed werden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden'. Over de geest die de wetgeving uitademde, spraken we reeds.

Gelet op het bestaande onderwijs, zou de invoering van de wet in het Zuiden niet zonder moeilijkheden verlopen. Voeg daarbij dat de wet in het Noorden bij de katholieken reeds weerstand ondervonden had omdat de neutrale 'Christelijke deugden' toch een calvinistisch kleurtje kregen⁹. De regering begreep onmiddellijk dat bij de behandeling van het onderwijs in het Zuiden omzichtigheid geboden was. Vergeten we niet dat de politieke sfeer in de beginjaren ernstig vertroebeld was door de agitatie van de Belgische conservatieve clerus op de grondwet van 1815.

Vóór 1817 werden in het Zuiden, met uitzondering van het 9de schooldistrict van Noord-Brabant, geen algemene maatregelen genomen (cfr. bijlage 3a). Hoe ging de overheid dan te werk? Vooraleer er sprake kon zijn van het uitvaardigen van richtlijnen, moest een balans worden opgemaakt van hetgeen in het Zuiden aanwezig was¹⁰. Weinig rapporten waren nodig om de bedroevende staat van het onderwijs te illustreren. In 1816 ging Van den Ende zich persoonlijk van de toestand overtuigen¹¹.

Op 8 maart lichtte Repelaer van Driel de gouverneurs in over de wet van 1806 en vroeg hun bezwaren en bedenkingen over een eventuele invoering ervan in het Zuiden. Tevens wees hij erop, dat het uitblijven van algemene maatregelen niet mocht opgevat worden als

8. S. STOKMAN, *De Religieuzen en de Onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, Den Haag, 1935, p. 30.

9. ID., p. 30.

10. Van de gouverneur van Limburg gingen verschillende verzoeken om inlichtingen uit. Vooral de enquête van 6 dec. 1817 werd zeer zorgvuldig uitgevoerd. Van al deze pogingen werden geen resultaten gevonden: cfr. *Verzameling van besluiten, aanschrijvingen en bekendmakingen van het gouvernement der provincie Limburg voor 1815-1816*, dl. I, 1815 en eerste halfjaar 1816, p. 46-49; *Administratief Memoriaal der provincie Limburg, 1817*, dl. I, p. 198-204 en 522-524; R.A.M., P.A., 940, verbaal gouverneur 6 december 1817, nr. 9.

11. R.A.M., P.A., 906.

een teken van geringe belangstelling vanwege de regering. Het onderwijs was een te delicate materie ; succes, zo zei hij, was slechts verzekerd ' par une sage lenteur ' ¹². De gouverneurs gaven te kennen dat weinig bezwaren de invoering van de wet in de weg stonden, mits er enige wijzigingen in aangebracht werden. Om deze veranderingen te onderzoeken werden in augustus 1817 te Brussel een aantal notabelen uit de Zuidelijke Provincies samengebracht ¹³. De idee van een dergelijke vergadering had Van den Ende reeds in zijn verslag over zijn inspectiereis in 1816 voorgesteld ¹⁴. Opvallend is de aanduiding van Walther, advocaat te Vaals en protestant, als afgevaardigde voor het overwegend katholieke Limburg ¹⁵. Inspecteur Sassen, die toch het meest van de toestand in Limburg op de hoogte behoorde te zijn, kwam niet in aanmerking ¹⁶. Hierin mogen we reeds een aanwijzing zien voor het feit dat Sassen bij Van den Ende niet zo hoog aangeschreven stond.

De vergadering was eensgezind van oordeel dat de toestand van het lager onderwijs niet vatbaar was voor een onmiddellijke invoering van de wet ; voorlopig diende het pad der geleidelijkheid bewandeld te worden : een onderwijsreglementering moest met de grootste omzichtigheid voorbereid worden en dit trapsgewijs ¹⁷. Voorgesteld werd, in elke provincie een Jury op te richten, die volgens de richtlijnen van de commissaris-generaal de baan moest effenen voor een vaste onderwijsorganisatie. Tot een wetgeving zou het echter nooit komen. Op 9 september 1817 bekrachtigde een K.B. deze voorstellen : in elke provincie zou een Tijdelijke Jury van Middelbaar en Lager onderwijs opgericht worden, bestaande uit vijf leden, door de commissaris-generaal benoemd en door de gouverneur voorgezeten ¹⁸.

12. R.A.M., *P.A.*, 888, *verbaal gouverneur 28 maart 1816*, nr. 26 ; cfr. ook COLENBRANDER, *Gedenkstukken*, dl. VIII, 3de stuk, p. 226-227. Hoe deze zienswijze te rijmen valt met zijn standpunt inzake het 9de schooldistrict, is niet duidelijk ; vermoedelijk was hij zich wel bewust van de geringe invloed die van dit district uitging.

13. S. STOKMAN, *op. cit.*, p. 41.

14. COLENBRANDER, *op. cit.*, p. 227 ; S. STOKMAN, *op. cit.*, p. 41-42.

15. Repelaer aan de gouverneur, 5 juli 1817, nr. 393 ; R.A.M., *P.A.*, 930, *verbaal gouverneur 4 augustus 1817*, nr. 1.

16. Sassen had zich wel tot Repelaer van Driel gewend, doch vruchteloos : Walther was reeds benoemd. Sassen aan Repelaer van Driel, 17 juli 1817 : A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, stuk 195.

17. S. STOKMAN, *op. cit.*, p. 42.

18. R.A.M., *Verzameling Koninklijke Besluiten*, dl. I, p. 556. De term ' middelbaar onderwijs ' had geen eigen inhoud. De indeling van het onderwijs in drie graden werd tijdens de Franse overheersing ingevoerd en was door de Grondwet gehandhaafd : G. BOLKESTEIN, *De Voorgeschiedenis van het Middelbaar Onderwijs, 1796-1863*, Amersfoort, z.j., (1914), p. 96-150.

De Jury's waren rijksinstanties, wat samenstelling en bevoegdheid betrof afhankelijk van de richtlijnen van het bevoegde departement¹⁹. Bovendien had Van den Ende in elke Jury een vertrouwensman²⁰. Volgens hun 'voorlopige instructie'²¹ lag hun hoofdtak in het examineren van kandidaat-onderwijzers, die een school wensten op te richten of te aanvaarden, en van alle wettige fungerende onderwijzers die een rijkswedde verlangden of die voor de verlenging van een reeds toegekende wensten in aanmerking te komen. Voorts hield de Jury toezicht op de onderwijzer en de gemeente aan wie een rijkswedde toegekend was; ze hield de minister en Van den Ende op de hoogte van de bekwaamheid en de ijver van alle onderwijzers alsook van de vervulling van de voorwaarden die aan de toekenning van een wedde waren verbonden. Voor het overige diende de Jury de Gedeputeerde Staten van advies, correspondeerde ze met de arrondissementscommissarissen en de gemeentelijke autoriteiten, met de commissaris-generaal, later de minister, en met Van den Ende over alle zaken die het lager onderwijs betroffen. Over haar werkzaamheden bracht ze regelmatig verslag uit. Geen al te duidelijk programma dus!

In 1821 verliet de regering haar gematigd en vrijblijvend optreden. Enerzijds achtte zij de tijd en de omstandigheden voldoende gerijpt om tot meer dwingende maatregelen over te gaan, anderzijds gingen er in de Jury's meer en meer stemmen op om het onderwijs meer algemeen te reglementeren. Het K.B. van 16 maart 1821 richtte in de provincies Limburg en Antwerpen een Commissie van Onderwijs op. Deze commissies werden op dezelfde voet als in het Noorden ingericht. Andere provincies volgden later²². De wet van 1806 werd niet ingevoerd, doch lag wel aan de basis van de ministeriële instructie van 20 mei 1821²³. De minister liet deze vergezeld gaan van een aantal

19. In een schrijven van 17 sept. 1817 antwoordde Repelaer deze beslissing: 'Thans nog alleen aanmoedigen en voorbereiden, latende zooveel mogelijk den tegenwoordigen stand van zaken nog onaangeroerd, ten einde, naarmate zij er meer rijp voor worden, allengskens en krachtiger hand aan het werk te slaan... om voorts te komen tot het ontwerpen van voorloopige en te laatste van definitieve wetten, welke dan... geheel en al... gelijk zouden worden aan die welke in het Noordelijk gedeelte van het Rijk met zoo goeden uitslag in werking zijn': COLENBRANDER, *Gedenkstukken*, dl. 8, 3de stuk, p. 232.

20. M. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer*, p. 351.

21. *Bepalingen wegens eenen tijdelijken. Jury voor het middelbaar en lager onderwijs in de zuidelijke provinciën*, z.p., z. j. (1817). In het volgend betoog afgekort tot de instructie van 1817.

22. S. STOKMAN, *op. cit.*, p. 117.

23. *Voorloopige Instructie voor de districts-schoolopzieners en commissien van Onderwijs in het zuidelijk gedeelte van het Rijk*, z.p., z.j. (1821). Een exemplaar bevindt zich, als nr. 98, in het onderwijsarchief te Maastricht.

bepalingen omtrent het afnemen van examens en een algemene schoolorde²⁴. We laten de inhoud van deze instructie hier volgen, omdat ze, tot het uitbreken van de Belgische revolutie, het kader schiep waarin de onderwijsvernieuwing zich kon voltrekken.

Elke inspecteur moest waken over de naleving van de voorschriften in het hem toegewezen district ; bij overtreding ervan mocht hij klachten overmaken aan de lokale en provinciale autoriteiten, of aan de regering. Zijn bevoegdheid was dus van meet af aan ruimer dan die van de leden der Jury's. Tenminste tweemaal per jaar werden alle scholen van het district door hem bezocht. Aan de inspecteurs werd de opdracht gegeven met de onderwijzers van hun district contact te houden en zo mogelijk vergaderingen van onderwijzers te beleggen om hen advies te geven en te onderrichten. In de naleving van de voorschriften mochten lokale overheden hun advies inroepen. Wat die scholen betreft waaraan een rijkswedde verbonden was, moesten de inspecteurs toezien dat er niets dan ' waarlijk lager onderwijs ' gegeven werd. Onderwijzers, met een rijkswedde begiftigd, konden door de inspecteur voor een examen opgeroepen worden met het oog op hun advies t.a.v. verlenging of intrekking van hun wedde. Voorst moesten ze ijveren voor een verbetering van het inkomen en van de sociale positie van de onderwijzers. Art. 4 en 15 gingen een stap verder in de richting van staatscontrole en -monopolie : geen enkel onderwijzer mocht aangesteld worden, noch mocht iemand een school openen zonder voorkennis van de inspecteur en machtiging van de minister. In globo kregen de sschoolinspecteurs een aantal taken toegewezen om het lager onderwijs in zijn materieel aspect te bevorderen. Ze moesten zowel de bouw en de vergroting van schoollokalen, alsook hun inwendige inrichting stimuleren, de gemeentebesturen bestendig van advies dienen in de bestrijding van de onkosten en gemeenten die zich op dit vlak gunstig deden opmerken tot verkrijging van een rijkswedde voordragen.

De relaties die de Commissie met de andere overheden onderhield waren dezelfde als bij de Jury : alleen werd de inspecteur een grotere vrijheid gelaten. Op dit punt onderscheidde de Commissie zich duidelijk van de Jury. Deze laatste trad op als lichaam ; in de periode van de Commissie waren het de individuele inspecteurs, die elk een stempel drukten op hun district. Het ongelijkmatig verloop van de

24. *Nadere bepalingen wegens het afnemen en afleggen der examens ; Algemeene Schoolorde, R.A.M., O.A., 98.*

onderwijsvernieuwing in de verschillende districten kan ten dele hierdoor verklaard worden.

Geheel nieuw was de organisatie van het lager schoolwezen zelf. Art. 5 omschreef lagere scholen als instellingen waar de jeugd, hetzij gezamenlijk, hetzij afzonderlijk, in de eerste beginselen van kennis en beschaving als lezen, schrijven, rekeningen en de Nederlandse of een andere taal, aardrijkskunde, geschiedenis e.a. vakken onderwezen werd. Alleen de Latijnse scholen, colleges en athenea vielen buiten deze omschrijving. In navolging van de wet van 1806 onderscheidde de instructie twee soorten van lager onderwijs: als openbaar werden die scholen beschouwd die uit een openbare kas onderhouden werden, of die tot een gesticht behoorden dat door een openbare kas gesubsidieerd werd; stond een onafhankelijk gesticht van Weldadigheid in voor het onderhoud of kwam de school ten laste van meerdere private personen, dan werd ze een bijzondere school van 1ste klas genoemd; bijzondere scholen van de 2de klas waren scholen die voor hun inkomsten enkel en alleen op de schoolgelden aangewezen waren.

Een onderwijzer mocht slechts onderricht geven als hij aan de volgende vereisten voldeed: zijn goed burgerlijk, zedelijk en godsdienstig gedrag door getuigschriften bewijzen en een akte van algemene toelating en een speciale aanstelling tot een school bezitten. Al deze documenten moesten aan de inspecteur overhandigd worden. Slechts wettig fungerende onderwijzers vormden hierop een uitzondering, mits zij van een bewijs van toelating voorzien waren²⁵. Akten van algemene toelating werden afgeleverd door de Commissie van Onderwijs aan onderwijzers of kandidaat-onderwijzers die in een examen slaagden.

Andere artikels bevatten voorschriften die in acht moesten genomen worden bij het vervullen van een vacature, evenals bepalingen die de onderwijzers naar hun bekwaamheid in rangen verdeelden. We komen op de inhoud van deze artikels nog terug.

Deze instructie benaderde de wet van 1806. 55 Artikelen van de 70 waaruit de instructie was samengesteld, waren aan de wet ontleend, de overige 15 aan de instructie voor de Jury²⁶. De ruime definitie van het lager onderwijs maakte het voor de regering mogelijk zowel open-

25. Art. 11 eindigt als volgt: 'Alle, die aldus een *BEWIJS van Algemeene Toelating* erlangen, zijn begrepen onder de termen van *thans fungerende Onderwijzers*, in het voorgaande artikel vermeld.' Het woord thans wijst op het tijdelijk karakter van een bewijs, dit werd volgens het art. voor minstens 2 jaar uitgereikt.

26. S. STOKMAN, *op. cit.*, p. 117.

bare als bijzondere scholen onder één en dezelfde regeling te brengen. Toch bleef een zwak punt behouden : nergens waren sancties voorzien voor overtredingen. Wat dat betreft zou het K.B. van 25 juli 1822 enige uitkomst bieden.

§ 2. De Jury en de Commissie in de provincie Limburg

Bij K.B. van 9 september 1817 werd in elk der Zuidelijke Provincies en in het groothertogdom Luxemburg een tijdelijke Jury voor het Lager en Middelbaar onderwijs opgericht. Bij de keuze der leden werd bijzonder gelet op het maatschappelijk aanzien dat de kandidaten genoten, hun betrouwbaarheid voor de regering en hun bekwaamheid. Het was in de provincie Limburg uiterst moeilijk, personen te vinden die aan deze vereisten beantwoordden ¹. Op welke basis Repelaer van Driel, die als commissaris-generaal van O.K.W. met de uitvoering van het K.B. belast werd, zijn keuze gedaan heeft, is niet bekend. Naast de bovengenoemde overwegingen speelde de woonplaats ook een grote rol ². Op 13 november 1817 mocht de gouverneur in het gouvernementsgebouw te Maastricht als werkelijke leden verwelkomen : Pillera, Page, Danzmann, van Aefferden en Sassen ³. Twee onder hen waren geestelijken ; de overigen behoorden, zoals we later zullen zien, tot de onmiddellijke entourage van de gouverneur (cfr. bijlage 3b).

In de beginmaanden van haar bestaan ontstond in de schoot van de Jury een ernstig geschil ⁴. De benoeming van Sassen werd met een niet onverdeeld genoegen door de andere leden ontvangen. Van verschillende zijden waren over hem klachten binnengekomen. Uit diverse uitlatingen van de gouverneur en van Repelaer van Driel blijkt een groot wantrouwen. De koning zelf had Sassen gesignaleerd als een persoon die het vertrouwen van de gouverneur onwaardig was. Feit is dat Sassen, ondanks vroegere blijken van waardering als inspecteur, bij de hogere overheden laag aangeschreven stond. Ook Van den Ende was niet zo tevreden over zijn benoeming. Zijn verwijdering als werkelijk lid werd zelfs overwogen ; dit zou volgens Repelaer de waarde

1. Op 25 oktober 1817 stelde de gouverneur 10 kandidaten voor : F.W. Danzmann, hervormd predikant te Maastricht ; W.A. Pillera, griffier der Staten ; F.J. Page, pastoor te Limbricht ; J. Sassen, ex-schoolinspecteur ; van Aefferden, lid van Gedeputeerde Staten ; Partouns, pastoor van de St-Servaasparochie te Maastricht ; Vierstratz, notaris te Maastricht ; Minckelers, gewezen professor in de filosofie aan de Leuvense universiteit, leraar in de fysica aan het Atheneum te Maastricht ; J. Schmalhausen, koopman te Vaals, en ten slotte Bloemarts, burgemeester van Venlo : De Brouckère aan Repelaer van Driel, 25 oktober 1817. A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, nr. 451-455.

2. Partouns en Minckelers maakten in feite weinig kans. Beiden waren te sterk aan de oude leermethode gehecht en bovendien te oud om nog veel activiteit te ontwikkelen. De afgelegenheid van zijn woonplaats, maakte de benoeming van Bloemarts onmogelijk.

3. Benoemd bij Besluit van Repelaer van Driel, 4 nov. 1817 : R.A.M., *O.A.*, 1, dl. I, p. 1.

4. Over deze geschillen : de briefwisseling tussen de gouverneur en Repelaer van Driel in A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, nrs. 429-442.

en het krediet van de Jury ten goede komen. De grond van deze zaak is niet duidelijk. Sassen miste het maatschappelijk aanzien dat de overige leden wel bezaten ; dit gemis kon hij niet aanvullen door een opmerkelijk karakter ⁵. De gouverneur wees erop dat hij noch te Maastricht noch te 's-Hertogenbosch, waar hij vroeger werkzaam was geweest, veel waardering genoot. Waarom werd hij, ondanks al deze bezwaren, dan toch benoemd ? Repelaer van Driel volgde de aanbeveling van de gouverneur. Deze legde er de nadruk op dat de voordracht van Sassen een logisch gevolg was van zijn vroegere functie als inspecteur en dat hij dus wel de nodige bekwaamheden bezat. Mocht hij hem daarentegen bekleed hebben met een functie die Sassen wel een sociale status zou geven, dan kon dit uitgelegd worden als een niet-verdiende beloning voor bewezen diensten. Bovendien had de gouverneur medelijden met Sassens vrouw en kinderen !

De moeilijkheden werden nog vergroot door de benoeming van twee protestanten als lid, wat in geen enkel opzicht de krachtsverhoudingen in Limburg weerspiegelde. Ook hierover kwamen bij de commissaris-generaal klachten binnen. Toen Schmalhausen, protestant, door de gouverneur voor de post van vast secretaris voorgesteld werd, achtte Repelaer het weinig raadzaam onmiddellijk op deze kandidatuur in te gaan. Schmalhausen kreeg de steun van alle juryleden, Sassen uitgezonderd. Deze aasde zelf op dit goed betaalde baantje en zou als katholiek hiervoor in aanmerking gekomen zijn 'ware hij van eenen anderen stempel'. In de persoon van Schmalhausen, zo betoogde de gouverneur, kon de Jury geen betere keuze doen ⁶. Hij zou de plaats kunnen innemen van een protestants lid. De kans bood zich aan toen Pillera, wijzend op zijn drukke bezigheden als griffier van de Staten, ontslag vroeg ⁷. De gouverneur noch Repelaer gingen op dit verzoek in : zijn verdwijning zou voor de Jury een te grote aderlating betekenen ⁸. Als dan toch een protestants lid moest sneuvelen, was het volgens de gouverneur eerder aangewezen Danzmann als werkelijk lid te ont-

5. Het ontslag van Sassen als inspecteur en zijn benoeming tot lid van de Jury betekende een financiële degradatie: als inspecteur genoot hij ± f 300 en een buitengewone jaarwedde van f 200.

6. Sassen had in zijn voordeel aangevoerd dat de post van secretaris aan een katholiek toekwam. De gouverneur zag hierin slechts een voorwendsel van Sassen en 'zijn vrienden', om Schmalhausen weg te werken en zelf de post te bezetten. De Juryleden hadden volgens de gouverneur alle redenen om op Sassen geen enkele stem uit te brengen: Gouverneur aan Repelaer van Driel, 24 januari 1818. A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, nr. 433 e.v.

7. Pillera aan Repelaer van Driel, 22 januari 1818: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, nr. 433.

8. Hij was de enige die het Nederlands grondig beheerste.

slaan en hem eventueel als corresponderend lid te behouden. Het verlies zou minder voelbaar zijn daar deze noch het Nederlands noch het Frans voldoende beheerste.

Om praktische redenen en in het belang van de betrokkenen werd ten slotte besloten in de samenstelling van de Jury geen verandering aan te brengen; Sassen zou voortaan echter slechts geduld worden. Op 7 februari 1818 werd Schmalhausen als vast secretaris, met een jaarwedde van f 400, aan de Jury toegevoegd⁹.

Het getal werkelijke leden bleef in de volgende jaren beperkt tot deze vijf. Reeds vóór de installatie van de Jury overwoog Repelaer de benoeming van corresponderende leden. Ze zouden de taak van de Jury aanmerkelijk kunnen verlichten. Door haar halfmaandelijks bijeenkomsten¹⁰ en gelet op de woonplaats van haar leden droeg de Jury immers een sterk sedentair karakter. Via de benoeming van corresponderende leden kon ook de vestiging van een provinciale Commissie van Onderwijs langzaam voorbereid worden. Eerder dan de andere provincies kwam Limburg voor een dergelijke uitbreiding in aanmerking. Geografische omstandigheden maakten het immers onmogelijk sommige streken naar behoren te bestrijken; bovendien was er sinds twee jaar een inspecteur werkzaam geweest. Op 7 november 1817 stelde Repelaer aan de koning reeds twee kandidaten voor: Walther, advocaat en afgevaardigde voor Limburg op de algemene schoolvergadering te Brussel, die geen werkelijk lid kon zijn omdat hij protestant was en in Vaals woonde, en Bloemarts, burgemeester van Venlo, wiens functie het hem onmogelijk maakte maandelijks een reis naar Maastricht te ondernemen¹¹. Beiden werden op 17 november 1817 tot corresponderend lid benoemd. Later volgden nog J.N. van den Schoor, burgemeester van Thorn, op 9 augustus 1819¹², en een jaar later J.L. Bollaert, ontvanger der directe belastingen, te Engelmanshoven¹³.

De Jury werd met eigen werkkredieten uitgerust. Jaarlijks werd haar van rijkswege f 2.000 ter beschikking gesteld. De minister, die inmiddels de commissaris-generaal vervangen had, bepaalde het ge-

9. Besluit van Repelaer van Driel, 7 februari 1818: R.A.M., *O.A.*, nr. 11. Deze benoeming maakte Schmalhausen echter niet tot werkelijk lid.

10. Vanaf 1818 vergaderde de Jury elke maand twee keren, meestal op een dinsdag.

11. Voordracht van de commissaris-generaal, 7 november 1817. A.R.A.H., *Com.-Gen.* OKW, 2660, nr. 171.

12. M.B. 9 augustus 1819, nr. 14: R.A.M., *O.A.*, 47, nr. 2.

13. M.B. 20 augustus 1820, nr. 20: R.A.M., *O.A.*, 76, nr. 3.

bruik ervan. Uit deze som werden de leden een aanwezigheidsvergoeding¹⁴ en een tegemoetkoming in de reisonkosten uitgekeerd¹⁵; vanaf oktober 1819 werden ook verblijfskosten bij inspectie van scholen terugbetaald.¹⁶ Van het gebruik der gelden moest de Jury bij monde van haar secretaris verantwoording afleggen.

Uit hetgeen volgt zal blijken dat de Jury in Limburg niet zonder succes werkzaam is geweest. Daar ze eerder als lichaam naar buiten trad, lijkt het hier niet zo opportuun de activiteiten van elk der leden te evalueren.

In 1821 achtte de overheid het ogenblik aangebroken om haar ingrijpen in het onderwijs uit te breiden. De provincies Antwerpen en Limburg kwamen hiervoor het meest in aanmerking, omdat er reeds een aantal corresponderende leden aanwezig waren. Mede door het feit dat een lid van de Jury, Page, buiten de provinciehoofdplaats woonachtig was, had de Jury de weg geëffend¹⁷. Een K.B. van 1 mei 1821 ontbond de Limburch Jury, samen met die van Antwerpen, en verving haar door een provinciale Commissie van Onderwijs, voorgezeten door de gouverneur en samengesteld uit inspecteurs, die elk een district toegewezen kregen (cfr. bijlage 3c). De Commissie werd met eigen werkingstoelagen uitgerust, ten belope van f 2.800. De gemeenten van de provincie werden in acht schooldistricten ondergebracht¹⁸. De eenheid die aan de basis lag van de districtverdeling was het vredegerecht. Een voorstel in die zin werd door minister Falck uitgewerkt, doch in het zuiden van de provincie niet helemaal opgevolgd¹⁹. De omschrijving van de districten werd slechts eenmaal gewijzigd. In 1828 stelde de Commissie aan de minister enkele grenscorrecties voor,

14. In het begin op f 5 per vergadering vastgesteld (Besluit van Repelaer van Driel, 8 jan. 1818: R.A.M., *O.A.*, 8), vanaf oktober 1819 verlaagd tot f 3 (M.B. 9 september 1819, nr. 2: R.A.M., *O.A.*, 50, nr. 2).

15. Bij voormeld besluit van Repelaer van Driel bepaald op f 2 per uur, ongeacht de woonplaats der leden.

16. f 6 per dag: M.B. 9 september 1819, nr. 2: cfr. noot 14.

17. Falck aan de koning, 10 maart 1821, nr. 201: A.R.A.H., *Binn. Zaken*, 16 maart 1821, nr. 87.

18. Cfr. bijlage 5.

19. Voorstel van Falck: schooldistrict I: Maastricht + de vredegerechten Gulpen, Heerlen, Meerssen en 's-Hertogenrade; schooldistrict II: Sittard + het vredegerecht Oirsbeek; schooldistrict III: de steden Venlo en Roermond, de gemeente Gennep en de vredegerechten Weert en Horst; schooldistrict IV: Maaseik + de vredegerechten Bree en Thorn; schooldistrict V: de vredegerechten Achel en Peer; schooldistrict VI: Hasselt en de vredegerechten Beringen en Herk; schooldistrict VII: Sint-Truiden en Tongeren en het vredegerecht Borgloon; schooldistrict VIII: de vredegerechten Bilzen, Mechelen en Stokkem: cfr. noot 17. De definitieve indeling volgde op 20 mei 1821: R.A.M., *O.A.*, 101, nr. 1.

waar deze mee instemde²⁰. Het 8ste schooldistrict werd in 1826 gesplitst in twee afdelingen, die elk aan het toezicht van een van de twee inspecteurs, die dit district beheerden, werden toevertrouwd²¹. Het overlijden van Danzmann, in 1828, maakte een eind aan deze splitsing²².

Alle leden van de voormalige tijdelijke Jury vinden we in de Commissie terug als inspecteur, met uitzondering van Van Aefferden, omwille van zijn lidmaatschap van de Staten-Generaal²³, en J. Sassen, wiens verwijdering uit het onderwijsbeheer om meer dan één reden wenselijk was²⁴. Over deze uitsluiting liet Sassen tijdens de laatste vergadering van de Jury duidelijk zijn ongenoegen blijken²⁵.

Twee districten werden voorlopig waargenomen door inspecteurs die niet in het district woonden: het 5de en 6de district. De minister kende daar niemand die voor het schooltoezicht voldoende geschikt was. Het 1ste en het 8ste district werden gelijktijdig door twee inspecteurs beheerd.

Het 1ste werd toevertrouwd aan W.A. Pillera en G. Walther²⁶.

20. Op de kaarten aangegeven met pijl en door gearceerde strook afgebakend: M.B. 30 juli 1828, nr. 102: R.A.M., O.A., 124, nr. 4.

21. De tijdelijke splitsing wordt met een stippellijn aangegeven; bij de 2de afdeling behoorde nog Tongeren: M.B. 6 januari 1826, nr. 100: R.A.M., O.A., 116, nr. 7.

22. M.B. 14 oktober 1828, nr. 63, waarbij het besluit, in noot 21 vermeld, ingetrokken werd.

23. Van Aefferden was lid van de Provinciale en Gedeputeerde Staten, aanvankelijk vice-voorzitter van de Jury; werd in 1818 lid van de Tweede Kamer ter vervanging van Surlet de Chokier.

24. Cfr. noot 17.

25. R.A.M., O.A., 93.

26. Bibliografie betreffende inspecteurs: algemeen: *Gedenkstukken der Algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, uitg. H.T. COLENBRANDER, dl. VIII, 1815-1825, 2de stuk (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, 27), Den Haag, 1915, passim.

Over Bloemarts: J. VERZIJL, *Venlosche notarissen*, in: *De Maasgouw*, jg. 71, 1930, p. 43-44; ID., *A.J.H.J. Bloemarts*, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 8, 1930, kol. 121-122.

Over Pillera: H.K.J. SMEETS, *De notabelen-vergaderingen in de arrondissementen Hasselt, Maastricht en Roermond — de latere provincie Limburg — in 1815*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 20, 1966, p. 24-61.

Over Page: *Heldhaftig gedrag van een Limburgsch priester*, in: *Limburg's Jaarboek*, jg. 14, 1908, p. 209-212; J. RUSSEL, *Kronijk of Geschiedkundige beschrijving der Stad en voormalige heerlijkheid Sittard*, Maastricht, 1862, p. 84; *Eenige aantekeningen aangaande de stadsschool te Sittard gedurende de eerste jaren na de Fransche Overheersing*, in: *Jaarboekje voor Sittard (Vereeniging 'De Kollenberg')*, 1903, passim; *Kurze Chronik von Sittard von 900 bis 1755 nach dem Almanach von Augustin Dunkel mit Fortsetzung bis 1891 von P.A. Potbasi*, Sittard, 1891, p. 59.

Over Van den Schoor: E.M.A.H. DELHOUGNE, *Genealogie van den Schoor*,

Pillera²⁷ was advocaat te Vaals, tot hij in 1815 naar Maastricht geroepen werd om er verschillende functies in de administratie waar te nemen; eerst als stadssecretaris van Maastricht (1815), vervolgens als voorlopig secretaris-generaal bij het Limburgs gouvernement en tenslotte, vanaf 1816, als griffier van de Provinciale en Gedeputeerde Staten. In deze functie, die hij tot 1836 in Limburg en later in Holland uitoefende, vinden we hem terug als een loyaal ambtenaar in dienst van de koning en diens politiek. In 1815 stemde hij, 'attaché aux bons principes', voor het grondwetsontwerp. Toen het aftreden van Surlet de Chokier in 1818 als lid van de Tweede Kamer, in Limburg aanleiding gaf tot een eerste krachtmeting tussen voor- en tegenstanders van de regering, deed het gerucht de ronde dat Pillera samen met de gouverneur openlijk stemmen ronselde ten voordele van Van Aefferden, met het argument dat Surlet de Chokier de belangen van de provincie zou schaden, vermits hij niet goed gezien was bij de overheid. In 1818 werd Pillera vice-voorzitter van de Jury. Daar hij als griffier zijn handen vol had, heeft hij zich nooit intensief met het onderwijs kunnen bezighouden. Ook was hij pedagogisch minder op zijn taak berekend dan zijn collega's. Zijn verslagen waren meestal beknopt en zakelijk en steeds van voorstellen en verhelderende randbemerkingen voorzien. Veel werkte hij af met briefwisseling. Vanaf 1826 verzuumde hij meermalen verslagen in te leveren, wat maakt dat er over dit district naar 1830 toe minder gegevens voorhanden zijn. Toch heeft hij, zoals uit ons verder betoog zal blijken, heel wat bereikt, mede omdat hij kon rekenen op een groot aantal onderlegde leerkrachten, die in dit district bij uitstek de vernieuwing uitgedragen hebben. In 1830 werd hij, op eigen aandringen, eervol ontslagen als inspecteur, doch hij bleef als erelid deel uitmaken van de Commissie²⁸. Hij werd tijdelijk opgevolgd door Schmalhausen en in de revolutie-maanden door M. Petit, lid van de Gedeputeerde Staten²⁹. Aan

in: *Limburgsche Leeuw*, 10, 1962, p. 1962, p. 47-53; A.F. VAN BEURDEN, *Familie van den Schoor*, in: *Limburgsche Leeuw*, 6, 1898-1899, p. 21-25; J. VERZIJL, *Jacob Norbert van den Schoor*, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 9, 1933, kol. 997-998; *Wederinkoop van eenige meubelen der abdij Thorn door J.N. van den Schoor, oud hoogschoot en de gevolgen daarvan*, in: *De Maasgouw*, jg. 7, 1885, p. 1125-1127; J.A. HOENS, *Een gedicht op de gouden bruiloft van H. van den Schoor en S.E. Geradis* (1790), in: *Limburg's Jaarboek*, jg. 23, 1917, p. 166-171.

Over Danzmann: *Gedenkboek der Nederlandse Hervormde Gemeente van Maastricht, 1632-1932*, Maastricht, 1932.

27. *26 januari 1783.

28. K.B. 30 juni 1830, nr. 113; R.A.M., O.A., 129, nr. 12.

29. K.B. 21 augustus 1830, nr. 110; R.A.M., O.A., 130. Aan deze benoeming ging een procedure vooraf: R.A.M., O.A., 129-130.

Walther³⁰, die samen met Pillera het eerste district voor zijn rekening nam, heeft hij weinig gehad. Walther leek, als afgevaardigde van Limburg op de schoolvergadering te Brussel in 1816, voorbestemd om op onderwijsgebied een rol van betekenis te spelen. Hij werd wel tot inspecteur benoemd, doch zijn naam verdwijnt uit de archieven. Om mij niet bekende redenen is hij niet werkzaam geweest³¹.

F.J. Page werd met het toezicht over de scholen van het 2de district belast. In onderwijszaken deed hij zich het meest opmerken. Hij werd geboren te Wassenberg (Pruisen) op 23 september 1771 en stierf als pastoor te Limbricht op 24 februari 1834. Hij is op vele terreinen actief geweest. Als vicaris van het kapittel van Wassenberg maakte hij kennis met de Duitse katholieke Aufklärung³². In al zijn activiteiten zijn hier sporen van terug te vinden. Hij was een vertegenwoordiger van de tot rust gekomen, meer practisch-pastoraal geïnspireerde richting uit deze vernieuwingsbeweging. In zijn verslagen spreekt de sociaal-paternalistische priester. Tussen 1813 en 1814 werden Franse soldaten, die na de slag te Leipzig ziek terugkeerden, in het kasteel van Limbricht, waar Page in 1797 pastoor werd, opgenomen en verpleegd. Op gevaar van zijn eigen leven droeg Page zorg voor die soldaten. Ook op gebied van armenzorg en armenonderwijs gingen heel wat plannen en voorstellen van hem uit. Reeds vroeg gaf hij blijk van belangstelling voor het onderwijs. In 1803 wees hij, in een ontwerp-brief aan de Franse minister van Erediensten, op de grote nood aan onderwijs; hij noemde het onderwijs onmisbaar voor een zedelijke en christelijke opvoeding van de burgers³³. Zijn fundamenteel anti-revolutionaire gerichtheid lag in de lijn van de genoemde nieuwe pastoraal. Hervormingen waren weliswaar noodzakelijk, maar ze mochten zich slechts binnen de bestaande constitutionele orde voltrekken. Daarom schaarde hij zich na 1815 achter de Koning en de politiek van zijn regering. Alhoewel Duitser van origine, maakte hij zich op korte tijd de Nederlandse taal eigen en deed hij alles om deze taal te

30. Was advocaat te Vaals. Niet te verwarren met Walter, algemeen inspecteur van het lager onderwijs, zoals Colenbrander verkeerdelijk aanneemt: COLENBRANDER, *Gedenkstukken...*, dl. VIII, 3de stuk, p. 227, noot 3.

31. Walther was niet aanwezig op de installatievergadering op 5 mei 1821, hij werd weerhouden wegens een oogziekte: R.A.M., *O.A.*, 101, nr. 1. Wel wordt zijn naam nog vermeld in de M.B.-en van 6 juli 1829, nr. 84 en 17 juni 1830, nr. 38 wat de verdeling van de subsidies aan de onderwijzersgezelschappen aangaat.

32. Cfr. *infra*, p. 102.

33. Ook op archeologisch gebied was hij actief: in de jaren '20 begon hij aan opgravingen van oude Romeinse heirbanen: Page aan de gouverneur, 18 december 1828: R.A.M., *P.A.*, 376, *Beheer der provincie*, nr. 10.

verspreiden in zijn overwegend Duitstalig district. Herhaaldelijk sprak hij zich uit voor de onderwijspolitiek van de regering. Hij was een voorstander van het Collegium Philosophicum, dat volgens hem de vorming van priesters als volksofvoeders in de hand zou werken. Op het eind van zijn leven verloor hij voeling met veel van zijn 'verlichte' ambtgenoten. Het monsterverbond vond in zijn ogen geen genade: hij verafschuwde de liberale aspiraties op een neutrale staat. Daarom kon hij niet steeds akkoord gaan met de politieke lijn die door de regering van het koninkrijk gevolgd werd. Alhoewel hij voorstander was van de instructie van 1821, was hij toch van mening dat aan het onderwijs een meer religieuze inslag moest gegeven worden. Zijn onvermoeibare ijver voor de vernieuwing van het onderwijs spreekt niet alleen uit zijn omstandige verslagen, die hij getrouw elke vergadering uitbracht. Hij bezocht jaarlijks minstens tweemaal alle scholen en woonde zo veel mogelijk alle vergaderingen van de onderwijzersgezelschappen in zijn district bij. Alle onderwijzers kende hij persoonlijk en openbare examina en prijsuitdelingen trachtte hij, waar mogelijk, door zijn aanwezigheid luister bij te zetten. Gemeentebesturen, arrondissementscommissarissen en Gedeputeerde Staten overstelpde hij met overzichtelijke tabellen en voorstellen van maatregelen die hij noodzakelijk achtte. Van zijn vakanties bij zijn familie in Pruisen maakte hij gebruik om de onderwijsvernieuwing aldaar van nabij te volgen. Meer dan eens kwam hij met voorstellen voor de dag die op Pruisische modellen teruggingen. Van hem ging een stuwung uit die niet alleen indruk maakte op zijn oversten — in 1829 werd hij ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw — maar ook op de onderwijzers, bij wie hij in groot aanzien stond. Bij zijn overlijden, in 1834, vatten de onderwijzers van Sittard het plan op, een grafsteen te leggen voor hun leermeester. Alhoewel de nodige fondsen verzameld werden, werd dit plan niet uitgevoerd. Page was op de eerste plaats een door de ervaring gelouterd 'verlicht' priester, bij wie een vernieuwde pastoraal vooraanstond. Bestrijding van bedelarij en pauperisme, godsdienstige en zedelijke beschaving door onderwijs en opvoeding ter verheffing van mens en maatschappij, stonden centraal in zijn werkzaamheden.

A.J.H. Bloemarts, inspecteur van het derde district, benaderde Page in aanzien en gezag, doch miste het charisma van zijn collega. Hij werd geboren te Weert in 1780 en stierf te Roermond op 26 maart 1843. Hij was een vooraanstaand lid van de liberaal-katholiek gezinde burgerij. Gedurende enkele jaren was hij keizerlijk notaris te Venlo en vanaf 1806 burgemeester van die stad; dat bleef hij tot 1830, toen

hij, bij de komst van de Belgen, als Nederlandsgezinde de wijk nam. Tot 1843 bleef hij lid van de Commissie van Onderwijs. Hij was lid van Provinciale en Gedeputeerde Staten, referendaris-honorair van de Raad van State en ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw. Uitmakend inspecteur als hij was, trad hij in de voetsporen van de voormalige onderprefect van Kleef, Van Keverberg³⁴. Hem werd wellicht het zwaarste maar meest dankbare district toevertrouwd.

J.N. van den Schoor was de ouderdomsdeken van de Commissie. Hij werd geboren te Heythuysen in 1758 en stierf te Thorn in 1847, op 89 jarige leeftijd. Tijdens het Ancien Régime speelde hij in de rijksheerlijkheid Thorn een vooraanstaande rol aan de zijde van de laatste vstin-abdis. Hij was licentiaat in de rechten en advocaat van het souverain hof van Gelderland te Roermond. In de beginjaren van de Franse overheersing werd hij tot « émigré » verklaard; zijn verbeurd verklaarde goederen wist hij echter terug te kopen³⁵. In 1803 kreeg hij eerherstel en hij verzoende zich met het nieuwe regime. Zo verscheen hij reeds in 1810 als burgemeester van Thorn; later werd hij lid van de Provinciale Staten en lid van de Commissie van Landbouw. Over zijn afhankelijkheid aan het Nederlands bewind bestond aanvankelijk betwisting³⁶. Hij was een man van onwrikbare trouw aan zijn vorstin, later aan de koning, en tevens aan de Kerk; in zover bleef hij een typische vertegenwoordiger van het Ancien Régime. De beproevingen die hij vanwege de Fransen had moeten doorstaan, leerden hem gaandeweg meer pragmatisch te handelen, wat ook uit zijn verslagen blijkt. Hij genoot in de streek een groot prestige. Zijn hoge leeftijd verhinderde hem echter grootse dingen te realiseren³⁷.

A.I.J. Schmalhausen behoorde, evenals Pillera, tot de administratie. Ook hij was afkomstig uit Vaals, waar hij handelaar was tot hij door de gouverneur aan de provinciale administratie verbonden werd. Hij werd in 1818 als vaste secretaris aan de Jury toegevoegd. Dezelfde

34. Cfr. *supra*, p. 54-55.

35. In deze jaren lag hij overhoop met Dodé, die we reeds leerden kennen als kantonscommissaris van Maaseik.

36. In 1818 sterfde hij tegen de kandidatuur van Van Aefferden voor de Tweede Kamer, waarover de overheid ontstemd was. Volgens de gouverneur was het een vergissing van Van den Schoor: COLENBRANDER, *Gedenkstukken...*, dl. VIII, *passim*.

37. B.v.: in 1828 had Van den Schoor last van de grote hitte, hij werd te oud om nog algemene inspectiereizen te ondernemen: R.A.M., O.A., 210.

functie oefende hij ook in de Commissie uit. Later werd hij ontvanger van de directe belastingen ; na 1830 bleef hij nog geruime tijd als inspecteur voor het lager onderwijs werkzaam³⁸. In het 5de district, waar hij tijdelijk het toezicht uitoefende, liet hij zich niet veel zien. De meeste zaken handelde hij af per briefwisseling. In 1828 werd hij in dat district definitief opgevolgd door de burgemeester van Peer, J.M. Loos. Deze woonde wel in het district, doch genoot weinig gezag. Hij heeft in de volgende jaren dan ook weinig bereikt. Hij werd verkozen bij gebrek aan beters. Wel werd de kandidatuur overwogen van A.L.W.H. Bloemarts, notaris en secretaris van het stadsbestuur van Weert en neef van de inspecteur van het derde district. Daar Van den Ende niet bereid gevonden werd iets aan de districtsomschrijving te veranderen, kwam deze niet in aanmerking³⁹.

Tot in 1828 werd het 6de district tijdelijk waargenomen door J.L. Bollaert, wellicht het meest omstreden lid van de Commissie. Omdat hij ontvanger van de directe belastingen en accijnzen en opmeter van het kadaster was, trad hij voortdurend op in een sfeer van wantrouwen vanwege de bevolking. Het was in het belang van een delicate materie als het onderwijs, waarvoor vertrouwen een eerste voorwaarde was, waarschijnlijk beter geweest een ander te verkiezen dan iemand uit het belastingswezen, doch ook in deze districten ontbrak het aan bekwame figuren. Bollaert had ook af te rekenen met familiale moeilijkheden ; zijn beroepsbezigheden riepen hem naar verschillende streken in de provincie, met het gevolg dat hij niet altijd in staat was de nodige inspectietochten te ondernemen. In 1828 vroeg hij dat het 6de district aan iemand ander zou overgedragen worden. Hij werd opgevolgd door K.E. Ruys, arrondissementscommissaris van Hasselt⁴⁰. Van den Ende achtte het van groot belang deze meer bij het onderwijs te betrekken, gelet op de achterstand van dit district⁴¹. Ruys lijkt alleen in Hasselt enige resultaten geboekt te hebben.

In het 7de district, waar Bollaert permanent inspecteur was, werden zijn eigen woorden ' nemo profeta in patria ' ⁴² bewaarheid. De tegenstand tegen het vernieuwd onderwijs was hier enorm groot. De meeste gemeenten namen hem nauwelijks ernstig. De woorden van Surlet de

38. Zijn zoon, Robert, huwde in 1842 Sofie Marx, zuster van Karl Marx.

39. Stukken in A.R.A.H., *Binn. Zaken*, 25 april 1828, nr. 3F.

40. K.B. 7 mei 1828, nr. 11 : R.A.M., *O.A.*, 123, nr. 2.

41. Van den Ende aan de minister, 25 april 1828 : A.R.H., *Binn. Zaken*, 25 april 1828, nr. 3F.

42. R.A.M., *O.A.*, 202.

Chokier, burgemeester van Gingelom, moeten in dat licht gezien worden. In 1823 schreef hij aan Bollaert 'Wees de vriend van Cesar, maar word de vijand niet uwer medeburgers die, ik houd het u niet verholen, reeds vrij tegen u mompelen' ⁴³. De resultaten die Bollaert ondanks deze verholen dreigementen wist te boeken, kunnen alleen maar aan betekenis winnen wanneer we ze plaatsen tegenover de bijna hopeloze taak die hem werd opgelegd. Hij was er in 1830 in geslaagd in het conservatieve zuiden de grondslagen te leggen van een onderwijsvernieuwing.

Tot 1828 waren in het 8ste district twee inspecteurs actief : Schmalhausen en F.W. Danzmann. Deze laatste was kandidaat in de theologie ; als rector van de Latijnse school te Düsseldorf maakte hij zich vertrouwd met onderwijsproblemen. Hij behoorde tot de Hoogduitse gemeente. Vanaf 6 mei 1804 was hij predikant van de Lutherse gemeente te Maastricht en tot zijn overlijden, in september 1828, president van de classis van de protestantse gemeenten in de provincies Limburg en Luik. Aldus verkreeg hij wel aanzien in gemeenten waar een voldoende aantal protestanten aanwezig was. In het katholieke 8ste district stond hij in de schaduw van Smalhausen, die na het overlijden van Danzmann het gehele district voor zijn rekening nam.

Van de Commissie van Onderwijs, die op 5 juni 1821 onder voorzitterschap van de gouverneur voor het eerst samenkwam, maakten dus personen deel uit die dank zij het sociale aanzien dat ze genoten, door hun afkomst of hun functie in de provinciale administratie, ook minder prettige maatregelen aanvaardbaar wisten te maken. De samenstelling van de Commissie ademt een stukje tijdsgeest uit. De overheid moest zich nog bedienen van figuren als Van den Schoor, die de naweeën van de oude samenleving belichaamde, en van overgangsfiguren als Page. Schmalhausen en Pillera kondigden de burgerlijke samenleving aan.

De keuze van een inspecteur was voor de overheid zeer belangrijk. Hij was immers de man die de ontwikkeling van het verbeterd onderwijs voor een groot deel mee hielp bepalen en rond wie de verwachtingen van de overheid gestalte moesten krijgen. De Commissie van Onderwijs in Limburg heeft steeds de politiek van de regering kritiekloos opgevolgd. Om duidelijk te maken dat de Commissie één lijn trok met de onderwijspolitiek van de overheid, gaan we even in op het advies dat zij uitbracht op een wetsontwerp van de minister van Bin-

43. R.A.M., O.A., 194.

nenlandse Zaken uit 1829. In dat jaar vatte het ministerie het plan op, het lager onderwijs aan meer algemeen geldende richtlijnen te onderwerpen. De minister vroeg aan de verschillende Commissies van Onderwijs hun mening over de vrijheid van onderwijs, waarvoor in het Zuiden meer en meer stemmen opgingen, maar die, zoals Page terecht opmerkte ⁴⁴, meer het middelbaar en het hoger onderwijs beoogden. De minister vroeg of het gewenst was, toe te laten dat onderwijzers, in het bezit van een akte met rang, zich naar eigen goeddunken zouden kunnen vestigen in een gemeente naar keuze en of in dat geval het aantal onderwijzers moest vastgelegd worden per gemeente, in verhouding tot de plaatselijke behoeften. In haar antwoord maakte de Commissie vooreerst duidelijk dat de bestaande verbeteringen in het lager onderwijs te danken waren geweest aan de instructie van 1821. Elke maatregel die een verandering in de bepalingen van de instructie tot doel had, moest grondig onderzocht worden op basis van de opgedane ervaringen. Deze hadden geleerd dat veel van de duurzaamheid van een vernieuwing afhing van de onderwijzer en de keuze van bekwame leerkrachten. Een akte met rang bood op zich te weinig waarborgen om de vestigingsvrijheid te versoepelen. Een te groot aantal onderwijsinstellingen in één gemeente zou op het onderwijs een nadelige invloed hebben, enerzijds door de gelegenheid die de leerlingen zouden krijgen om naar eigen goeddunken van school te wisselen, waarbij geregeld schoolgaan in het gedrang zou komen, anderzijds omdat het toezicht op de bestaande scholen al moeilijk genoeg was. De verruimde keuzemogelijkheid, die de ouders voor hun kinderen zouden aangeboden krijgen, woog niet op tegen de nadelen die voor het onderwijs uit een vestigingsvrijheid zouden voortvloeien. Kortom, een uitbreiding van het aantal scholen was niet wenselijk, ook niet voor de gevestigde onderwijzers, om niet te spreken van afgunst, naijver en bekrompenheid die onderlegde leerkrachten te beurt zouden vallen. De toename van het aantal bijzondere scholen, zonder machtiging van de regering, zou bovendien de verspreiding van 'dweepluchtige' en gevaarlijke beginselen in de hand werken. De Commissie schaarde zich ook achter het beginsel van neutraal onderwijs. Zij besloot haar advies met de uitdrukkelijke wens de bestaande verordeningen te handhaven om de bereikte resultaten te bestendigen ⁴⁵.

44. Page aan de koning, 14 augustus 1829: A.R.A.H., 2207, *Binn. Zaken*, 19 augustus 1829, nr. 67.

45. De minister aan de Commissie, 26 mei 1829 en antwoord van de Commissie in: R.A.M., *O.A.*, 126.

Het antwoord van de Commissie is om een tweede reden interessant, omdat we er namelijk de verschillende elementen van de vernieuwing van het onderwijs in terugvinden : de nood aan bekwame leerkrachten, de vernieuwing in de onderwijsmethodiek en de didactiek en ten slotte de leerlingen waar het allemaal om te doen was. In de volgende hoofdstukken behandelen we elk bestanddeel afzonderlijk.

§ 3. Andere maatregelen van de overheid

Het was uiteraard niet voldoende een schoolapparaat op te bouwen. De regering bewandelde nog andere wegen om in het Zuiden een grotere sympathie te wekken voor de werking en het nut van de Noordnederlandse schoolinrichting. Hiertoe behoorde een aantal maatregelen, die noch in de instructie van 1817, noch in deze van 1821 voorzien waren. We stippen ze op deze plaats slechts heel summier aan : in de volgende hoofdstukken zullen ze herhaaldelijk opduiken en daar zal hun betekenis ook duidelijk worden.

Weer was het Van den Ende die de middelen aangaf¹. Het succes van elke onderwijsvernieuwing heette afhankelijk van de medewerking van het onderwijzend personeel en van de mate waarin dit voor de nieuwe ideeën kon gewonnen worden. Vooreerst werd een aantal maatregelen genomen om de bekwaamheid van de onderwijzers te verbeteren. Met dat doel richtte een K.B. van 31 mei 1816 twee kweekscholen op. Later wees de koning de vestigingsplaatsen aan : Haarlem en Lier. Om reeds fungerende onderwijzers de gelegenheid te geven zich te bekwamen, werden van meet af aan onderwijzersgezelschappen gestimuleerd, van rijkswege gesubsidieerd en van moderne leerboeken en -middelen voorzien. In Limburg werden vanaf 1825 voor aankomende en reeds fungerende onderwijzers in de hoofdplaats van de provincie normaal cursussen ingericht.

Door praktische voorbeelden trachtte de regering duidelijk te maken wat een goed georganiseerd klassikaal onderwijs inhield. In het Zuiden werden modelscholen opgericht. Aanleiding daartoe was de aanwezigheid van Noordnederlandse militairen en ambtenaren in de Zuidelijke Provinciën. Een K.B. van 3 juni 1817 richtte deze scholen op. Er ging een grote invloed van uit. Noordnederlandse onderwijzers werden aangezocht om zich in het Zuiden te vestigen². De Noordnederlandse onderwijsinrichting werd voorts nog bekendgemaakt door de massale verspreiding van praktische boekjes over de inrichting van schoollokalen, werken over onderwijsmethodiek, handboekjes en leermiddelen.

1. Cfr. het verslag van de inspectiereis, najaar 1816, door Colenbrander uitgegeven in *Gedenkstukken*, dl. VIII, 3de stuk, p. 227-230.

2. Aan deze onderwijzers werden bijzondere eisen gesteld : ze moesten Rooms-Katholiek zijn en 'behooren te zijn van een beproefd en zedelijk gedrag en behooren te bezitten eene mate van beleid en zelfstandigheid geevenredigd aan de meer moeyelijke taak, die ze zouden aanvaarden' : Van den Ende aan de secretaris van de Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant, 29 april 1816, nr. 317 : R.A.H., *Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 22. Cfr. ook 'Nota van denkbeelden ter verbetering...' : Hoofdstuk II, § 4, noot 1.

De gehele hervorming werd ondersteund door een politiek van subsidiëring van alle geledingen van het onderwijs. Rijkswedden werden voor verdienstelijke onderwijzers in uitzicht gesteld ; de overheid toonde zich steeds ontvankelijk voor aanvragen tot subsidiëring van de bouw van schoollokalen, wanneer de financiën van welwillende gemeenten te kort schoten.

Al die maatregelen kwamen vooral het openbaar onderwijs ten goede. De bijzondere scholen moesten in deze periode veel aan betekenis inboeten. Tevens waren deze maatregelen bedoeld als prikkels van bovenaf om aan de basis initiatieven te stimuleren.

§ 4. Andere autoriteiten begeleiden de overheidsmaatregelen

Op regeringsniveau was de schoolinrichting opgebouwd ; de samenwerking met andere instanties zou het gehele apparaat voltooien en afronden. Opnieuw kunnen we niet anders dan hier enkele hoofdtrekken aangeven ; meer dan op deze plaats mogelijk is, zal verder in het betoog blijken hoe de provinciale en de gemeentelijke autoriteiten op de richtlijnen van de overheid inspeelden.

Tegen de achtergrond van het verlichte despotisme van Willem I kan men licht verwachten dat de staat zo weinig mogelijk rechten zou afstaan aan provinciale instanties. Regionalisering op het beleidsniveau was uit den boze. Daar kan aan toegevoegd worden dat bij de regering grote onzekerheid bestond over de politieke betrouwbaarheid van de provinciale overheden in het Zuiden. Colenbrander merkt op, dat de koning erop aanstuurde althans in één der Zuidelijke Provinciën een volgzame meerderheid te verwerven¹. Limburg was hiervoor de aangewezen provincie. Op 18 augustus 1815 stemden slechts 19 van de 97 Limburgse notabelen tegen het Grondwetsontwerp². Ook in het vervolg zou de regering zeer nauw toezien op de houding van het Limburgse administratieve kader.

De bevoegdheid van de Provinciale en Gedeputeerde Staten was in theorie zeer ruim. Ze waren belast met de uitvoering van de algemene wetten, en alle zaken die de inwendige huishouding van de provincie betroffen stonden onder hun beheer. Op onderwijsgebied was het openbaar onderwijs aan hun zorg opgedragen³. Voeg hierbij dat het placet van de Staten op de gemeentebegrotingen, hun een grote zeggingsmacht gaf over de gemeentebesturen, dan wordt het duidelijk dat zij door de Jury en de Commissie herhaaldelijk aangezocht werden om de bevoegdheid van deze laatste aan te vullen. De Gedeputeerde Staten werden jaarlijks van de toestand van het onderwijs op de hoogte gehouden en in heel wat gevallen ingeschakeld waar het ging om zaken die onder hun bevoegdheid vielen, zoals de verkoop van gemeente-

1. H.T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken...*, dl. VIII, 2de stuk, Den Haag, 1915, p. 194, noot.

2. *Ontstaan der Grondwet*. Bronnenverzameling uitgegeven door H.T. COLENBRANDER, dl. II, (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine Serie, dl. 7), Den Haag, 1909, p. 616 ; van de afgevaardigden van het arrondissement Roermond stemde zelfs niemand tegen. Zie ook M.K.J. SMEETS, *De notabelen-vergaderingen in de arrondissementen Hasselt, Maastricht en Roermond — de latere provincie Limburg — in 1815*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*, jg. 20 (1965), p. 24-61.

3. Art. 145 der Grondwet.

gronden ten voordele van een schoolgebouw, of de aanwending van op de begroting geplaatste sommen. Dikwijls werden circulaire van de Jury en de Commissie met het gezag van de Staten ondersteund. Dit laatste echter was een betwistbaar punt. Zoals op andere terreinen, wenste de regering ook op onderwijsgebied zoveel mogelijk macht aan de Staten te onttrekken. Op dit vlak waren er twee remmende krachten aanwezig. De instelling van de Jury en de Commissie schiep, naast de Staten, organen die niet alleen een stuk van hun werkterrein overnamen, doch die als rijksinstellingen afhankelijk waren van ministeriële richtlijnen. De gouverneur vormde een tweede remmende factor. Hij was het hoogste bestuursorgaan in de provincie en krachtens zijn functie voorzitter van de Provinciale en de Gedeputeerde Staten. Als rijksambtenaar viel hij echter ook onder de richtlijnen van de koning en zijn ministers⁴. Vooral wanneer twijfel ontstond over de toepasselijkheid van algemene, en dus voor het gehele Rijk geldende wetten, die niet in overeenstemming waren met Limburgse verordeningen, kwam dit duidelijk tot uiting. In zulke conflictsituaties remde de gouverneur steeds de provinciale belangen⁵. Tot 1817 was hij belast met het dagelijks beheer van alle onderwijszaken. Verslagen, mededelingen, verzoeken, kennisgeving van aanstellingen en alles wat het domein van het onderwijs maar enigszins raakte, passeerden zijn bureaus⁶. Daar hij tevens het voorzitterschap van de Jury en van de Commissie waarnam, heeft hij ook in de volgende jaren een eersterangsrol gespeeld⁷. In Limburg hebben de Staten en de gouverneur zich steeds conform aan de wetgeving gedragen. Dit bleek duidelijk in 1826. De Commissie van Onderwijs riep de tussenkomst van de Gedeputeerde Staten in en stelde voor, een provinciale verordening op te stellen waardoor gemeentebesturen konden verplicht worden een openbare lagere school in te richten en het bestaan van de onderwijzer te verbeteren. De Provinciale Staten wezen deze voorstellen af, omdat de inhoud ervan niet

4. Art. 137 der Grondwet; zie over zijn bevoegdheden ook: E. NUYENS, *De Staatkundige Geschiedenis van de provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839*, Maastricht, 1956, p. 110-112.

5. E. NUYENS, *op. cit.*, p. 111.

6. In feite nam de gouverneur, als opvolger van de prefect, de bevoegdheden van de Franse prefectuur over, ook deze die de wet van 11 floréal X en de latere decreten aan hem toevertrouwd hadden, zoals kennisgeving van benoemingen...

7. In een brief aan Repelaar van 29 mei 1818 benadrukte Falck de rol van de onderwijsvernieuwing vooral vanuit overheidsstandpunt en adviseerde hem om in de nieuwe instructie voor de gouverneur geen bepaling op te nemen die de onderwijsbelangen uitsluitend aan de Staten zou overlaten. Hij vertrouwde niet zo sterk op een behoorlijke behartiging van het onderwijs door de Staten: H.T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken...*, dl. VIII, 3de stuk, p. 236.

strookte met de bepalingen van de Grondwet ⁸. Provinciale reglementen werden in Limburg nooit uitgevaardigd.

Bovendien verliepen de relaties tussen de Jury, later de Commissie, en de provinciale overheden des te vlotter daar verschillende leden van deze instanties tevens lid waren van Provinciale en Gedeputeerde Staten, wat tevens gelijklopende inzichten t.a.v. het onderwijs waarborgde ⁹. In Limburg zijn de provinciale autoriteiten dan ook met succes werkzaam geweest. Deze vruchtbare samenwerking uitte zich op diverse terreinen. We komen hier herhaaldelijk op terug.

Wat de houding van de provinciale autoriteiten aangaat, had de regering dus alle reden tot tevredenheid. Minder duidelijk is de houding van de arrondissementscommissarissen. Dezen fungeerden als schakel tussen het provinciaal bestuur en de plattelandsgemeenten. Sinds 1818 moesten ze regelmatig de gemeenten bezoeken en hierover verslag uitbrengen. Toen er van geregeld schooltoezicht nog geen sprake was, werden de commissarissen soms ingeschakeld om tevens op het onderwijs te zien ¹⁰. In feite stamde dit gebruik van in de Franse tijd ¹¹. Na 1821 zagen de commissarissen zich waarschijnlijk van dit incidenteel toezicht ontslagen, door de installatie van de Commissies van Onderwijs. In 1824 vroeg de minister dan ook aan de gouverneur dat de commissarissen tot een meer stipt toezicht zouden aangespoord worden en dat ze de gemeentebesturen tot grotere activiteiten moesten aanzetten ¹². Dit was zeer belangrijk, omdat de commissarissen in de plattelandsgemeenten over een reële macht beschikten. Slechts voor het arrondissement Roermond beschikken we over een nauwkeuriger beeld, omdat een gedeelte van het archief bewaard is gebleven. Hieruit blijkt dat de inspecteurs, wanneer hun persoonlijk aanzien te kort schoot, in vele gevallen rechtstreeks de hulp van de commissarissen inriepen. Vanaf 1828 was één onder hen zelfs inspecteur : K. Ruys, commissaris van het arrondissement Hasselt. Aan zijn benoeming zal

8. R.A.M., *O.A.*, 99, p. 166 ; R.A.M., *O.A.*, 117, nr. 14.

9. Twee leden van de Jury waren lid van Gedeputeerde Staten en twee lid van Provinciale Staten ; op de 8 leden van de Commissie van Onderwijs waren er 3 lid van Provinciale Staten. Volgens Falck zou de nauwe band tussen de gouverneur, de Provinciale Staten en de Jury, deze laatste alle macht en invloed geven die zij nodig had om haar taak met kracht door te zetten : Falck aan de Jury, 20 juli 1818 : R.A.M., *O.A.*, 21, nr. 2.

10. B.v. : in 1818 vroeg de Jury aan de commissarissen de vroeger binnengekomen inlichtingen van de gemeentebesturen over het onderwijs ter plaatse te verifiëren ; van resultaten is ons niets bekend : R.A.M., *O.A.*, 23, nr. 5.

11. Cfr. *supra* : de rol van de onderintendanten sinds de wet van 11 floréal X.

12. De minister aan de gouverneur, 28 april 1824, nr. 47 : R.A.M., *O.A.*, 111, nr. 4.

de geringe vooruitgang van zijn arrondissement op onderwijsgebied niet vreemd zijn geweest. In feite kunnen we de tussenkomst van de arrondissementscommissarissen moeilijk op haar juiste waarde schatten, omdat de aard van hun betrekkingen met de gemeentebesturen ons onbekend is.

Zoals het ingrijpen van de hogere autoriteiten, was de houding van de gemeentelijke overheden van belang voor de graad van de vernieuwing. Hun specifieke rol in de onderwijshervorming was niet altijd even duidelijk. Op dit vlak golden nog steeds de Napoleontische wetten en deze hadden reeds heel wat macht aan de gemeenten onttrokken. Van 1815 tot 1821 heerste dan ook de grootste verwarring. Het K.B. dat de rijkswedden instelde, schudde slechts enkele gemeenten wakker; de examens die door de Jury afgenomen werden, verflauwden na een aanvankelijk succes; de meeste gemeenten vielen terug in hun gebruikelijke apathie. Slechts de instructie van 1821 schiep enige duidelijkheid: enerzijds werd de last van het onderwijs voor het grootste deel op de gemeenten afgewenteld en werden ze met duidelijk omschreven taken geconfronteerd, anderzijds bleef maar weinig meer over van hun zeggenschap over de onderwijzers en het onderwijs zelf, ingevolge het toenemend ingrijpen van de staat¹³. De houding van de gemeentebesturen was afhankelijk van een reeks determinanten, die te complex zijn om hier reeds uitvoerig te bespreken. In een laatste hoofdstuk komen we hierop terug.

13. Het K.B. van 27 mei 1830 gaf de plaatselijke besturen een grotere zeggingsmacht. De resultaten ervan zijn in deze periode niet meer waar te nemen.

§ 5. De kerkelijke overheid en het onderwijsbeleid van de regering¹

De houding die de geestelijkheid tegenover de regeringsmaatregelen aannam en de mate waarin de overheid op haar steun mocht rekenen, kunnen slechts ten dele verklaard worden door een eenvoudige verwijzing naar het individuele gedrag van enkele geestelijken. De ingesteldheid van de plaatselijke en de hogere clerus is de resultante van deels historische, deels sociologische redenen. In dit paragraafje pogen we slechts een algemene achtergrond te schetsen, waartegen, het gedrag der geestelijkheid meer reliëf krijgt.

Daartoe moeten we teruggrijpen naar ons tweede hoofdstuk, met name waar we spraken over de Verlichting. In Frankrijk drukte het anti-klerikalisme een sterke stempel op het verlichtingsstreven. Het 'écrasons l'infâme' van Voltaire kreeg geen greep op de Duitse Verlichting. Door zijn levenslang streven naar de hereniging der christenen wees een man als Leibniz de Duitse denkers andere wegen aan. De late rijping van de Verlichting en de invloed van het piëtisme, dat in de Duitse gewesten stevig wortel schoot, behoedde de Aufklärung voor een ontarding in een radicale anti-godsdienstigheid. Integendeel, de gehele discussie over geloof, rede en samenleving speelde zich binnen de Kerk af, in seminaries, tot op de kansels der kerken. De katholieke Aufklärung was duidelijk een reactie, een hardklinkend protest van gelovige denkers, tegen de barokke vroomheid van de Contrareformatie, tegen haar bombastische verschijningsvorm, tegen haar paradezieke prelaten, maar vooral tegen haar starre dogmatiek. Dit kritische denken droeg een sterk demythologiserend karakter; fundamente van het kerkelijk leven kwamen op de helling te staan, de religie werd op een theologische wijze met dezelfde kritische rede benaderd, waarin ook de politieke Verlichting haar oorsprong gevonden had. Bovennatuurlijke machten, voor zover ze aangewend werden om de bestaande rust en orde te sanctioneren, werden in het licht van de menselijke bevrijding herdacht. Mede om Duits-nationale redenen —

1. Gegevens komen uit: J.M. GIJSEN, *Johannes Augustinus Paredis 1795-1886*, Assen, 1968; A.F. MANNING, *De betekenis van C.R.A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen, 1956; L.J. ROGIER, *De Kerk in het tijdperk der Verlichting en Revolutie* (*Geschiedenis van de Kerk*, dl. VII), Hilversum-Antwerpen, 1964; G. DE BERTIER DE SAUVIGNY, *De Kerk in het tijdperk der Restauratie (1801-1848)* (*Geschiedenis van de Kerk*, dl. VIII), Hilversum-Antwerpen, 1965; J. DARIS, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège (1724-1852)*, dl. IV, Luik, 1876; J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, dl. IV, Roermond, 1927; D. SÖLLE, *Politieke Theologie*, uitg. Oekumene, z.p., z.j.

geen Kerk was zo afhankelijk van de Romeinse Curie als de Duitse — vond het Febronianisme hier een krachtige voedingsbodem. Vernieuwing in het religieuze denken gingen hand in hand met de landskerkelijke politiek van de verlichte vorsten.

In hun praktische uitwerking waren de implicaties van deze theologie verregaand. In plaats van een versteende scholastiek kwam een theologie tot stand, die in haar grondslagen herdacht en heropgebouwd werd. Dit onderzoek viel samen met het streven naar algemene verbetering van het onderwijs; vooral theologische faculteiten en seminaries werden centra van deze verlichtingstheologie; afgestudeerde theologanten droegen de ideeën verder uit. De nadruk kwam te liggen op de moraal; het tijdelijk en eeuwig geluk van de mens kwam in een overwegend utilitair perspectief te staan. In 'der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit' zoals Kant de Aufklärung typeerde, kon de Kerk een eigen rol spelen, nl. deze van een zedelijk opvoedingsinstituut. In de plaats van de priester als handelaar in sacramenten, volle of halve aflaten, trad de priester als volksofvoeder en -onderwijzer op; de eredienst werd nauwelijks nog eenzijdig theocentrisch, maar neigde naar een voorzichtig antropocentrisme.

In dergelijke opvattingen betekende het slechts een kleine stap naar een vernieuwing van de priesteropleiding. Het pastoraal werk werd sterk gedefinieerd in een sociaal-economisch perspectief. Niet alleen de seminaries werden hervormd, het godsdienstonderricht werd krachtig vernieuwd, aangepast aan een hervormd schoolwezen en aan de nieuwe didactische eisen, zoals deze uit de verlichtingspedagogiek gegroeid waren².

De grote verdienste van deze katholieke Aufklärung lag, naast een vernieuwing van de studieprogramma's van het theologisch onderricht, in haar medewerking aan de verbetering van het volksonderwijs en de integratie hierin van een op nieuwe leest geschoeid godsdienstonderwijs. Doch deze theologie was te weinig diepgaand en betekende een te grote breuk met het verleden, om het traditionele scholastische denken te verdringen.

2. In de periode dat Pestalozzi, Basedow en Francke op pedagogisch gebied werkzaam waren, was Overberg in Munster bezig het godsdienstonderwijs in didactisch opzicht te verjongen. Zijn invloed was met name in Noord-Limburg merkbaar: heel wat priesters hadden bij hem een opleiding genoten: cfr. de brief van H.J. Brüns, kapelaan te Baerlo (gem. Maasbree) aan de Jury, 12 februari 1818: R.A.M., O.A., 11, nr. 3.

Hieruit moet het oordeel van de reactionaire geestelijkheid, als zou de Verlichting het indifferentisme in religieus opzicht bevorderen, ten dele verklaard worden. Hetzelfde verwijt zou in heel wat gevallen de onderwijspolitiek van Willem I treffen. ,

De officiële Kerk heeft zich altijd zeer sterk verzet tegen vernieuwingen die op Verlichtingsideeën teruggingen. In het Verenigd Koninkrijk werd deze reactie belichaamd in het verzet van de Belgische bisschoppen tegen het Grondwetsontwerp. In hun *Jugement doctrinal*³ wezen ze een aantal artikelen van de Grondwet af als strijdig met het geloof. Dat het openbaar onderwijs onder het beheer kwam van een protestantse vorst, was voor hen onaanvaardbaar: 'c'est trahir hon-teusement les plus chers intérêts de l'Eglise catholique'. Bovendien vreesden ze dat de Provinciale Staten, nu de geestelijkheid als stand hieruit geweerd was, een overwegend antiklerikaal karakter zouden krijgen. Het liefst zagen ze de toestand van het Ancien Régime hersteld. Het afwijzend gebaar van de bisschoppen is niet zo verwonderlijk: na de val van Napoleon was niet alleen op politiek gebied de restauratie ingetreden. Het pausdom werd na 1815 volledig in beslag genomen door de taak, de zwaar gehavende kerkelijke kaders weer op te vullen en de 'vrijheden' der Kerk tegen de 'pretenties' van de staat te verdedigen. Onder deze omstandigheden valt het te begrijpen dat de overheid er weinig voor voelde om de clerus in haar onderwijs-politiek te betrekken⁴. Geheel en al voorbijgaan aan de geestelijkheid zou nochtans een miskennis hebben betekend van de machtsverhoudingen in het Zuiden, en in tegenspraak geweest met de voorzichtige en op reële mogelijkheden afgestemde politiek van de regering. Falck zou later bekennen dat de tegenstand van de geestelijkheid sterk over-dreven was geweest en dat er te weinig rekening was gehouden met de steun en de bijval van de verlichte geestelijken⁵. In de Jury's en de Commissies van Onderwijs hadden geestelijken zitting, in Limburg zelfs twee⁶. In de plaatselijke schoolcomités was de pastoor zoniet de

3. *Mandements, lettres pastorales et autres documents, publiés dans le diocèse de Liège depuis le concordat de 1801 jusqu'à 1830*, dl. II, Luik, 1851, p. 43-53.

4. Tijdens de rondreis van Van den Ende, in 1816, had een zeker heer Lammers hem voorgesteld de bisschoppen niet geheel en al voorbij te gaan in de onderwijshervorming. Repelaer van Driel plaatste bij dit voorstel een vraagteken: H.T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken...*, dl. VIII, 3de stuk, p. 228.

5. *Gedenkschriften van A.R. Falck*, uitg. H.T. COLENBRANDER, Den Haag, 1913 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Kleine serie, 13), p. 219.

6. Page, R.K. pastoor te Limbricht, en Danzmann, hervormd predikant te Maas-tricht.

voorzitter, dan toch lid ⁷. Maar de instructies van 1817 en 1821 repten met geen woord over de rol van de clerus.

De werkelijke invloed van de plattelandsgeestelijkheid was in Limburg zeer groot. De bovenvermelde uitlating van Falck is zeker in haar geheel op deze provincie van toepassing. De houding van de geestelijkheid droeg er echter een tweeslachtig karakter, afhankelijk van de graad van beïnvloeding uit Pruisen of uit het Luikse. In het eerste geval mocht de regering in een hoge mate rekenen op de loyaliteit van de priesters, in het tweede geval was de tegenstand soms zeer uitgesproken. In het prinsbisdom Luik hadden de verlichte ideeën meer dan elders vrij spel gekregen. Vooral het Luikse seminarie en de jezuïetencolleges, die na de opheffing der orde door verlichte seculariëren overgenomen werden, werden door de nieuwe ideeën 'besmet'. Veel invloed is er van deze instellingen echter niet uitgegaan, temeer daar onder prinsbisshop Van Hoensbroeck (1784-1792) het roer in de andere richting gedraaid werd. Anders was het gesteld met die gemeenten van Limburg die tot 1821 deel uitmaakten van het bisdom Aken en die vanuit Pruisische seminaries van priesters voorzien werden. Dat hier een frisse wind over de seminaries gewaaid had, gaven we reeds aan. De meeste priesters hadden bovendien enkele maanden in het seminarie van Overberg verbleven.

In de voormalige Staatse gebieden, waar onder Napoleon het 'simultaneum' werd gehandhaafd, hadden katholieken en hervormden elkaar leren verdragen, al zal de grondwettelijk gewaarborgde vrijheid van godsdienst voldoende stof geleverd hebben voor lokale emancipatiegolfjes van katholieke zijde. In deze streken waren het dikwijls de protestantse onderwijzers en hervormde geestelijkheden die op vlak van onderwijsvernieuwing de spits afbeten.

De tweeslachtige houding van de geestelijkheid dateerde in feite reeds van vroeger. Hiervoor was de Franse overheersing ten dele verantwoordelijk. De parochiegeestelijkheid was door de Franse saneringsmaatregelen sterk in aantal teruggelopen en voor haar taken van eredienst en elementair godsdienstondericht schoot haar intellectuele vorming jammerlijk te kort. In Limburg weken heel wat priesters uit naar het naburige Pruisen, waaruit ze ofwel gesterkt in hun overtuiging terugkeerden ofwel door de invloed van het verlichte katholicisme getekend werden; anderen bleven hier en werkten met de Franse

7. In de circulaire van 5 dec. 1817 schreef de Jury aan de gemeentebesturen dat ze in de opbouw van het lager onderwijs niet tevergeefs de hulp zouden inroepen van de 'godsdienstleraars': R.A.M., O.A., 6.

regering samen, hetgeen, gelet op hun traditionele oriëntering, weinig moeilijkheden opleverde. Bovendien poogden beëdigde priesters hun ondergedoken collega's tot een zelfde handelswijze over te halen. De Napoleontische herleving betekende geen aansluiting bij de verlichte tendensen, noch een terugkeer naar de traditionele Kerk. Uit deze twee uitersten groeide langzaam een compromis : een richting die meer streefde naar helderheid, praktische geloofsverkondiging en aangepaste catechese. Op die manier kon zich tegenover de aantrekkelijkheid van de verlichtingstheologie een voor alle partijen aanvaardbaar alternatief ontwikkelen. In het bisdom Luik werd deze ontwikkeling belichaamd in C. van Bommel, oud-leerling van Overberg en vanaf 1829 bisschop van Luik : nog vóór het uitbreken van de Belgische revolutie verklaarde hij dat twee zaken hem zeer nauw aan het hart lagen : het herstel van de vroomheid en het katholiek onderwijs. Zijn voorganger, vicaris-generaal J.A. Barrett — tot 1829 had Luik geen bisschop — had zich met dit laatste niet in het bijzonder beziggehouden. Slechts eenmaal, in december 1816, gelastte hij zijn pastoors toe te zien op het onderwijs en zorg te dragen voor vrome en bekwame schoolmeesters. Tevens droeg hij hen op, regelmatig de scholen te bezoeken⁸. In feite verschilden deze richtlijnen in niets van vroegere. De richting die van Bommel vertegenwoordigde zou slechts langzaam rijpen en pas na 1830 op onderwijsgebied vruchten afwerpen.

Hoe nu de plaatselijke geestelijkheid de impulsen van de overheid beantwoordde, zal in een slothoofdstuk nagegaan worden. De determinanten voor haar houding zijn hier reeds gegeven om het hierna volgende betoog enigszins te verduidelijken.

8. Barrett aan de pastoors van het bisdom Luik, 1 december 1816: *Mandements, lettres pastorales et autres documents, publiés dans le diocèse de Liège depuis le concordat de 1801 jusqu'à 1830*, dl. II, p. 87-90.

Besluit

De Franse overheid had de nieuwe bewindhebbers op onderwijs-gebied geen aantrekkelijke erfenis nagelaten. Chaos kenmerkte het onderwijs overal en op vlak van organisatie was alles nog te doen.

In het Noorden had de wet van 1806 de basis gelegd voor een organisatie die haar bruikbaarheid door praktische resultaten voldoende bewezen had. Deze wet zou model staan voor een hervorming in het Zuiden. Meteen was het ook duidelijk in welke richting de onderwijs-politiek zich zou bewegen. Aan de wet lag een streven naar staats-monopolie en naar een neutraal onderwijs ten grondslag. In de regering zag het onderwijs zich vertegenwoordigd door een eigen minister. De grootste pleitbezorger van het onderwijs was A. Van den Ende. Enigszins onafhankelijk van het departement van onderwijs oefende hij zijn functie van hoofdinspecteur uit.

De regering begreep, bij het overzien van de inertie die in het Zuiden aanwezig was, dat de grootste omzichtigheid geboden was. Vanaf 1817 was in elke Zuidelijke provincie een Jury voor het lager en middelbaar onderwijs werkzaam. Voorzichtig poogde zij het terrein te verkennen en door haar gematigd optreden meer belangstelling te wekken bij de betrokken personen, de onderwijzers, en bij de gemeentebesturen.

In 1821 ging de regering een stap verder. De toestand leek haar gunstig om door het oprichten van Commissies van Onderwijs de onderwijsorganisatie van het Noorden te benaderen. De provincies Antwerpen en Limburg werden verdeeld in districten, waarover een inspecteur volgens een ministeriële instructie van mei 1821 met het toezicht en beheer belast was.

Naast deze instructie nam de regering een reeks maatregelen die de structurele vernieuwing moesten begeleiden. Met het oog op een verbetering van de onderwijzersopleiding werden twee kweekscholen opgericht en normaalcursussen georganiseerd. Fungerende onderwijzers konden met de bedoelingen der regering en de inrichting van een vernieuwd onderwijs kennismaken in onderwijzersgezelschappen en modelscholen. Een ruime subsidiëringspolitiek van rijkswege, gaande van het verlenen van rijkswedden tot het ondersteunen van gemeenten in de opbouw van schoollokalen, gaf de hervorming een belangrijke financiële impuls.

Andere autoriteiten voltooiden de werking van dit schoolapparaat, doch hier bleef het toezicht van de regering overwegend. Nauwlettend keek ze er op toe, dat gelijklopende inzichten t.a.v. het onderwijs

gewaarborgd bleven. Provinciale en Gedeputeerde Staten gingen zelden hun boekje te buiten, slechts de houding van de gemeentelijke overheden liet wel eens te wensen over. Bepaald wantrouwig stond de regering tegenover de geestelijkheid. Deze was, zeker in Limburg, een allesbehalve eenvormig geheel. Het noorden en het oosten van de provincie werden door de Duitse Aufklärung diepgaand beïnvloed, waardoor het onderwijs in de geestelijkheid krachtige verdedigers vond. Grotere tegenstand ontmoetten de overheidsmaatregelen naarmate deze Duitse invloed afnam.

Ondanks alle successen die het verbeterd onderwijs in deze periode zou boeken, werd de wet van 1806 nooit ingevoerd. Tot 1830 bleef het bij de ministeriële instructie van 1821. In het vervolg van ons betoog gaan we de doelmatigheid van de regeringspolitiek nader bekijken.

HOOFDSTUK IV

DE TIJDELIJKE JURY VOOR HET MIDDELBAAR EN LAGER ONDERWIJS IN LIMBURG

december 1817 - mei 1821

In dit hoofdstuk staan we slechts stil bij die aspecten van het lager onderwijs, waaruit het eigen karakter en de eigen inbreng van de Jury duidelijk te voorschijn treden. De nadruk ligt dus op het specifieke werkterrein van de Jury, zoals de 'Voorlopige Instructie' het afbaken-de. Binnen haar mogelijkheden wist de Jury de bouw van schoollokalen en onderwijzerswoningen te stimuleren, een eerste verbetering te brengen in de bekwaamheid van de onderwijzers en een verspreiding van de nieuwe onderwijsvormen en -methoden in de hand te werken. Men zal op deze plaats tevergeefs zoeken naar een verwerking van kwantitatieve gegevens betreffende het inkomen van de onderwijzers, scholen- en leerlingenaantal e.d. Het heeft enerzijds weinig zin in de behandeling van deze onderwerpen een scheidslijn aan te brengen, anderzijds ontbreken dergelijke gegevens voor deze periode bijna volledig.

§ 1. De oprichting van schoolgebouwen

In 1817 verkeerden de schoollokalen in een deplorabele toestand, temeer daar ze in de Franse tijd dikwijls voor andere dan onderwijsdoeleinden gebruikt werden. Hierdoor waren ze zo vervallen geraakt dat ze nauwelijks meer bruikbaar waren ¹.

Een belangrijke prikkel om de gemeenten aan het bouwen te zetten, was het K.B. van 16 november 1816 ², waarbij aan elk der Zuidelijke

1. De Gouverneur aan Repelaer van Driel, 22 maart 1817: R.A.M., P.A., 919, *Verbaal gouverneur 22 maart 1817*, nr. 34. De weinige schoollokalen waren voor de Fransen dankbare gelegenheden om de gendarmerie te huisvesten. Te Stokkem brandde een gebouw, dat tegelijkertijd voor stadhuis en schoollokaal gediend had, volledig af door een onvoorzichtigheid van de aldaar gelegerde Franse gendarmes: R.A.M., O.A., 8, nr. 6. Ook te Hasselt was het gebouw vervallen omdat het door militairen bezet was geweest: R.A.M., P.A., 919, *Verbaal gouverneur 22 maart 1817*, nr. 7.

2. *Administratief Memoriaal*, 1817, dl. I, p. 205 e.v.

Provinciën zes rijkswedden van f 200 en zes van f 150 toegekend werden. Ze konden uitgereikt worden aan onderwijzers van plattelandsgemeenten waar een goed ingericht schoollokaal en een onderwijzerswoning aanwezig waren. De gouverneurs moesten aan Repelaer van Driel een lijst voorleggen van de gemeenten die aan deze voorwaarden beantwoordden. Tevens werd de gouverneur belast met het toezicht op de inachtneming van de voorwaarden en de bestrijding van eventuele onkosten. Deze bepaling onderstreept de centrale positie die de gouverneur vóór de installatie van de Jury innam.

De aanvragen stroomden maar langzaam binnen. De interesse van de gemeenten was gering. Bovendien kon op de binnengekomen inlichtingen vrijwel geen controle uitgeoefend worden. In deze omstandigheden was het de gouverneur opgedragen het kaf van het koren te scheiden. Om toch een idee te krijgen van de werkelijke toestand en om zijn voordracht een enigszins objectieve grondslag te geven, schakelde hij de onderintendanten in. Deze van Hasselt keurde acht gemeenten waardig voor een rijkswedde³. De situatie was er bedroevend. Onder deze gemeenten waren er twee zonder enige vorm van onderwijs, slechts twee onderwijzers waren gehuisvest op kosten van de gemeente en drie beschikten over de luxe van een eigen schoollokaal. En hoe zag dit er dan nog uit? Het lokaal van Achel was een dompig gebouwtje op het kerkhof, dat eerder voor een varkenshok geschikt was⁴. Nederweert beschikte over een volslagen ongeschikt lokaal⁵. Onder de motieven die ten gunste van de gemeenten spraken werd nergens melding gemaakt van een welwillende houding vanwege de gemeentebesturen; voor de onderwijzers was een goed gedrag doorslaggevend. De onderintendant van Roermond stelde 58 gemeenten voor⁶. Hiervan zorgden er twaalf voor de huisvesting van een onderwijzer. Vermoedelijk wisten de onderintendanten zelf nauwelijks waarover het ging. Deze van Roermond was zelf niet op onderzoek uitgegaan, maar had zijn voordracht samengesteld op basis van schriftelijk ingewonnen inlichtingen.

3. Zonhoven, Borgloon, Nederweert, Mechelen, Tessenderlo, Montenaken, Achel, Bree: R.A.M., P.A., 919, *Verbaal gouverneur 22 maart 1817*, nr. 7.

4. De Gouverneur aan Repelaer van Driel, 22 maart 1817: voor verwijzing: cfr. noot 3.

5. Er waren drie lokalen in de gemeente; in de kom was er geen woning, de woning op de Kreyerschans was zeer slecht en te Leveroy bewoonde de schoolmeester als koster de kapelanijs: rapport Bloemarts 25 november 1818: R.A.M., O.A., 29.

6. R.A.M., P.A., 919, *Verbaal gouverneur 22 maart 1817*, nr. 7.

Het is duidelijk dat de gouverneur op dergelijke verslagen niet kon voortbouwen. In een schrijven aan de gemeenten van 14 februari 1817⁷ brachten de Gedeputeerde Staten de inhoud van het K.B. nog eens in herinnering. De gemeenten die aan de voorwaarden meenden te voldoen, moesten onverwijld met de gouverneur contact opnemen. In de circulaire wezen zij op het naburige Pruisen, waar de verbetering van het onderwijs grotendeels aan de opofferingen van de gemeenten was te danken geweest. De maatregelen dienden zich niet te beperken tot het aanschaffen van een onderwijzerswoning en een lokaal; een schoolfonds moest opgericht worden om te voorzien in de kosten van onderhoud en de aankoop van boeken. Dit fonds kon gespijsd worden door de schoolgelden der leerlingen, wat tevens het bijkomende voordeel opleverde dat de onderwijzer van de ouders minder afhankelijk werd. De gemeenten werden ertoe aangespoord, onmiddellijk de nodige sommen op de begroting te plaatsen en tot het oprichten van een schoolcomité, dat het schoolfonds zou beheren.

Deze aanschrijving kende een beperkt succes. Op 22 maart 1817 droeg de gouverneur zes gemeenten voor⁸. Repelaer reageerde niet onmiddellijk op deze voordracht. Vóór de installatie van de Jury werd niet één wedde toegekend.

Toch werd in het jaar 1817 enige activiteit waargenomen⁹. De verzoeken om een wedde kwamen bij de gouverneur terecht, doch de ontwerpen van te bouwen schoollokalen vielen onder bevoegdheid van de Gedeputeerde Staten. De circulaire had toch enkele gemeenten wakker geschud: enige ontwerpen kwamen inderdaad binnen. Mij is slechts dat van Heerlen bekend¹⁰. De gemeente behoorde tot het voormalige 9de schooldistrict en het is niet uitgesloten dat Sassen hier de hand in had, termeer daar hij ook met een eerste inspectie belast werd¹¹.

Op 2 december 1817 werden eindelijk de eerste wedden verleend¹².

7. *Administratief Memoriaal*, 1817, dl. I, p. 198-205.

8. Cfr. noot 3. De gemeenten waren Heerlen, Nederweert, Amstenrade, Vaals, Helden en Wanssum. Met deze laatste gemeente moet Meerlo bedoeld zijn, omdat de gouverneur de naam vermeldt van A. Kellenaers, onderwijzer in Meerlo.

9. De algemene rondreis van Sassen in mei 1817, zou in dit opzicht succesrijk geweest zijn, aan Repelaer van Driel berichtte hij althans dat hij enkele gemeenten tot het opmaken van plannen had kunnen overhalen: Sassen aan Repelaer van Driel, 14 juni 1817: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, nr. 2660, stuk 339.

10. De Gedeputeerde Staten aan Repelaer van Driel, 1 oktober 1817: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, nr. 2660, stuk 462 e.v.

11. Jury aan Gedeputeerde Staten, 15 september 1818: R.A.M., *O.A.*, 23, nr. 7.

12. K.B. van 2 december 1817, nr. 75: R.A.M., *O.A.*, 8.

Vijf wedden van f 200 werden over drie gemeenten verspreid : Heerlen en Vaals ontvingen er elk twee, de overblijvende ging naar Urmond. Deze gemeente ontving bovendien nog f 500 subsidie. Beide sommen zouden slechts uitbetaald worden als lokaal en woning opgericht waren. Een weinig gelukkige keuze van Repelaer ! De hervormde predikant van Urmond was tot 1808, als schoolmeester door het Rijk bezoldigd geweest. De gouverneur had een verzoek tot herstel van deze wedde reeds eerder van de hand gewezen. Op aandringen van de kerkraad van Urmond en Grevenbicht droeg hij in juli 1817 deze gemeente toch aan Repelaer voor. Wijzend op haar behoeftig karakter adviseerde de commissaris-generaal gunstig. Waarschijnlijk wilde hij een voorbeeld stellen, dat op andere gemeenten aanstekelijk zou kunnen werken. Van de wedde en de subsidie werd evenwel nooit gebruik gemaakt. Ondanks herhaald aandringen van de Jury, liet het gemeentebestuur niets van zich horen ¹³. Ten slotte werd de subsidie in 1821 overgedragen op Nieuwstadt, dat ook de helft van de wedde ontving. De andere helft ging naar de gemeente Posterholt ¹⁴. Ook de wedde voor het dorp Heerlerheide, gemeente Heerlen, werd nooit gebruikt ¹⁵. De gemeenteschool van Heerlen was in de aanvang evenmin een succes. Bij wijze van voorbeeld weiden we even uit over de oprichting van deze school, omdat het tekenend is voor de kinderziekten die meerdere scholen later zouden kennen.

De gemeente had haar lokaal voldoende vergroot, doch een bekwaam onderwijzer bleek in de streek onvindbaar. Repelaer van Driel betreurde de aanwezigheid van onbekwame schoolmeesters ; liever had hij gezien dat er helemaal geen waren, dan had hij er twee uit het Noorden kunnen benoemen ¹⁶. De Jury vroeg aan Bloemarts om in de omgeving van Venlo naar een bekwaam onderwijzer uit te zien ¹⁷. Na een examen vond deze twee onderwijzers die aan de voorwaarden — Nederlands en Duits kennen en tot de katholieke religie behoren — voldeden. Jan Wellens, onderwijzer te Middelaar, gemeente Mook, weigerde de overplaatsing om familiale redenen ; J.C. Poell, onderwijzer te

13. Cfr. over deze zaak : R.A.M., *P.A.*, 924, *Verbaal gouverneur 20 mei 1817*, nr. 4 ; Repelaer van Driel aan de koning, 29 november 1817 en het rapport van de gouverneur 25 juli 1817 : A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, nr. 2660 ; diverse stukken in R.A.M., *O.A.*

14. K.B. van 25 maart 1821, nr. 62 : R.A.M., *O.A.*, 91, nr. 3.

15. Bijzonder verslag Pillera, oktober 1827 : R.A.M., *O.A.*, 121, nr. 5.

16. Repelaer van Driel aan de Gedeputeerde Staten, 19 februari 1818, nr. 478 : R.A.M., *O.A.*, 23, nr. 7. Repelaer stelde de Noordnederlander J. De Wijn voor, doch deze vertrok na enkele maanden : R.A.M., *O.A.*, 47, nr. 3.

17. Jury aan Bloemarts : R.A.M., *O.A.*, 32.

Sevenum, was over te halen, doch Heerlen was hem te ver¹⁸. Ten slotte liet de Jury haar oog vallen op P.J. Palmers, die nog nooit als onderwijzer gefungeerd had¹⁹. Het K.B. van 22 juli 1819, anderhalf jaar na de toekenning van de wedde, bekrachtigde deze benoeming. Aan de lijdensweg van de school kwam geen einde. Palmers bleek niet berekend voor een post van hoofdonderwijzer in een gemeente als Heerlen. Bovendien leed de school onder de concurrentie van een tweetal particuliere onderwijzers²⁰. Pillera vond de school in de grootste wanorde: slechts 40 kinderen werden, door elkaar zittend, op een uiterst gebrekkige wijze in wat schrijven en rekenen onderwezen. Een kapelaan hield zich tijdens de schooluren nog bezig met Latijn en Frans. Van het inmiddels opgerichte schoolcomité viel nauwelijks iets te verwachten daar de burgemeester en de pastoor zich niet met het onderwijs bemoeiden. Ten einde raad vroeg Palmers aan de hoofdonderwijzer van Sittard, J. Laukens, om bij hem een beetje orde op zaken te komen brengen. Samen met Page slaagde deze er voorlopig in de school op een behoorlijk peil te brengen²¹. In maart 1820 werd Palmers door de Jury ernstig berispt en op zijn plichten gewezen²².

Ook de scholen van J.A. Kattenbusch te Vaals en van P.J. Mertens te Vijlen, gemeente Vaals, kenden een weinig belovende start. In 1820 was nog niet, of slechts op gebrekkige wijze aan de voorwaarden voldaan²³. Ook hier stond het onderwijs van een koster, in het naburige Laurensberg (Pruisen), het succes van de nieuwe scholen in de weg.

Het was duidelijk dat de toekenning van rijkswedden in de toekomst met meer zorg moest gebeuren. Onmiddellijk na haar installatie richtte de Jury, die nu met de uitvoering van het K.B. betreffende de rijkswedden belast was, zich rechtstreeks tot de gemeentebesturen. Ze betreurde het geringe succes dat het K.B. gekend had. Dit weet ze gedeeltelijk aan de slechte financiële toestand van de gemeenten; doch

18. Bloemarts aan de Jury, 2 februari 1819: R.A.M., *O.A.*, 34.

19. P.J. Palmers, °Lummen, 20 augustus 1775, te Hasselt woonachtig, waar hij, nadat de Franse Revolutie zijn studies onderbroken had, een tijdlang op een kantoor werkte.

20. De hervormde predikant Preusser en Jan Bogman. In 1818 had de Jury het onderwijs moeten beletten van een zekere J. Minus: R.A.M., *O.A.*, 21, nr. 4; rapport Pillera 7 maart 1820: R.A.M., *O.A.*, 62, nr. 3.

21. Page aan de Jury, 10 maart 1820: R.A.M., *O.A.*, 63, nr. 8.

22. Palmers zou weinig bekwaam blijven om de school naar behoren te bestuderen. Bij K.B. van 29 december 1827, nr. 32 werd zijn rijkswedde voor de helft overgedragen op een bekwaam ondermeester: Van Ewijck aan de gouverneur, 14 januari 1828, nr. 6: R.A.M., *O.A.*, 122, nr. 9.

23. Jury aan Falck: R.A.M., *O.A.*, 67, nr. 1; Jury aan het schoolcomité te Vaals: R.A.M., *O.A.*, 68, nr. 5.

ook de onverschilligheid vanwege lokale besturen was voor een groot deel voor de mislukking verantwoordelijk. De Jury gaf de gemeenten de verzekering dat de regering zich niet zou beperken tot het vastgestelde getal van 12 wedden : alle gemeenten die van een gepaste medewerking blijk zouden geven, konden rekenen op de ' vaderlijke bezorgdheid van Zijne Majesteit ' ²⁴.

De procedure die aan de toekenning van een rijkswedde voorafging, werd duidelijk omschreven. Nieuw was dat de onderwijzer tijdens een examen zijn bekwaamheid moest bewijzen. Wanneer hij dat deed, ging een werkelijk of een corresponderend lid van de Jury de materiële stand van zaken ter plaatse onderzoeken. Het verslag van deze inspectie was in de regel doorslaggevend voor de definitieve voordracht. Hiermee wachtte de Jury niet altijd tot aan de voorwaarden voldaan was. Stevige beloften van gemeentelijke zijde waren soms al voldoende ; in andere gevallen werd de voordracht uitgesteld tot de gemeente toeschietelijker werd. Slechts eenmaal werd een wedde verleend, niet omdat de gemeente verdienstelijk werk leverde, maar omdat de onderwijzer zijn functie dreigde neer te leggen. Het ging om de vroeger reeds genoemde F. Wardenberg, onderwijzer te Gennep ²⁵.

In feite had de Jury een grote mate van inspraak in die gemeenten waaraan een wedde verleend was. De wedden werden nooit definitief toegekend, doorgaans slechts voor drie jaar. Voor de verlenging ervan waren de gemeenten en de onderwijzers aangewezen op het gunstig advies van de Jury. De ' macht ' van de Jury werd nog vergroot omdat de minister haar adviezen steeds bij de koning ondersteunde ²⁶.

Het K.B. van 16 november 1816 werd in de loop van 1818 in zijn geheel uitgevoerd ²⁷. In 1821 waren in het totaal 25 plattelandsonderwijzers en drie ondermeesters van rijkswege met een wedde begiftigd ²⁸.

24. Rondschrijven van 5 december 1817: R.A.M., O.A., 1, *Register der verbaalen*, dl. I, p. 10-17; gedrukt exemplaar is aanwezig in R.A.M., O.A., 6.

25. Cfr. over deze zaak: R.A.M., O.A., portefeuilles 18.5; 20.3; 21.3; 28; 29; 39.5.

26. Er is mij slechts één geval bekend, waarin het advies van de Jury in beraad werd gehouden: Wanssum: cfr. Jury aan de burgemeester: R.A.M., O.A., 78, nr. 4.

27. Aan de gemeenten Hamont, Meerlo (2), Limbricht, Neer, Thorn, Valkenburg, Horst en Sevenum. In het totaal waren, eind 1818, samen met de onderwijzers van Arcen en Velden, die een wedde ontvingen na uitvoering van het K.B., 13 plattelandsonderwijzers van overheidswege gesalarieerd.

28. Naast Vaals, Heerlen en de in noot 27 vermelde gemeenten: in 1819: Mook, Gennep, Meerssen, Voerendaal; in 1820: Grubbenvorst, Echt, Mechelen-Bovelingen, in 1821 (tot de installatie van de Commissie): Posterholt, Nieuwstadt, Grevenbicht, Mechelen. Wedden voor ondermeesters aan Thorn, Voerendaal, Sint-Truiden.

Deze politiek heeft meer dan elke andere maatregel de opbouw van schoollokalen bevorderd. Vóór het aflopen van de termijn waarvoor een wedde toegekend werd, moesten immers een geschikt lokaal en een onderwijzerswoning aanwezig zijn. Om nalatige gemeenten onder druk te zetten, kon de termijn van de verlenging beperkt worden. De toekenning van een wedde kon ook stimulerend werken op omliggende gemeenten. Na een beslissing van de gemeenteraad van Voerendaal, om een lokaal met woning en een schoolfonds op te richten, vroeg de Jury de uitbetaling van een wedde omdat dit de andere gemeenten kon aansporen in dezelfde richting stappen te ondernemen²⁹. Ook bij de onderwijzers werd naijver opgewekt. Namen van onderwijzers die reeds een wedde ontvingen, werden in kranten gepubliceerd³⁰. Of dit veel invloed gehad heeft, valt moeilijk na te gaan. De gemeentebesturen waren heel wat gevoeliger voor een herstel van hun financiële positie, die onder de ongunstige conjunctuur van de voorgaande jaren ernstig aangetast was, dan voor een onderwijs dat de gemeentelasten alleen maar kon verzwaren. De eerste slachtoffers waren uiteraard de onderwijzers zelf. Het gevolg was dat heel wat gemeenten een bekwaam onderwijzer zagen vertrekken naar plaatsen waar meer aantrekkelijke perspectieven geboden werden. A.W. Bouten, die sinds 1812 onderwijzer was te Baerlo in de gemeente Maasbree, werd in 1818 door de Jury bekwaam bevonden voor een rijkswedde. Aan de voorwaarden was helemaal niet voldaan³¹. Toen hij daarenboven bij het invoeren van het klassikaal onderwijs vanwege de inwoners teveel tegenkantingen ontmoette³², vertrok hij naar de gemeente Echt. Hier was een nieuw schoolgebouw in aanbouw³³. Onder zijn leiding groeide deze school uit tot een der meest bloeiende inrich-

29. Verslag van gemeenteraadszitting te Voerendaal, 2 april 1819; Jury aan Falck: R.A.M., *O.A.*, 39, nr. 4. Toen de gemeente Echt een schoolgebouw oprichtte dat als model kon gelden voor de omgeving, bracht de Jury een gunstig advies uit voor een subsidie van f 1.000: Jury aan de minister: R.A.M., *O.A.*, 53, nr. 1.

30. B.v. Arnold Kellenaers (Meerlo) en Anton Broekhoven (Limbricht) in het *Journal de la Province de Limbourg*, 10 mei 1818.

31. Baarlo beschikte slechts over een vervallen lokaal, doch over geen woning. Bouten bewoonde er wel gratis de kapelanij: rapport Bloemarts 25 november 1818: R.A.M., *O.A.*, 29.

32. A.W. Bouten aan de Jury, 28 juli 1820: R.A.M., *O.A.*, 73, nr. 3.

33. Volgens Page een der mooiste van de Zuidelijke Provinciën: rapport Page 4 oktober 1826: R.A.M., *O.A.*, 118, nr. 9. Een foto van dit gebouw bevindt zich in: A. WELTERS, *Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Echt*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 61, 1925, tussen p. 204-205.

tingen van de gehele provincie³⁴. Dergelijke gevallen kwamen vrij veel voor³⁵.

De Jury is de gemeentebesturen bij de realisatie van de voorwaarden steeds behulpzaam geweest. Door de verspreiding van werkjes als *Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken* konden de besturen kennis maken met wat een welingericht schoollokaal moest zijn. In meer dan één geval bleek dat de normen die door de Jury en de lokale besturen bij de beschrijving van de lokalen aanlegden, nogal sterk van elkaar afweken. De verdere afwerking van eenmaal genomen plannen gebeurde steeds in nauw overleg met de Jury. De Gedeputeerde Staten hebben de activiteiten van de Jury steeds krachtig gesteund. Dit kon moeilijk anders, omdat alle financiële verrichtingen van de gemeenten de goedkeuring van de Gedeputeerde Staten nodig hadden. De Jury trad slechts adviserend op. Voor de financiering moest in eerste instantie de gemeente al het nodige in het werk stellen. Dit leverde ongetwijfeld grote bezwaren op. Naast financiële moeilijkheden, die voor de meeste gemeenten zeer reëel waren, zou het nog jaren duren voor de ideeën van gemeentelijk onderwijs in het denken van de burgervaders, die zich nog overwegend in het Ancien Régime waanden, gemeengoed zouden worden.

De regering begreep dan ook dat financiële bijstand onontbeerlijk was, niet alleen om de karige initiatieven tot een goed einde te brengen, maar ook als prikkel om andere gemeenten tot zelfwerkzaamheid aan te zetten. Een subsidie werd slechts dan toegekend, wanneer na een nauwkeurig onderzoek gebleken was dat de betrokken gemeente niet in staat was de oprichting van een schoolgebouw in zijn geheel te

34. In de streek van Sittard zou Bouten in de onderwijsvernieuwing en in de opleiding van leerkrachten een groot aandeel hebben. Hij bleef onderwijzer te Echt tot 1859. Hij schreef heel wat schoolboekjes: *stadsbibliotheek Maastricht*; A. WELTERS, *op. cit.*, p. 308.

35. Onmiddellijk na het vertrek van Bouten zag Baarlo zich een tweede onderwijzer ontploppen: L.H.A. Diederik kon met het plaatselijk bestuur niet overeenkomen wat bezoldiging betreft. Hij werd achtereenvolgens stadsonderwijzer te Venlo (1820-1822), onderwijzer te Valkenburg (1822-1823), ondermeester en onderwijzer in de Franse taal aan de rijkslagere school te Maastricht (1823-1828), hoofdonderwijzer aan de rijkslagere school te Doornik; na de revolutie bekleedde hij deze functie te Maastricht (1830-1850), tot hij wegens geestesstoornissen in een inrichting werd opgenomen: cfr. R.A.M., *O.A.*, diverse stukken; S. TAGAGE, *Schets van het lager onderwijs te Maastricht 1794-1840*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 98-99, 1962-1963, p. 281. P.A.H. Dinrath, door de Jury voor Beek toegelaten (1819) en bekwaam bevonden voor een rijkswedde, vertrok naar Stokkem; vanaf 1828 was hij hoofdonderwijzer te Maaseik: cfr. R.A.M., *O.A.*, diverse stukken. Arnold Vrancken, onderwijzer te Lauw, vertrok naar Lanaken en werd een der beste onderwijzers van de Maaskant.

financiereren. De Jury ging op dit vlak nauwgezet te werk. Ze greep meer dan eens een aanvraag tot subsidie aan om er zelf een aantal voorwaarden aan te verbinden. Zo vroeg de burgemeester van Stokkem voor de herstelling van het afgebrand schoolgebouw een subsidie van f 2.000³⁶. Daar hij tevens verklaarde dat de gemeente nauwelijks over eigen financiën beschikte, werd Page op onderzoek uitgezonden. Deze steunde de aanvraag, te meer daar in de omliggende gemeenten geen onderwijs aanwezig was³⁷. Toch bleef de Jury weigerachtig. De gemeente probeerde het dan maar rechtstreeks bij de koning. Tevergeefs want de aanvraag belandde bij de Jury³⁸. Toen de gemeente met een nieuw voorstel kwam, dat aan vroegere aanmerkingen van de Jury tegemoet kwam, werd het verzoek door deze laatste bij Repelaer gesteund³⁹. Deze procedure duurde 2,5 jaar. In Amstenrade werd slechts tot een aanvraag overgegaan, nadat het inkomen van de onderwijzer beter geregeld was⁴⁰. De Jury wist bij onderhandelingen met gemeentebesturen blijkbaar goed welk vlees ze in de kuip had. In Lanaken bracht een eerste omhaling 300 fr. op. De gemeente vroeg een onderstand van 600 fr. Voor een gemeente van 1.500 inwoners vond de Jury dit toch maar een karig resultaat, bovendien mikte de gemeente met een totale som van 900 fr. beslist te laag. Twee maanden later berichtte de burgemeester dat de materialen van het oude, vervallen schoolgebouw opnieuw gebruikt zouden worden. Een gift van de kasteelvrouw van Hocht had de opbrengst van de collecte verhoogd tot 400 fr. Opnieuw wees de Jury het voorstel van de hand. Eind 1819 gaf de arrondissementscommissaris toestemming om sommen op de begroting voor onderwijsdoeleinden te gebruiken, mits ze door een plaatselijke belasting opnieuw in de gemeentekas zouden terecht komen. Ditmaal bleek ook reeds een woning met tuin voorhanden te zijn. De Jury verklaarde de aanvraag ontvankelijk⁴¹.

Dit is slechts een kleine greep uit de vele verzoeken van die aard, om te onderstrepen dat waakzaamheid geboden was. Daarom ook werd op het gebruik der gelden een scherp toezicht uitgeoefend. De sommen werden slechts dan aan de secretaris der Jury uitgekeerd, wanneer de aanbesteding had plaatsgevonden en de opbouwwerken een aanvang

36. Burgemeester aan de Jury, 23 december 1817: R.A.M., O.A., 8, nr. 6.

37. Rapport Page 10 juli 1818: R.A.M., O.A., 19, nr. 4.

38. Cfr. R.A.M., O.A., 55, nr. 8.

39. Bij K.B. van 16 juli 1820, nr. 68 ontving Stokkem een subsidie van f 1500.

40. Jury aan de burgemeester: R.A.M., O.A., 37, nr. 8.

41. Correspondentie tussen de gouverneur, de Jury en het gemeentebestuur: R.A.M., O.A., 37, nr. 8; 43, nr. 9; 51, nr. 6; 55, nr. 6.

namen. Na afloop van de werkzaamheden moest de burgemeester een uitvoerige verantwoording van de bestede gelden aan de Jury overmaken. Ook op dit vlak was de bevoegdheid van de Jury in de praktijk zeer ruim. De gemeenten waren immers voor hun subsidiëring afhankelijk van haar advies. Zoals het voorbeeld van Stokkem aantoonde, probeerden sommige gemeenten zich aan de invloed van de Jury te onttrekken, door zich rechtstreeks tot de aan te boren bron, de koning, te wenden ⁴². Dit had weinig gevolg, daar de aanvragen steeds ter advies bij de Jury binnenkwamen.

In deze periode werden, met uitzondering van de drie scholen voor kinderen van ingezetenen en militaire beambten, 18 gemeenten door de overheid in hun inspanningen geholpen, voor een totaal bedrag van f. 8.250 ⁴³.

Op het terrein van de scholenbouw heeft de Jury het meeste succes geboekt. Niet minder dan 23 gemeenten richtten een nieuw schoolgebouw op of kochten er een aan ⁴⁴; 9 schoollokalen werden aanzienlijk verbeterd ⁴⁵. Sommige gemeenten hebben op dit vlak loffelijke prestaties geleverd. Een vrijwillige inschrijving in de gemeente Wanssum, voor een school te Geijsteren gehouden, leverde f 748 op. Baron de Weichs de Wenne, voormalig heer van Geijsteren, schreef in voor f 400. De pastoor had voor de school de bouwgrond aangekocht ⁴⁶. De Jury was zo opgetogen over dit initiatief dat ze Van den Ende verzocht om het bij wijze van voorbeeld in de *Nieuwe Bijdragen* op te nemen ⁴⁷.

Ondanks het succes van de Jury, moest het rendement van haar werking op lange termijn zeer laag blijven. Slechts de meest welwillende gemeentebesturen beantwoordden haar oproep. Om tot meer kwantitatieve resultaten te komen, waren uitgebreider bevoegdheden nodig. Deze bezat de Jury niet. Hier zou de oprichting van de Commissie van Onderwijs enige uitkomst bieden.

42. Enkele voorbeelden : Mook, Posterholt, Thorn, Vaals.

43. Cfr. bijlage 4; bovendien werd aan de gemeente Bree het gewezen augustijnenklooster voor een schoollokaal afgestaan; aan de gemeente Stevensweert werd de aldaar aanwezige kazerne in eigendom afgestaan. Op aandringen van de Jury besloot het gemeentebestuur de kazerne te verkopen en met de opbrengst ervan een schoolgebouw op te richten: cfr. R.A.M., O.A., 80, nr. 2.

44. Behoudens de scholen voor kinderen van ingezetenen en militaire beambten: 5 in 1818, 4 in 1819, 12 in 1820, 2 in 1821: cfr. bijlage 4.

45. 4 in 1819, 2 in 1820, 3 in 1821, zonder Heerlen, dat zijn verbetering vóór de installatie der Jury tot stand had gebracht.

46. Rapport Bloemarts, 28 april 1819: R.A.M., O.A., 39, nr. 5.

47. Jury aan Van den Ende: R.A.M., O.A., 45, nr. 16.

§ 2. Pogingen tot verbetering van de bekwaamheid
van de onderwijzers

Uit de schets van het lager onderwijs vóór en tijdens de Franse tijd blijkt dat het met de bekwaamheid van de onderwijzers zeer slecht gesteld was. Alleen het noorden van de provincie vormde hierop een uitzondering en van meet af aan zou het zich gunstig onderscheiden van de rest van Limburg, waar goede leerkrachten zelden te vinden waren¹.

De vraag die ons hier bezig houdt luidt : wat de Jury rechtstreeks of onrechtstreeks ondernomen heeft om in deze toestand enige verbetering te bewerken.

Voor Limburg beschikken we over een uitstekende graadmeter : de uitslagen van de examens, door de Jury afgenomen, zijn in hun geheel bewaard gebleven en bevatten een schat aan informatie². Alhoewel sommige Jury's de artikelen van de instructie betreffende het examineren van onderwijzers soms zeer breed interpreteerden, heeft de Jury in Limburg zich steeds volgens de inhoud gedragen. Fungerende onderwijzers waren van de verplichting tot een examen ontslagen, tenzij ze aanspraak wensten te maken op een rijkswedde. Kandidaat-onderwijzers of andere lieden die voortaan een school wilden openen of een vacature bezetten, waren verplicht aan een examen deel te nemen.

De eerste dinsdag van elke maand vergaderde de Jury om examens af te nemen. De vakken waarover de kandidaat zou ondervraagd worden, heeft de Jury in een circulaire van 5 december 1817 nauwkeurig omschreven³. De examens zouden zich beperken tot het afleggen van enige proeven in het lezen en het gebruik van de afbrekings- en leestekens ; het verbeteren van opstellen, waar opzettelijk fouten in aangebracht waren, om de spelkunst van de kandidaat te testen ; Nederlandse taalkunde ; het schrijven en het versnijden van pennen en het oplossen van rekensommetjes. In de praktijk deed de Jury ook nog een onderzoek naar de wijze waarop de kandidaat onderwijs gaf.

Om een idee te krijgen van de bekwaamheid van de betrokken kandidaten, gaan we nader in op de behaalde uitslagen en dit trapsgewijze. In deze tabel werden de resultaten, naar de beoordeling van de Jury, samengebracht. We weten echter niet om welke reden de onder-

1. Cfr. de uitslating van Repelaer van Driel betreffende Heerlen.

2. R.A.M., O.A., 285, 'Tabellen der Examens', Register houdende inschrijving van de geëxamineerde onderwijzers, 3 februari 1818 - 21 april 1857.

3. Gedrukt exemplaar in R.A.M., O.A.. 6.

	aangemoedigd		admissie		voordracht voor rijks- wedde	afgewezen	
	funge- rend	niet funge- rend	prov.	def.		funge- rend	niet funge- rend
1818	38	9	—	6	24	32	7
1819	6	2	5	11	18	2	7
1820	2	2	18	14	1	—	—
1821	—	—	1	20	1	2	1
TOTAAL	46	13	24	51	44	36	15

wijzers een examen aflegden ; hierdoor verliezen de kwalificaties veel van hun inhoud. Daarom deelden we de kandidaten in twee categorieën in : zij die reeds als onderwijzer werkzaam waren en van wie we mogen aannemen dat ze voor het bekomen van een rijkswedde ondervraagd werden, en zij die een school wensten te openen of een vacante post wilden bezetten ⁴. De beoordeling van de Jury is in beide gevallen verschillend. 'Afgewezen' betekende voor reeds fungerende onderwijzers dat hun hoop op een rijkswedde vervloog, voor een kandidaat dat de gevraagde admissie tot het openen van een school geweigerd werd. Slechts twee uitslagen hadden voor de betrokken kandidaat een onmiddelijk gevolg : nl. de admissie die ze kregen om met het onderwijs een aanvang te nemen, of, in geval van onwettig fungerende onderwijzers, de toelating om met het onderwijs al dan niet voort te gaan.

Van de kandidaten die zich aanboden om hun kans in het onderwijs te wagen werd 14,5 % volledig afgewezen, 13 % aangemoedigd zich te bekwamen en 72,5 % geadmitteerd, waarvan ongeveer 3/4 definitief en de overigen slechts voorlopig, meestal voor zes maanden. Deze gegevens zeggen nauwelijks iets over de bekwaamheid ; wel wijzen ze erop dat de Jury nieuwe onderwijzers met enige zorg selecteerde. Werkelijk onbekwame onderwijzers werden op die manier uit het onderwijs geweerd. Van de reeds fungerende onderwijzers werd 28 % afgewezen, 37 % aangemoedigd en slechts 35 % bekwaam bevonden om voor een rijkswedde ⁵ voorgedragen te worden. De eisen lagen in

4. Dit werd gedaan aan de hand van door mij aangelegde steekkaarten van de tussen 1815 en 1830 fungerende onderwijzers.

5. De Jury achtte deze ertoe in staat klassikaal onderwijs te geven : Jury aan Van den Ende : R.A.M., O.A., 27. Het percentage van 35 ligt wat betreft de fungerende onderwijzers te hoog, in dit getal zijn ook de kandidaat-onderwijzers begrepen.

de tweede groep misschien hoger dan in de eerste, doch de cijfers tonen aan dat slechts een gering aantal de vereiste bekwaamheden in zich verenigde. Dit laatste treedt nog duidelijker naar voren als we mogen aannemen dat slechts de meest bekwame elementen onder het onderwijzend personeel zich voor een examen aanboden. Het examen was immers voor fungerende onderwijzers een vrijblijvende aangelegenheid. Slechts een minderheid van de onderwijzers legde een examen af, zodat de representativiteit van deze groep moeilijk te bepalen valt. Bovendien werkte het examensysteem in de long-run selectief: na een aanvankelijke toeloop van onderwijzers, koelde het enthousiasme al vlug af. Bijna de helft van het totaal aantal geëxamineerde onderwijzers bood zich in de eerste helft van 1818 aan. Later zullen ook heel wat onderwijzers zich de dure reis naar Maastricht bespaard hebben en boden zich diegenen aan die ofwel vroeger reeds een examen ondergaan hadden en aangemoedigd waren, ofwel zij die zichzelf bekwaam genoeg vonden om met een grote kans op succes de proef te doorstaan. Op die manier wordt een té gunstig beeld verkregen.

In dat licht moet de tabel op p. 122 benaderd worden. De test die hier uitgevoerd werd, is slechts bedoeld om de bekwaamheid der onderwijzers te illustreren. Het gaat hier niet om een kwalificatie van individuele personen, doch om een doorsneebeeld. Daarom werden de uitslagen niet rond onderwijzers samengebracht, maar in hun geheel opgeteld. Het resultaat blijft hierdoor uiteraard hetzelfde. In het totaal werden 228 examens afgenomen van 187 onderwijzers. In globo valt onmiddellijk de concentratie der uitslagen rond de waarden « goed » tot « middelmatig » op. We merkten reeds op, dat dit een eerder vals beeld geeft. De representativiteit wordt meer benaderd wanneer we de uitslagen over het eerste halfjaar van 1818 bekijken. Met uitzondering van het rekenen, waarin relatief goede resultaten behaald werden, benadert bijna de helft der uitslagen de waarde 'slecht'. Het percentage naar de waarde 'goed' neemt sterker af dan voor de gehele periode. 35 % der onderwijzers was bekwaam om redelijk of goed te spellen, de anderen waren hiertoe nauwelijks in staat. Blijkbaar was het met de spelkunde van de kandidaten zo slecht gesteld dat de Jury maar besloot over dit vak geen kandidaten meer te ondervragen. De verbetering die over de gehele periode waar te nemen valt, is niet toe te schrijven aan een voortdurende bekwaming van de onderwijzers, maar is te verklaren door het afnemend succes van de examens. Ook bestaat de mogelijkheid dat de Jury onder druk der omstandigheden haar maatstaven verlaagd heeft, om de onderwijzers en de kandidaat-onderwijzers niet al te vlug de moed tot volmaking te ontnemen.

	1818		1819		1820		1821	Totaal			
								absoluut		percentages	
								gehele periode	eerste halfjaar 1818	gehele periode	eerste halfjaar 1818
Totaal aantal kandidaten	91	27	31	22	23	16	28	238	91	100	100
Schrijven zeer goed	—	—	1	—	1	—	—	2	—	1	0
goed	21	10	6	7	7	3	7	61	21	26	23
redelijk	20	9	6	3	5	5	5	53	20	23	23
middelmatig	11	1	6	4	1	1	1	25	11	11	12
	37	7	12	8	9	7	12	92	37	39	42
Rekenen zeer goed	1	4	3	2	—	—	—	10	1	5	2
goed	14	18	13	11	11	5	16	88	14	43	21
redelijk	21	—	3	2	2	5	1	34	21	17	32
middelmatig	1	—	3	—	—	—	—	4	1	2	2
slecht	20	4	6	4	9	3	7	53	20	26	31
onervaren	8	—	1	—	—	3	3	15	8	7	12
Nederl. taalk. zeer goed	—	—	—	3	—	1	7	11	—	5	0
goed	12	5	8	5	8	5	7	50	12	24	18
redelijk	9	11	9	8	4	2	4	47	9	23	14
middelmatig	6	2	1	—	—	1	1	11	6	5	9
slecht	19	6	13	4	8	5	6	61	19	29	29
onkundig	20	—	—	—	2	2	3	27	20	14	30
Spelling zeer goed	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
goed	5	2	2	—	—	—	—	9	5	19	16
redelijk	6	—	5	—	—	—	—	11	6	23	19
middelmatig	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
slecht	21	—	7	—	—	—	—	28	21	58	65
Kunstm. lezen zeer goed	2	—	—	—	—	1	—	3	2	1	2
goed	17	7	8	6	4	4	4	50	17	21	19
redelijk	24	16	9	6	11	5	10	81	24	34	27
middelmatig	5	2	4	6	1	1	3	22	5	9	6
slecht	40	2	10	7	6	5	11	81	40	34	46
Verbet. opstell. zeer goed	—	—	—	1	—	1	—	2	—	1	0
goed	16	12	6	7	4	4	4	53	16	26	28
redelijk	6	5	12	6	11	5	10	55	6	27	10
middelmatig	6	4	2	3	1	1	3	20	6	10	10
slecht	29	5	11	5	6	5	11	72	29	36	52
Onderwijsmeth. zeer goed	1	—	—	1	—	—	—	2	1	3	3
goed	10	3	4	3	3	—	—	23	10	36	31
redelijk	5	2	5	—	—	—	—	12	5	19	15
middelmatig	3	—	2	—	3	—	1	9	3	14	9
slecht	14	—	—	—	2	1	—	17	14	28	42

Verscheidene onderwijzers boden zich meer dan eenmaal aan. Daardoor kunnen we uit de bewaard gebleven lijsten met uitslagen hun vorderingen aflezen. Er werd vooruitgang gemaakt en in sommige gevallen was ze zelfs aanzienlijk. Tendele kan deze teruggevoerd worden op de individuele bekwaamheden van de onderwijzer, ten dele ook, en dat is hier van belang, op nieuwe vormen van opleiding en bijscholing die in deze periode ingang vonden.

In de regel bleven de mogelijkheden tot verdere bekwaming dezelfde als in het Ancien Régime. De voorbereiding tot het ambt van onderwijzer was ofwel onbestaande of kwam neer op zelfstudie. In het laatste geval was de Jury een voortreffelijke begeleider. Begin 1818 werd de Jury gemachtigd een bibliotheek aan te leggen van boeken die op het onderwijs betrekking hadden. Van de 'standaardwerken' had elk lid er een in zijn bezit om zichzelf te scholen. Daarnaast beschikte de Jury over boeken om in de provincie te verspreiden. Het overschot van de subsidie over 1820 werd gedeeltelijk voor de aankoop van handboekjes en didactisch materiaal aangewend⁶. Onderwijzers of kandidaat-onderwijzers kregen na het examen in heel wat gevallen een boekje als geschenk en konden zich op die manier thuis verder bekwamen. Het aantal van deze boekjes loopt in de honderden en ze hebben ongetwijfeld hun steentje tot de zelfvorming van de onderwijzers bijgedragen. Op die manier heeft de Jury op een moeilijk te meten wijze de verspreiding van nieuwe leermethodes in de hand gewerkt, maar tevens ook onderwijzers tot een grotere werkzaamheid aangespoord en de belangstelling voor nieuwe vormen van onderwijs opgewekt. Dit lag in de lijn van datgene wat Falck op 20 juli 1818 aan de Jury's schreef: aanmoedigen was belangrijker dan het vormen van bekwame onderwijzers. Algemene achting en bezorgdheid zouden het loon zijn van hen die zich in hun betrekking van onderwijzer door kunde, ijver en voorbeeldig gedrag onderscheidden⁷.

De vooruitgang moest op die wijze nochtans gering blijven. Wilde men de opleiding en de volmaking van de onderwijzers bevorderen, dan moest naar andere mogelijkheden worden uitgezien.

Hier dient op de eerste plaats melding te worden gemaakt van de onderwijzersgezelschappen. Vóór de installatie van de Jury bezat Limburg reeds een gezelschap. Dit was eind 1815 te Maastricht opgericht door Sassen, toen nog schoolinspecteur van het 9de schooldistrict⁸.

6. M.B. 9 februari 1821, nr. 1 : R.A.M., *O.A.*, 87, nr. 2.

7. Falck aan de Jury, 20 juli 1818 : R.A.M., *O.A.*, 21, nr. 2.

8. Van der Noordaa aan Van den Ende, 1 februari 1816, nr. 24 : R.A.H., *Archief Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Brabant*, nr. 20.

Het heeft waarschijnlijk een moeilijke beginperiode gekend. Na anderhalf jaar was zijn eerste subsidie van f 40 nog steeds niet verbruikt⁹. De leden zelf wisten nauwelijks nog wanneer het gezelschap opgericht was¹⁰. Begin 1818 werd op initiatief van de onderwijzer van Hamont, Hendrik Evers, een tweede gezelschap opgericht¹¹. Slechts één gezelschap werd door een lid van de Jury gesticht. Page maakte van de inwijding van de nieuwe gemeenteschool in zijn woonplaats Limbricht gebruik om een aantal onderwijzers te verzamelen. Dit gezelschap stak, in tegenstelling met de vorige twee, vrij groots van wal. Een eerste inschrijving op 28 september 1818, leverde maar liefst 53 kandidaten op. Eind oktober boden zich nog 16 onderwijzers aan¹².

De Jury heeft uiteraard de werking van deze gezelschappen met haar advies begeleid. Op het eind van 1818 gaf ze de bestaande gezelschappen enkele punten ter overweging: als activiteiten suggereerde ze o.a. lezingen uit werken over onderwijs- en opvoedkunde, het maken van oefeningen in het kunstmatig lezen, het rekenen en de taalkunde, het verbeteren van opstellen en het bespreken van de afleveringen der *Nieuwe Bijdragen*¹³. Elk gezelschap beschikte over een eigen bibliotheek, die door de overheid geregeld met boeken uitgebreid werd. Bovendien waren ze in het bezit van heel wat didactisch materiaal, waardoor de leden zich in het gebruik ervan konden oefenen. Niet altijd was de invloed die van deze gezelschappen uitging onmiddellijk merkbaar. In 1823 mocht Page, niet zonder enige tevredenheid, aan zijn collega's in de Commissie melden dat al de onderwijzers van zijn district op de hoogte waren van de eisen die aan een goed geregeld onderwijs konden gesteld worden¹⁴. Twee onderwijzers uit het noorden van de provincie waren lid van een gezelschap in Noord-Brabant: Kellenaers, onderwijzer te Meerlo, en Wellens, onderwijzer te Middelaar, bezochten regelmatig het gezelschap te Boxmeer. Reeds in 1818 voerden ze in hun scholen het klassikaal onderwijs in¹⁵.

9. Sassen aan Repelaer van Driel, 14 juni 1817: A.R.A.H., *Com.-Gen.* OKW, nr. 2660, stuk 339.

10. Roberts aan de Jury, 30 januari 1818: R.A.M., *O.A.*, 10, nr. 2.

11. H. Evers aan de Jury, 21 januari 1819: R.A.M., *O.A.*, 33.

12. Kopie inschrijvingslijst in: R.A.M., *O.A.*, 95, *Correspondentie Schmalhausen* 1818.

13. De Jury aan Page, Roberts, Evers, Bloemarts en Walther, 21 september 1818: R.A.M., *O.A.*, 24, nr. 5.

14. Cfr. o.a. Algemeen jaarlijks verslag over 1823, 2de schooldistrict: R.A.M., *O.A.*, 197.

15. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 12, nr. 1.

De onderwijzers van Maastricht en omgeving konden met een vernieuwd onderwijs kennismaken bij de bijzondere onderwijzer Roberts. Elke donderdagnamiddag van 14 tot 16 uur, gaf hij in zijn woning gratis les in onderwijsmethodiek en de Nederlandse taalkunde¹⁶. Waarschijnlijk deed hij dit reeds vóór de oprichting van de Jury. In december 1817 kreeg hij van de overheid formeel de toelating om met zijn lessen voort te gaan, echter onder het toezicht van de Jury¹⁷. Deze laatste besloot aan het bestaan van deze lessen een ruime bekendheid te geven door het plaatsen van een advertentie in het *Provinciaal Dagblad*¹⁸. Roberts zelf had overigens wel mooi praten: het eerste rapport van Pillera over zijn school was niet zo lovend. Hij was ongetwijfeld een uitstekend onderwijzer, maar de klassikale methode, die hij zo graag bij zijn collega's propageerde, had hij zelf nog niet in toepassing gebracht¹⁹.

Tot hiertoe spraken we slechts van fungerende onderwijzers. Kandidaat-onderwijzers die zich op het examen onderscheidden, konden door de Jury naar modelscholen gestuurd worden om zich daar de nieuwe onderwijsvormen eigen te maken. De onderwijsinstellingen die op de eerste plaats in aanmerking kwamen om deze aankomende onderwijzers op te vangen, waren de scholen voor kinderen van ingezetenen en militaire beambten, van rijkswege opgericht en beheerd. In Limburg waren drie dergelijke scholen aanwezig: te Maastricht, te Roermond en te Venlo²⁰. De overheid stond de Jury toe vanaf 1 december 1820 uit de over 1820 toegestane som van f 2.000, f 300 te besteden om in de reis- en verblijfonkosten van kandidaat-onderwijzers tegemoet te komen²¹. Zo werd de kandidaat voor de school te Blitterswijk in de gemeente Meerlo, vooraleer hij in functie mocht treden, verplicht enkele maanden de lessen in de school te Venlo te volgen²². Ook de zonen van de onderwijzers van Maasbree²³ en Kessel werden aangemaand hetzelfde te doen. Ph.J. Hendrix, onderwijzer te Peer

16. In 1818 hadden 11 fungerende en 3 aankomende onderwijzers de lessen gevolgd: de Jury aan Falck, 15 september 1818: R.A.M., O.A., 23, nr. 2.

17. K.B. van 23 decembree 1817, nr. 77. Roberts ontving hiervoor een jaarwedde van f 200: R.A.M., O.A., 10.

18. *Provinciaal Dagblad*, nr. 90, 17 april 1818.

19. R.A.M., O.A., 191.

20. Over de scholen: cfr. *infra*, p. 162-171.

21. M.B. 1 december 1820, nr. 2: R.A.M., O.A., 82, nr. 1.

22. M.B. 11 mei 1821, nr. 5: R.A.M., O.A., 101, nr. 7.

23. Deze heeft waarschijnlijk nooit aan de school te Venlo verbleven, hij viel in de militaire lichte van 1820: R.A.M., P.A., 991, *Verbaal gouverneur* 15 januari 1820, nr. 3.

ontving een toelage. Hij bezocht de school te Maastricht²⁴. A.H. Dinrath oefende zich in het onderwijs bij de hoofdonderwijzer van Maastricht die in zijn woonplaats, Beek, verbleef²⁵. Ook de latere onderwijzer van Lanaken, Arnold Vrancken, volgde regelmatig de lessen van de hoofdonderwijzer van Maastricht²⁶.

Een school die zich op dit vlak bijzonder verdienstelijk maakte, was de nieuwe stadsschool te Sittard, die wat inrichting betreft op zijn minst de kwaliteit van de rijksscholen evenaarde²⁷. J. Laukens, wellicht de beste onderwijzer die in deze jaren in Limburg werkzaam was, kwam Palmers met het in orde brengen van zijn school te Heerlen reeds te hulp. H.F. Bohnensieg, kandidaat voor de plaats van ondermeester te Vaals, werd voor drie maanden bij Laukens geplaatst. Zijn vooruitgang was aanzienlijk²⁸. P.S. Van Dionant bracht vóór zijn aanstelling als stadsonderwijzer te Sint-Truiden enkele maanden te Sittard door²⁹. Samen met zijn ondermeester, E. Viering, zou hij op zijn beurt en aantal kwekelingen opleiden.

Plattelandsonderwijzers waren op beperktere schaal werkzaam. A. Kellenaers onderrichtte een aantal toekomstige onderwijzers in zijn school te Meerlo. Zijn collega's uit Voerendaal en Vaals volgden dit voorbeeld.

Deze vorm van bekwaming ging in wezen terug op gebruiken in het Ancien Régime. Nieuw was de systematische aanpak. Andere vormen bleven in sommige plaatsen nog voortbestaan. Zo bracht de pastoor van Slenaken een jonge boer de eerste beginselen van lezen en schrijven bij, om hem met het onderwijs te kunnen belasten³⁰. Zijn hervormde ambtgenoot deed te Stevensweert hetzelfde met zijn koster³¹.

Een innovatie op gebied van de opleidingsmogelijkheden werd tot hiertoe niet besproken. In 1817 waren van rijkswege twee kweekscholen opgericht : een te Haarlem voor het Noorden en een te Lier voor het Zuiden. Van beide scholen waren in 1821 kwekelingen in

24. R.A.M., O.A., 99, *Register der Verbalen van de Commissie van Onderwijs*, dl. I, p. 14.

25. De Jury aan de burgemeester van Beek, 7 september 1819 : R.A.M., O.A., 48, nr. 1.

26. De Jury aan de burgemeester van Lauw, 5 september 1828 : R.A.M., O.A., 75, nr. 1.

27. Over de school : cfr. *infra*, p. 171-173.

28. Cfr. R.A.M., O.A., 285.

29. Cfr. zijn getuigschriften in R.A.M., O.A., 101 A, nr. 6.

30. Rapport Walther 21 april 1818 : R.A.M., O.A., 17.

31. Gemeentebestuur aan de Jury 28 april 1818 : R.A.M., O.A., 17.

Limburgse scholen actief³². In Gennep fungeerde een gewezen leerling van het schoolseminarium van Wezel, de reeds herhaaldelijk genoemde F.Th. Wardenberg³³. Daar de Jury in de werking van deze instituten geen enkel aandeel had, komen we hier later uitvoeriger op terug.

De rijkswedden die de regering in uitzicht stelde, hebben heel wat onderwijzers aangespoord zich te verbeteren. Hierover werd reeds voldoende gesproken. Ongetwijfeld heeft een aantal onderwijzers getracht zich deze wedde waardig te tonen.

Een minder toegepast middel om onderwijzers tot grotere ijver aan te wakkeren was het verlenen van eenmalige rijkstoelagen i.p.v. rijkswedden. In december 1819 ontving F. Franssen, particulier onderwijzer te Maastricht, een ondersteuning van f 100 omdat hij op het examen blijken van bekwaamheid had gegeven³⁴; in 1820 zagen een achttal leden van het onderwijzersgezelschap hun ijver met f 50 beloond³⁵.

Voorts werd de bekwaamheid van de onderwijzers, zij het onrechtstreeks, in de hand gewerkt door de aanstelling van nieuwe onderwijzers met de nodige zorg te omgeven. Een poging om onderwijzers uit het Noorden naar de provincie Limburg over te plaatsen, mag in deze jaren als mislukt beschouwd worden. In de plattelandsgemeenten hield slechts één onderwijzer het vol: A. Ouborg, te Voerendaal³⁶.

Door sommige admissies slechts voorlopig toe te kennen, kon de Jury werkelijk onbekwame onderwijzers na verloop van tijd afzetten. De Jury deed ook pogingen om het Zuiden met de idee van het vergelijkend examen en de ministeriële autorisatie vertrouwd te maken. Deze begrippen kwamen in de oorspronkelijke wet van 1806 niet voor, maar werden tijdens de Franse overheersing ingevoerd en bij K.B. van 20 maart 1814 voor het Noorden gehandhaafd³⁷. Ook de instructie van 1817 kende deze begrippen niet. Toch werd het vergelijkend

32. Behalve de onderwijzers aan de scholen voor kinderen van ingezetenen en militaire beamten te Venlo en te Maastricht, waren drie ondermeesters te Haarlem (E. Viering, ondermeester te St.-Truiden, en de zoon van de onderwijzer van Vaals) en te Lier (Steven van Hasz, tijdelijk ondermeester te Voerendaal) opgeleid.

33. De burgemeester aan de gouverneur, 16 mei 1818: R.A.M., O.A., 18, nr. 5.

34. K.B. 18 januari 1820: R.A.M., O.A., 55, nr. 1. Hij bleek deze toelage, blijkens het rapport dat Pillera op de voorjaarsvergadering van 1822 uitbracht, geenszins te verdienen: R.A.M., O.A., 191.

35. De onderwijzers van Maasniel, Schinveld, Holtum (gemeente Born), Heel, Born, Merkelbeek, Eijgelshoven en Vlodrop: K.B. 27 augustus 1820, nr. 47: R.A.M., O.A., 76, nr. 1.

36. Benoemd bij M.B. 29 maart 1820, nr. 3: R.A.M., O.A., 67, nr. 2.

37. S. STOKMAN, *De Religieuzen en de Onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, p. 33-34. Cfr. De Napoleonische decreten betreffende de Keizerlijke Universiteit.

examen gebruikelijk wanneer een onderwijzerspost, waaraan een rijkswedde verbonden was, open viel. Een vergelijkend examen was volgens Falck het meest doeltreffende middel om vacante scholen van een behoorlijk onderwijzer te voorzien: bovendien werd op die manier bij aankomende onderwijzers en gepaste wedijver opgewekt³⁸. In Lottum, gemeente Grubbenvorst, schied het overlijden van L. Peters op 2 mei 1820 een vacature³⁹. Bloemarts riep alle onderwijzers die voor een rijkswedde bekwaam waren, op voor een vergelijkend examen. Twee kandidaten boden zich aan. Bloemarts sprak zich uit voor een zekere Jan Geene. De gemeenteraad echter vreesde dat deze geen genoeg zou nemen met de aan de post verbonden inkomsten die beslist ontoereikend om in het onderhoud van zijn talrijke kroost te voorzien. Ze wees de kandidaat van Bloemarts af omdat hij bovendien in het naburige Ottersun eens ruzie had gemaakt met de pastoor, waar het recht volgens Bloemarts nochtans geheel aan zijn zijde was⁴⁰. De minister koos echter P.M. Wenneckers, de kandidaat van de gemeente, en onderwijzer te Blitterswijk, gemeente Meerlo⁴¹. Zijn aanstelling te Lottum maakte opnieuw, ditmaal te Meerlo, een vergelijkend examen noodzakelijk⁴². In alle andere gevallen slaagde de Jury er in, de gemeentebesturen tot een vergelijkend examen over te halen. Te Mook overleed de onderwijzer in 1819. Onmiddellijk vroeg de Jury aan de burgemeester inlichtingen over de werkvoorwaarden, om een vergelijkend examen te kunnen uitschrijven⁴³. De gemeente ging hier niet op in en benoemde G. Gerrits, stadsonderwijzer te Venlo⁴⁴. Ook te Maasbree liep het optreden van de Jury op een mislukking uit.

Wijzen we tenslotte op de speciale zorg van de Jury voor het onderwijs in de steden, vooral te Maastricht. Hier heerste onder de dertig bijzondere onderwijzers een moordende concurrentie, die elke kans op vernieuwing onmogelijk maakte. Van meet af aan trachtte de Jury het aantal onderwijzers te beperken. In maart 1821 besliste zij geen onderwijzers meer voor deze stad te admitteren en de vacatures

38. Falck aan de gouverneur, 20 september 1820: R.A.M., *P.A.*, 1005, *Verbaal gouverneur 2 oktober 1820*, nr. 16.

39. De burgemeester van Grubbenvorst aan de Jury, 10 mei 1820: R.A.M., *O.A.*, 70, nr. 8.

40. Verslag Bloemarts, 23 november 1820: R.A.M., *O.A.*, 81, nr. 3.

41. M.B. 21 december 1820, nr. 11: R.A.M., *O.A.*, 183, nr. 4.

42. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 87, nr. 1; R.A.M., *O.A.*, 92, nr. 2.

43. De Jury aan de burgemeester, 5 oktober 1819; R.A.M., *O.A.*, 50, nr. 8.

44. De burgemeester aan de gouverneur, 14 oktober 1819: R.A.M., *O.A.*, 51, nr. 1.

onbezet te laten ⁴⁵. In hetzelfde jaar riep ze acht onderwijzers uit Maastricht op voor een examen, waarschijnlijk met de bedoeling stevig het mes te zetten in het onderwijs van de stad. Ze mochten allen met het onderricht doorgaan. Begin 1819 hadden Sassen en Danzmann een omstandig verslag uitgebracht over het onderwijs dat in de Maastrichtse gestichten gegeven werd ⁴⁶. Aanbevolen lectuur om een idee te krijgen van al wat onder de noemer 'onderwijs' kon gebracht worden! De toestand was er zo erbarmelijk dat de Jury vier van haar leden opdroeg om met de directies van deze gestichten in onderhandeling te treden ⁴⁷. Ze verzocht tevens de Gedeputeerde Staten nauwer toe te zien op de financiële verrichtingen van die gestichten. Blijkbaar zonder veel resultaat, want over deze onderhandelingen is verder geen sprake meer.

In deze periode werden, wat de verbetering in de bekwaamheid en de opleiding van nieuwe onderwijzers in het bijzonder aangaat, slechts schuchtere pogingen ondernomen. Niet altijd trad de Jury met succes op. Plaatselijk valt hier en daar wel een verbetering waar te nemen, doch deze droeg een beperkt kwalitatief karakter. De overgrote meerderheid van de gemeenten werd nauwelijks door de initiatieven van de Jury beroerd. Voor een kwantitatieve verspreiding van al deze maatregelen waren uitgebreider bevoegdheden noodzakelijk. Dit hoofdstuk kan dan ook besloten worden met de vraag naar de 'macht' en de 'onmacht' van de Jury.

45. De Jury aan de Commissie van het Genootschap voor het mutueel onderwijs te Maastricht, 6 maart 1821 : R.A.M., *O.A.*, 104, nr. 3.

46. Rapport Danzmann-Sassen : R.A.M., *O.A.*, 31, nr. 8 ; Jury aan Gedeputeerde Staten, 5 januari 1819 : R.A.M., *O.A.*, 31, nr. 8.

47. R.A.M., *O.A.*, 32 en 33. Het ging om het R.K. Weeshuis, het R.K. armenhuis, het Vondelighentehuis en het Gasthuis voor gebrekkigen.

§ 3. De betekenis van de Jury : haar bevoegdheid en haar begrenzing

De instructie van 1817 was in feite zeer vaag : talrijke bepalingen waren voor uiteenlopende interpretaties vatbaar. In een schrijven aan de verschillende Jury's, d.d. 20 juli 1818, verduidelijkte minister Falck de bedoelingen van de regering. Het zou reeds een grote stap vooruit betekenen als de Jury er in slaagde het beroep van onderwijzer aantrekkelijker te maken. Zij moest dan ook alleen maar aanmoedigen. Hierin verschilde zij van de burgerlijke autoriteiten. In de Jury vonden de onderwijzers een verdedigster van hun belangen ; de plaatselijke autoriteiten mochten steeds haar advies inroepen ¹.

De Limburgse Jury heeft zich altijd gedragen naar de instructie en de richtlijnen van Falck. Het bestaande onderwijzerskorps werd zo veel mogelijk intact gelaten, slechts nieuwe onderwijzers werden met zorg begeleid. Conflicten konden nochtans niet uitblijven. Geregeld moest de Jury scholen van niet-geadmitteerde onderwijzers sluiten ². Ten aanzien van reeds fungerende onderwijzers trad de Jury niet zo eenvormig op. Toen de burgemeester van Merkelbeek in het begin van het jaar 1818 alle scholen die niet volgens de instructie ingericht waren, deed sluiten, gelastte de Jury hem onmiddellijk deze maatregel in te trekken ³. Totaal in tegenspraak met haar houding tegenover het gemeentebestuur van Merkelbeek, was haar optreden te Tegelen. De onderwijzer van deze plaats werd door het gemeentebestuur beschuldigd van wangedrag en verwaarlozing van zijn ambt. De burgemeester vroeg aan de Jury welke maatregelen hij moest nemen. De Jury antwoordde dat het het gemeentebestuur vrij stond de onderwijzer te behouden of af te zetten, vermits hij door datzelfde bestuur aangesteld was. De onderwijzer werd op 3 februari 1819 uit zijn functie ontzet ⁴. Het meest krasse optreden van de Jury vinden we te Nederweert. Hier overwoog het gemeentebestuur het ontslag van W. Knapen, voor deze gemeente door de Jury geadmitteerd. Slechts toen de Jury dreigde

1. Falck voegde hieraan toe dat het ontbreken van dwangmiddelen de werkzaamheden van de Jury in een gunstiger daglicht zou plaatsen bij de plaatselijke besturen : Falck aan de Jury's, 20 juli 1818 : R.A.M., O.A., 21, nr. 2.

2. B.v. : Achel, Maastricht, Bree, Obbicht en Roggel. Te Berg en Terblijt sloot ze aanvankelijk de Latijnse school van G.C. Ubaghs die later professor werd in de filosofie aan de Universiteit te Leuven.

3. De Jury aan de burgemeester, 19 maart 1818 : R.A.M., O.A., 13.

4. Over deze zaak is in de archieven een gehele correspondentie aanwezig : cfr. o.a. R.A.M., O.A., 29, 31, 35, 36. In 1821 maakte de afgezette Dambacher bij de rechtbank van Roermond een proces tegen de gemeente aanhangig ; tot na 1850 zou hij in zijn ontslag niet berusten. Hij bleef verder les geven in het gehucht Steyl : Th. DRIESSEN, *Geschiedenis van Tegelen*, Middelaar, 1925, p. 296-297.

geen enkele admissie meer te verlenen, krabbelde de gemeenteraad terug⁵. Voor de Jury primeerde bovenal het belang van de onderwijzer. Slechts wanneer het om onbekwame elementen ging of wanneer de betrokken personen zich duidelijk aan slecht gedrag schuldig maakten, liet de Jury de gemeentebesturen hun gangetje gaan. In één geval riep de Jury zelfs de Gedeputeerde Staten ter hulp, nl. om het gemeentebestuur van Bocholt in zijn conflict met de aldaar fungerende onderwijzer bij te staan⁶.

Een geval mag hier niet onvermeld blijven, omdat het de beperkende bevoegdheid van de Jury illustreert en de moeilijkheden die ze te overwinnen had op treffende wijze blootlegt. Op het eind van 1819 ontsloeg de gemeenteraad van Maasbree de onderwijzer Beurskens, wegens onachtzaamheid. De Jury merkte op dat de gemeente deze oude man niet zomaar kon ontslaan en vroeg hem opnieuw in zijn ambt te herstellen; ondertussen zou Bloemarts ter plaatse een onderzoek instellen⁷. Deze vond de redenen voor het ontslag onvoldoende. Het onderwijs was er in de streek al erg genoeg aan toe om ook nog fungerende onderwijzers aan te pakken, tenzij diegenen wier gedrag werkelijk te wensen overliet⁸. De ruzie bleef een jaar lang aanslepen. Eind 1820 vroeg Bloemarts nogmaals aan de Jury ten gunste van de onderwijzer in te grijpen⁹. Hierop wendde de Jury zich tot de minister, met het verzoek haar bevoegdheden of deze van de provinciale autoriteiten te verruimen. Volgens haar mening was op het punt van het benoemen en afzetten van onderwijzers de wet van 3 brumaire IV nog steeds van kracht, daar de wet van 11 floréal X geen melding maakte van maatregelen betreffende het ontslaan van onderwijzers¹⁰. Falck achtte het niet raadzaam op dit gebied meer algemene maatregelen te treffen: verordeningen zouden wel vanzelf volgen zodra het onderwijs zich zou ontplooien. Bovendien had hij t.a.v. Beurskens redenen om aan te nemen dat deze onbekwaam was; de goede intenties van het gemeentebestuur mochten niet door een man als Beurskens

5. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 82, nr. 9.

6. De Jury aan de Gedeputeerde Staten, 7 september 1819: R.A.M., *O.A.*, 48, nr. 4.

7. De Jury aan de burgemeester, 28 december 1819: R.A.M., *O.A.*, 57, nr. 3a.

8. Bloemarts aan de burgemeester, 1 december 1819 en Gemeentebestuur aan Bloemarts, 9 december 1819; cfr. noot 7.

9. Bloemarts aan de Jury, 1 december 1820: R.A.M., *O.A.*, 81, nr. 2.

10. Jury aan Falck, 5 december 1820: R.A.M., *O.A.*, 81, nr. 2; art. 4 van de wet van 3 brumaire IV bepaalde dat een onderwijzer slechts ontzet kon worden door de departementale administratie, na op voorhand gehoord te zijn en op advies van de toenmalige « jury d'instruction »: *Pasinomie*, 1ste serie, dl. 7, Brussel, 1835, p. 135.

gedwarsboomd worden. Hij drong aan op een minnelijke schikking¹¹. Danzmann wist deze te bereiken. Met de goede intenties van dit gemeentebestuur mochten we reeds vroeger kennismaken. Zijn onverschilligheid in de opbouw van een schoolgebouw voor het gehucht Baerlo deed het twee bekwame onderwijzers verliezen. Zonder kennisgeving waren dezen naar andere oorden vertrokken. Om dergelijke onregelmatigheden te voorkomen, vroeg de Jury aan de gouverneur de bepalingen van de instructie bij de plaatselijke besturen nog eens in herinnering te brengen¹². In een circulaire van 6 januari 1820 wees de gouverneur de besturen op hun plicht zich te onthouden van benoemingen van niet-geadmitteerde onderwijzers en met de nodige strengheid over dit voorschrift te waken¹³. Inderdaad werden de bepalingen door de lokale besturen niet altijd in acht genomen. Later verschijnen heel wat onderwijzers, die in deze periode benoemd werden, zonder dat ze hiervoor een toelating ontvangen hadden.

In de praktijk poogde de Jury, en achter haar de regering, om de zeggingsmacht van de gemeenten over het onderwijs en de onderwijzer te breken, echter zonder de besturen voor het hoofd te stoten. Het recht van de uiteindelijke benoeming bleef aan de gemeentebesturen voorbehouden. Langzaam zou de Jury de ministeriële autorisatie voorbereiden¹⁴, met beperkt resultaat overigens, zoals enkele voorbeelden aangetoond hebben. Reeds in haar jaarverslag over 1818 drong de Jury bij Van den Ende aan op een uitbreiding van de instructie, die krachtens artikel 24 mogelijk was. De ondervinding van een jaar werking had het ontoereikende karakter van de bepalingen tenvolle bewezen¹⁵.

De mislukking van het ingrijpen van de Jury in sommige gemeenten was voor een groot deel te wijten aan de ingeburgerde vooroordelen, waartegen de kracht van de overreding machteloos stond. Dit bleek duidelijk uit de discrepantie tussen de inlichtingen door de gemeentebesturen verstrekt en de verslagen van inspectiereizen. Er bestond een hemelsbreed verschil tussen de maatstaven respectievelijk aangelegd door de gemeentebesturen en door de Juryleden. De eersten

11. Falck aan de Jury, 21 december 1820, nr. 4 : R.A.M., *O.A.*, 83, nr. 2.

12. De Jury aan de gouverneur, 28 december 1819 : R.A.M., *O.A.*, 57, nr. 3b.

13. *Administratief Memoriaal*, VII, 1ste halfjaar 1820, p. 22-25.

14. In de instructie bevond zich een artikel dat op verschillende manieren kon worden geïnterpreteerd : artikel 11 bepaalde dat de Jury kennis nam van het gedrag en de ijver van *alle* onderwijzers en hierover de minister inlichtte. Of de minister hierdoor gemachtigd was eventueel onderwijzers te ontslaan, blijft een open vraag. In theorie waren de decreten betreffende de Keizerlijke Universiteit nog steeds van kracht. Deze hadden nog maar weinig macht aan de gemeentebesturen overgelaten.

15. De Jury aan Van den Ende, 3 november 1818 : R.A.M., *O.A.*, 27.

dachten vanuit een concrete plaatselijke situatie, met een bijzonder oog voor gemeentelijke uitgaven en bestaande vooroordelen. De Jury vertaalde de plaatselijke onderwijstoestand in termen en categorieën die hun oorsprong in een ideaalbeeld vonden.

De Jury was zich van de enorme moeilijkheden bewust. Om inlichtingen door briefwisseling verkregen te verifiëren, zond ze reeds vroeg haar leden uit om de scholen ter plaatse te bezoeken. Vooral Page en het corresponderend lid Bloemarts deden zich in dat opzicht gunstig opmerken. Van Page ging eind 1819 een voorstel uit om aan inspectie in de werking van de Jury een groter aandeel te geven¹⁶. Op die manier kon nagegaan worden in hoeverre haar wenken ook in de praktijk door de onderwijzers en de gemeenten opgevolgd werden. De Jury ging bij Van den Ende informeren naar de wenselijkheid van een dergelijk project¹⁷. In afwachting van een antwoord, verdeelde ze de provincie reeds in acht districten¹⁸. Van den Ende gaf in oktober 1820 te kennen dat hij vooralsnog geen advies kon uitbrengen. In de loop van deze maand kwam de Jury nogmaals op de noodzaak van een inspectie terug¹⁹. Begin 1821 schreef ze de afname van het succes van de examens aan het ontbreken van een schoolinspectie toe²⁰.

Een meer geregeld toezicht was meer dan noodzakelijk, temeer daar het duidelijk werd dat het zuiver vertrouwen op het initiatief van enkele welwillende gemeenten relatief weinig resultaten opleverde. In bijlage 4 is te merken dat grote gebieden totaal aan de invloed van de Jury ontsnapten. In het arrondissement Hasselt mislukten haar pogingen. Aangelokt door mooie beloften van het gemeentebestuur, vestigde een onderwijzer uit Maaseik, Van Rijckeghem, zich in Tessenderlo²¹. Geheel ontmoedigd, verliet hij enkele jaren later deze gemeente. Te Mechelen-Bovelingen nam graaf de Borchgrave maatregelen om een geheel nieuw schoollokaal en onderwijzerswoning op te richten. Omdat zich hier de gelegenheid aanbood om in het arrondissement toch een goed ingerichte school te zien verschijnen, werden een subsidie van f 500 en een rijkswedde van f 100 toegekend. De graaf

16. Page aan de Jury, 4 december 1819 : R.A.M., *O.A.*, 55.

17. De Jury aan Van den Ende, 7 december 1819 : R.A.M., *O.A.*, 1, *Register der Verbalen*, dl. I, p. 345-346.

18. Id., p. 343-345 ; de districtverdeling bevindt zich in portefeuille 58.

19. Antwoord van Van den Ende en reactie van de Jury in : R.A.M., *O.A.*, 78, nr. 10.

20. De Jury aan Van den Ende, 31 januari 1821 : R.A.M., *O.A.*, 85, nr. 7.

21. Van Rijckeghem aan de gouverneur, 10 augustus 1819 : R.A.M., *O.A.*, 47, nr. 5.

werd echter noch door de pastoor, noch door de gemeenteraad gesteund. Met beloften wist hij het geduld van de Jury en van de inmiddels aangestelde onderwijzer, J.L. De La Porte, te rekken. In 1824 was de eerste steen nog steeds niet gelegd. De onderwijzer vertrok teleurgesteld naar Halen²². Het arrondissement stond in de provincie niet gunstig aangeschreven. L.H.A. Diederer, toen nog onderwijzer te Venlo, wees een aanbod voor de plaats te Mechelen-Bovelingen beleefd van de hand, wijzend op zijn geringe kennis van het Frans²³. Enkele jaren later werd hij aan de rijksschool te Maastricht verbonden als ondermeester in het Frans! Het gevolg was dat Bollaert, als corponderend lid, nauwelijks actief is geweest.

Met de herhaalde verzoeken tot uitbreiding van haar bevoegdheden en het aandringen op een inspectie sprak de Jury over zichzelf een waardeoordeel uit. Voor de juryleden zelf, en niet minder voor de overheid, was het duidelijk dat voor een werkelijke verbetering van het lager onderwijs meer nodig was dan een aantal aanmoedigende bepalingen.

22. Diverse stukken uit onderwijsarchief.

23. Schmalhausen aan Diederer, 8 december 1820 en Diederer aan Schmalhausen, 10 december 1820: R.A.M., O.A., 97.

Besluit

Wanneer we de werking van de Jury naar de resultaten evalueren, kan haar succes op verschillende terreinen niet geloofwaardig worden. Onder haar beleid richtten 23 gemeenten een eigen schoolgebouw op en werden 9 lokalen vernieuwd. Fungerende onderwijzers werden, wanneer geen sprake was van duidelijke onbekwaamheid of slecht gedrag, met rust gelaten en er alleen toe aangemoedigd in modelscholen of onderwijzersgezelschappen met een vernieuwd onderwijs kennis te maken. Aan de examens konden ze deel nemen met het oog op een rijkswedde. In deze periode werden 29 plattelandsonderwijzers van overheidswege bezoldigd. Aankomende onderwijzers werden met meer zorg begeleid. Er valt ook een eerste schuchtere aanloop tot verbetering van de opleidingsmogelijkheden waar te nemen.

Mocht de Jury positieve resultaten voorleggen, het werd al vlug duidelijk dat ze na enkele jaren aan de grens van haar mogelijkheden gekomen was, wat tot uiting kwam in het afnemend succes van de examens en de stagnatie in de scholenbouw. Het lag in de lijn van de bevoegdheden van de Jury dat slechts de meest welwillende gemeenten en onderwijzers op de eerste impulsen reageerden. Bovendien droeg het succes van deze periode slechts een beperkt kwalitatief karakter. Voor een kwantitatieve uitbreiding en verbetering van het onderwijs waren ruimere bevoegdheden noodzakelijk. Het optreden van de Jury vertoont een beeld van een voorzichtig aftasten van de mogelijkheden, waarbij meer dan eens gebotst werd op plaatselijke moeilijkheden, zoals de onverschilligheid van de gemeentelijke overheden, de ontoereikendheid van de financiële middelen en de geringe belangstelling van de onderwijzers. Grotere volmachten waren er nodig om voorgoed de vrijblijvende houding van de gemeentebesturen te doorbreken. De overheid had de instelling van de Jury slechts als een overgangsmaatregel beschouwd. De verslappung van de activiteiten en de reeds gemaakte vooruitgang deden de provincie Limburg als eerste voor een volgende stap in aanmerking komen. In het midden van 1821 werd in deze provincie, evenals in Antwerpen, een Commissie van Onderwijs opgericht.

HOOFDSTUK V

DE ONDERWIJZER

§ 1. Naar een verbetering van het inkomen

Een van de voornaamste hinderpalen voor het invoeren van het vernieuwd onderwijs was de onmogelijkheid om te leven van het inkomen dat aan het ambt van onderwijzer verbonden was. In de Franse tijd was het er zeker niet op vooruitgegaan. Nauwelijks was de Jury geïnstalleerd, of het regende klachten over het geringe inkomen, dat ontoereikend was om van te leven. Een verbetering was ook wenselijk om bekwame leerkrachten aan te trekken, zonder wie aan een vernieuwing van het onderwijs niet te denken viel. In de regel viel het totale inkomen uiteen in verschillende bedragen, volgens de instantie die een vergoeding uitbetaalde. Dit was in het Ancien Régime reeds ten dele het geval ¹.

a) *De gemeentelijke wedden* ²

Een eerste element van betekenis was het bedrag dat de onderwijzer van de gemeente ontving. In 1817 keerden slechts 81 gemeenten aan hun onderwijzer een wedde uit. Dit aantal zou stijgen tot 154 in 1830, wat neerkomt op 78 % van de gemeenten waar onderwijs werd gegeven. Op het totaal aantal gemeenten vertegenwoordigt dit percentage nauwelijks de helft ³.

1. Cfr. *supra*, p. 36.

2. Gegevens over de gemeentelijke wedden : R.A.M., P.A., 1355, *Verbaal van de gouverneur 3 september 1829*, nr. 6 ; A.R.A.H., Binn. Zaken, 4 september 1827, nr. 61, A. ; R.A.M., P.A., 1124, *Verbaal van de gouverneur 8 januari 1825*, nr. 24 ; R.A.M., P.A., 1353, *Verbaal van de gouverneur 28 augustus 1829*, nr. 4 ; jaarverslagen in R.A.M., O.A., 209, 212 en 215.

Cfr. ook bijlage 6a en 6b.

3. Aantal gemeenten dat in $\pm$ 1830 een wedde uitkeerde :

f	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	101-125	126-150	151-200	201 →	geen wedde
	7	25	32	9	16	8	0	6	2	20	4	4	5	12	42

Voor de spreiding : cfr. bijlage 6b.

In het 1ste district stegen de wedden uitgedrukt in nominale bedragen, ongeacht het aantal, met 69 % tussen 1824 en 1828; in het 2de district met 48 %⁴. Betreffende de overige districten beschikken we slechts over gegevens uit de jaren 1826 en 1828. Met uitzondering van het 3de en het 5de district bleven de absolute uitgaven zeer laag. De stijging was hier heel wat minder groot dan in de eerste twee districten. In de Kempen en in het noorden van de provincie lagen de wedden reeds vroeg vrij hoog in vergelijking met de rest van de provincie. Een verklaring voor dit verschijnsel moet waarschijnlijk gezocht worden in de economische levensvoorwaarden van de bevolking. De harde wijzen van boeren werkte in het noorden een groter samenhorigheidsgevoelen in de hand. De bevolking kwam gemakkelijker in de onkosten van het onderwijs tussenbeide in tegenstelling tot het zuiden, met zijn kleine gemeenten, waar de inwoners minder op elkaar aangewezen waren⁵.

Wat gaf een gemeente gemiddeld uit aan een onderwijzer ? (in f)

districten	1817		1824		1826		1828		1830	
	gem.	*	gem.	*	gem.	*	gem.	*	gem.	*
I	21	6	98	9**	62	18**	74	21**	76	23**
II	62	10	72	11	55	16	51	23		
III	92	26**			72	41**	73	43**		
IV	57	6			45	15	48	17		
V	72	17			65	19	69	20	81	21
VI	30	6			45	10	58	9		
VII	66	3			34	9	41,5	10		
VIII	23	7			49	11	56	11		
provinciaal gem.					53		57			

* aantal gemeenten waarover het gemiddelde (gem.) berekend werd.

** aantal scholen waarover het gemiddelde berekend werd.

4. Alleen platteland :

district	1817	1824	1826	1828
I	130,81	890,2	1120,2	1509,2
II	621,10	799	886	1186
III	2402,52		2978,45	3153,28
IV	343,67		679	808
V	1231,64		1250,99	1394,74
VI	181,41		451,6	525,34
VII	199,5		313,42	415
VIII	163,85		539,8	622,8

5. Cfr. *supra*, p. 27.

In deze tabel hebben we de gemiddelde gemeentelijke wedden bij elkaar gebracht. Tegen de berekening van dit gemiddelde bestaat een groot bezwaar : deze berekening kan slechts zinvol uitgevoerd worden wanneer we over volledige gegevens beschikken. Dit verklaart de schommelingen in het 6de, 7de en 8ste district. Het 1ste district kende een forse stijging, ingevolge enkele uitzonderlijk hoge wedden in die gemeenten waar het onderwijs tussen 1818 en 1821 vernieuwd werd. Het gemiddelde ging dalen wanneer deze verbetering zich ook kwantitatief uitbreidde (van 8 naar 17 gemeenten tussen 1824 en 1826). Het gemiddelde begon opnieuw te stijgen wanneer deze uitbreiding een punt van verzadiging bereikte. Een dergelijke ontwikkeling deed zich niet voor in het 2de district. Het gemiddelde werd beïnvloed door het aantal gemeenten dat een geringe wedde ging invoeren. In het 3de district kende het gemiddelde een schijnbare daling, wat toe te schrijven valt aan niet-vergelijkbare cijfers (nl. deze van 1817 en 1826). De wedde bleef er op een zelfde peil, evenals in het 4de district, waar echter een groter aantal gemeenten een wedde ging uitkeren. Daar in het 5de district reeds vroeg een kwantitatief verzadigingspunt bereikt werd, kon het gemiddelde niet anders dan sterk stijgen, vooral in de laatste jaren. Tot een gelijkaardig besluit komen we ook voor de overige drie districten, al bleven de wedden er nog vrij laag en al waren er heel wat gemeenten die geen wedde uitkeerden. Het provinciale gemiddelde onderging gedurende de jaren dat het vernieuwd onderwijs zijn grootste expansie kende (1826-1828) weinig veranderingen ; wel nam het aantal gemeenten dat een bedrag voor de onderwijzer op de begroting ging inschrijven toe, wat door de volgende tabel bevestigd wordt.

Evolutie gemeentelijke wedden 1821-1830 :									
district	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	totaal
verhoging	3	3	12	5	8	9	4	5	44
invoering	15	12	3	3	2	2	1	5	43
ongewijzigd	7	11	14	10	13	7	6	8	76
verlaging of afschaffing	2	—	—	1	—	2	—	2	7

De wedden ondergingen zelden wijzigingen. Een andere aanwijzing van de geringe veranderingen in bestaande wedden, zeker na 1821, vonden we ook terug in de jaarverslagen van de inspecteurs, waar

zelden gewag werd gemaakt van gevoelige verbeteringen in het inkomen van de onderwijzer ⁶.

Bij elke wijziging in de wedde speelde de inspecteur een rol van betekenis. Langs de Gedeputeerde Staten om probeerden de inspecteurs druk uit te oefenen op de gemeentebesturen. De ervaring leerde immers dat de vroege gemeentevaders voor de overredingskracht van de inspecteurs niet zo vatbaar waren. In 1826 stelde de Commissie van Onderwijs aan de Gedeputeerde Staten voor om de gemeenten te verplichten een wedde uit te keren, door voor dat doel in de gemeentelijke begroting een vast bedrag te doen inschrijven. De Staten wezen het voorstel, dat neerkwam op een manipulatie van de begrotingen, echter van de hand, omdat het indruiste tegen art. 155 van de Grondwet, dat de gemeentebesturen vrij liet te beschikken over hun huishoudelijke belangen. Wel konden de Gedeputeerde Staten de besturen onder druk zetten, vermits de goedkeuring van de begroting aan hen was opgedragen ⁷. Ook de arrondissementscommissarissen werden aangesproken om hun invloed aan te wenden bij de verdeling van de gemeentelijke financiën over de verschillende posten van de begroting. Uiteindelijk moesten de betrokken gemeentebesturen de knoop doorhakken. Bij vele leverde dat weinig moeilijkheden op, bij andere waren krasse maatregelen noodzakelijk. Van den Schoor sloot in 1828 drie scholen en maakte de vacature slechts bekend toen een wedde werd toegezegd ⁸. Elders stelden de inspecteurs het vergelijkend examen uit tot een betere inkomensregeling was getroffen, ofwel lieten ze de voorlopige vervulling van een vacature aanslepen totdat de gemeente financieel over de brug kwam ⁹. Had de onderwijzer ook leerlingen uit naburige gemeenten, dan probeerden ze van die gemeenten een vergoeding los te peuten ¹⁰. In niet één geval slaagden ze daarin.

Bij een conflict met het gemeentebestuur trok de onderwijzer, zeker in de aanvangsjaren, meer dan eens aan het kortste eind. Alhoewel dergelijke gevallen afnamen naarmate het toezicht van de inspectie

6. Het 2de district: in 1823: 4; in 1826: 11 en in 1828: 2, met inbegrip van de rijkswedden. Het 3de district: in 1822: 2; in 1823: geen; in 1825: 1. Het 6de district: in 1825: 2. Het 7de district: 4 in 1825 en 1 in 1829. Het 8ste district: 1 in 1827.

7. De Commissie aan de Gedeputeerde Staten, 5 april 1826: R.A.M., O.A., 199, p. 169; Besluit van de Gedeputeerde Staten, 12 juli 1826: R.A.M., O.A., 117, nr. 14.

8. De scholen van Stramproy, Tongerlo en Beegden: in de eerste twee gemeenten werd f 100 op de begroting geplaatst; te Beegden mislukte de poging van Van den Schoor.

9. B.v. te As, Kuringen, Heythuyzen, Gulpen, Horn, Roggel, Zutendaal, e.a.

10. B.v. te Boorseem, Lanklaar, Uikhoven en Neerharen.

verscherpte, lieten sommige besturen zich toch als slechte betalers kennen ¹¹.

De ondermeesters mochten doorgaans slechts rekenen op een geringe wedde vanwege de gemeente. Ofwel was ze opgenomen in de wedde van de hoofdonderwijzer, die dan verder zorg droeg voor zijn assistent ¹², ofwel werd een vast bedrag uitgekeerd ¹³. Niet altijd bleek het gemeentebestuur bereid te zijn een tweede onderwijzer te bezoldigen: één enkele vond men dikwijls al welletjes ¹⁴. Gebruikelijk was ook, dat onderwijzer en ondermeester samen deelden in de opbrengst van de schoolgelden. Te Stevensweert voegden twee onderwijzers hun scholen samen en kwamen ze contractueel overeen dat ze lasten en opbrengsten zouden delen ¹⁵. De ondermeester van Meerlo werd voor de helft door de burgemeester en voor de andere helft door de hoofdonderwijzer vergoed ¹⁶.

Aan een vaste jaarwedde werd dikwijls de verplichting verbonden om de kinderen van armen gratis te onderwijzen; elders werd voor dit onderricht een afzonderlijk bedrag uitbetaald ¹⁷. De onderwijzer werd soms opgeroepen voor taken die traditioneel aan hem voorbehouden waren, maar die met het onderwijs weinig te maken hadden. In 1830 b.v. klaagde Bollaert erover dat de burgemeester van Kortessem voor allerlei klusjes een beroep deed op de onderwijzer alsof diens wedde uit zijn eigen zak betaald werd ¹⁸.

De gemeentelijke wedde was aanvankelijk een aanvullende vergoeding voor het armenonderricht of voor andere secundaire taken. In de opvatting dat het onderwijs niet langer een last, maar integendeel een dienst was aan de gemeenschap, kwam ook het vraagstuk van de bezoldiging centraal te staan. Vandaar dat de invoering van een behoorlijke wedde, of een forse verhoging van een bestaande wedde, hand in hand ging met de invoering van een op nieuwe leest geschoeid onderwijs. Daarop uiteindelijk is het dat de inspectie haar activiteiten heeft afgestemd. Deze ontwikkeling spreekt duidelijk uit een voorstel

11. B.v. Beek, Montfort, Meeuwen, Maaseik, Bilzen.

12. H. Evers te Hamont zorgde voor de bezoldiging en de huisvesting van zijn ondermeester. Gelet op de uitzonderlijk hoge gemeentewedden was dit waarschijnlijk ook te Voerendaal, Meerssen en Heerlen het geval. S. van Dionant, onderwijzer te Sint-Truiden, betaalde zelf de kwekelingen die hem in het onderwijs behulpzaam waren. Ook A.W. Bouten te Echt betaalde zijn ondermeester.

13. B.v. te Kerkrade.

14. B.v. te Sint-Truiden en Beek (2de district).

15. R.A.M., *O.A.*, 77, nr. 7.

16. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 191.

17. Cfr. *infra*, p. 147-148.

18. Verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 215.

van Page, die in alles naar de toekomst blikte. In 1824 stelde hij voor, op de gemeentelijke begrotingen een minimumwedde van f 50 te plaatsen, te verhogen met f 100 voor elke toename met 100 leerlingen. Het schoolgeld zou in verhouding kunnen verlaagd of zelfs afgeschaft worden¹⁹. Dit voorstel ging duidelijk in de richting van kosteloos onderwijs, maar was nog niet haalbaar. Het getuigde van nieuwe opvattingen, waarvan we in de archieven sporadisch sporen terugvinden. Bekwame onderwijzers, zoals Th. Kielich, openbaar onderwijzer te Valkenburg (1823-1829), werden vrijgesteld van legerdienst, al was dit hoogst uitzonderlijk. Men begrijpt dat dergelijke vernieuwingen het aanzien van de onderwijzer alleen maar konden verhogen.

b) *Rijkswedden*

Reeds vroeger maakten we kennis met de van rijkswege bezoldigde onderwijzer. Na 1821 namen de rijkswedden in bedrag af, maar hun aantal ging snel de hoogte in, vooral vanaf 1826²⁰. In 1830 mochten 89 plattelandsonderwijzers, d.i. bijna 40 % van de openbare leerkrachten, rekenen op een toelage van het Rijk²¹. De wedden waren over de provincie zeer ongelijk verdeeld²². Het leeuwenaandeel ging naar het gebied dat de huidige Nederlandse provincie omvat. In het 1ste district was 60 %, in het 2de 70 % en in het 3de 30 % van het totaal aantal openbare onderwijzers bezoldigd. Het percentage voor het 3de district wint aan betekenis, wanneer we eraan toevoegen dat 64 % van het aantal plattelandsgemeenten over een onderwijzer beschikte die gedeeltelijk door de Staat bezoldigd werd. De andere districten sukkelde achterop. Bollaert b.v. ging slechts sporadisch over tot een aanvraag²³. De schaarse resultaten die hij in zijn districten bereikte, konden dan ook geen vergelijking doorstaan met wat de inspecteurs van de eerste drie districten verwezenlijkten.

De rijkswedden waren belangrijke stimulansen tot vernieuwing van school en onderwijs. Meer en meer werd de rijkswedde ook beschouwd als een vast onderdeel van het totale inkomen van de onderwijzer : ook de Staat achtte zich voor diens inkomen ten dele verantwoordelijk.

19. Algemeen jaarlijks verslag : R.A.M., *O.A.*, 199.

20. De totale som onderging van 1823 tot 1826 bijna geen wijziging, wat kan wijzen op een stagnatie in het onderwijs gedurende deze jaren.

21. Elf wedden van f200, 17 van f 120, 2 van f 125, 26 van f 100, 3 van f 90, 10 van f 80, 8 van f 75, 1 van f 60 en 1 van f 50.

22. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 215.

23. In 1830 beschikte niet één onderwijzer uit het 7de district over een rijkswedde.

Langs een rijkswedde om, vergrootte zij haar greep op het onderwijs zelf. De rijkswedde verschijnt dan ook onder verschillende vormen. Voor verdienstelijke onderwijzers die vanwege de gemeente te weinig steun genoten, was het een welkome beloning. In deze gevallen trachtte de overheid via de rijkswedde de gemeentebesturen tot grotere inspanningen te bewegen²⁴. De meeste rijkswedden werden toegekend als sluitstuk van een volledig vernieuwd onderwijs. De bouw van een schoollokaal en van een onderwijzerswoning werd met een rijkswedde bekroond. Waren de gebouwen nog niet af, dan werd steeds in het K.B. de verplichting opgenomen hiervoor te zorgen. Elders had de toekenning van een wedde de bouw van een school tot gevolg. Daarom werd een wedde nooit definitief toegekend. De wedden bleven een wapen in handen van de inspecteurs om waar nodig verbeteringen aan te brengen. Onderwijzers werd doorgaans de verplichting opgelegd om vóór het aflopen van de termijn waarvoor een wedde toegekend was, een rang te behalen of hun onderwijs klassikaal in te richten. Ook de gemeentebesturen ontsnapten niet aan bepaalde verplichtingen. Nalatigheid kon leiden tot verkorting van de uitbetalingstermijn, of zelfs tot intrekking. Dit laatste is zeven keer het geval geweest²⁵. Van vijf rijkswedden werd nooit gebruik gemaakt²⁶.

In 1823 werd aan acht Waalse gemeenten²⁷ in het zuiden van de provincie een wedde van f 75 toegezegd, op voorwaarde dat een ondermeester in de Nederlandse taal aanwezig was. De overheid bleek slecht ingelicht: in drie gemeenten bleek helemaal geen onderwijzer te fungeren, terwijl de overige nauwelijks over een behoorlijke onderwijzer, laat staan een ondermeester beschikten. Diverse rijkswedden werden daarom samengevoegd tot een enkele en toegekend aan die gemeenten waar wel een onderwijzer aanwezig was²⁸. Aan Duitstalige gemeenten werden rijkswedden toegekend op voorwaarde dat het Nederlands de taal zou zijn waarin het onderricht geschiedde²⁹. In deze

24. B.v. Amstenrade, Brunssum, Gennep.

25. De wedden van de onderwijzers te Arcen en Velden, Heythuysen, Bilzen en Mechelen-Bovelingen. Voorts de ondermeesterswedden van Amstenrade; deze van Voerendaal werd overgedragen op de onderwijzer te Hulsberg.

26. Over die van Urmond en Heerlerheide (gem. Heerlen) spraken we vroeger reeds: cfr. *supra*, p. 112.

27. De gemeenten Lanaye, Eben-Emaal, Wonck, Bassenge, Roclange, Otrange, Diets Heur en Corswarem.

28. Diets Heur + Otrange → onderwijzer van Otrange; Bassenge + Roclange → onderwijzer te Roclange.

29. De gemeenten Oirsbeek, Buchten (gem. Born), Jabeek, Wittem (voor de gehuchten Eys en Mechelen), Bingelrade, Slenaken, Broeksittard, Herkenbosch, Urmond, Gulpen, Munstergeleen, Melich, Berg en Terblijt, Susteren (voor het gehucht Dieteren).

gevallen speelden taalpolitieke overwegingen duidelijk een rol. Drie wedden van het eerste uur ³⁰ werden in twee gesplitst en verdeeld over de hoofdonderwijzer en de ondermeester ³¹. In twee van de drie gevallen bleek het te gaan om een reeds feitelijk bestaande toestand, daar de ondermeester telkens de zoon van de onderwijzer was.

In plaats van een jaarwedde werd enkele keren een eenmalig bedrag uitgekeerd aan gewezen onderwijzers die een aanvraag tot pensioen hadden ingediend ³², verdienstelijk werk hadden verricht ³³ of met tegenslag hadden af te rekenen ³⁴.

c) *De schoolgelden*

De meeste openbare en zeker de bijzondere onderwijzers moesten het in het begin van de behandelde periode stellen met de maandelijksse bijdragen van ouders van schoolgaande kinderen : het schoolgeld. Omdat én leerkrachten én ouders er onmiddellijk bij betrokken waren, kreeg het schoolgeld een eigen rol toebedeeld. De onderwijzer bracht zijn onderricht als het ware aan de man en de ouders betaalden ervoor. In het tot stand komen van het schoolgeld speelde de vraag naar onderwijs een overheersende rol. Deze vraag steeg o.m. slechts bij de gratie van de ouders die bereid waren een bepaald schoolgeld te betalen. De kwaliteit van het aangeboden produkt, in casu het onderwijs, speelde in de aanvang nauwelijks mee. Dit maakt dat het schoolgeld nooit die hoogte of laagte kon bereiken waar beide partijen mee konden instemmen. De ouders bekommerden zich bijna niet om het onderwijs en als ze dat deden had hun houding een behoudende uitwerking. Hierdoor vergrootte de afhankelijkheid van de onderwijzer t.o.v. de ouders, wat de poort wagenwijd openzette voor toegevingen aan b.v. bestaande vooroordelen t.a.v. het vernieuwde onderwijs. Meer nog, de meeste ouders 'schuwden' het schoolgeld en schakelden hun kinderen liever economisch in door hen in de landbouwactiviteiten te betrekken ³⁵. Het schoolgeld stond dus de verbetering van het onderwijs in de weg, door de afhankelijkheidsrelatie die het tussen onder-

30. Meerssen, Heerlen en Vaals (gehucht Vijlen).

31. De administrateur aan de gouverneur, 14 januari 1828 : R.A.M., *O.A.*, 122, nr. 9.

32. De gewezen onderwijzers van Maasbracht en Urmond-Grevenbicht.

33. S. van Dionant, stadsonderwijzer te Sint-Truiden, ontving f 200.

34. B.v. Reynders, onderwijzer te Beringen, en A. Hildebrand, te Rekem, ontvingen elk f 50, de eerste omdat brand zijn oogst vernield had, de tweede omdat hij wegens ziekte geen inkomsten had.

35. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 192 ; verslag 4de district : R.A.M., *O.A.*, 194.

wijzer en ouders schiep. Anderzijds kon aan werkelijke vernieuwing niet gedacht worden met leerkrachten wie het aan financiële middelen ontbrak om juist die verbeteringen in te voeren.

Men begrijpt dat het uiterst moeilijk was rechtstreeks in dat mechanisme in te grijpen, door bijvoorbeeld het schoolgeld te verhogen. Een verhoging was zeker op het platteland niet wenselijk, gelet op de voortdurende verpaupering van de boerenbevolking. Dat het schoolgeld een rem betekende op de vernieuwing van het onderwijs, kan door enkele feitjes geïllustreerd worden. In 1828 had te Sint-Truiden de verlaging van het schoolgeld in twee bijzondere scholen een vlucht van leerlingen uit de stadsschool tot gevolg ³⁶. Te Maastricht deed de verlaging van het schoolgeld, als gevolg van de concurrentiestrijd onder de bijzondere onderwijzers, de lust verdwijnen om zich te bekwaamen of de school te verbeteren. Te Rekem werd de school van de oude koster vlijtiger bezocht dan de gemeenteschool, omdat er een lager schoolgeld geheven werd. Te Elen gaf een wever onderricht aan kinderen van ouders die het schoolgeld van de openbare school niet konden of wilden betalen ³⁷.

Eenvormig schoolgeld wordt eerder uitzonderlijk aangetroffen; hoofdzakelijk daar waar de sociale differentiatie gering was, zoals in de Kempen (4de en 5de district). Het schoolgeld werd dikwijls geheven in schijven volgens het gegeven onderricht ³⁸, naargelang van het inkomen van de ouders ³⁹, het tijdstip van het schoolbezoek ⁴⁰, per klas of volgens de seizoenen ⁴¹.

Een schoolgeldpolitiek heeft de inspectie niet gevoerd. Wat de inspecteurs wel konden doen, was op de eerste plaats de negatieve effecten van het schoolgeld wegwerken door de betekenis ervan in het totale inkomen van de onderwijzer achteruit te dringen dank zij verhoging van de gemeentelijke wedden en de toekenning van rijkswedden. Als proef geldt het 2de schooldistrict in 1826. Daar waar de onderwijzer alleen kon rekenen op het schoolgeld en op een gemeentelijke wedde bedroeg het aandeel van de schoolgelden in het totale

36. Verslagen 7de district : R.A.M., *O.A.*, 211-215.

37. De burgemeester van Elen aan Van den Schoor, 11 januari 1823 ; R.A.M., *O.A.*, 107, nr. 16.

38. B.v. te Beek : 5 stuivers voor schrijven + rekenen, 4 stuivers voor hen die nog niet zo ver gevorderd waren. Ook te Born, Linne, Merkelbeek, Odilienberg, Herk de Stad, e.a.

39. B.v. te Stevensweert, Limbricht, e.a.

40. De eerste maand 25 cts, de volgende 12 cts te Bingelrade, Broeksittard, Herkenbosch, Jabeek en Schinveld.

41. B.v. te Heerlen : 30 cts van 1 april tot 1 oktober en 45 cts van 1 oktober tot 1 april.

inkomen nog 70 %. Had hij alleen een rijkswedde, dan daalde dit percentage tot 43 %. Beschikte hij over een gemeentelijke en over een rijkswedde, dan werd de invloed van het schoolgeld tot 24 % teruggedrongen. Wanneer de schoolgelden in belang afnamen, verminderde ook de financiële afhankelijkheid aan de ouders, wat het onderwijs ten goede kon komen.

Toch hebben sommige inspecteurs gepoogd het schoolgeld in het voordeel van de onderwijzers te manipuleren. Daar waar de vraag naar onderwijs zeer elastisch was, kon een verlaging van het schoolgeld een meer dan evenredige toename van het aantal leerlingen en dus van het inkomen tot gevolg hebben, doch dit was eerder uitzonderlijk⁴². Een meer toegepaste maatregel bestond erin de inning van de schoolgelden beter te regelen. In 1815 wees de onderintendant van Roermond reeds op de grote moeilijkheden die de onderwijzers bij het ophalen van de schoolgelden ondervonden⁴³. Dit gebruik leek eerder op deur aan deur bedelen. In 1828 nog klaagden onderwijzers uit het 2de district erover dat meer dan 1/4 van hun schoolgeld achterbleef⁴⁴. Te Millen slaagde de onderwijzer er niet in het schoolgeld te doen betalen met het gevolg dat hij zijn post verliet⁴⁵. Voor de chaos die er op onderwijsgebied in het begin van de behandelde periode heerste, kan Lummen model staan. Er waren hier vijf lieden die in de winter een schooltje openhielden om wat bij te verdienen. Om de haverklap verwisselden de kinderen van school, wanneer ze b.v. in een ander schoolgeld ten achter waren⁴⁶. Om dergelijke wan-toestanden te vermijden ging men langzaam over tot de inzameling van de schoolgelden door een speciaal comité of door de gemeenteontvanger⁴⁷. Luidens art. 52 van de instructie van 1821 moesten de inspecteurs er bij de gemeentebesturen op aandringen, fondsen op te richten waaruit o.m. het schoolgeld aan de onderwijzer kon worden verstrekt, zodat het hem niet meer onmiddellijk door de ouders moest gegeven worden. Deze formule bood nog bijkomende voordelen. De opbrengsten lagen hoger, omdat storingen vermeden werden, wat maakte dat ze deels konden aangewend worden voor andere doeleinden, zoals de aankoop van leerboeken en didactisch materiaal. Wanneer

42. In 1826 werd te Horpmaal het schoolgeld van 35 cts op 24 cts gebracht: het aantal leerlingen steeg van 34 tot 56. Bollaert tekent hierbij aan dat de ijver van de onderwijzer hierdoor verdubbelde: R.A.M., O.A., 203.

43. R.A.M., P.A., *Verbaal van de gouverneur 29 november 1815*, nr. 1.

44. Algemeen jaarlijks verslag 2de district: R.A.M., O.A., 209.

45. Verslag 8ste district: R.A.M., O.A., 195.

46. A. Frederix aan Pillera, 24 december 1819: R.A.M., O.A., 59, nr. 4. Andere klachten waren er te Wijnandsrade en Lanaye.

47. Te Bilzen, Diepenbeek, Halen, Lummen, Munsterbilzen en Stevoort.

de gemeente een schoolfonds oprichtte dat ten dele door de schoolgelden gespijsd werd, ontving de onderwijzer een maandelijks schoolgeld uit handen van de penningmeester van het comité, dat dit fonds beheerde. Het gemeentebestuur van Voerendaal ging in zijn ijver duidelijk te ver. In 1819 besloot de gemeenteraad, van ouders van kinderen tussen 6 en 14 jaar, de armen uitgezonderd, klassikaal een schoolgeld te vorderen, variërend van 12,5 cts tot een halve gulden, ongeacht het feit of de kinderen naar school gingen of niet⁴⁸. De gemeente beschikte op die manier over een vast fonds, waaruit allerlei onkosten voor de school konden voldaan worden. Deze regeling, die neerkwam op een personele belasting, moest door de Gedeputeerde Staten en door de koning goedgekeurd worden, wat op het eind van het jaar gebeurde⁴⁹. De formule bleek echter niet haalbaar. In 1824 liet men ze varen voor een uniform en vrijwillig schoolgeld per schoolgaand kind. Het aantal leerlingen viel terug op de helft⁵⁰!

Vermelden we bij wijze van slot nog dat niet overal schoolgeld geheven werd. In sommige gemeentelijke scholen was het onderwijs kosteloos⁵¹, zoals uiteraard ook in die scholen die uitsluitend voor armenkinderen bestemd waren.

d) *Vrije woning of woningvergoeding*

De Franse onderwijswetgeving, die de gemeenten de verplichting had opgelegd te zorgen voor de huisvesting van hun onderwijzer, bleef dode letter. In 1818 stelde, in het arrondissement Maastricht slechts 31 % van de gemeenten waar onderwijs gegeven werd, voor hun onderwijzer een woning beschikbaar; in het arrondissement Hasselt was dat in 28 % van de gemeenten het geval⁵². Wat dit precies inhield, is overigens niet duidelijk. Daar er in de Franse tijd op onderwijsvlak weinig positieve initiatieven waren genomen, mogen we aannemen dat de gesteldheid van die woningen weinig verschilde van die uit de 18de eeuw. De schoolmeesters waren dikwijls koster en bewoonden in die functie het kosterhuis of een verlaten kapelanij. Vrije onderwijzerswoningen in de strikte zin zouden pas na 1815 gehuurd, aangekocht of gebouwd worden. In de regel verenigde het schoolgebouw

48. Zitting van de gemeenteraad, 2 april 1819 : R.A.M., O.A., 38, nr. 2.

49. K.B. 7 november 1819, nr. 50 : R.A.M., O.A., 55, nr. 4.

50. Verslag 2de district : R.A.M., O.A., 199-200.

51. Te Meerssen, Melick, Heijen (gem. Bergen), Neeritter, Hasselt, Helshoven (gem. Hoepertingen), Echt, Beek, Amstenrade en Valkenburg.

52. Cfr. bijlage 2.

lokaal en woning. Volgens de tabel die een vergelijking maakt tussen het jaar 1817 en 1828 zouden in die periode 95 onderwijzerswoningen vernieuwd of gebouwd zijn ⁵³. Hoe deze woningen er uitzagen kan uit bijlage 7 afgelezen worden. Een woning was altijd een extraatje voor de onderwijzer, omdat een belangrijke post van uitgave, nl. aankoop of huur, wegviel. Daarbij kwam nog dat bij een woning dikwijls een tuin en eventueel enkele stukken landbouwgrond gevoegd waren, waarop de onderwijzer zelf wat groenten kon kweken; de opbrengst daarvan kan echter moeilijk berekend worden. In enkele gevallen ontving de onderwijzer van de gemeente een vergoeding voor het ontbreken van een woning ⁵⁴. Elders woonde de onderwijzer bij zijn ouders in of bezat hij zelf een woning. De onderwijzerswoning werd dan in zijn voordeel verhuurd ⁵⁵.

e) Vergoeding voor het armenonderricht

We vermelden reeds dat het overal gebruikelijk was de armen gratis te onderwijzen. Van de gemeente ontving de onderwijzer hiervoor een schadeloosstelling in de vorm van een gemeentelijke wedde of in natura ⁵⁶. In het totale inkomen vallen deze bedragen te verwaarlozen. De toelagen ondergingen in de jaren 1817-1830 weinig veranderingen ⁵⁷. Ook de armenbesturen kwamen soms tussenbeide. De onderwijzer ontving dan een geringe som uit de armenkas ⁵⁸, ofwel werd het schoolgeld door het armenbestuur betaald ⁵⁹, of door de gemeente ⁶⁰.

53. Deze tabel vindt men in: R.A.M., P.A., 1353, *Verbaal van de gouverneur 28 augustus 1829*, nr. 4.

54. B.v. te Venray en Meeuwen.

55. B.v. te Kerniel en Velden (gem. Arcen en Velden).

56. B.v. te Born, Buchten en Herkenbosch. In Maasniel de opbrengst van een stuk land. In het 3de district lag deze vergoeding dikwijls besloten in de opbrengsten van het kosterambt. In het 5de district was het gebruikelijk dat aan de onderwijzer-koster vergoedingen in koren werden gegeven: b.v. te Beverlo, Oostham, Kwaadmechelen en Wijchmaal.

57.

district	1824	1826	1828
I	369,6	215	425
II	56	81	184
III		203	303,91
IV		80	93
V		198	243
VI		62	75
VII		16	16
VIII		124	173

58. B.v. te Kessel en Geisteren.

59. B.v. te Helden.

60. B.v. te Amstenrade.

Het Bureau van Weldadigheid van Borgloon gaf aan twee kluizenaars te Helshoven (gem. Hoepertingen) een schoollokaal, bij de kluis gelegen, om er aan de armen kosteloos onderwijs te verstrekken. Te Brustem en te Borgloon kregen de onderwijzers van dat Bureau een woning aangeboden. Ook te Tongeren zorgde het armenbestuur voor de huisvesting van de onderwijzer van de armenschool. Te Kanne ontving de onderwijzer van oudsher een bepaalde som uit een stichting; ook de kapelaan van Nerem kon rekenen op een gering bedrag uit een stichting. Soms waren het particuliere notabelen die voor het kosteloos armenonderricht een vergoeding betaalden⁶¹. Veel van deze gebruiken vonden hun oorsprong in de 18de eeuw en vroeger; ze verdwenen langzaam voor meer eenvormige regelingen.

f) *Provinciale vergoedingen*

Vanaf 1826 deden de Gedeputeerde Staten een eerste stap tot invoering van een provinciale wedde. Uit de jaarlijkse provinciale subsidies voor onderwijszaken werden vanaf dat jaar geringe toelagen verleend aan verdienstelijke onderwijzers wier inkomen te laag was. Dit gebeurde slechts op voorstel van de inspecteurs. In 1826 genoten 25 onderwijzers van een provinciale vergoeding, gaande van f 60 tot f 15, voor een totaal bedrag van f 935. Tijdens de volgende jaren werden de uitkeringen eenvormiger: van f 20 tot f 35. In 1827 ontvingen 36 onderwijzers een vergoeding, voor een bedrag van f 960; in 1828: 36 onderwijzers, voor een bedrag van f 855; in 1829: 38 onderwijzers, voor een bedrag van f 805. In 1830 steeg de totale som tot f 1150 en deelden reeds 57 onderwijzers in dit bedrag⁶².

g) *Andere vergoedingen als onderwijzer*

De hier bedoelde vergoedingen hadden veel te maken met het kostersambt. Het is niet altijd even duidelijk of ze bedoeld waren als beloning voor het verstrekte onderricht. Zo bleef het gebruik voortleven dat de onderwijzer (-koster?) jaarlijks van elk huisgezin een schoof graan of een brood ontving. Te Swolgen (gemeente Maasbree) brachten de inwoners jaarlijks f 100 samen voor de onderwijzer. Ook te Grubbenvorst gebeurde dat. Elders, zoals te Beesel, ontving de onderwijzer jaarlijks een bepaalde hoeveelheid vruchten. Ook deze gewoonten zouden langzamerhand verdwijnen.

61. B.v. graaf de Renesse te 's-Herenhelderen, baron de Keverberg te Halen (3de district).

62. Stukken: R.A.M., O.A., 118, nr. 24; 116, nr. 18; 117, nr. 13; 119, nr. 12; 120, nr. 3; 121, nr. 20; 123, nr. 5; 124, nr. 5; 126, nr. 4; 129, nr. 11.

h) *Het totale inkomen*

Deze paragraaf lijdt, evenals de voorgaande, onder een gebrek aan volledige gegevens. Vermoedelijk bereikte het totale inkomen reeds vroeg een punt van evenwicht. Tot deze vaststelling komen we bij de berekening van het gemiddelde inkomen, althans waar dat mogelijk is⁶³. Met uitzondering van het 4de district schommelde het bedrag waarop een onderwijzer gemiddeld kon rekenen rond de f 200 (bijlage 8). Van belang is evenwel niet dat het gemiddelde weinig veranderde, maar wel dat het aantal onderwijzers wier inkomen de hoogte inging, toenam. Een bevestiging van deze ontwikkeling krijgen we uit een vergelijking tussen de vaste opbrengsten die aan het gemeentelijk onderwijs verbonden waren in de jaren 1817 en 1828. Op het moment dat de Jury met haar werkzaamheden begon, zorgden 81 onderwijzers voor een provinciaal gemiddelde van f 65. Elf jaar later konden reeds 148 onderwijzers rekenen op een gemiddelde van f 132. Hoe dit gemiddelde geografisch gespreid was, kunnen we aflezen uit volgende tabel. Hierbij zij wel opgemerkt, dat het cijfer in de 4de kolom het percentage aangeeft waarmee de gemiddelde uitgave per gemeente steeg.

district	1817	1828	stijging in %
I	21	186	785
II	62	167	154
III	92	162	76
IV	57	85	49
V	72	108	50
VI	30	104	247
VII	66	63	— 4
VIII	23	85	270
provincie	65	132	103

63.

district	1826	1828	1829	1830
I	?	?	?	?
II	224	200	210	204
III		233	228	
IV		115	148	145
V	?	?	?	?
VI		210	209	202
VII		168	150	200
VIII		?	?	?

De verhoging van het inkomen deed zich ongelijkmatig en niet gelijktijdig voor. Dit is het geval voor elke vernieuwing. Een gevoelige verbetering van het inkomen kwam in de aanvang slechts voor in enkele gemeenten ; na verloop van tijd werd dit voorbeeld door meerdere gemeenten nagevolgd. De eerste fase kan in de jaren 1820 tot 1824 gesitueerd worden, met uitzondering van het 7de district, waar ze pas in 1826 ingezet werd. De tweede fase wordt gekenmerkt door een stabilisatie en zelfs een daling van het gemiddelde. Bij de interpretatie ervan moeten we dus wel oppassen voor overhaaste conclusies.

Hetzelfde is ook van toepassing op de evaluatie van dit inkomen. Op de vraag wat het bedrag dat dit inkomen weergeeft betekende, kan een afdoend antwoord niet gegeven worden. Men dient vooreerst te letten op individuele verschillen. De bedragen zijn onderling moeilijk vergelijkbaar. Een voorbeeldje om dat te illustreren. Ongehuwde onderwijzers, als A. Busch te Susteren en Wessels te Sittard, hadden een inkomen van f 300. Met hetzelfde bedrag moest de onderwijzer van Stevensweerd instaan voor zijn vrouw en vier kinderen. Bovendien was de koopkracht in deze jaren aan sterke schommelingen onderhevig. Voegen we hierbij nog dat we niet van alle onderwijzers weten in hoeverre ze over kosteloze huisvesting beschikten, en wat dit betekende in het huishoudelijke budget. Noch weten we hoe de onderwijzers zichzelf van voedsel voorzagen, b.v. uit een moestuintje of een stuk grond dat ze buiten de schooluren bewerkten. Al deze bedenkingen maken de vraag naar de waarde van het inkomen weinig relevant. We mogen niet vergeten dat de aangegeven bedragen minima-inkomens zijn. Vast staat, dat slechts enkele onderwijzers over een inkomen beschikten dat hen in staat stelde de eindjes aan elkaar te knopen zonder naar andere baantjes te moeten uitzien. In de eerste plaats gold dit voor de onderwijzers die aan de rijkslagere scholen en aan de stadsscholen van Sittard, Maaseik, Weert en Sint-Truiden verbonden waren. In Venlo ging één van de stadsonderwijzers zelfs lopen met een inkomen van f 800 en een ander met een van f 500. Op het platteland konden de onderwijzers van zulke bedragen slechts dromen. Met uitzondering van het eerste, vijfde en achtste district genoten zeven onderwijzers een inkomen dat behoorlijk kan genoemd worden⁶⁴. Het aanzien van

64. Het inkomen van een hoofdonderwijzer van een rijkslagere school bedroeg minimum f 600. Het minimum voor het platteland lag zeker lager omdat de onderwijzers konden rekenen op bijkomende inkomsten uit een tuintje of een lapje grond. In 1820 vroeg een onderwijzer uit het Noorden, die voor de vacature te Amstenrade solliciteerde, een minimum-inkomen van f 400, een bedrag dat alle verhoudingen in aanmerking genomen, als een behoorlijk inkomen kan beschouwd worden. Enkel de onderwijzers van Echt, Broekhuizen, Blerick (gem. Maasbree), Mook, Venraij, Halen en Jeuk konden hierop rekenen.

deze onderwijzers steeg evenredig met hun inkomen, zodat we van een onderwijzerselite mogen gewagen. De overige onderwijzers waren, om tot een behoorlijk bestaan te komen, op zijn minst aangewezen op andere beroepen. Nog meer is dit van toepassing op de bijzondere onderwijzers, van wie slechts enkelen de status van hun collega's uit openbaar onderwijs evenaarden ⁶⁵.

Het ambt dat het meest samen met dit van onderwijzer uitgeoefend werd, was dat van kosten-organist. Alhoewel beide functies in het begin in elkaars verlengde lagen, werd de scheiding tussen beide naar 1830 toe duidelijker. In de wedde die de kosten van de gemeente of de kerkfabriek ontving lag doorgaans de verplichting besloten ook te zorgen voor het onderwijs van de jeugd. Dit heeft tot gevolg dat deze vergoedingen meegerekend zijn in de bedragen die het inkomen van de onderwijzer weergeven ⁶⁶. In de lijst van de onderwijzers die in 1817 door de onderintendant van Roermond voor een rijkswedde werden voorgesteld, kwamen 27 kosten voor ⁶⁷. Negen onder hen betrokken enkel uit dit ambt een inkomen, vijftien werden voor hun bezigheden als kosten beter gehonoreerd dan voor hun activiteiten op onderwijsgebied, slechts voor twee was het onderwijs financieel interessanter. In dat jaar ontving de onderwijzer-kosten voor het onderwijs een gemiddelde vergoeding van f 60, als kosten echter f 132. De verbetering van het inkomen van de onderwijzer in de volgende jaren heeft deze verhouding zeker gewijzigd. Het aantal 'begoede' onderwijzers steeg, zeker wanneer we de inkomsten uit de kosten aan het inkomen van de onderwijzer zouden toevoegen. Daar echter gegevens ontbreken, tasten we wat dat betreft in het duister. Alhoewel met de overgang van het hoofdelijk naar het klassikaal systeem de band kosten-onderwijzer minder verantwoord werd, bleek een volledige splitsing om financiële redenen niet haalbaar. Meer nog, in sommige gemeenten, als Neeroeteren en Neeritter, werden beide ambten verenigd om de onderwijzer een behoorlijk inkomen te verzekeren ⁶⁸. Te As werd de voorlopige onderwijzer afgezet omdat hij niet in staat bleek te zijn

65. We kunnen slechts het gemiddelde inkomen van de bijzondere onderwijzers uit het 2de district berekenen. Het daalde van f 52 in 1826 tot f 45 in 1830, mede door de afname van het aantal bijzondere scholen ten voordele van de openbare scholen. Bekende bijzondere onderwijzers waren P.J. van de Loo te Hechtel en P. Neven te Wellen.

66. In 1830 nog werd in de jaarverslagen van de inspecteurs geen onderscheid gemaakt tussen beide.

67. R.A.M., P.A., 919, *Verbaal gouverneur 22 maart 1817*, nr. 34.

68. Verslag 4de district : R.A.M., O.A., 203.

het ambt van koster uit te oefenen. De onderwijzer was doorgaans ook verplicht een aanvullend inkomen te zoeken in de landbouw, wat op zijn beurt weer een nadelige invloed had op het schoolgaan van de kinderen. In al deze toestanden, waarin het moeilijk valt oorzaak en gevolg te scheiden, zou heel wat verbetering komen.

Overschouwt men de inkomenssituatie in haar geheel, dan constateert men een gevoelige verbetering, al was de toestand in 1830 nog verre van bevredigend. Ook constateert men dat de overheid in werkelijkheid niet altijd in staat was een vast omlijnde inkomenspolitiek te voeren. Voor het merendeel van de onderwijzers was een gewaarborgde loonschaal onbestaande en speelde de wisselvalligheid van de inkomsten een nefaste rol. Van belang is ook, dat het beeld van de onderwijzer als armoedzaaier plaats maakte voor een man met nieuw aanzien, waarvoor een betere bezoldiging ten dele verantwoordelijk was. Dat hij ook beter geschoold werd dan vroeger, kon dit aanzien alleen maar ten goede komen.

§ 2. Naar een grotere bekwaamheid

a) *Groei van de vraag naar geschoold personeel*

Om tot beter begrip te komen van wat in Limburg op het terrein van de opleiding van aspirant-onderwijzers en de scholing van gevestigde schoolmeesters verricht werd, gaan we even nader in op de gesteldheid van het onderwijzend personeel in het jaar 1822¹. De activiteiten van de inspecteurs inzake verbetering van de opleiding gingen gepaard met een reeks van saneringsmaatregelen, die de vraag naar personeel alleen maar kon doen toenemen.

In 1822 beschikte bijna 39 % van de gemeenten over geen enkele vorm van onderwijs dat de inspecteurs vermeldenswaard vonden². Deze gemeenten treft men vooral aan in het zuiden van de provincie³, dat reeds op het eind van de Franse tijd een achterstand in te lopen had. Pillera vond in het 1ste schooldistrict slechts 19 dorpsscholen de moeite van het vermelden waard. De toestand was er droevig; hij achtte het overbodig verder in details te treden. Op grond van persoonlijke contacten met de andere schoolmeesters kon de inspecteur zijn collega's in de Commissie verzekeren dat de andere scholen in dezelfde staat verkeerden. Hier zou niet vlug verandering in kunnen gebracht worden, zo besloot Pillera zijn eerste rapport. Uitzondering maakte hij voor de scholen van Voerendaal, Meerssen, Vaals, Heerlen en Valkenburg, die op aandringen van de Jury van behoorlijke en van rijkswege bezoldigde onderwijzers waren voorzien. De eerste indruk die Page van zijn district kreeg, was heel wat gunstiger. In 1822

1. Wat volgt kan als aanvulling dienen bij hoofdstuk III.

2. De schets van de onderwijssituatie is terug te vinden in het eerste rapport van elke inspecteur: R.A.M., O.A., 191.

3.

district	aantal gemeenten	gemeenten zonder onderwijs					
		1822		1825		1830	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%
I	44	22	50	20	45	15	34
II	38	2	5	1	2	1	2
III	30	2	6	2	6	1	3
IV	27	8	29	8	29	9	33
V	24	1	4	—	—	1	4
VI	33	13	37	16	45	16	45
VII	64	48	75	49	76	47	74
VIII	53	26	49	26	49	27	50
totaal	313	122	38	122	38	117	34

noemde hij het onderwijs in 1/4 van de scholen goed of zeer goed, wat wel een idee geeft van de bekwaamheid van de onderwijzers⁴. Het 3de district, dat ongeveer samenviel met het Franse arrondissement Kleef, leek op weg de gunstige verwachtingen te bevestigen, getuige de verslagen van Bloemarts⁵, die hier als corresponderend lid van de Jury reeds heel bedrijvig was. De onderwijzers van het 4de district waren allen met de nieuwe methode ingenomen, maar Van den Schoor moest toegeven dat hij geen enkele in staat achtte deze methode in te voeren. Voor het 5de district valt het moeilijk een globaal beeld van de bekwaamheid van de onderwijzers op te hangen. De Jury was er in geslaagd enkele onderlegde leerkrachten te doen aanstellen; bovendien was er reeds een onderwijzersgezelschap werkzaam. De cijfers voor het 6de en 7de district maken elke verklarende commentaar overbodig⁶. Het oordeel van Bollaert over de onderwijzers die hij in zijn districten aantrof, bleef ook in zijn volgende verslagen weinig vleierend. Een analoog beeld treedt naar voren uit de eerste rapporten van Schmalhausen en Danzmann, die beiden toezicht hielden over het 8ste schooldistrict, al hadden de activiteiten van de Jury hier plaatselijk succes gehad⁷.

Bekijken we de behoeften in de tijd, dan springt het hoog aantal vacatures in het oog⁸. Voor het merendeel ontstonden ze door het feit dat heel wat onderwijzers uit eigen beweging het onderwijs stopzetten en naar een ander beroep uitkeken. Elders werden de onderwijzers fysiek uitgeschakeld: ze werden oud en lieten het onderwijs over aan jongere krachten; elk overlijden schiep uiteraard een vacature. Naast deze eerder 'spontane' zuivering grepen sommige inspecteurs naar

4. Zeer goed: 4; goed: 10; middelmatig: 18; redelijk: 5; slecht: 17.

5. Tot die gemeenten waar de onderwijzer op zijn minst loffelijke pogingen aanwendde om zich te bekwamen, telde Bloemarts er 18 op een totaal van 30 in 1822: R.A.M., O.A., 191.

6.

	VI	VII
goed	—	—
tamelijk	1	3
middelmatig	6	8
gering-weinig	9	13
geen	8	3

7. Te Stokkem, Mechelen, Lanaken.

8. In de periode 1821-1830 ontstonden in het 1ste district 13, in het tweede 28, in het derde 24, in het 4de 13, in het vijfde 13, in het zesde 20, in het 7de 23, in het 8ste 21 (totaal 155), vacatures, die naar het oordeel van de inspectie moesten vervuld worden.

maatregelen die direct of indirect de onbekwame elementen troffen : 39 schoolmeesters werden wegens onbekwaamheid afgezet, 11 werden ontslagen wegens onbetamelijk gedrag⁹. Twee inspecteurs hebben zich hier doen opmerken : Page bewerkte het ontslag van heel wat onderwijzers, Bollaert nam in de hem toevertrouwde districten de sanering zo krachtig ter hand dat hij zijn prestige dreigde te verliezen.

Veel van dit eigenmachtig optreden van de inspecteurs werd mogelijk gemaakt door de instructie van 1821. Art. 10 opende de mogelijkheid maatregelen te nemen tegen onderwijzers die blijk gaven van wangedrag of van verregaande onkunde, zelfs al waren ze wettig fungerend. Dit statuut ontvingen zij die in het bezit waren van een akte of een bewijs van algemene toelating. Een dergelijk bewijs werd door de Commissie van Onderwijs uitgereikt aan de fungerende die aan de inspecteur van hun district een akte van speciale aanstelling en getuig-schriften van goed burgerlijk, zedelijk en godsdienstig gedrag konden voorleggen. Beschikten ze niet over een akte van speciale aanstelling, dan konden ze, op voordracht van de inspecteur en onder goedkeuring van het betrokken gemeentebestuur, toch een bewijs ontvangen. Dit bewijs gold slechts voor een tijd van maximum twee jaar ; vóór de afloop van die termijn moesten de onderwijzers zich bekwamen om met succes een examen voor de Commissie van Onderwijs te doorstaan. Ze ontvingen dan een akte van algemene toelating, die hen definitief de bevoegdheid tot lesgeven verleende, maar hierover later meer. De proefperiode van twee jaar werd in de najaarsvergadering van 1823 door de Commissie voor onbepaalde tijd verlengd¹⁰, waardoor de waarde van het bewijs steeg. De Commissie had geen andere keuze : de opschorting van de geldingskracht van de bewijzen zou van weinig realisme getuigen en de bestaande chaos op onderwijsgebied slechts doen toenemen. In november 1821 onderzocht de Commissie van Onderwijs de kandidaturen. De inspecteurs stelden in het totaal 225 onderwijzers voor¹¹. 248 onderwijzers, 4 huisonderwijzers en 19 onderwijzeressen ontvingen een bewijs, al was de Commissie wel van mening dat de laatstgenoemde categorie geen bewijs nodig had, vermits deze onderwijzeressen slechts kleine bewaarschooltjes hielden¹². Het aantal uitgereikte bewijzen lag dus hoger dan door de inspecteurs schriftelijk voorgedragen werd. Zij zullen er wel enkele mondeling

9. Cfr. bijlage 9.

10. R.A.M., *O.A.*, 109, nr. 15 ; cfr. ook R.A.M., *O.A.*, 99, p. 115.

11. R.A.M., *O.A.*, 103, nr. 4.

12. R.A.M., *O.A.*, 99, p. 31-39.

voorgesteld hebben ¹³. Wat hier van belang is : een aantal onderwijzers ontving geen bewijs omdat ze duidelijk onbekwaam waren ¹⁴, wat dus wel wijst op een zekere selectie, al is deze niet diepgaand geweest. Eén onderwijzer zag zich het statuut van wettig fungerende wegens wangedrag ontzegd. In 1822 stelde Pillera vast dat onder de weinige onderwijzers uit Maastricht die zich voor een bewijs aangeboden hadden, er nog heel wat waren die als volstrekt onbekwaam moesten beschouwd worden ¹⁵. Deze opmerking is ongetwijfeld op meer dan één onderwijzer van toepassing.

Eenmaal de bewijzen uitgereikt, kon de Commissie verschillende kanten uit : de onderwijzers voorbereiden op een examen of ze na verloop van de termijn doen afzetten. Onwettige onderwijzers kon ze het onderwijs ontzeggen. Tegen deze laatste groep kon de Commissie in de aanvangsjaren van haar bestaan weinig uitrichten, ingevolge het ontbreken van wettelijke bepalingen. Zo verschenen in april 1822 twee personen uit de gemeente Oirsbeek (2de district), die zonder toestemming van het gemeentebestuur en de Commissie een school hadden geopend, voor de rechtbank van eerste aanleg te Maastricht. Alhoewel het Openbaar Ministerie overtuigd was van hun schuld werden ze vrijgesproken omdat er geen strafbepalingen waren voorzien ¹⁶. Tijdens de najaarsvergadering van hetzelfde jaar nam de Commissie kennis van het K.B. van 25 juli 1822, dat overtredingen van de instructie van 1821 met geldelijke boeten sanctioneerde. In een begeleidend schrijven wees de minister er evenwel op, dat zeker in het begin met de nodige tact en voorzichtigheid diende opgetreden te worden ¹⁷.

Voortaan had de Commissie de bevoegdheid bewijzen en akten in te trekken in gevallen waar duidelijk van wangedrag en onbekwaamheid sprake was ¹⁸. Dit laatste is op bescheiden schaal gebeurd. Slechts

13. Zo ontvingen b.v. 10 onderwijzers uit Maastricht een bewijs, alhoewel hun naam niet op de lijst van kandidaten voorkwam ; anderen daarentegen behaalden op dezelfde vergadering een rang, waardoor ze van het bezit van een bewijs ontheven waren.

14. B.v. vier schoolmeesters uit het dorpje Mheer (1ste district) boden zich aan, geen enkel ontving een bewijs. Ook onderwijzers uit Bingelrade, Guttekoven (gem. Limbricht) en Susteren ontvingen er evenmin een. De onderwijzer van Herten (2de district) werd voorgesteld, kreeg geen bewijs wegens slecht gedrag en werd ontslagen. In 1826 keerde hij als onderwijzer terug, na in Roermond lessen gevolgd te hebben, en werd voor een tweede maal afgezet : R.A.M., *O.A.*, 207-210.

15. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 191.

16. Zitting van de rechtbank van eerste aanleg te Maastricht, 18 april 1822 : R.A.M., *O.A.*, 104, nr. 13.

17. Falck aan de Commissie, 9 augustus 1822 : R.A.M., *O.A.*, 106, nr. 3.

18. Art. 5 van het K.B. van 22 juli 1822.

vanaf 1827 maakte de Commissie van dit recht gebruik. Zij heeft 17 onderwijzers op die manier tot onwettig fungerenden gedegradeerd¹⁹. Een gerechtelijke vervolging kon slechts geschieden op aangifte van de gemeentebesturen. De Commissie maakte dan een proces aanhangig. Mij zijn 10 onderwijzers bekend die voor de rechtbank verschenen. Slechts één persoon werd vrijgesproken²⁰, de overigen werden doorgaans veroordeeld tot het betalen van f 10 en de kosten van de rechtspleging²¹. Voor de meesten betekende deze straf een zware last. Zij probeerden dan ook kwijschelding te bekomen, wat soms ook slaagde²². Naar wij vermoeden hebben de inspecteurs niet steeds gewacht tot het gemeentebestuur een klacht indiende. In meer dan één geval hielden deze besturen hun hand beschermend boven het hoofd van de betichte. Te Gingelom had de kapelaan volgens Bollaert de 'vermetelheid' zichzelf vanop de kansel van de kerk tot openbaar onderwijzer uit te roepen. De burgemeester, Surlet de Chokier, die verschillende malen stelling nam tegen de onderwijspolitiek van de regering en tegen Bollaert in het bijzonder, legde diens waarschuwingen naast zich neer. De kapelaan werd desondanks veroordeeld²³. Te Eben-Emaal werd in 1822 de voormalige huisonderwijzer te Maastricht, N. Namot, aangesteld tot openbaar onderwijzer. Zijn onderwijs droeg de goedkeuring weg van de inspectie; hij ontving zelfs een rijkswedde. In 1824 verkocht hij echter meer wijsheid in cafés dan in zijn school en maakte hij zich geregeld schuldig aan dronkenschap. Hij werd ontslagen en vertrok naar de naburige gemeente Wonck. Hier nam de burgemeester het niet zo nauw met de bestaande richtlijnen en benoemde hem tot onderwijzer. Dit kostte de onderwijzer een boete van f 10. Zich beroepend op art. 9 en 14 van de instructie wees de minister een verzoek om kwijschelding van de hand²⁴. Ook in Herk-de-Stad

19. In 1827: onderwijzers te Leveroy (gem. Nederweert), Weert, Maasniel, Heijen (gem. Bergen), Venlo, Vreeren, Wijlre, Put (gem. Schinnen); in 1828: Stramproy, Tongerlo, Maaseik, Horn, Helchteren, Hasselt; in 1829: Afferden (gem. Bergen), Halen (3de district) en in 1830: Elen. Onderwijzers die ontslagen werden moesten hun bewijs of akte terug inleveren: b.v. Jan Grispen te Thorn, Willem Langen te Diepenbeek.

20. Een vrouw uit Borgloon, die zich met wat handwerken had beziggehouden en niet met lager onderwijs: R.A.M., P.A., 1296, *Verbaal gouverneur 1 augustus 1828*, nr. 8.

21. Personen uit Elen, Gingelom, Schimmert, Wijlre, Zichen-Zussen-Bolder en Opgimbie; de onderwijzers van Herk-de-Stad (2) en te Wonck. Van twee is mij niet bekend of ze veroordeeld werden: nl. personen uit Neerharen en Boorse.

22. B.v. voor Schimmert en Wijlre.

23. Bollaert aan de Commissie, 6 december 1823: R.A.M., O.A., 110, nr. 14; de procureur des konings aan de gouverneur, 9 januari 1824: R.A.M., O.A., 110, nr. 15.

24. M.B. 25 juli 1826, nr. 115: R.A.M., O.A., 118, nr. 5.

weigerde de burgemeester in 1827 de twee bijzondere scholen in zijn gemeente te sluiten. Beide onderwijzers werden veroordeeld. Een van hen, J. Coninx, wierp zich als het ware voor de voeten van Bollaert neer, bad hem om vergeving en beloofde zijn eigen scholing voortaan meer ter harte te nemen. Ondanks het feit dat hij in hetzelfde jaar een rang behaalde, verklaarde de procureur zijn verzoek tot kwijtschelding niet ontvankelijk²⁵. In Elen had een wever zich met wat onderwijs beziggehouden. Daar van gemeentelijke zijde niets ondernomen werd, liet Van den Schoor de veldwachter een proces-verbaal opmaken²⁶. Wij stippen deze gevallen slechts aan om te onderstrepen dat het de Commissie van Onderwijs ernst was met de sanering van het onderwijs.

Vanuit de kring der inspecteurs gingen regelmatig stemmen op om het onderwijs nog strakker te reglementeren. In 1824 richtte Pillera zich, in een rondschrijven, tot enkele gemeentebesturen die een te grote onverschilligheid aan de dag legden; hij wees hen op hun onwettige handelwijze door onderwijzers te dulden zonder dat dezen in het bezit waren van een bewijs of een akte. Hij had dit lange tijd door de vingers gezien, maar nu vele jongeren in het bezit van een rang, werkloos op dit onderwijs moesten toezien, werd het tijd de schooltjes te sluiten. Deze brief bleef zonder enige uitwerking, wat Pillera de bedenking ontlokte dat volharding in de maatregelen tegen onwettige onderwijzers gewenst bleef²⁷. Bollaert wilde nog verder gaan. In 1825 oordeelde hij eindelijk het ogenblik gekomen om alle bewijzen in te trekken en om zelfs de scholen van al diegenen, die de oude leermethodes bleven toepassen, te sluiten²⁸.

Oude, onbekwame, maar vrome schoolmeesters liet men doorgaans ongemoeid. Men wachtte met het sluiten van hun scholen tot de betrokkene stierf of zijn ambt neerlegde²⁹. Een ander middel om het onderwijs in zulke scholen te verbeteren was het toevoegen van bekwame ondermeesters of assistenten³⁰. Krachtens bewijs fungerende leerkrachten werden in vele gevallen, bij gebrek aan beters, noodge-

25. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 206.

26. Algemeen jaarlijks verslag 4de district: R.A.M., *O.A.*, 194.

27. Algemeen jaarlijks verslag 1ste district: R.A.M., *O.A.*, 199. In deze portefeuille ook de betrokken brief.

28. Algemeen jaarlijks verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 200.

29. Vooral in het 3de district: o.a. te Venlo, Roermond, Gennep, Maasbree, de schooltjes in de gehuchten van Venray, Weert. De Jury had vroeger reeds het besluit genomen te Maastricht geen vacatures meer te vervullen: cfr. *supra*, p. 129.

30. Cfr. *infra*, p. 179-180.

dwongen geduld³¹. In andere plaatsen, vooral in de steden, stelden de inspecteurs het verdwijnen van hinderlijke bijschooltjes in uitzicht, wanneer eenmaal een goede openbare school was tot stand gebracht³². Soms gingen de onderwijzers van deze schooltjes in de nieuwe school op³³, ze legden hun functie neer of hun scholen verschenen in een andere gedaante : ze werden kleine bewaarschooltjes³⁴. De bloei van een behoorlijke gemeenteschool spoorde eerder uitzonderlijk de bijzondere onderwijzers aan zich aan te passen of hun school op te geven. De stadsonderwijzers te Venlo klaagden in 1820 over de rijkslagere school, die hun bestaan bedreigde³⁵. Inderdaad lag de markt voor hen niet gunstig. Wensten ouders voor hun kinderen behoorlijk onderwijs en vormde het hoge schoolgeld geen bezwaar, dan stuurden ze hun kinderen naar de rijkslagere school ; in het andere geval werden de kinderen naar een van de goedkopere bijzondere schooltjes gezonden. De bijzondere onderwijzers van Maastricht, die elkaar het licht in de ogen niet gunden, traden eensgezind op toen zij zich in hun broodwinning bedreigd voelden door de oprichting van een Lancasterschool voor armenkinderen waar, tegen de oorspronkelijke bedoeling in, ook betalende leerlingen werden opgenomen. De onderwijzer van deze school, de priester W. Heuvels, gaf onderwijs in een aan de stad toebehorend gebouw³⁶ en genoot gratis huisvesting. Bovendien ontving hij een ruime vergoeding voor het kosteloos onderwijzen van een 500-tal armenkinderen. Hij kon dus zijn schoolgeld lager plaatsen dan dit van de bijzondere onderwijzers, die enkel en alleen van dit schoolgeld moesten leven³⁷. De Jury kon zich met de zienswijze van de protesterende onderwijzers wel verenigen³⁸, maar Pillera merkte in zijn eerste verslag op dat de betrokken onderwijzers geen recht van spreken hadden zolang ze de inrichting van hun eigen schooltjes bleven verwarlozen³⁹. Het wegconcurreren van de talrijke bijschooltjes lag eerder in de lijn van de werking van de Jury ; in de periode van de Commissie nam deze politiek in belang af.

31. B.v. te Heerlen, Weert, Venlo.

32. B.v. te Elen, Susteren, Sittard, Maaseik en Hasselt.

33. B.v. te Maaseik, Stevensweert en Sittard.

34. B.v. de scholen van Wagemans te Weert en Corpeleyn te Maaseik.

35. L.H.A. Diederer en J. Heuman aan Schmalhausen, 18 oktober 1820 : R.A.M., *O.A.*, 97.

36. De augustijnenkerk.

37. Een aantal onderwijzers van Maastricht aan de Jury, 4 maart 1821 : R.A.M., *O.A.*, 88, nr. 8.

38. De Jury aan het Genootschap voor het mutueel onderwijs : R.A.M., *O.A.*, 88, nr. 8.

39. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 191.

De strijd die de Commissie meer dan eens tegen de onwettige schooltjes aanbond, werd nog gevoed door het feit dat deze schooltjes eerder de bloei van een nieuwe school in de weg stonden. Dit was, in tegenstelling met Maastricht en Venlo, eerder het geval op het platteland en in die steden waar de concurrentiemarkt heel wat beperkter was⁴⁰. Hasselt is in dat opzicht illustratief⁴¹. In deze stad moest Bollaert machteloos toezien hoe het bijzonder onderwijs door het stadsbestuur oogluikend toegelaten werd. In 1825 besloot hij deze kwestie ernstig aan te pakken; hij bestookte de vroede vaderen met een aantal brieven, waarin hij er op aandrong onmiddellijk alle onwettige schooltjes te sluiten en door een degelijk uitgebouwd lager onderwijs te vervangen. Tot dan keerden de meer vermogende ouders zich af van de openbare Lancasterschool, die voornamelijk door armenkinderen bevolkt werd, vermits er geen schoolgeld geheven werd. Luidens een eerste antwoord van het stadsbestuur was tegen de onwettige onderwijzers en onderwijzeressen opgetreden: vier scholen waren gesloten. In zijn volgende rapport moest Bollaert echter constateren dat de schooltjes bleven voortbestaan alsof er geen vuiltje aan de lucht was. Meer nog, de onderwijzers werden door het stadsbestuur op de hoogte gebracht van het bezoek van de inspecteur, ofwel enkele dagen voor de schijn gesloten. Deze tegenstand wekte herhaaldelijk de wrevel op van Bollaert. Waarschijnlijk heeft hij zich op het eind van 1827 tot de gouverneur gewend om in te grijpen en om het stadsbestuur op de vingers te tikken. De gouverneur droeg de meer gematigde Schmalhausen op om het geschonden blazoen van de Commissie van Onderwijs wat op te poetsen. Op 10 december bereikte deze met het stadsbestuur een overeenkomst: in de Capucijnenkerk, waar tot dan toe de jongensschool een onderkomen gevonden had, zouden lokalen worden ingericht voor een openbare burgersschool en een armenschool. Met de opening van deze scholen verdwenen alle onwettige schooltjes. Slechts in 1830 was het zover.

In sommige gemeenten verdween met de onderwijzer alle onderwijs⁴². In 1825 beschikten 72 % van de gemeenten uit de eerste vijf

40. B.v. te Achel, Heerlen, Stokkem, Donk, Maaseik, Nederweert en Beek.

41. Over wat volgt: de verslagen van Bollaert R.A.M., *O.A.*, 202, 203 en 208; *P.A.*, 1264, *Verbaal gouverneur 19 december 1827*, nr. 7; de correspondentie in de weinig kritische studie van C. DE BAERE, *Geschiedenis van het onderwijs te Hasselt onder het Hollandsch Bewind*, in: *Limburgsche Bijdragen*, jg. 11, 1913, p. 171-203.

42. Te Berbroek, Beverst, Boorseem, Borgharen, Borlo, Bunde, Cadier, Dilsen, Ellikom, Genoelselderen, Guigoven, Henis, Houtem, Kermt, Kessenich, Mechelen-Bovelingen, Meldert, Montenaken, Reppel, Schin-op-Geul, Strucht, Vliermaal, Wijer en Zepperen.

districten nog over hun onderwijzer uit 1822 ; in 1830 was dit percentage tot de helft gedaald. In de overige districten werd de zuivering het verst doorgedreven : in het 6de, 7de en 8ste district hielden respectievelijk 5, 4 en 7 onderwijzers tot 1830 stand.

District	Aantal gemeenten met school in 1822	% gemeenten met school in 1822 met dezelfde onderwijzer in :	
		1825	1830
I	22	77	
II	36	75	
III	28	78	
IV	19	78	
V	25	65	
VI	22	slechts 5 onderwijzers worden in 1830	
VII	16	» 4	» teruggevonden
VIII	27	» 7	» »

De daling van de gemiddelde leeftijd en de vervorming van de leeftijdsofbouw wijst op een aflossing van oudere door jongere, meer dynamische leerkrachten⁴³. Wat deze verjonging inhield, wordt duidelijk na de volgende paragraaf. In het bestaande korps werd het kaf van het koren gescheiden, wat op zich reeds een belangrijke kwaliteitsverhoging betekende. Een bijkomend voordeel was, dat jongeren niet zo vlug in het huwelijksbootje stapten of dat een eventuele gezinslast minder zwaar op het inkomen drukte, wat het euvel van een te geringe bezoldiging in de aanvangsfase sterk verminderde. Nieuwe onderwijzers moesten in het bezit zijn van een akte van algemene toelating, die kon bekomen worden door voor de Commissie van Onderwijs een examen te ondergaan. Zonder een dergelijke akte mocht niemand een school openen of dingen naar een opengevallen plaats (art. 14 van de instructie). Dit hield in dat de Commissie de sanering van het onderwijs moest laten vergezeld gaan van nieuwe vormen van bekwaming en opleiding. Wat op dit vlak verricht werd, wordt in de volgende bladzijden onderzocht.

b) *Uitbreiding van opleidings- en volmakingsmogelijkheden*

Opleiding van nieuwe en bijscholing van fungerende onderwijzers gingen hand in hand. De vorming van aspiranten had ten dele plaats

43. Cfr. *infra*, p. 344.

in de rijkskweekscholen buiten de provincie, ten dele in normaalcur-sussen die jaarlijks georganiseerd werden, en ten dele in modelscholen, waar ook de gevestigde onderwijzers terecht konden. Deze laatsten werden zoveel mogelijk in onderwijzersgezelschappen verzameld en begeleid.

1. Rijkskweekscholen

In 1816 richtte de regering van het Koninkrijk der Nederlanden op haar kosten twee kweekscholen op : voor de Noordelijke Provinciën werd Haarlem als vestigingsplaats aangewezen ; het Zuiden kreeg te Lier zijn eerste kweekschool. Afgestudeerden waren al vrij vroeg in de provincie werkzaam ¹. Hun invloed was niet gering en was vooral merkbaar in de hierna behandelde vormingsinstellingen.

2. Modelscholen

De rijkskweekscholen alleen konden aan de vraag naar geschoolde leerkrachten niet voldoen. Daarom keek de regering uit naar plaatselijke opleidingsinstituten. Een gelegenheid bood zich aan bij de oprichting van de rijkslagere scholen. We zagen reeds dat de Jury enkele jongelingen voor hun bekwaming naar deze scholen zond. Vanaf 1822 werd het hospiteren in goede lagere scholen meer systematisch aangepakt. In dat jaar kreeg de provincie jaarlijks f 600 toegewezen om reis- en verblijfskosten van aspiranten of van jonge onderwijzers, die zich in dergelijke scholen wensten te bekwamen, te vergoeden. Naast de rijkslagere scholen wees de minister nog drie andere scholen aan, die voor opname van zulke jongelingen konden instaan : de stadsscholen van Sittard en Sint-Truiden en de gemeenteschool van Voerendaal ². Gedurende de volgende jaren zouden ook in andere gemeenten en steden kweekschooltjes ontstaan, doch deze waren eerder van plaatselijk belang.

1. Uit Lier waren afkomstig : G. Stalenhoeff, onderwijzer aan de rijkslagere school te Venlo ; P.J. Van de Loo, bijzonder onderwijzer te Hechtel ; P.H. Rutten, assistent aan de rijkslagere school te Roermond en vanaf 1819 gemeentelijk onderwijzer te Stramproy ; J.J. Clemens, onderwijzer te Thorn ; H.C. De Greef, tijdelijk 2de onderwijzer aan de stadsschool van Sittard ; St. Van Hasz, tijdelijk ondermeester te Voerendaal. Uit de kweekschool te Haarlem : A. Meyer, tijdelijk assistent aan de rijkslagere school te Venlo, later stadsouderwijzer te Weert ; E. Viering, tijdelijk ondermeester aan de stadsschool te Sint-Truiden ; H.G. Kattenbusch, tijdelijk ondermeester te Vaals ; A. Mastenbroek, tijdelijk ondermeester aan de rijkslagere school te Maastricht ; J.H. van den Bos, tijdelijk ondermeester aan de stadsschool te Sittard ; P. Schreyen, ondermeester te Limbricht ; G. Ensink, tijdelijk onderwijzer aan de rijkslagere school te Roermond.

2. M.B. 18 mei 1822, nr. 15 ; R.A.M., *O.A.*, 105, nr. 1.

Het K.B. van 3 juni 1817 stelde de oprichting van scholen voor kinderen van 'ingezetenen en militaire beampten' in een aantal steden van de Zuidelijke Provinciën in het vooruitzicht³. Deze scholen stonden onder het onmiddellijk toezicht van het departement van Onderwijs. Het Rijk zorgde voor de eerste inrichting, de benoeming van het personeel en de bezoldiging van de hoofdonderwijzer. Het dagelijks bestuur over deze scholen werd waargenomen door een Commissie van Beheer en Toezicht, bestaande uit militairen en notabelen uit de stad waar de school gevestigd was. Over de belangen van de scholen trad deze Commissie in onmiddellijke correspondentie met de minister of met Van den Ende. Elke school omvatte dag- en avondonderwijs. Het eerste werd elke weekdag, behoudens een vrije middag per week, gehouden gedurende drie uren in de voormiddag en twee en een half in de namiddag. Op de avondschool werd voornamelijk aandacht besteed aan de Franse taal, vermits het Nederlands de voertaal was van de dagschool. Het aantal leerlingen werd voor de dagschool beperkt tot 50, om de bijzondere onderwijzers niet het gras voor de voeten weg te maaïen. Zoals zal blijken, overschreden alle rijkslagere scholen in Limburg vlug dit getal. In de dagschool werden kinderen van vijf tot zeven jaar opgenomen. Vanaf hun 10de jaar konden zij die de dagschool achter de rug hadden of nog volgden, in de avondschool terecht. Het aantal leerlingen mocht in deze school de 25 niet te boven gaan.

Wat het onderwijs zelf aangaat richtten de scholen zich naar wat door de rijkskweekscholen gepropageerd werd: klassikaal onderricht en de verspreiding van het Nederlands. De leerlingen werden in drie klassen ondergebracht. Jaarlijks werden de vorderingen van de kinderen ten overstaan van de Commissie van Beheer en Toezicht en andere belangstellenden onderzocht; daarop volgde een plechtige prijsuitdeling, waar dikwijls met de resultaten van een vernieuwd onderwijs gepronkt werd. Maandelijks kwam een lid van de Commissie een kijkje nemen naar de gang van zaken.

Met de oprichting van deze scholen streefde de regering verschillende doeleinden na. Ze wilde zorgen voor degelijk onderwijs voor de kinderen van de stedelijke burgerij en van de Noordnederlandse militairen die in het Zuiden werkzaam waren. Daarnaast wenste ze de rijkslagere scholen meer bij de onderwijshervorming te betrekken. Ze liet de scholen model staan voor datgene wat ze in het Zuiden

3. Stukken in R.A.M., O.A., 312. Om verwarring te vermijden zullen we in het volgend betoog steeds spreken van rijkslagere scholen.

nastreefde. Tevens konden de scholen uitgroeien tot instituten waar aspirant-onderwijzers opgeleid werden ⁴. Om nog beter aan deze verwachtingen te kunnen beantwoorden werden de scholen in 1826 hervormd. De Commissie van Beheer en Toezicht werden voor hun belangloze medewerking bedankt, ontbonden en vervangen door nieuwe, waarin het aandeel van de militairen teruggedrongen werd. Voortaan werden de scholen rijkslagere scholen genoemd ⁵.

In Limburg kregen drie steden een rijkslagere school toegewezen: Maastricht ⁶, Roermond ⁷ en Venlo ⁸. Van de werkzaamheden van de eerste twee kunnen we een goed beeld krijgen omdat het archief van de Commissies van Beheer en Toezicht bewaard is gebleven ⁹. Alvorens we overstappen naar de vraag of deze scholen aan hun bestemming hebben beantwoord, schetsen we in het kort hun levensloop. De uitstraling van de rijkslagere scholen is ten dele hiervan afhankelijk geweest ¹⁰.

Het K.B. van 23 december 1817 benoemde G. de Haan tot hoofd-onderwijzer te Maastricht, met een rijkswedde van f 600 ¹¹. De stad ontving een subsidie van f 3000 voor de inrichting van een gebouw dat de school kon herbergen. Om de instelling meer toegankelijk te maken voor de kinderen van de Maastrichtse burgerij, werd een van overheidswege bezoldigde huisonderwijzer in de Nederlandse taal aan de school toegevoegd. Een jaar later volgde de samenstelling van de Commissie van Beheer en Toezicht. Hierin zetelden drie hoofdofficieren, de burgemeester van de stad en Pillera, als afgevaardigde van de Jury en later van de Commissie van Onderwijs ¹². In 1826 verdween één militair uit de schoolcommissie en werd een andere als voorzitter vervangen door de gouverneur ¹³. Het had heel wat voeten in de aarde

4. M. DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot onderwijzer*, p. 240.

5. K.B. 18 maart 1826, nr. 11: R.A.M., O.A., 314.

6. K.B. 23 december 1817, nr. 77: R.A.M., O.A., 10.

7. K.B. 14 november 1818: R.A.M., O.A., 30.

8. K.B. 22 juli 1818, nr. 57: R.A.M., O.A., 22, nr. 3.

9. R.A.M., O.A., 309-411 voor Maastricht en 412-436 voor Roermond.

10. Over de drie scholen zijn ook in de literatuur gegevens voorhanden. In zijn studie over het lager onderwijs te Maastricht gaat S. Tagage uitvoerig in op de historie van de school aldaar: *Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1894-1840*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 98-99, 1962-1963, p. 276-297. In het kader van een doctoraalscriptie heeft P. Korsten de scholen van Roermond en Venlo belicht: *Het lager onderwijs in Noord-Limburg 1814-1830*, z.p., z.j., p. 64-70, 74-83.

11. Cfr. noot 6.

12. M.B. 27 november 1818, nr. 4: R.A.M., O.A., 312.

13. M.B. 29 april 1826, nr. 105: R.A.M., O.A., 117, nr. 1.

vooraleer een geschikt lokaal gevonden was¹⁴. Begin 1819 — het juiste tijdstip valt niet te achterhalen — mocht de school eindelijk haar poorten openen. Zij heeft steeds gekampt met een tekort aan voldoende bevoegd personeel. 1820 was een eerste crisisjaar. Door de ziekte van hoofdonderwijzer De Haan boerde de school achteruit. De onderwijzer moest zich bovendien, bij gebrek aan een tweede leerkracht, laten bijstaan door leerlingen uit de hoogste klas, wat het onderwijs niet ten goede kwam. In september 1820 wendde de Commissie zich tot Van den Ende met het verzoek een ondermeester te benoemen¹⁵. Tegelijk met J. Laukens, die de inmiddels overleden De Haan verving, werd een tweede onderwijzer aangesteld¹⁶. Deze heeft niet lang in de school verbleven. Samen met L.H.A. Diederens, die in 1823 ondermeester werd, heeft J. Laukens de school nieuw leven ingeblazen. De bloei van de school lijkt nauw met deze figuren verbonden te zijn geweest. In 1821 overschreed de school de limiet van 50 leerlingen, om in 1829 een voorlopig maximum van 175 te bereiken¹⁷. Deze stijging noopte tot uitbreiding. In 1823 werden de meisjes in een afzonderlijk lokaal ondergebracht met een eigen onderwijzer: J. Retel¹⁸. Vanaf 1828 was ook een onderwijzeres in de meisjesschool werkzaam. Zij stond in voor het onderricht in het Frans en het aanleren van vrouwelijke handwerken, waardoor meer aandacht besteed werd aan de eigen eisen die het onderwijs voor meisjes stelde¹⁹. Tot 1823 kende de avondschool bij de bevolking slechts een gering succes. Pillera weet dit aan het ongelegen uur, het laag gehalte van het onderricht en de

14. De inrichting van de gebouwen ging de eerste subsidie van f 3.000 te boven. Een K.B. van 23 maart 1821, nr. 70 verleende een supplement van f 1.535: R.A.M., O.A., 312.

15. De Commissie aan Van den Ende, 9 september 1820: R.A.M., O.A., 312.

16. M.B. 25 december 1820, nr. 6: R.A.M., O.A., 83, nr. 6.

17. Evolutie van het aantal leerlingen:

	1821	1822	1823	1824		
Jongensschool	39 36 51	52 55 52 63	60 62 64 64	64 69 75 79		
Meisjesschool			17	22 26 31 34		
Avondschool	15 14 11	10 12 9 7	8 9 9 12	22 24 23 22		
	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Jongensschool	69 69 70 71	71	70	86 96 96 101	100	90 82 76 57
Meisjesschool	35 38 39 42	44	50	62 74 76 79	75	75 78 76 75
Avondschool	22 22 21 18	20	20	30 32 28 31	30	9 11 11 7

Bron: lijsten van schoolgelden: R.A.M., O.A., 375-377.

18. M.B. 16 december 1823, nr. 1: R.A.M., O.A., 110, nr. 9.

19. R.A.M., O.A., 316.

hoge kosten ²⁰. Door een verlaging van het schoolgeld en de aanstelling van L.H.A. Diederer ²¹ won het avondonderwijs aan belang. Op het eind van 1828 werd Diederer eervol ontslagen en naar de rijkslagere school te Doornik overgeplaatst ²². Het leerlingenaantal viel terug tot zeven. Het jaar tevoren werden twee nieuwe schoollokalen bijgebouwd en een vierde klas voor jongens van twaalf jaar en ouder ingericht. Deze uitbreiding verliep niet zonder kleerscheuren : pas in 1834 werd met het stadsbestuur een definitieve regeling getroffen ²³. Mede door het gebrek aan geschikte lokalen leed de school op het einde van de jaren '20 onder de slepende ziekte van de hoofdonderwijzer, die soms weken aan een stuk niet in staat was les te geven. Van den Ende beloofde twee onderwijzers van de rijkslagere school te Brussel naar Maastricht over te plaatsen ; geen van beiden kwam opdagen ²⁴. Retel nam de jongensschool van Laukens over, waardoor de meisjesschool in moeilijkheden kwam. Over deze onderwijzer waren de ouders niet te spreken. Hij trad zo streng op dat heel wat ouders het vertrouwen in de school verloren en hun kinderen terugtrokken ²⁵. Na het overlijden van Laukens deed de Commissie een beroep op de voormalige ondermeester Diederer om de school uit het slop te halen. Daar zou hij de volgende jaren uitstekend in slagen, doch dit valt buiten de door ons behandelde periode.

De keuze van Venlo en Roermond als vestigingsplaatsen van een rijkslagere school was een gevolg van de gunstige voorwaarden die beide steden te bieden hadden ²⁶. In Roermond slaagde Bloemarts, in zijn functie van corresponderend lid van de Jury, erin het stadsbestuur te overhalen om het voormalige klooster van de Penitenten voor de school af te staan ²⁷. Deze blijken van goede wil bleven niet onbeantwoord. In november 1818 kreeg de stad haar rijkslagere school en een subsidie van f 2.000 om in het klooster schoollokalen in te richten. Slechts na twee jaar, op 1 mei 1820, was men zover dat de school kon geopend worden. R.H. Pieters werd hoofdonderwijzer, met een rijks-

20. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 194.

21. Cfr. noot 18.

22. R.A.M., *O.A.*, 125, nr. 5.

23. S. TAGAGE, *op. cit.*, p. 289.

24. Van den Ende aan de Commissie van Beheer en Toezicht, 26 maart 1830 : R.A.M., *O.A.*, 318 ; Van den Ende aan de Commissie van Beheer en Toezicht, 25 november 1829 : R.A.M., *O.A.*, 317.

25. R.A.M., *O.A.*, 318.

26. Cfr. de correspondentie tussen de gouverneur en de stedelijke besturen in het provinciaal fonds van R.A.M.

27. Bloemarts aan de gouverneur, 6 oktober 1818, nr. 5 : R.A.M., *P.A.*

wedde van f 600²⁸. De school kende een veelbelovende start. De Commissie van Beheer en Toezicht, waarin geen enkele militair zitting had, toog zo vlijtig aan het werk, dat ze door Van den Ende en minister Falck voor haar eerste succes werd gelukgewenst²⁹. Om de grote toeloop van leerlingen te kunnen opvangen was al vlug een tweede onderwijzer noodzakelijk, vooral voor het onderwijs in het Frans³⁰. In 1822 kwam Van den Ende reeds aan dit verlangen tegemoet. G. Ensinnck, leerling in de kweekschool te Haarlem, werd door de hoofdinspecteur persoonlijk geëxamineerd en voldoende bekwaam bevonden om voor het onderwijs in het Frans in te staan³¹. De hoofdonderwijzer kreeg zijn 18jarige broer, Jan Pieters, als ondermeester toegevoegd. Daar hij nog niet over de nodige ervaring beschikte, werd hij door Van den Ende uitgenodigd enige tijd in de kweekschool te Haarlem te verblijven³². Of hij dit gedaan heeft, is niet zeker; in de verslagen van Bloemarts wordt er althans geen melding van gemaakt. De nieuwe onderwijzers werden door de stad bezoldigd. Door het vertrek van Ensinnck, in 1824, werd het onderricht in het Frans enige tijd gestaakt³³. De benoeming van de bijzondere onderwijzer Foucquet zou in de avondschool weinig verbetering brengen. In 1830 telde ze slechts twee leerlingen meer, met uitzondering van de kwekelingen en assistenten³⁴. Het onderwijs bleef er gebrekking. De dagschool daarentegen kende een nooit tanende bloei, wat Bloemarts herhaaldelijk toeschreef aan de gebroeders Pieters³⁵.

28. M.B. 28 april 1920: R.A.M., *O.A.*, 40, nr. 3.

29. Van den Ende aan de Commissie van Beheer en Toezicht, 21 september 1821, nr. 784; Falck aan de Commissie, 20 juni 1820, nr. 9: R.A.M., *O.A.*, 413.

30. Aantal leerlingen:

	1822	1823				1824				1825			
dagschool	130	128	140	142	145	145	163	169	156	155	170	157	156
avondschool		9			2	8							
	1826			1827				1828			1829	1830	
dagschool	175	164	133	128	124	125	127	126	126	123	119	130	120
avondschool			22										

dag- + avondschool

31. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 191.

32. Van den Ende aan de Commissie, 6 augustus 1823: R.A.M., *O.A.*, 413.

33. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 199.

34. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 215.

35. Cfr. over beide onderwijzers en hun activiteiten op onderwijsgebied: J.M. JANSSEN, *Ter nagedachtenis R.H. Pieters, J. Pieters*, in: *Limburg's jaarboek*, dl. 1, 1894, p. 30-38.

Het stadsbestuur van Venlo, met Bloemarts aan het hoofd, heeft zich steeds de toekenning van de school waardig getoond. In 1818 bood ze de gebouwen van het oud college aan en voegde ze bij de rijks-subsidie van f 2.000 een stadstoelage van f 1.500, om de gebouwen in de gewenste staat te brengen. Om verdere onkosten te bestrijden verleende ze jaarlijks nog een subsidie van f 800. Voor de post van hoofdonderwijzer werd een kwekeling uit Lier beroepen : G. Stalenhoeff³⁶. In 1820 volgden nog twee onderwijzers : H. Meerman van der Horst, voor het Frans en de 3de klas, en J.H. Heman, die de hoofdonderwijzer in de overige klassen zou assisteren. Beiden werden door de stad bezoldigd. De financiële tussenkomst van de stad maakte dat de school zelfbedruipend werd en minder van het Rijk afhankelijk was dan de overige twee. Ofschoon de school een analoge start nam als die van Roermond³⁷, heeft Bloemarts er zich nooit in zo'n lovende woorden over uitgelaten als hij deed voor Roermond. Met name over Meerman van der Horst was hij niet steeds tevreden, mede omdat deze zijn klas niet alleen aankon en een assistent nodig had. Bloemarts drong er herhaaldelijk bij Van den Ende op aan er een te benoemen. Pas in 1827 ging deze op het verzoek in en benoemde een zekere B. Gillesen, die echter nog in hetzelfde jaar overleed³⁸. Zijn opvolger vertrok na enkele maanden en het onderwijs in het Frans begon weer te sukkelen, terwijl de goede orde ver te zoeken was. In 1829 begon de school in haar geheel af te takelen. De onderwijzers verloren alle achting bij de ouders, Stalenhoeff door zijn barse omgang met de kinderen, die hij soms mishandelde, Meerman van der Horst doordat hij teveel naar de fles greep³⁹.

Hebben de rijkslagere scholen in Limburg beantwoord aan de verwachtingen die aan de oprichting ervan ten grondslag lagen ? Hebben onderwijzers hun onderricht meer doen lijken op dat van deze scholen en werd in de rijkslagere scholen aan scholing en opleiding van leerkrachten gedaan ?

Of de school te Maastricht een stimulerende invloed heeft gehad op het onderwijs in de stad, valt moeilijk uit te maken. Slechts weinig

36. M.B. 20 maart 1819, nr. 4 : R.A.M., *O.A.*, 37, nr. 4.

37. In 1822 reeds 166 leerlingen.

	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
dagschool	142	126	136	91	116		107	98
avondschoon	25				23		24	

38. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 211.

39. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 215.

onderwijzers voelden zich bedreigd door deze instelling, die de leerlingenmarkt nauwelijks aantastte. In 1824 constateerde Pillera dat in het bijzonder onderwijs meer en meer de invloed van de rijkslagere school merkbaar werd ⁴⁰. De inspecteur nam inderdaad in enkele scholen een vooruitgang waar die, getuige zijn verslagen, tot 1830 aanhield. Mogelijk was dit eerder toe te schrijven aan de overplaatsing van het onderwijzersgezelschap van Maastricht naar de gebouwen van de rijkslagere school ⁴¹. In 1821 heette de toestand van het onderwijs nog hopeloos ⁴²; in 1829 noemde Pillera het onderwijs van acht bijzondere onderwijzers goed: juist zij die van het in 1826 opgeheven onderwijzersgezelschap hadden deel uitgemaakt. Toch hebben een aantal onderwijzers uit het latere Belgisch-Limburg enige tijd in de school verbleven. Enkel onder hen zouden zelf een modelschooltje leiden ⁴³.

In het verslag dat Bloemarts tijdens de paasvergadering van 1822 uitbracht, benadrukte hij het grote belang van de rijkslagere scholen in zijn district, zowel voor het onderwijs in de steden Venlo en Roermond als voor het omliggende platteland. Hij nodigde de onderwijzers van naburige gemeenten uit om van tijd tot tijd in deze scholen een kijkje te gaan nemen. Enkel hadden het reeds zover gebracht dat ze de klassikale methode in hun dorpsschooltjes invoerden ⁴⁴. Dat de scholen van Venlo en Roermond inderdaad een grote uitstraling hebben gekend, wordt nog bevestigd uit een andere hoek. In 1825 vatte het stadsbestuur van Weert het plan op, een school op te richten naar het model van de rijkslagere scholen en waarin uitsluitend in het Nederlands zou onderwezen worden. Zoals die van Venlo en Roermond zou deze school tot voorbeeld kunnen strekken voor de gehele streek ⁴⁵. In hetzelfde jaar lichtte het stadsbestuur van Roermond Bloemarts in over maatregelen die het genomen had om een lagere school op te richten voor kinderen van armen en minvermogenen. Dezen konden wegens het schoolgeld niet op de rijkslagere school geplaatst worden en bleven dus verstoken van een degelijk klassikaal onderricht, waarvan de vruchten op de rijkslagere school zo duidelijk waren ⁴⁶. Waarschijnlijk is van de school te Roermond, zeker in de

40. Verslag 1ste district: R.A.M., O.A., 197.

41. Cfr. *infra*, p. 190.

42. Verslag 1ste district: R.A.M., O.A., 191.

43. B.v. Ph. J. Hendrix te Peer, J. de la Porte te Halen, G. Balieus te Bilzen, P.H. Dinrath te Stokkem.

44. Verslag 3de district: R.A.M., O.A., 191.

45. Verslag 3de district: R.A.M., O.A., 200 en 201.

46. Cfr. de correspondentie tussen Bloemarts en het stadsbestuur van Roermond in R.A.M., O.A., 204.

laatste jaren '20, de meeste invloed uitgegaan. Maastricht en Venlo waren toen niet bepaald toonbeelden van goed ingerichte scholen.

We stipten reeds aan dat de overheid met de oprichting van de rijkslagere scholen mede de opleiding van aspirant-onderwijzers nastreefde. De resultaten op dit vlak zijn eerder pover te noemen. Nemen we de financiële tussenkomst als uitgangspunt, dan wordt dit duidelijk. Een groot gedeelte van de jaarlijkse rijkssubsidie om het hospiteren te bevorderen, bleef ongebruikt in de kas van de Commissie van Onderwijs liggen. In 1822 werd slechts f 50 uitgekeerd, wat ongeveer neerkomt op één aspirant; in 1823 f 120 en in 1824 ongeveer f 200. Dit maakt dat er na drie jaar een saldo van f 1429,44 overbleef. De Commissie beriep zich in haar verantwoording op het feit dat weinig jongelieden zich bij de inspecteurs hadden aangeboden⁴⁷. De toeloop van aspiranten bleef dus beneden de verwachtingen. In augustus 1820 lichtte de Commissie van Beheer en Toezicht over de rijkslagere school te Maastricht haar goedkeuring aan een voorstel van Pillera om in de laagste klas jongelingen te plaatsen die zich in het onderwijs zouden oefenen en de hoofdonderwijzer in de hoofdschool bijstaan. Deze jongelui waren vrijgesteld van het betalen van schoolgeld. Vroeger hebben we de personen vermeld die hiervan gebruik maakten⁴⁸. Tot 1826 hebben nog twee aspiranten in de school verbleven; beiden ontvingen een vergoeding van f 50⁴⁹. In Roermond is het plaatsen van jongeren vrij laat in gebruik gekomen. Pas in 1824 kwam de eerste aspirant aan⁵⁰. Tot 1826 zouden er nog vier volgen⁵¹. Ook hier assisteerden ze de hoofdonderwijzer, die tegelijkertijd toezag op het onderwijs dat ze gaven. In Venlo hebben vier jongeren verbleven⁵². Dit alles betekent niet dat het totaal aantal aspiranten tot deze dertien beperkt is gebleven, maar anderen zijn mij niet bekend.

Het lijkt er sterk op dat de rijkslagere scholen vóór 1826 meer het karakter van een modelschool hebben gehad dan van een kweekschool. De reorganisatie van 1826 was dus wel gepast. Luidens de bepalingen van het K.B. van 19 oktober 1826 zouden jaarlijks op elke rijkslagere school assistenten geplaatst worden, die gekozen werden uit jongelui

47. De Commissie van Van Ewijck, 26 juli 1825: R.A.M., O.A., 114, nr. 10.

48. Cfr. *supra*, p. 125-126.

49. P.J. Mertens, zoon van de onderwijzer te Vijlen (gem. Vaals), en Andries Peters, uit Tongeren afkomstig.

50. H.J. Schmitz, onderwijzer en zoon van de koster te Melick.

51. H. Dupont, J. van Ool en D. Frencken, alle drie gewezen leerlingen van de school. De vierde was J. Geene, later onderwijzer te Ottersum en Odilienberg.

52. De zonen van de onderwijzer van Sevenum, Mook en Horst. Ook P.M. Wennekers, later onderwijzer te Blitterswijk; cfr. noot 48.

die reeds behoorlijk lager onderwijs achter de rug hadden en die voldoende lust en aanleg toonden voor het onderwijs. Op het onderwijs in de provincie heeft deze maatregel weinig of geen invloed gehad. Om mij onbekende redenen benoemde Van den Ende weinig Limburgers. Was het kwekelingschap aantrekkelijk? Het lijkt van niet. Van de vier kwekelingen die Van den Ende in 1827 voor de school van Roermond benoemde, kwamen er slechts twee opdagen: Delsart, een Zuidbrabander, kende geen woord Nederlands; de andere verliet na enkele maanden plots de school⁵³. Later is de hoofdinspecteur het minder ver gaan zoeken en speurde hij meer in de onmiddellijke omgeving van de school naar geschikte kandidaten. Van de kwekelingen die een dergelijke stage doorlopen hebben, is, voor zover mij bekend, niet veel invloed uitgegaan. De meesten bleven aan rijkslagere scholen in Limburg of elders in het land verbonden, weinigen werden in deze periode nog onderwijzer⁵⁴.

Uit wat voorafgaat mogen we besluiten dat de uitstraling van de rijkslagere scholen als modelinrichting groter was dan hun invloed als opleidingscentrum. Zeggen dat de scholen in hun laatstgenoemde functie gefaald hebben, zou nochtans een weinig gegronde bewering zijn, omdat gegevens over de juiste draagwijdte en de inhoud van de opleiding niet voorliggen. We mogen niet vergeten dat het verblijf van deze kwekelingen ten laste viel van het betrokken schoolfonds. Niet elke school beschikte over een batig saldo dat haar in staat stelde de kandidaten behoorlijk te ontvangen.

In het voetspoor van de rijkslagere scholen moeten nog twee scholen vermeld worden: de stedelijke burgerscholen van Sittard en van Sint-Truiden.

Het initiatief tot de oprichting van de school te Sittard⁵⁵ ging uit van de adjunct-kantonscommissaris van het kanton Sittard. Op 21 juli 1815 verzocht hij de koning om het voormalig dominicanenklooster, dat door de Fransen aan de stad in eigendom was overgedragen, te mogen inrichten voor een lagere school. Ook de schoolkinderen van Sittard werden voor dit plan gemobiliseerd. In een brief aan de koning

53. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 412.

54. De bekendste is J. Swaans. Hij werd in 1830 hoofdonderwijzer van de nieuwe burgerschool te Hasselt.

55. Alle documenten betreffende deze school werden, samen met de jaarverslagen van de onderwijzers, uitgegeven: *Eenige aantekeningen aangaande de stadschool te Sittard gedurende de eerste jaren na de Fransche overheersing*, in: *Jaarboekje voor Sittard (Vereeniging 'De Kollenberg')*, 1903, p. 100-147.

betreurden de schrijvers van deze brief, in naam van de kinderen, het feit dat dezen hun mooiste jaren zagen voorbijgaan zonder ooit van goed onderwijs geproefd te hebben. Toen op 2 augustus nog een brief met gelijkaardige verzoeken volgde,⁵⁶ ditmaal van de inwoners van Sittard, wachtte Den Haag niet langer. Met het K.B. van 5 november 1816 kreeg Sittard de gevraagde toelating, samen met een van rijkswege bezoldigd onderwijzer. Andere onderwijzers werden beloofd naar mate het leerlingenaantal zou toenemen. Om de stad tot enige spoed in de afwerking van dit project aan te zetten, werd enkele jaren later een subsidie van f 500 verleend⁵⁷. Alhoewel het Rijk op die manier heel wat in de pap te brokken had, bleef de school ten laste van de stad en werd dus een stedelijke burgerschool. De verbouwingswerken kwamen moeilijk op gang. Slechts na tussenkoms van de gouverneur en van de Gedeputeerde Staten kwam er schot in de zaak, en hoe! Eén man schaarde zich achter de pogingen van het stadsbestuur en kende deze school een speciale betekenis toe: F. Page, toen nog lid van de Jury. De overkomst van een Noordnederlandse onderwijzer zag hij met hoge verwachtingen tegemoet. Page kende nog nauwelijks Nederlands en wenste iemand die deze taal uitstekend beheerste om hem in het beginnend onderwijzersgezelschap bij te staan. Onderwijzer J. Laukens en, na diens overplaatsing naar Maastricht, J. Pothast, hebben aan die verwachtingen zeker beantwoord. In het bijzijn van notabelen, van de leden van het onderwijzersgezelschap te Limbricht en van de inmiddels opgerichte schoolcommissie werd de school midden 1820 door Page plechtig geopend⁵⁸. Ze week inzake structuur, inrichting en leerprogramma slechts weinig af van de rijkslagere scholen: de klassikale methode werd ingevoerd en de school werd voorzien van de meest moderne didactische hulpmiddelen. De schoolcommissie, die over de belangen van deze school waakte, was een toonbeeld van wat de regering in het Zuiden nastreefde: naast de burgemeester maakten twee katholieke pastoors en de predikant Grimm, die ook in het onderwijzersgezelschap steeds belangstelling bleef tonen voor het onderwijs, er deel van uit⁵⁹.

Enkele uitzonderingen niet te na gesproken — met name over het taalonderricht bestond wel eens betwisting — heeft deze school steeds hoge toppen gescheerd. Haar invloed als modelschool reikte over de

56. Deze correspondentie in: A.R.A.H., *Com.-Gen.* OKW, 2660.

57. R.A.M., *O.A.*, 18, nr. 10.

58. R.A.M., *O.A.*, 43, nr. 3.

59. *Kurze Chronik von Sittard von 900 bis 1755 nach dem Almanack von Augustin Duncel mit Fortsetzung bis 1891 von P.A. Pothast*, Sittard, 1891, p. 50. Schrijver is de zoon van de latere hoofdonderwijzer.

grenzen van het 2de district. Uit verschillende gemeenten, over de gehele provincie verspreid, hebben onderwijzers haar bezocht ⁶⁰. Mede door de nauwe band met het onderwijzersgezelschap van Limbricht, dat naar de gebouwen van de school te Sittard verhuisde, oefende de school een grote aantrekkingskracht uit op de onderwijzers van de omliggende dorpen ⁶¹. De jaarlijkse openbare examens en prijsuitdelingen groeiden uit tot ware kinderfeesten en werden door Page aangegrepen om de lof van het vernieuwde onderwijs te zingen. De school toonde, meer dan de rijkslagere scholen, aan dat een stad ook kon instaan voor een goed uitgebouwd onderwijs. Dit voorbeeld kon inspirerend werken op andere steden. Als kweekschool voor aspiranten heeft ze de rijkslagere scholen duidelijk overvleugeld. Het opleiden van jongelui tot onderwijzer werd structureel in de school ingebouwd. Vanaf 1823 beschikte de school over één onderwijzer ⁶². De leerlingen waren in drie klassen verdeeld, die elk in een afzonderlijk lokaal onderwezen werden. Men had dus drie onderwijzers nodig. De aspirant, meestal een oudleerling van de school, begon als derde kwekeling, klom trapsgewijs op tot eerste, werd assistent van een klas en vervolgens onderwijzer of vertrok naar elders. De opleiding duurde doorgaans één of twee jaar, maar kon ook langer duren ⁶³. Op deze manier hebben de hoofonderwijzers 21 jongeren op het onderwijs voorbereid. De meesten vinden we nog vóór 1830 als onderwijzer terug ⁶⁴. In navolging van hun leermeester hebben enkelen op hun beurt de opleiding van kwekelingen ter hand genomen, of hun collega's wat bijgeschoold. Th. Claessen richtte te Gulpen (1ste district), nadat hij zich verder volmaakt had in een normaalcursus, een onderwijzersgezelschap op. P.S. van Dionant had vóór zijn aanstelling te Sint-Truiden enkele maanden in de school doorgebracht. Weer andere vormden hun school om tot een modelschool met plaatselijke betekenis ⁶⁵.

In Sint-Truiden nam de stedelijke overheid een zelfde initiatief als te Sittard. Bij de aanvang dacht men aan een Lancasterschool, maar na een voorzichtige wenk van de Jury liet men die idee varen en werd

60. Cfr. bijlage 10.

61. In 1824 meldde Page dat de school het verdwijnen van heel wat bijschooltjes tot gevolg had: R.A.M., *O.A.*, 197.

62. H.C. de Greef, tot dusver ondermeester, werd naar Brussel overgeplaatst: DE VROEDE, *op. cit.*, p. 333.

63. J.H. Timmers was vanaf 1824 als kwekeling aan de school verbonden; in 1828 werd hij derde onderwijzer.

64. Cfr. bijlage 10.

65. A. Busch te Susteren, J.J. Clemens te Thorn, Ph. J. Hendrix te Peer, P. Simons te Linne, P.N. Gijsen in de stedelijke armenschool te Sittard.

geopteerd voor de klassikale methode⁶⁶. De school werd begin 1821 geopend. Hoofdonderwijzer werd de reeds genoemde P.S. van Dionant. Hij had zich in de stadsschool van Sittard en tijdens een korte stage aan de kweekschool te Lier met het klassikaal onderwijs voldoende vertrouwd gemaakt. Op voorstel van Van den Ende kreeg hij een Noordnederlander, E. Viering, als ondermeester naast zich⁶⁷. Het stadsbestuur bleek zeer wantrouwig te staan tegenover een ondermeester in het algemeen en Viering in het bijzonder. Tussen beide onderwijzers boterde het helemaal niet, wat invloed had op de gang van zaken in de school. Bollaert zelf zou over deze zaak in conflict komen met de plaatselijke schoolcommissie. Er vielen een paar harde woorden tussen de inspecteur en Surlet de Chokier. Een ander lid beschuldigde hem van plichtsverzuim⁶⁸. Bollaert kon niet verhinderen dat Viering eieren voor zijn geld koos en naar Ter Kameren vertrok⁶⁹. Het stadsbestuur bleek weinig genegen een ander ondermeester te benoemen, met het gevolg dat van Dionant zich maar alleen moest behelpen, wat hij ook heeft gedaan. Met deze school had het latere Belgische deel van de provincie haar eerste modelschool en opleidingscentrum. In de aanvangsjaren heeft Viering geprobeerd de onderwijzers uit Sint-Truiden en omgeving wat bij te scholen, echter met beperkt resultaat. Van Dionant richtte zich meer naar de plaatselijke behoeften en hield zich bezig met aspiranten. Vanaf 1823 waren in de school bestendig vijf kwekelingen aanwezig, die het onderwijs van de hoogste klas bijwoonden en die af en toe zelf in het onderricht ingeschakeld werden. Deze kwekelingen werden voorbereid tot het behalen van een rang, waarna voor hun verdere bekwaaming zorg gedragen werd in het onderwijzersgezelschap van Sint-Truiden. Van Dionant genoot geen rijkswedde. De overheid beloonde zijn verdiensten door hem in 1825 een toelage te schenken van f 200⁷⁰. Er zijn mij achttien kwekelingen met naam bekend, die van hem een eerste opleiding kregen; vijf onder hen volmaakten zich verder in een normaal cursus⁷¹. Tien gemeenten werden door hem van bekwame onderwijzers voorzien⁷².

66. Correspondentie tussen de burgemeester en de Jury: R.A.M., *O.A.*, 76, nr. 4 en 77, nr. 3; cfr. over deze school: DE VROEDE, *op. cit.*, p. 264-265.

67. M.B. 4 juni 1821, nr. 2: R.A.M., *O.A.*, 101, A, nr. 3.

68. Verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 193 en 194.

69. Falck aan de gouverneur, 26 juni 1823: R.A.M., *O.A.*, 108, nr. 7: cfr. ook R.A.M., *O.A.*, 195.

70. K.B. 4 december 1825, nr. 145: R.A.M., *O.A.*, 116, nr. 5.

71. L. Janssens, later tijdelijk onderwijzer te Eijsden; G. van de Savel, onderwijzer te Diepenbeek; Gert Nelis, bijzonder onderwijzer te Sint-Truiden, R. Lacquay, later onderwijzer te Horpmaal; T. van Schoenbeek, onderwijzer te Hoepertingen.

72. Cfr. bijlage 10.

Naast de genoemde modelscholen waren er van bij de aanvang scholen aanwezig die plaatselijk een grote draagwijdte kenden. In 1821 werd te Bilzen de vervallen openbare school opnieuw ingericht. Een jaar later werd het klassikaal onderwijs er in praktijk gebracht door G.J. Balieus. Hij was in Maastricht geboren en had aldaar de rijkslagere school bezocht. Hij was de eerste onderwijzer van het 6de district die een rijkswedde ontving. Hij nam voortdurend in bekwaamheid toe en werd er door Bollaert herhaaldelijk toe aangespoord zijn vakanties bij zijn familie te Maastricht te benutten om de normaalcursussen te volgen en de vergaderingen van het onderwijzersgezelschap in die stad bij te wonen ⁷³. De openbare school van Bilzen werd een kweekschooltje, hoewel kleiner van omvang dan die van Sint-Truiden, ten dele omdat de school ernstig af te rekenen had met een lastercampagne van de geestelijkheid, die op gang werd gebracht door een gewezen kwekeling van Balieus, W. Langen, onderwijzer te Diepenbeek ⁷⁴. De ijver van Balieus verslaptte zodanig dat zijn rijkswedde ingetrokken werd ⁷⁵. Evenredig hiermee daalde de invloed van de school.

De grote modelinrichtingen vond men alle terug in steden. Er bestond daarnaast behoefte aan scholen die plattelandsonderwijzers meer rechtstreeks konden inspireren. De nood aan deze schooltjes steeg naarmate men zich verder van de grote modelscholen verwijderde. Vooral in het gebied dat het huidige Belgisch-Limburg omvat, kwamen zulke schooltjes veel voor.

Het M.B. van 18 mei 1822 wees in het 1ste district de gemeenteschool van Voerendaal aan als een van de inrichtingen waar jongelui zich op kosten van het Rijk konden bekwamen. De latere onderwijzers van Neeroeteren en Simpelveld werden er door de Noordnederlander A. Ouborg in de onderwijswereld binnengeleid, evenals enige niet nader genoemde kwekelingen. Van de modelschooltjes te Heerlen, Vaals, Gulpen en Valkenburg is alleen de gemeenteschool van Gulpen van belang geweest ⁷⁶.

In het 2de district was de stadsschool van Sittard zo overheersend en door haar centrale ligging zo gemakkelijk voor alle belangstellenden bereikbaar dat er wel modelschooltjes uit de grond oprezen, doch

73. R.A.M., *O.A.*, 205.

74. Cfr. *infra*, p. 309-310.

75. De gouverneur aan de Commissie, 11 december 1829: R.A.M., *O.A.*, 128, nr. 6a en 6b.

76. Te Maastricht werd de bijzondere onderwijzer Roberts bestendig bijgestaan door drie tot vier kwekelingen, die om het vak te leren zijn niet zo best ingerichte school bezochten: verslag 1ste district: R.A.M., *O.A.*, 191.

dat weinig onderwijzers zich speciaal met het opleiden van kwekelingen hebben beziggehouden⁷⁷. Page begunstigde in zijn district wel de onderlinge bezoeken van gevestigde onderwijzers.

De onderwijzers van het 3de district hadden een ruime keuzemogelijkheid. Naast de hoofdonderwijzers der beide rijkslagere scholen, hebben vooral A. Kellenaers en J. Wellens zich verdienstelijk gemaakt. De eerste leidde in zijn school te Meerlo een achttal kwekelingen op, de tweede een drietal in zijn school te Middelaar (gem. Mook). Modelscholen zijn er ook bijgekomen : vermelden we slechts de stadsschool van Weert, die op de rijkslagere scholen gekopieerd werd.

Het 4de district moest het tot 1828 met één modelschooltje stellen. Te Thorn had Van den Schoor, die er burgemeester was, zich achter de oprichting van een goede openbare school gezet. De school verloor aan krediet door het ontslag van haar onderwijzer, J. Grispen⁷⁸. In 1824 werd deze ervan beschuldigd een van zijn leerlingen te hebben verkracht. J.J. Clemens, oud-leerling van de kweekschool te Lier, kon in de volgende jaren het imago van de school terug wat opvijzelen. Vanaf 1828 groeide de nieuwe stadsschool van Maaseik uit tot een modelschool. Aan het hoofd van deze school stond de bekwame P. Dinrath, gewezen leerling van het ' Seminar ' te Brühl (bij Keulen)⁷⁹ en voormalig onderwijzer te Beek (2de district) en te Stokkem.

In het huidige Belgische deel van de provincie, waar met uitzondering van Sint-Truiden en Bilzen geen grote modelscholen aanwezig waren, werd volmaking van fungerende onderwijzers en opleiding van aspiranten sterk door andere instituten in de hand gewerkt. Van het ogenblik dat de eerste kwekelingen de scholen van Sittard, Maastricht en Sint-Truiden verlieten en naar hun gemeente terugkeerden, rezen de modelschooltjes en kleine kweekschooltjes uit de grond.

Het begon al in het 5de district. Te Tessenderlo werd L.K. Landmeters in 1823 gemeentelijk onderwijzer. Daar hij naar het oordeel van Schmalhausen volstrekt niet bekwaam was, bezocht hij gedurende enkele maanden de school te Sint-Truiden⁸⁰. Met succes, want in hetzelfde jaar behaalde hij de vierde rang en in 1825 reeds de derde. Tegenstand tegen de invoering van de klassikale methode wist hij

77. Met uitzondering van Posterholt (2), Echt (2) en Limbricht (3). Het gaat hier meer om directe assistentie van de onderwijzer.

78. Cfr. *infra*, p. 215.

79. Het stadsbestuur aan de minister, 15 februari 1828 : R.A.M., P.A., 1273, *Verbaal gouverneur 20 februari 1828*, nr. 35.

80. Verslag 5de district : R.A.M., O.A., 194.

langzaam te overwinnen. De invloed van de school op de omgeving kon Schmalhausen met eigen ogen waarnemen. Zo kreeg de naburige gemeente Paal in 1825 een geheel nieuw schoollokaal omdat de resultaten die Landmeters in Tessenderlo boekte indruk maakten op de inwoners van de gemeente⁸¹. Sommige jongelui zouden bij hem in de leer gegaan zijn⁸². Vermoedelijk gaat het hier om het onderwijzersgezelschap van Tessenderlo-Beringen, waar Landmeters de bezielende figuur was. In het 5de district werd voor de bekwaming van het onderwijzend personeel heel wat verricht. Fungerende onderwijzers konden zich spiegelen aan het voorbeeld van de scholen te Peer, Hamont en Hechtel, respectievelijk gehouden door Ph. J. Hendrix, opgeleid te Sittard en Maastricht, H. Evers, een van de pioniers van de schoolverbetering, en P.J. van de Loo, gewezen kwekeling te Lier. De laatste twee zullen we nog ontmoeten als voorzitter van een onderwijzersgezelschap.

Met het 6de district belanden we in het gebied waar het met de bekwaamheid van de onderwijzers bar slecht gesteld was. Reeds in 1823 betreunde Bollaert de afwezigheid van een behoorlijke model-school in Hasselt⁸³. Alle pogingen die hij in deze richting aanwendde, liepen spaak op de tegenstand van het stadsbestuur. Slechts in 1830 zou er een komen. Vanaf 1824 zond Bollaert de onderwijzers zoveel mogelijk per kanton naar de scholen van Bilzen, Hasselt en Halen, en verplichtte de onderwijzers van deze plaatsen op bepaalde dagen afzonderlijk onderwijs te geven aan die onderwijzers die zijn raad opvolgden⁸⁴. De scholing van leerkrachten aan de openbare school te Hasselt liep echter op niets uit : de school heeft nauwelijks kwekelingen afgeleverd. Te Halen was sedert 1824 de Amsterdammer L. De la Porte als onderwijzer werkzaam⁸⁵. Gedurende enkele jaren heeft hij vijf kwekelingen opgeleid en kwamen een vijftal onderwijzers uit de streek bij hem wat bijleren⁸⁶. De school verviel later door tegenkantingen van enkele oudere onderwijzers, die niet horen wilden van nieuwe methodes, hierin gesteund door de geestelijkheid. Toch hadden de activiteiten van De la Porte een gunstige uitwerking in de gemeenten

81. Verslag 5de district : R.A.M., *O.A.*, 200. In 1830 maakte de onderwijzer van Paal zich verdienstelijk door de klassikale methode aan naburige onderwijzers aan te leren : verslag 5de district : R.A.M., *O.A.*, 217.

82. Verslag 5de district : R.A.M., *O.A.*, 200 en 217.

83. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 194.

84. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 200.

85. Toen De la Porte nog te Mechelen-Bovelingen fungeerde, stond hij zijn collega's reeds met raad en daad bij : R.A.M., *O.A.*, 199.

86. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 201.

Stevoort, Donk en Lummen⁸⁷. Nadat hij van zijn post afstand had gedaan en vervangen was door een andere Noordnederlander, Th. Kielich⁸⁸, is de opleiding van jongeren voortgegaan. In het totaal verlieten een tiental kwekelingen deze school.

Het 6de district kreeg er in 1826 nog een modelschool bij : Diepenbeek, aanvankelijk onder leiding van W. Langen en na diens rebellie waargenomen door G. van den Savel, gewezen assistent bij Van Dionant. De voortdurende tegenstand van de geestelijkheid, die in het kanton Bilzen het meest uitgesproken was, heeft de bloei van deze school ernstig geremd. Kwekelingen werden er niet opgeleid.

Voor het 7de district is, wat de bijscholing van fungerende onderwijzers aan modelscholen betreft, alles reeds gezegd met de stadsschool van Sint-Truiden. Wel konden de onderwijzers met het vernieuwde onderwijs kennismaken in de bijzondere school van P. Neven, te Wellen, en in de gemeentescholen van Jeuk en Hoepertingen⁸⁹. Deze laatste school werd steeds vanuit Sint-Truiden van onderwijzers bevoorrad. De stadsschool van Sint-Truiden kon in de behoefte aan nieuwe onderwijzers alleen niet voorzien. Daarom probeerde Bollaert in enkele plattelandsscholen een aspirant te plaatsen, die de onderwijzer in het onderwijs behulpzaam was en daarnaast een eerste vorming ontving⁹⁰. Dit gebeurde ondermeer te Borgloon, te Jeuk en te Hoepertingen.

In het 8ste district ontbrak het niet aan goed ingerichte scholen. Waren ze modelschooltjes ? Als dusdanig verschijnen ze niet in de bronnen. Waarschijnlijk speelde de nabijheid van de rijkslagere school te Maastricht, de stadsschool te Sittard en vanaf 1828 ook de oprichting van de stedelijke scholen te Tongeren hierbij een grote rol. Sommige onderwijzers maakten gebruik van de mogelijkheden die in het 6de en 7de district geboden werden. Slechts enkele onderwijzers schijnen kwekelingen opgeleid te hebben. Dit waren de reeds genoemde P. Dinrath te Stokkem⁹¹ en, luidens een rapport van Schmalhausen uit 1828, ook J. Theatre, openbaar onderwijzer te Otrange⁹². Op beperkt

87. Dit werden volgens Bollaert modelscholen.

88. 1803, kwekeling aan de stedelijke armenschool te Amsterdam, ondermeester te Voerendaal (1821-1822), openbaar onderwijzer te Valkenburg (1823-1829), openbaar onderwijzer te Halen (vanaf 1829); was vanaf 1828 in het bezit van de tweede rang.

89. R.A.M., O.A., 200 en 203.

90. Algemeen jaarlijks verslag 7de district : R.A.M., O.A., 212.

91. Het stadsbestuur van Maaseik aan de minister, 15 februari 1828 : R.A.M., P.A., 1273, *Verbaal gouverneur* 20 februari 1818, nr. 35.

92. Algemeen jaarlijks verslag 8ste district : R.A.M., O.A., 209. Alleen van de onderwijzers te Lauw en te Rutten is dit zeker.

vlak zijn enkele onderwijzers actief geweest. Tot 1827 werden de scholen van 's-Herenelderen en Nerem door onbekwame onderpas-toors waargenomen, die zich niet stoorden aan de bestaande richtlijnen. Beide scholen werden gesloten. Uit elke gemeente werd een jongeling geplaatst respectievelijk bij P.J. Diederer⁹³ te Tongeren en P. Coenegracht te Millen⁹⁴. Deze laatste was zich zelf gaan bekwamen bij de onderwijzer te Vlijtingen⁹⁵. Hij woonde een normaal cursus bij en werd gemeentelijk onderwijzer te Millen. In het 8ste district lijkt dus weinig gedaan te zijn, al wordt deze indruk door het gebrekkige bronnenmateriaal beïnvloed.

De toename van het aantal kwekelingen en aspiranten hing nauw samen met de verspreiding van het klassikaal onderwijs. Onderwijzers schakelden langzaam over naar de klassikale verdeling van de leerlingen; het beeld van de traditionele schoolmeester maakte plaats voor de pedagogisch geschoolde leerkracht, al bleef er in 1830 nog heel wat werk te verrichten. Mede door de stijging van het aantal leerlingen, maakte dit alles meer onderlegde onderwijzers noodzakelijk. Terwijl de onderwijzer zich met de leerlingen van een klas bezighield, had de andere klas op zijn minst wat toezicht, begeleiding of beter nog een eigen onderwijzer nodig. Zo werden dikwijls leerlingen van de hoogste klas ingezet als hulpje van de onderwijzer. Hadden ze voldoende aanleg voor het vak en wilden ze het daadwerkelijk ter hand nemen, dan werden ze als assistent of ondermeester meer onmiddellijk bij het lesgeven betrokken. Elders werden jongeren naar model-scholen gezonden, waar de hoofdonderwijzer een betere opleiding waarborgde. Waarschijnlijk hield deze zich nog buiten de lesuren met de kwekelingen en assistenten bezig. Veel hing uiteraard af van het lager onderwijs dat de jongelingen zelf doorlopen hadden. Met uitzondering van de rijkslagere scholen en de stadsschool van Sittard hadden weinig onderwijzers de beschikking over een ondermeester⁹⁶. Slechts 28 ondermeesters verschenen voor de Commissie van Onderwijs om geëxamineerd te worden. De reden moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit dat een ondermeester, die vrijwel altijd het onderricht van een klas op zich nam, door de gemeente moest bezoldigd worden, waar weinig

93. Broer van L.H.A. Diederer.

94. Algemeen jaarlijks verslag 8ste district: R.A.M., O.A., 209.

95. Verslag 8ste district: R.A.M., O.A., 200.

96. In 1830 treffen we slechts 24 dorpen aan, waar een assistent onder de naam van ondermeester verschijnt: Heerlen, Kerkrade, Vaals, Vijlen, Beek (2de district), Echt, Limbricht, Nieuwstadt, Well (gem. Bergen), Beesel, Horst, Sevenum, Meijel, Mook, Middelaar, Geisteren, Weert, Maaseik, Thorn, Hamont, Lommel, Peer, Borgloon en Jeuk.

gemeentebesturen voor te vinden waren. Waar brave en vrome, maar onbekwame schoolmeesters in functie waren, werd het toevoegen van bekwame ondermeesters aangemoedigd. Een voorbeeldje van een dergelijke politiek moge hier volstaan. Te Kerkrade⁹⁷ bestond in het begin van de 19de eeuw nog steeds de traditionele band tussen onderwijzer en kapelaan. In 1819 droeg de laatste titularis de school over aan een leek, J. Ohlenforst, een onbekwame en wat koppige figuur. Na herhaald aandringen van Pillera namen de vroede vaderen van de gemeente in 1828 het koene besluit een bekwaam iemand aan te stellen. Ohlenforst bleef hoofdonderwijzer, gelet op zijn leeftijd en zijn dienstjaren. Wel moest hij zich houden aan de aanwijzingen van zijn ondermeester, J. Wanmakers, die bij Dinrath te Stokkem opgeleid was. Ondanks zijn ziekelijk gestel, hield Ohlenforst het tot 1860 vol ! Een dergelijke wanverhouding was in Sint-Truiden de aanleiding tot het vertrek van de ondermeester. Ook te Voerendaal geraakte de verstandhouding tussen de twee leerkrachten zoek en vertrok de ondermeester naar andere oorden. Dat waren echter slechts uitzonderingen. In de meeste gevallen schreven de inspecteurs de verbetering van het onderwijs juist toe aan de ondermeesters⁹⁸. Het plaatsnemen van ondermeesters kwam dus, mede door de uitbreiding van de opleidingsmogelijkheden, het onderwijs ten goede. Een zelfde opmerking geldt ook voor de assistenten. In de praktijk bestond er tussen beiden weinig onderscheid ; alleen kon de eerste rekenen op een bezoldiging vanwege de gemeente of het Rijk en was zijn aanstelling bestendig. De assistenten werden uit het grote aantal kwekelingen gerekruteerd. Voor deze laatsten was het meestal het sluitstuk van hun opleiding. Met deze functies trad de op de praktijk gerichte vorming meer op de voorgrond.

Globaal constateert men, dat de opleiding, na een scholing als kwekeling, voltooid werd met een korte stage als assistent of ondermeester. Het duidelijkst treedt dit naar voren in die gemeenten waar het ambt van koster en dus ook van schoolmeester gedurende verschillende generaties binnen dezelfde familie bleef. De zoon groeide op in de school van zijn vader, begon hem te assisteren en volgde hem op. Deze gewoonte onderging gedurende onze periode geen wezenlijke veranderingen ; alleen de vorm verschilde met vroeger. Waar de zoon vroeger slechts het voorbeeld van zijn vader diende na te volgen, ging hij nu zijn opleiding elders afronden of greep hij naar de bestaande

97. Voor wat volgt : diverse verslagen van Pillera ; J. DRIESSEN, *Overzicht van het lager onderwijs te Kerkrade vóór 1900*, in : *De Maasgouw*, 82, 1963, kol. 99-103.

98. B.v. te Meijel, Ottersum, Rotem, Hasselt, Tongeren, Vijlen, e.a.

vormingsmogelijkheden. Was degelijk onderwijs in zijn school ver te zoeken, dan zond de vader zijn zoon naar een meer evaren collega, doorgaans op aansporen van de inspecteurs, die door deze maatregel het onderwijs trachtten te verbeteren. Bij zijn terugkeer kwam de zoon zijn vader assisteren en was de opvolging veilig gesteld. Enkele onderwijzers hebben zelf meer dan één zoon op het vak voorbereid. De vier zonen van J.C. Poell, gemeentelijk onderwijzer te Sevenum, ontvingen het eerste onderricht van hun vader, die door Bloemarts tot de meest verdienstelijke onderwijzers van zijn district gerekend werd⁹⁹. Met uitzondering van de jongste verlieten alle zonen het ouderlijk huis om zich elders in de provincie te vestigen, nadat ze hun vader een tijdje in het onderwijs hadden bijgestaan¹⁰⁰. In hetzelfde district deed nog een onderwijzer zich op dit vlak opmerken : G. Elders, onderwijzer in het dorp Well (gem. Bergen). Een van zijn drie zonen bracht het in 1829 tot assistent aan de rijkslagere school te Maastricht¹⁰¹. Andere onderwijzers kozen voor hun zoon het neusje van de zalm en zonden hem naar een van de rijkskweekscholen¹⁰². Toch bleef in vele gevallen de opvolging binnen de familie ; in twee gevallen volgde een vader zelfs zijn zoon op¹⁰³.

Een belangrijk verschil met de gebruiken uit het Ancien Régime, waar het hospiteren in wezen op terugging, was de inschakeling ervan in een op nieuwe leest geschoeid onderwijs. Het bezoeken van goede scholen werd nu een onderdeel van een breed opgezette verbetering in de opleiding en volmaking van onderwijzers. Het bezoeken van model-scholen en de opleiding van aspiranten aan dergelijke scholen is dan ook geen losstaand gebeuren geweest, maar moet in samenhang gezien worden met andere bekwalingsinstituten : de normaalcursussen en de onderwijzersgezelschappen.

99. Verslag 3de district : R.A.M., O.A., 207.

100. De oudste werd onderwijzer te Kessel (1820-1825) en te Nederweert (vanaf 1825), de tweede werd assistent aan een der stadsscholen te Venlo, de derde werd ondermeester op de stadsschool te Weert, de jongste bleef bij zijn vader werken. De oudste twee zonen behaalden reeds in 1825 de derde rang ; twee zonen ontvingen een vergoeding voor een verblijf aan de rijkslagere school van Venlo.

101. De oudste behaalde op 19jarige leeftijd de derde rang, de tweede reeds op 18jarige leeftijd, de jongste op 16jarige leeftijd de vierde rang.

102. B.v. de onderwijzers te Voerendaal, Vaals en Hechtel.

103. In de volgende gemeenten werd de schoolmeester opgevolgd door zijn zoon : Rotem, Donk, Beegden, Ohé en Laak, Hechtel, Heijen (gem. Bergen), Horn, Has-selt, Neerpelt, Melick, Grevenbicht, Maasniel, Grathem, Kaulille, Meeswijk ; A. Diederien nam de plaats in van zijn zoon L.H.A. op een der stadsscholen te Venlo, een andere zoon Pieter assisteerde hem tot deze aangesteld werd tot stadsouderwijzer te Tongeren (1827) ; ook te Lauw volgde de vader zijn zoon op.

3. Normaalcursussen

Sedert 1818 werden in enkele van de Zuidelijke Provinciën normaalcursussen georganiseerd. In Limburg had de eerste pas in 1825 plaats. In dat jaar gaf Van den Ende de Commissies van Onderwijs een aantal richtlijnen, met de bedoeling meer eenheid te brengen in de bestaande en nog op te richten cursussen.

Volgens deze instructie¹⁰⁴ werden jaarlijks twee cursussen van zes weken gehouden voor onderwijzers die de middelbare leeftijd nog niet bereikt hadden, maar vooral voor jonge aspirant-onderwijzers. Het aantal deelnemers aan een cursus mocht de 30 niet overschrijden. De Commissie van Onderwijs wees de kandidaten aan. De lessen werden 's morgens of 's avonds, vóór en na de gewone schooltijd gegeven. De duur van elke les varieerde van anderhalf tot twee uur. De lessen werden elke week van vrijdagavond tot maandagmorgen onderbroken, om de leerlingen in de gelegenheid te stellen het weekend thuis door te brengen en op die manier kosten van verblijf uit te sparen en om de lesgevers een adempauze te gunnen. Het onderricht omvatte lezen, schrijven, rekenen, met speciale aandacht voor het metriek stelsel, taalkunde, aardrijkskunde, de klassikale methode, de methodiek van het lees-, schrijf-, reken- en taalonderwijs. De deelnemers ontvingen heel wat praktische informatie over de inrichting van schoollokalen, het gebruik van didactische hulpmiddelen, de inwendige vereisten van een goed ingerichte school en de eisen die aan een onderwijzer konden gesteld worden, wilde hij met het grootst mogelijk nut werkzaam zijn. Verder werden opstellen gemaakt over opgegeven onderwerpen, die vooral betrekking hadden op onderwijs en opvoeding. In de cursus werden de oudere onderwijzers zoveel mogelijk van hun jongere collega's en aspiranten gescheiden. In groepjes woonden ze de lessen bij in de lagere school van de onderwijzer die de cursussen op zich nam. Deze school deed tevens dienst als oefenschool, waar de cursisten aan het gewone onderwijs deelnamen, eerst als toehoorders en daarna als assistent van de onderwijzer. De tijd tussen de lessen in werd opgevuld met het maken van de opgegeven taken en het voorbereiden van de volgende les. Als lesgevers traden de onderwijzers van de rijkslagere school van de provinciehoofdplaats op, of de onderwijzers van een andere aldaar gevestigde school. Steeds bleef het onderricht in de praktische onderwijsbeoefening voorbehouden aan de hoofdonderwijzer van een rijkslagere school. De cursussen werden ten dele door het

¹⁰⁴. 'Over de inrigting van normale lessen en over het gebruik der gelden welke ten behoeve van dezelve uit 's Rijks Kasse verstrekt worden': R.A.M., O.A., 114, nr. 8.

Rijk gesubsidieerd. Uit een jaarlijkse toelage werden de verblijfskosten van de deelnemers vergoed, ook als ze tussen twee cursussen in de school bleven bezoeken. Ook de lesgevers ontvingen een toelage. Leesmachines en boeken werden aangekocht als geschenk voor die onderwijzers die met vrucht aan meer dan één cursus deelnamen. De Commissie van Onderwijs oefende het algemene en dagelijkse toezicht uit. Eventueel mocht ze één van haar leden afvaardigen om de lessen van nabij te volgen. De gouverneur was verantwoordelijk voor de aanwending van de subsidies.

Alhoewel die richtlijnen slechts als aanbevelingen bedoeld waren, wezen ze toch de richting aan die de cursussen in de praktijk moesten inslaan¹⁰⁵.

De archieven bevatten weinig gegevens over de normaalcursussen in Limburg. In de volgende alinea's zullen we niettemin pogen na te gaan of er van het patroon, zoals het door Van den Ende getekend werd, werd afgeweken en welke de uitstraling van de cursussen is geweest.

In de provincie Limburg lijken de normaalcursussen het gesubsidieerde hospiteren te hebben vervangen. Dit valt af te leiden uit het feit dat de jaarlijkse rijkstoelage van f 600, die door de regering vanaf 1822 ter beschikking van de Commissie van Onderwijs werd gesteld om kandidaat-onderwijzers de gelegenheid te bieden zich aan model-scholen te bekwamen, besteed werd aan de organisatie van de normaalcursussen. De Commissie achtte de som ontoereikend om de eerste cursussen te organiseren en vroeg aan Van Ewijck om de subsidie over 1825 aan te vullen met de overschotten van de vorige jaren¹⁰⁶. De administrateur keurde dit goed¹⁰⁷. Een jaar later wees de minister een verzoek tot verhoging van de subsidies met f 300 van de hand. In 1829 werd een gelijkaardige aanvraag wel ontvankelijk verklaard: vanaf 1830 werd voor de tijd van vijf jaar een jaarlijkse som van f 800 voorzien¹⁰⁸. Deze verhoging was mede een gevolg van het slinken van de provinciale subsidies, een verlaging waar de Commissie trouwens zelf om gevraagd had¹⁰⁹. Tot dan toe hadden de Gedeputeerde

105. M. DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot Onderwijzer*, p. 287.

106. De Commissie aan Van Ewijck, 26 juli 1825: R.A.M., *O.A.*, 114, nr. 10.

107. K.B. 7 augustus 1825, nr. 36: R.A.M., *O.A.*, 115, nr. 10.

108. De Commissie aan Van Ewijck, 20 juli 1826: R.A.M., *O.A.*, 117, nr. 15; Id., 13 oktober 1829: R.A.M., 127, nr. 1; K.B. 1 mei 1830: R.A.M., *O.A.*, 128, nr. 3.

109. De Commissie aan de Gedeputeerde Staten, 21 april 1830: R.A.M., *O.A.*, 128, nr. 13; Besluit van Gedeputeerde Staten, 14 mei 1830: R.A.M., *O.A.*, 129, nr. 1.

Staten de normaalcursussen gesteund, door de Commissie te machtigen een deel van de provinciale subsidie voor het onderwijs aan het financieren van de cursussen te besteden ¹¹⁰. In 1827 bedroeg deze som meer dan de rijkssubsidie : f 700 ¹¹¹.

De normaalcursussen hadden plaats in de rijkslagere school te Maas-tricht, tijdens de maanden juni of juli en september ¹¹², telkens gedurende zes weken. De deelnemers kregen in de persoon van J. Laukens een uitstekend lesgever en in L. Diederens en J. Retel voortreffelijke assistenten. De deskundigheid van dit team stond borg voor het kwalitatieve gehalte van de cursussen. Wel is het mogelijk dat het verval van de rijkslagere school in 1829 en 1830 de lessen beïnvloed heeft. Gegevens die ons meer zouden kunnen inlichten over deze cursussen in Limburg, zijn vrijwel niet voorhanden. We kunnen dan ook niet uitmaken of de instructie van Van den Ende daadwerkelijk werd opgevolgd. Zo valt er van een uitvoering van art. 26 van die richtlijnen geen spoor te vinden : de verslagen die jaarlijks met de rapporten van de inspecteurs moesten opgestuurd worden, konden we niet terugvinden. We mogen nochtans veronderstellen dat de cursussen slechts weinig of niet van de instructie van Van den Ende afgeweken zijn, omdat waarschuwingen of raadgevingen van hogerhand, die op het tegendeel zouden wijzen, uitgebleven zijn.

Het aantal deelnemers per cursus beperkte zich doorgaan tot 20. Elke inspecteur mocht jaarlijks vijf kandidaten aanwijzen. Dit betekent dat ongeveer 240 onderwijzers of aspiranten de cursussen bezocht kunnen hebben. In werkelijkheid lag het totaal heel wat lager, omdat de meeste deelnemers aan de cursus van juni-juli in september terugkeerden. Anderen woonden zelfs meer dan twee cursussen bij ¹¹³. Mij zijn met naam 51 cursisten bekend : onder hen kwekelingen, aspiranten, assistenten, ondermeesters en onderwijzers. In 1825 bedroeg de verhouding tussen aankomende en fungerende onderwijzers 15-9 in het voordeel van de eerste groep. Het aandeel van de aspiranten is ver-

¹¹⁰. Besluit van de Gedeputeerde Staten, 23 juni 1826 : R.A.M., *O.A.*, 117, nr. 13.

¹¹¹. De Commissie aan de Gedeputeerde Staten, 25 april 1827 : R.A.M., *O.A.*, 119, nr. 12 ; Besluit van de Gedeputeerde Staten, 8 mei 1827 : R.A.M., *O.A.*, 120, nr. 3.

¹¹². Dit valt af te leiden uit het stilleggen van sommige scholen, ook soms in oktober.

¹¹³. B.v. H. Peeters, openbaar onderwijzer te Borgloon ; G.H. Poell, assistent in de stadsschool ten Venlo ; G. van de Savel, onderwijzer te Diepenbeek ; P. Bouveroux, openbaar onderwijzer te Valmeer.

moedelijk naar 1830 toe nog toegenomen. Bij de keuze van de kandidaten lieten de inspecteurs zich leiden door de plaatselijke gesteldheid van het onderwijzend personeel. Gelet op de oververzadiging van onderwijzers in het 2de district, heeft Page steeds fungerende onderwijzers afgevaardigd. Bollaert daarentegen, die in zijn districten met onderwijzers te maken had die elkaar in onkunde de loef afstaken, zond slechts bij uitzondering gevestigde onderwijzers. Met uitzondering van het 8ste district kozen de overige inspecteurs voor een zeker evenwicht.

De Commissie van onderwijs beschouwde de normaalcursussen terecht als één van de belangrijkste bijdragen tot het vormen van onderlegde leerkrachten¹¹⁴. De vooruitgang van het onderwijs, als gevolg van die cursussen, valt in het arrondissement Hasselt het duidelijkst waar te nemen. Bollaert wist steeds de juiste personen uit te kiezen. Enkele voorbeelden : H. Peeters, deelnemer aan de cursus in 1825, 1827 en 1828, werd gemeentelijk onderwijzer te Borgloon, reorganiseerde er het onderwijs op geheel nieuwe basis en maakte van de school een der beste plattelandsscholen van het 7de district¹¹⁵. In de weinige jaren dat hij te Hoepertingen als onderwijzer werkzaam was voerde F. Eckelmans, deelnemer aan de cursus van 1825, het klassikaal onderwijs in. Met zijn aftreden trad een verval in. Bollaert vond de school als herschappen terug na de benoeming van T.S. van Schoenbeek, die in 1830 een normaalcursus bijwoonde¹¹⁶. G. van den Savel, die in een sfeer van wantrouwen en zelfs van vijandigheid vanwege de bevolking de school van Diepenbeek aanvaardde, plukte na enkele jaren van onverdroten ijver de vruchten van zijn inspanningen. Hij had aan twee cursussen deelgenomen : in 1825 en 1826. Schmalhausen vaardigde uit het zuiden van het 8ste district een aantal personen af, overwegend kwekelingen, die als propagandisten van het vernieuwd onderwijs terugkeerden. De gemeenten waar het onderwijs een gevoelige verbetering onderging, als onmiddellijk gevolg van de normaalcursussen, zijn overal in de provincie terug te vinden¹¹⁷. In die gevallen waar de kandidaten een bekwaam onderwijzer opvolgden, zetten ze

114. Algemeen overzicht van de toestand van het lager onderwijs in 1828 : R.A.M., O.A., 212.

115. Verslag 7de district : R.A.M., O.A., 208.

116. Verslag 7de district : R.A.M., O.A., 215.

117. B.v. Broeksittard, Venlo (stadsschool), Rotem, Overpelt, Millen, Brunssum, Ohé en Laak, Beringen, Valmeer, Bingelrade, Grevenbicht, Horst, Horpmaal, Jabeek, Genk, Heers, Geleen, Herten, Beegden, Hoepertingen, Borgloon, Diepenbeek, Roclenghe, e.a.

het goede voorbeeld van hun voorganger voort ¹¹⁸; anderen werden als hoofdonderwijzer verbonden aan een nieuwe school ¹¹⁹.

Niet alleen op het individuele vlak werd vooruitgang gemaakt. De normaalcursussen hebben de bekwaming van de onderwijzers ook onrechtstreeks in de hand gewerkt. Op verschillende plaatsen ontmoeten we leerkrachten, die de opgedane kennis aan hun collega's door-gaven. J. Theatre, openbaar onderwijzer te Otrange, en P. Coenegracht, onderwijzer te Millen, deden dat in hun streek ¹²⁰. Th. Claessen nam in 1825 aan een cursus deel en richtte bij zijn terugkeer in zijn woon-plaats Gulpen een onderwijzersgezelschap op. P.S. van Dionant en G. Balieus, beiden onderwijzers aan een modelschool, volmaakten zich verder in een normaalcursus om met des te groter succes hun taak te kunnen vervullen. In de tweede afdeling van het onderwijzersgezel-schap van Sittard zouden drie cursisten de leiding nemen ¹²¹.

Mede gelet op de jonge leeftijd van de deelnemers — het gemid-delde schommelde rond de 21 jaar — wijst alles erop dat de normaal-cursussen door de inspecteurs benut werden om een elite van model-onderwijzers te vormen, die, over de gehele provincie verspreid, de plaatselijke situatie in gunstige zin konden beïnvloeden. Dat ligt in de lijn van de pogingen van de Commissie om overal in de provincie en vooral daar waar er een grote behoefte aan bestond, met name in het zuiden van het huidige Belgisch-Limburg, schooltjes in het leven te roepen, die model konden staan voor andere onderwijzers.

Het succes van de normaalcursussen mag onze ogen niet sluiten voor enkele tekortkomingen, die onvermijdelijk aan die cursussen kleefden. De deelnemers werden op zeer korte tijd in het onderwijswereldje binnengeleid en voor de praktijk klaargestoomd. Aan een meer diep-gaande vorming kon daarom niet altijd voldoende aandacht besteed worden ¹²². Ten dele wierpen de cursussen slechts op termijn vruchten af. In enkele gevallen lagen de uiteindelijke resultaten eerder aan de magere kant. L. Gielen, onderwijzer te Amstenrade, behaalde na deel-name aan een cursus een derde rang. Toch behoorde hij, naar het oor-deel van Page, geenszins tot de schranderste van het 2de district. Zijn ijver verflauwde vanaf 1828 in die mate dat een bekwaam assistent

118. B.v. te Stokkem, Neer en Valkenburg.

119. B.v. F. Steegmans werd in 1830 in de te Hasselt opgerichte armenschool onderwijzer. In 1826 had hij een normaalcursus bijgewoond.

120. Algemeen jaarlijks verslag van de eerste afdeling van het 8ste district : R.A.M., *O.A.*, 209.

121. Cfr. *infra*, p. 193.

122. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 293-294.

moest toegevoegd worden ¹²³. Van de onderwijzer te Kessel, P. Geurts, moest Bloemarts toegeven dat hij, ondanks een deelname aan een cursus, weinig afwist van methodiek ¹²⁴. In de school van N. Coninx, te Beek (4de district), viel nauwelijks iets te merken van het feit dat hij een cursus had gevolgd. Ook hem ontbrak het aan een goede onderwijsmethode ¹²⁵. H. Meeuwis, kwekeling te Nederweert, werd door Bloemarts naar een cursus gezonden in de hoop hem als ondermeester aan de school te verbinden. Hij zou later de hoofdonderwijzer van Nederweert slechts gebrekkig assisteren ¹²⁶. In andere gemeenten hadden de onderwijzers af te rekenen met de onverschilligheid en zelfs met de tegenkating van de gemeentelijke en geestelijke autoriteiten. Te Borgloon verzette het plaatselijke schoolcomité zich tegen de toepassing van straffen, die de onderwijzer te Maastricht kreeg aangeleerd ¹²⁷. De pastoor van Overpelt dreigde de onderwijzer P. Wouters het beter betaalde baantje van koster te ontnemen en aan een ander toe te vertrouwen als hij naar een cursus zou gaan ¹²⁸. Of dat de onderwijzer de lust tot deelname ontnomen heeft, weten we niet.

De betekenis van de normaalcursussen is zeer groot geweest. Hun werkelijke invloed valt nochtans moeilijk precies te meten. Een aantal onderwijzers heeft rechtstreeks of onrechtstreeks, langs model-scholen en onderwijzersgezelschappen om, uit de cursussen voordeel gehaald.

4. Onderwijsgezelschappen

Instellingen die duidelijk de volmaking van de onderwijzers in de breedte beoogden te verbeteren, waren de onderwijzersgezelschappen. Bij onze schets van de werking van de Jury mochten we reeds met enkele kennismaken. Op het eind van 1818 ondernam de Jury pogingen om aan de bestaande en nòg op te richten gezelschappen meer eenvormigheid te geven, door enkele punten van reglementering voor te stellen ¹²⁹. Alhoewel weinig gezelschappen zich aan die wenken gehouden hebben, geven ze toch een idee van de bedoelingen van de Jury.

Als stemgerechtigd lid waren slechts fungerende onderwijzers toe-

123. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 207 en 210.

124. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 212.

125. Verslag 4de district : R.A.M., *O.A.*, 206 en 208.

126. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 212 en 214.

127. Verslag 7de district : R.A.M., *O.A.*, 209 en 216.

128. Wouters aan Schmalhausen, 25 augustus 1827 : R.A.M., *O.A.*, 283.

129. De Jury aan de voorzitters van de gezelschappen te Hamont en Maastricht en aan de corresponderende leden, 21 september 1818 : R.A.M., *O.A.*, 24, nr. 5.

gelaten ; anderen mochten de vergaderingen wel bijwonen, maar dan zonder beslissingsbevoegdheid. Het aantal leden moest beperkt blijven tot zestien ; bij overschrijding van dit getal zou een tweede gezelschap kunnen opgericht worden. De leden vergaderden in die gemeenten waaruit er onderwijzers aanwezig waren, en dit in alfabetische volgorde. Elk lid betaalde een maandelijks lidgeld, waaruit kleine onkosten voldaan werden en waarmee ook boeken konden aangekocht worden. Voor afwezigheid of te laat komen moest een boete betaald worden. Van belang was de bepaling dat de activiteiten zich aan de bestaande onderwijsverordeningen moesten houden. Tijdens de vergaderingen gold een rook- en drinkverbod. In de aanvangsjaren dienden de werkzaamheden zich te beperken tot de onderwijs- en opvoedkunde, de taalkunde en de eerste beginselen van het rekenen en het metriek stelsel. Slechts wanneer de leden hierin voldoende vooruitgang hadden gemaakt, mocht het vakkenpakket uitgebreid worden met aardrijkskunde, geschiedenis en andere vakken. Elk gezelschap moest beschikken over een archief en over een bibliotheek die voor elk lid toegankelijk moest zijn. De stukken en boeken van het gezelschap waren collectief bezit van al de leden. Andere reglementen, of amendementen op bestaande, moesten de goedkeuring van de Jury wegdragen, overeenkomstig de verbeteringen en de veranderingen die in de staat van het onderwijs zouden optreden. Tot zover de mening van de Jury.

Uitgaande van dit algemeen reglement, zou men gemakkelijk kunnen veronderstellen dat de gezelschappen weinig van elkaar verschilden. Het tegendeel is waar : in Limburg treft men een grote verscheidenheid aan ; het merendeel week af van het model dat de Jury op papier had gezet. Dit maakt een algemene beschrijving van de aanwezige gezelschappen voor een deel onmogelijk. Bovendien kende het onderwijs in de verschillende districten een ongelijke ontwikkelingsgraad, wat in de gezelschappen terug te vinden is. De gesteldheid van het onderwijzend personeel was soms de oorzaak van het uitblijven van gezelschappen ; elders drukte het zijn stempel op de organisatie van de bijeenkomsten. In enkele gezelschappen stond de onderlinge onderrichting centraal, d.w.z. dat enkele onderwijzers samen kwamen om elkaar in discussie, al of niet onder leiding van een meer ervaren onderwijzer, te vormen ¹³⁰. In andere gezelschappen gaven één of meer onderwijzers geregeld onderwijs en nam het gezelschap meer de vorm van een leerschool of van een permanente scholingscursus aan ¹³¹. Alle

¹³⁰. B.v. te Thorn, Bree, Hamont, Engelmanshoven-Sint-Truiden, Maastricht en Gulpen.

¹³¹. B.v. te Limbricht-Sittard, Echt en Voerendaal.

gezelschappen hadden dit gemeen, dat ze met de meest elementaire vaardigheden, als lezen, schrijven en rekenen, begonnen. De nadruk werd overal sterk gelegd op methodologische vraagstukken. De onbekwaamheid van het overgrote deel der leden liet een andere aanpak niet toe.

Vanaf 1821 werden de gezelschappen districtsgewijs opgericht en door de inspecteur van zeer nabij gevolgd. Zij moesten jaarlijks een verslag van de werkzaamheden opmaken en naar de minister sturen. Op basis van deze rapporten verleende het Rijk toelagen. Het toegestane bedrag kan dus een criterium zijn om de bloei van een gezelschap te meten.

Subsidiëring in f	1816	1817	1818	1819	1820	1821			
Maastricht	40	100	25	30	40	a			
Hamont			25	50	50	a			
Limbricht-Sittard			150	100	150	a			
Echt									
Hechtel									
Tessenderlo-Beringen									
Voerendaal									
Gulpen									
Roermond I									
Horst-Meerlo									
Bree									
Thorn									
Engelmanshoven-									
St.-Truiden									
Roermond II									
Totaal	40	100	200	180	240	a			
Subsidiëring in f	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Maastricht	35	37,5	20	a					
Hamont	40	40	30	22,5	20	22,5	20	15	16,5
Limbricht-Sittard	125	115	60	a	40	40	25	32,5	35
Echt		35	60	a	40	40	25	32,5	35
Hechtel				22,5	20	22,5	20	15	16,5
Tessenderlo-Beringen					b	b	b	15	16,5
Voerendaal	35	37,5	20	a	30	b	b	22,5	27,5
Gulpen						b	b	22,5	27,5
Roermond I					17,5	20	25	40	40
Horst-Meerlo					17,5	20	25	40	40
Bree		15	17,5	a	17,5	20	20	b	b
Thorn		15	17,5	a	17,5	20	20	b	b
Engelmanshoven-									
St.-Truiden		30	30	a	30	35	35	35	35
Roermond II								b	50
Totaal	235	325	255	a	250	240	215	270	285

a : niet bekend ; b : niet gesubsidieerd.

Uit die subsidies werden kaarten, boeken en afleveringen van de *Nieuwe Bijdragen* aangekocht. Die gelden lieten de gezelschappen ook toe didactische hulpmiddelen te laten maken. Alle gezelschappen legden een bibliotheek aan. Deze moest, naar het oordeel van de Jury, bij de aanvang bescheiden zijn¹³². Slechts in het gezelschap van Sittard was een boekerij van grote omvang aanwezig. Het totaal aantal aangekochte werken liep in 1824 reeds naar de 200¹³³. De leden mochten er enkele voor één maand ter lezing mee naar huis nemen. Ook Roermond beschikte over een uitleenbibliotheek, zij het van geringere omvang.

Zoals we reeds lieten verstaan, liepen de werkzaamheden van de onderwijzersgezelschappen soms sterk uiteen. We bespreken ze hier per district.

1ste district

Het gezelschap te Maastricht werd eind 1815 of begin 1816 door Sassen opgericht, toen de stad nog van het 9de schooldistrict van Noord-Brabant deel uitmaakte. In de daaropvolgende jaren ging het beleid van Sassen op Danzmann over. Volgens het reglement dat voorzitter Roberts in 1818 aan de Jury ter goedkeuring voorlegde¹³⁴, vergaderde het gezelschap elke woensdagavond van 6u tot 8u, in de woning van een der leden. Slechts onderwijzers uit de stad werden als effectieve leden aanvaard. Anderen mochten de vergaderingen als honorair lid bijwonen. Het gezelschap stelde zich tot taak 'de uitbreiding van kennis en beschaving, vermeerdering van eigen bekwaamheden, bevordering van den voortgang van het onderwijs in overeenkomst met de openbare inregtingen'. De leden hielden zich bezig met alles wat tot dat doel kon bijdragen, als kunstmatig lezen, schoonschrift, taalkunde, rekenen, aardrijkskunde en geschiedenis. De inrichting van een uitleenbibliotheek werd in uitzicht gesteld. Roberts leidde de vergaderingen, zonder veel resultaat. In 1818 maakten negen onderwijzers van het gezelschap deel uit en dit voor een stad waar ten minste 30 onderwijzers hun beroep uitoefenden. Het aantal honoraire leden, dus buiten Maastricht wonende onderwijzers, bedroeg welgeteld één.

Slechts toen J. Laukens in 1822 de leiding van Roberts overnam en de bijeenkomsten voortaan in de gebouwen van de rijkslagere school plaats hadden, kende het gezelschap een weliswaar kortstondige bloei-

132. De Jury aan Evers, 20 oktober 1818: R.A.M., O.A., 26.

133. Jaarlijks algemeen verslag 2de district: R.A.M., O.A., 197.

134. R.A.M., O.A., 10, nr. 4.

periode. Op papier kon het een indrukwekkende ledenlijst voorleggen. Het aantal honoraire leden was sterk toegenomen¹³⁵. In werkelijkheid bleef het gezelschap afhankelijk van de Maastrichtse onderwijzers, en hier was het dat het schoentje knelde. De mooie bepalingen van het reglement uit 1818 staken schril af tegen de feitelijke onderwijs-situatie te Maastricht. Hoe konden de belangen van elkaar beconcurrerende onderwijzers verzoend worden of zelfs toenemen als de ene de andere nog ging onderrichten of, zoals art. 21 van het reglement bepaalde, indien ze elkaars scholen viermaal per jaar moesten inspecteren? De markt voor bijzondere onderwijzers was oververzadigd; geen enkel kon zich een versmalling van zijn concurrentiebasis veroorloven. In 1826 ging het gezelschap teniet.

Toen inspecteur Wijnbeek in 1835 op een heroprichting aandrong, bracht Schmalhausen een ongunstig advies uit. De vroegere ervaringen hadden volgens hem duidelijk aangetoond dat een gezelschap in een stad als Maastricht niet leefbaar was en bovendien weinig verandering zou brengen in de gebrekkige toestand van het onderwijs in de stad. Op het platteland, zo ging Schmalhausen verder, had een gezelschap meer kans op slagen, omdat de onderwijzers van meer bekwame leerkrachten geen concurrentie te duchten hadden, waardoor onderlinge onderrichting niet op dergelijke bezwaren stuitte. In Maastricht bestond er onder de bijzondere onderwijzers een te groot verschil in kunde. Bovendien waren ze te oud om nog veel bij te leren. En was er al een bekwame onderwijzer, dan was deze er niet voor te vinden zijn collega's tot eigen nadeel bij te scholen. De minder ervaren onderwijzers stonden van hun kant argwanend tegenover dit onderricht, omdat ze daardoor in hun eer aangetast werden. Gezichtsverlies bij de ouders was uit financieel oogpunt weinig aantrekkelijk¹³⁶. In dit licht beschouwd, valt het niet te verwonderen dat Roberts zijn lessen¹³⁷ in taalkunde en onderwijsmethodiek aan onderwijzers gaf die buiten de stad werkzaam waren.

In 1822 ging de onderwijzer van Voerendaal, A. Ouborg, over tot de oprichting van een tweede gezelschap. Elke donderdag kwamen een zeventiental onderwijzers samen in het gemeentelijk schoollokaal te

135. Verslag 1ste district: R.A.M., *O.A.*, 194. De honoraire leden waren de onderwijzers van Lanaken, Vlijtingen, Meerssen, Rekem, Mechelen, Stokkem en Valkenburg. Of zij de vergaderingen aanhoudend bijgewoond hebben, mag betwijfeld worden.

136. Correspondentie tussen Schalhausen en de waarnemende gouverneur: R.A.M., *P.A.*, 1469, nr. 4 en nr. 7.

137. Cfr. *supra*, p. 125,, en *infra*, p. 202.

Voerendaal. Ouborg, die als onderwijzer met een tweede rang en als Noordniederlander voldoende met het vernieuwde onderwijs vertrouwd was, onderwees zijn collega's in de eerste beginselen van lezen, schrijven, Nederlands en rekenen ¹³⁸. De onbekwaamheid van de leden maakte hier onderling onderricht onmogelijk.

De teloorgang van het gezelschap te Maastricht ging hand in hand met de verschijning van een ander. In 1826 nam de onderwijzer te Gulpen, Th. Claessens, 21 jaar oud en voormalig assistent bij Pothast te Sittard, het initiatief tot de oprichting van een gezelschap in zijn gemeente. Een tiental onderwijzers en kwekelingen maakten er deel van uit ¹³⁹.

2de district

Hier was Page de drijvende kracht van de gezelschappen. Op 15 september 1818 stelde hij aan Schmalhausen voor, in het oosten van de provincie leercursussen in te richten. De juiste inhoud van dit plan is niet bekend ¹⁴⁰. Hijzelf noemde zijn instelling een 'methodologische leercursus'. Uit het antwoord van de Jury mogen we afleiden dat hem een instituut voor ogen stond, dat het midden hield tussen normaalcursussen en een volledig uitgebouwde kweekschool. Mogelijk werd hij door Duitse voorbeelden beïnvloed. Voor de Jury was het een geheel nieuwe richting, die haar onbekend was. Aan een dergelijke cursus zouden de onderwijzers als leerling en niet als lid deelnemen, zoals in onderwijzersgezelschappen gebruikelijk was. De Jury meende hierover geen uitspraak te mogen doen, daar de instructie van 1817 geen gewag maakte van ondersteuning van particuliere initiatieven. Afgezien van de vraag of er wel geschikte leraars zouden te vinden zijn, vreesde de Jury dat deze op het gebied van onderwijs een te grote invloed zouden kunnen krijgen, wat zeker moest vermeden worden. Ze wees het voorstel als niet haalbaar van de hand ¹⁴¹.

Het idee van een leercursus bleef bij Page bestendig aanwezig. Toen hij enkele maanden later in het schoollokaal van zijn woonplaats Limbricht een onderwijzersgezelschap oprichtte, stond het bovengenoemde plan zeker model voor de verdere ontwikkeling. Dit gezelschap ging dan ook van bij de aanvang een andere weg op dan de overige. Al vlug liep het aantal leden op tot boven de 100. Page was als voor-

¹³⁸. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 194.

¹³⁹. Algemeen jaarlijks verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 206.

¹⁴⁰. Het voorstel is niet bewaard.

¹⁴¹. De Jury aan Page, 21 september 1818 : R.A.M., *O.A.*, 24, nr. 1.

zitter steeds aanwezig op de vergaderingen, die elke donderdagnamiddag gehouden werden. In 1819 werd het gezelschap overgebracht naar de ruimere lokalen van de stadsschool te Sittard. J. Pothast stond Page in de leiding van het gezelschap ter zijde. Het aantal leden lag te hoog en het deelnemersveld was weinig homogeen, wat splitsing van de werkzaamheden noodzakelijk maakte.

In 1822 werden de onderwijzers naar hun bekwaamheid in twee afdelingen ondergebracht. Pothast nam de leiding van de eerste afdeling op zich, zijn assistent C. de Greeff die van de tweede. De twee afdelingen werden verder in klassen verdeeld¹⁴². Elk vak waarin de leden onderwezen werden, had een eigen lesgever. Hier was dus van onderling onderricht geen sprake. De hervormde predikant van Sittard, Grimm, gaf onderwijs in de beginselen van de Duitse taal; Mathieu, leraar aan het pensionaat te Grevenbicht, in de aardrijkskunde; A. Bouten, openbaar onderwijzer te Echt, stond tot 1823 in voor geschiedenis en zijn collega uit Stokkem, P. Dinrath, voor rekenen; Dorst, voormalig professor in de filosofie en nu pastoor te Sittard, voor psychologie. Page hield tijdens elke bijeenkomst uitvoerige betogen over onderwijsmethodiek, godsdienst en logica¹⁴³. Later werd het onderricht uitgebreid met de Franse taal (J. Wessels, assistent te Sittard) en meetkunde (W. Paulissen, openbaar onderwijzer te Beek). Na de lessen werden door meer ervaren onderwijzers en door Page zelf vragen opgegeven over hetgeen in de vergadering was behandeld geworden; de leden moesten ze thuis schriftelijk beantwoorden en de antwoorden de volgende vergadering voorleggen. Aan de praktijk werd heel wat aandacht besteed. In de stadsschool was voldoende didactisch materiaal voorhanden om de leden daarmee te laten oefenen. In 1828 werd de tweede afdeling onder onmiddellijk toezicht van Page geplaatst en de leiding overgedragen aan meer gevorderden en aan drie onderwijzers die één of meer normaalcursussen hadden bijgewoond¹⁴⁴. Vanaf 1823, toen een twintigtal leden te Echt een afzonderlijk gezelschap oprichtten, werd dit van Sittard opengesteld voor assistenten en kwekelingen. Ook theologanten, om ze voor het Nederlands te winnen, en priesters die met het catechismusonderwijs belast waren en waarbij eventueel de klassikale methode kon toegepast worden, konden er

142. Verslag 2de district : R.A.M., O.A., 193.

143. Idem.

144. A.J. Janssen, onderwijzer te Broeksittard; A. Busch, onderwijzer te Susteren; Pieter Schreyen, ondermeester te Limbricht. Deze laatste was kwekeling geweest te Haarlem : R.A.M., O.A., 210.

terecht¹⁴⁵. Het gezelschap bestreek aanvankelijk het gehele district en werkte duidelijk in de breedte. Het was er Page om te doen, op zo kort mogelijke tijd alle onderwijzers in de onderwijshervorming in te schakelen. Van alle onderwijzersgezelschappen heeft dat te Sittard wellicht de meeste vruchten afgeworpen.

In 1823 werden twintig leden uit de noordelijk gelegen gemeenten eervol ontslagen. Ze kregen Echt toegewezen als standplaats van een nieuw gezelschap. Promotoren waren, naast Page, Ceuterich, pastoor te Echt, en de gemeentelijke onderwijzer A. Bouten, wiens betrekkingen met het gezelschap te Sittard formeel ophielden¹⁴⁶. Het gezelschap te Echt ging dezelfde richting uit als dat te Sittard. Alhoewel er heel wat minder leden waren, werd er niet aan zelfonderrichting gedaan.

Laten we even een vergadering volgen: 30 september 1824¹⁴⁷. Page opent ze met een voordracht over moraal, opvoeding en onderwijs. Deze voordracht laat hij volgen door enkele vraagjes, die de leden schriftelijk beantwoorden. Ceuterich voegt aan de woorden van de inspecteur enkele psychologische randbemerkingen toe. Vervolgens geeft Bouten een viertal lessen over de zinsdelen, regels om het geslacht en de meervoudsvorm van de zelfstandige naamwoorden te bepalen, en over het gebruik van de naamvallen. Bij elk onderdeel schrijft hij op het bord een foutief opstel, dat hij verbetert en redekundig ontleedt. J.Cl. Janssen, openbaar onderwijzer te Stevensweert, vertelt wat aardrijkskundige wetenswaardigheden. De bijeenkomst wordt afgesloten met zangoefeningen, geleid door H. Linssen, onderwijzer te Posterholt.

De twee onderwijzersgezelschappen van het 2de district kregen rond Page een eigen gestalte en hebben een andere weg ingeslagen dan de overige. De grote vooruitgang van het onderwijs in dit district is voor een groot deel aan die gezelschappen te danken geweest.

3de district

Hier werd het eerste gezelschap pas in 1825 opgericht. Bloemarts schreef het uitblijven ervan toe aan de onbekwaamheid van de onderwijzers. Dit staat in schijnbare tegenspraak met het relatief hoge gehalte van de onderwijzers in dat district, zoals die in de rangenverdeling waargenomen wordt. Bloemarts legde echter in zijn beoorde-

¹⁴⁵. Algemeen jaarlijks verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 197.

¹⁴⁶. Jaarlijks verslag van de activiteiten van het gezelschap te Echt over 1823: R.A.M., *O.A.*, 197.

¹⁴⁷. Verslag van onderwijzersgezelschap te Echt: R.A.M., *O.A.*, 199.

lingen hogere maatstaven aan dan de overige inspecteurs. Daarom wachtte hij tot de onderwijzers meer aan zijn verwachtingen beantwoordden ¹⁴⁸. In 1825 was het blijkbaar zover.

Roermond werd de vergaderplaats van het eerste gezelschap, omdat men hier beschikte over een goed uitgeruste rijkslagere school. R.H. Pieters werd voorzitter. De Commissie van Beheer en Toezicht was op de stichtingsvergadering aanwezig. De werkzaamheden vertoonden waarschijnlijk veel overeenkomst met die in het gezelschap van Sittard. Wel werd hier meer dan elders bijzondere aandacht besteed aan de praktische onderwijsbeoefening. Op elke bijeenkomst liet R. Pieters een twaalfstal kinderen aanwezig zijn, die als oefenklas dienst deden ¹⁴⁹.

Roermond kreeg in 1829 nog een tweede gezelschap, dat eveneens nauw met de rijkslagere school werd verbonden. Het stond vooral open voor aspiranten en kwekelingen ¹⁵⁰.

De plattelandsonderwijzers uit het noorden van het district verzamelden zich een eerste maal te Horst. Op 20 maart 1826 ontving Bloemarts hier een twintigtal 'geestdriftige' onderwijzers. Het gezelschap werd in twee afdelingen gesplitst, welke om de drie of vier weken afzonderlijk te Horst en te Meerlo vergaderden. Jaarlijks werden zes tot acht algemene bijeenkomsten gehouden, beurtelings te Meerlo en te Horst ¹⁵¹. Gangmakers waren A. Kellenaers, onderwijzer te Meerlo, en G. Glaudemans, onderwijzer te Venray. Beiden bezaten de tweede rang.

Over de werking van deze gezelschappen zijn we slecht ingelicht. Ongetwijfeld is er een grote invloed van uitgegaan, al zal Bloemarts aan de geestdrift en het enthousiasme van de onderwijzers niet vreemd geweest zijn. Zijn positie was zo dominerend, dat weinig onderwijzers aan de oproep van de inspecteur durfden weerstaan. Toch stond de bekwaamheid van de onderwijzers Pieters, Kellenaers, en Glaudemans borg voor een degelijke werking.

4de district

Een jaar na de installatie van de Commissie van Onderwijs verschenen hier twee gezelschappen, in die gemeenten die daarvoor het meest in aanmerking kwamen : Bree en Thorn ¹⁵². Beide gezelschappen wer-

148. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 201.

149. R.H. Pieters aan Bloemarts, 18 mei 1826 : R.A.M., *O.A.*, 204.

150. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 210.

151. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 203.

152. Reglementen in R.A.M., *O.A.*, 192.

den door Van den Schoor ontworpen. Onder het voorzitterschap van de onderwijzers van die twee gemeenten, J.M. Sentissen en J. Grispen, kwamen elke donderdagnamiddag alle onderwijzers van het 4de district in vergadering bij elkaar. Alhoewel de archieven ons over deze gezelschappen weinig leren, menen we toch dat een succesrijke werking hier achterwege is gebleven. De ijver van de leden verflauwde al na enkele vergaderingen, in die mate dat Van den Schoor zich genoodzaakt zag de bijeenkomsten zoveel mogelijk met zijn persoonlijke aanwezigheid te vereren. Het gezelschap te Thorn leed onder de afzetting van J. Grispen. De werkzaamheden werden er zelfs een tijdlang gestaakt ¹⁵³. Toch schreef Van den Schoor de vooruitgang van het onderwijs in zijn district enkel en alleen aan deze twee gezelschappen toe ¹⁵⁴.

5de district

In dit district was in 1818 reeds een onderwijzersgezelschap actief. Elke zaterdagmorgen om de veertien dagen ontmoette een aantal onderwijzers elkaar in het schoollokaal te Hamont ¹⁵⁵. Het gezelschap kende enkele moeilijke beginjaren omdat de Jury H. Evers, openbaar onderwijzer te Hamont, een beetje aan zijn lot overliet. Slechts in J. Laukens, toen nog stadsonderwijzer te Sittard, vond Evers een gewaardeerde hulp. Enkele malen verscheen Laukens op de vergaderingen, om de leden een beetje op weg te helpen ¹⁵⁶. Om beter bekend te geraken met klassikaal onderwijs, stelden enkele onderwijzers in 1819 voor, scholen in het naburige Noord-Brabant te bezoeken. Evers vond het raadzamer eerst de Jury te polsen over de wenselijkheid van dit voorstel ¹⁵⁷. Ondertussen ging hijzelf in het Noorden een kijkje nemen. Of hij later met enkele collega's een dergelijke reis ondernomen heeft, weten we niet. Per jaar hadden ongeveer 25 bijeenkomsten plaats, waarin de leden elkaar onderrichtten in lezen, schoonschrift, rekenen, onderwijs- en opvoedkunde, sporadisch ook in aardrijkskunde. H. Evers, die in bekwaamheid boven de leden uitstak, gaf hen telkens een huiswerkje mee, dat bestond uit een aantal op te lossen vragen over de besproken stof en uit een foutief opstelletje ¹⁵⁸. Jaarlijks werden twee vergaderingen uitsluitend besteed aan de lectuur van de *Nieuwe Bijdragen*. Na enkele jaren van bloei zag het gezelschap zijn verspreidingsveld ver-

153. Verslag 4de district : R.A.M., O.A., 199.

154. Algemeen jaarlijks verslag 4de district : R.A.M., O.A., 200.

155. Evers aan Schmalhausen, 11 oktober 1818 : R.A.M., O.A., 10.

156. Evers aan Schmalhausen, 31 oktober 1821 : R.A.M., O.A., 277.

157. Evers aan Pillera, 22 mei 1819 : R.A.M., O.A., 26 ; Evers aan Schmalhausen, 29 mei 1819 : R.A.M., O.A., 96.

158. Cfr. o.a. Evers aan Schmalhausen, 14 september 1822 : R.A.M., O.A., 278.

kleinen. Op het eind van 1824 sprak Schmalhausen de bijzondere onderwijzer van Hechtel, P.J. van de Loo, aan om in die gemeente een tweede gezelschap op te richten. Enkele leden van Hamont, waaronder de bekwame Ph. J. Hendrix, onderwijzer te Peer, gingen naar Hechtel over. Tevoren had de districtsverdeling en de oprichting van een gezelschap te Bree een eind gemaakt aan de expansie van het gezelschap te Hamont. Het ledenaantal viel in deze jaren terug tot op de helft. Toen de onderwijzer van Overpelt, P.M. Wouters, naar Hechtel overliep, omdat hij dacht daar meer voordeel uit te halen, was voor de werker van het eerste uur, H. Evers, de maat vol. Aan Schmalhausen vroeg hij het leegbloeden van het gezelschap te beletten. Deze wist deze zaak te klaren door Wouters terug naar Hamont te sturen ¹⁵⁹.

Het gezelschap dat begin 1825 te Hechtel van stapel liep, kende een analoge teruggang ¹⁶⁰. Anderhalf jaar later bracht Schmalhausen de onderwijzers van het kanton Beringen samen in een gezelschap, onder leiding van L.K. Landmeters, openbaar onderwijzer te Tessenderlo, wat aanleiding gaf tot het afvallen van leden, ditmaal ten koste van Hechtel. Alhoewel het gezelschap van Tessenderlo-Beringen meer de weg opging van een opvangcentrum voor kwekelingen, was de concurrentie tussen de gezelschappen van het 5de district niet bevorderlijk voor een goede verstandhouding. Drie gezelschappen, verspreid over 24 gemeenten, was misschien wel van het goede teveel. Bovendien ontbrak het tot 1828 aan een onmiddellijk toezicht van een inspecteur. Toch waren de drie gezelschappen met goed gevolg werkzaam ¹⁶¹. Er werd vooruitgang gemaakt, al was ze minder uitgesproken dan in het 2de en 3de district.

6de district

Hier is niet één gezelschap tot stand gekomen. Bollaert schreef dat toe aan het feit dat weinigen die zich met het onderricht bezighielden, de naam van onderwijzer verdienden ¹⁶². Wel zat G. Balieus, onderwijzer te Bilzen, vanaf 1822 elke donderdagnamiddag een vergadering voor, waarop een veertiental jongeren aanwezig waren ¹⁶³. Bollaert beschouwde deze vergaderingen als een eerste aanloop tot een onderwijzersgezelschap. Hij drong er bij Balieus herhaaldelijk op aan, de

159. Briefwisseling in : R.A.M., *O.A.*, 282.

160. Cfr. bijlage 11.

161. Verslag 5de district : R.A.M., *O.A.*, 203.

162. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 200.

163. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 194.

vergaderingen van het gezelschap te Sint-Truiden bij te wonen om een idee te krijgen van wat hij zelf zou kunnen invoeren ¹⁶⁴. Een gezelschap geraakte echter niet van de grond.

7de district

Meer succes had Bollaert in dit district. Uit vrijblijvende samenkomsten van onderwijzers in zijn woning te Engelmanshoven, groeide spontaan een gezelschap, dat naast onderwijzers heel wat kwekelingen telde. Ook deze innovatie verliep niet zonder tegenstand. In 1823 ontving Bollaert van het stadsbestuur van Sint-Truiden een schrijven, waarin dit verklaarde niet te dulden dat de onderwijzers van de stadslagere school zich tweemaal per maand naar Engelmanshoven begaven. Volgens Bollaert was de hoofdonderwijzer, P.S. van Dionant, daar verantwoordelijk voor. Deze vond het gezelschap alles bij elkaar een 'apenspel' ¹⁶⁵. In 1825 besloot Bollaert, vermoedelijk om verdere moeilijkheden te vermijden, het gezelschap naar de stadsschool van Sint-Truiden over te brengen. Hij kende aan dit gezelschap een grote betekenis toe, en terecht. Door het feit dat in 1824 reeds 15 personen in het bezit waren van een akte van vierde rang en vijf reeds een derde rang behaald hadden, werd dit afdoende bewezen ¹⁶⁶. Uit dit gezelschap kwamen een aantal leerkrachten voort die zich aan de opleiding van onderwijzers zouden wijden, zoals J. Theatre, onderwijzer te Otrange, Balieus, onderwijzer te Bilzen, en vooral L.K. Landmeters. Later werd elkeen die een rang behaalde automatisch lid van het gezelschap ¹⁶⁷.

8ste district

Evenals in het 6de district is hier geen onderwijzersgezelschap werkzaam geweest, omdat het de onderwijzers aan minimale kundigheden ontbrak ¹⁶⁸. Schmalhausen en Danzmann beperkten zich ertoe, de onderwijzers zoveel mogelijk naar de gezelschappen te Maastricht en te Sittard te sturen ¹⁶⁹.

164. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 195.

165. Verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 194.

166. Verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 198.

167. Algemeen jaarlijks verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 212.

168. Verslag 8ste district: R.A.M., *O.A.*, 191.

169. B.v. tot de opheffing van het gezelschap te Maastricht maakten de onderwijzers van Lanaken, Vlijtingen, Mechelen en Rekem er deel van uit: R.A.M., *O.A.*, 191. De onderwijzer van Stokkem, P. Dinrath, speelde in het gezelschap te Sittard een vooraanstaande rol.

Van pedagogisch oogpunt uit waren de onderwijzersgezelschappen van groot belang. Voor het merendeel der onderwijzers waren ze de enige volmakingsmogelijkheden die onmiddellijk voor hen toegankelijk waren. Het totaal aantal leden dat in gezelschappen georganiseerd werd, bedroeg in 1818 reeds 89, liep gestadig op en bereikte in 1830 een maximum van 300.

Ledenaantal van de onderwijzersgezelschappen

Aantal leden	1816	1817	1818	1819	1820	1821			
Maastricht Hamont Limbricht-Sittard			10 20→10 69	14→16 96	17	10			
Totaal			89	122					
Aantal leden	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Maastricht	26								
Hamont	9	9	9	9	10				
Limbricht-Sittard	93	±100	92	100	100	93		73	
Echt			20	23	27	25	18	26	
Hechtel				12	10	13			
Tessenderlo-Beringen					21				
Voerendaal	17								
Gulpen						10			
Roermond I				19	30				
Horst-Meerlo					20				
Bree	7								
Thorn	14								
Engelmanshoven- St.-Truiden		20	26						
Roermond II								21	
Totaal	166	±186	±192	±223	264				±300

De praktische leiding werd toevertrouwd aan onderwijzers die elders hun opleiding ontvangen hadden. Te Hechtel was dat een kwekeling van de kweekschool te Lier, P.J. van de Loo ; te Sittard werd de laagste afdeling geleid door drie onderwijzers die één of meer normaalcurssus hadden bijgewoond ; één onder hen was een gewezen leerling van de kweekschool te Haarlem. In Roermond en Maastricht waren de hoofdonderwijzers van de rijkslagere school de animatoren. Landmeters, te Tessenderlo, had een korte stage gedaan in de stadsschool te Sint-Truiden. Met uitzondering van Hamont en Gulpen kwamen alle gezelschappen tot stand rond inspecteurs.

Reeds fungerende onderwijzers maakten overwegend van deze gezelschappen deel uit, maar kwekelingen en aspiranten konden er ook terecht. Dit laatste kwam meer voor in die streken waar de bekwaamheid van de onderwijzers te wensen overliet, wat het geval was te Gulpen en Sint-Truiden, maar vooral te Beringen-Tessenderlo¹⁷⁰. Soms woonden burgerlijke autoriteiten de vergaderingen bij; elders nam de burgemeester het voorzitterschap waar¹⁷¹.

Uit het overzicht van de werkzaamheden van de gezelschappen blijkt dat de belangstelling overwegend uitging naar de theoretische en praktische onderwijsbeoefening. Lezen, schrijven, rekenen en onderwijsproblemen slopten de meeste tijd op; slechts bij uitzondering werd het accent naar andere vakken verlegd. De onderwijzersgezelschappen werden op deze manier media waarlangs nieuwe pedagogische ideeën en methodologische vernieuwingen bij de onderwijzers ingang vonden. Bovendien droegen ze bij tot de groei van een groter standsbewustzijn onder de leden. Aan kwekelingen werd het beeld van de modelonderwijzer als na te streven ideaal voorgehouden. In september 1824 heette pastoor Ceuterich de kwekelingen in het gezelschap van Echt met de volgende woorden welkom: '...de waarde van de onderwijzer bestaat niet in veel maar in het goed weten; tracht U dus grondige en geene oppervlakkige kennis eigen te maken en deze ook alzoo aan Uwe leerlingen mede te delen'. Het was niet voldoende om in alle vakken behoorlijk onderlegd te zijn en iets van deze kennis op de kinderen over te dragen, volgens de juiste methode: '...de kundige onderwijzer zonder deugden zonder godsdienstige beginselen, kan een nadeelig wezen zijn; maar wanneer hij bij zijne verkregen kundigheden ook deugden bezit, dan maakt hij den waardigen man uit'. De kwekelingen moesten nu reeds leren zich voorbeeldig te gedragen, vooral om het nodige vertrouwen te winnen, te meer, zo verzekerde Ceuterich hen '...dat aller oogen op den onderwijzer gevestigd zijn; te meer daar het verre wangedrag sommiger onderwijzers, hiertoe als van zelven aanleiding geeft'¹⁷².

De vergaderingen van de gezelschappen waren slechts vruchtbaar wanneer de leden vlijtig alle bijeenkomsten bijwoonden en de hun

170. Dit gezelschap startte met zeven onderwijzers en vijftien kwekelingen: Landmeters aan Schmalhausen, 29 augustus 1826: R.A.M., O.A., 282.

171. Te Tessenderlo oefende de burgemeester het toezicht uit; Hechtel telde drie honoraire leden: Loos, burgemeester te Peer en vanaf 1828 inspecteur, Heytenis, burgemeester van Hechtel, en een ontvanger van de directe belastingen te Hout-halen. Te Roermond hield de Commissie van Beheer en Toezicht over de rijks-lagere school een oogje in het zeil.

172. R.A.M., O.A., 199.

opgedragen taken naar behoren vervulden. Het absenteïsme tierde echter welig in vrijwel alle gezelschappen. In Hamont b.v. werden tussen november 1819 en oktober 1820 twaalf vergaderingen gehouden. Evers zat ze allemaal voor, maar slechts acht leden van de zeventien woonden tenminste de helft van de bijeenkomsten bij ¹⁷³. In 1828 bleven drie leden van de achttien die van het gezelschap te Echt deel uitmaakten, op alle vergaderingen weg; acht leden vonden het de moeite waard zich op tenminste de helft van de vergaderingen te laten zien ¹⁷⁴. Reeds vroeger waarschuwde Page de leden van dit gezelschap ernstig voor hun afwezigheid en hij dreigde in het vervolg zware boeten op te leggen ¹⁷⁵. Oorzaken waren ongetwijfeld de grote afstanden tussen de standplaats van het gezelschap en de woonplaats van de leden, wat gelet op de gebrekkige verkeersmiddelen een regelmatige deelname bemoeilijkte. Van den Schoor wees erop, dat gezelschappen in het algemeen weinig zin hadden zolang de onderwijzers een te karig bestaan moesten leiden ¹⁷⁶. Het absenteïsme werd te Hamont nog gevoed door plaatselijke moeilijkheden. In 1823 heerste er bij de leden een malaise omdat ze ondervonden dat aan het bezit van een akte of een bewijs van bekwaamheid weinig waarde werd gehecht en dat de benoemingen veelal afhingen van de willekeur van het gemeentebestuur en de pastoor ¹⁷⁷. In sommige gevallen oefenden onderwijzers op hun collega's een nadelige invloed uit, of stond hun onkunde de bekwaming van anderen in de weg. Te Limbricht had Page in 1819 om die reden enkele leden moeten verwijderen ¹⁷⁸. In hetzelfde jaar ontsloeg Evers een onderwijzer uit Nederweert, omdat hij vrijwel nooit aanwezig was. In 1826 deed hij hetzelfde met drie andere leden. Veel enthousiasten van het eerste uur lieten het, na kennisname van de ernst waarmee men te werk ging, afweten. Anderzijds deden bepaalde leden alle moeite om alle vergaderingen bij te wonen. Twee onderwijzers en een onderwijzeres uit Hasselt ondernamen maandelijks de reis naar Engelmanshoven, vier uur gaans van Hasselt. Een onder hen, Doigny, kwam naar verluidt eenmaal zelfs halfdood aan ¹⁷⁹.

Dit alles onderstreept dat we dus op regionale en individuele verschillen moeten letten.

173. R.A.M., *O.A.*, 96.

174. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 210.

175. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 202.

176. Verslag 4de district : R.A.M., *O.A.*, 193.

177. Evers aan Schmalhausen, 17 maart 1823 : R.A.M., *O.A.*, 279.

178. Page aan Schmalhausen, 23 februari 1819 : R.A.M., *O.A.*, 96.

179. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 195.

5. Andere opleidingsmogelijkheden

Naast de genoemde innovaties bleven andere vormen van bekwaaming, die in oorsprong teruggingen tot het Ancien Régime, ook in deze periode voortbestaan. Zo leidden de pastoors van Grevenbicht en Obbicht-Papenhoven elk jongelingen op, zij het eerder in het raam van Latijnse studies die hen op de geestelijke staat moesten voorbereiden. Sporadisch boden deze jongelingen zich aan voor een examen; onderwijzer werden ze nooit. De bekendste is ongetwijfeld Pieter Ecrevisse, van Obbicht-Papenhoven, die later een rol zou spelen in de ontlukende Vlaamse Beweging¹⁸⁰. Een andere vorm van bekwaaming, die ongetwijfeld algemeen verspreid bleef maar waarvan het bestaan alleen maar kan vermoed worden, was de zelfstudie, die steeds voor de voorbereiding van een examen vereist bleef en die de vormingsinstituten begeleidde.

Ook ging de bijzondere onderwijzer Roberts, te Maastricht, voort met het geven van lessen in Nederlandse taalkunde, aan onderwijzers die zich daartoe bij hem kwamen aanbieden. Deze lessen waren volgens Pillera wel niet zo doelmatig als mogelijk, doch ze wierpen wel vruchten af. Elf onderwijzers die ze volgden zijn mij met naam bekend¹⁸¹.

Elke zaterdagmiddag hield Page zich in de pastorie van Limbricht beschikbaar voor onderwijzers die hem wilden raadplegen¹⁸². Ook Bollaert stelde zijn woning elke zondagmiddag voor belangstellenden open. Hieruit groeide het gezelschap van Engelmanshoven-Sint-Truiden.

6. Opleiding van onderwijzeressen

Deze paragraaf willen we besluiten met een korte schets van de pogingen die werden ondernomen om ook onderlegde onderwijzeressen te vormen. De bekwaamheid van de fungerende onderwijzeressen liet veel te wensen over. De meesten gaven geen lager onderwijs, maar hielden slechts bewaarschooltjes¹⁸³. Afzonderlijke meisjesscholen trof men zelden aan¹⁸⁴. De meeste meisjes vonden, voorzover onderwijs

180. *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 3, Brussel, 1968, p. 299-303.

181. Niet alleen onderwijzers, maar ook aspiranten: uit Lanaken, Lanaye, Eijsden, Maastricht, Gronsveld, Mechelen, Heusden, Sint-Pieter, Veltwezelt en Genk.

182. Jaarlijks algemeen verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 212.

183. Cfr. de opmerking van de Commissie bij de uitreiking van de bewijzen, *supra*, p.

184. In de rijkslagere scholen te Maastricht en Roermond werden de meisjes in een afzonderlijk lokaal onderwezen door een eigen onderwijzer. Te Kerniel en Weert waren kostscholen aanwezig, te Borgloon en te Tongeren een meisjesschool.

voor hen van belang werd geacht, een onderkomen in de openbare scholen, waar ze samen met de jongens onderwezen werden ¹⁸⁵. Slechts vanaf 1827 besteedde de overheid meer aandacht aan het meisjesonderwijs en aan de opleiding van eigen leerkrachten in het bijzonder. Een K.B. van 9 juli 1827 stelde tien beurzen van f 300 en tien van f 150 per jaar beschikbaar voor de opleiding van onderwijzeressen. In augustus vroeg de minister aan de Commissie enkele kandidaten voor te stellen en kostscholen aan te wijzen, die voor de opleiding van deze meisjes zouden kunnen instaan. In haar antwoord wees de Commissie erop, dat in de provincie geen kostscholen aanwezig waren die voor dat doel konden aangewend worden. Ze stelde de meisjesafdeling van de rijkslagere school te Maastricht voor. Drie meisjes werden voorgedragen ¹⁸⁶. A. Kattenbusch, dochter van de onderwijzer te Vaals, ontving een beurs van f 300 ; een van f 150 werd verleend aan E. Johns. De twee beurzen werden aan de rijkslagere school te Maastricht verbonden ¹⁸⁷. E. Johns vertrok na enkele maanden terug naar haar woonplaats, Luik. Op voorstel van Pillera werd de beurs overgedragen op een meisje uit Mons (Henegouwen) ¹⁸⁸. Beiden verbleven zeker tot eind 1830 in de school ¹⁸⁹.

Globaal bekeken hebben deze pogingen weinig resultaat gehad. De beperkte invloed die ervan uitging, valt vóór 1830 niet waar te nemen.

In de provincie Limburg blijkt dus op het terrein van de opleiding van aspiranten en de volmaking van onderwijzers heel wat verricht te zijn. De ontwikkeling was in 1830 verre van voltooid, al stagneerde de situatie wel naar 1830 toe. Een juiste beoordeling kan pas volgen wanneer we beschikken over vergelijkend materiaal uit andere provincies.

c) *Verbetering van de bekwaamheid van de onderwijzers*

Nu we weten welke vormingsmiddelen ter beschikking stonden van onderwijzers en aspiranten, blijft de vraag te beantwoorden welke de uiteindelijke resultaten zijn geweest.

185. De Commissie aan de minister, 24 april 1827 : R.A.M., *O.A.*, 99, p. 193-194.

186. Correspondentie tussen de Commissie en de minister, in : R.A.M., *O.A.*, 121.

187. M.B. 4 april 1828, nr. 116 : R.A.M., *O.A.*, 122, nr. 5.

188. M.B. 16 maart 1829, nr. 175 : R.A.M., *O.A.*, 125, nr. 3.

189. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 130, nr. 11.

Vanaf 1821 moest elkeen die het onderwijs ter hand wilde nemen, aan verschillende vereisten voldoen. Op de eerste plaats moest de kandidaat zijn onberispelijk gedrag met getuigschriften kunnen bewijzen; vervolgens moest hij een akte van algemene toelating tot het geven van onderwijs en een akte van speciale aanstelling voor een school of een gemeente wettelijk verkregen hebben. Ten slotte moest hij zich met deze bewijsstukken bij de inspecteur van zijn district aanbieden¹. Deze bepalingen golden niet voor wettig fungerende onderwijzers, zolang ze niet van school veranderden².

Een akte van algemene toelating kon slechts bekomen worden na het afleggen van een behoorlijk examen ten overstaan van de Commissie van Onderwijs³. De examinandus diende aan de Commissie, behalve zijn geboorteakte, drie verschillende getuigschriften van goed burgerlijk, zedelijk en godsdienstig gedrag voor te leggen, die door de burgemeester van zijn gemeente, door de pastoor tot wiens parochie hij behoorde, en door tenminste twee huisvaders uit de gemeente opgemaakt werden⁴. Tijdens het examen werd de kandidaat niet alleen onderzocht naar zijn kennis, maar ook naar zijn bedrevenheid om die kennis op kinderen over te dragen. Daarom werd het eigenlijke examen voorafgegaan door een kort gesprek, waaruit moest blijken in hoever de kandidaat aan deze vereisten beantwoordde. De vakken waarover het examen liep, waren: lezen, het gebruik van de lees- en afbrekingstekens, het verbeteren van opstellen om de bekwaamheid in de spelkunde te testen, de regels van de Nederlandse spraakkunst, het schrijven, het versnijden van pennen, het rekenen met inbegrip van het tiendelig stelsel en het gebruik van de maten en gewichten. Wanneer de kandidaat erom verzocht, kon de ondervraging zich uitbreiden tot aardrijkskunde, geschiedenis, natuur- en wiskunde. Wenste hij onderwijs te geven in de Franse taal, dan had hij hier een speciale toelating voor nodig. Nadat de kandidaat voldoende blijken van bekwaamheid had gegeven, werd onderzocht of hij in staat was deze vakken te onderwijzen⁵.

De geslaagden werden, naargelang van de inhoud van het examen dat ze ondergaan hadden, in vier rangen ondergebracht. Zij die in

1. Art. 9 van de instructie van 1821.

2. Art. 10.

3. Art. 12.

4. Art. 13; vanaf 1828 was het getuigschrift van goed godsdienstig gedrag niet meer vereist: M.B. 12 februari 1828, nr. III: R.A.M., *O.A.*, 122, nr. 4; in de praktijk bleef het echter gehandhaafd.

5. *Nadere Bepalingen wegens het afnemen en afleggen der examens*, gevoegd bij de instructie van 20 mei 1821, nr. 11.

het lezen, het schrijven en de beginselen van het rekenen bedreven waren en enige aanleg tot het geven van onderricht toonden, bekwamen de vierde rang. Paarden ze een goede ervaring in het lezen, het rekenen en de Nederlandse taalkunde aan een goede onderwijsmethodiek, dan ontvingen ze de derde rang. De tweede rang was slechts voor weinigen weggelegd. Men moest in het gewoon en kunstmatig lezen zeer bedreven zijn, een goed handschrift bezitten, de rekenkunde, zowel theoretisch als praktisch, grondig beheersen, behoorlijk op de hoogte zijn van de regels van de Nederlandse taal, voldoende afweten van aardrijkskunde en geschiedenis en ten slotte een voldoende ervaring en bekwaamheid bezitten tot het geven van oordeelkundig onderwijs. De eerste rang werd slechts uitzonderlijk toegekend; niet alleen een grondige ervaring in de verschillende vakken van het lager onderwijs, met inbegrip van de aardrijkskunde, de geschiedenis, de natuur- en wiskunde was daartoe vereist; de onderwijzer moest bovendien uitmunten in 'beschaafdheid van verstand'. Onderwijzeressen en huisonderwijzers werden niet naar bekwaamheid in rangen opgedeeld, maar maakten elk samen één rang uit⁶. Voor elke rang werd een leeftijdsminimum opgelegd: voor de eerste, tweede, derde en vierde rang was die respectievelijk bepaald op 25, 22, 18 en 16 jaar.

Akten voor de Commissie van Onderwijs in Limburg behaald

a. Volgens het jaar van uitreiking

<i>Periode</i>	1821-1823				1824-1827				1828-1830				Totaal
Behaalde rang	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	
Onderwijzers	12	41	33	4	14	47	38	3	4	13	15	2	266
Ondermeesters	—	—	6	—	—	8	2	—	1	2	9	—	28
Assistenten	—	2	—	1	—	6	2	—	—	6	7	—	24
Kwekelingen	—	1	—	—	14	48	2	—	7	29	2	—	103
Aspiranten	8	25	2	—	10	64	8	—	8	46	5	—	176
Totaal	20	69	41	5	38	173	52	3	20	96	38	2	557*

6. Art. 18.

b. Naar leeftijd

Leeftijd	15-20				20-30				30-40				40-50				50-				Totaal
Behaalde rang	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	gn.	4	3	2	
Onderwijzers	3	1	1	—	5	44	47	7	8	20	18	1	9	20	15	1	5	16	5	—	226
Ondermeesters	—	7	6	—	1	3	10	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28
Assistenten	—	12	6	—	—	2	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	24
Kwekelingen	9	46	2	—	11	30	1	—	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	103
Aspiranten	5	58	2	—	6	64	12	—	10	12	1	—	4	—	—	—	1	1	—	—	176
Totaal	17	124	17	—	23	143	73	7	18	34	21	2	14	20	15	1	6	17	5	—	557

* van drie personen werd een beroep niet aangegeven.

De Commissie van Onderwijs in Limburg heeft, met uitzondering van de onderwijzeressen en huisonderwijzers, 560 examens afgenomen. Ze reikte in het totaal 338 akten van de vierde rang, 131 akten van de derde rang en 10 akten van de tweede rang uit. Daar staat slechts een relatief gering aantal mislukkingen tegenover. Dat de meeste akten in de jaren 1824-1825 en twee jaar later, in 1827, uitgereikt werden, moet worden toegeschreven aan het aflopen van de termijn waarvoor een bewijs van algemene toelating toegekend was en aan de verscherping van het toezicht door de inspecteurs. Met uitzondering van 1829 werden de meeste rangen behaald in de voor- en najaarsvergaderingen. In 1830 beschikte 81 % van de onderwijzers over een akte⁷. Bijna 40 % van de examinandi waren fungerende onderwijzers, doch de grote toeloop kwam van aspiranten en kwekelingen. De kandidaat-onderwijzers waren immers verplicht een rang te bezitten. Voor de kwekelingen was het bezit van een akte belangrijk, omdat deze hun aanzien en hun promotiekansen verhoogde.

Gaan we even nader in op de geografische spreiding van de akten⁸. In één district heeft het aantal onderwijzers met derde rang steeds dat van de vierde rang overtroffen: het derde district. Dit is reeds in 1822 merkbaar: 20 % van de onderwijzers waren er in het bezit van de derde rang, tegenover 7 % met een vierde rang. De grote afstand die dat district van de hoofdplaats der provincie scheidde, heeft dus geen grote rol gespeeld. Alhoewel het gezag van Bloemarts aan

7. Cfr. bijlage 13: 45 % van de vierde, 32 % van de derde, 4 % van de tweede.

8. Bijlage 12.

dit succes niet vreemd was, constateert men toch dat het bestaande onderwijzerspotentieel wel vatbaar bleek voor volmaking, meer dan in de overige districten. In deze districten bleef de verbetering aanvankelijk uit. Ze werd voor het eerst voelbaar in het eerste en tweede district. Naar 1830 toe lieten ook de andere niet op zich wachten. Het op kaart brengen van de onderwijzers met rang kan een verwrongen beeld geven. De situatie in het zuiden van de provincie wordt duidelijker wanneer we de onderwijzers met rang procentueel in grafiek brengen, met aanduiding van de schooldichtheid⁹. Hieruit blijkt dat de evolutie in de gunstig aangeschreven districten naar 1830 toe eerder stagneerde en dat het zuiden van de provincie weliswaar nog heel wat van zijn achterstand in te lopen had, maar duidelijk op weg was die goed te maken. Hier betekende het jaar 1830 een breuk in de ontwikkeling ten goede.

De verdeling en verspreiding van de akten is, gelet op de inhoud van de examens, een eerste neerslag van de verhoging van het peil van de onderwijzers. De vraag rijst echter, of het onderwijs daadwerkelijk verbeterde. In meer dan één geval is dit aan twijfel onderhevig. Het bezit van een akte was immers slechts van overheidsstandpunt uit belangrijk. Heel wat onderwijzers hebben met moeite de vierde rang behaald, waardoor ze wel wettelijk in orde waren, maar wat de werkzaamheden in hun school nauwelijks beïnvloedde. Dit was voornamelijk het geval voor onderwijzers die reeds vóór 1821 in functie waren. Voorbeelden zijn er genoeg¹⁰; enkele mogen hier ter illustratie volstaan. Op 25 maart 1825 trof Bollaert te Hoesselt de 72jarige L. Vaes aan, gezeten in een houten leunstoel, de slaapmuts op het hoofd en de onmisbare stok in de hand. De gemeente weigerde hem af te zetten. Hij behaalde de vierde rang, maar bleef volstrekt onbekwaam¹¹. In de mondelinge overlevering is de openbare onderwijzer van Geul, L. Philippens, blijven voortleven als de gemeentesecretaris die zijn vrije tijd nuttig besteedde door de jeugd in de geheimen van het lezen, schrijven en rekenen in te wijden. In de leesles gebruikte hij het Onze Vader als oefenobject; de leerlingen spelden luidop de eerste letters, slaagden erin deze samen te voegen tot ON en bereikten daarmee het toppunt van geleerdheid. Verder ging men niet, want de volgende dagen bleven de leerlingen de O, N en ON afdreunen¹².

9. Bijlage 13.

10. B.v. A. Voets te Berlingen, H. Smets te Kortesseem, P. Poncelet te Broekom, Th. Jadouille te Vleren, A. Hildebrand te Rekem.

11. Verslag 6de district: R.A.M., O.A., 200.

12. *Geulle in vroeger tijden: de meester en de school (ca. 1835)*, in: *Sjakel*, 10, 1956-1957, nr. 115, p. 5 en nr. 116, p. 6.

De onderwijzer behaalde in 1825 de vierde rang. Elders vonden bekwame leerkrachten een vierde rang al meer dan welletjes en boden zich niet meer aan voor een hogere rang¹³. Niet altijd stond het bezit van een rang dus borg voor degelijk onderricht. In onze ogen mag het onderwijs op het niveau van de vierde rang gebrekkig lijken, voor tijdgenoten betekende het al een grote verbetering tegenover vroeger.

Met aspiranten die in deze periode onderwijzer werden, lag de zaak anders. Voor hen was het behalen van een rang meer een sluitstuk van hun opleiding en het beginpunt van verdere volmaking. Dit kwam het sterkst tot uiting in het 6de district, mede omdat daar reeds een voorselectie plaats had.

Staan we in onze appreciatie met enig voorbehoud tegenover de inhoud van de vierde rang, wat de derde rang aangaat mogen we aannemen dat de onderwijzer naar wens onderwijs gaf. Vandaar dat de overheid het behalen van een derde rang sterk aanmoedigde. Terecht vermeed ze dat scholen waar een onderwijzer met die rang werkzaam was geweest, door minder onderlegde onderwijzers werden bezet. Het omgekeerde was uiteraard wel mogelijk¹⁴. De inhoud van art. 25 van de instructie, die het verspreidingsveld van onderwijzers met een derde rang tot de grenzen van de provincie beperkte, werd al een maand na het verschijnen ongedaan gemaakt¹⁵, wat de mobiliteit van bekwame onderwijzers in de hand werkte.

Veel van wat hier gezegd werd over de kwaliteit van het onderwijzend personeel moet ook blijken uit ons onderzoek naar de inwendige verbetering van het onderwijs. Ook de Commissie hechtte geen overdreven belang aan het bezit van een rang. In haar antwoord op de vraag van de minister of het raadzaam was om onderwijzers met rang toe te laten zich eventueel als bijzonder onderwijzer in een gemeente naar eigen keuze te vestigen, lezen we: 'het is aan onze Kommissie en derzelver leden bij meer dan eene gelegenheid gebleken, dat bij het afgeven der Akten van algemene toelating, zelfs van hogere rangen, niet overal met dezelfde omzigtigheid wordt te werk gegaan, en wij zouden het reeds daarom voor ondoelmatig, ja gevaarlijk houden, dat het bezit eener zoodanige Akte alleen, voor allen zonder onderscheid gelijke bevoegdheid in het, als het ware willekeurig, uitoefenen der verschillende vakken van het lager onderwijs daarstelde'¹⁶. De Com-

13. B.v. P. Dinrath te Stokkem.

14. Art. 26 van de instructie.

15. K.B. 16 maart 1821, nr. 85 : R.A.M., O.A., 103, nr. 7.

16. De Commissie aan de minister, 29 mei 1829 : R.A.M., O.A., 99.

missie legde bij het toekennen van een akte heel wat toegevendheid aan de dag. Deze zou naar haar oordeel verdwijnen naargelang meer en meer bekwame kandidaten zich zouden aanbieden ¹⁷.

We kunnen uitzien naar andere meer betrouwbare criteria. Deze zijn voorhanden in de verslagen van de inspecteurs. Uit hun beoordelingen treedt de verbetering in de bekwaamheid van de onderwijzers meer genuanceerd naar voren. In de eerste drie districten valt een stijging in de bekwaamheid waar te nemen. In de overige districten was dat pas vanaf 1824-1825 het geval ¹⁸.

Vroeger stipten we reeds aan dat oudere onderwijzers de plaats moesten ruimen voor jongere, meer dynamische krachten. Deze jonge leerkrachten waren doorgaans beter op het vak voorbereid dan eender welke oudere collega. Zij waren het die voornamelijk gebruik maakten van de vormingsmiddelen die tijdens de jaren '20 ingang vonden. Zij waren het ook die het vlugst bereid werden gevonden om voor de Commissie te verschijnen, om te worden ondervraagd. Zij streken het leeuwenaandeel van de uitgereikte rangen op. We mogen spreken van een nieuwe generatie die aantrad. Daarom rijst de vraag hoe deze generatie zich in de verschillende districten gemeld heeft.

Om hier een beeld van te krijgen, plaatsen we de rekenkundig gemiddelde leeftijd tegenover de mediaan ¹⁹. Uit een vergelijking van deze twee centrale tendentiematen valt de ontwikkeling in de structuur en de leeftijdsopbouw af te lezen, m.a.w. de kwantiteit van de verandering. Over de kwaliteit hebben de rangenverdeling en de oordelen van de inspecteurs ons meer geleerd. De mediaan verdient om verschillende redenen de voorkeur boven het rekenkundig gemiddelde om de verjonging op zich te bepalen. De berekening van de mediaan vermindert enerzijds de invloed van extreme waarden, dus van oude onderwijzers; anderzijds zijn de gegevens niet steeds in gelijke mate voorhanden, wat foutieve schommelingen in het rekenkundig gemiddelde zou kunnen verklaren.

In het eerste district lijkt uit de daling van de mediaan in 1824 een kloof tussen de jongere en oudere generatie te beginnen: in 1828 bedroeg deze reeds negen jaar. Het jaar daarop was de groep van de jongeren bijna in de meerderheid. Het 2de district heeft een dergelijke kloof nooit gekend, wat wijst op een vrij grote bijscholing van het bestaande korps. In het 3de district is er pas vanaf 1824 van een

17. Algemeen jaarlijks verslag over 1829: R.A.M., *O.A.*, 215.

18. Bijlage 14.

19. Bijlage 15.

zekere verjonging sprake ; het gering aantal oude onderwijzers, dat door jongeren opgevolgd werd, maakt dat het gemiddelde daalt, maar dat de mediaan nauwelijks beïnvloed wordt. Vanaf 1827 ondergaat de curve weinig veranderingen : een naar leeftijdsopbouw evenwichtig beeld met een overwicht van de 30- en 40jarigen, wat wijst op de taaiheid van het in 1822 aanwezige personeel. Het 4de district begint deze periode met enkele zeer jonge leerkrachten, die het gemiddelde sterk drukken. Uit de daling van de mediaan valt af te leiden dat deze groep aangroeit, vooral vanaf 1826, het jaar waarin Van den Schoor krachtig in het onderwijs ingrijpt. Het 5de district kent slechts vanaf 1824 enige verandering. De mediaan valt omlaag door de aanstelling van twee jonge onderwijzers ; vanaf 1825 stabiliseert het korps. In het 6de district blijft de verjonging uit tot het ogenblik waarop Bollaert zijn eerste kwekelingen aflevert. Vanaf 1825 zijn ook de resultaten van zijn zuivering merkbaar. In dat jaar begint de kloof tussen de oude en jonge onderwijzers. De daling van de mediaan wijst erop dat de vermindering van het aantal leerkrachten gebeurt ten koste van de oudere. Deze generatie zal zelfs in haar geheel verdwijnen, op twee onderwijzers na : L. Vaes, te Hoesselt, en J. Coninx, te Herk-de-Stad. Ook hier treedt vanaf 1828 een stabilisatie op. De val van de mediaan laat zien dat in het 7de district de oudere generatie van vóór 1822 verdwijnt. In het 8ste district verjongt het korps aanmerkelijk, vooral in het jaar 1828. In dat jaar zijn achttien onderwijzers op de 23 jonger dan 35 jaar. Dit district sluit de periode af met het jongste onderwijzerskorps.

De gemiddelde leeftijd daalde in de provincie slechts met vier jaar ²⁰. Vanaf 1828 stabiliseerde de toestand, wat er enerzijds op wijst dat het ingrijpen van de overheid sterk afnam en anderzijds dat een voorlopig punt van verzadiging bereikt werd. Op lange termijn bekeken, wint deze verjonging aan betekenis. Met de jongere leerkrachten beschikte de overheid over een korps dat overwegend de vernieuwing van het onderwijs toegedaan was en waarmee dus werkelijk een nieuwe koers kon gevaren worden. Deze stelling blijft echter voorlopig nog hypotetisch, omdat gegevens ontbreken over de invloed van die jongeren in de jaren die op de Belgische revolutie volgden.

§ 3. Naar een nieuw aanzien

Een korte schets van enkele facetten van het dagelijks leven van de onderwijzer kan duidelijk maken dat zijn aanzien zich aan het wijzigen was. We besteden vooral aandacht aan wat tot het prestige van de onderwijzer kon bijdragen, zoals zijn benoeming, zijn gedrag, zijn ijver en zijn andere bezigheden. Vooraf zij opgemerkt dat een verbetering van het inkomen en de stijging van het bekwaamheidspeil reeds heel wat bijdroegen tot een vernieuwd aanzien.

a) *Benoeming en installatie van de onderwijzer*

Tot het tijdstip dat de Jury zich met het onderwijs ging bemoeien werd de onderwijzer benoemd door de gemeenteraad, althans op papier. Voor een deel was dit gebruik gegroeid uit de 18de eeuw, toen de burgerlijke autoriteiten meer en meer taken van de geestelijkheid naar zich toe trokken. Deze ontwikkeling werd door de Franse machthebbers wettelijk afgerond¹. Daar aan het ambt van onderwijzer in de regel kerkelijke bedieningen — die van koster en organist — verbonden waren, bleef de pastoor echter een stevig woordje meepraten. In werkelijkheid had de vrijheid van onderwijs en het ontbreken van wettelijke sancties tot gevolg dat lieden van allerlei slag van het onderwijs gebruik maakten om wat bij te verdienen. Sporadisch gebeurde het dat de gouverneur, als opvolger van de Franse prefect, op de hoogte werd gebracht van een benoeming. Zelden speelde de bekwaamheid van de kandidaat, die zich voor een vacante post aanbood, een doorslaggevende rol. Integendeel, de gemeentebesturen waren maar al te blij iemand te vinden die bereid was zich met de jeugd bezig te houden.

Het jaar 1817 betekende een keerpunt in deze ontwikkeling. De Jury behield zich het recht voor om nieuwe onderwijzers aan een bekwaamheidsproef te onderwerpen en hen te machtigen het vak uit te oefenen, of niet. Niet overal werd met de adviezen van de Jury rekening gehouden, maar een eerste stap tot beteugeling van de gemeentelijke willekeur was gezet. De instructie van 1821 ging nog een stuk verder. Een geheel nieuwe procedure kwam in voege. Van de gemeentelijke autonomie bleef weinig over. Wel bleef het recht van benoeming en installatie aan het gemeentebestuur opgedragen; over de persoon van de onderwijzer had het in theorie echter weinig zeg-

1. Cfr. *supra*, p. 41.

gingsmacht. Deze lag bij de Commissie van Onderwijs en de minister. Deze laatste moest steeds een machtiging verlenen om een bepaald iemand tot onderwijzer aan te stellen. Met deze ministeriële autorisatie was de uiteindelijke beslissingsmacht naar Brussel en Den Haag verplaatst. Voor het onderricht kwamen slechts die personen in aanmerking die in het bezit waren van een akte van algemene toelating met rang : zonder dit bekwaamheidsgetuigenschrift mocht niemand zich voor een opengevalle plaats aanbieden. Het gemeentebestuur diende de inspecteur van het district waarin de gemeente lag, schriftelijk op de hoogte te brengen van elke vacature, met opgave van de opbrengsten van het ambt en van andere voorwaarden waaraan de kandidaat moest voldoen. De betrokken inspecteur maakte de vacature bekend in de *Nieuwe Bijdragen* en in de pers. De sollicitanten moesten zich voor een bepaalde datum bij het gemeentebestuur en bij de inspecteur kenbaar maken. Een vergelijkend examen maakte uit wie van de kandidaten het meeste kans maakte op de betrekking. We zagen reeds vroeger dat de methode van het vergelijkend examen, zij het met beperkt resultaat, door de Jury was uitgetest². Op basis van een verslag van dit examen sprak de minister van Binnenlandse Zaken zijn voorkeur voor één van de kandidaten uit. Na de ministeriële autorisatie had de definitieve benoeming plaats. In de tijd die tussen het openvallen van de plaats en de uiteindelijke benoeming verliep, stelde de inspecteur of de gemeente een onderwijzer aan, om de post waar te nemen tot de persoon die de voorkeur van de minister wegdroeg aangesteld werd. Men deed dit om het schoolgaan in een gemeente niet te onderbreken.

De duur van deze procedure hing af van de plaatselijke gesteldheid van het onderwijs. Een vacature van een reeds bestaande school werd altijd door een waarnemer vervuld. Deze werd door de inspecteur of door het gemeentebestuur of in gezamenlijk overleg aangeduid. Doorgaans liet de inspecteur of het gemeentebestuur weten dat ze over een kandidaat beschikten. Kwekelingen en aspiranten kregen hier de kans om wat praktische ervaring op te doen. Dat de waarnemer dikwijls dezelfde was als de definitief aangestelde, had te maken met het feit dat niet altijd een vergelijkend examen werd gehouden. Dit was het geval wanneer zich slechts één kandidaat aanbood, wanneer een bijzondere school openbaar werd of wanneer een school met geen al te gunstige faam van een nieuwe onderwijzer moest voorzien worden. Verschillende kandidaten kwamen slechts opdagen wanneer de

2. Cfr. *supra*, p. 127-129.

gemeente aantrekkelijke voorwaarden aan te bieden had. Deze gemeenten kregen op die manier onderlegde onderwijzers. Een nieuwe school werd doorgaans geopend met het vergelijkend examen. Bij de uiteindelijke vervulling legde de inspectie het gemeentebestuur weinig in de weg. Omdat men juist in onderwijszaken de gemeente niet te veel wilde voor het hoofd stoten, maakte de kandidaat van de gemeente de meeste kans.

Een vergelijkend examen was nog om een andere reden van belang. De datum van het vergelijk examen kon door de inspectie verschoven en uitgesteld worden, om bepaalde toezeggingen van de gemeente te bekomen. We zagen dit reeds gebeuren in onze schets van het inkomen van de onderwijzer. Het middel zou ook gehanteerd worden om verbeteringen aan schoollokalen en onderwijzerswoningen te verkrijgen.

Vanaf 1828 werd de toenemende etatisering van het onderwijs door de oppositie in het Zuiden sterk op de korrel genomen. De beweging mondde uit in een K.B. van 27 mei 1830³, waarin de overheid voor een klein deel tegemoet kwam aan de verzuchtingen van de oppositie. Voortaan werd de autorisatie tot het openen van een school in de steden verleend door het stadsbestuur en op het platteland door het gemeentebestuur, echter na goedkeuring van de Gedeputeerde Staten. Gelet op het moment van verschijnen van dit K.B., was dit van weinig betekenis.

Er zijn mij weinig verslagen van installaties bekend. Wanneer we echter de plechtigheden waarmee een nieuw schoolgebouw (cfr. p. 232) ingewijd werd, in ogenschouw nemen, dan mogen we vermoeden dat ook de installatie van nieuwe onderwijzers niet onopgemerkt voorbijging. Ook dat droeg bij tot hun aanzien.

b) *Gedrag en ijver*

Wanneer we ons een oordeel willen vormen over het gedrag en de ijver van de onderwijzer, moeten we uitgaan van de vraag aan welke verwachtingen hij moest beantwoorden wat zijn levenswandel aangaat. We maakten reeds duidelijk dat men vroeger voor de schoolmeester weinig achtung had. Van maatschappelijk oogpunt uit zag men neer op de sukkelaar die dat beroep uitoefende. Het gevolg was, dat men zich niet zo stoorde aan zijn gedragingen, wat niet betekent dat van hem niet een zekere standing verwacht werd. Welk gedrag kon men

3. Ten dele gepubliceerd in : M. NAUWELAERTS, *Opvoeding en onderwijs in het verleden, teksten en documenten*, dl. III, *Hedendaagse tijd*, p. 96.

verwachten van een man die men voor zijn 'verdiensten' met wat schoolgeld afscheepte? De armoede bracht heel wat onder hen tot dronkenschap⁴ of tot ander wangedrag. Dat er weinig of niets gedaan werd om in deze toestanden veranderingen te brengen, heeft te maken met de verwaarlozing van het onderwijs in zijn geheel. Naast onderwijzers wier gedrag te wensen overliet, treft men een groot aantal brave en vrome schoolmeesters aan die, ongeacht of ze bekwaam waren of niet, toch wel op de achting van hun dorpsgenoten mochten rekenen.

Met de Jury en de Commissie riep de overheid lichamen in het leven die in staat gesteld werden om het onderwijzend personeel van weinig stichtende voorbeelden te zuiveren. Met deze organen deed ook een nieuw onderwijzersbeeld zijn intrede. Het verwachtingspatroon zou langzaam veranderen. Het werd duidelijk dat heel wat gevestigde onderwijzers niet aan dat beeld beantwoordden. Onderwijzers die zich aan minder gepast gedrag te buiten gingen, werden afgezet en vervangen door leerkrachten die langs de verschillende vormingswegen om, met deze nieuwe opvattingen in contact kwamen⁵.

Het gedrag van de bedoelde nieuwe onderwijzers hangt nauw samen met de vraag wie het onderwijs ter hand nam. Op het eerste gezicht lijkt in vergelijking met vroeger weinig veranderd te zijn. Mij zijn 47 onderwijzers bekend die het beroep kozen omdat hun vader dit jarenlang uitgeoefend had. De anderen werden gerekruteerd uit de onderste lagen van de samenleving, die in die jaren een minder gedifferentieerd beeld vertoonde dan vandaag. Rangschikken we de onderwijzers naar het beroep van hun vader, dan komen we tot volgende constatacie: van 56 aspiranten was de vader in de landbouwsector ingeschakeld, 22 waren zonen van dagloners, 9 van schoenmakers en enkelen van herders, smeden, leerlooiers, bakkers, wevers, kleermakers en herbergiers. Een minderheid echter was afkomstig uit de meer begoede stand: burgemeesters, handelaars, molenaars, tot geneesheren en architecten. Dit laatste doet het vermoeden rijzen dat het vak aan aantrekkelijkheid won. Het onderwijs was niet langer uitsluitend een toevluchtsoord voor sociaal mislukten. Er zijn nog andere aanwijzingen voor deze ontwikkeling. Alhoewel ze slechts tijdelijk in het onderwijs werkzaam zijn geweest, kondigen figuren als J.M. Dautzemberg⁶,

4. Onderwijzers te Broeksittard, Brunssum, Stein, Halen, Stevoort, Eben-Emaal, e.a.

5. Cfr. *supra*, p. 154-158.

6. Heerlen 1808-Brussel 1869. Opgeleid bij Palmers te Heerlen, onderwijzer, ambtenaar bij de Société Générale te Brussel, directeur van de mijnen en hoogovens. Actief in de Vlaamse Beweging: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. VII, 1927, p. 362.

P. Ecrevisse⁷ en G.C. Ubaghs een nieuwe generatie van onderwijzers aan, die ook op cultureel vlak bedrijvig zouden zijn. Voor hen opende het onderwijs of het behalen van een rang mogelijkheden tot een carrière in andere sectoren van het openbaar leven. Dit is niet denkbaar zonder een grondige mentaliteitsverandering ten aanzien van onderwijs en onderwijzer.

In 1830 hadden de inspecteurs niet te klagen over het gedrag van de leerkrachten. Luidens hun verslagen namen klachten over wan-gedrag naar 1830 toe af. De gedragingen van 231 onderwijzers werden als zeer goed tot goed omschreven. Page liet zich over zijn onderwijzers uit in termen als voorbeeldig, stichtend en lofwaardig. Naar wij mogen veronderstellen, waren de rapporten vleidend t.a.v. de werkelijke toestand. Enkele voorbeelden van onderlegde leerkrachten mogen volstaan om dat te onderlijnen. De rijkswedde van G. Balieus, openbaar onderwijzer te Bilzen, werd ingetrokken omdat hij zich minder passend gedroeg. In 1824 bezweek de bekwame onderwijzer van Thorn, J. Grispen, voor de charmes van een van zijn leerlingen. Het koste hem zijn betrekking⁸. De onderwijzers van de rijkslagere scholen te Maas-tricht en te Venlo verspeelden in 1830 alle gezag en achting bij de ouders door hun houding tegenover de kinderen ; onmiddellijke sanc-ties bleven uit, waarschijnlijk om de aftakeling van die scholen niet verder in de hand te werken. Deze gevallen tonen aan dat de toestand er niet zo rooskleurig uitzag als de verslagen van de inspecteurs laten vermoeden.

Over de ijver van de onderwijzers waren de inspecteurs minder te spreken. In de aanvang was grote ijver ver te zoeken. Wanneer hij eenmaal aangesteld was, had de schoolmeester zijn weinige schaa-pjes op het droge en vielen van hem vaak geen grote inspanningen meer te verwachten. En waarom zou hij ook ? Het bracht hem financieel weinig meer op. Meer nog, de schoolmeester werd aan zijn lot over-gelaten ; het geringe inkomen en de slechte materiële levensvoorwaar-den ontnamen hem alle lust tot bekwaming. Andere bezigheden lieten weinig tijd over tot zelfvorming. Ook hier zou een verandering in gunstige zin optreden, wat reeds uit de steeds voortschrijdende bekwaming van het onderwijzend personeel kan afgeleid worden. De onderwijzers werden tot grotere ijver voor hun vak aangespoord door de verbetering van het inkomen en het inkrimpen van het aantal bijbaan-

7. 1804-1879. Leraar, advocaat, na 1839 vrederechter te Eeklo, journalist, werkzaam als letterkundige. Speelde een rol in de Vlaamse Beweging : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. III, 1968, p. 303.

8. Stukken in : R.A.M., *O.A.*, 194 ; 280 ; 30 ; 122, nr. 2.

tjes. In de dagelijkse bezigheden nam het aandeel van het onderwijs toe met de overgang van het hoofdelijk naar het klassikaal onderwijs en met het toezicht van de Commissie van Onderwijs.

c) Andere beroepen en nevenactiviteiten

Met het oog op een behoorlijk inkomen waren de meeste onderwijzers in de aanvang aangewezen op één of meer bijbaantjes. Misschien is het juist te spreken van het schoolmeestersambt als een interessant aanvullend inkomen voor kosters, landbouwers, enz. Onder de schoolmeesters treffen we geregeld gewezen burgemeesters⁹ en kooplui aan, wat erop kan wijzen dat naar het onderwijs gegrepen werd om zich een rustige oude dag te verzekeren.

De onderwijzer was op het platteland doorgaans ook belast met het kosterschap. Het hoofdelijk onderricht liet deze binding toe. Praktische bezwaren waren er niet tegen in te brengen. De onderwijzer kon immers gemakkelijk de kinderen achterlaten, wanneer voor een kerkdienst of een andere taak op hem een beroep werd gedaan. Met de verspreiding van het klassikaal onderricht bleek deze binding minder verantwoord. De aanstelling van een ondermeester of assistent kon uitkomst bieden. In hoever de koster-onderwijzer verdween, kunnen we bij gebrek aan gegevens niet duidelijk maken. Om financiële en praktische redenen bleef de band doorgaans gewenst.

Heel wat boeren hielden in de winter een schooltje open ; dat waren de winterbijscholen, zo genoemd omdat ze de hoofdschool konden ontlasten en omdat ze kinderen opvingen die wegens verkeersmoeilikheden niet in staat waren de gemeenteschool te bezoeken. Deze schooltjes zouden langzaam verdwijnen, bij een betere uitrusting van de openbare school. Omgekeerd waren heel wat onderwijzers in de landbouw tewerkgesteld.

Het aanvaarden van bijbaantjes wijst erop, dat men het vak van onderwijzer niet zo hoog achtte. M. van de Loo, te Hechtel, was naast kostschoolhouder ook nog handelaar en landmeter. Wijselijk stuurde hij zijn zoon naar de rijkskweekschool te Lier ; deze zou later de kostschool van hem overnemen. J.A. van Bockrijk, onderwijzer te Zutendaal, voegde, tot aan zijn ontslag in 1827, aan zijn dagelijkse bezigheden die van koster, organist en landmeter toe. In de aanvang waren

9. B. Dreesen te Beek (1816-1822) ; P.M. Knooren te Schinnen (1808-1818) ; M. van de Loo te Hechtel ; J. Coox te Opgrimbie ; L. Gerrits te Meijel (1796-?). J.M. Janssen, te Roosteren, was een gewezen lid van de gemeenteraad.

er ook heel wat herbergiers die een school openden¹⁰. Allen gaven hun café op zodra ze openbaar onderwijzer werden, omdat beide beroepen onverenigbaar werden geacht. Enkel de onderwijzer van Kortessem gaf het schoolhouden op ten voordele van het meer rendabele kroeghouden. Naar 1830 toe verdwenen ook de schoolmeesters-ambachtslui. Vooral de sector van het openbaar onderwijs zou van deze elementen gezuiverd worden.

Het hoeft geen betoog dat het uitoefenen van verschillende beroepen ten koste van het onderwijs moest geschieden. Sommige onderwijzers legden zich meer toe op andere bezigheden dan op het onderwijs, omdat de opbrengsten van de school te wensen overlieten. De inspecteurs betoonden begrip voor dergelijke toestanden¹¹. Ze zagen in dat slechts zijdelings aan deze problemen kon gesleuteld worden, door b.v. het inkomen te verbeteren. Het inkrimpen van het aantal beroepen dat de onderwijzer uitoefende, mocht geen drastische verlaging van het totale inkomen tot gevolg hebben.

Eén type van onderwijzer verdween van het toneel : de kapelaan-schoolmeester. In het noorden van de provincie had de ontwikkeling naar de lekenonderwijzer reeds in de 18de eeuw haar beslag gekregen. De Franse wetgeving had bovendien de rangen van de priesters fel uitgedund. In het zuiden van de provincie zou die traditie pas in deze jaren verdwijnen¹².

De onderwijzer bekleedde soms openbare machten, omdat hij dikwijls de enige was die behoorlijk kon lezen en schrijven. W. Wackers te Montfort en J. Claes te Houthalen, beiden geen al te schrandere onderwijzers, waren tevens gemeentesecretaris. De onderwijzers van Elen, Grote-Brogel, Kleine-Brogel en Beek (2de district) waren gedurende enkele jaren burgemeester van hun gemeente.

10. B.v. te Hechtel, Opeleen, Geul en Kortessem.

11. Page merkte b.v. op dat het de onderwijzer van Ohé en Laak niet ten kwade kon geduid worden dat hij zich meer op de landbouw toelagde, vooral in de zomer, omdat hij te weinig verdiende : Verslag 2de district : R.A.M., O.A., 192. In 1827 vroeg de onderwijzer te Berg (gem. Urmond) aan Page om van het schoolhouden in de zomer ontslagen te worden, ten einde in de landbouw een betere verdienste te zoeken : verslag 2de district : R.A.M., O.A., 207.

12. De kapelaans te Bocholtz, Ginkelom, Heerlen, Bassenge, Heppen (Beverlo), Lanaye, Membruggen, Waltwilder, Velm, 's-Herenelderen, Herderen, Millen, Mal en Sluizen, Nerem, Mheer en Noorbeek. De pastoor te Genoelselderen en te Boorseme. Te Vroenhoven gaf in 1830 nog een pater les. Te Ottersum was de kapelaan de titularis van het onderwijsambt : hij liet zich vervangen door een leek, die hem in 1824 opvolgde. Hetzelfde was te Kerkrade het geval.

d) *Een vernieuwd aanzien*

Uit het voorgaande is al voldoende gebleken dat het aanzien voortdurend toenam naarmate de nieuwe generatie van onderwijzers zich aanmeldde. Kijken we even terug naar de dorpsgemeenschap uit die dagen¹³. De onderwijzer gaat te midden van zijn medeburgers langzaam zijn eigen identiteit ontdekken. Heel wat onderwijzers benaderden reeds in deze periode de status en het prestige die van de latere onderwijzer een achterswaardig man zouden maken. We kunnen dit illustreren door enkele onderwijzers te volgen in de jaren na 1830, toen het onderwijs door een sterke achteruitgang gekenmerkt werd. De Amsterdammer R.H. Pieters genoot in Roermond een zeer groot aanzien. Samen met zijn broer trok hij het onderwijs op een peil dat indruk maakte op de inwoners van de stad. Toen de huizen van 'Hollanders' het in 1830 moesten ontgelden, bleef het zijne gespaard¹⁴. P.S. Van Dionant, stadsonderwijzer te Sint-Truiden, trok zich uit het onderwijs terug en werd politicommissaris¹⁵. A. Kellenaers, onderwijzer te Meerlo, werd in 1830 burgemeester, later gedurende lange tijd lid van de Provinciale Staten. Op onderwijsgebied maakte hij zich nog verdienstelijk door het voorzitterschap waar te nemen van het in 1837 opnieuw opgerichte onderwijzersgezelschap¹⁶. P.J. Hendrix, onderwijzer te Peer, werd na 1830 burgemeester en drukker. In 1849 zou hij nog een krant uitgeven¹⁷. P.J. Van de Loo, kostschoolhouder te Hechtel, werd na 1840 ontvanger van de directe belastingen¹⁸. H. Evers werd in 1849 ridder in de Leopoldsorde, wegens zijn verdiensten op onderwijsvlak¹⁹. Zonen van onderwijzers zouden het een stuk verder brengen dan hun vader. Zo werd de zoon van de onderwijzer te Oirsbeek, Jan Matthijs Habets, later rijksarchivaris van Limburg. In een tijd dat de sociale mobiliteit veel minder groot was dan vandaag, krijgen deze enkele voorbeelden nog meer reliëf.

13. Cfr. *supra*, p. 29.

14. J.M. JANSSEN, *Ter nagedachtenis R.H. Pieters, J. Pieters*, in: *Limburg's Jaarboek*, jg. 1, 1894, p. 31.

15. M. DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot onderwijzer*, p. 264.

16. J.M. JANSSEN, *Schoolmeester en schoolgebouwen te Meerlo, begin der 17de-20ste eeuw*, in: *Limburg's Jaarboek*, jg. 18, 1912, p. 44.

17. M. DE VROEDE, *De Belgisch-Limburgse pers van 1830 tot 1860*, Leuven, 1963, p. 189-190.

18. M. DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot onderwijzer*, p. 266.

19. C.F.N. TILLO, *Zonderlinge schoolstrijd te Hamont (1854-1857)*, in: *Het oude Land van Loon*, jg. 18, 1963, p. 77.

Besluit

De regering van het Koninkrijk der Nederlanden heeft ernstige pogingen ondernomen om in het Zuiden het vervallen onderwijs op te trekken tot een niveau dat een vergelijking met wat vroeger reeds in het Noorden werd verricht kon doorstaan. In deze onderwijs hervorming speelde de onderwijzer een rol van betekenis. In de provincie Limburg is de vernieuwing voor een groot deel het werk geweest van enkele onderwijzers, wier namen herhaaldelijk in ons betoog opgedoken zijn.

Bij het doorvoeren van vernieuwingen had men onmiddellijk te maken met bestaande toestanden op onderwijsgebied. Zo was het erbarmelijke inkomen, dat de schoolmeester te beurt viel, een grote hinderpaal die de vernieuwing in de weg stond. Tot verhoging van de levensstandaard van de onderwijzer hebben zowel het Rijk, de provincie als de gemeente bijgedragen. Het vak van onderwijzer was met een zwaar maatschappelijk odium beladen. Het beroep diende van aanzien te veranderen. In plaats van een aanvullende bron van inkomsten voor een handwerker of een verlengstuk van kerkelijke bedieningen, moest het onderwijs een onafhankelijk beroep worden. In 1830 was men nog ver verwijderd van dit ideaal, maar waren reeds ernstige aanzetten in de goede richting gegeven. Remmende factoren hebben de onderwijs vernieuwing tot een moeizaam en langzaam voortschrijdend proces gemaakt.

De jaren 1817-1830 blijven belangrijk, omdat de grondslagen werden gelegd voor een betere opleiding en begeleiding van het onderwijzend personeel. Schematisch zag de loopbaan van de onderwijzer er als volgt uit. Voelde een jongeling zich tot het beroep aangetrokken, dan maakte hij gebruik van de nieuwe vormingsmogelijkheden om zich op de praktijk voor te bereiden. Een studie aan de rijkskweekscholen was slechts voor enkele gegadigden weggelegd. Het merendeel van de aspiranten kon terecht in de plaatselijke modelschooltjes en in de rijkslagere scholen. Ook stonden sommige onderwijzersgezelschappen voor hen open. Doorgaans volgde op deze initiatie in het onderwijs wereldje een stage als assistent of ondermeester bij een onderlegde leerkracht. Deze bereidde zijn hulpje voor op de praktijk. Ondertussen trachtte de kandidaat-onderwijzer een akte met rang te bekomen, door vóór de Commissie van Onderwijs een examen af te leggen. Met dit bekwaamheidsgetuigschrift in de hand, kon hij als volwaardig onderwijzer naar een plaats uitzien. Eenmaal aangesteld, had de onderwijzer nog een dagelijkse strijd te leveren voor betere

bestaansvoorwaarden. Daarnaast bleef hij verantwoordelijk voor een behoorlijke materiële uitrusting van de school. In dit alles werd hij uitstekend begeleid door de inspecteurs.

Hand in hand met deze ontwikkeling steeg de standing van de onderwijzer. Meer en meer vervaagde het traditionele beeld van de schoolmeester voor een nieuw type van onderwijzer. Vroeger beperkte de schoolmeester zich tot wat catechismus; hij was een hulpje van de pastoor. Nu verscheen de onderwijzer als opvoeder, die de jeugd begeleidde op haar weg tot volwaardige burgers, in verlichte zin begrepen dan. Het was de onderwijzer opgedragen de kinderen tot brave burgers te vormen. In de ogen van de heersende machten werd de onderwijzer dus een man van betekenis. Dit hield in dat de Commissie van Onderwijs met zorg kandidaten uitkoos en gevestigde onderwijzers, die niet aan deze bestemming beantwoordden, nu eens met zachte hand dan weer door hard ingrijpen uit het onderwijs verwijderde. Ze waakte er zorgvuldig over dat lieden die niet met de nieuwe geest bezielde waren, zich niet met onderwijs gingen bezighouden. Deze ontwikkeling deed zich ongelijkmatig voor, d.w.z. de oude schoolmeester pakte niet overal gelijktijdig zijn biezen. De politieke ontwikkeling, die de pedagogische ontwikkeling niet onberoerd liet, verplicht ons het jaar 1830 te beschouwen als een breukpunt in een evolutie ten goede.

In dit hoofdstuk werd over de onderwijzer niet alles gezegd. Hij was een te complex figuur, waarvan we niet alle facetten konden uit de doeken doen. Het beeld van de onderwijzer, zoals hij ons uit de bronnen tegemoet treedt, laat ons niet geheel bevredigd. Kan dit anders? We kijken na 150 jaar, naar een man die naar onze hedendaagse begrippen een zware last te dragen had. Hij bewees diensten aan een samenleving die hem voor zijn arbeid in armoede deed leven. Voor het werk van de pioniers van de onderwijsvernieuwing werd slechts zelden voldoende waardering opgebracht.

Wat er in die jaren voor en door onderwijzers gedaan werd, krijgt nog meer reliëf wanneer we de andere aspecten van de onderwijsvernieuwing onder de loupe nemen. Dit brengt ons tot de vraag, wat er in de scholen zelf verricht werd.

HOOFDSTUK VI

HET ONDERWIJS

In de periode 1817-1830 werd inzake hervorming van het onderwijs zowel materieel als inhoudelijk heel wat pionierswerk verricht. Bij dit alles ging de aandacht uit naar de verstandelijke, maar vooral naar de zedelijke ontwikkeling van de kinderen. In de oude primitieve dorpsschool, zoals wij die leerden kennen in het Ancien Régime en de Franse tijd, was nauwelijks plaats voor dergelijke doeleinden. Daarom ondernam de overheid, en met haar de inspectie in samenwerking met de plaatselijke autoriteiten, pogingen om in keurig ingerichte en doorgaans nieuwe schoollokalen een aangename materiële omgeving te scheppen, waar een werkelijke morele en intellectuele opvoeding van de kinderen kon behartigd worden. Het hoofdelijk onderwijs, waarbij slechts oppervlakkig en gedurende korte tijd aandacht werd besteed aan het kind, werd afgezworen, uit de scholen gebannen en vervangen door de klassikale methode. Het traditioneel vakkenpakket, waarin het catechismusonderwijs vooraan stond, beantwoordde niet meer aan de nieuwe eisen die aan het onderwijs als element van opvoeding gesteld werden. Daarom werd het programma uitgebreid. Ook de vakdidactiek ontsnapte niet aan de greep van de vernieuwing.

In de volgende pagina's zullen wij op deze drie aspecten ingaan. Zij staan niet los van elkaar, maar moeten in nauwe samenhang beschouwd worden.

§ 1. De lokalen

a) *De ideale situatie*

Wanneer we de werkelijke toestand van de schoollokalen aan het begin van deze periode in haar volle draagwijdte willen leren kennen, moeten we weten wat de overheid zag als het ideale schoolgebouw. Tot richtsnoer voor plaatselijke overheden diende het boekje *Over de*

*belangrijkheid van goede schoolvertrekken*¹. In dit werkje kan men lezen welk type van schoolgebouw de overheid wenste opgetrokken te zien. Op een andere plaats schreven we dat de Jury de gewoonte had dit boekje als leidraad te bezorgen aan de gemeenten die een nieuw schoollokaal wilden oprichten².

De beschrijving van een schoollokaal wordt vooraf gegaan door een uiteenzetting waarin de auteur het belang en de noodzaak van goede vertrekken aantoonst. Drie beginselen stelt hij duidelijk voorop. Wil degelijk onderwijs werkelijk vruchten afwerpen, dan is een goed schoollokaal een onmisbare voorwaarde daartoe. Over de resultaten van het beste onderwijs kan twijfel bestaan indien dit onderricht plaatsvindt in een klein en bekrompen lokaal, dat bovendien de gezondheid van de kinderen in gevaar kan brengen. Het goede voorbeeld moet niet alleen uitgaan van de onderwijzer en zijn lessen, het moet ook in de materiële omstandigheden waarin de onderwijzer les geeft kunnen teruggevonden worden.

Hoe moet een behoorlijk schoollokaal er uitzien? De school moet gelegen zijn op een lichtjes verheven plaats en ver verwijderd staan van alles wat schadelijk is voor de gezondheid van de kinderen, zoals stilstaand water, mesthopen of andere plekken die een ongezonde lucht verspreiden. Het gebouw zelf moet groot genoeg zijn om het aantal kinderen van de gemeente te kunnen herbergen, zonder dat ze elkaar hinderen. Het lokaal moet luchtig en voldoende hoog zijn en bovendien zo ingericht worden dat het enerzijds gevrijwaard blijft van benauwde lucht of verstikkende warmte en dat anderzijds tocht en hinderlijke koude geen vrij spel krijgen. Een plankenvloer is gewenst. Een voldoende aantal ramen, hoog en groot genoeg, moet voor een behoorlijke verlichting instaan. Schuiframen en tuimelramen verdienen de voorkeur. Om het sterke zonlicht te dempen, kunnen papieren blinden gebruikt worden. Is het schoollokaal zeer groot van omvang, dan kunnen tegen de vloer luchtgaten aangebracht worden. Slechts één ingang mag tot het lokaal toegang verschaffen. Om het vertrek netjes te houden moeten voetschrappers geplaatst worden. Dagelijks dient de school geveegd te worden en wekelijks moet ze een grondige beurt krijgen.

Verder gaan de aanwijzingen niet. Alhoewel het de gewoonte was

1. Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken, en derzelver vereischens, benevens de schets van een op zich zelven staande schoolvertrek voor honderd leerlingen. Met drie platen, Leiden, 1818.

2. Cfr. *supra*, p. 116.

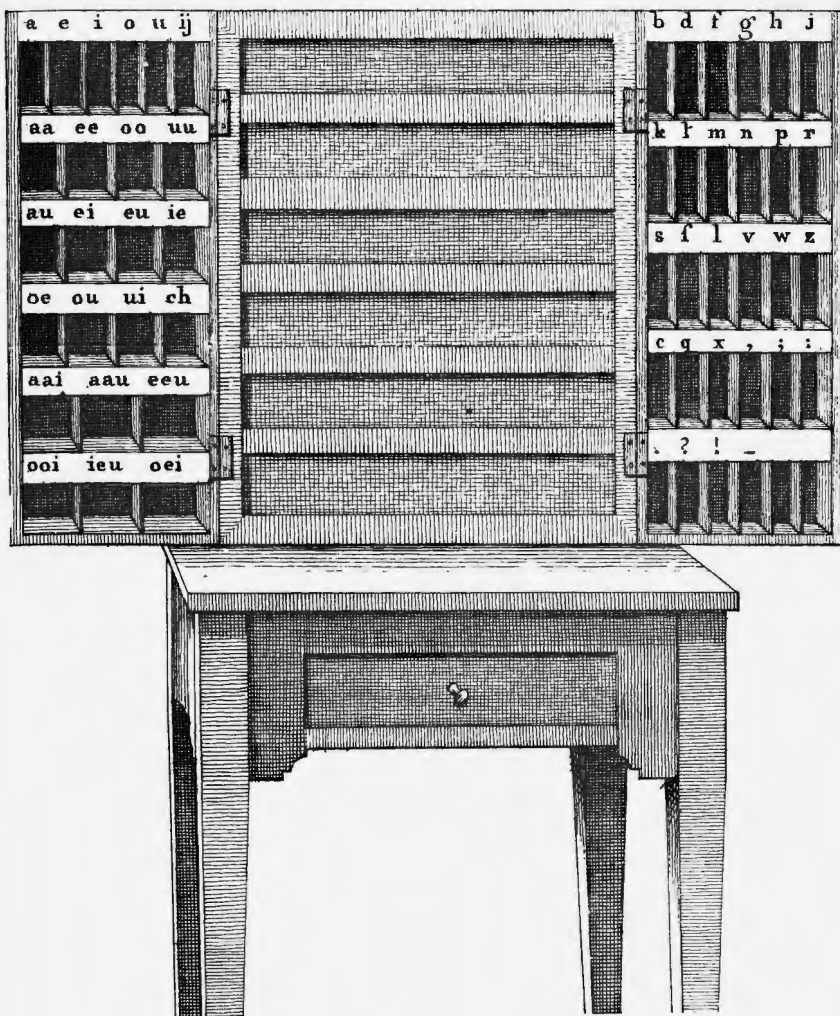
het schoollokaal en de onderwijzerswoning onder één dak te verenigen, verdient het toch de voorkeur het schoolvertrek afzonderlijk te bouwen. Het lokaal moet, hoe dan ook, prioriteit krijgen; de woonvertrekken van de onderwijzer behoren aan de achterkant van de school aangebracht te worden. De laagste klas moet, indien dit mogelijk is, in een afzonderlijk vertrek onderwezen worden, om te vermijden dat deze toch al woelige klas de andere zou storen.

Aan het boekje werd een schets van een schoollokaal voor honderd leerlingen toegevoegd. Het lokaal is rechthoekig. In de lengte bedraagt het 12,5 m en in de breedte 6,25 m.

Het belangrijkste meubel in de klas is ongetwijfeld de halve schrijftafel of lessenaar. Deze bestaat uit een schrijftafel met licht hellend vlak, om het schrijven te vergemakkelijken, en een zitbank. De lessenaars worden zo geplaatst dat het lokaal een klassikale indeling krijgt. Alle lessenaars staan in dezelfde richting, zodat de kinderen naar de onderwijzer gekeerd zijn. Op die wijze worden de leerlingen per klas samengebracht. Rechts van de onderwijzer staan de grote lessenaars voor de hoogste of derde klas, in het midden die voor de middelste of tweede klas. De kinderen van de laagste klas beschikken enkel over zitbankjes. Wil men de leerlingen van deze klas ook aan lessenaars plaatsen, dan kan men deze naar hetzelfde model als de andere, maar verkleind, laten vervaardigen. De lessenaars worden per klas achter elkaar geplaatst, zo mogelijk van klein naar groot. In een school voor honderd leerlingen, waar slechts vier van deze lessenaars achter elkaar staan, is dit niet nodig. Tussen de lessenaars en de klassen moet voldoende ruimte gelaten worden om elkaar niet te hinderen en de onderwijzer toe te laten zich vrij tussen de klassen te bewegen. De onderwijzer troont niet achter een eigen lessenaar, meer nog, de auteur noemt de lessenaar voor de onderwijzer een overbodig en zelfs schadelijk meubel, dat niet mag worden geduld, omdat de onderwijzer toch steeds moet rechtstaan in het midden van de leerlingen of voor het bord.

Daarmee zijn we aangeland bij het tweede belangrijke meubel : het leerbord. Op de eerste plaats moeten hier de zwarte borden vermeld worden. Deze kunnen tegen de muur aangebracht worden of verplaatsbaar zijn. Elke klas moet over een eigen bord beschikken. Voor het bord moet voldoende plaats gelaten worden om een klas staande te kunnen onderwijzen. Verder behoren aanwezig te zijn : borden met leestekens, getallen en zangnoten. Ook de leesmachine hoort in dit rijtje thuis. Dit meubel is samengesteld uit drie onderdelen: een zet-

raam en twee letterkastjes, die zich links en rechts van het zetraam bevinden. De kastjes zijn met scharnieren aan het zetraam vastgemaakt, zodat de leesmachine kan gesloten worden.



Andere meubelen die in de school teruggevonden worden zijn de kachel, een kast om de schoolbenodigdheden van de laagste klas op te bergen, een tafeltje voor de onderwijzer, een eer- en schandbord, kuben, e.a.

b) *De werkelijke toestand van de schoollokalen*1. *De primitieve school*

De auteur van het bovenvermelde werkje maakte een duidelijk onderscheid tussen twee soorten van slechte schoolvertrekken. Lokalen die nauwelijks de naam van school waardig waren, sloot hij op voorhand van elke nadere beschouwing uit. Hij had hier schoollokalen voor ogen, waarin regen, hagel en sneeuw door het dak sijpelden, waarin de wind vrij spel kreeg door de gebarsten muren en gebroken vensterglazen en waarin de grond door een regenvlaag in een modderpoel herschapen werd. Kortom, een lokaal dat bij een harde wind kon instorten en dat de onderwijzer en de kinderen aan verschillende gevaren blootstelde. Onder schoollokalen die slecht waren en die hij wél de moeite waard vond om te beschrijven, verstond de auteur schoolvertrekken die door een verkeerde inrichting, door bekrompenheid, gebrek aan licht, behoorlijke schrijftafels en banken, nauwelijks plaats boden aan de kinderen om te zitten en waarin de duisternis hen belette behoorlijk te lezen en te schrijven.

Werpen we opnieuw een blik op onze schets van het lager onderwijs in de achttiende eeuw, dan constateren we dat het merendeel van de schoolgebouwtjes aan de beschreven types beantwoordden. Behoorlijke schoollokalen waren een zeldzaamheid. De eerste verslagen van de inspecteurs bevestigen die indruk. Om dit te illustreren geven we enkele voorbeelden. In Rotem werd school gehouden in een oud bouwvallig huisje. Door de vele gaten stond het voortdurend bloot aan regen en wind. Het was tegen de toren van de kerk geplaatst en bedekt met een vervallen dak, waar het doorregende. Het stond dan ook op instorten³. De school van Ottersum vertoonde, volgens Bloemarts, veel overeenkomst met een opslagplaats van allerlei rommel. Ze kon niet gebruikt worden zonder de gezondheid van de kinderen in de weegschaal te leggen⁴.

Het is moeilijk een totaalbeeld te krijgen van de werkelijke staat van de schoollokalen aan het begin van deze periode. Geen enkele beschrijving kan de werkelijkheid volledig dekken. Daarom geven we enkele dwarsdoorsneden.

In het 1ste district is de toestand niet duidelijk. De lokalen waren er klein en weinig doelmatig⁵. In het 2de district werd overwegend

3. Verslag Page, 16 juli 1819: R.A.M., O.A., 50, nr. 12; M. Aerts (onderwijzer) aan de Jury, 26 april 1819: R.A.M., O.A., 40, nr. 4.

4. Verslag Bloemarts, 19 februari 1818: R.A.M., O.A., 12.

5. Verslag 1ste district: R.A.M., O.A., 191.

les gegeven in de woning van de onderwijzer. De gevolgen laten zich raden ⁶. Het slechtste lokaal trof inspecteur Page aan te Sint Odiliënberg. Het geleeke op een gevangenis ⁷. Ook in het 3de district zag het er weinig rooskleurig uit. Alle schoollokalen waren er, naar het oordeel van Bloemarts, onbruikbaar, met het gevolg dat de meeste openbare onderwijzers zich verplicht zagen in hun eigen woning les te geven. Was een lokaal al iets beter, dan was het nog zo bekrompen of zo gebrekkig ingericht dat doelmatig onderricht er volstrekt onmogelijk was ⁸. In het 4de district was het zo mogelijk nog slechter gesteld. Het lokaal te Meeuwen b.v. kon een vergelijking met een varkenskot met succes doorstaan ⁹. Te Bocholt was de school ondergebracht in een gebouwtje op het kerkhof, zoals in vele gemeenten van oudsher het geval was. Het was een donker en vuil hok, dat tevens dienst deed als gevangenis ¹⁰! In het 6de en 7de district werden met de naam school bestempeld: 'op zich zelve staande hutjes, daàr bouwvallige, nabij of tegen kerk en toren getimmerde vertrekjes, elders bekrompene en verworpene kamertjes, allen te vergelijken of met stallingen of met kerkers, tucht- en wachthuizen' ¹¹. Tot 1830 zouden nog vijf van dergelijke schoollokalen volstrekt onbruikbaar blijven ¹². Te Kozen was er wel een oud bouwvallig huis aanwezig waarin vroeger onderwijs werd gegeven; het stond echter leeg, omdat de burgemeester en de pastoor zich tégen het klassikaal onderwijs kantten ¹³. Niet altijd werd het schoollokaal voor onderwijsdoeleinden gebruikt. In Munsterbilzen bewoonde de pastoor het lokaal, bij gebrek aan een pastorie; te Wijlre sloot de kapelaan de school en nam er zijn intrek ¹⁴. Daar in de achttiende eeuw heel wat kapelaans met het onderricht van de jeugd belast waren geweest, diende de kapelanij tevens tot schoollokaal, zoals b.v. te Lanaye het geval was.

6. Te Monfort en Munstergeleen werd b.v. onderwijs gegeven in de eetkamer van de onderwijzer; de onderwijzer van Bingelrade gaf les in een vertrek van zijn ouderlijk huis, waar tevens door de vrouwen gekookt en gesponnen werd; ook te Elen was dit het geval.

7. Verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 210; cfr. ook Van der Schoor aan de Jury, 18 januari 1820: R.A.M., *O.A.*, 60, nr. 5.

8. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 191.

9. Verslag 4de district: R.A.M., *O.A.*, 215.

10. Verslag Sassen, 6 juli 1819: R.A.M., *O.A.*, 43, nr. 8.

11. J.J. BOLLAERT, *Redevoering over den voorleden en tegenwoordigen stand van het schoolwezen in het 6 en 7 District der Provincie Limburg, uitgesproken op 9 februari 1826*, in: *N.B.*, 1827, p. 533.

12. Die van Wijer (in het portaal van de kerk), Zelem (een lemen hut), Kermt, Schülen en Meldert.

13. Verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 200.

14. Jury aan de burgemeester, 4 mei 1819: R.A.M., *O.A.*, 39, nr. 2.

Met de bijzondere schooltjes was het bar slecht gesteld. Zo moest b.v. Van den Schoor het lokaal waarin een onderwijzer te Maaseik les gaf, verlaten om niet ongesteld te worden¹⁵. Al deze schooltjes werden gekenmerkt door een zeer karige meubilering. Algemeen kan men stellen, dat de kinderen in het slechtste geval kris kras door elkaar op de grond en in het beste geval aan tafels op kleine bankjes zaten. Borden en leertafels waren onbekend, omdat de inrichting van de oude dorpsschool afgestemd was op het hoofdelijk onderricht, dat met weinig meubilair of didactisch materiaal kon geschieden.

In dergelijke ruimten was behoorlijk, laat staan klassikaal onderwijs ondenkbaar. De weinig rooskleurige staat van de schoollokalen en het volslagen gebrek aan behoorlijke meubelen en didactische hulpmiddelen stond de inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs in de weg.

2. Bouw van schoollokalen en ontwikkeling van de schooluitrusting

Vroeger spraken we reeds uitvoerig over het toezicht van de Jury over de scholenbouw. De resultaten waren meer dan bevredigend: in 1821 hadden 23 gemeenten een nieuw schoolgebouw opgericht of aangekocht; negen schoollokalen waren gevoelig verbeterd¹⁶. Dat in werkelijkheid alles niet van een leien dakje liep, konden we overigens ook constateren.

In hun ijver om het onderwijs te verbeteren botsten de inspecteurs op twee grote hinderpalen: het gebrek aan de nodige financiële middelen vanwege de gemeenten en de onverschilligheid van de gemeentebesturen in onderwijszaken. Hoe het eerste euvel verholpen werd, zien we later. Om de gemeenten tot een meer gewillige houding aan te sporen, greep de inspectie naar reeds elders beproefde middelen. De inspecteurs deden meermaals een beroep op de hoogste provinciale autoriteiten: de gouverneur en de Gedeputeerde Staten¹⁷; bij uitzondering gingen ze het nog hoger zoeken¹⁸. Ook de hulp van de arrondissementscommissarissen werd ingeroepen om de gemeentebesturen onder druk te zetten¹⁹. De taak van deze overheden was door-

15. Verslag 4de district: R.A.M., O.A., 200.

16. Cfr. *supra*, p. 118.

17. B.v. voor Geleen, Swalmen, Elen, Meeuwen, Beek...; in 1825 richtte Page zich in een brief tot de Gedeputeerde Staten, waarin hij 12 gemeenten met naam noemde, die met nadruk tot het nemen van maatregelen betreffende het onderwijs moesten aangesproken worden: R.A.M., P.A., 3497, *Verbaal Gedeputeerde Staten 8 november 1825*, L³B.

18. B.v. bij Van den Ende voor Lummen, bij de koning voor Eijsden.

19. B.v. wat Kuringen, Borgloon, Wessem, Beek, Roelenge, Elen, Meeuwen, Ruten en Wonck betreft.

gaans van tweeërlei aard : de gemeentebesturen overtuigen van het nut van een verbeterd onderwijs, wanneer de overredingskracht van de inspecteur te kort schoot, en de besturen terzijde staan in het vinden van de gelden die voor bouw en inrichting van een lokaal nodig waren. In 1826 wilde de Commissie van Onderwijs nog een forse stap verder gaan. Ze vroeg naar een provinciale verordening waarbij elke gemeente tot het bouwen van een school verplicht zou worden. De Gedeputeerde Staten wezen dit voorstel af ²⁰.

In enkele gevallen werden onderwijzers slechts voorlopig aangesteld of bleef een vacature onbezet totdat de gemeenten een schoolgebouw oprichtte ²¹. Hielp dit niet, dan konden de inspecteurs tot krassere maatregelen overgaan. In 1827 sloot Page alle bijzondere schooltjes te Geleen, tot de gemeente een aanvang maakte met de bouw van een nieuw lokaal. Te Stein heropende hij een vroeger gesloten school, toen de gemeente met bouwplannen te voorschijn kwam. De school van Zonhoven werd gesloten tot de gemeente voor een gepaste meubilering gezorgd had. Te Brustem dreigde Bollaert in 1826 de school te sluiten als de gemeente haar beloften inzake scholenbouw niet nakwam. Een jaar later zou hij inderdaad de deuren van de school tijdelijk sluiten ²².

Om de bouw te vergemakkelijken en de kosten van het maken van plannen te drukken, keurde de Commissie in 1828 een voorstel van de Gouverneur goed om een aantal gelithografeerde plannen voor schoolvertrekken te vervaardigen ²³.

De onverschilligheid van de gemeentebesturen nam verschillende vormen aan. In Wellen, waar het schoollokaal veel gelijkenis vertoonde met een gevangenis, bleef een poging van de arrondissementscommissaris om het gemeentebestuur tot de nieuwbouw over te halen zonder gevolg. De gemeente liet uit het oude gebouwtje het hout dat erin opgestapeld lag verwijderen en gelaste de onderwijzer in deze 'spelonk' les te geven ; hij had er vroeger een ziekte opgelopen ²⁴. Kocht men al een lokaal aan, dan liet men de inrichting ervan wel eens eindeloos aanslepen. De gemeente Munstergeleen kocht in 1827 een huis aan, maar drie jaar later was het nog nauwelijks ingericht ²⁵.

20. Cfr. *infra*, p. 235.

21. Te Eijsden, Vlodrop, Herten, Oostrum (Venray), Brustem, Gulpen, Stein, Castenraij (Venray), Bocholt, Hechtel, As, St. Lambrechts-Herk en Lanaye.

22. Andere voorbeelden : Beegden, Kermt en Kuringen.

23. R.A.M., *O.A.*, 124, nr. 7.

24. Verslag 7de district : R.A.M., *O.A.*, 202.

25. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 213.

Te Schinveld werd de onderwijzer verplicht verder les te geven in zijn eigen woning, omdat de gemeente naliet het aangekochte schoolgebouw in te richten. Ook te Urmond was dit het geval. Het gemeentebestuur van Stramproy brak in 1823 eenvoudig het oude schoolgebouw af, waardoor de onderwijzer zich genoodzaakt zag in zijn woning school te houden²⁶; deze toestand bleef tot 1828 aanslepen. Soms had de nalatigheid van het gemeentebestuur nefaste gevolgen voor het onderwijs. Te Holtum (gemeente Born) was het schoolhuis zo bouwvallig dat het volstrekt onbruikbaar was. Het dreigde in 1821 reeds in te storten, wat in 1829 ook gebeurde²⁷. Bollaert zag zich te Kermt verplicht te verbieden dat nog langer in een stal werd les gegeven²⁸. In 1825 was het gebouwtje helemaal vervallen, wat het einde betekende van elke vorm van onderwijs in die gemeente. Ook te Linkhout gaf de schoolmeester er de brui aan, omdat hij in een stal gestopt werd om de kinderen te onderwijzen²⁹. De onderwijzer van Kortessem zag zijn school leeglopen omdat de leerlingen het in een vertrek van zijn woning, waarin ook gekookt werd, niet konden uithouden³⁰. Het schoollokaal van Jeuk was zo ongezond dat de onderwijzer er een ziekte opliep³¹.

We geven deze voorbeelden slechts om te onderstrepen dat bij de bouw van een school soms heel wat kwam kijken. Ze mogen ons evenwel niet blind maken voor het feit dat vele gemeenten zich gunstig deden opmerken, ook al hadden ze soms een kleine aansporing nodig.

Welke resultaten kon men in 1830 voorleggen ?

NIEUW GEBOUWD

District	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Totaal
I	—	4	—	—	—	—	2	1	1	3	5	—	—	16
II	1	—	4	2	1	—	1	1	4	—	6	4	4	28
III	—	2	3	2	—	4	—	1	3	1	3	1	—	20
IV	—	1	1	—	1	1	1	—	—	5	—	2	—	12
V	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	4
VI	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	1	1	—	6
VII	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1	1	5
VIII	—	—	—	2	1	—	—	—	1	1	5	2	—	12
	1	7	8	7	3	5	4	5	12	12	20	12	4	103

26. Verslag 4de district : R.A.M., O.A., 193.

27. Verslag 2de district : R.A.M., O.A., 213.

28. Verslag 6de district : R.A.M., O.A., 202.

29. Verslag 6de district : R.A.M., O.A., 203.

30. Verslag 7de district : R.A.M., O.A., 216.

31. Verslag 7de district : R.A.M., O.A., 198.

VERBETERD

District	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Totaal	Alg. tot.
I	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	1	—	—	6	20
II	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	4	31
III	—	3	2	2	1	—	1	—	1	—	3	2	—	15	35
IV	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	4	16
V	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	2	5	9
VI	—	—	—	—	1	—	2	—	1	2	—	—	—	6	12
VII	—	—	—	—	—	—	—	1	3	1	—	—	1	6	11
VIII	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	13
	1	3	2	3	3	1	3	2	9	7	5	4	4	47	150

Alg. tot., nl. de laatste kolom, geeft de cijferwaarden per district voor nieuw gebouwd en verbeterd tezamen.

Van 1818 tot 1830 werden 103 nieuwe lokalen gebouwd of aangekocht³²; 47 bestaande lokalen werden behoorlijk vernieuwd³³. Deze verhouding wijst erop dat de lokalen die in het begin van deze periode aanwezig waren zich zelden tot verbetering leenden. Alleen voor het jaar 1830 beschikken we niet over juiste gegevens. In dat jaar verwachtten de inspecteurs de bouw van negentien schoollokalen.

Gedurende de eerste jaren na de oprichting van de Commissie werden slechts weinig gebouwen opgericht. Daaruit kan men afleiden dat de druk van de Commissie op de gemeenten in deze jaren slechts gering was. De intense werking van de Jury had reeds die gemeenten wakker geschud die gunstig stonden t.a.v. het vernieuwd onderwijs. Het zou enkele jaren duren vooraleer het verschijnsel van de scholenbouw zich ook in de breedte ging doorzetten. Inderdaad merken we dat de afspraken voor de bouw van schoollokalen die in de jaren 1822-1823 tot stand kwamen, gemaakt werden vóór de installatie van de Commissie³⁴. De periode 1826 tot 1828 was er een van intensieve bouw. Dit heeft voor een deel te maken met de sanering van de gemeentelijke financiën en met de stijgende subsidiëring van overheidswege. In het 4de, 6de en 7de district kwam de scholenbouw eerder moeizaam op gang. In zijn algemeen verslag van het onderwijs in het 7de district, dat Bollaert in de voorjaarsvergadering van de Commissie in 1825 uitbracht, moest hij bekennen dat alle voorstellen tot

32. De rijkslagere scholen en de stadsscholen van Sittard en Sint-Truiden niet meegerekend.

33. Cfr. bijlage 16a en 16b. Sommige gemeenten bouwden een school en verbeterden haar later: b.v. Gulpen, Kerkrade, Heerlen, Hamont, Lanaken.

34. Cfr. bijlage 4 en bijlage 16a.

scholenbouw die van hem uitgegaan waren, zonder gevolg bleven³⁵. Nog in 1826 waren alle dorpschooltjes van het 6de district in oude lokalen ondergebracht³⁶.

Globaal genomen werd dus op het terrein van de scholenbouw wel heel wat verricht. De toestand van de schoollokalen in 1830 mag dan ook, alle verhoudingen in aanmerking genomen, bevredigend worden genoemd. Met inbegrip van de vertrekken waarin de bijzondere onderwijzers les gaven, werd 55 % van de lokalen goed bevonden, 24 % redelijk tot matig en 21 % slecht³⁷.

Hoe zagen de schoollokalen er in werkelijkheid uit? Er zijn aanwijzingen om als hypothese aan te nemen dat de nieuwgebouwde scholen het ideaal, dat in het werkje *Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken* geschetst werd, benaderden. Op de eerste plaats moesten de plannen de goedkeuring van de inspecteurs en de Gedeputeerde Staten wegdragen. In hun richtlijnen aan de gemeentebesturen hebben deze zich laten leiden door de voorschriften van dit werkje. In de praktijk hebben ze zeker geprobeerd het meest haalbare te bereiken. Plaatselijk hebben de inspecteurs de bouwwerken met hun deskundig advies begeleid. Op de tweede plaats vinden we in de plaatselijke schoolreglementen heel wat aanwijzingen van het boekje terug, b.v. wat het onderhoud van de lokalen betreft. Ons overtuigden ook foto's van schoolgebouwen die in deze jaren opgericht werden³⁸.

De vervanging van oude bankjes door stevige lessenaars ging met rasse schreden vooruit³⁹. De leesmachine begon een zegevierende tocht doorheen de provincie en het zwarte bord raakte langzaam ingeburgerd. Dat de meubilering vernieuwd werd, blijkt ook uit de subsidiëring. De werkelijke spreiding van dit materiaal en meubilair kan moeilijk uit de bronnen afgeleid worden. Met uitzondering van Van den Schoor en Page, beperkten de inspecteurs zich doorgaans tot uitdrukkingen als 'doelmatig ingericht' of 'zeer wel ingericht'. Uit bijlage 19 blijkt dat het aantal gemeenten met een goed ingerichte school, nl. 102, lager ligt dan het aantal gemeenten met een vernieuwde school of een nieuw gebouwd schoollokaal. Dit kan er op wijzen

35. R.A.M., O.A., 200.

36. R.A.M., P.A., 1327, *Verbaal gouverneur* 12 maart 1829.

37. Cfr. bijlage 17.

38. Het gebouw te Geleen, na heel wat aandringen van Page opgericht in 1828, in: *Gedenboek Geleen, Van Dorp tot Mauritsstad*, 191, p. 119; het gebouw te Echt (1820): in: A. WELTERS, *Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Echt*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, jg. 61, 1925, tussen p. 204 en 205.

39. Cfr. bijlage 18.

dat de meubilering volgde op de bouw van een nieuw schoollokaal, hetgeen ons logisch lijkt, al kon dit jaren in beslag nemen.

Tot nog toe spraken we niet over de invoering van nieuwe schoolboekjes. Ook deze behoorden tot het schoolmateriaal. Wanneer we dieper ingaan op de vernieuwing in de methodiek komen we hierop terug.

De inwijding van een nieuwe school was een hele gebeurtenis, waarbij de bevolking dikwijls te kijk liep. De opening gebeurde plechtig, in aanwezigheid van de lokale geestelijke en burgerlijke autoriteiten. Te Horst ging de pastoor kwistig om met wijwater. Van op de preekstoel in de kerk spoorde hij de jeugd aan de school vlijtig te bezoeken⁴⁰. Elders werd de school geopend met een toespraak van de inspecteur⁴¹ of met een mis⁴². De inwijding van de nieuwe school te Susteren werd door Page zo aangrijpend besloten dat sommige kinderen zelfs aan het schreien gingen. Toen de school van Stevensweert eindelijk haar deuren opende, waren heel wat onderwijzers van omliggende dorpen aanwezig en verdrong een grote menigte zich voor de vensters om maar een glimp van de plechtigheid op te vangen. In deze gemeente juichte elkeen de nieuwe en uitmuntende schoolinrichting toe en dankte men, naast God, de koning voor het voorrecht een eigen schoollokaal te mogen bezitten. Na de plechtigheid werd Page in de pastorie door het plaatselijk schoolcomité uitgenodigd om op de afloop en de eensgezindheid voor de goede zaak een glaasje te komen drinken⁴³.

De inhuldiging van een nieuwe school ging dus niet onopgemerkt voorbij. In het hogere aanzien dat het onderwijs moest verwerven, speelden dergelijke plechtigheden een grote rol.

c) *De financiering*

1. Het Rijk

Reeds vóór 1821 kwam de overheid financieel tussenbeide in de kosten van de scholenbouw en de inrichting van de lokalen. Aan de subsidiëring door het Rijk lagen twee beginselen ten grondslag: men wilde steun verlenen aan gemeenten die het vernieuwd onderwijs

40. Verslag 3de district: R.A.M., O.A., 197.

41. Voor Beek cfr. N.B., 1824, p. 324-330; voor Herkenbosch: R.A.M., O.A., 212.

42. Te Maasbracht, Susteren en Stevensweert: R.A.M., O.A., 211; N.B., 1823, p. 66-67; N.B., 1822, p. 234-238.

43. N.B., 1822, p. 234-238.

gunstig gezind waren, zeker als ze niet over de nodige gelden beschikten, en ten tweede wilde men door het steunen van deze projecten andere gemeenten overhalen hetzelfde te doen.

Van 1818 tot 1830 kwam de regering in de bouw van scholen rechtstreeks tussenbeide voor een totaal bedrag van f 30.800. Met behulp van deze som werden 47 lokalen gebouwd en 13 scholen vernieuwd, wat ongeveer neerkomt op 40 % van het totaal aantal vernieuwde gebouwen. Minder gemakkelijk kreeg een gemeente subsidies als het ging om de verbetering of vergroting van bestaande lokalen (28 %) ; daar staat een subsidiëring van 47 % van de nieuwbouw tegenover.

De subsidiëeringsnormen bleven dezelfde als vroeger : eerst moesten de gemeente en de provincie alles in het werk stellen om de nodige sommen bij elkaar te krijgen ; pas daarna kon de betrokken gemeente rekenen op de welwillendheid van het Rijk. Naar 1830 toe werden meer subsidies toegekend onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat het restant uit gemeentelijke en provinciale fondsen moest geput worden. Het ging hier om toezeggingen, bedoeld om de stagnatie in de scholenbouw, die na 1828 voelbaar werd, te doorbreken.

De opbouw en de inrichting van een schoollokaal maakte één pakket uit : een behoorlijk schoollokaal was pas af wanneer het gebouw er te pronken stond, keurig gemeubileerd en van didactisch materiaal en boekjes wel voorzien, m.a.w. als het onderwijsklaar was.

Behalve subsidies voor dit geheel werden soms toelagen verleend waarvan de aanwending een onderdeel van dit pakket betrof. Mij zijn acht gemeenten bekend die een bedrag ontvingen om hun lokaal te meubileren en boekjes te kopen⁴⁴. Een andere vorm van financiële steun waren de bedragen waarover Page en Pillera mochten beschikken⁴⁵ om Nederlandse boekjes aan te kopen en te verspreiden in Duitstalige gemeenten⁴⁶.

Naast deze rechtstreekse subsidiëring kwamen ook vormen van onrechtstreekse betoelaging voor. Over de bedragen die de onderwijzersgezelschappen ontvingen, spraken we reeds. Van de toelagen die bestemd waren voor het opleiden van jongelui aan modelscholen en voor het organiseren van de normaalcursussen, werd een gedeelte be-

44. Roclenge, Hulsberg, Beek, Wijnandsrade, Achel, Gulpen, Geleen en Helden.

45. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 128, nr. 4 ; *P.A.*, 1299, *Verbaal gouverneur 25 augustus 1828*, nr. 2. Vanaf 1826 mocht Page rekenen op een jaarlijks bedrag van f 200 tot f 300.

46. Gulpen, Schimmert, Slenaken, Ubach over Worms, Born, Elsloo, Spaubeek, Hoensbroek, Montfort, Obbicht, Dieteren (gem. Susteren), Wijnandsrade. Vermoedelijk zijn er meer gemeenten geweest dan deze.

steed aan boekgeschenken en het aankopen van leesmachines⁴⁷. In de voorschriften die de normaalcursussen regelden werd trouwens bepaald dat jongelui die met vrucht aan een cursus deelgenomen hadden, een leesmachine of handboeken ten geschenke kregen. Vroeger had de Jury de overschotten uit haar jaarlijkse werkingstoelagen over 1818 en 1820 mogen besteden aan de aankoop van boeken en leesmachines, om ze uit te delen aan onderwijzers die zich op het examen onderscheidden⁴⁸. De Commissie zette deze traditie voort. Vele scholen werden op deze wijze van schoolboekjes, leesmachines⁴⁹ en tafels van Prinsen (zie verder) voorzien⁵⁰.

Vanaf 1826 kregen de gemeenten de gelegenheid om bij het Rijk een lening aan te gaan mits ze een voldoende waarborg tot terugbetaling konden geven. Het K.B. van 29 augustus 1826 opende bij het *Amortisatiesyndicaat* een krediet ten bedrage van f 100.000 voor de bouw van schoollokalen. De interest bedroeg 5 % per jaar en de geleende som moest binnen de tien jaar terugbetaald zijn⁵¹. In 1830 werd dit krediet niet meer door het *Amortisatiesyndicaat* verleend, maar door de *Algemeene Maatschappij ter bevordering van de Volkslijf*⁵². Mij zijn slechts twee gemeenten bekend die van deze mogelijkheid gebruik hebben gemaakt⁵³.

2. De provincie

Het heeft geduurd tot 1827 vooraleer de provincie rechtstreeks stappen deed om initiatieven van gemeenten inzake scholenbouw financieel te steunen. Aanleiding tot de provinciale subsidiëring was een schrijven van de Commissie aan de Gedeputeerde Staten uit 1826. In deze brief laakte de Commissie de onverschillige houding van de meeste gemeentelijke overheden. In sommige gemeenten stonden de inspecteurs, met de beperkte dwangmogelijkheden waarover ze beschikten, machteloos. Dit had een stagnatie voor gevolg, zo constateerde de Commissie. Om erger te voorkomen, vroeg zij om een

47. In 1826 besloot de Commissie uit het overschot van de jaarlijkse rijkssubsidie (over de jaren 1822-1825) 12 leesmachines, 100 letterplankjes, 24 ellen en boeken aan te kopen: R.A.M., *O.A.*, 116, nr. 21.

48. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 46, nr. 2; 49, nr. 1; 84, nr. 4; 87, nr. 2.

49. B.v. Grathem, Bergen (Well), Elsloo, Brunssum, Lanaken, Maaseik, Mechelen-Bovelingen, Vaals, Maastricht (voor de scholen van de gebroeders Crets), Stevoort, Zonhoven, Bilzen, Grevenbicht, e.a.

50. B.v. Grathem, Zonhoven en Stevoort.

51. R.A.M., *O.A.*, 118, nr. 8.

52. K.B. 17 juni 1830, nr. 65: R.A.M., *P.A.*, 1402, *Verbaal gouverneur* 14 juli 1830.

53. Weert in 1828 (f 2.000) en Valmeir in 1829 (f 875).

provinciale verordening, waarbij de gemeenten verplicht zouden worden om een school te bouwen en zorg te dragen voor de bekostiging ervan door b.v. plaatselijke belastingen. De Gedeputeerde Staten gingen hier niet op in, maar dat deden ze wel op een suggestie van de Commissie om een provinciaal fonds voor scholenbouw op te richten. Vanaf 1827 kon de Commissie beschikken over een som van f 3.500⁵⁴. In dit bedrag deelden heel wat gemeenten, vooral uit het zuiden van de huidige Belgische provincie. Het betrof hier vooral de aankoop van meubelen⁵⁵, maar ook herstelling of aankoop van schoollokalen⁵⁶. De toelagen schommelden tussen f 150 en f 400.

Tot de verspreiding van de schoolboekjes en didactisch materiaal hebben de provinciale autoriteiten nog op een andere manier hun steentje bijgedragen. Vanaf 1825 werden bedragen, voortkomende uit de provinciale subsidiëring voor het opleiden van aspirant-onderwijzers, langs de inspecteurs om aan de gemeente overgemaakt. In 1825 en 1826 ging het vooral om boekjes⁵⁷. Vanaf 1828 kon elke inspecteur beschikken over een bedrag van f 125 tot f 150 en dit voor de aankoop van schoolmeubelen, boekjes en stellen van maten en gewichten.

3. De gemeenten

Spijt de opgesomde toelagen viel het overgrote deel van de totale onkosten terug op de gemeenten. Vanaf 1821 stegen de bedragen die jaarlijks voor onderwijsdoeleinden op de begrotingen geplaatst werden. Voor een deel valt deze toename toe te schrijven aan de stijging van de gemeentelijke wedden voor de onderwijzers, voor een deel ook aan de toename van de onderwijsbehoeften. Ongeveer de helft van de totale onderwijsbegroting ging naar de opbouw of de vernieuwing van schoollokalen⁵⁸. Niet altijd werden de bedragen

54. In deze som waren ook begrepen: toelagen voor onderwijzers en kosten van opleiding: cfr. *supra*, p. 148-184.

55. Berg en Terblijt, Berlingen, Binderveld, Jeuk, Opheers, Velm.

56. Horpmaal, Brunsum.

57. In 1825: Gulpen, Hulsberg, Kuringen, Munsterbilzen, Stevoort, Zutendaal, Zonhoven, Gingelom, Berlingen, Binderveld, Borgloon, Helshoven (gem. Hoepertingen), Wellen; elk voor een bedrag van $\pm$ f 30. F 100 werden besteed voor niet nader genoemde scholen in het 8ste district; boekjes en leesmachines aan de scholen van Eijs en Mechelen (beide dorpen van de gemeente Wittem).

In 1826: een leesmachine, tafels van Prinsen, schoolboekjes aan Grathem; een leesmachine aan Well (gem. Bergen); schoolboeken en andere benodigdheden aan Riksinghen.

58. Vooral vanaf 1827. In 1826 werd voor de opbouw van schoollokalen 'slechts' f 9.192,58 besteed, het jaar daarop echter f 10.000 meer. Vanaf dat jaar zelfs meer dan de helft: in 1827: f 19.470 op f 33.331 en in 1828: f 19.947 op f 37.774.

werkelijk uitgegeven. Zo werd in 1827 f 8.658 minder uitgegeven dan voorzien was. In 1828 daalde dit saldo tot f 293, om het jaar daarop weer te stijgen tot f 4.293. Op een vraag van de minister naar de oorzaak hiervan, antwoordde de gouverneur dat dit euvel voortkwam uit het feit dat het voorstel tot de oprichting van een schoollokaal en de plaatsing van de fondsen dikwijls een jaar of meer vroeger plaats hadden dan de werkelijke besteding. Omstandigheden konden de bouwwerken vertragen⁵⁹. Inderdaad werden de bedragen gespreid over verschillende jaren.

Bij de nalatigheid en de onverschilligheid van de gemeentebesturen kwam nog de weinig rooskleurige toestand van de gemeentelijke financiën. De conjunctuur lag anderzijds wel gunstig in deze jaren. Het was een periode waarin de vrijmaking van het land, door de verkoop en de verdeling van de oude gemene gronden, haar beslag kreeg⁶⁰. De opbrengst diende in eerste instantie om de gemeentelijke schulden te delgen. Bleef er een overschot, dan kon dit voor andere doeleinden aangewend worden. Zo werden in enkele gemeenten uitdrukkelijk gronden verkocht om met de opbrengst een schoollokaal te bouwen⁶¹. In de gemeentelijke financiën trad, naast de verkoop van deze gronden, ook verbetering op door de likwidatie van de Franse schulden. Toch moeten we rekening houden met factoren van lokale aard. De gemeente Wessum b.v. slaagde er niet in geld vrij te maken voor de bouw van een schoollokaal, omdat ze bestendig kampte met het gevaar van Maas-overstromingen. Bovendien putte de aanleg van de Zuid-Willemsvaart vele gemeenten financieel uit.

Ondanks de aanwezigheid van gunstige factoren bleef de financiële toestand van de gemeenten penibel. Vele gemeenten verscholen zich achter dit feit om op onderwijsterrein weinig actief te blijven. In een brief aan de arrondissementscommissaris van Roermond ging Page uitvoerig in op dit probleem. Als er een sector was waarvoor een bedrag zinvol kon besteed worden, dan was het toch wel het onderwijs, zo betoogde hij. Voor de verbetering van het schoolwezen waren in feite zo'n grote bedragen niet vereist, en mocht dit het geval zijn, dan moest wel overwogen worden dat een school een investering op lange termijn was, waarvan men de kosten over verschillende jaren kon spreiden. Een reden te meer om aan het onderwijs aandacht te besteden zag Page in het feit dat armenkinderen, mits ze behoorlijk

59. Correspondentie gouverneur-minister, in R.A.M., *P.A.*, 1355, *Verbaal gouverneur 3 september 1829*, nr. 6.

60. Cfr. *supra*, p. 25.

61. B.v. Horst, Belfeld, Berg en Terblijt, Beek (2de district), e.a.

onderwijs ontvingen, meer kansen kregen om op een eerbare manier door het leven te komen⁶². Ongetwijfeld stond dit laatste punt bij Page centraal, maar of dit de vroede vaderen van de gemeenten kon overtuigen van het nut van een school, betwijfelen we.

Een mogelijke oplossing van het financiële probleem was te vinden in de samenvoeging of de samenwerking van verschillende gemeenten op onderwijsterrein. Het ontbrak niet aan voorstellen in die zin, maar wel aan de goede wil om ze in praktijk om te zetten. In 1826 verwierpen de Gedeputeerde Staten het verzoek van de Commissie, die gevraagd had om in de reeds vernoemde provinciale verordening een bepaling op te nemen, waarbij twee of meer aangrenzende gemeenten verplicht zouden worden om samen zorg te dragen voor één schoollokaal. Het jaar daarop werkte Bollaert een voorstel uit voor het 7de district, dat neerkwam op de oprichting van 30 scholen voor 57 gemeenten⁶³. Een andere suggestie was : één gemeente zorgt voor het lokaal, de andere voor de bezoldiging van een onderwijzer. Al die voorstellen hadden vooral betrekking op het zuiden van de provincie. Ze gingen uit van de opvatting dat slechts door een samenbundeling van de inspanningen van verschillende kleine gemeenten degelijk onderwijs tot stand kon komen. Alleen Page verhief zijn stem tegen het samenvoegen van gemeenten. De ervaring had volgens hem uitgeezen dat het geld dat eventueel zou uitgespaard worden, op lange termijn het openbaar onderwijs zou schaden : de verschillende gemeenten kwamen zelden voldoende overeen om tot een gemeenschappelijk onderwijs te komen. Het zou een bestendige bron van twist en naijver worden. Samenvoeging zou bovendien een daling van het aantal schoolgaande kinderen tot gevolg hebben. Arme ouders zouden niet in staat zijn om hun kinderen voldoende eten mee te geven en zich daarvoor genoodzaakt zien hun kinderen uit de school terug te trekken. Kinderen van meer gegoede ouders zouden wegblijven omdat hun ouders de indruk zouden krijgen dat hun pupillen beter gekleed voor de dag moesten komen als ze in een andere gemeente naar school zouden gaan. Op de lange duur zouden de kinderen aan schoenen meer verslijten dan het bedrag dat voor een eigen lokaal vereist was ! Page besloot zijn beschouwingen met de opmerking dat een school het belangrijkste onderdeel was van elke parochie van meer dan 600 inwoners⁶⁴. De inspecteur had het voorbeeld van de gemeente Born voor

62. Page aan de arrondissementscommissaris van Roermond, 23 augustus 1826 : R.A.M., P.A., 12271, *Archief arrondissementscommissaris Roermond*.

63. Verslag 7de district : R.A.M., O.A., 208.

64. Cfr. noot 62.

ogen, waar hij er niet in slaagde ook maar één degelijk schoolgebouw te doen oprichten, ingevolge de onderlinge rivaliteit van de drie dorpjes waaruit deze gemeente was samengesteld. Ook op andere plaatsen werd hij in het gelijk gesteld. Onder het voorzitterschap van de arrondissementscommissaris van Maastricht besloten de gemeenteraden van Breust en Eijsden, in een vergadering samengebracht, twee schoollokalen op te richten. Dit besluit werd later door de gemeenteraad van Breust herroepen⁶⁵. Ook een verzoek tot samenwerking dat de commissaris aan de gemeentebesturen van Gellik, Hoelbeek en Eigenbilzen richtte, bleef zonder enig resultaat. Van een school te Gronsveld zouden de kinderen uit de naburige dorpjes Oost en Rijckolt kunnen gebruik maken. De burgemeester voelde er wel voor, maar de leden van de gemeenteraad weigerden hem te volgen, omdat hun eigen kinderen te ver zouden moeten lopen⁶⁶! Page had ongetwijfeld het gelijk aan zijn kant wanneer hij beweerde dat een gemeenschappelijk schoollokaal het schoolgaan zeker niet zou bevorderen. Het gemeentebestuur van Amby kantte zich tegen de oprichting van een eigen schoollokaal, wijzend op de onderwijsmogelijkheden in de stad Maastricht. Uit het dorp liepen er slechts 15 kinderen school. Van de drie scholen die Page in zijn district gesloten had, ging slechts één tiende van het vroegere leerlingenaantal naar een school in naburige gemeenten. Veelbetekenend is alleszins, dat geen enkele gemeenschappelijke school tot stand kwam.

In de regel moest de gemeente niet alleen zorgen voor de oprichting van een schoollokaal, maar ook voor het dagelijks onderhoud ervan, de verwarming, het schoonmaken enz. Soms werd dit vastgelegd in plaatselijke verordeningen, doch zoals we zullen zien was men in de meeste gemeenten nog zover niet.

4. Particulieren

Beschikte de gemeente niet over voldoende eigen middelen, dan kon ze nog andere wegen uit. Te Bingelrade, Neer en Ottersum ging men kloppen aan de deur van ingezetenen die er warmpjes inzaten. Op andere plaatsen liet ook de adel zich niet onbetuigd: de gemeente Elsloo kreeg van graaf de Gloes een redelijk goed schoolgebouw aangeboden; de graaf d'Ansembourg liet te Amstenrade een schoollokaal op zijn kosten bouwen. Te Jeuk stond een begoed ingezetene een stuk land af als bouwgrond voor een school⁶⁷.

65. R.A.M., P.A., 1124, *Verbaal gouverneur 8 januari 1825*, nr. 24.

66. Cfr. noot 65.

67. Te Kerniel schonk een priester van Tongeren een stuk bouwgrond aan de

Het belangrijkste initiatief dat van particulieren uitging, was de oprichting van een Lancasterschool te Maastricht. Het voorstel tot inrichting van een dergelijke school, bedoeld voor armenkinderen, kwam van een lid van de Jury van het Groothertogdom Luxemburg, ridder de Behr, en vond weerklank bij heel wat notabelen, onder wie de gouverneur en leden van de Gedeputeerde Staten. Een intekenlijst werd geopend en bracht voldoende op om een school in te richten in de Augustijnenkerk. Ondanks het gebruik van de Lancastermethode schaarden de Jury en de Commissie zich achter dit initiatief. Later volstonden particuliere bijdragen niet meer om de school in leven te houden : het Rijk moest bijspringen. De school werd dan ook opgeheven na de Belgische revolutie, mede omdat de onderwijzer, priester W. Heuvels, openlijk propaganda maakte voor de aansluiting van de stad Maastricht bij België⁶⁸.

Een ander initiatief, minder groots van opzet dan het vorige, werd genomen te Kerniel. In deze gemeente vestigden zich in 1822 enkele kloosterzusters. Enkele jaren later openden ze een kostschool voor meisjes. Ondanks het feit dat deze zusters als congregatie een verdoken bestaan kenden, toonde Bollaert zich zeer tevreden over het onderwijs dat er gegeven werd⁶⁹.

De onkosten konden in hoge mate verlicht worden, wanneer de inwoners bereid werden gevonden om een helpende hand uit te steken. Dit kon gebeuren in de vorm van een personele belasting⁷⁰, of van een vrijwillige omhaling bij de ingezetenen⁷¹. Dikwijls gingen de leden van het dorpestablishment hun medeburgers hierin vooraf⁷². Gebruikelijk was ook, dat de inwoners instonden voor het leveren van de bouwstoffen, ofwel er zich toe verbonden de bouw van de school te vergemakkelijken door het leveren van hand- en spandiensten. Het aandeel van de bevolking moest zich doorgaan beperken tot deze vormen van 'feodale' karweien, gelet op de verpaupering van het platteland.

gemeente met de opdracht het te verkopen om met de opbrengst ervan een schoolgebouw in te richten. De opbrengst werd echter besteed voor het verstevigen van de kerk : R.A.M., *O.A.*, 206 en 215.

68. Cfr. R.A.M., *O.A.*, 80, nr. 6 ; 82, nr. 4 ; 46, nr. 3 ; 104, nr. 3 ; 88, nr. 8 ; de verschillende rapporten van Pillera.

69. Als kloosterzusters verschijnen ze niet in de bronnen : R.A.M., *O.A.*, 212 en 215.

70. B.v. te Bingelrade.

71. Te Broekhuizen, Hunsel, Ohé en Laak, Posterholt, Stokkem, Thorn, Kleine Brogel, Velden, Grubbenvorst-Lottum, Maasniel, Meerlo, Mook, Geysteren, Wansum, Lanaken, Nieuwstadt en Rotem.

72. B.v. te Neer en Middelaar (gem. Mook).

5. Onderwijzers

Deze paragraaf zou onvolledig blijven wanneer we niet een schare van onderwijzers, die zich met hun karige bestaanmiddelen uitsloofden om hun school op een behoorlijk peil te brengen, in het zonnetje zouden zetten. Hier moeten die dorpsschoolmeesters vermeld worden die verplicht waren in hun eigen woning een kamer voor het onderwijs in te richten, omdat het gemeentebestuur naliet hen te steunen. Vele onderwijzers hebben zich hier lofwaardig onderscheiden⁷³. Sommigen gaven zelfs meer uit dan ze met het onderricht verdienden⁷⁴. Zulke onderwijzers waren het die in aanmerking kwamen voor een provinciale toelage, juist omdat de gemeente hen in de kou liet staan.

§ 2. Het onderwijs

a) *Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs*

In het begin van de 19de eeuw treffen we in de provincie een onderricht aan dat in niets afweek van wat van oudsher gebruikelijk was. Algemeen verspreid en toegepast was het hoofdelijk onderricht.

Het is zeer moeilijk een beeld te krijgen van de oude dorpsschool. De leerlingen waren niet, zoals wij dat thans kennen, in klassen ingedeeld, doch zaten in een lokaal her en der verspreid, zittend op de grond of op kleine bankjes. Hier bleef de jeugd soms urenlang zitten, starend naar de opgaven die zij van de schoolmeester had gekregen, 'totdat zij, beurtelings opgeroepen, huiverig en schroomvallig voor den zetel of regterstoel haren meesters moest verschijnen. Kende zij de les niet, dan werd zij met ruwe en harde, in drift en verbolgenheid meestal uitgebragte woorden jammerlijk begromd, en vaak onder geweën en gehuil naar haar bankje teruggezonden.'⁷⁵ De meester keurde goed of af, zonder nader in te gaan op de gemaakte fouten of zonder uitleg te verschaffen. Zijn rol bleef beperkt tot het handhaven van orde en tucht, waarbij de roede en de plak meer dienst bewezen dan de overtuigingskracht of het zedelijke voorbeeld van de schoolmeester.

In deze 'methode' lijkt slechts één principe centraal te staan: het geheugenwerk. Zowel het leesonderricht als het catechismusonderwijs

73. B.v. leerkrachten uit Wijnandsrade, Elsloo, Born, Schinveld, Oirsbeek, Linne, Maasbracht, Schinnen, Vlodrop, Pol en Panheel, e.a.

74. Toen P. Dinrath nog onderwijzer was te Beek (2de district), gaf hij f 78 uit aan boeken, f 35 aan verwarming, f 10 aan leestafels; van de gemeente ontving hij een wedde van f 70.

75. J.J. BOLLAERT, in: *N.B.*, 1827, p. 534.

bleef beperkt tot moeizaam, soms jarenlang memoriseren ; het rekenen, als het zover kwam, bestond in het oefenen naar uitgewerkte voorbeeldjes, zonder dat de schoolmeester zich de moeite getroostte om bewerkingen of fouten te verklaren. Wanorde, lawaai en rumoer kenmerkten doorgaans de oude dorpsschool. Het was schier onmogelijk om de stilte te bewaren : terwijl de schoolmeester met enige kinderen bezig was, spelden anderen luidop of hielden ze zich met andere zaken onledig.

We zagen vroeger reeds dat de Franse machthebbers in die toestand geen verandering gebracht hebben. In 1815 heerste het hoofdelijk onderricht nog overal. De zoon van de openbare onderwijzer van Neeroeteren, uit de Nederlandse tijd, leidt ons in zo'n dorpsschool binnen. Het schrijven bestond uit het namaken van letters en voorbeelden, die door de meester voorgeschreven werden. Daartoe legden de kinderen op hun knieën een vierkant kastje met openschuivend deksel en vormden ze in die houding de voorgestelde letters. Waren ze eenmaal zover, dan kon met het lezen een aanvang gemaakt worden. De kinderen brachten naar school om het even welke geschriften mee, die ze ontcijferden. Gemeenterekeningen, notariële acten en familiepapieren bewezen hier dienst. Dagelijks kwam elke leerling tweemaal bij de zetel van de meester staan om zijn les op te zeggen. De meesten echter speelden en lachten en hadden een leventje als zaten ze op straat. Slechts een slag van de hand van de meester op de lessenaar, of een draai om de oren van een balorigaard, onderbrak het lawaai voor korte tijd ⁷⁶. In de steden was het niet veel beter. Bij de poortwachter Bellaerts konden de kinderen van Roermond die wat wilden lezen en schrijven terecht. Deze schoolmeester beperkte zijn onderricht tot verhalen over de schoonheid van de hemel en de vreselijkheid van de hel. Zijn ambtgenoot uit dezelfde stad, een gepensioneerd onderofficier, was bijzonder vindingrijk. Hij troonde in het midden van de school, in een slaaprok gehuld en gewapend met stok en lat. Wee degene die de euvele moed had om de 'oefeningen' te storen door praten en bewegen. Voor hem waren verschillende straffen weggelegd. De kinderen waren er dan ook met de grootste angst vervuld ⁷⁷. Bloemarts slaagde erin de verdwijning van deze schooltjes te bewerken. Ook te Maastricht tartte het onderwijs elke beschrijving ⁷⁸.

76. P.J. MAAS, *Geschiedenis van Neeroeteren*, dl. II, Roeselare, 1901, p. 286-287.

77. H. DREHMANS, *De bewaarscholen en het lager onderwijs te Roermond in de eerste helft van de 19de eeuw*, in: *Limburg's Jaarboek*, jg. 20, 1914, p. 298.

78. Cfr. het verslag van een onderzoek van Danzmann en Sassen naar het onderwijs in de gestichten : R.A.M., *O.A.*, 31.

De vruchten van een dergelijk onderricht lagen doorgaans beneden alle peil. Te Geul b.v. gold het samenvoegen van de eerste twee letters van het Onze Vader tot ON als een buitengewone prestatie⁷⁹.

Toch moeten we bovenstaand beeld nuanceren. Dit soort onderricht was voor tijdgenoten dikwijls al voldoende: lezen en schrijven was immers geen noodzaak of geen absolute voorwaarde om als een goed katholiek of protestant door het leven te gaan. Slechts bij het groeien van een geheel nieuwe doelgerichtheid, in de late achttiende eeuw, werd dit soort onderwijs met geheel andere maatstaven bekeken.

Dat de hoofdelijke methode in zwang bleef, wordt bevestigd door de eerste verslagen van de inspecteurs. Bloemarts trof in de dorpen overal een onderwijs aan waarbij de hoofdelijke methode werd toegepast, zoals van oudsher het geval was⁸⁰. In 1822 heerste de hoofdelijke methode in bijna alle scholen van het zuiden van de provincie, al hadden sommige onderwijzers een vage notie van het klassikaal onderwijs⁸¹.

De primitieve school kenmerkte zich dan ook door het ontbreken van didactische hulpmiddelen en door een beperkt vakkenprogramma, zonder veel inhoud. De hoofdelijke methode hing nauw samen met de afwezigheid van enige pedagogische finaliteit: opvoeding in brede zin was de school vreemd. Aan de basis van de lagere school lagen geen andere dan religieuze doelstellingen. Slechts kinderen uit meer gegoede milieus konden in andere vormingsinstituten terecht, zoals kostscholen, of bij enkele bijzondere onderwijzers en huisonderwijzers.

Het jaar 1817 vormt in de ontwikkeling van het lager onderwijs een keerpunt. Alhoewel de regering van het standpunt uitging dat ze aan de onderwijzers geen bepaalde methode mocht voorschrijven of opleggen⁸², stuurde zij in werkelijkheid aan op de verspreiding van het klassikaal gegeven onderwijs⁸³.

79. Cfr. *supra*, p. 207.

80. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 191; Bloemarts aan de Jury, 19 februari 1818: R.A.M., *O.A.*, 12.

81. Verslagen 6de en 7de district: R.A.M., *O.A.*, 191.

82. In 1819 vroeg het stadsbestuur van Tongeren om informatie over de Lancastermethode. In haar antwoord schreef de Jury: 'Zoodanige reglementen zijn bij ons nimmer ontvangen; de zelve bestaan ook niet, noch voor deze, noch voor eenige vaste leerwijze, en het is ook tot hertoe nimmer de bedoeling van het Gouvernement geweest, daaromtrent eenige vaste leiding te maken, of voorschriften te geven': Jury aan het stadsbestuur, 6 april 1819: R.A.M., *O.A.*, 37, nr. 1.

83. Geraadpleegde werken en bronnen: J.A. VALKS, *Klassikaal en individueel volksonderwijs. Histories-theoretisch overzicht*, Amsterdam, 1925; *Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken*, Leiden, 1818; *De Lancasterscholen in Engeland, vergeleken met de stads armen-scholen te Amsterdam*, in: N.B., 1817, p. 321-340; diverse stukken in het *O.A.*

Het klassikaal onderwijs was geen nieuw begrip. Vroeger was het reeds in meer primitieve vorm aanwezig geweest. Deze methode werd echter zowel in theorie als in praktijk uitgediept door Pestalozzi. Langs de publikaties van Prinsen, die zijn werken vertaalde, om vonden zijn ideeën hun weg naar het noorden. Bij de samenvoeging van Noord en Zuid, in het Koninkrijk der Nederlanden, was de controverse over deze methode grotendeels achter de rug en was ze als de meest doelmatige aangenomen.

Naar haar uitzicht wordt de klassikale methode gekenmerkt door de indeling van de leerlingen in drie klassen, zodat elke klas duidelijk van elkaar onderscheiden zit. Iedere klas bevat banken en lessenaars voor beginnende en meer gevorderde leerlingen. Binnen een vastomlijnde schooltijd, vastgelegd in een lesrooster, ontvangt elke klas zoveel mogelijk onderricht met behulp van leerborden en platen. Dit vereiste een verbouwing van de oude schoollokalen of de opbouw van nieuwe, en een omscholing van het onderwijzend personeel. De klassikale behandeling van de leerstof had tot gevolg dat alle leerlingen dienden te beschikken over dezelfde boekjes, zodat ze de aanwijzingen van de onderwijzer konden volgen. De onderwijzer moest voor de klas gaan staan, die hij onderwees. Terwijl hij aan de ene klas les gaf, hield de andere zich bezig met opgegeven oefeningen. Een klassikaal ingerichte school bereikte een vorm van volmaaktheid als de onderwijzer kon bijgestaan worden door assistenten, ondermeesters of andere onderwijzers, die het toezicht op de andere klassen konden uitoefenen of die met het afzonderlijk onderwijs van een klas konden belast worden.

Inhoudelijk onderscheidt het klassikaal onderwijs zich van de oude methode door de invoering van het element verklaring. Daaruit volgde dat de inhoud van de leerstof belangrijker werd. De methodologische vernieuwing in het aanbrengen van de leerstof overschreed het eenvoudige geheugenwerk en de individuele behandeling van de leerling. Bij de uitdieping van de stof kwam later nog de uitbreiding van het onderricht, door meer vakken in het programma op te nemen. Zo kwam men al vlug tot de noodzaak van de mondelinge verklaring. Deze was in de oude volksschool afwezig: de elementaire leerstof vereiste weinig verklaring, ofwel werd deze gewoon achterwege gelaten. Bij het geheugenwerk had men slechts iemand nodig om te overhoren; nu diende de onderwijzer al zijn aandacht in eerste instantie te richten op de verstandelijke, maar vooral zedelijke vorming van de kinderen, die hem toevertrouwd werden. Op grond van deze doelgerichtheid werd de hoofdelijke methode afgewezen. Juist omdat deze

methode zich in hoofdzaak beperkte tot geheugenwerk, kon ze niet bijdragen tot de vorming van het verstand en het hart van de leerlingen. De klassikale methode was daartoe de meest geschikte, want '...alles is hier op zedelijke beginsels geschoeid, en het is eene karakteristieke hoedanigheid van hetzelfde, dat reeds bij het leeren der letteren, en vervolgens door het geheele onderwijs heen, op het hart der kinderen gewerkt wordt, en elke gelegenheid wordt opgezocht en waargenomen om christelijke en maatschappelijke deugden in hetzelfde in te prenten.' ⁸⁴

De klassikale methode werd de vorm waarin een inhoudelijk vernieuwd onderwijs gestalte kreeg. Grosso modo kan men zeggen dat een goede school herkend werd aan de klassikale methode.

Een andere manier van onderwijzen, die bij een eerste beschouwing aantrekkelijk leek, was de methode die door de Engelsen Lancaster en Bell uitgewerkt was, ook wel de mutuele methode genoemd. Dit onderwijs was gedeeltelijk klassikaal omdat de leerlingen naar de graad van moeilijkheid in groepjes verdeeld werden. Ze zaten echter niet afgezonderd en werden ook niet gelijktijdig onderwezen. Er was slechts één onderwijzer nodig, die zich liet helpen door assistenten, monitoren genaamd, gekozen uit de beste leerlingen van de verschillende jaren. Hen werd het onderricht in de vakken opgedragen; ze hadden een eigen plaats in het lokaal. Het gehele onderwijs was sterk hiërarchisch georganiseerd. De leerlingen konden per bank opschuiven en met minder gevorderden van plaats verwisselen. Een ijzeren tucht zorgde voor de goede gang van zaken. In het feit dat er slechts één onderwijzer nodig was en dat een groot aantal kinderen zich op korte tijd het lezen, schrijven en rekenen konden eigen maken, lag het aantrekkelijke van deze methode. Aan kritiek ontbrak het echter niet. Tijdgenoten verweten haar een al te mechanische structuur; de kinderen leerden er op een werktuiglijke wijze, die nogal geautomatiseerd aandeed, lezen, schrijven en rekenen, zonder veel diepgang. De mutuele methode paste in werkelijkheid eerder in de opkomende industriële centra. Het is dan ook opvallend dat deze vorm van onderwijs alleen navolging gekend heeft in de industriestad Maastricht, alhoewel van een onmiddellijk causaal verband geen sporen te vinden zijn. De invoering van de Lancastermethode werd overigens sterk tegengewerkt.

⁸⁴. De jury aan het Genootschap voor mutueel onderwijs te Maastricht, R.A.M., O.A., 2.

In Limburg zou de methode in vijf scholen ingang hebben gevonden⁸⁵. Te Maastricht werd, zoals reeds aangestipt, op initiatief van ridder de Behr een genootschap voor het mutueel onderwijs opgericht. Het beheerde de armenschool van Maastricht en had ook de intentie deze methode in de provincie aan te moedigen. Heel wat prominenten, waaronder leden van de Gedeputeerde Staten, maakten van dit Genootschap deel uit. Ook te Hasselt zou een Commissie bestaan hebben die zou waken over het wel en wee van de stedelijke Lancasterschool en die daarnaast zou ijveren voor de verspreiding van deze methode⁸⁶. Wat opvalt is, dat de Jury de school te Hasselt niets in de weg gelegd heeft, maar zich wel verzette tegen het gebruik van de Lancastermethode te Tongeren, te Maastricht en te Sint-Truiden. Waarschijnlijk wilde ze de karige initiatieven die in de streek van Hasselt op onderwijsgebied genomen werden niet dwarsbomen. Bollaert vond het onderwijs er maar droog en smakeloos⁸⁷. Op aandringen van de Commissie verving de onderwijzer, Platel, in 1826 deze methode door de klassikale, zij het niet zonder moeilijkheden. Te Borgloon, waar het bleef bij een gebrekkige navolging door een weinig bekwame onderwijzer, greep Bollaert de aanstelling van een nieuwe onderwijzer, in 1825, aan om de klassikale methode in te voeren. Het gebouw werd aangepast en de school groeide uit tot een modelinrichting⁸⁸. Veel van wat de Jury en de Commissie tegen het Lancasteronderwijs inbrachten, werd ongetwijfeld ingegeven door haar pogingen om het klassikaal onderwijs in te voeren. In 1820 vroeg de burgemeester van Sint-Truiden aan de Jury hoe hij een Lancasterschool moest inrichten. De Jury weigerde hem hierover informatie te geven, onder voorwendsel dat de mutuele methode afweek van de in het Rijk aangenomen klassikale⁸⁹. Het stadsbestuur aanvaardde daarop deze laatste methode. Alleen te Maastricht en te Tongeren slaagde de Jury er niet in de Lancastermethode te verhinderen.

De Jury onderschreef wel de voordelen van de Lancastermethode, maar deze wogen volgens haar niet op tegen de nadelen. Inzake de vorming van de leerlingen schoot deze methode schromelijk tekort. Tot de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens en tot de vorming van de kinderen tot alle maatschappelijke en christelijke deugden

85. Te Hasselt, Borgloon, Tongeren (armenschool en laagste afdeling van het College) en Maastricht.

86. De burgemeester aan de Jury, 25 maart 1819: R.A.M., *O.A.*, 37, nr. 12.

87. Bollaert aan de Jury, 24 mei 1821: R.A.M., *O.A.*, 101, nr. 5.

88. Verslagen 7de district: R.A.M., *O.A.*, 200 en 202.

89. Correspondentie Jury-Stadsbestuur: R.A.M., *O.A.*, 76, nr. 4 en 77, nr. 3.

— het doel van elk waarlijk lager onderwijs — droeg deze methode weinig of niets bij. Daar kwam nog bij dat wanneer men het werkelijke welzijn van de kinderen uit de behoeftige klassen beoogde, meteen het best mogelijke moest gekozen worden in plaats van de eerste de beste methode. In de Lancasterschool leerden de kinderen slechts letters kennen en namaken, woorden samenstellen en lezen ; de zedelijke vorming beperkte zich tot het afdreunen van gedragsregels en lessen uit de Bijbel⁹⁰. Alhoewel de Jury geen bindende voorschriften wenste te geven, wist ze toch op een handige manier de Lancastermethode uit te spelen tegen de klassikale, een vergelijking die in het voordeel van de laatste uitviel.

Over de resultaten van het Lancasteronderwijs in de scholen van Tongeren waren de inspecteurs niet zo opgetogen. Van het ontslag van Dawans, onderwijzer van de armenschool, maakte Schmalhausen in 1826 gebruik om de klassikale methode in te voeren. Met de reorganisatie van het stedelijk onderwijs, in 1827, verdween de Lancastermethode ook uit de burgerschool. Alleen te Maastricht hield de methode stand, wellicht omdat de Lancasterschool de enige armenschool van de stad was.

De instructie van 1821 schiep meer klaarheid. De *Algemeene Schoolorde*, die tegelijk met de instructie uitgevaardigd werd, zinspeelde duidelijk op het klassikaal onderwijs. Deze methode werd ook in de rijkskweekscholen van Haarlem en Lier en tijdens de normaal-cursussen aanbevolen. In werkelijkheid werd de individuele inspecteurs een ruime pedagogische vrijheid gelaten. Zij waren het die de klassikale methode bij de onderwijzers moesten aanprijzen. Sommigen, zoals Page en Bloemarts, deden dit met veel enthousiasme. Hierbij vonden ze heel wat bijval en steun bij enkele onderwijzers, die zichzelf ontpopten als agenten van de schoolvernieuwing. Elders verliep het proces van overgang heel wat moeilijker. In het 6de district ontketenden enkele geestelijken een felle campagne tegen het klassikaal onderwijs.

Om de verspreiding van het klassikaal onderwijs in de hand te werken en het nut ervan aan te tonen, maakte de inspectie van verschillende middelen gebruik. Dikwijls bleef een onderwijzer op een gebrekkige manier zijn school leiden tot de inspecteur hem een andere richting wees. Langs de verschillende vormingswegen om geraakte een hele schare van jonge onderwijzers zowel theoretisch als praktisch

⁹⁰. De Jury aan het stadsbestuur van Tongeren, 6 april 1819 : R.A.M., O.A., 37, nr. 11.

met het klassikaal onderwijs vertrouwd. Vooral de onderwijzersgezelschappen hebben hier veel nut gesticht⁹¹. In alle gezelschappen was het klassikaal onderwijs het belangrijkste onderwerp. De openbare examens boden een goede gelegenheid om de resultaten van de nieuwe leerwijze onder de ogen van het ruime publiek te brengen. Ouders en belangstellenden werden op deze plechtigheden uitgenodigd, waar soms letterlijk de lof gezongen werd van de nieuwe methode.

Het is duidelijk dat vele onderwijzers, bij een dergelijke druk van bovenuit, de zo gewenste en bejubelde methode in praktijk brachten zonder daartoe voldoende voorbereid of bekwaam te zijn. Een verslechtering van het onderwijs kon hiervan het gevolg zijn. Dikwijls werd ook de indruk gewekt dat de klassikale methode een kwestie was van juiste schikking van tafels, bankjes en leerborden. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de klassikale methode in werkelijkheid niet altijd zoveel diepgang vertoonde.

De invoering van het klassikaal onderwijs verliep niet zonder slag of stoot. De overgang van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs was een moeizaam proces, waarbij heel wat moeilijkheden kwamen kijken. Op de moeilijkheden die de inspectie ondervond, komen we later in een breder verband terug. Bij de tegenstand die soms nog door de geestelijkheid gevoed werd, kwam dikwijls de onkunde of de onwil van de onderwijzer. Het klassikaal onderwijs kon volgens sommige onderwijzers alleen in Latijnse en Franse scholen gegeven worden, aldus Bollaert in 1826, 'derhalve bleef het onbekende bij hen onbeminde en, zoo bleven zij met hunnen allergebrekigsten leertrant ingenomen, en kleefden dien benevens al het oude schier onverzettelijk aan.'⁹² Dikwijls moesten niet alleen de onderwijzers, maar ook de ouders van de schoolgaande kinderen van het nut van de klassikale methode overtuigd worden.

Het is moeilijk om een juist beeld te krijgen van wat het klassikaal onderwijs in de praktijk werkelijk inhield. Doorgaans werd de nieuwe methode trapsgewijs ingevoerd: eerst werden de leerlingen klassikaal verdeeld, daarna of gelijktijdig van nieuwe boekjes voorzien. Indien noodzakelijk, werd het lokaal vergroot. Wanneer de didactische hulp-

91. In 1822 kon Page al duidelijke resultaten voorleggen: in slechts zes gemeenten heette de hoofdelijke methode nog toegepast te worden: R.A.M., *O.A.*, 191. Waarschijnlijk geeft Page in zijn verslag een te rooskleurig beeld van de toestand. Feit is dat begin 1827 de hoofdelijke methode praktisch verdwenen was: R.A.M., *O.A.*, 203 en 212.

92. J.J. BOLLAERT, in *N.B.*, 1827, p. 537.

middelen aanwezig waren, kon het onderwijs op nieuwe grondslagen een aanvang nemen. Op de dorpsscholen had het ontbreken van voldoende schoolboekjes de splitsing van klassen in onderafdelingen tot gevolg⁹³. Page merkte in 1824 op, dat de klassikale methode niet steeds kon aangewend worden, bij gebrek aan leesmachines of leerborden⁹⁴. Hij is de man geweest wie niets te veel was om de klassikale methode bij zijn onderwijzers in te prenten. Zo verplaatste hij b.v. in 1827 de onderwijzer van Oirsbeek naar Broeksittard om in deze gemeente de nieuwe methode uit te testen⁹⁵. In 1829 gaf Bollaert aan een jonge aspirant de toelating om in zijn ouderlijke woning te Binderveld les te geven, in afwachting dat het nieuwe schoolgebouw zou klaar zijn, vooral om de inwoners te overtuigen van het betere van de klassikale methode⁹⁶.

De inspectie had dikwijls mooi praten over de voordelen van de klassikale methode. Praktische voorbeelden moesten de propaganda van de inspecteurs aanvullen. Verschillende scholen stonden hier model, zoals we vroeger zagen⁹⁷; vooral de rijkslagere scholen oefenden een grote aantrekkingskracht uit.

Het boekje *Over de belangrijkheid van goede schoolvertrekken* schreef voor, dat de hoofdonderwijzer het beheer van de laagste klas op zich moest nemen, omdat de jongsten de meeste zorg en deskundigheid vereisten (p. 16). Dit was inderdaad in de rijkslagere scholen het geval. Algemeen was gebruikelijk dat de drie klassen in één lokaal ondergebracht werden. Slechts uitzonderlijk treffen we afzonderlijke lokalen aan. De drie klassen van de stadsschool van Sittard waren in verschillende lokalen gehuisvest. Te Venray had men de beschikking over twee lokalen. Ook te Maastricht en te Venlo waren de klassen van de rijkslagere school over twee lokalen gespreid. De schrijver van bovengenoemde werkje stelde voor dat men er zou naar streven de laagste klas, waar mogelijk, af te schermen van de hogere, maar op die manier dat de onderwijzer een blik kon werpen in beide lokalen, waar hij ook stond. We hebben echter nergens sporen gevonden van gevallen waar men op splitsing van klassen in afzonderlijke lokalen aanstuurde. Nam het aantal leerlingen toe, dan ijverden de inspecteurs voor de oprichting van een tweede school elders in het dorp, om het schoolgaan te vergemakkelijken. Er zijn mij slechts

93. B.v. te Grevenbicht, Amstenrade, cfr. Page in: R.A.M., O.A., 198.

94. Algemeen jaarlijks verslag 2de district: R.A.M., O.A., 197.

95. Verslag 2de district: R.A.M., O.A., 207.

96. Verslag 7de district: R.A.M., O.A., 212.

97. Cfr. *supra*, p. 162-182.

twee plattelandsgemeenten bekend die een afzonderlijk lokaal voor de laagste klas voorzien hadden, nl. Hamont en Geleen.

Niet altijd werd de klassikale verdeling doorgevoerd vanuit de wens om het onderwijs een meer effectieve vorm te geven. Ook het standpunt dat ingenomen werd t.a.v. het volksonderwijs kon een rol spelen. Het gaat hier om een opdeling in klassen van een andere orde dan een strikt pedagogische. Klassikaal onderwijs veronderstelt immers een minimale gelijkheid van intelligentie of ontvankelijkheid van de kinderen tegenover de leerstof. Het was de gangbare opvatting dat de onderwijsbehoeften van armenkinderen en kinderen uit meer gegoede milieus uiteen liepen. Vandaar dat men er vooral in de steden naar streefde beide standen van elkaar te scheiden. Naast een burgerschool werd dan een armenschool opgetrokken, omdat het niet wenselijk werd geacht armenkinderen en kinderen uit de burgerij in één lokaal te plaatsen. Dergelijke overwegingen lagen aan de grondslag van de oprichting van afzonderlijke armenscholen te Tongeren, Maastricht, Sittard en Hasselt.

Uit bijlage 20a en b en 21 blijkt overduidelijk dat de opmars van het klassikaal onderwijs niet te stuiten viel en dat de hoofdelijke methode ten dode opgeschreven was. In hoever het onderwijs dat als klassikaal aangeduid staat, werkelijk aan het ideaal beantwoordde, is niet zo duidelijk. Vele scholen hebben kinderziekten gekend, eigen aan elke periode van overgang. Dikwijls gingen er jaren overheen voor de juiste vorm bereikt werd. Zelfs al nemen we de soms al te rooskleurige schildering van de vruchten van het klassikaal onderwijs, door de inspecteurs, met een korreltje zout, dan mogen we toch nog aannemen dat de resultaten bevredigend waren, wanneer we de staat van het onderwijs in 1830 in onze beoordeling betrekken (bijlage 22). We willen onze schets van de toegepaste methoden besluiten met het volgende tabelletje, dat voldoende de positieve correlatie tussen degelijk onderwijs en klassikale methode aantoonst. De tabel geldt voor 1830 en het aantal scholen wordt procentueel weergegeven.

aard van gegeven onderricht	klassikaal	hoofdelijk
zeer goed	15	—
goed	59	5
redelijk-matig	25	43
slecht	0,5	37
gebrekkig	0,5	15

b) *Didactiek*1. *Algemene didactiek*

Wanneer we het onderwijs vanuit didactisch standpunt willen benaderen, dan rijst onmiddellijk de vraag of er wel van een algemene didactiek sprake was. Daarnaast botsen we op het ontbreken van voldoende gegevens, van waaruit eventueel algemene didactische principes kunnen afgeleid worden. Een algemeen overzicht van de ontwikkeling van de didactiek van het lager onderwijs is nog niet voorhanden.

'Wij dienen te weten hoe het in de scholen toeging', zo schreef I.J. Brugmans in 1961, 'welke vakken en kundigheden werkelijk werden onderwezen, welke de inhoud van de gedoeerde vakken was, welke leerwijzen werden gebezigd, welke denkbeelden omtrent opvoeding, maatschappij en staat aan dit alles ten grondslag lagen.'⁹⁸

De periode 1815-1830 wordt gekenmerkt door een intensief zoeken naar een didactiek, eigen aan het lager onderwijs, en een uittesten van nieuwe methoden van kennisoverdracht. Om hetgeen volgt meer bevattelijk te maken, dienen we eerst even aandacht te besteden aan enkele beginselen die aan de basis van het volksonderwijs lagen.

Zeker tot 1815, en nog lang daarna, stond de religieuze bestemming van de school centraal, m.a.w. de kinderen moest ingeprent worden wat zij als goede christenen te doen en te laten hadden. Hierbij ging de aandacht vooral uit naar het catechismusonderricht. Lezen, schrijven en rekenen werd hieraan ondergeschikt gemaakt. Didactisch treedt slechts één principe naar voren: het geheugenwerk zonder meer. Dit beginsel werd zo nauw met de hoofdelijke methode verbonden, dat men later deze methode ging afwijzen omdat het geheugenwerk er zo benadrukt werd⁹⁹. Slechts met de Verlichtingspedagogiek zou hier verandering in komen. De oude dorpschool was ten dode opgeschreven en werd verwezen naar de begraafplaats, waar nog andere curiositeiten uit het donkere verleden een laatste rustplaats vonden. In werkelijkheid bleef de oude volksschool tot diep in de negentiende eeuw en zelfs nog tot in onze tijd, stand houden.

⁹⁸ Honderdvijfentwintig jaar arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961, Groningen, 1961, p. 11.

⁹⁹ Dit betekent niet dat het geheugenwerk uit de school verdween. Het van buiten leren bleef een grote plaats innemen. Het geheugen moest ervoor zorgen dat het aangeleerde behoorlijk opgenomen en ook behouden werd, doch dit slechts na een voldoende verklaring door de onderwijzer, die erover moest waken, dat de kinderen inderdaad ook begrepen wat ze van buiten leerden: N.B., 1815, p. 350-354.

In de nieuwe opvattingen was voortaan daar van opvoeding sprake waar voor de vorming van de zedelijke mens en voor volmaking van zijn bekwaamheden zorg werd gedragen. Slechts door de ontwikkeling van zijn verstandelijke en zedelijke vermogens kon de mens aan zijn uiteindelijke bestemming beantwoorden. De mens onderscheidt zich van het dier omdat hij beschikt over een rede, die hem voorschrijft wat zedelijk geoorloofd is, en een wil, die zo moet gevormd worden dat hij trouw blijft aan de richtlijnen van de rede. Een ontwikkeld verstand kan de mens hierbij behulpzaam zijn. Slechts door het verstand komt de mens tot oordelend handelen, de praxis van de gebiedende rede¹⁰⁰. In verhandelingen over opvoeding komt voortdurend het magische woord 'zedelijk' voor. Dit begrip lijkt centraal te staan wanneer het gaat om de finaliteit van de mens. Kant, die op zijn tijdgenoten een grote invloed uitoefende, omschreef dit zedelijke bewustzijn als de zucht naar het goede, die de mens in zich ervaart. Ook hij kende aan dit bewustzijn een grote imperatieve waarde toe.

Welke eisen ging men vanuit deze opvattingen aan de school stellen? Het onderwijs werd opvoeding, ontwikkeling, vorming en beschaving van alle menselijke krachten en vermogens, zowel lichamelijke als verstandelijke en zedelijke¹⁰¹. De onderwijzer werd opvoeder en de school een opvoedingsinstituut. Van den Ende zag het doel van het onderwijs viervoudig: het ontwikkelen van de verstandelijke vermogens, wat neerkwam op lezen, schrijven, en rekenen; zorgen voor beschaving van uiterlijke gedragingen; zorg dragen voor een goede lichamelijke gezondheid en vooral opvoeden door kennisoverdracht. Daarom moest men zich vooral richten naar het hart van de leerling. Het hart werd beschouwd als de bergplaats van vrijwel alle psychische capaciteiten, als het geweten, het verstand, het geheugen, de wijsheid en de verschillende neigingen en hartstochten. Het gemoed richt zich wezenlijk tot het zedelijke en daarom moet het zo bewerkt worden dat het weerhouden wordt van het zedelijk verkeerde en dat zijn drang naar het zedelijk goede versterkt uit de opvoeding te voorschijn komt. Dus naast en tegelijkertijd met kennis verwerving is een innerlijke vorming noodzakelijk. Beide facetten staan in een organisch verband met elkaar: het ene kan niet zonder het andere¹⁰².

100. Cfr. *Het doel van opvoeding en onderwijs*, in N.B., 1829, p. 1194-1205; *Van de Openbare Opvoeding in de Volksscholen*, in: N.B., 1822 en 1823, passim.

101. N.F. NOORDAM, *De 'Christelijke en maatschappelijke deugden' van onze eerste schoolwetten*, in: *Paedagogische Studiën*, jg. 43, 1966, p. 295.

102. ID., *op. cit.*, p. 294-295.

Op dit vlak situeert zich de algemene didactiek. Op dit terrein heeft Pestalozzi baanbrekend werk verricht. Hij introduceerde in het onderwijs het begrip 'Anschauung'. B.v. als een kind zijn onmiddellijke omgeving bekijkt, merkt het allerlei dingen op, met hun vorm, hun aantal en hun onderlinge samenhang. Het ontdekt dat de dingen een naam hebben. Dit 'aanschouwen' moet beginnen met het meest nabij zijnde, het onmiddellijk zichtbare, het bekende, en zich daarna richten naar de meer verwijderde, minder bekende dingen. In de school moet de onderwijzer-opvoeder deze waarnemingen als uitgangspunt nemen en systematiseren tot een harmonisch geheel. Daarop moet een didactisch systeem ontworpen worden waardoor de kinderen zelf leren systematiseren. Door aanschouwelijkheid kan men komen tot kennisvergarings¹⁰³. Dergelijke opvattingen lagen niet alleen aan de basis van het lees- en schrijfonderricht — het bord en de platen van Prinsen b.v. steunden op het principe van de aanschouwelijkheid — maar vooral van het rekenonderricht. Uit dit principe volgt nog een ander beginsel: in de onderwijspraktijk moest de werkzaamheid van de kinderen geprikkeld en hun waakzaamheid aangehouden worden door het stellen van vragen. Deze vorm van kennisoverdracht, die in de verschillende vakken teruggevonden wordt, noemt men de catechiserende methode.

Niet alleen in de theorie, maar ook in de schoolboekjes vinden we deze grondbeginselen terug. De zedelijke ondertoon werd er soms overbeklemtoond. In deze jaren werden de boekjes met een moraliiserende strekking schering en inslag.

De methodiek moet dus gezien worden in het licht van een op een geheel nieuwe leest geschoeid onderwijs. In de methoden treffen we de wegen aan die moesten leiden tot wat de instructie van 1821 omschreef als het doel van het lager onderwijs: de verstandelijke vermogens van de kinderen ontwikkelen, de eerbied voor de godsdienst versterken en de leerlingen opleiden tot alle maatschappelijke deugden, dit alles door het aanleren van gepaste kundigheden. Aankweking van het zedelijke goede en het aanleren van kennis gingen dus hand in hand. Een belangrijk aspect kon de overheid niet over het hoofd zien: nl. het religieuze. Uiteindelijk moest de godsdienstzin bij de kinderen verscherpt worden; niet de waarden van het leerstellige, maar die van het tolerante christendom zouden de zedelijke opvoeding moeten begeleiden en schragen. De wet van 1806, waar de instructie van 1821

¹⁰³. *Grote denkers over onderwijs en opvoeding*, red. I. VAN DER VELDE, Groningen, 1964, p. 239-240.

op terugging, was een compromis tussen het verleden, dat zich nog sterk deed gelden, en het antidogmatisch gerichte religieuze denken dat uit de 18de-eeuwse Verlichting voortvloeide. Het onderricht en het moraliseren van de volksklasse zou bevorderd worden, niet alleen door religieuze waarden te behouden, maar zelfs door ze op de voorgrond te plaatsen.

2. Programma

Op het eind van de Franse tijd steeg het programma zelden uit boven lezen en schrijven en, in enkele gevallen, de kunst van het cijferen : in 1802 werd in 154 scholen slechts lezen en schrijven aangeleerd ; in 48 scholen kwam er nog rekenen bij ¹⁰⁴. Het vakkenpakket zag er dus weinig indrukwekkend uit, op het ogenblik dat de regering van het Koninkrijk der Nederlanden zich met het onderwijs ging inlaten.

Wat beschouwde de overheid als een goed programma ? Volgens art. 5 van de instructie van 1821 was er van lager onderwijs sprake in die scholen waar de jeugd in de eerste beginselen van kennis en beschaving, als lezen, schrijven, rekenen en de Nederlandse taal of ' in verdere hulpmiddelen van dezelve als de Fransche en andere hendaagsche of ook geleerde Talen, de Aardrijks-, Geschiedkunde en dergelijke ' ingeleid werd. Met dit artikel schreef de overheid niet voor wat er diende onderwezen te worden, maar toch kan men er uit afleiden wat er in werkelijkheid in een lagere school kon aangeleerd worden.

Een nauwkeurige omschrijving van het programma van een klassikaal ingerichte school, vinden we in een nummer van de *Nieuwe Bijdragen* uit 1823. In de eerste of laagste klas moesten de kinderen algemene beginselen, bestaande uit de uiterlijke kennis van de dingen die hen omringden, bijgebracht worden ; zodra zij enige notie van vorm en getal verkregen hadden en enige vorderingen in het lezen maakten, kon met het schrijven aangevangen worden ; dus enkele algemene beginselen, het aanvankelijke lezen, een voorbereiding tot het schrijven, de vier hoofdbewerkingen van het rekenen tot 20, en tot 100 enkele aanzetten. In de tweede klas werd het lezen voortgezet en voortgegaan met het kunstmatig schrijven, de getalleer en het hoofdrekenen ; in deze klas begon men met de regels van de Nederlandse taal en de beginselen van de aardrijkskunde. Het onderwijs werd in de hoogste klas afgerond met het juiste gebruik van de taal door

104. Cfr. bijlage 1.

het maken van opstellen en de Nederlandse taalkunde, met de aardrijkskunde, het rekenen, de natuurlijke historie en de natuurkunde ¹⁰⁵.

Men begrijpt dat dit programma niet zomaar in de dorpsschooltjes kon ingevoerd worden. Het zou van weinig realiteitszin getuigd hebben een vast programma op te leggen. Het zou nog geruime tijd duren vooraleer de onderwijzer zelf in deze vakken thuis was en vooraleer de financiële middelen om zulk programma uit te voeren voorhanden waren. Het programma van de school te Hamont, in 1819, geeft ons een idee van wat gegeven werd in een plattelandsschool waar het klas-sikaal onderwijs nog in zijn kinderschoenen stond. De leerlingen van de eerste klas ontvingen het eerste leesonderwijs uit het A.B.C.-boekje en het spelboekje van Wester (cf. *infra*, p. 256). In de tweede klas bleef de aandacht uitgaan naar het lezen en hield de onderwijzer zich bezig met de verbuiging van zelfstandige naamwoorden en lidwoorden. In de derde klas werd verder gelezen uit de vaderlandse geschiedenis en kwam de Nederlandse taalkunde aan bod. Rekenen was er dus nog niet bij ¹⁰⁶!

Wat er precies in deze jaren veranderd is en welke uitbreiding het vakkenpakket genomen heeft, is bij gebrek aan volledige gegevens niet duidelijk. Vast staat, dat de invoering van een vernieuwd onderwijs een minimumprogramma met zich meebracht, dat bestond uit lezen, schrijven, rekenen en de eerste beginselen van de taalkunde, deze laatste doorgaans alleen aangeleerd aan enkele meer gevorderde leerlingen. In de meeste scholen van het 2de district kwam aardrijkskunde voor. Bloemarts heeft, behoudens enkele uitzonderingen, het programma vrij beperkt gehouden. In het 6de en 7de district stond het Latijn in 1822 op het programma van heel wat scholen ¹⁰⁷. Dat het Nederlands of Vlaams dialect hierdoor verwaarloosd werd, kan met een voorbeeldje duidelijk gemaakt worden: in Kortesseem slopte het Latijn in 1825 nog zoveel van de schooltijd op dat men nauwelijks aan lezen, schrijven en rekenen toekwam ¹⁰⁸. Ook in de gunstig aangeschreven bijzondere school van P.F. Bormans, te Jeuk, bleef het Latijn nog lange tijd op het programma staan ¹⁰⁹. In 1825 werd hij verplicht het vak van zijn programma te schrappen, wat een vlucht van

105. *N.B.*, 1823, p. 15-18 en 103-107.

106. Evers aan de Jury, 21 januari 1819: *R.A.M., O.A.*, 33.

107. Andere vakken waren lezen en schrijven, in 14 scholen uitgebreid met rekenen; nederlandse taalkunde in 7 scholen: *R.A.M., O.A.*, 191.

108. Verslag 7de district: *R.A.M., O.A.*, 200.

109. Verslag 7de district: *R.A.M., O.A.*, 197.

leerlingen uit zijn school tot gevolg had ¹¹⁰. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het in de bedoeling lag van de overheid, het Latijn als vak uit de lagere school te verwijderen. Vanaf 1825 werd het onderricht in het Latijn beperkt tot door de regering erkende instituten. De zuivere Nederlandse taal was in deze contreien zo onbekend, dat zij die in de Latijnse en Franse taal enigszins bedreven waren, het Nederlands spreken nog schrijven konden ¹¹¹. Ook in het 8ste district werd het onderwijs in de Nederlandse taal verwaarloosd ten voordele van het Latijn, dat onderwezen werd om de jongeren op de geestelijke staat voor te bereiden ¹¹².

Tot besluit enige cijfers. Op de 68 scholen waarvan we het programma kennen, kwam taalkunde in 48 voor; aardrijkskunde in 22 ¹¹³; geschiedenis in zeven, bijbelse geschiedenis in zeven, vormleer in vier en zang in drie (cf. bijlage 23).

In vergelijking met 1802 nam de leerstof toe. Dat ze daarbij meer diepgaand behandeld werd, zullen wij in het volgende punt aantonen.

3. Vernieuwing in de vakmethodiek

1) Lezen

Bij het leesonderricht moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen het aanvankelijk lezen, waarbij het in wezen gaat om de beheersing van klank en teken, en het zogenaamde voortgezet lezen, waarbij de inhoud een grote rol speelt.

a) Het aanvankelijk lezen

De methode die van oudsher gebruikt werd bij het leesonderricht was de spelmethode, d.w.z. dat de letters, als afzonderlijke elementen, in alfabetische volgorde aangeleerd werden ¹¹⁴. Na enige oefening in het verbinden van letters tot lettergrepen, ging men over tot de lectuur van godsdienstige gebeden, zoals de Artikelen van het Geloof, de Tien Geboden, het Onze Vader, enz. Deze methode vond men terug in de zogenaamde *Haneboeken* of de *A.B.C.-boekjes* ¹¹⁵, die in het begin van de periode 1815-1830 nog vrij algemeen in de scholen aan-

¹¹⁰. Verslag 7de district: R.A.M., O.A., 203.

¹¹¹. J.J. BOLLAERT in: N.B., 1827, p. 539.

¹¹². Jaarlijks algemeen verslag 8ste district: R.A.M., O.A., 191.

¹¹³. Dit aantal heeft hoger gelegen, gelet op de aanwezigheid van de schoolboekjes van P.N. MUYT: cf. *infra*, p. 273; cf. ook bijlage 23.

¹¹⁴. Aangeduid als aa, bee, cee, dee, ef ...

¹¹⁵. B.v. *De Nieuwe Nederduitse Spel-, Lees- en Schrijfkunst*, Groningen 1697 (herdrukt in 1800!); *Opregt onderwijs van de Letter-Kunst*, Roermond, 1791; *Het A.B.C. of Hane-boek*, Utrecht, 1818; *Groot A.B.C. Boek*, Groeningen, z.j.

wezig waren. In de Zuidelijke Nederlanden was het *Cruysken A*, dat veel overeenkomst met de Haneboeken vertoonde, het klassieke spelboekje.

Deze boekjes beperkten zich tot het aanstippen van de verschillen in vorm tussen de letters, zonder enige band te leggen tussen klank en beeld. Mogelijk hebben enkele leerlingen op deze manier wat lezen geleerd, maar het moest noodgedwongen tot deze enkelingen blijven omdat in de spelmethode teveel een beroep werd gedaan op het intellect van de leerling ¹¹⁶.

Uitgangspunt was dus de vorm van de letter, waaraan een klank verbonden werd. Dan liep men alfabetisch alle letters af, terwijl de meester telkens op de bijzondere vorm van iedere letter wees. De kritiek op deze methode bleef niet achterwege. Het redeneren over het uitzicht van de verschillende letters vond men tijdverspilling; de kinderen merkten wel dat de letters van elkaar verschilden, zonder dat dit met veel omhaal moest gezegd worden. Daar kwam nog bij dat het geheugen zwaar op de proef werd gesteld: de kinderen moesten maar zien dat ze zich de vorige letters konden herinneren. Ook beantwoordde deze methode helemaal niet aan de vorming van het hart en van het verstand, die men in het onderwijs wilde meegeven ¹¹⁷.

De vernieuwing ging gedeeltelijk uit van de opvatting dat de onderwijzer ook langs het lezen en schrijven om de zedelijke vorming van zijn leerlingen moest ter harte nemen. De Verlichting werkte nog na in de overtuiging dat lezen en schrijven, op voorwaarde dat het snel en aan een groot aantal kinderen zou aangeleerd worden, kon bijdragen tot de verwezenlijking van een van haar idealen: nl. de opheffing van de stoffelijke armoede door alfabetisatie op grote schaal. De spelmethode bracht veel tijdverlies met zich mee en leverde weinig resultaten op. Toch werd met de traditie niet abrupt gebroken. H. Wester ¹¹⁸ is zo'n typische overgangsfiguur. In zijn leesboekjes handhaafde hij de spelmethode, maar hij streefde naar een verbinding van letters tot meer zinvolle eenheden in lettergrepen en woorden. De overgang tussen letter en woord verliep vlotter ¹¹⁹. Zijn invloed is in de provincie

¹¹⁶. Cfr. U.J. BOERSMA, *Nuttige boekjes voor brave kinderen*, in: *Honderdvijfentwintig jaren arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961*, Groningen, 1961, p. 168.

¹¹⁷. *Hoe kinderen letters leren*, in: N.B., 1815, p. 31 e.v.

¹¹⁸. 1752-1821, onderwijzer te Ten Boer, van 1784 tot 1801 te Oud-Pekela, daarna schoolinspecteur: DE VROEDE, *Van Schoolmeester tot onderwijzer*, p. 116.

¹¹⁹. Cfr. A.B.C. *Boek of Begin der Letteroefening voor Kinderen*, door H. WESTER, Groningen, z.j. In uitzicht te vergelijken met de Haneboeken.

Limburg niet zo groot geweest, al verspreidde de Jury langs haar examens veel van zijn boekjes.

Aan de vernieuwing van het leesonderricht zijn twee namen onafscheidelijk verbonden : N. Anslijn¹²⁰ en P.J. Prinsen¹²¹, niet zozeer om de originaliteit van hun ideeën, dan wel om de praktische uitwerking ervan. Anslijn verwierf bekendheid door zijn hand- en leesboekjes, Prinsen door de zogenaamde klankmethode, die met zijn naam vereenzelvigd werd¹²². Anslijn beperkte zich nog, zoals Wester, tot de letter en wijdde daaraan de meeste aandacht¹²³. Bij Prinsen bleef de letter nog wel in het middelpunt staan, maar als klank in een woord, van waaruit de letter geanalyseerd werd. Hij toonde de kinderen een plaat waarop b.v. een spa of een slee afgebeeld stond, dus begrippen waarop woorden terugsloten met klinkers of tweeklanken als eindklank. Nieuw was de methodische opbouw : tussen onderwijzers en leerlingen ontspon zich een gesprek over het afgebeelde, met als uiteindelijk resultaat dat de klinkers en tweeklanken niet meer op zich, zoals in de spelmethode, maar als bestanddeel van een woord werden herkend. De onderwijzer stelde vragen over het voorwerp, waarna hij de leerlingen opmerkzaam maakte op de laatste letter(s) van het woord, met de bijvoeging dat de figuur die naam droeg. Daarop herhaalde de onderwijzer zijn vraag naar het afgebeelde, waarop de leerlingen antwoordden en de laatste letter(s) herhaalden : b.v. spa-aa, slee-ee. Tegelijkertijd wees de onderwijzer met nadruk op de klinker waarvan de klank met de uitspraak overeenkwam. Op deze manier isoleerde hij de klinker als klank. Na de klinkers kwamen op dezelfde wijze de medeklinkers aan de beurt. Deze werden echter fonetisch klankloos uitgesproken b.v. b, f, v, ..., wat het vormen van woorden vergemakkelijkte. Prinsen werkte de letters dus niet alfabetisch af en was in de keuze van zijn grondwoorden ook gelukkiger dan b.v. Anslijn. Het grote voordeel was, dat de letters aangeleerd werden in een geheel van klanken. In een aflevering van *Nieuwe Bijdragen*, uit 1815, wordt gewezen op de belangrijkheid van het voorafgaande gesprek, waardoor

120. Leiden 1777-Alkmaar 1838, ondermeester te Amsterdam, hoofdonderwijzer aan de armenschool te Haarlem 1807-1819, daarna huisonderwijzer : DE VROEDE, *op. cit.*, p. 200.

121. Hoofdonderwijzer en directeur van de kweekschool te Haarlem.

122. P.J. PRINSEN, *Leerwijze om de kinderen te leeren lezen*, Amsterdam, 1818 ; besproken in *N.B.*, 1818, p. 620-625. Dit werk is opgesteld in de vorm van 18 brieven aan een vriend gericht. Bij dit boekje behoren de bekende Tafels, die in *N.B.*, 1818, p. 979-980 besproken werden.

123. Cfr. de verschillende deeltjes van zijn *Spel- en Leesboekje*. Deze boekjes dringen trapsgewijs door in het alfabet, dit in tegenstelling met de *Haneboekjes* en Wester, die in eenmaal het gehele alfabet afliepen.

de belangstelling van het kind gewekt, het onderricht prettiger en de nieuwsgierigheid van de leerlingen levendig gehouden wordt. Het gevaar bestond dat een bepaalde klank bij de kinderen een welomschreven beeld zou oproepen, doch, zo merkte de auteur van het artikel op, het beeld was slechts een voorlopig mnemotechnisch middel en daarenboven wees de praktijk uit dat de kinderen vlug de band tussen beide verlieten ¹²⁴.

De klankmethode wierp bevredigende resultaten af. Vanaf 1817 werd zij in de provincie Limburg gepropageerd. In hoever en in welke mate ze toegepast werd, valt moeilijk precies uit te maken. De aanwezigheid van een leesmachine of van de tafels van Prinsen en het volgen van de klassikale methode mag ons tot een gebruik van de klankmethode op grote schaal doen besluiten. De scheidslijn tussen Anslin en Prinsen is niet altijd even duidelijk en dat zal voor tijdgenoten ook wel zo geweest zijn, te meer omdat Prinsen door het zelfstandig nemen van lettergrepen, te weinig afstand nam van de spelmethode. Werde de klankmethode van Prinsen gevolgd voor het leren onderscheiden van de letters en maakte men gebruik van de boekjes van Anslin om het lezen te volmaken? Of werd de klankmethode toegepast op de spelboekjes van Anslin? Op deze vragen kunnen we geen afdoend antwoord geven. Wel moet we opmerken dat in de scholen niet zozeer een theoretisch model, maar wel de praktijk vooraan stond, waarbij de onderwijzer een grote vrijheid werd gelaten.

Tussen de spelkunde en de klankmethode bestonden nog overgangsvormen. Tot diep in de 19de eeuw zouden de leerlingen door het moeizaam spellen leren lezen.

b) Het voortgezet lezen

Het volstond niet dat de leerlingen erin slaagden letters aan elkaar te rijgen tot verstaanbare eenheden. Het lezen mocht zich niet beperken tot het bekende. Hier leverde het voortgezet, begrijpend lezen een moeilijkheid op, omdat de woordenschat van de kinderen en de begrippen die zij uit hun omgeving kenden zeer beperkt waren. Daarom slaagden weinig schrijvers erin voor de kinderen naar de inhoud verstaanbare boekjes te schrijven.

Welke boekjes werden in 1815 gelezen, in de veronderstelling dat men aan het vlot lezen toekwam? Sommige boekjes werden ook bij het spellen gebruikt omdat in de oude leesmethode geen onderscheid

werd gemaakt tussen het spellen en het vloeiend lezen. Ook dit laatste gebeurde al spellend. In het 4de district stopten de ouders hun kinderen boekjes in de handen waarmee ze zelf nog in hun jeugd de geheimen der letterkunst ontsluit hadden. Dit waren, buiten het *A.B.C.-boekje*, de *Mechelse catechismus* en het *Evangelie*. In 1822 waren hier en daar reeds nieuwe boekjes ingevoerd, zoals de *Bijbelsche geschiedenis* van Doorenweerd, rooms-katholiek pastoor te Kampen, en de spraakkunst van Anslin¹²⁵. Deze laatste werd dan nog gebruikt om te leren lezen. In het 6de en 7de district kwamen voor: *De vrouw Pierle ofte dryvoudige historie van Helena*, *Dobbel Cabinet der Christelycke Wysheyd*, de *Mechelse catechismus*, *Heerlijke en gelukkige reys naar het Heilig Land en stad Jeruzalem*, *Bloedstorting*, *Den dubbelen Zielentroost*; daarnaast Vlaamse spraakkunsten en oude notariële akten¹²⁶. De *Mechelse catechismus*, het *Dobbel Cabinet*, dat in 1817 te Antwerpen nog een herdruk kende, de *Heerlijke en gelukkige reys...* en *Helena* vond men ook in het 8ste district terug. Daarnaast waren er nog: *Oude recessen wegens beide de genadigde* (uit 1665!), het *Gulden boek*¹²⁷, de *Historien van David*, *De Historie van den Godvruchtige keizer Marcus Aurelius*. De titels geven ongeveer de strekking van de werkjes weer. Ze kweekten in feite geen echte godsdienstzin aan, wat toch wel de hoofdbedoeling was. Zij werkten integendeel eerder het bijgeloof en de angst voor het bovennatuurlijke in de hand. In deze boekjes werden de meest onwaarschijnlijke gebeurtenissen verteld, vol wonderlijke ingrepen, waarbij God als een verbolgen Zeus te werk ging wanneer hij de bozen wilde straffen. Bliksems, regenvlagen en oogstmislukkingen waren hierbij schering en inslag. Deze boekjes werden, naar het oordeel van Bollaert, gekenmerkt door een walgelijke schrijfstijl en een inhoud die een aaneenschakeling was van uit de lucht gegrepen voorstellingen en vervalsingen. Welke kinderen verstaan deze boekjes zo vroeg hij zich af, en 'wie is bij het oppervlakkig lezen van soortgelijke boeken in de school, daaruit zedelijker en Godsdienstiger voortgetreden?'¹²⁸ Of ze, alle tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, stichtend waren is aan sterke twijfel onderhevig. Uit *Den dubbelen Zielentroost* lichten we volgend citaat: 'David ontbood haer en sliep 's nagts bij haer; 's morgens

125. Verslag 4de district: R.A.M., O.A., 191.

126. Verslag 6de-7de district: R.A.M., O.A., 191.

127. Waarschijnlijk wordt hiermee bedoeld: *Den Nieuwen Spiegel der Jongheyd of Gulden A.B.C.* Dit boek was het meest ideale boek: cfr. H. VAN KALKEN, *Over leesboeken van vroeger eeuwen*, in: *De Vlaamsche Gids*, 1926, p. 173.

128. N.B., 1827, p. 538-539.

ging zij weg ; daarnaer liet zij hem weten, dat zij bevrugt was '. Wat verder werden de kinderen ingelicht over de vrome daden van ' Eene Koning, die zoo zeer overwonnen was van de Wijven, dat hij zich verbrandde met de Wijven... Hij had geleefd met Wijven, hij stierf met Wijven, en voer met de Wijven ter helle. ' ¹²⁹

Met de nieuwe boekjes ging van het leesboek een pedagogische waarde uit. Het werd een hulpmiddel om de zedelijke en verstandelijke vermogens van het kind te ontwikkelen. Vanaf 1822 vonden de boekjes van Anslijn, Prinsen, Doorenweerd e.a. hun weg over de gehele provincie. Reeds in de helft van de scholen van het 2de district waren in dat jaar nieuwe boekjes aanwezig. In 1826 waren nog slechts in drie scholen oude boeken in gebruik ¹³⁰. Ook in de andere districten waren nieuwe boekjes aanwezig, maar met uitzondering van het 2de en 4de district, ontbreken juiste gegevens ¹³¹. De vraag of ze inderdaad gebruikt werden, moet ook hier gesteld worden. Te Kerkrade bleven de boekjes die Pillera uit de rijkssubsidie voor de gemeenteschool had aangekocht ongeopend liggen en lazen de kinderen uit oude kerkelijke boekjes ¹³². In de kleine gemeente Berlingen waren ook nieuwe boekjes aanwezig, maar de leerlingen werden met behulp van deze boekjes volgens de oude leertrant onderwezen ¹³³.

Het grote voordeel van de nieuwe boekjes lag zeker in het feit dat ze het aan eenvoud, aantrekkelijkheid en geloofwaardigheid wonnen. Slechts weinig auteurs echter slaagden erin, op dezelfde golfenlengte als de kinderen te spreken ¹³⁴. De leesboekjes stonden stijf van prekerigheid. De moraliserende strekking overheerste de inhoud. De boekjes bevatten zedepreekjes, nuttige samenspraken, verhaaltjes van brave kinderen die steeds hun deugdzaamheid zagen beloond, en van ondeugende kinderen die hun stoutmoedigheid op diverse wijzen moesten bekopen.

Het leesboekje dat het meest de gedachtenwereld van de kinderen benaderde en dat ook het meeste succes kende, was ongetwijfeld de *Brave Hendrik*, geschreven door N. Anslijn. Dit beroemd geworden boekje, dat tot diep in de 19de eeuw vlijtig gelezen werd, verhaalt van een engel van een jongen, Hendrik genaamd, een volmaakt mini-

129. Geciteerd bij : VAN KALKEN, *op. cit.*, p. 170.

130. Nl. te Bingelrade, Doenrade (gem. Oirsbeek) en Urmond.

131. Cfr. bijlage 24a en b.

132. Verslag 1ste district : R.A.M., *O.A.*, 209.

133. Verslag 7de district : R.A.M., *O.A.*, 212.

134. In *N.B.*, 1815, p. 5-10 worden de vereisten opgesomd waaraan een leesboek voor de jeugd moest beantwoorden.

christenmensje, de zedelijke volwassenheid in de gedaante van een knaapje. Hendrik was een onwerkelijk kind. Hij was bestand tegen elke verderfelijke verleiding, deed nooit iets verkeeds. Integendeel; hij ging graag naar school, leerde steeds vlijtig zijn lesjes en behaalde steeds de hoogste prijzen. Kortom, hij was het volmaakte jongetje, toonbeeld van een na te streven en onbereikbaar ideaal. Alhoewel Nicolaas Beets zich bij de teraardebestelling van Anslijn, in 1838, over het werk van zijn leermeester lovend had uitgelaten, liet hij niet na de *Brave Hendrik* scherp te hekelen. In de school, zo richtte hij zich tot de jeugd van zijn tijd, hebt gij geleerd van 'het model van een brave jongen, zo braaf, zo zoet, zo gehoorzaam, zo knap, zo goedleers, dat gij hem met plezier een paar blauwe ogen zoudt slaan, als gij hem op straat ontmoette' ¹³⁵. Met deze woorden sprak hij ongetwijfeld uit wat vele kinderen zullen gedacht hebben. Hetzelfde geldt voor de *Brave Maria*, het zusje van Hendrik, van dezelfde auteur, en voor *Vader Jacob en zijn kindertjes* en voor *Moeder Anna*, van M. van Heyningen Bosch.

In het leesonderricht werden deze boekjes voorafgegaan door de reeks *Spel- en Leesboekjes* van Anslijn ¹³⁶, waarin dezelfde moraliserende toon de inhoud beheerst. In al deze boekjes trachtte men de kinderen duidelijk te maken wat ze te doen en te laten hadden, wilden ze aan God en de maatschappij welgevallige wezens worden. We kunnen ons voor een groot deel aansluiten bij wat Beets aan kritiek formuleerde. Vergelijkt men deze boekjes echter met de vroegere, dan kan men ze, met Bollaert, typeren 'als bloemen, waarvan de honing genen gift opleveren' ¹³⁷. Met deze schoolboekjes werd een eerste stap gezet om de leerstof voor de kinderen bevattelijker en meer aangenaam voor te stellen.

In de Zuidelijke Nederlanden was het gebruikelijk boekjes uit het Noorden aan te passen en met een lokaal kleurtje te overgieten. In Limburg is slechts één onderwijzer in deze jaren aan het schrijven gegaan, nl. H.H. Meerman van der Horst, een van de onderwijzers van de rijkslagere school te Venlo. Ondanks de gunstige recensies die zijn boekjes in de *Nieuwe Bijdragen* kregen, kenden ze slechts een

¹³⁵. HILDEBRAND, *Camera Obscura*, Utrecht-Antwerpen, z.j., p. 15. Beets noemt de *Brave Hendrik* niet met naam, maar het is duidelijk dat hij op dit boekje zinspeelt.

¹³⁶. B.v. het *Nieuw Spel- en Leesboekje* is een opeenstapeling van verhaaltjes over deugden, maar vooral ondeugden, die in de kinderwereld hoogtij vierden. In de cyclus van leesboekjes kon ook het *Leesboekje voor eerstbeginnenden kinderen* ingeschakeld worden.

¹³⁷. N.B., 1827, p. 543.

geringe verspreiding¹³⁸. Zijn *Eerste Spel- en Leesboekje voor Limburg's Jeugd*, uitgegeven te Venlo in 1821, heb ik slechts in één school aangetroffen¹³⁹.

Zijn *Fabelen van Fénelon* werden in de rijkslagere school te Roermond gebruikt en zijn Nederlandse spraakkunst op het college te Weert. Van andere adaptaties is mij niets bekend.

Het voortgezet lesonderwijs werd niet alleen nauw verbonden met het aanvankelijk lezen. De besproken boekjes deden ook dienst als begeleidingsmateriaal van de tafels van Prinsen. Ook boekjes over geschiedenis en aardrijkskunde kwamen voor het vloeiend lezen in aanmerking. De recensent van het *Aardrijkskundig Leer- en Leesboek* van P.N. Muylt was van mening dat het onderricht in de aardrijkskunde kon ingeschakeld worden in de lees oefeningen. Door de catechiserende methode kon men de inhoud uitdiepen, zoals bij de boekjes van Prinsen en Anslin gebruikelijk was¹⁴⁰. Een belangrijke plaats nam de bijbelse geschiedenis in. Immers, waar vond men meer voorbeelden van zedelijk hoogstaande figuren of waar was de confrontatie tussen goed en kwaad duidelijker waarneembaar dan in de Bijbel? Deze voorbeelden dienden tot verduidelijking van wat in de leeslessen verteld werd. De zedepreken van de onderwijzer wonnen aan kracht, wanneer ze op tijd en stond met gepaste voorbeelden gestoffeerd werden. Het bekendste en ook meest verspreide boek was *Bijbelsche verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament*, van de hand van B. Doorenweerd. Dit werk was het moraliserende boek bij uitstek¹⁴¹. Na het verhaal van Kaïn en Abel richt Doorenweerd zich in volgende woorden tot de kinderen: 'O mijn Geliefden! dergelijke tweederlei soort van menschen... is er altoos op deze aarde geweest onder geene heerscht de duivel door de zonde, en onder deze heerscht God door de heilige liefde. Tot welke soort dezer menschen wenscht gij te behooren?'¹⁴² Door dit boekje werd de kinderen gehoorzaamheid aan God ingeprent. De verhalen werden regelmatig onderbroken met retorische vragen als 'Wat dunkt u, Kinderen! Zoudt gij...' en 'is het niet...'.

138. De boekjes waren op dezelfde leest geschoeid als deze van Anslin, en daardoor maakten ze zichzelf overbodig.

139. Te Heel en Panheel; mogelijk ook in scholen van het 3de district.

140. N.B., 1820, p. 940.

141. In het voorwoord worden de kinderen aangespoord dit boek vlijtig te lezen 'opdat gij in het ware geloof meer en meer moogt bevestigd worden; en poogt dan ook zoo vroom en Godvruchtig te leven, gelijk die goede Kinderen, van welke er is gesproken wordt, en vooral, gelijk het beminnelijke en goddelijke kind JEZUS'.

142. B. DOORENWEERD, *op. cit.*, p. 12.

Bij het inkijken van deze boekjes rijst toch de vraag of ze uiteindelijk aan hun bestemming beantwoordden. De personen die er in voorkomen en die model moesten staan voor keurig zedelijk gedrag, verschijnen als ideële abstracties van niet concreet bestaande typen; zelden treden ze naar voren als mensen van vlees en bloed. Jacob is dé vader, Anna dé moeder, zo verheven voorgesteld dat de kinderen in hun dagelijkse omgeving vruchteloos naar dergelijke prototypen zouden uitkijken. De onderwijzer en vooral de vaderfiguur treden op als onaantastbare persoonlijkheden. Zij waren onfeilbaar en alwetend¹⁴³, het optimale mengsel van redelijkheid, verstandelijkheid en zedelijkheid. Ze spraken tot het kind vanuit een betweterige hoogte. We kunnen vermoeden dat deze leesboekjes het kind zelden konden bekoren of boeien. Het uitzicht van de boekjes veranderde, maar de ondertoon onderging weinig wijzigingen. De menselijke natuur, dé krachtige voedingsbodem voor fijn afgelijnde deugden, nam in feite de plaats in van het sacrale en bovennatuurlijke, waaraan de boekjes uit de 18de eeuw hun geloofwaardigheid ontleenden.

Opmerkelijke kinderen konden in dergelijke boekjes een vorm van tegenspraak ontdekken tussen de inhoud en de werkelijkheid. In de verhaaltjes werd de deugd aangeprezen en altijd beloond, maar in de realiteit was het dikwijls andersom. Tot het vertellen van een boeiend avonturenverhaal kwam men niet. Het leesboek stond ver van de gedachtenwereld van het kind. In feite moest de eigenheid van het kind en van de jeugd nog ontdekt worden. Het kind werd nooit als kind gezien, het was gewoon een kleine volwassene (cfr. Hendrik). Slechts in de 20ste eeuw, wel eens de eeuw van het kind genoemd, zou men de jeugd aangepaste boeken in handen geven.

Toch moet men de auteurs van die boekjes de steen niet werpen; de abstracte 'schoolhervormer' moet verweten worden dat hij het kind en de kinderlijke natuur weigerde au sérieux te nemen, maar ook dat hij geen oog had voor de maatschappelijke situatie van het kind of voor de sociale omgeving waarin het kind moest opgroeien. Een boek dat met deze factoren rekening had gehouden, had deze kloof tussen theorie en werkelijkheid kunnen opvullen, maar zulk boek kwam er niet. Dit kon moeilijk anders! De taakomschrijving van het lager onderwijs werd mede bepaald door behoeften die vanuit de

¹⁴³. B.v. 'Kinders! leert hier van Samuël de edele deugd der gehoorzaamheid en luistert ook steeds zoo bereidvaardig naar de stem uwer ouders, meesters en oversten. Beschouwt hunne woorden, alsof zij door God zelve tot u gesproken werden, omdat zij de plaats van God bij u bekleden': B. DOORENWEERD, *op. cit.*, p. 81.

aristocratische standenmaatschappij en met name door de heersende groep daarin, de aristocratie en de opkomende bourgeoisie, naar de school toe geformuleerd werden. Omdat deze standen het meeste baat vonden bij bestendiging van de bestaande machtsverhoudingen, had de opvoeding tot taak de massa in onderworpenheid en gehoorzaamheid te houden en een voor de heersende klassen voordelige productieve werkzaamheidszin bij te brengen. Dit betekende dat aan het eind van het leerproces een bepaald gedrag, conform aan de stand waarin men geboren en getogen was, diende gerealiseerd te zijn. Om deze reden kon de concrete ervaringswereld van het kind nooit als uitgangspunt voor het leerproces genomen worden. Onderwijs in deze tijd was dus cultuuroverdracht en niets meer. Aan het onderwijs werd geen emancipatorische pretentie gekoppeld.

c) Het kunstmatig lezen

Tot in onze dagen heeft het nooit ontbroken aan klachten over de leestoon bij het hardop voorlezen. Een schoolse leesdreun weergalmde in de klaslokalen al of niet op maat van de meester. In het begin van de 19de eeuw verschijnen in de scholen leesboekjes, geschreven en gebruikt met het opzet de kinderen in het 'kunstmatig' lezen te oefenen. De bedoeling was de tonaliteit te laten overeenstemmen met de inhoud van het leesstuk ¹⁴⁴.

2) Schrijven

Over het schrijven kunnen we kort zijn. Volgens Prinsen mocht met het schrijven pas begonnen worden als lezen al vlot verliep. Hier bleef de spelmethode wel in gebruik : al spellend moesten de kinderen letter voor letter op papier neerschrijven. Het schrift won in deze jaren aan eenvormigheid, omdat de administratie behoefte had aan een duidelijk schrift. Van een methode in de strikte zin, was geen sprake. Doorgaans zal het voorbeeld van de meester maatgevend zijn geweest. In de Lancasterschool was de zandtafel een hulpmiddel ; in de klassikaal ingerichte scholen maakte men gebruik van de lei en de griffel, eerder uitzonderlijk van pen en papier. In scholen waar de hoofdelijke methode stand hield, bleef het bij het namaken van letters uit brieven of gedrukte boeken, waarbij het onduidelijke schrift van de 18de eeuw het vloeiend schrijven bemoeilijkte, zoniet onmogelijk maakte.

¹⁴⁴. B.v. N. ANSLIJN, *Leesboek tot oefening in het kunstmatig lezen*, Leiden, 1816.

3) *Taal*

a) Moedertaal

In de vorige pagina's was er sprake van methodes om het lezen en schrijven te vergemakkelijken. Een optimale aanwending van de besproken technieken werd ernstig bemoeilijkt door het naast elkaar bestaan van verscheidene dialecten, zelfs van verschillende talen.

Een eenvormige spreektaal was onbestaande. Door de verscheiden herkomst van de gebieden waaruit de provincie samengesteld werd, vertoonde de staat van de gesproken talen een veel complexer beeld dan in de overige provinciën. Globaal kunnen we volgende zones onderscheiden. Een Franssprekend gebied, bestaande uit de Waalse dorpen, die aan de provincie Luik grensden. Een Duitssprekend deel omvatte het gehele oosten van de provincie, met de stad Sittard als centrum. Slechts in de streek rond Venlo en Roermond, ongeveer het noorden van de provincie, werd een taaltje gesproken dat het meest de zuivere Nederlandse taal benaderde. In het gebied waaruit later de Belgische provincie zou ontstaan, telde welig een reeks dialecten. Bij de grote lagen van de bevolking werd de spreektaal nog met een sterk lokaal kleurtje overgoten. Dit had tot gevolg dat in Limburg een allegaartje van brabbeltalen gesproken werd ¹⁴⁵.

Het Frans kende in de provincie een groot prestige. Het was de taal die gesproken werd door de heersende stand, wat de indruk wekte dat de kennis van deze taal onmisbaar was als men zijn weg door het leven wilde maken. Daarom wensten veel ouders dat het Frans hun kinderen aangeleerd werd. Vooral in de stad Maastricht speelde de publieke opinie een grote rol, wat remmend werkte op de invoering van het Nederlands als voertaal. Op de Lancasterschool werden de armenkinderen in het Frans onderwezen, dit om hen dezelfde kans te geven als aan de kinderen uit de burgerij. De kennis van het Nederlands beroofde hen immers van toekomstmogelijkheden en zou hen elke kans op sociale promotie ontnemen, althans zo dachten de ouders. Pillera kantte zich tegen het gelijktijdig onderricht van het Frans en van het Nederlands, omdat dit moest leiden tot een verwarring die gemakkelijk kon vermeden worden. Om die reden vond hij het raadzaam met het onderwijs in de Franse taal te wachten tot de leerlingen het Nederlands voldoende beheersten ¹⁴⁶. In 1822 pleitte hij voor de oprichting van een Franse school, die op dezelfde voet als de Neder-

¹⁴⁵. Cruts aan Van Maanen, 2 februari 1821, in: H.T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken*, dl. VIII, 2de stuk, p. 518.

¹⁴⁶. Verslag 1ste district: R.A.M., *O.A.*, 191 en 194.

landstalige rijkslagere school zou ingericht worden. Anders bleven de ouders hun kinderen naar weinig doelmatige schooltjes sturen, waar wel Frans geleerd werd¹⁴⁷. Ook andere steden hadden met dit euvel te kampen. Te Venlo verliet een aantal leerlingen de rijkslagere school, waar het met het onderricht in de Franse taal erbarmelijk gesteld was, voor een bijzondere school, waar alleen deze taal aangeleerd werd¹⁴⁸. In 1824 bracht Bloemarts een gunstig verslag uit over de werkzaamheden van de rijkslagere school te Roermond. Tegen zijn verwachting in bleef het aantal leerlingen stijgen, ondanks de opschorting van het onderwijs in het Frans¹⁴⁹! De overheid kon niet voorbijgaan aan de positie van de Franse taal. Daarom werd aan elke rijkslagere school een onderwijzer toegevoegd, die voor het onderricht in het Frans instond. Dat dit onderwijs in alle rijkslagere scholen te wensen overliet, zagen we vroeger al¹⁵⁰.

De aanwezigheid van Duitssprekende gebieden in de provincie gaat terug op het diplomatieke touwtrekken tussen Pruisen en het Koninkrijk der Nederlanden in de jaren 1814 en 1815. Een aantal van deze gemeenten behoorde tot het bisdom Aken¹⁵¹, ook al waren enkele ervan 'Nederlandstalig' van oorsprong. Andere waren duidelijk Pruisisch van herkomst. De Duitse taal nestelde zich in deze streek des te steviger omdat het kerkelijk onderricht in deze taal geschiedde. Geestelijken die het Nederlands of een lokaal dialect machtig waren, ontbraken. Men was immers gedwongen om afgestudeerden van het seminarie van Keulen te benoemen¹⁵². Om die reden was Pillera tegen het nemen van dwangmaatregelen, als b.v. het verbod van het gebruik van Duitse leerboekjes in de school. Dit zou kunnen uitgelegd worden als verzet tegen de godsdienst¹⁵³. Ook Page pleitte voor een meer genuanceerde aanpak van dit probleem. Hij sprak zich uit voor een beleid dat meer met de plaatselijke behoeften en verwachtingen zou rekening houden. Het onderwijs in de Nederlandse taal diende men aan te moedigen, maar dit mocht niet betekenen dat het Duits van de school moest verdwijnen. Integendeel, het onderwijzen van deze taal diende behouden te blijven wegens de nabuurschap van Pruisen en gelet op de vele

147. Verslag 1ste district : R.A.M., O.A., 191.

148. Verslag 3de district : R.A.M., O.A., 200.

149. Verslag 3de district : R.A.M., O.A., 199.

150. Cfr. *supra*, p. 165-168.

151. Voor de ontwikkeling : *Almanach du Clergé catholique romain des Pays-Bas*, Brussel, 1822-1825.

152. De gouverneur aan Goubeau, 6 maart 1823 : R.A.M., P.A., 1052, *Verbaal gouverneur 6 maart 1823*, nr. 4.

153. Pillera aan de gouverneur, 15 juni 1825 : R.A.M., P.A., 1147, *Verbaal gouverneur 18 juni 1825*, nr. 18.

familiale en economische banden met dit land¹⁵⁴. Ondanks de aanwezigheid van Nederlandse boekjes was het Duits in 1826 nog de voertaal in de meeste scholen van het 2de district. In het onderwijzersgezelschap te Sittard sprak Page Duits als onderwijzers uit Pruisen de vergaderingen bijwoonden. Alle leden verstonden deze taal. De invloed van het Duits reikte nog verder. In 1818 klaagde gouverneur De Brouckère, Bruggeling van geboorte, over het feit dat hij weinig begreep van wat tijdens de vergaderingen van de Jury behandeld werd. Het Duits was er de voertaal omdat dit de enige taal was die alle leden verstonden¹⁵⁵!

Tot 1819 was er van overheidswege van een echt taalbeleid geen sprake. Vanaf dat jaar ging de regering langzaam over tot vernederlandsing van het openbare leven, ook van het onderwijs. Het onderrecht moest geschieden in de volkstaal: het Vlaams of het Nederlands. Als overgang mocht volgens de Jury nog van het plaatselijk dialect gebruik worden gemaakt¹⁵⁶. In Limburg heeft de regering speciale maatregelen genomen om de invloed van het Frans, maar vooral van het Duits, in te dijken. Vanaf 1826 werden rijkswedden beloofd aan onderwijzers die in het Nederlands les gaven. De scholenbouw in Duitstalige gemeenten werd financieel aangemoedigd, evenals de verspreiding van Nederlandse boekjes. Ook werden maatregelen getroffen om te voorzien in het ontbreken van Nederlandstalige pastoors en predikanten¹⁵⁷. Langs de school om trachtte de overheid de verspreiding van het Nederlands in de hand te werken. Deze politiek ging uiteraard hand in hand met de verbetering van het onderwijs.

Deze maatregelen werden niet met algemene instemming begroet; enthousiasme was er zelden. Integendeel, vanuit de kringen van de administratie rees verzet tegen de overheidspolitiek, vooral in het verfranste Maastricht. Soms namen de inspecteurs op eigen initiatief maatregelen. Page nam vanaf 1823 studenten in de theologie op in het onderwijzersgezelschap van Sittard om ze voor het Nederlands te winnen¹⁵⁸. In alle gezelschappen werd trouwens veel aandacht besteed aan

154. Page aan de gouverneur, 30 december 1825: R.A.M., P.A., *Verbaal gouverneur 4 januari 1826*, nr. 7.

155. De gouverneur aan Repelaer van Driel, 24 januari 1818: A.R.A.H., *Com.-Gen. OKW*, 2660, stuk 433.

156. De Jury aan de burgemeester van Hasselt, 6 april 1819: R.A.M., O.A., 37, nr. 12.

157. Cfr. K.B. 5 oktober 1826, nr. 135: R.A.M., P.A., 1173, *Verbaal gouverneur 4 januari 1826*, nr. 7. Dit K.B. sloot een informatieronde over de taaltotstand in het onderwijs af.

158. Algemeen jaarlijks verslag 2de district: R.A.M., O.A., 197.

de Nederlandse taalkunde en -vaardigheid. In enkele gevallen waren de ouders met het Nederlandstalig onderricht van hun kinderen ingenomen. Te Brunssum werd de kennis van het Nederlands zeer op prijs gesteld, omdat vele inwoners in de zomermaanden naar Holland trokken om er te gaan werken¹⁵⁹. De inwoners van de Waalse dorpjes Roclenge en Bassenge wensten Nederlandstalig onderwijs voor hun kinderen. Deze konden hen vergezellen en als tolk optreden als ze in de Noordelijke Provinciën strohoeden gingen verkopen¹⁶⁰.

In de Kempen en in het noorden van de provincie schiep de taal geen speciale problemen, omdat de dialecten er een sterke overeenkomst vertoonden met die uit het Noorden.

Bij het terugdringen van het Frans en van het Duits kwam nog de zorg van de overheid om de plaatselijke dialecten te vervangen door een behoorlijke omgangstaal. Het onderwijs was uiteraard het beste medium waarlangs dit kon geschieden. In dit licht moet het taalonderwijs gezien worden.

b) Spraakkunst

Op het eind van de 18de eeuw kwam in het Noorden een stroming op gang, die tot meer eenvormigheid van het Nederlands wilde komen. Onder druk van de Verlichtingsgenootschappen werd ernst gemaakt met de spellinghervorming¹⁶¹.

Siegenbeek bracht een spellingeenheid tot stand. Een andere figuur die op dit terrein belangrijk werk verrichtte, was Weiland. De resultaten van de arbeid van deze twee baanbrekers vonden in de praktijk ingang langs het handboekje van Anslijn, *Nederduitsche Spraakkunst voor eerstbeginnenden*. Hij blijft bekend om de stoot die hij gegeven heeft aan de richting waarin het taalonderwijs mettertijd zou verstarren. Van hem ging het redekundig ontleden van zinnen, tot het absurde toe, uit. Alhoewel zijn werkje in de scholen aanwezig was, weten we niet in hoever ervan gebruik werd gemaakt. Wel kwam de redekundige zinsontleding aan bod in de vergaderingen van de onderwijzersgezelschappen. Als afzonderlijk vak in de lagere school bleef spraakkunst een zeldzaamheid¹⁶². Het vak verschijnt soms onder de benaming 'beginselen der taalkunde'. Naar aanleiding van het verschijnen van het werkje van Anslijn vroeg de recensent in de *Nieuwe Bijdragen* zich af

159. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 207.

160. Verslag 8ste district : R.A.M., *O.A.*, 205.

161. H. DE VOS, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*, Turnhout, 1939, p. 10 e.v.

162. De taalkundige publikaties waren voornamelijk bestemd voor de onderwij-

waarin het praktische nut van dergelijke spraakkunsten ligt. Ze waren in elk geval schadelijk om kinderen te leren spreken. Kinderen die wel behoorlijk konden spreken maar die nog niet bedreven waren in het lezen en schrijven, mocht men niet met spraakkunsten 'teisteren'. Ook op plattelandsscholen waren spraakkunsten overbodig, omdat de kinderen er slechts school liepen om zo vlug mogelijk te leren lezen en schrijven. Toch waren spraakkunsten onontbeerlijk om een vlotte taalvaardigheid te verwerven ¹⁶³.

Om de leerlingen toch een notie van enkele taalregels mee te geven, kon de onderwijzer hen opstellen met fouten laten verbeteren. De leerling moest telkens de gemaakte fout verbeteren en verklaren. De kinderen werden op die wijze aangezet tot spreken, wat de onderwijzer weer de gelegenheid gaf fouten in de uitspraak te verbeteren. We hebben echter de indruk dat een dergelijk opstel, waarin soms dwaze fouten aangebracht werden, eerder verwarrend dan ophelderend moest werken.

c) Stellen

Het onderwijs in de regels van de taal vormde de voorbereiding tot het maken van opstellen. Het lees- en schrijfonderricht werd er door afgerond. Slechts in de rijkslagere scholen en hoogst uitzonderlijk in enkele plattelandsscholen kwam men zover. In dit vak kwam de taal, als middel om het denkvermogen en het verstand te oefenen, het meest tot haar recht.

4) Rekenen

Over de methodiek van het rekenonderricht bij hoofdelijk gegeven onderwijs, is weinig bekend. Het vak kwam weinig voor en indien de kunst van het cijferen al aangeleerd werd, bleef het bij de eerste bewerkingen van de gehele getallen, alles op een mechanische wijze. Over breuken en het stelsel van maten en gewichten werd niet gesproken ¹⁶⁴.

Gedurende de jaren die op 1817 volgden, werd het vak op ruime schaal ingevoerd. Aan de vernieuwing van de methodiek ligt Pestalozzi ten gronde. Het rekenen was voor hem het meest ideale middel om het denk- en redeneervermogen te vormen ¹⁶⁵. Het moest op de eerste plaats

zers, die om een derde rang te verkrijgen enige noties van de moedertaal dienden te bezitten. Wat de kinderen op school ervan leerden was meestal slechts een toemaatje: DE BREE, *Geloof in de letterkast*, in: *Honderdvijfentwintig jaren arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961*, Groningen, 1961, p. 34.

¹⁶³. N.B., 1815, p. 271-279.

¹⁶⁴. J.J. BOLLAERT, in: N.B., 1827, p. 539.

¹⁶⁵. *Iets over het rekenen*, in N.B., 1827, p. 996-1002.

opvoedkundig behandeld worden. Het ging er niet om het kind aan te leren dat $3 + 4$ gelijk is aan 7. Het kind moet leren wat deze getallen inhouden. Daarom is een zintuiglijke achtergrond steeds noodzakelijk bij het aanbrengen van de eerste getalbegrippen. De zintuiglijke waarneming (Anschauung) maakte de basis uit van de getalleer. Om het kind bewust te maken van de innerlijke waarde van het getal, moet zijn aandacht gericht worden op de grootheden, de betrekkingen van de grootheden t.o.v. elkaar (vier hoofdbewerkingen), alsook hun onderdelen (breuken). Dit alles moet aanschouwelijk voorgesteld worden ¹⁶⁶.

In de scholen werd daarom gebruik gemaakt van houten blokjes, kuben genaamd. De onderwijzer maakte de leerlingen voortdurend opmerkzaam op de werkelijke betekenis van cijfer en getal. Door het plaatsen van de kuben werden de vier hoofdbewerkingen aangeleerd ¹⁶⁷. Of deze werkwijze een grote verspreiding kende, is ons niet bekend. Van kuben is slechts zelden sprake. De onderwijzer kon ook andere middeltjes aanwenden, steentjes bv., als het maar voorwerpen waren van dezelfde soort en ongeveer van dezelfde grootte. Veel hing af van de vindingrijkheid van de onderwijzer.

Het verschijnen van rekenboekjes werd sterk in de hand gewerkt door de invoering van het nieuwe stelsel van maten en gewichten (vanaf 1817), waardoor alle vroegere handboekjes in onbruik geraakten. In 1827 bepaalde de overheid dat op alle scholen een stel maten en gewichten moest aanwezig zijn. In 1830 waren de meeste scholen van een stel voorzien en in bijna alle scholen werd het gebruik aangeleerd ¹⁶⁸. Aan het praktisch werken met dit stelsel werd veel aandacht geschonken. Kijken we even het veel verspreid werkje van J. Brunt in ¹⁶⁹. In een reeks boekjes werden de kinderen door vraag en antwoord tragsgewijs in de rekenkunde ingeleid, zowel theoretisch als praktisch.

¹⁶⁶. A. LEEN, *De ontwikkeling van het rekenonderwijs op de lagere school in de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw*, Groningen, 1961, p. 20-21.

¹⁶⁷. *Gang van het leren tellen tot 20, voordat de getalleer van Pestalozzi wordt aangevangen*, in: N.B., 1818, p. 15-30.

¹⁶⁸. In 1828 werd het stelsel algemeen onderwezen in het 2de en 4de district, in 1830 ook in het 8ste district: R.A.M., *O.A.*, 206-215; In 1830 verklaarde Bloemarts dat in het 3de district slechts in 10 scholen het stelsel met enig resultaat werd aangeleerd, in het 4de district slechts in 6 scholen: R.A.M., *O.A.*, 206. In 1829 was een stel maten en gewichten in alle scholen van het 4de district aanwezig, met uitzondering van Beek, Grathem, Elen, Neeritter en Tongerlo: R.A.M., *O.A.*, 212.

¹⁶⁹. J. Brunt's *eerste beginselen der rekenkunde, voorgesteld in vragen en antwoorden ten dienste der scholen, veranderd en vermeerderd, overeenkomstig het nieuw aangenomen stelsel van maten en gewichten, door Anslin N.Z.*, 4 stukjes; besproken in: N.B., 1817, p. 13-15.

De lessen werden gevolgd door oefeningen, waarvan de oplossingen achteraan stonden. In het eerste deeltje werd met de vier hoofdbewerkingen van gehele getallen en breuken begonnen. Het tweede deeltje begon reeds met het stelsel van maten en gewichten en dat bleef dan tot het einde van het vierde deeltje voortduren. Deze boekjes steken gunstig af bij vroegere ¹⁷⁰ door de eenvoud van taal en door de uitweidingen over de betekenis van het getal.

Achter het rekenonderwijs stak een bedoeling: door rekenvoorbeelden trachtte men de jeugd onder ogen te brengen hoe ze het aan boord moest leggen om zuinig en spaarzaam te leven.

5) *Godsdienst*

De vraag wat er precies aan godsdienst gegeven werd, hangt nauw samen met de vraag naar de godsdienstige waarden die in de school aan bod kwamen. We zagen dat de godsdienst, meer bepaald de religieuze moraal, aan de grondslag lag van de zedelijke vorming, zonder echter in het leerstellige of dogmatische te vervallen ¹⁷¹. Dit laatste werd echter niet bewust uit de scholen geweerd. Laten we over dit probleem twee Limburgse inspecteurs aan het woord. Voor de onderwijzers uit het 6de en 7de schooldistrict, in het onderwijzersgezelschap van Sint-Truiden bijeengekomen, zette Bollaert uiteen dat 'Opvoeding, zeden en Godsdienst behooren der Jeugd evenzeer in de scholen door de Onderwijzers, als in de kerken door de Herders gegeven, bijgebracht en ingeprent te worden'. Wat verder drukt hij dit nog kernachtiger uit: 'God zelf zal, zoo wij hem getrouw blijven en zijne paden immer bewandelen, onze doelmatige pogingen, die strekken tot veredeling van het Christendom, en, onder voortplanting van gepaste kundigheden, ter beveiliging van Kerk en Staat, met eenen gewenschten uitslag bekroonen' ¹⁷². F.J. Page brak regelmatig een lans voor het godsdienstonderwijs. In 1825 maakte hij van het jaarlijkse schoolexamen te Sittard gebruik om te bewijzen dat de godsdienstige beschaving de grondslag van alle beschaving behoort te zijn. De godsdienstige opvoeding bestond uit 'de nvolgving van Goddelijk geopenbaarde waarheden van de Godsdienst... zonder dewelke de wetten van de Burgerlijke Regering geene toereikende kracht, de Staat geene zekerheid, de Kerk geene achting, de zeden en

¹⁷⁰. Zoals b.v. P. LA COURT, *Inleydinge tot de Cyfer-konst waer in de hoofdspecien arithmetices grondelyk ende zeer klaer worden uitgeleyt*, Maastricht, z.j.

¹⁷¹. Cfr. *supra*, p. 252; ook M. DE VROEDE, *Het openbaar lager onderwijs in België onder Willem I: de katholieke school*, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, jg. 78, 1964, p. 12.

¹⁷². N.B., 1827, p. 536 en 544.

regten der menschen zelfs nog steun, noch bescherming hebben'. Het godsdienstonderwijs was volgens hem de beste beschermgeest van de jeugd, de zekerste waarborg tot gewillige gehoorzaamheid aan de wetten en tevens de meest krachtadige aansporing tot het beoefenen van alle deugden ter veredeling van de mensheid ¹⁷³.

De noodzaak van het godsdienstonderwijs werd dus wel ingezien. Over de vorm waarin dit moest plaatsvinden, was men het niet zo eens. In de schooltjes die op de oude leest geschoeid bleven, had het catechismusonderwijs altijd de hoofdbrok van het onderricht uitgemaakt en dat bleef zo voortduren. In de nieuwe school trad in wezen weinig verandering op: het catechismusonderwijs bleef er in gebruik ¹⁷⁴. Doorgaans werd het op de zaterdag gegeven, ofwel de zondagvoormiddag na de hoogmis, zoals in het Ancien Régime ¹⁷⁵. De bronnen zwijgen echter over dit onderricht en over de aanwezigheid van de catechismus in de scholen. Een bijzondere moeilijkheid deed zich voor in een groot aantal gemeenten van het huidige Nederlands-Limburg. Daar zaten immers kinderen van katholieke en protestantse ouders oecumenisch naast elkaar op de schoolbanken. Hier werd het onderwijs in het leerstellige verwezen naar de bedienaren van de respectieve godsdiensten.

Godsdienst, in de vorm van een algemeen tolerant Christendom, werd in de vorm van Bijbelse geschiedenis aan het lees- en schrijfonderricht toegevoegd of in een afzonderlijk vak behandeld. Het kon ook voorkomen dat het onderwijs in het algemeen zo met een religieus sausje overgoten werd, dat het overbodig was hiervoor speciale uurtjes op het programma uit te trekken. Dat religieuze waarden in welke vorm dan ook in het onderwijs werden meegegeven, wordt bewezen door de aanwezigheid van de boekjes van Doorenweerd en ook door het feit dat de pastoors op de schoolexamens een onderzoek mochten verrichten naar de religieuze vorming van de leerlingen.

Qua methode moet men een onderscheid maken tussen het catechismusonderricht en de wijze lessen die men uit de Bijbel of heiligenlevens haalden. De catechismus blijft tot op de huidige dag berucht om zijn vraag en antwoordvorm. Bij de lectuur van de leesboekjes was de cate-

¹⁷³. *Aanspraak door den Eerwaardigen Heer F.J. Page, R.K. Pastoor, en schoolopziener in het tweede District der Provincie Limburg, uitgesproken in de stadschool te Sittard, 25 augustus 1825*, in: *N.B.*, 1825, p. 1114.

¹⁷⁴. M. DE VROEDE, *op. cit.*, p. 28.

¹⁷⁵. Te Hasselt werd catechismus gegeven na de mis, met uitzondering voor de leerlingen die niet de katholieke godsdienst beleden. Naar het model van het schoolreglement van Hasselt werd een opgesteld voor Heers, Horpmaal, Hoepertingen, Alken en Borgloon: *R.A.M., O.A.*, 203; De catechismus was ook in de school van Stramproy aanwezig: *R.A.M., O.A.*, 209.

chiserende methode gebruikelijk, zoals bij de leesboekjes van Anslijn e.a.

Ook aan het aardrijkskunde- en geschiedenisonderricht kunnen we merken dat het onderwijs met religieuze beschouwingen doordrenkt was.

6) *Aardrijkskunde en geschiedenis*

Er werd voor het aardrijkskunde- evenmin als voor het geschiedenis-onderricht een bepaalde methodiek voorgeschreven, al werden in de *Nieuwe Bijdragen* geregeld voorstellen in die richting gedaan. De vakken werden slechts bij uitzondering onderwezen, en dan nog alleen in de hoogste klas.

De meeste onderwijzers en inspecteurs waren de mening toegedaan dat aardrijkskunde moest beginnen bij de woonplaats van het kind en zich daarna, in steeds wijdere kring, van de gemeente over de provincie en het land tot de wereld moest uitstrekken¹⁷⁶. Voor de Limburgse jeugd schreef H.H. Meerman van der Horst in 1821 een *Korte Aardrijkskundige schets der provincie Limburg*. Het boekje, dat in de *Nieuwe Bijdragen* een goede kritiek kreeg¹⁷⁷, is geschreven in de vorm van een reisverslag en toont de kinderen de belangrijkste bezienswaardigheden van de provincie. Of het een grote verspreiding kende, is ons niet bekend. Een op grote schaal verspreid boekje was de *Aardrijksbeschrijving voor kinderen* van P.N. Muylt. We betwijfelen of de kinderen dit boekje met enthousiasme ingekeken hebben. Ook hier treffen we dezelfde ontstellende kloof tussen de gedachtenwereld van het kind en de dorre, weinig boeiende inhoud aan. Evenals Anslijn in zijn bekende aardrijkskundeboekje¹⁷⁸, wijdt Muylt uitvoerig aandacht aan de verschillende landen en werelddelen. Het vertellen van wetenswaardigheden gaat hand in hand met het moraliseren. Een voorbeeld: na een uiteenzetting over de planeten en het zonnestelsel, waarbij de kinderen overdonderd worden met informatie die schril afsteekt bij hun kijk op de wereld, die nauwelijks verder reikte dan de grens van hun dorp, besluit Muylt: 'Lieve kinderen! bewondert, uit al hetgeen gij hier geleerd hebt, de almacht en de wijsheid van den Schepper, die ook de uwe is, en voedt u met dit vertrouwen voor het toekomstige, dat Hij, die werelden schep-

¹⁷⁶. R. REINSMA, *Aardrijkskunde en geschiedenis als unificatiemiddelen tijdens de vereniging van België en Nederland*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 80, 1967, p. 162.

¹⁷⁷. N.B., 1822, p. 854-855.

¹⁷⁸. *Natuur en aardrijkskundige mengelingen ter bevordering van algemeene kundigheden ten dienste der scholen*, Leiden, 1920².

pen en onderhouden kan, ook magtig is, om u alles te verzorgen, dat gij behoeven zult' (p. 12).

Ook van de geschiedenis, in het bijzonder van de bijbelse geschiedenis, werd vaak misbruik gemaakt om te moraliseren. Daarom moest de geschiedenis meer zijn dan een dorre opeenvolging van koningen en regeringen, helden, jaartallen en oorlogen. De onderwijzer moest er toe komen de veranderingen duidelijk te maken, die voor een bepaalde periode karakteristiek waren. Voorbeelden van figuren die deze veranderingen belichaamden konden gegeven worden om de kinderen te vermanen en te waarschuwen en tevens om aan te tonen dat de beschaving door de eeuwen heen steeds hogere trappen van volmaaktheid bereikte. Daarom moest de geschiedenis door het geven van gepaste voorbeelden een vurige liefde voor het vaderland aankweken¹⁷⁹. Mij zijn geen handboeken bekend die voor het geschiedenisonderricht gebruikt werden. Mogelijk pikten de onderwijzers elders of door eigen lectuur iets op en vertelden ze dat aan hun leerlingen. Het verhalen werd wenselijk geacht, ook al hadden de leerlingen boekjes in handen. Na het vertellen moest de onderwijzer door het stellen van vragen nagaan of de kinderen de inhoud begrepen hadden.

§ 3. Het schoolleven

Dit hoofdstuk willen we besluiten met enkele facetten van het interne schoolgebeuren te belichten. Achtereenvolgens staan we even stil bij de organisatie van de schoolactiviteiten, de prijsuitdelingen en de schoolhygiëne.

a) *Schoolactiviteiten*

Over de dagelijkse bezigheden is ons niet veel bekend. Het weinige dat we ervan weten, laat vermoeden dat veel van plaats tot plaats verschilde.

De *Algemeene Schoolorde*, die de minister aan de instructie van 1821 toevoegde, laat ons toe een blik te werpen in de school zelf. Met uitzondering van de vakantie, moest het gehele jaar door school gehouden worden. De onderwijzer moest tijdens de lesuren bestendig in de school aanwezig zijn en mocht zich met niets anders bezighouden dan met het onderwijs. Hij diende toe te zien op het gedrag van de kinderen, zowel

¹⁷⁹. *Eenige denkbelden over het onderwijs in de geschiedenis op de lagere scholen*, in: N.B., 1816, p. 627-636.

in de school als op straat, en erop te letten dat de leerlingen zindelijk en gewassen naar school kwamen.

De bepalingen die in de *Schoolorde* vervat lagen, waren slechts aanbevelingen ; plaatselijke verordeningen vulden ze aan. De Bree merkt op dat deze plaatselijke reglementen een weinig essentiële betekenis hadden ; ze dienden meestal om aan dorpsoverheden een schijn van medezeggingsschap in het onderwijs te geven ¹⁸⁰. Deze opmerking slaat vooral op het onderwijs in het Noorden, maar toch valt het op dat deze verordeningen veel overeenstemming met elkaar vertoonden en slechts op detailpunten, als de regeling van het schoolgeld en het inkomen van de onderwijzer, van elkaar afweken.

Het gemeentebestuur richtte een plaatselijk schoolcomité op, dat belast werd met het dagelijks beheer en het onmiddellijke toezicht over de gemeenteschool ¹⁸¹. Zowel geestelijke als burgerlijke overheden maakten er deel van uit. Het comité moest waken over de belangen van de school en dit in voortdurend overleg met het gemeentebestuur en de inspecteur van het district. Het vergaderde in principe elke maand. Per kwartaal zorgde de penningmeester voor het ophalen van de schoolgelden. Enkele leden moesten eenmaal per maand de school bezoeken en daarover tijdens de volgende vergadering verslag uitbrengen. Met de opbrengst van de schoolgelden werd een schoolfonds samengesteld, dat ook gespijsd werd door toelagen van de gemeente. Uit dit fonds voorzag het comité de school van allerlei benodigdheden, als boeken, inkt, papier en penen ; het zorgde voor de verwarming van het lokaal, enz.

Verder hielden die reglementen bepalingen in betreffende het inkomen van de onderwijzer : een gedeelte van het schoolgeld en de gemeentelijke wedde werden hem door de penningmeester overhandigd. Elk halfjaar diende de onderwijzer een plan van de schoolactiviteiten, dat eerst aan de goedkeuring van de inspecteur moest onderworpen worden, aan het comité voor te leggen. Ook de openingsuren van de school werden in het reglement vastgelegd : in de voormiddag van 9 u. tot half 12 en in de namiddag van 14 u. tot 16 u. In de winter konden de uren aangepast worden. Nieuwe leerlingen werden alle maanden opgenomen. Zij waren verplicht ten minste gedurende een kwartaal in de school aanwezig te zijn, of mochten de school slechts verlaten na het comité hiervan op de hoogte te hebben gebracht. Elke donderdag moest de onderwijzer met zijn leerlingen de mis bijwonen.

¹⁸⁰. DE BREE, *Geloof in de letterkast*, in: *Hondervijftwintig jaar arbeid op het onderwijsterrein*, p. 25.

¹⁸¹. Het aantal leden varieerde van drie tot vijf. Uit haar leden werd een voorzitter, penningmeester en secretaris gekozen.

In 66 gemeenten van de provincie Limburg werden schoolcomités opgericht en waren schoolreglementen van het bovengeschetst type van toepassing. Het aantal scholen waar de *Algemeene Schoolorde* de activiteiten van de school omschreef, ligt zeker hoger. Alle mooie bepalingen ten spijt, hebben niet alle comités naar behoren gefunctioneerd¹⁸². Niet alle reglementen werden naar de letter uitgevoerd, wat begrijpelijk is: deze verordeningen kwamen dikwijls onder druk van de inspectie tot stand, zonder dat de leden zich met veel enthousiasme achter dit initiatief schaalden.

Zoals wij nog in onze jeugd kenden, kregen de leerlingen elke donderdag een vrije namiddag. De vakantie viel in de oogsttijd, van 1 tot 15 augustus, of van 15 augustus tot 1 september, ofwel twee weken na de plaatselijke kermis. Zoals zal blijken kende het schoolbezoek in deze tijd een laagtepunt en werd het onderwijs dikwijls noodgedwongen stopgezet omdat alle krachten nodig waren om de oogst tijdig binnen te halen. De leerlingen kregen ook vrijaf op die dagen waarop het onderwijzersgezelschap vergaderde.

Schoolfeesten zorgden voor de nodige afwisseling en voor een aangename onderbreking van het schooljaar. In de bronnen wordt er zelden gewag van gemaakt. In Tegelen had eenmaal per jaar, op 25 juli, het naamfeest van de onderwijzer Jacob Geurts, een kinderfeest plaats. Op die dag tracteerden de kinderen hun onderwijzer op een paar pond tabak en aarden pijpen. De leerlingen mochten zich op hun beurt te goed doen aan de kersen in de tuin van de meester¹⁸³. Dikwijls gingen zulke feesten terug op traditionele gebruiken; ten dele vloeiden ze ook voort uit een gewijzigde verhouding tussen onderwijzer en leerlingen.

Lichamelijke straffen en alle kastijdingen die het eergevoel van de leerlingen konden kwetsen, waren uit den boze. De onderwijzer moest de kinderen door rede en liefde leiden. In de oude scholen grepen de schoolmeesters naar krasse middelen om de orde en tucht onder de belhamels te verzekeren. Bollaert schildert ons zo'n dagelijks voorkomend tafereeltje: '... hoe dikwerf ging de alleenheerscher, wien men de naam van meester toevoegde, omdat hij eene onbepaalde meesterschap over de jeugd oefende, niet over tot de barbaarschte lijfkastijdingen! Ik huiver, als ik daaraan denk. Roeden, stokken en andere foltertuigen stonden in de scholen ten toon, als gerangschikt onder de vereischte schoolgerieven. Het zoetste en zwakste kind werd hier als een jonge

182. Mij zijn klachten bekend over de comités van Meerssen, Heerlen, Valkenburg, Beek, Gennep, Hasselt, Sint-Truiden en Alken. Het comité van Arcen en Velden, een eerste maal samengesteld in 1821, bestond alleen op papier.

183. T. DRIESSEN, *Geschiedenis van Tegelen*, Middelaar, 1925, p. 300.

jagthond bij hulp van zweep- en stokslagen onderricht'. Het resultaat was ernaar: 'Hierdoor werden in de zachte en wasvormige harten der jeugd togten ingeënt en driften ontvlamd, waardoor de jonge gemoe-deren, zoo verhard, verdord en versteend werden, dat zij, voor hervorming geheel onvatbaar geworden, ook naderhand niet meer te beschaven noch te verbeteren waren'¹⁸⁴. Straffen konden in onze ogen afschrikwekkende vormen aannemen. De minste straf die een schoolmeester te Roermond, Van Eyckeren, kon uitdenken, was het zogenaamde 'pootje ophouden', d.w.z. de meester gaf met een lat een slag op de toppen van de vingers, wat geweldig pijn deed¹⁸⁵.

In deze jaren werd het gehele stelsel van beloningen en straffen naar de theorie grondig herzien. In verhandelingen die dit onderwerp aansneden, trad een principe sterk naar voren: de kinderen moesten leren inzien dat het goede overeenkomstig de zedelijke natuur van de mens was en het kwade om die reden verwerpelijk. Beloningen waren daarom niet altijd gepast: zij schiepen immers bij het kind de verwachting dat het goede steeds beloond moest worden. Alleen wanneer de onderwijzer er niet in slaagde om zijn leerlingen met zedelijke argumenten te overtuigen, mocht hij tot een systeem van beloningen en straffen overgaan. Beloningen mochten slechts slaan op verdiensten die door eigen kracht en niet door aanleg of individuele capaciteiten verkregen werden; straffen mocht men daarom alleen toepassen in die gevallen waar de leerling blijk gaf van nalatigheid. Waar kleinere straffen afdoende waren, mochten geen grotere aangewend worden; de straf moest in verhouding staan tot het laakbare feit. Ze mocht niet ontstaan uit een vergelijking van de kinderen onderling wat betreft bekwaamheid en leerezucht. Onterende straffen waren verboden. Alles hing af van de achting die de onderwijzer bij zijn leerlingen genoot. Waren al deze middelen uitgeput, dan kon de onderwijzer aantekening maken van het vergrijp. Volhardde de leerling in zijn 'boosheid', dan kon men hem gedurende de les laten rechtstaan. Een straf die ons merkwaardig voorkomt, bestond hierin dat de onderwijzer de klas vroeg naar haar mening over de begane fout. Lichamelijke kastijding was slechts geoorloofd als er geen andere middelen volstonden om de kwajongen tot kalmte aan te manen. Ze mocht enkel door de ouders toegepast worden¹⁸⁶.

184. N.B., 1827, p. 534-535.

185. H. DREHMANS, *De bewaarscholen en het lager onderwijs te Roermond in de eerste helft van de 19de eeuw*, in: *Limburgs Jaarboek*, jg. 20, 1914, p. 296-301.

186. *Over beloningen en straffen*, in: N.B., 1821, p. 311-322; *Middelen om de orde in de school te bewaren en de kinderen aan te sporen tot gepaste vlijt*, in: N.B., 1822, p. 401-407.

Dit alles bleef grotendeels theorie. Deze aanbevelingen betekenden immers niet dat het lawaaierige karakter van de school, ook van de vernieuwde school, eensklaps tot het verleden behoorde. Ook op dit terrein genoot de onderwijzer een grote 'pedagogische' vrijheid van handelen. Het meest treffende voorbeeld is wel dit van G. Stalenhoeff, hoofdonderwijzer aan de rijkslagere school te Venlo, die al zijn genegeheid verloor door zijn weinig vriendelijke omgang met de leerlingen, die hij soms mishandelde ¹⁸⁷.

b) Prijsuitdelingen

Art. 13 van de *Algemeene Schoolorde* schreef voor dat de kinderen minstens eenmaal per jaar zouden onderzocht worden naar hun vorderingen, om uit te maken of ze naar een volgende klas mochten overgaan. Als de omstandigheden dat toelieten, kon dit examen gepaard gaan met het uitdelen van prijsjes aan die kinderen die in vlijt en gedrag uitmuntten.

Voor de praktische organisatie stonden de plaatselijke schoolcomités in. Een examen of onderzoek naar de vooruitgang van de leerlingen had in de regel plaats in klassikaal ingerichte scholen, al was het maar om te zien welke leerling mocht overgaan. Wat ons hier interesseert, zijn de jaarlijkse examens waarop belangstellenden uitgenodigd werden en die gevolgd werden door een prijsuitdeling ¹⁸⁸. Uit het 1ste, 4de, 5de en 8ste district zijn ons weinig prijsuitdelingen bekend, wat niet betekent dat er geen geweest zijn ¹⁸⁹. In het 2de district hadden in 1823 acht openbare examens plaats; twee jaar later negen, en vijf prijsuitdelingen. De dag van het examen en van de prijsuitdeling kon een schooljaar afsluiten, maar dat hoefde niet ¹⁹⁰. We beperken ons hier tot enkele theoretische beschouwingen en enkele praktische voorbeelden.

Een auteur van een artikel in de *Nieuwe Bijdragen* over dit onderwerp kende aan het uitdelen van prijzen een bedenkelijke waarde toe, wanneer ze bedoeld waren om de uitmuntendheid van de individuele leerling te belonen. Festiviteiten van dergelijk gehalte zouden nijd en afgunst tot gevolg hebben en de kinderen wantrouwen tegenover de

187. Verslag 3de district: R.A.M., O.A., 215.

188. Dit betekent niet dat de halfjaarlijkse examens niet konden gepaard gaan met een prijsuitdeling. Na het halfjaarlijks examen te Stevensweert op 23 mei 1822 deelde het schoolcomité kaartjes van vlijt en goed gedrag uit aan de leerlingen die het best geantwoord hadden en door hun goed gedrag uitmuntten.

189. B.v. te Hamont, Peer, Lanaken, Voerendaal, Valkenburg, Vaals, Vijlen...

190. B.v. 2de district in 1823: examens te Stevensweert (september), Sittard (augustus), Posterholt (juni), Limbricht (november), Echt (november), Grevenbicht (november), Susteren (november), Nieuwstadt (november).

onderwijzer inboezemen. Als het kon, was het aangewezen ze gewoon achterwege te laten. Beschouwde men de prijsjes als blijken van tevredenheid vanwege de onderwijzer over de vorderingen van de kinderen, dan beantwoordden de prijsuitdelingen wel aan hun bestemming. Alle kinderen moesten dan een prijsje krijgen, met uitzondering van die leerlingen die zich minder gepast gedragen hadden. Het aantal prijsjes mocht niet te laag liggen om de kinderen de lust tot ijverig werken niet te ontnemen. Het uitdelen van geld was uit den boze ¹⁹¹.

In werkelijkheid kwam van deze mooie bepalingen, die in vele heden-daagse scholen nog vooruitstrevend zouden klinken, niet veel terecht.

In de 2de district waren doorgaans aanwezig : inspecteur Page, de burgemeester en het schepencollege, de leden van het plaatselijk schoolcomité, de ouders en onderwijzers uit naburige dorpen. Te Posterholt woonden in 1822 nog vijf pastoors en twee burgemeesters de plechtigheid bij ¹⁹². De prijsuitdelingen hadden dus meer dan een plaatselijke betekenis. Ook te Echt waren in 1822 vele geestelijken aanwezig, alsook de zoon van de arrondissementscommissaris van Roermond ¹⁹³. Wanneer in zijn parochie Limbricht een prijsuitdeling plaats had, nodigde Page inspecteurs en onderwijzers uit Pruisen uit ¹⁹⁴.

De plechtigheden zelf volgden doorgaans een zelfde scenario. De meest luisterrijke werden gehouden in de rijkslagere scholen en in de stadsschool van Sittard. Op 25 augustus 1821 werd het examen in laatstgenoemde stad, in het bijzijn van notabelen, ouders en 50 onderwijzers, ingezet met een driestemmig gezang door de leerlingen, begeleid door muziekinstrumenten. In een toespraak zongen Page en na hem Pothast de lof van het verbeterde lager onderwijs. Hierop volgde het examen, waarbij de leerlingen per klas door hun respectieve onderwijzers onder-vraagd werden. Overladen met boekgeschenken, gingen de leerlingen naar huis. Tijdens de plechtigheid zorgde de plaatselijke fanfare voor de nodige muzikale afwisseling ¹⁹⁵. Ook te Roermond werd het examen en de prijsuitdeling geopend en besloten met gezang, waarbij de stedelijke fanfare voor de gepaste muzikale omlijsting zorgde ¹⁹⁶. Van deze plechtigheden maakten Bloemarts en de hoofdonderwijzer gebruik om de loftrumpet te steken over het klassikaal onderwijs. Bij het eerste

191. *N.B.*, 1822, p. 401-407 ; *N.B.*, 1821, p. 311-322.

192. *Nl.* de pastoors van Vlodrop, Herkenbosch, Melick, Herten en Linne en de burgemeesters van Roermond en Vlodrop.

193. Verslag 2de district : *R.A.M.*, *O.A.*, 193 ; ook in : *N.B.*, 1823, p. 159-161.

194. Verslag 2de district : *R.A.M.*, *O.A.*, 210 ; ook in : *N.B.*, 1827, p. 1053-1055.

195. *N.B.*, 1822, p. 133-134.

196. *B.v. N.B.*, 1822, p. 134-135.

examen op deze school bedankten enkele leerlingen de inspecteur en hun onderwijzer zo aandoenlijk voor het genoten onderricht, dat velen de tranen uit de ogen vloeiden ! Bij deze gelegenheden kregen de ouders ook de kans om eens een kijkje te nemen in de schriften van hun pupillen ¹⁹⁷. Elders liep het examen niet alleen over de vakken waarin de kinderen tijdens het afgelopen jaar onderwezen waren, maar ook over de religieuze vorming. Om de vorderingen op dit terrein te onderzoeken, ondervroeg de pastoor de leerlingen ¹⁹⁸.

In het 6de en 7de district namen de plechtigheden barokke vormen aan, zodat men bijna mag gewagen van een eredienst van de zedelijkheid, die met godsdienstige plechtigheden kon wedijveren. Bollaert publiceerde in de *Nieuwe Bijdragen* een kleurrijk verslag van een prijsuitdeling te Bilzen ¹⁹⁹. Plaats van het gebeuren : het gemeentehuis. In het midden van een zaal die voor de gelegenheid met allerlei bloemen versierd was, werden de kinderen per klas samengebracht. Tegenover hen zaten aan een tafel, waarop 22 prijsboekjes en met lauwerbladeren doorgvlochten kronen lagen, de burgemeester, de gemeentesecretaris, de leden van de gemeenteraad, de vrederechter, andere openbare functionarissen en Bollaert. Achter de kinderen stonden drie muzikanten. Aan de rechterzijde zaten dames die zich speciaal voor het feest opgedirkt hadden, en links de ouders en belangstellenden. Op de tonen van vioolmuziek beklom onderwijzer Balieus het spreekgestoelte ; hij hield een toespraak over onderwijs en opvoeding, die op algemene toejuiching en handgeklap onthaald werd. De beste leerling kreeg een boek en werd door de burgemeester met een lauwerkrans gekroond. Door muziek afgewisseld en onderbroken door applaus werden nog 21 scholieren deels door de burgemeester en de schepenen, deels door Bollaert gelauwerd. Op een prijsuitdeling te Borgloon in 1826 ²⁰⁰ waren aanwezig : de pastoor, de onderpastoor, de pastoor van het naburige dorpje Hendrieken, onderwijzers uit Wellen en Hoepertingen, de leden van het arm- en van het gemeentebestuur en het plaatselijke schoolcomité. Het examen nam hier een gehele dag in beslag. De dag daarop had de prijsuitdeling plaats. In rijen van twee, met de onderwijzer in hun midden en begeleid door twee politiemannen, trokken de kinderen, voorafgegaan door de leden van het schoolcomité, een kleine fanfare en de primus van de school met het schoolvaandel, van de school naar het

¹⁹⁷. B.v. Roermond : 23 augustus 1822, in : *N.B.*, 1823, p. 161-165 ; Bilzen : 4 september 1822, in : *N.B.*, 1823, p. 429-432.

¹⁹⁸. B.v. Grevenbicht, Hoepertingen en Borgloon.

¹⁹⁹. Cfr. noot 195.

²⁰⁰. Verslag in : *N.B.*, 1826, p. 1275-1281 en *R.A.M.*, *O.A.*, 205.

gemeentehuis, waar de prijsuitdeling plaats had. Ouders en belangstellenden, ook uit naburige dorpen, sloegen de stoet gade en volgden haar naar het gemeentehuis. Op de klanken van de fanfare werden de prijzen uitgedeeld, waarop de onderwijzer een toespraak hield, waarin hij de zegeningen van het klassikaal onderwijs bejubelde.

In weerwil van de richtlijnen in de *Nieuwe Bijdragen* werden soms prijzen in de vorm van geld uitgereikt, zoals te Meerlo, waar de beste leerlingen uit de handen van de burgemeester een gloednieuwe Nederlandse gulden ontvingen. In deze gemeente werd de prijsuitdeling voorafgegaan door een plechtige misviering²⁰¹.

Terecht merkte Bollaert, in zijn verslag van de prijsuitdeling te Borgloon, op dat er geen gepaster middel bestond om de vooroordelen tegen de nieuwe schoolboeken en leerwijze uit te roeien en om de onmiskenbare voordelen van het klassikaal onderwijs aan te tonen, dan de ouders en andere belangstellenden te confronteren met de resultaten ervan. Daarom werd een prijsuitdeling dikwijls met propagandistische doeleinden opgezet. Het parool bleef steeds : overtuigen. Het moest niet alleen bij woorden blijven, het voordeel van hetgeen men aanpreef moest ook in de praktijk bewezen worden.

c) *Schoolhygiëne*

Uit wat vroeger gezegd werd over de gesteldheid van de schoollokalen kan afgeleid worden dat het met de gezondheid van de kinderen slecht gesteld moest zijn. We laten dar nog de erbarmelijke omstandigheden, waarin vele kinderen opgroeiden buiten beschouwing. In de nieuwe schoollokalen konden de kinderen in een heel wat gezondere atmosfeer onderricht ontvangen. Plaatselijke schoolreglementen schreven de onderwijzer voor, nauwlettend toe te zien op alles wat voor de gezondheid van de kinderen goed was.

Om de verspreiding van ziekten in de school in te dijken werd vanaf 1823 de koepokinenting voor schoolgaande kinderen verplicht gemaakt. Dit preventief optreden was noodzakelijk om uitbreiding van epidemiën tegen te gaan. Zo heerste bv. in 1828 in de moerasachtige streken van het 2de district een epidemie van de koude koorts, wat het aantal leerlingen met 1/3 deed afnemen²⁰². De koepokinenting werd ook één van de onderwerpen die op vergaderingen van onderwijzersgezelschappen aangesneden werden. In 1825 werden 145 leerlingen van het 2de district uit de school verwijderd omdat ze geen bewijs van inenting konden

201. Verslag 3de district : R.A.M., *O.A.*, 203.

202. Verslag 2de district : R.A.M., *O.A.*, 209 en 211.

voorleggen²⁰³. Vanaf 1827 werd in dit district regelmatig aantekening gehouden, niet alleen van de koepokinenting, maar ook van de kinderziekten²⁰⁴. In 1829 was de koepokinenting algemeen in het 4de district²⁰⁵. In hetzelfde jaar werd ook in het 3de en 7de district de koepokinenting nauwkeurig bijgehouden²⁰⁶.

Tot 1830 zouden echter orde en zindelijkheid in de scholen nog veel te wensen over laten.

Besluit

Wat de inhoudelijke verbetering van het onderwijs betreft, moet aan de jaren 1815 en volgende een grote betekenis toegekend worden. Een onmisbare voorwaarde voor het welslagen van de pogingen die de regering deed om het schoolwezen ook inhoudelijk te verbeteren, was de omschakeling van de oude kleine schoollokaaltjes tot nieuwe mooie gebouwen. In de meeste gevallen moest van de grond af begonnen worden. Tot het bouwen van nieuwe schoollokalen droeg de regering, in samenwerking met de provinciale autoriteiten, al het mogelijke bij. Het grootste aandeel werd echter geleverd door de gemeenten. Het resultaat mocht er wezen: 103 schoollokalen werden nieuw gebouwd, 47 bestaande schoolgebouwen werden in een nieuw kleedje gestoken.

De vernieuwing van het meubilair en van het didactisch materieel ging met rasse schreden vooruit, al was de vooruitgang op dit terrein niet zo uitgesproken als op de andere.

De inhoudelijke vernieuwingen werden uitgedragen door de inspecteurs, die hierin bijgestaan werden door de provinciale en lokale overheden. Het oude, vertrouwde hoofdelijk onderwijs werd, uit hoofde van zijn geringe doelmatigheid op pedagogisch vlak, afgewezen en verdrongen door een aanpak waarlangs men de nieuwe doelstellingen, nl. de vorming van de zedelijke mens, beter dacht te bereiken: de klassikale methode. Ondanks vele tekortkomingen in de praktijk werd in deze jaren toch een flinke stap gezet tot een verbetering van het onderricht zelf en tot het schenken van een nieuw aanzien en een nieuw gezicht aan het lager onderwijs.

203. Verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 201.

204. Verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 206.

205. Verslag 4de district: R.A.M., *O.A.*, 212.

206. Verslag 3de district: R.A.M., *O.A.*, 209; verslag 7de district: R.A.M., *O.A.*, 212.

Didactisch nam het element verklaring de plaats in van het moeizame memoriseren. Niet dat dit laatste uit de scholen verdween, het bleef integendeel een wezenlijk onderdeel vormen van de methodiek. In de catechiserende werkwijze lag niettemin een belangrijk element besloten om de leerstof meer bevattelijk en duidelijk over te dragen. Het vakkenpakket werd uitgebreid. Belangrijker waren in dat opzicht de nieuwe methoden van kennisoverdracht. In het leesonderricht verdrong de klankmethode van Prinsen de oude spelmethode. In het rekenonderricht werd de basis gelegd voor een vernieuwing, waarop later alle hervormingen in wezen teruggingen.

Oud en nieuw bleven naast elkaar voortbestaan, wat een kenmerk is voor elke periode van overgang. De vernieuwing was een proces van lange duur, waarvoor meer dan 15 jaar nodig waren. Het mag in het voordeel pleiten van de schoolhervormers van hoog tot laag, dat zij uit een materieel en inhoudelijk verouderd onderwijsbestel een geheel nieuw hebben weten op te bouwen. Veel energie ging overigens verloren bij het opruimen van de hinderpalen waarop men bij de invoering van het verbeterd onderwijs botste.

HOOFDSTUK VII

DE SCHOOLBEVOLKING

Alvorens we het schoolbezoek aan een meer diepgaand onderzoek onderwerpen, willen we even ingaan op de betekenis die aan de cijfers, die het schoolbezoek weergeven, moet gehecht worden.

Wanneer men met kwantitatief materiaal uit het verleden geconfronteerd wordt, botst men telkens op dezelfde vragen : zijn de gegevens volledig en bruikbaar en welke is hun betrouwbaarheidsgehalte ?

De schaarsheid van de gegevens vormt het eerste probleem. Weliswaar zijn volledige reeksen cijfers bewaard gebleven, maar de gegevens zijn zelden op dezelfde manier bijeenvergaard. Als voorbeeld mag de tabel gelden die in 1829 op last van het ministerie werd opgemaakt en waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen de bevolking van de gemeentelijke scholen in 1817 en in 1828¹. Vermoedelijk werd deze tabel samengesteld op basis van gegevens die rechtstreeks door de gemeentelijke overheden verstrekt werden. De inlichtingen die uit deze hoek bekomen werden, wijken echter af van de resultaten van de inspectietocht in de winter van 1826². Op die manier wordt de onderlinge vergelijkbaarheid van de gegevens complex, zo niet onmogelijk. Om deze reden maakten we van de genoemde tabel slechts gebruik om gegevens uit een meer betrouwbare hoek, d.i. de inspectie, aan te vullen.

Het schoolbezoek werd gekenmerkt door sterke schommelingen binnen het jaar. De gegevens werden niet elk jaar op dezelfde tijdstippen geregistreerd. Weersomstandigheden en slechte begaanbaarheid van de wegen konden de inspecteurs ophouden, de schoolvisitatie opschuiven en zelfs doen verdagen. Daarbij komt nog de geografische verscheidenheid van de provincie³, wat de onderlinge vergelijkbaarheid van de dis-

1. R.A.M., P.A., 1353, *Verbaal gouverneur 28 augustus 1829*, nr. 4.

2. Volgens de jaarlijkse algemene opgaven volgden in 1828 17.981 kinderen onderwijs in een openbare onderwijsinstelling. Volgens de vergelijkende tabel zou dit aantal 19.579 bedragen hebben, wat een verschil maakt van 1.810 leerlingen. In werkelijkheid ligt dit verschil nog hoger omdat we bij de berekening slechts de scholen uit de tabel weerhouden hebben, die duidelijk als openbaar gekenmerkt worden.

3. Cfr. hoofdstuk I.

tricten en zelfs van groepen gemeenten binnen een district bemoeilijkt. Plaatselijke omstandigheden konden het schoolgaan beïnvloeden. Enkele voorbeelden ter illustratie. Het aantal leerlingen daalde in de school te Echt van 354 in 1829 tot 134 in de winter van 1830. Een mazelenepidemie was er de oorzaak van. Ook in andere gemeenten als b.v. Bingelrade en Hoensbroek daalde de schoolbevolking met meer dan de helft; soms viel het aantal leerlingen zelfs terug op $\frac{1}{3}$, b.v. te Stevensweert. De koude koorts deed te Susteren hun aantal van 200 tot 74 afnemen. Dezelfde ziekte hield in 1828 in sommige gebieden van het 2de en 8ste district meer dan $\frac{1}{3}$ van de schoolkinderen thuis.

Bijzonder voorzichtig moeten we omspringen met de cijfers van het aantal leerlingen die de inspecteurs tijdens hun bezoek in de school aantroffen. Soms zijn het momentopnamen, soms gaat het om ingeschreven leerlingen; of deze elke dag getrouw de lessen volgden, weten we in geen geval. Omdat de inspecteurs niet altijd in dezelfde maand een inspectietocht ondernamen, gaat veel van de continue lijn voor ons verloren; meer nog, wanneer we enkel de viermaandelijke verslagen als uitgangspunt zouden nemen, dan kenmerkt de ontwikkeling van het schoolbezoek zich eerder door een discontinuïteit, die niet altijd met de werkelijkheid overeenstemt. Om die reden zijn deze verslagen slechts uitzonderlijk bruikbaar om leemten in de reeksen op te vullen. Om overzichten van grote omvang samen te stellen, zijn ze minder geschikt.

Kortom, het ware beter geweest door extrapolatie maxima te berekenen en te vergelijken, al was het maar om bepaalde ontwikkelingen te illustreren. Om bovengenoemde redenen is het, dat we niet steeds een verklaring kunnen geven van momenten van discontinuïteit of opmerkelijke wijzigingen.

§ 1. Schoolbevolking in de provincie⁴

In deze paragraaf beperken we ons onderzoek tot de aangroei van de schoolbevolking in de provincie in haar geheel en in de districten.

Om van deze groei een duidelijk beeld te krijgen, namen we het jaar 1822 als uitgangspunt. In de periode daarvoor menen we geen goed vergelijkingsjaar te vinden omdat het schoolbezoek in deze jaren een ongewoon dieptepunt kende. In 1822 kwam het economisch leven tot een zeker herstel en vanaf dat jaar werd ook voor het eerst ernst gemaakt met een onderwijshervorming in de breedte.

4. De cijfers in deze paragraaf gelden enkel voor het schoolbezoek in de winter.

Dat het aantal leerlingen toenam, wordt vlug duidelijk : in 1822 telden alle scholen tezamen 18.267 leerlingen ; in 1829 liep dit aantal op tot 21.393, wat neerkomt op een stijging met 17 % ⁵. De toename deed zich, gespreid over de provincie, zeer ongelijkmatig voor ⁶. In het 2de district bedroeg de stijging 47 % ; met dit percentage stond dit district vooraan. Op de tweede plaats volgde het 1ste district, met 25 %. Deze districten waren de enige die in dat jaar het provinciale gemiddelde overschreden. Drie districten, het 3de, het 5de en het 8ste, schommelden rond de 17 %. In het 4de en 7de district bleef de toename gering. Het 6de district kende zelfs een daling, wat moet worden toegeschreven aan de saneringsmaatregelen van Bollaert. Uit een vergelijking van de laatste drie jaar volgt echter dat het jaar 1829 in meerdere opzichten een uitschieter vormt : in het 2de, 4de en 8ste district daalde het aantal leerlingen in vergelijking met 1828 ⁷ ; in het 3de, 6de en 7de district kende de leerlingenaanwas een eerder continu verloop. In 1830 pikten enkele districten terug aan bij 1828. Het 2de en 4de district vallen op door een forse stijging.

In het algemeen was de vooruitgang in de steden groter dan in de landelijke gemeenten ⁸. Vooral de steden Maastricht, Sint-Truiden, Tongeren en Maaseik kenden een opmerkelijke aangroei. In de drie laatstgenoemde steden is de toename te danken aan de opbouw van een behoorlijk stedelijk onderwijs na 1822. In Maastricht bleef het stadsbestuur weliswaar ernstig in gebreke, maar dit werd ruimschoots goedge maakt door het Rijk (de rijkslagere school) en het privé-initiatief (de Lancasterschool). In het 2de district stak het platteland de stad Sittard voorbij, doch dit belette niet dat Sittard in 1829 de andere steden ruim voorafging. In 1830 zakte de stad echter terug naar de derde plaats, na Tongeren en Maaseik. Enkel de steden van het 3de district vormden een uitzondering op dit algemeen beeld. Alleen Roermond telde voortdurend meer leerlingen dan in 1822. Te Venlo en Weert nam het aantal leerlingen gevoelig af. Voor Weert zij wel opgemerkt dat deze gemeente samengesteld was uit een stadskern, omringd door enkele landelijke gehuchten. In deze dorpen werden enkele scholen vacant,

5. Dit betekent een verdubbeling in vergelijking met 1802 : cfr. bijlage 1.

6. Cfr. bijlage 25.

7. Enkel voor het 4de district ligt de verklaring voor de hand : 5 scholen vielen in dat jaar open : de bewijzen van algemene toelating van de onderwijzers van Stramproy en Tongerlo werden ingetrokken ; de onderwijzer Kessenich nam ontslag, deze van Hunsel stierf en te Beegden sloot Van den Schoor de school. Naar we vermoeden speelden in het 2de en 8ste district de heersende mazelenepidemie en de koude koorts een rol.

8. Cfr. bijlage 26.

zonder dat ze in deze jaren nog door nieuwe onderwijzers werden vervuld. Te Venlo werd de teruggang veroorzaakt door de afname van het aantal bijzondere schooltjes. Welk verloop de schoolbevolking in Haselt gekend heeft, is niet duidelijk. Bollaert gaf enkel cijfers voor de wettelijke lagere scholen. Hij maakte zelden gewag van de reeks onwettige scholen, waarvan we het aantal leerlingen niet kennen.

Daar voldoende gegevens niet voorhanden zijn, kunnen we jaren van opmerkelijke groei, daling of stagnatie moeilijk aanwijzen.

Van 1822 tot 1830 nam de bevolking in Limburg toe met 11 %, wat dus lager ligt dan de leerlingenaanwas⁹. Voor de provincie in haar geheel geldt dus dat de aangroei van de schoolbevolking groter was dan de bevolkingstoename. Van een rechtstreekse correlatie tussen beide is slechts sprake wanneer een wijziging in het aantal inwoners alle leeftijdsgroepen in even grote mate treft, doch dit is eerder uitzonderlijk. Eerder mag aangenomen worden dat de stijging van de bevolking, wanneer ze tot stand komt door een geboorteoverschot, het aantal kinderen relatief sterker doet toenemen dan de andere leeftijdsgroepen. Dit was zeker in het begin van de 19de eeuw het geval, gelet op de geringe invloed van de migraties, als gevolg van de sociale en geografische immobiliteit van de bevolking. Een bevolkingsstijging was dus pas na vijf jaar in de school merkbaar. Hieruit volgt dat een gelijkmatig oplopen van de bevolking en van de schoolbevolking wijst op een relatieve stagnatie van het schoolbezoek ; blijft de stijging van de schoolbevolking duidelijk ten achter bij de bevolkingstoename, dan is er van relatieve achteruitgang sprake. Om hier een juist beeld van te krijgen, maakten we van de bevolkingstoename een rechte in plaats van een curve¹⁰. In de eerste vijf districten ging de schoolbevolking tot $\pm$ 1825 sneller vooruit dan de bevolking, die vanaf 1822 gekenmerkt wordt door stagnatie. In het 6de en 7de district, aanvankelijk ook in het 8ste, ging de schoolbevolking achteruit. In het 6de en 7de district zou pas vanaf 1828 aan deze voortschrijdende achteruitgang een eind komen, doch in 1830 bleef de leerlingentoename nog achter op de bevolkingsstijging. In het 2de, 3de, 4de en 8ste district onderging het aantal leerlingen een tijdelijke daling in 1829. Opmerkelijk is, dat het district met

9. Van $\pm$ 301.703 in 1822 tot 337.261 in 1830. De stijging was het grootst in het 1ste district (17 %), hierop volgen het 8ste district (12 %), het 3de, 4de, 5de en 6de (11 %), het 7de (10 %) en het 2de met 8 %. Cfr. voor Nederlands-Limburg: J.F.R. PHILIPS, *Limburgse bevolkingscijfers uit de eerste helft van de 19de eeuw*, in: *Studies over de sociaal-ekonomische geschiedenis van Limburg*, jg. 8, 1963, p. 135-143.

10. Cfr. bijlage 27.

de geringste bevolkingstoename, nl. het 2de, de grootste leerlingen-aanwas kende.

Alhoewel het aantal leerlingen kwantitatief slechts in het 6de district daalde, ging het relatief achteruit in het 3de district. In het zuiden van de provincie stagneerde het eerder. In 1830 is in alle districten, het 3de uitgezonderd, de opwaartse lijn duidelijk.

De scholariteit kunnen we niet berekenen, omdat de groep van 5 tot 12-jarigen in de totale bevolking ons niet bekend is. Daarom berekenen we het aandeel van de schoolgaande jeugd op het totaal aantal inwoners ¹¹. De resultaten bevestigen grotendeels wat vroeger reeds gezegd werd: een geringe relatieve toename, met uitzondering van het 2de district, het enige waar meer dan 10 % van de bevolking schoolging. De provincie valt uiteen in verschillende zones: in het zuiden (1ste, 6de, 7de en 8ste district) kende het onderwijs een gering succes (5 %). Daarop volgt grosso modo het arrondissement Roermond (3de, 4de en 5de district), waar het percentage rond de 7 tot 8 % schommelt. Een uitschieter vormt het 2de district, waar het schoolbezoek in 1830 tot 12,4 % opliep.

Met uitzondering van het 3de en 4de district gingen in de steden meer kinderen naar school dan op het platteland. Ook hier stak Sittard de kroon, met 14 % in 1829.

De kwalitatieve vooruitgang was uiteraard groter dan de kwantitatieve. In 1830 volgde 14 % van de schoolgaande jeugd zeer goed onderwijs, 44 % goed en 42 % slecht tot middelmatig ¹².

Hier rijst de vraag of het schoolbezoek bevorderd of afgeremd werd door de verbetering van het onderwijs. Aan het succes van een goede school kunnen we zien hoe de vernieuwing bij de bevolking onthaald werd.

Zeker is, dat vergrote en verfraaide schoollokalen een grote rol gespeeld hebben in de stijging van het aantal leerlingen. Alhoewel veel van plaatselijke omstandigheden afhing, toch kan men een duidelijke correlatie lokaliseren. In het 1ste en 2de district werden zelden klachten

11. Cfr. bijlage 28.

12.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	prov.
zeer goed	15	26	11	12	19	—	—	10,5	14
goed	59	48	33	50	24	64	68	42	44
matig	18	16	43	32	40	18	19	37	29
slecht	8	10	13	6	17	18	13	10,5	13

in %

gehoord over een negatief verband. De gemeente Echt kende vóór 1820 nauwelijks enige vorm van onderwijs. In dat jaar bouwde de gemeente een mooi lokaal. Het leerlingenaantal zou stijgen van 143 in 1822 tot 354 in 1830. Te Stein liep het aantal leerlingen na de invoering van het klassikaal onderwijs op van 47 in 1828 tot 128 in 1830. Te Susteren verdubbelde het aantal nadat de onderwijzer zijn school in een nieuw gebouw had overgebracht. De stadsschool van Maaseik kende bij haar opening een enorm succes : 250 leerlingen boden zich aan. Te Stokkem verdriedubbelde het aantal leerlingen. In het 1ste district trof men het grootst aantal kinderen aan in klassikaal ingerichte scholen. Page schreef de toename van het aantal leerlingen herhaaldelijk toe aan het doelmatig onderwijs ¹³.

Een leerlingenaanwas was dikwijls ook het resultaat van de persoonlijke inzet van de onderwijzer. De nieuwe onderwijzer van Gulpen genoot op korte tijd zulke faam dat hij in de zomer van 1824 40 leerlingen kon behouden, daar waar de school voorheen in de zomer geheel verlaten was. Ook te Brunssum deed zich iets gelijkaardigs voor. In 1827 werd de oude drankzuchtige koster van Broeksittard afgezet en vervangen door de bekwame A.J. Jansen, die het aantal leerlingen van 23 op 67 wist te brengen en enkele jaren later tot over de honderd ; in de zomer van het eerste jaar van zijn benoeming had hij meer leerlingen dan de koster vroeger in de winter.

Met deze voorbeelden wordt uiteraard niet bewezen dat de invoering van het klassikaal onderwijs steeds een gunstige uitwerking had op het schoolgaan. In het 6de en 7de district was duidelijk het tegendeel het geval. Te Donk daalde het aantal schoolkinderen van 70 in 1825 tot 24 in 1826 als onmiddellijk gevolg van de invoering van de klassikale methode. Het verging de onderwijzer van Munsterbilzen, die naar de klassikale methode overschakelde, zo slecht, dat hij slechts 10 leerlingen meer overhield. Om deze nog te kunnen behouden zag hij zich genoodzaakt oude schoolboekjes terug in gebruik te nemen. Te Halen was Bollaert aangenaam verrast dat het aantal leerlingen niet terugliep na de aanstelling van een nieuwe onderwijzer, ondanks het feit dat de vorige, wiens gedrag de spuigaten uitliep, de klassikale methode in diskrediet had gebracht. Toch zou de leerlingentoename er zeer gering blijven. Ook te Alken en te Zonhoven leidde de invoering van de klassikale methode tot een weliswaar tijdelijke daling van het schoolbezoek. Nergens in het 6de en 7de district nam de stijging van de schoolbevolking zulke afmetingen aan als elders.

13. B.v. Hoensbroek, Montfort, Nieuwstadt, Nuth, Roosteren...

§ 2. Enkele dwarsdoorsneden

a) *Bijzondere - openbare scholen*

Tijdens de jaren 1822-1830 nam het aantal bijzondere scholen onder druk van de overheidsmaatregelen sterk af, ten voordele van de openbare. In 1821 telde de provincie 171 openbare onderwijsinstellingen. In 1830 was het aantal opgelopen tot 223.

De bijzondere scholen waren in de steden in groot getal aanwezig. Maastricht telde er ten minste een dertigtal. Bijzondere scholen van de eerste klas, d.w.z. instellingen die door een privé-instelling of personen werden bekostigd en beheerd, waren er in Limburg relatief weinig¹⁴. Van de bijzondere scholen van de tweede klas kennen we het juiste aantal niet, omdat ze meestal een duister bestaan leidden of van weinig betekenis waren. Alleen voor het 2de, 6de en 7de district kunnen we een ontwikkeling naar het openbaar onderwijs schetsen: in het 2de nam het aantal bijzondere scholen af van 44 in 1822 tot 20 in 1830, terwijl het aantal openbare scholen steeg van 14 tot 34; in het 6de district verdwenen alle bijzondere plattelandsschooltjes; in het 7de bleven er maar 10 over¹⁵.

Globaal deed zich de volgende wijziging voor: een verschuiving of omschakeling van bijzondere naar openbare scholen, waarbij de leerlingentoeename vooral het openbaar onderwijs ten goede kwam. In het 2de district onderging de schoolbevolking in de bijzondere scholen weinig verandering, alhoewel in 1830 nog maar 22 % van het totaal aantal kinderen er schoolliep. In 1822 bedroeg dit percentage nog 56 %. In het 7de district vond de meerderheid van de schoolkinderen een onderkomen in het bijzonder onderwijs: 55 % in 1822; het daalde tot 29 % in 1830. In het 8ste district ging men van 44 % in 1822 naar 10 % in 1830.

14. In Maastricht was aan vier gestichten een school verbonden, nl. aan het Rooms-Katholiek Weeshuis, het Vondelingentehuis, het Rooms-Katholiek Armenhuis en het Gasthuis voor gebrekkigen, verder was er nog de Lutherse Diaconieschool, die onder leiding stond van de bekwame H.F. Bohnensieg, gewezen ondermeester te Vaals. Te Sittard was er een Hebreeuwse school, in deze stad had de Hervormde gemeente een eigen school. In Grubbenvorst hielden enkele marollen, de zusters van de Biswei genaamd, een kostschool. De school van het bedelaars-werkhuis te Rekem geraakt na 1822 in verval, maar bloeide terug op na 1828. In Helshoven (gem. Hoepertingen) en Riksing en hielden enkele kluizenaars een school. In het eerstgenoemde dorpje werden ze ook met de ziekenzorg belast.

15. Op deze plaats houden we geen rekening met huisonderwijzers. Vier waren werkzaam te Maastricht, zes te Sint-Truiden, verder nog te Limbricht, Stein, Venlo en Elsloo.

In de particuliere onderwijssector namen de kostscholen een afzonderlijke plaats in. In de stad Weert werden er twee kostscholen voor meisjes gehouden door religieuzen ; beide lieten voortdurend te wensen over. De kostschool met de grootste faam was deze van vader en zoon Van de Loo, te Hechtel. In de gemeente Kerniel openden enkele religieuzen een behoorlijke kostschool, waarin enkel meisjes terecht konden. Nergens vormden deze scholen een bedreiging voor de plaatselijke gemeenteschool, omdat ze hun leerlingen rekruteerden uit de hogere bevolkingslagen en uit verschillende gemeenten. Enkele gemeentelijke onderwijzers, zoals H. Evers te Hamont en J. Wilberts te Geysteren (gem. Wanssum), zorgden zelf voor de huisvesting en het onderhoud van enkele leerlingen. Het ging hier om kinderen uit de provincie Noord-Brabant en Gelderland. J. Wellens, openbaar onderwijzer te Middelaar (gem. Mook), opende zelf een succesrijke kostschool, met een meer uitgebreid programma dan dat van de dorpschool. Hij plaatste er enkele van zijn assistenten als onderwijzer. De leerlingen kwamen uit het dorp zelf, maar voor het grootste deel uit omliggende gemeenten en uit Noord-Brabant en Gelderland. Al deze scholen hielden hun leerlingenaantal beperkt, waardoor ze van weinig invloed waren op de schoolbevolking in de provincie.

b) *Winter - zomerverhouding*

Het fenomeen dat de scholen, naarmate de zomer naderde, langzaam leegliepen en dikwijls bij gebrek aan leerlingen hun deuren sloten, deed zich in 1822 vrij algemeen voor ¹⁶. Het stond de ouders immers vrij hun kinderen naar school te sturen of thuis te houden. In de toestand trad verbetering op, al verschilde die van plaats tot plaats.

In het 1ste, 2de en 8ste district ging in de zomer van 1824 nog slechts 32 % van de in de winter schoolgaande kinderen naar school. In de 90 gemeenten waarover we gegevens hebben, sloten in dat jaar 40 plattelandsscholen hun deuren. We konden nog de percentages berekenen voor het 2de, 3de en 4de district over 1826 : ze bedroegen respectievelijk 50 %, 49 % en 34 %.

Gaan we even in op het schoolbezoek in het 3de en 4de district ¹⁷. De

16. Enkele v.b. : op 1 juli 1823 trof Bloemarts in Helden slechts één leerling aan, die niet wist waar de meester uithing : R.A.M., O.A., 195 ; op 23 augustus 1828 moest Bloemarts te Heythuizen op zoek gaan naar de onderwijzer : R.A.M., O.A., 211 ; in Horn kwamen er in de zomer van 1823 slechts 3 tot 4 kinderen opdagen, wat de meester tot het sluiten van zijn school dwong : R.A.M., O.A., 195.

17. R.A.M., P.A., 12271.

jongens lijken in even grote mate weg te blijven als de meisjes : resp. 50 % en 49 % in het 3de district en 32 % en 35 % in het 4de. Armenkinderen kwamen in het 3de district voor 51 % en in het 4de voor 42 % terug. Dit laatste percentage valt uit de toon omdat het ver boven het districtspercentage (34 %) uitstijgt. Dit lijkt er sterk op te wijzen dat de armen vlugger geneigd waren naar de school terug te keren dan de meer begoeden. In het 3de district bleef het aandeel van de armen in de winter en de zomer ongewijzigd (12 %), in het 4de district echter steeg dit aandeel van 10 % in de winter tot 13 % in de zomer.

Ook in de gemeenten van het 2de district die tot het arrondissement Roermond behoorden, steeg het aandeel van de armen in 1824 van 16 % in de winter tot 19 % in de zomer¹⁸. Een analyse van het schoolbezoek in het 2de district, in 1826, bevestigt de stelling dat jongens en meisjes in even grote mate wegbleven, alleszins wat het openbaar onderwijs aangaat (57 %) ; alleen het particulier onderwijs kende bij de meisjes minder succes dan bij de jongens (resp. 31 % en 37 %). In dit district kwam in dat jaar 58 % van het aantal leerlingen uit de openbare scholen in de zomer terug, in de vrije scholen 34 %. Dit betekent een gevoelige verbetering in vergelijking met 1824. In dat jaar bedroegen de percentages voor het openbaar en bijzonder onderwijs resp. 47 en 22 %. In het gehele district steeg het percentage van 37 % in 1824 tot 50 % in 1826. Over de andere districten zijn gegevens niet voorhanden.

Als hoofdoorzaak voor het tanende schoolbezoek stipte de inspectie herhaaldelijk aan dat de kinderen ingezet werden in de landbouw. Ze traden op als veehoeders, zoals b.v. te Broeksittard, Jabeek en Nieuwstadt het geval was, ofwel werden ze bossen of heide ingezonden om brandstof of voedsel voor de dieren te verzamelen. Om deze redenen kon het voorkomen dat de jongeren die in de zomer schoolgingen, kinderen waren die niet voor het veehoeden noch voor de oogst bruikbaar waren¹⁹. De kinderarbeid was van oudsher een normaal sociaal verschijnsel. In de ethos van de tijd werd het als een zegen voor de ouders aanzien, kinderen te bezitten die het karige gezinsinkomen konden helpen verhogen²⁰.

18. Ook in de provincie Antwerpen was dit het geval : G. LANDUYT, *Het lager onderwijs in de provincie Antwerpen*, p. 137.

19. Jaarlijks verslag 4de district : R.A.M., O.A., 196 ; verslag 3de district : R.A.M., O.A., 208.

20. J.C. VLEGGEERT, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874*, Assen, 1964, p. 21. Het voornaamste bezwaar dat soms tegen de kinderarbeid gehoord werd, was dat het schoolbezoek er onder te lijden had. Dit was dikwijls het enige wat men tegen de kinderarbeid kon aanvoeren.

Ook onderwijzers verwisselden van baan in de zomer. Velen van hen gingen dan boeren en sloten daarom hun school, die toch weinig of niets opbracht. Op het voorstel van Page, om onderwijzers die toch hun school openhielden te vergoeden met f 50, als compensatie voor inkomensverlies, werd niet ingegaan ²¹.

Reeds in 1820 klaagde de Jury over het feit dat slechts in weinig scholen van mei tot december werd les gegeven. De leerlingen vergaten maar al te vlug wat ze tijdens de wintermaanden geleerd hadden, met het gevolg dat ze een achterstand in te lopen hadden op die kinderen die wel aanhoudend bleven schoolgaan, ofwel dat ze bij hun terugkomst opnieuw moesten beginnen. In een circulaire vroeg de Jury aan de gemeentebesturen, erover te waken dat het gehele jaar door, de maand augustus als vakantiemaand uitgezonderd, school werd gehouden. Aan de onderwijzer kon een bijkomende vergoeding gegeven worden voor het openhouden van de school. Bij de aanvang zouden slechts de kleine kinderen naar school gaan, doch de Jury verwachtte dat de grotere zouden volgen, om niet door de kleinere in kennis voorbijgestreefd te worden ²². Afgebroken schoolhouden was dus uiterst nadelig voor de continuïteit. Ook het voortdurend wisselen van de leerlingen oefende een nefaste invloed uit.

De vraag die zich stelde, luidde : hoe het aanhoudend schoolgaan bevorderen ? Page paste in zijn parochie reeds sinds jaren de regel toe dat kinderen moesten kunnen lezen en schrijven om tot de eerste communie toegelaten te worden. Dit principe werd nauwelijks nagevolgd ; het was pastoraal gezien ook moeilijk te verantwoorden. Een andere mogelijkheid was de school open te houden tijdens die uren dat de kinderen niet in de landbouw werkzaam waren. Zo werd in Nieuwstadt en Schinveld voor de groteren les gegeven tussen 12.30 u. en 14 u. ; te Wellen hield de onderwijzer zijn school open van 7 tot 10 uur.

Nieuw was, dat het afgebroken schoolgaan betreurd werd op pedagogische gronden, zoals uit de vele klachten van de inspectie en uit de circulaire van de Jury blijkt. Vooruitgang werd er evenwel geboekt. In het 2de district hielden in 1821 37 onderwijzers in de zomer hun school open, 17 alleen in de winter. In 1830 slonk dit laatste aantal tot 5. In het 3de district gaven 35 onderwijzers in 1821 het gehele jaar door les. In 1828 stonden hier nog 7 scholen langer dan 6 weken leeg, in 1830 nog slechts 3. In het 4de district werd het onderwijs in 10 scholen van 1 april tot 1 november opgeschort. In 1830 zou het onafge-

21. Verslag 2de district . R.A.M., O.A., 201.

22. Circulaire van de Jury, 2 mei 1820 : R.A.M., O.A., 69, nr. 6.

broken schoolhouden hier tot stand gebracht zijn. In het 5de district veranderde weinig of niets. In het 6de district werd in 1821 slechts in 7 scholen het gehele jaar door les gegeven, met een grote teruggang van het aantal leerlingen tijdens de zomermaanden (mei-november). In 1828 verklaarde Bollaert dat geen enkele school langer dan zes weken haar werkzaamheden staakte. In het 7de district werd het onderwijs in 1830 slechts in twee scholen langer dan zes weken opgeschort. Het 8ste district kende in 1821 de meest ongunstige verhouding: slechts 10 scholen op de 28 bleven open. In 1830 waren er nog 10 gemeenten die in de zomer geen onderwijs kenden.

Het voorafgaande illustreert dat naarmate we naar het noorden van de provincie gaan, het afgebroken schoolhouden afnam en het schoolbezoek in de zomer steeg.

c) De verhouding jongens - meisjes

Gegevens over de verhouding tussen het schoolgaan van jongens en meisjes, zijn slechts in geringe mate voorhanden. Het zou duren tot 1827 vooraleer op dit vlak initiatieven werden genomen. De meisjes hadden immers een grote achterstand goed te maken. In het 1ste, 2de, 3de en 5de district schommelde het aandeel van de meisjes rond de 40 tot 45 %. In het 7de district bedroeg dit in 1828 slechts 27 %²³.

In 1827 vroeg de minister aan de Commissie hoe het stond met de voorzieningen voor meisjes. De Commissie wees erop dat de meisjes beneden de 12 jaar in alle openbare scholen terecht konden. Afzonderlijke meisjesscholen waren eerder een uitzondering²⁴. De Commissie deed wel enkele voorstellen om eigen meisjesonderwijs meer vorm te

23. aandeel meisjes in onderwijs	1828		1829		1830	
	O	B	O	B	O	B
1ste district			44	40		
2de district	41	41	40	38	43	
3de district	41	50	43	53		
4de district	35	36	41		39	
5de district			46		44	
6de district	34		36		36	
7de district	27	52*	25	48	27	44
8ste district	39		48		39	

in %

24. Correspondentie in: R.A.M., O.A., 119, nr. 11.

* te wijten aan de bijzondere meisjesscholen te Kernen (2) en te Borgloon.

geven, maar van enige realisatie vóór 1830 is weinig te merken geweest ²⁵.

Voor al de steden hebben voortdurend te kampen gehad met een tekort aan onderwijsmogelijkheden die speciaal op meisjes afgestemd waren. Reeds in 1822 klaagde Pillera over het ontbreken van behoorlijke meisjesscholen in Maastricht, waardoor vele ouders zich genoodzaakt zagen hun dochters te plaatsen op scholen waar de jongens in hoofdzaak de banken vulden. Omdat dit niet gepast leek, streefde men ernaar om beide geslachten in één lokaal maar van elkaar gescheiden samen te brengen, ofwel in een afzonderlijk lokaal. Aan de rijkslagere scholen te Maastricht en Roermond werd een meisjesafdeling verbonden. In 1828 opende een onderwijzeres in Maastricht een bijzondere school voor meisjes. Ook te Roermond was een bijzondere meisjesschool aanwezig. Weert beschikte, zoals reeds gezegd, over twee kostscholen voor meisjes. Ook in de steden Hasselt en Sint-Truiden waren bijzondere onderwijzeressen werkzaam. De beste voorzieningen vond men in Tongeren. Daar had het stadsbestuur in 1828 maar liefst twee meisjesscholen opgericht, met eigen onderwijzeressen, een degelijke materiële uitrusting en met een grote opvangcapaciteit.

Op het platteland waren er enkel in het 7de district meisjesscholen aanwezig, nl. twee te Kerniel, waarvan één voor arme meisjes, en één te Borgloon.

d) *Armenonderwijs*

Het probleem van de armoede werd in het Koninkrijk der Nederlanden door filantropen en verlichte genootschappen voortdurend aan de orde gesteld. Ook op onderwijsgebied nam men, in het kader van de algemene armenzorg, bijzondere initiatieven om de voortwoeking van deze plaag in te dijken.

Reeds vroeger zagen we dat de armen overwegend kosteloos onderwijs ontvingen. Deze gewoonte had zich doorheen de eeuwen bijna tot een verworven recht ontwikkeld. Doch dit hield niet in dat de armen in groot getal de school bezochten. Veeleer bleven ze in de steden de straat afschuimen, om hier of daar wat op te pikken of los te bedelen. Op het platteland dreef de chronische werkloosheid velen tot armoede. Ook hier kwam landloperij en bedelarij algemeen voor. Een groot gedeelte van de bevolking leefde dan ook van bedelingen door lief-

²⁵. Met uitzondering van enkele schuchtere pogingen om onderwijzeressen op te leiden: cfr. *supra*, p. 202-203.

dadige instellingen van privézijde of van officiële armbesturen (godshuizen, werkhuizen, weeshuizen...).

Tegen de achtergrond van de algemene armenzorg moeten we het armenonderwijs situeren. Aangenomen mag worden, dat aan de volkschool, zoals ze door de Verlichting uitgetekend werd, idealen van gelijkheid ten grondslag lagen. De overheid stuurde echter in werkelijkheid niet op een nivellering van de standen aan. De algemeen heersende opvatting was immers, dat elkeen in zijn stand behoorde te blijven en van pogingen om hogerop te geraken best kon afzien. Deze stelling werd overigens nog met religieuze argumenten ingekleed: God had de mensen rijk of arm geschapen en daarin moest iedereen berusten (cfr. Doorenweerd). Stoffelijke armoede trachtte men te bestrijden met bedelingen, armengestichten en onderwijs. Het rationalisme van de 18de eeuw had bovendien bij de voorvechters voor sociale rechtvaardigheid de mening doen postvatten dat onkunde en onwetendheid de bron was van de heersende armoede en van de daaruit voortspruitende zedeloosheid. Over de grond van deze stelling bleek weinig betwisting te bestaan. Kennis is deugd, zo luidde het parool van de schoolhervormer. De onwetendheid werd de staatsvijand nummer één. Had de Franse Revolutie, die bij velen nog vers in het geheugen lag, niet bewezen tot wat een losgeslagen verpauperde massa in staat was? De zedelijke vorming werd bij het armenonderwijs meer benadrukt dan bij de begoede standen, waar een keurige opvoeding een vanzelfsprekendheid was; om die reden was de Commissie van Onderwijs niet zo te vinden voor de aanwending van de Lancastermethode in het onderricht van de armen. In werkelijkheid zou het onderwijs de bestaande maatschappelijke ordening, waaraan principes van ongelijkheid ten grondslag lagen, bestendigen. Opvoeding moest de ondergeschiktheid en achting voor de hogere standen waarborgen. De armoede waagde men niet aan te pakken als structureel of als maatschappelijk probleem, of beter, zover leek men nog niet te zijn²⁶. Van deze opvattingen vinden we sporen terug bij pastoor Page. In een brief aan de arrondissementscommissaris van Roermond drong hij aan op betere voorzieningen voor de armen, omdat 'het eene van alle weldenkenden en verstandige mannen erkende grondstelling, en door de ondervinding der criminele regtsbanken beproefde

26. Toch schreef R. Owen in zijn autobiografie het volgende: 'Mijn grote experiment moest bewijzen, dat het de ellendige omgeving is, waarin de mensen van hun geboorte tot hun dood verkeren, die hen slecht maakt; en dat een nieuwe, veranderde goede en opgewekte omgeving hun leven onvermijdelijk in een goed, redelijk en gelukkig leven verandert': geciteerd bij: E. HOERNLE, *Problemen van de proletarische opvoeding*, p. 9.

waarheid is, zoo als de wijze Paus Gregorius de Groote zegt : « dat ruwe onwetenheid de onzuivere bron van alle misdaden en der meeste buitensporigheden is ! » '. Zonder de verbetering van de lagere scholen zou men tevergeefs pogen de ' landgenoten voor hunne burgerlijke bedrijven bekwaam en geschikt te maken, de schaamteloze bedelarij te staken ' ²⁷.

Omdat Page, uit sociale bewogenheid, een van de weinige inspecteurs is geweest die werkelijke inspanningen heeft geleverd om het armenonderwijs te bevorderen, gaan we even na wat hij in zijn district verwezenlijkt heeft. In 37 scholen van het gedeelte van zijn district dat tot het arrondissement Roermond behoorde, was in 1824 16 % van de schoolgaande kinderen behoeftig. In 1829 steeg dit tot 29 %, wat ongeveer overeenkomt met het percentage voor het gehele district, nl. 28 %. In de winter van 1830 liep het aandeel van de armen op tot 35 % ²⁸. Om de armen in de school te krijgen nam Page herhaaldelijk zijn toevlucht tot het enige middel dat de armoede enigszins kon verlichten, nl. de bedelingen. In minstens vier gemeenten van zijn district slaagde hij erin het Bureau van Weldadigheid over te halen armenkinderen schoolplichtig te maken, op straf van verlies van toelage ²⁹. Hiervoor hadden de kinderen soms een getuigschrift van de onderwijzer nodig. Reeds in zijn jaarverslag over 1823 pleitte Page voor een veralgemening van dergelijke maatregelen ³⁰. In 1826 namen de Gedeputeerde Staten een fel afgezwakte resolutie aan, waarbij aan de armbesturen de verplichting werd opgelegd de kinderen van armen naar school te zenden ³¹. Deze bepaling was echter in zo'n vage bewoordingen opgesteld dat er weinig van te verwachten viel. Toch bleef ze niet zonder enig resultaat. In het 8ste district werd het jaar daarop, na een gemeenschappelijk overleg tussen verscheidene gemeente- en armbesturen, besloten de armen wier kinderen de school niet bezochten de gewone onderstand te weigeren en de ouders die hun kinderen behoorlijk naar school zonden, meer onderstand te verlenen ³².

Hoe stond het met het armenonderwijs in de rest van de provincie ? Volgens een niet-gedateerd rapport ³³ zouden, in een totaal van 195 scholen, 3.825 armen op kosten van het arm- of gemeentebestuur onder-

27. D.d. 23 augustus 1826 : R.A.M., P.A., 12271.

28. Kinderen van niet bedeelde ouders inbegrepen.

29. Limbricht, Sittard, Amstenrade, Beek.

30. R.A.M., O.A., 197.

31. R.A.M., O.A., 117, nr. 14. In haar verantwoording wezen de Gedeputeerde Staten op de gunstige uitwerking die deze bepaling kon hebben op de verdwijning van bedelarij en landloperij.

32. Notitie bij Riemst : R.A.M., O.A., 206.

33. R.A.M., P.A., 376 ; zie ook noot 35.

wijs hebben ontvangen. In verhouding met het schoolcijfer uit 1829 komt dit neer op ongeveer 17 % van de totale schoolbevolking. In het 3de en 4de district bedroeg het aandeel in 1826 10 tot 12 % in de winter.

Gezamenlijk onderwijs van armen- en burgerkinderen werd niet wenselijk geacht. Daarom werd er vooral in de steden naar gestreefd beide categorieën te scheiden. Met afzonderlijke armenscholen was het aanvankelijk slecht gesteld. In 1819 moest de Jury aan de minister bekenen dat haar, met uitzondering van de Lancasterschool te Tongeren, geen enkele onderwijsinstelling bekend was die zich speciaal met het onderwijs van de armen bezighield³⁴. Geheel juist was deze informatie niet. In Sittard was een onderwijzer werkzaam die uitsluitend aan armen les gaf; hij ontving een vergoeding van het Centraal Bureau van Weldadigheid. In 1820 werd de grootste armenschool opgericht: de Lancasterschool te Maastricht. De stadsschool van Hasselt kreeg het uitzicht van een armenschool, omdat ze enkel door behoeftigen bevolkt werd en daardoor anderen afstootte. In 1830 verschenen hier twee scholen: een voor burgerkinderen en een voor armenkinderen. Te Tongeren werd naast de bestaande armenschool voor jongens een tweede opgericht, die enkel voor meisjes bestemd was. De andere steden kenden geen afzonderlijke armenscholen, al had Bloemarts een plan klaarliggen om er in Venlo een op te richten.

Aan de armenscholen in de steden kende men een tweeledige bestemming toe. Op de eerste plaats probeerde men de kinderen van de straat te houden en de openbare veiligheid te verzekeren; op de tweede plaats dacht men preventief op te treden door de armen behoorlijk op te voeden. In werkelijkheid kwamen deze instellingen neer op de klassieke druppel op de gloeiende plaat. Het stedelijk onderwijs bleef sterk burgerlijk getint. Volgens het eerder genoemde, niet-gedateerde rapport zag het er niet zo rooskleurig uit met het schoolbezoek van de armen; voor de verschillende steden werden de volgende cijfers opgegeven: Sint-Truiden: 72; Venlo: 34; Sittard: 80; Maaseik: 1; Weert: 75; Maastricht: 623³⁵.

Op het platteland bleven afzonderlijke armenscholen een uitzondering; vermelden we enkel het zeer goede schooltje van Mej. Meufels te Kolen (gem. Kerniel). Het onderscheid tussen burgerlijk en armen-

34. R.A.M., *O.A.*, 54, nr. 1.

35. Het cijfer dat voor Maastricht opgegeven wordt laat vermoeden dat het rapport rond 1828 moet opgesteld zijn. Het stuk bevindt zich in het kabinetsarchief van gouverneur de Beeckman, die vanaf 1828 deze functie bekleedde.

onderwijs was in de dorpen niet zo uitgesproken als in de steden. Veel hing af van de houding van de betrokken onderwijzer. Zag hij in zijn baantje een interessante bijverdiensite, dan was hij niet gemakkelijk geneigd belangloos armen te onderwijzen, die hem geen financieel voordeel brachten. Zelfs een vergoeding vanwege het gemeente- of armbestuur veranderde weinig aan die toestand, omdat deze vergoedingen in het totale inkomen van de onderwijzer te verwaarlozen vielen.

Besluit

Van een belangrijke stijging van het aantal leerlingen is alleen plaatselijk sprake geweest. Van 1822 tot 1829 steeg de schoolbevolking met 17 %. Slechts in één district daalde het aantal kinderen die de school bezochten. In dezelfde jaren steeg de bevolking met 11 %. De schoolbevolking steeg dus sneller dan de toename van het aantal inwoners. Alleen het 3de district ging naar 1830 toe relatief achteruit. Het 2de district deed zich opmerken door een forse aangroei. Deze stijging treedt nog sterker naar voren wanneer we ze plaatsen tegenover de bevolkingstoename. Het zuiden van de provincie stak met zijn 5 % schril af tegen het 2de district, waar meer dan 10 % van de bevolking naar school ging. Tussen deze twee extremen lag het arrondissement Roermond, met zijn 7 tot 8 %.

De meerderheid van de schoolgaande jeugd volgde degelijk onderwijs. In het oosten van de provincie was een duidelijk verband aanwezig tussen het gegeven onderricht en het schoolbezoek, dit in tegenstelling met het zuiden van de provincie, waar klassikaal onderwijs het schoolgaan nadelig beïnvloedde.

In de zomer liepen in 1822 nog heel wat scholen bij gebrek aan leerlingen leeg. Naar 1830 toe verbeterde deze toestand, alhoewel de teruggang nog groot bleef. Ook het aanhoudend schoolgaan ging met rasse schreden vooruit.

In de verhouding jongens - meisjes trad weinig of geen verbetering op, al benaderde het aantal meisjes in sommige districten dit van de jongens. In 1830 hadden de meisjes nog een grote achterstand in te lopen.

Wat het armenonderwijs aangaat, kunnen we enkel tot een gevoelige verbetering in het 2de district besluiten. Betreffende de andere districten beschikken we over weinig of geen gegevens.

Toch vonden we op een aantal vragen geen bevredigende antwoorden. Zo weten we niet precies wie er schoolging. Hoe groot was de scholariteit ? Gingen de kinderen aanhoudend naar school ? Eén zaak echter staat met voldoende duidelijkheid vast : slechts een minderheid van de kinderen volgde behoorlijk onderwijs. De materiële vooruitgang was er en bekwame onderwijzers waren aanwezig, maar het schoolbezoek zou pas later evenredig hiermee stijgen.

HOOFDSTUK VIII

DE PUBLIEKE OPINIE ALS REMMENDE FACTOR

In alles wat voorafgaat werd telkens het accent gelegd op de gemaakte vooruitgang. De jaarlijkse verslagen van de Commissie maken voortdurend melding van gestadige groei en van zelden tanende bloei van het lager onderwijs in deze jaren. Inderdaad, deze indruk wordt bevestigd, wanneer we het geheel overschouwen. Bij nader toezien merken we echter op, dat de vernieuwing van het lager onderwijs niet overal in gelijke mate tot uitdrukking kwam. Zo lijkt het arrondissement Hasselt af te steken tegen de algemene ontwikkeling : er werd relatief weinig vooruitgang gemaakt. Daarom gaan we in de volgende pagina's even nader in op de factoren die het proces van vernieuwing vertraagden. Over enkele hadden we het vroeger reeds : het gebrek aan financiën, behoorlijke schoollokalen en bekwame onderwijzers.

De grootste hinder echter ondervonden de inspecteurs van wat ze zouden noemen : maatschappelijke factoren, zoals de houding van de bevolking, plaatselijke burgerlijke en geestelijke autoriteiten.

Hoe werd de schoolhervorming in deze kringen onthaald ? Het is duidelijk dat, wanneer we de tegenwerkende kracht van deze elementen gaan onderzoeken, de negatieve zijden overbenadrukt zullen worden. Daarom stellen we op voorhand duidelijk, dat al wat verricht werd ondenkbaar zou zijn zonder de medewerking van gemeentelijke en geestelijke autoriteiten en zonder een gunstige attitude van een deel der bevolking.

Aanvankelijk was het onderwijs een sector die met veel onverschilligheid benaderd werd. In het 1ste district b.v. ontmoette Pillera bijna nergens enige belangstelling. Liefst hield men het bij het oude¹. Op een schrijven van Pillera, waarin hij scherp deze houding laakte, werden ontwijkende antwoorden gegeven of liet men niets van zich horen². Ook in het 4de district bleven de gemeentebesturen doof voor de aanschrijving

1. Verslag 1ste district : R.A.M., O.A., 194.

2. Verslag 1ste district : R.A.M., O.A., 199.

van Van den Schoor³. Zelfs in het 2de district, waar toch goede resultaten bekomen werden, liet de medewerking van de gemeentebesturen in 1826 nog veel te wensen over⁴. In het 4de district kwam bij de onwillige houding van de plaatselijke besturen nog de zorgeloosheid van de ouders⁵. Bollaert werd met het 6de en 7de district zwaar belast. Hij begon zijn werk in een sfeer van wantrouwen en zelfs weerstand⁶. In deze districten waren vooroordelen diep ingeworteld.

De houding van de gemeentelijke overheden kenmerkte zich in de beginjaren vooral door onwetendheid omtrent de bestaande richtlijnen. Het nut van onderwijs werd zelden ingezien en dat resulteerde in een onverschillige houding. Daar het onderwijs van oudsher tot het actieterrein van de Kerk behoord had, zag men het nog niet als een dienst van openbaar nut, waartoe ook de plaatselijke besturen een steentje moesten bijdragen. Soms hadden gemeentelijke overheden enige tijd nodig om tot het inzicht te komen dat ook op dit terrein eisen aan haar werden gesteld. In andere gevallen was er van kwade trouw slechts sprake in de ogen van de inspectie. Vele gemeenten beriepen zich immers op de benarde toestand van de gemeentelijke financiën en deze zagen er doorgaans niet zo best uit. Het betrokken bestuur mocht dan vol goede bedoelingen zitten, het diende toch bepaalde prioriteiten vast te leggen, zoals het geval was met gemeenten als Neeroeteren, Boorse, Bree e.a., die extra belast werden met de aanleg van de Zuidwillemsvaart. Te Wessem had men voortdurend te kampen met het gevaar voor Maasoverstromingen. Soms waren de besturen er enkel op uit de inspecteur met beloften te paaien, waar achteraf weinig of niets van in huis kwam: niet altijd uit kwade trouw, maar soms ook uit een gebrek aan inzicht in de bedoelingen van de overheid⁷. In Eigenbilzen, Schinnen en Gronsveld werd de burgemeester door de gemeenteraad tegengewerkt. Het kon ook voorkomen dat initiatieven van de raad stuitten op een veto van de burgemeester, zoals te Meeuwen. In het arrondissement Hasselt sloeg de afzijdigheid van de gemeentelijke overheid soms over in actieve tegenstand. Te Hasselt kreeg Bollaert het aan de stok met het stadsbestuur over het bijzondere onderwijs, dat zich niet aan de bestaande richtlijnen hield en waarbij het bestuur lijdzaam toezag; meer nog, het beschermde deze schooltjes. In 1826 werden de school-

3. Verslag 4de district: R.A.M., O.A., 194.

4. Algemeen jaarlijks verslag 2de district: R.A.M., O.A., 203.

5. Algemeen jaarlijks verslag 4de district: R.A.M., O.A., 194.

6. Verslagen 6de en 7de district: R.A.M., O.A., 191.

7. B.v. te St.-Odiliënberg, Stramroy, Meeuwen, Eksel, Hasselt, Maaseik, Mechelen-Bovelingen, Vlijtingen, Mielen boven Aalst, e.a.

meesters zelfs op voorhand van het bezoek van de inspecteur op de hoogte gebracht⁸, ofwel werden de scholen gedurende enkele dagen voor de schijn gesloten⁹.

Bollaert heeft heel wat weerstand moeten overwinnen. Hoofdzakelijk aan de energie die hieraan verspeeld werd is het te wijten dat het 6de en 7de district een grote achterstand opliepen. Bollaert geraakte er een beetje aan gewoon, want in 1823 verklaarde hij dat hem nergens bijzondere tegenkantingen waren te beurt gevallen : alleen te Lummen werd hij door de gemeenteraad uitgelachen en bespot, zo luidde het laconiek¹⁰. Twee jaar later schreef hij ontmoedigd dat de burgemeesters hem slechts wilden paaien met valse beloften¹¹. Herinneren we even aan de woorden die Surlet de Chokier hem toestuurde¹². Zij waren tekenend voor de houding van meer dan één burgervader. Ook elders werden onwettige schooltjes door de gemeentelijke overheid begunstigd¹³. Te Gennep was dit de inzet van een touwtrekken tussen de onderwijzer en de burgemeester. De openbare school, die in het gemeentehuis ondergebracht was, werd gehouden door de bekwame F.Th. Wardenberg. Deze was echter protestant. Bij het kerkhof gaf een 68jarige koster les in een vervallen gebouwtje, dat aan de katholieke parochie toebehoorde. De burgemeester wilde deze school als openbaar erkennen en er zijn zoon, die ondermeester was te Middelaar, als onderwijzer plaatsen. De pastoor steunde uiteraard dit plan. Tot een vergelijk kwam het niet. Het plaatselijke schoolcomité staakte zelfs tijdelijk zijn activiteiten. Het plan werd niet gerealiseerd, maar de onderwijzer bleef tegenstand ondervinden te meer daar hij in 1828 tot gemeentesecretaris werd benoemd, zeer tot ongenoegen van de burgemeester. Na de Belgische revolutie werd hij afgezet¹⁴.

De plaatselijke schoolcomité's riepen soms problemen op. Aan deze vorm van toezicht was een groot nadeel verbonden. Zolang het comité aan de vooruitgang van het onderwijs zijn krachten wijdde, kon weinig de bloei van het onderwijs in de weg staan, doch het tegendeel was meer dan eens waar. Daar de dorpsnotabelen, inclusief de geestelijkheid, er deel van uitmaakten, werd een belangrijk element van bevoogding over de onderwijzer ingevoerd. Page had reeds in 1819 op dit gevaar gewe-

8. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 203.

9. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 208.

10. Algemeen jaarlijks verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 194.

11. Algemeen jaarlijks verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 201.

12. Geciteerd op p. 93.

13. B.v. te Hoesselt, Elen, Rekem, Gennep, Neerharen, Opgrimbie, Uikhoven en Herk-de-stad.

14. Verslagen 3de district : R.A.M., *O.A.*, 199-212.

zen. Naar aanleiding van een inspectie van enkele scholen te Maaseik, vroeg hij dat de plaatselijke comité's eerder onafhankelijk van de gemeentebesturen zouden opereren¹⁵. In Sint-Truiden nam het schoolcomité stelling tegen de inspectie. De stadsonderwijzer, Van Dionant, had zich aan enkele tekortkomingen schuldig gemaakt. Bovendien lag hij overhoop met zijn ondermeester, de Noordnederlander E. Viering. Toen Bollaert op een vergadering van het comité verscheen om de zaak te onderzoeken, ontstond er een hevige ruzie tussen hem en Surlet de Chokier, die in een uitvoerig schriftelijk betoog de verdediging van de onderwijzer op zich nam. Alhoewel Van Dionant schuld bekende, stond Bollaert machteloos. Hij moest de bekwame ondermeester laten vertrekken¹⁶. Te Borgloon kwam door de zorg van het plaatselijk bestuur een geheel vernieuwd onderwijs tot stand. De onderwijzer werd wel eens belasterd door ouders van kinderen die hij volgens de regelen der kunst strafte, d.w.z. hij paste de straffen toe die hem in de normaal-cursus te Maastricht aangeleerd waren. Een nieuw voorval deed zich voor op het moment dat Bollaert zich wegens kadastrale werkzaamheden in de gemeente bevond. Een kind dat moest nablijven werd door de ouders na schooltijd afgehaald. Toen het rond de middag op school moest blijven, werd het door de ouders met lekkere spijzen en drank bedacht. Zolang Bollaert te Borgloon verbleef, bleef het rustig. Alleen werd het betrokken kind van de school verwijderd. De vader, die lid was van het schoolcomité, nam dit niet en plaatste zijn zoon met geweld en onder dreigementen terug op school. Over dergelijke voorvallen kon het onderwijs struikelen. De onderwijzer werd gedwongen het schoolhouden tijdelijk op te schorten, waarop heel wat inwoners protest aantekenen¹⁷.

We geven deze gevallen slechts weer om aan te tonen dat de werking van de plaatselijke comités zeer genuanceerd moet benaderd worden. Ze waren uiterst belangrijk om initiatieven te begeleiden en te stimuleren en de goede gang van zaken te waarborgen. Sommige echter werkten zeer slecht, vergaderden niet regelmatig; weer andere leidden slechts een papieren bestaan¹⁸.

De gevolgen van de gemeentelijke afzijdigheid konden van velerlei

15. R.A.M., O.A., 51, nr. 8.

16. Verslag 7de district: R.A.M., O.A., 194. In 1828 constateerde Bollaert dat te Sint-Truiden eerder een oproerige tegenkanting heerste dan een door de wet geboden onderwerping: R.A.M., O.A., 211.

17. Verslag 7de district: R.A.M., O.A., 216.

18. Cfr. *supra*, p. 275.

aard zijn : vacatures werden niet vervuld¹⁹, goede onderwijskrachten verlieten de gemeente²⁰ of de school werd opgeheven²¹.

Als de houding van de gemeentelijke overheden al eens te wensen overliet, wat kon dan nog van de bevolking verwacht worden ? Om de reacties van de bevolking te kunnen begrijpen, moeten we uitgaan van haar leefwereld. Deze werd uitgemaakt door de dorpsgemeenschap als meest uitgebreide kern en door het gezin of de familie als de kleinste leefeenheid. Bovendien speelden de ingrijpende economische veranderingen in hun bestaan een determinerende rol²².

De bevolking stond tegenover het nieuwe, dat drastisch brak met wat haar eeuwenlang aan waarden overgeleverd was, zeer huiverig. Zeker op onderwijsgebied leek wat aangeboden werd een te radicale breuk met het verleden om zo maar voetstoots aangenomen te worden. Voor de ouders van werkende kinderen was onderwijs een overbodige luxe. Deze kinderen brachten geld in het huishoudelijk laatje en dat woog soms zwaarder door dan een behoorlijk onderwijs. Uit deze hoek mocht op niet veel enthousiasme gerekend worden. De opvoeding had nog vooral plaats in de besloten huiskring, langs kanalen die steunden op gezag en traditie. In de ogen van de ouders, zeker als ze in de greep van de conservatieve geestelijkheid zaten, vormde de school eerder een bedreiging dan een dienst van openbaar nut.

De aangewezen weg om de ouders voor de vernieuwingen te winnen, was hen confronteren met het betere van de klassikale methode, het doelmatiger karakter van de nieuwe methoden. Daarnaast moest de overheid zich de medewerking verzekeren van de burgerlijke, maar vooral van de geestelijke gezagdragers.

De ouders waren zeer gevoelig voor het schoolgeld en doorgaans was het bedrag van dit schoolgeld van meer doorslaggevende aard dan de kwaliteit van het onderricht²³. De zorgeloze houding van de ouders kwam ook tot uiting in de afhankelijkheid aan de hoofdelijke methode, niet zozeer door de aantrekkelijkheid van deze methode op zich, maar door argwaan en vooringenomenheid tegenover het nieuwe en

19. B.v. te Borgharen, Baexem, Roggel (vier jaren vacant) en Kessenich.

20. B.v. te St.-Odiliënberg, Baarlo en Lanaye.

21. B.v. te Linkhout, Zepperen, Wellen, Millen, Piringen, Spalbeek, Wijer en Zelem.

22. Cfr. *supra*, p. 29.

23. Vandaar het succes van de vele schooltjes met laag schoolgeld, zoals b.v. te Mechelen, Achel, Bocholt, Elen en Beek. In Lommel liet een onkundige schoolmeester, Van Ham, door een aantal inwoners een petitie ondertekenen waarin aan hem de voorkeur gaven boven de gemeenteonderwijzer : Verbeeck aan Schmalhausen, 9 maart 1827 : R.A.M., O.A., 283.

door de traditionele waardenschaal, die onafscheidelijk met de hoofdelijke methode verbonden leek. Om deze reden keerden velen zich tegen het gebruik van de nieuwe schoolboekjes. De bijzondere onderwijzer te Hasselt, Doigny, verloor 15 leerlingen toen hij nieuwe schoolboekjes invoerde. Om het leeglopen van zijn school tegen te gaan, moest hij de hoofdelijke methode weer in gebruik nemen²⁴. Te Donk verliet de helft van de leerlingen om die reden de school²⁵. Van veel vernieuwing kon geen sprake zijn, zolang de financiële afhankelijkheid bleef bestaan. Alleen door ondervinding, niet door redevoeringen, zouden de 'stijfhoofdige dorpelingen' te overtuigen zijn, aldus Bolllaert²⁶.

In het wegwerken van de vooroordelen hebben de onderwijzers een rol van betekenis gespeeld. Het was doorgaans aan hun ijver en doortastendheid te danken dat de houding van de bevolking naar 1830 toe langzaam veranderde. Dit was duidelijk het geval te Tessenderlo, waar de onderwijzer zo getrouw zijn post waarnam dat hij de tevredenheid van de bevolking verwierf, wat Schmalhausen des te meer opviel omdat de invoering van de klassikale methode in deze gemeente op heftige weerstand gestoten was²⁷. Na jarenlang vechten tegen de bierkaai, in casu de onwettige schooltjes en het gemeentebestuur, mocht de onderwijzer van Lummen in 1827 eindelijk de aangename en zoete vruchten van zijn aanhoudende plichtsbetrachting plukken: de ouders gaven aan zijn school de voorkeur boven de andere²⁸. De activiteiten van de inspecteurs konden enorm aan kracht winnen wanneer ze op onderwijzers konden rekenen, die bereid waren tegen de heersende stroom in te roeien. De onderwijzers waren de werkelijke agenten van de schoolvernieuwing, de overheid en de inspecteurs gaven slechts de weg aan²⁹. Niet alle onderwijzers bekeerden zich tot het vernieuwde lager onderwijs. Oude schoolmeesters, voor wie het lesgeven al een jarenlange sleur was, gaven zich moeilijk gewonnen, deels door onkunde, deels omdat ze de risico's of de minder prettige neveneffecten van de hervorming niet konden dragen. Schoolmeesters die op de oude voet bleven voort-

24. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 192.

25. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 203.

26. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 194.

27. Verslag 5de district: R.A.M., *O.A.*, 200.

28. Verslag 6de district: R.A.M., *O.A.*, 206.

29. Het departement Maastricht van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen nam soms verdienstelijke onderwijzers op als honoraire leden. Dit waren: Laukens, Retel, L. Dieren en Roberts uit Maastricht, R. Pieters (Roermond), J. Wellens (Middelaar), A. Dieren (Tongeren), P. Dinrath (Stokkem), H. Evers (Hamont), J. Pothast (Sittard), G. Stalenhoeff (Venlo), P.J. van de Loo (Hechtel), P. van Dionant (Sint-Truiden), J. Verkoyen (Kleine Brogel): R.A.M., *O.A.*, 123, nr. 9.

gaan, brachten hun meer progressieve collega's meer dan eens in discrediet bij de bevolking, zoals te Schulen en te Halen. We zagen vroeger reeds dat de onderwijzersgezelschappen tijdelijk met zulke elementen geplaagd zaten. Ze werden uit de vergaderingen geweerd³⁰ en waar mogelijk uit het onderwijs verwijderd.

Evenmin als aan de gemeentebesturen, de onderwijzers en de bevolking kan men aan de geestelijkheid als zodanig een bepaalde houding toeschrijven. Theoretisch zou een onderscheid moeten gemaakt worden tussen de houding van de geestelijkheid tegenover de onderwijspolitiek van de regering en dat wat ze in te brengen had tegen het vernieuwd onderwijs. In werkelijkheid liepen beide stromingen wel eens samen. Het een hing nauw samen met het andere, vooral vanaf 1825, toen voor vele geestelijken duidelijk werd welke weg de regering zou uitgaan. Al vanaf de beginjaren van het Koninkrijk der Nederlanden zag men in het toenemend ingrijpen van de overheid in het onderwijs een aanslag op een van de oude verworvenheden van de Kerk en zelfs op het geloof. Dat de overheidsbemoeienissen een kwaliteitsverbetering beoogden, had tot gevolg dat het klassikaal onderwijs en alles wat het vernieuwd onderwijs aanging voorwerp van kritiek werd. Toch moet volledigheidshalve gezegd worden dat de rooms-katholieke geestelijkheid wel eens reden had om aanstoot te nemen aan de tolerante strekking van sommige boekjes. Bij al deze elementen voegde zich nog het taalprobleem. Reeds in 1822 waarschuwde Pillera voor overhaaste stappen om de invloed van het Duits in te dijkten, omdat dit kon uitgelegd worden als een verzet tegen de godsdienst. Ook Page betwijfelde of hij op de medewerking van zijn collega's kon rekenen in de verspreiding van het Nederlands. Daarom pleitte hij dikwijls voor een Concordaat met Rome om klaarheid te scheppen en een godsdienstvrede te bereiken, waarin het lager onderwijs volledig tot ontplooiing zou kunnen komen, wat zeker niet het geval was in een sfeer van partijzucht³¹.

De dorpsschool bleef haar katholiek karakter behouden. Alleen tegen de geest die heerste op de rijkslagere scholen, waaruit het onderwijs in het leerstellige van de godsdienst geweerd werd, gingen wel eens stemmen van protest op. In een brief aan de vicaris-generaal van het bisdom Luik beschuldigde kapelaan Schrijnen, uit Venlo, de onderwijzer Meerman van der Horst ervan de kinderen door zijn uitlatingen een grote onverschilligheid in godsdienstige aangelegenheden bij te brengen. Schrijnen vroeg zich zelfs af, of de ouders die hun kinderen aan deze

30. Cfr. *supra*, p. 201.

31. Verslag 2de district: R.A.M., *O.A.*, 204.

atheïst toevertrouwen niet zwaar zondigden, waarop de vicaris instemmend reageerde³². Dit is het enige noemenswaardige protest tegen de rijkslagere scholen dat mij bekend is. Wellicht kan het verzet van Schrijnen ten dele verklaard worden door het feit, dat hij zijn opleiding in het groot-seminarie te Luik genoten had ; zoals bekend, was de geestelijkheid daar zeer behoudend en uitgesproken anti-Hollands.

In het 3de district zijn er nog enkele uitingen van verzet geweest die zich eerder richtten tegen de onderwijspolitiek van de regering. Het meest opvallende protest ging uit van een aantal grondeigenaren en inwoners van het kanton Horst. In een schrijven aan de Tweede Kamer verzochten dezen de regering om de huisvaders het gezag over hun kinderen terug te geven. De petitie was ondertekend door baron de Weichs de Wenne en door een honderdtal boeren uit de omgeving van Geijsteren³³. Dit voorbeeld laat duidelijk het verschil zien tussen het verzet in het noorden van de provincie en in het zuiden. De baron had immers zelf met behulp van de pastoor de school van Geysteren behoorlijk opgekalefaterd en hiervoor zelfs de felicitaties van de Jury ontvangen³⁴. Zijn protest gold waarschijnlijk eerder de neutrale geest waarin het onderwijs dreigde verzeild te raken dan de kwaliteit van het onderwijs. Dit wordt nog duidelijker uit een verzoek van enkele liberaal-katholiek geïnspireerde notabelen uit Roermond. Ook zij vroegen om de vrijheid van onderwijs. Ze boden zelfs de garantie, misbruiken vanwege de geestelijkheid met kracht tegen te gaan³⁵.

In vergelijking met de Franse tijd bleef het protest zeer zwak. In het noorden van de provincie kleefde aan het openbaar onderwijs niet dat odium van anti-godsdienstigheid, omdat de Fransen er zeer mild opgetreden waren. De eerder 'Pruisisch' georiënteerde geestelijkheid heeft de arbeid van de inspectie met enthousiasme gesteund, al koelde dit na 1828 wel eens af. Vooral in het 2de district gaven vele geestelijken door hun aanwezigheid op prijsuitdelingen te kennen dat ze het vernieuwd onderwijs steunden. Toch werd ook hier niet overal medewerking verleend. Page ontmoette hier en daar wel eens een dwarsdrijvende collega, zoals te Geleen, wat hem de volgende bittere bemerking ontlokte : '... zo gaat het wanneer men de Religien of Catechismus op school maar schijnt te willen afkeren dan is het genoeg dat de pastoor der Plaats

32. P. KORSTEN, *Het lager onderwijs in Noord-Limburg, 1814-1830*, p. 92-93.

33. *Id.*, p. 127.

34. *Cfr. supra*, p. 118.

35. P. KORSTEN, *op. cit.*, p. 127.

maar eens het hoofd schudt, zonder iets uitdrukkelijk te zeggen dan zal de schoolkommissie weinig meer kunnen uitrichten ' ³⁶.

In het zuiden van de provincie, met name in het 6de en 7de district, was de tegenstand van de geestelijkheid zeer hevig. Dit had voor een deel te maken met haar ' Luikse ' afkomst. Ook de herinnering aan de Franse tijd werkte na. Hier had men met door de Staat gecontroleerd onderwijs slechte ervaringen gehad. Daarom keek de geestelijkheid eerder argwanig aan tegen de schoolhervorming van de ' Hollanders '. Het kostte haar soms weinig moeite de bevolking tegen het vernieuwd onderwijs op te zetten, door het juiste demagogische snaartje te betokkelen. Het verzet was het grootst in het kanton Bilzen.

Hier had in de jaren na 1825 een ware schooloorlog plaats. Tot 1825 week het kanton maar weinig af van de rest van het 6de district. Te Diepenbeek werd het vuur aan de lont gestoken. Er heersten vooroordelen, maar deze begonnen langzaam af te nemen dank zij de goede resultaten van de onderwijzer, W. Langen, en de steun van de burgemeester. Het onderwijs ging er zo'n voorspoedige vaart dat de onderwijzer in de zomer van 1825 40 leerlingen meende te kunnen behouden. Op 25 juli kwam de klap: W. Langen zegde plots vaarwel aan de school, om zich op het priesterschap voor te bereiden. Bollaert, verontwaardigd omdat hij niet op de hoogte was gebracht, vroeg aan Balieus, die onderwijzer was te Bilzen en bij wie Langen zijn opleiding genoten had, welke betekenis aan dit feit moest gegeven worden, te meer daar hij vernomen had dat de gewezen onderwijzer van Diepenbeek zeer loslippig was. Balieus beschuldigde zijn oud-kwekeling van laster en kwaadsprekerij, omdat deze in het openbaar verklaard had dat de ontdkking dat het klassikaal onderwijs strijdig was met de rooms-katholieke godsdienst hem tot ontslagneming gedwongen had. Deze uitlating wakkerde een aantal sluimerende vooroordelen terug aan en dat groeide uit tot een door de geestelijkheid georchestreerde hetze tegen het openbaar onderwijs. Later zou Langen inderdaad bekennen dat hij door de geestelijkheid opgezet was. Met één slag dreigden de eerste prille resultaten van jarenlang werk in elkaar te storten. In de stadsschool van Bilzen kwam de kapelaan een kijkje nemen in de schoolboeken, waarop hij heel wat aan te merken had. De scholen van Diepenbeek, Bilzen en Munsterbilzen liepen leeg ³⁷. Zonder acht te slaan op een verbod van

36. Notitie bij Geleen: R.A.M., *O.A.*, 192.

37. In dat jaar daalde ook het aantal leerlingen te Alken en Donk; in Kozen, bij Alken, werd de klassikale methode door de pastoor bestreden omdat ze volgens hem religieuze onverschilligheid in de hand werkte: R.A.M., *O.A.*, 200.

de burgemeester, hervatten een aantal bijzondere onderwijzers hun activiteiten ; ze werden door de geestelijkheid aangezet om in de oude leertrant les te geven. De bevolking eiste terug de in gebruikname van de oude schoolboekjes en de toepassing van de hoofdelijke methode. Te Diepenbeek keerde de bevolking zich tegen alles wat naar het vernieuwd onderwijs zweemde : de nieuwe schoolboekjes, de klassikale methode, het Nederlands en ' de Hollander '. Oude schoolboekjes werden terug te voorschijn gehaald en gekoesterd als had men een verloren gewaande schat teruggevonden. Bij de opening van de gemeenteschool te Diepenbeek, in oktober 1825, waar de bekwame G. van de Savel de plaats innam van de weggelopen Langen, boden zich slechts drie kinderen van vermogende inwoners en 15 armkinderen aan. De armen werden door het gemeente- en het armbestuur tot dit schoolbezoek gedwongen. In 1826 werd het schoolcomité ontbonden. Bollaert sprak zelfs van een samenzwering, om de onderwijzer het verblijf in de gemeente onmogelijk te maken. De antagonist in dit spektakel leek de pastoor van Diepenbeek te zijn, door Bollaert een ' half blind eigennuttige, halstarrige dweeper ' genoemd, die dromen en hersenschimmen voor werkelijkheid aanzag en ' de dingen, die hij niet wil zien of horen verdoemt '. Eind 1826 riep Bollaert de hulp in van de arrondissementscommissaris van Hasselt en vroeg hij aan de deken van Hasselt tussenbeide te komen. Het was vooral aan deze laatste te danken dat de rust terugkeerde. In de winter van 1830 bereikte de school van Diepenbeek opnieuw het leerlingentaal van 1825³⁸.

Toch zou Bollaert nog in 1829 blijven klagen over het verzet van de geestelijkheid tegen de nieuwe methoden. Te Alken flakkerde de strijd in 1830 zelfs zo sterk op dat de hoofdelijke methode en de oude schoolboekjes terug ingevoerd werden, ondanks de steun die de onderwijzer vroeger van de geestelijkheid ontvangen had³⁹. Bollaert kon in het 6de district weinig meer uitrichten. Toen zijn pogingen om de oude onbekwame koster van Hoesselt af te zetten spaak liepen, werd hij gedwongen af te zien van harde maatregelen, want ' grijpt hij voor het schoolwezen het harnas aan, dan jaagt hij het geheel kanton Bilzen, als 't ware, tegen zich in hetzelfde '⁴⁰. In 1828 werd hij in dit district vervangen door de arrondissementscommissaris van Hasselt.

Deze gevallen kunnen het algemeen beeld enkel nuanceren. Van werkelijk verzet op grote schaal was slechts in het 6de en 7de district sprake,

38. Verslagen 6de district : R.A.M., *O.A.*, 200-206.

39. Verslag 7de district : R.A.M., *O.A.*, 206 en 215.

40. Verslag 6de district : R.A.M., *O.A.*, 203.

waar men eerder de vernieuwing van het onderwijs op de korrel nam dan in het noorden, waar toch een duidelijke stap verder gezet werd. Op verschillende plaatsen kon de onderwijshervorming rekenen op de loyale steun van de geestelijkheid ; een medewerking vanuit deze hoek werd zelfs op prijs gesteld. In de regering mocht dan wel een streven naar de neutrale school aanwezig zijn, aan de basis van het gehele schoolapparaat, in de gemeenten, werkten geestelijken en burgerlijke overheden dikwijls nauw samen. Om dit laatste te illustreren geven we een voorbeeld uit het 6de district, deels ook om de ongunstige indruk die dat district achterlaat te relativiseren. In 1823 werd de onderwijzer van Halen afgezet, omdat zijn gedrag de spuigaten uitliep. Omdat hij ook de klassikale methode ingevoerd had, kante de bevolking zich ook tegen het vernieuwd onderwijs. De nieuwe onderwijzer, L. De la Porte, slaagde erin, dank zij een goede verstandhouding tussen het gemeentebestuur en de pastoor, de vooroordelen uit de weg te ruimen. In 1826 werd de bloei van de school tijdelijk onderbroken. Oude schoolmeesters uit naburige dorpen brachten, gesteund door de geestelijkheid, de school in opspraak. De pastoor en vooral de onderpastoor traden echter vastberaden op. Deze laatste spoorde de ouders vanop de preekstoel aan hun kinderen weer naar school te zenden. Hij dreigde zelfs geen kinderen meer tot de eerste communie toe te laten als ze niet konden lezen en schrijven. Zijn ijver dreef hem zover, dat hij kinderen die hij op straat aantrof met de hand naar school bracht ⁴¹. Ook te Stevoort en te Horpmaal ging het onderwijs met rasse schreden vooruit dank zij een vruchtbare samenwerking tussen pastoor en burgemeester.

41. Verslagen 6de district : R.A.M., O.A., 198-206.

ALGEMEEN BESLUIT

Op de vooravond van de Franse tijd troffen wij in Limburg een rijk gevarieerd onderwijspatroon aan, dat een eeuwenlange ontwikkeling achter de rug had. Het lager onderwijs werd in de steden gegeven door stadsonderwijzers of door iemand die daartoe door een kapittel of klooster gemachtigd was. In de dorpen oefende meestal de koster het weinig begeerde baantje uit. Slecht betaald en weinig bekwaam, konden slechts weinigen zich met de opbrengst van een school een behoorlijk bestaan opbouwen. Maatschappelijk werd het beroep niet hoog aangeslagen; sociale minachting was eerder het deel van de schoolmeester, die dikwijls het vak koos omdat hij voor geen ander bedrijf geschikt was. Een opleiding had hij zelden genoten en dat kon moeilijk anders in een tijd dat speciale opleidingsinstituten onbestaande waren. De enige voorbereiding bestond in het navolgen van het voorbeeld van andere schoolmeesters. Het onderwijs werd beschouwd als een onderdeel van de kerkelijke bedieningen en dat was het ook. Daar de Kerk van oudsher de enige instantie was die belangstelling toonde voor het onderwijs, ging de aandacht in de school vooral uit naar het opdreunen van religieuze teksten. De christelijke opvoeding, en dus de catechismus in de katholieke en de bijbel in de protestantse gemeenten, primeerde boven het lezen en schrijven; slechts uitzonderlijk werden de leerlingen ook ingewijd in de geheimen van de 'cijferconst'. Omdat de landbouw de hoofdbezigheid van de bevolking uitmaakte en de kinderen met hun ouders in deze sector werkzaam waren, liep de jeugd slechts school in de economisch dode periode, nl. de winter. Het lager onderwijs bood globaal gezien een weinig bemoedigende aanblik. Het vertoonde te weinig interne dynamiek om nieuwe wegen in te slaan.

De nood aan vernieuwing brak pas in de 18de eeuw door. Uit de Verlichting groeide een nieuw mens- en maatschappijbeeld, waarin onderwijs en opvoeding een centrale plaats gingen innemen. De strikt religieuze bestemming van de lagere school werd naar de achtergrond verdrongen. De vorming van de zedelijk goede mens en de ontplooiing van alle menselijke vermogens werden de nieuwe idealen, van waaruit men de school ging omschrijven. Omdat deze ideeën wonderwel pasten in het nieuwe concept van staat en samenleving, werden ze door verlichte vorsten overgenomen en omgezet in een praktisch onderwijsbeleid.

Een eerste radikale toepassing van de Verlichtingspedagogiek kenden onze gewesten in de Franse tijd. In hun kielzog voerden de Franse legers

een eerste schoolwet mee : de wet van 3 brumaire IV. Een gelukkig lot was deze wetgeving echter niet beschoren. Evenals de latere wet van 11 floréal X, was ze tot een volledige mislukking gedoemd. Het nieuwe regime botste op passieve, soms actieve weerstand, vooral vanwege de geestelijkheid, die weinig reden had om zich in het nieuwe regime te verheugen. De Franse machthebbers en hun sympathisanten traden in de verschillende sectoren van het maatschappelijk bestel zo drastisch op, dat ze iedereen tegen zich in het harnas joegen. Na de machtsovername door Napoleon werd het onderwijs, ondanks een meer gecentraliseerde organisatievorm, even stiefmoederlijk behandeld als voorheen. Op het einde van de Franse tijd was de balans duidelijk negatief : de Fransen lieten een totaal ontredderd onderwijs achter. Een onderzoek dat op het eind van de Franse tijd werd ingesteld, wees uit dat ongeveer 10 % van de bevolking (in het departement van de Nedermaas) kon lezen en schrijven. Dat toont overduidelijk het failliet van de Franse onderwijs-politiek aan. Organisatorisch was alles nog te doen.

De regering van het Koninkrijk der Nederlanden nam de taak op zich, uit een aftands onderwijsbestel een lager onderwijs met een geheel ander gelaat en aanzien op te bouwen. In het Noorden was op het eind van de 18de eeuw reeds een stroming op gang gekomen, die pleitte voor een grondige verandering van het onderwijs. Deze vernieuwingsbeweging werd in 1806 voorlopig afgerond door de wet van 3 april. Deze wetgeving schiep het institutionele kader waarbinnen de onderwijsvernieuwing zich kon voltrekken. De resultaten die men in 1815 kon voorleggen, hadden de doelmatigheid van deze wet aangetoond.

Zij stond daarom voortdurend model bij de onderwijshervorming in het Zuiden. In augustus 1817 had te Brussel een vergadering plaats van een aantal notabelen uit het Zuiden, waarop dezen zich uitspraken voor een voorzichtige aanpak van het onderwijsvraagstuk. Hierop besloot de regering de wet van 1806 trapsgewijs in te voeren.

Toch moesten niet alle gemeenten in de provincie Limburg tot 1817 wachten om in een eerste onderwijsorganisatie opgenomen te worden. In 1815, nog vóór de vorming van de provincie, werden de voormalige Generaliteitsgemeenten als 9de schooldistrict aan de provincie Noord-Brabant toegevoegd. Als inspecteur maakte de Maastrichtse advocaat Sassen deel uit van de Noordbrabantse Commissie van Onderwijs. Politieke overwegingen lagen aan de grondslag van de oprichting van dit district en hierin moet waarschijnlijk de oorzaak gezocht worden van het mislukken van dit experiment. Afgezien van de oprichting van een onderwijzersgezelschap te Maastricht, wist Sassen weinig onderwijzers

en nog minder gemeentebesturen voor een onderwijsvernieuwing te winnen.

In 1817 werd het schooldistrict afgeschaft en kreeg Limburg, zoals de andere provincies in het Zuiden, een tijdelijke Jury voor het lager en middelbaar onderwijs. Haar hoofdtak was het examineren van onderwijzers die een school wensten op te richten, en van reeds fungerende onderwijzers die een rijkswedde wilden bekomen. Deze mogelijkheid werd in 1816 geopend toen de regering per provincie 12 rijkswedden toezegde aan gemeenten die een behoorlijk lokaal bezaten en die zorgden voor een degelijke huisvesting van hun onderwijzer. De examens kenden bij de aanvang een groot succes, aangelokt als de onderwijzers werden door de belofte van een rijkswedde. Ook namen een groot aantal gemeentebesturen contact op met de Jury, ofwel met de mededeling dat ze over een behoorlijk schoolgebouw beschikten, wat zelden het geval was, ofwel om adviezen in te winnen wanneer ze van plan waren aan de materiële voorwaarden te voldoen. In het laatste geval trad de Jury adviserend op; soms vaardigde zij een van haar leden af om ter plaatse de werkzaamheden te begeleiden. De resultaten waren bevredigend: in 1821 werden reeds 25 plattelandsonderwijzers en 4 ondermeesters door het Rijk bezoldigd en hadden 23 gemeenten gezorgd voor een nieuw schoollokaal; aan 9 lokalen waren gevoelige verbeteringen aangebracht. Daartoe werden 18 gemeenten door het Rijk gesubsidieerd.

Door het examineren van nieuwe onderwijzers werd voor het eerst ernst gemaakt met het scheiden van kaf en koren in het onderwijzend personeel. Nauwlettend keek de Jury erop toe dat onbekwame lieden elders hun broodwinning zochten. Naar 1821 toe kwam herhaaldelijk de vraag tot grotere controle op, door middel van inspectie. Hieruit bleek dat de Jury duidelijk haar zwakke plek aanvoelde. In 1821 bleek het concept van de Jury niet langer houdbaar, wat mede tot uiting kwam in de stagnatie in de scholenbouw en vooral in het afnemend succes van de examens. De invloed en de 'macht' van de Jury bleef beperkt tot de gemeenten die een rijkstoelage genoten. De andere gemeenten stond het volkomen vrij iets aan hun school te veranderen of inactief te blijven. Wenste men te komen tot meer dan een kwalitatieve verbetering op kleine schaal, m.a.w. wilde men de onderwijsvernieuwing ook in de breedte laten uitdeinen, dan waren uitgebreidere volmachten en bevoegdheden noodzakelijk.

In 1821 werd een belangrijke stap in die richting gezet door de oprichting van een provinciale Commissie van Onderwijs. De leden werden gerekruteerd uit de voormalige Jury. Elk van hen kreeg een district

ter inspectie toegewezen. In Limburg waren er acht. Driemaal per jaar vergaderde de Commissie om de verslagen van de inspecteurs aan te horen en onderwijzers aan een bekwaamheidsproef te onderwerpen. De inspecteurs ontvingen door de mei-instructie van 1821 van de minister uitgebreide bevoegdheden. In de gemeenten van hun district moesten ze toezicht uitoefenen op alles wat met het onderwijs te maken had en in het bijzonder zorg dragen voor een betere inkomensregeling voor de onderwijzers, dezen ertoe aanzetten om zich te bekwaamen, plaatselijke vormingsmogelijkheden openen, de gemeentebesturen aanwakkeren om initiatieven te nemen en pogen de nieuwe methoden ingang te doen vinden. Het hing in grote mate van de inspecteur af of de plannen van de overheid gerealiseerd zouden worden.

De werking van een Commissie was volstrekt innoverend. Ze heeft aan het vernieuwde onderwijs op relatief korte termijn een geweldige impuls gegeven. Haar werkzaamheden spitsten zich vooral toe op de bekwaaming van het personeel en op de verbetering van het onderwijs, zowel inhoudelijk als materieel.

Het was de Jury reeds duidelijk geworden dat elke onderwijsvernieuwing op niets zou uitlopen als niet in de eerste plaats de onderwijzers voor de verbetering konden gewonnen worden. Onder de Commissie gingen diverse initiatieven in die richting. Nationaal waren twee rijkskweekscholen tot stand gekomen: te Haarlem en te Lier, maar de onmiddellijke invloed van deze instellingen bleef in de provincie Limburg beperkt; hij kwam eerder tot uiting in de activiteiten van afgestudeerden in andere vormingsinstellingen. In diverse provincies werden ten behoeve van de kinderen uit de hogere burgerij en van Noordnederlandse militairen rijkslagere scholen opgericht. Limburg kreeg drie scholen van dat type toegewezen, nl. één te Maastricht en twee in het derde district: te Venlo en te Roermond. Ze vervulden een tweeledige functie: deze van opleidingscentrum van aspiranten en van toonbeeld van wat een moderne school moest zijn. Als modelschool hebben de drie rijkslagere scholen een grote uitstralingskracht gehad; als opleidingscentrum heeft Venlo enigszins aan de verwachtingen beantwoord. Ook na 1826, toen de opleiding van jongeren structureel in de scholen ingebouwd werd, bleven ze, wat dat betreft, van gering belang. De stadsscholen van Sittard en Sint-Truiden hebben meer dienst bewezen als kweekscholen van nieuwe onderwijzers. De stadsschool van Sint-Truiden was van des te groter belang omdat ze aanvankelijk de enige grote modelschool was in het zuiden van de provincie. Op het platteland kwamen een reeks schooltjes tot ontwikkeling die meer afgestemd waren op lokale noden. Ze waren minstens even belangrijk als

de grote modelscholen, die een elitair karakter droegen en die dorps-onderwijzers niet onmiddellijk konden inspireren.

Voor een meer permanente begeleiding van de onderwijzers stonden onderwijzersgezelschappen in. Hun aantal liep in 1830 op tot 14. Samen verenigden ze meer dan 300 onderwijzers. Zij hebben bij uitstek gezorgd voor een vervolmaking van de onderwijzers in de breedte. Om jonge aspiranten en reeds fungerende onderwijzers op korte tijd te vormen, werden vanaf 1825 normaalcursussen ingericht, waar gedurende zes weken een intense scholing van de deelnemers behartigd werd.

De verruiming van de opleidings- en vervolmakingsmogelijkheden werd sterk gestimuleerd door financiële toelagen van het Rijk en van de provincie. Naast deze nieuwe creaties, bleven eerder 'klassieke' opleidingsmogelijkheden nog een grote plaats innemen.

De verbetering van de kwaliteit van het onderwijzend personeel was een noodzaak. Vanaf 1821 werd van elke onderwijzer een bekwaamheidsgetuigschrift geëist, wilde hij solliciteren naar een vrijgekomen betrekking of een school oprichten. Reeds fungerende onderwijzers werden tijdelijk van deze verplichting ontslagen. Ze kregen een bewijs van algemene toelating, dat slechts een tijdelijke geldingskracht bezat, in tegenstelling met de akten van algemene toelating. Zulke akte bewam de onderwijzer na geslaagd te zijn in een examen vóór de Commissie van Onderwijs.

Het sociaal aanzien van de onderwijzer steeg hand in hand met zijn bekwaaming, te meer daar heel wat verbetering gebracht werd in zijn inkomen. De wedden werden eenvormiger, het aantal verdienstelijke onderwijzers dat een rijkswedde ontving ging de hoogte in en provinciale toelagen werden ingevoerd. Uit het type van de oude schoolmeester rijpte langzaam dat van de onderwijzer als geschoolde opvoeder, die van zijn taak een volwaardig beroep zou maken. In 1830 was deze ontwikkeling verre van voltooid, omdat de verdiensten gering bleven, wat de onderwijzer verplichtte naar bijkomende inkomsten uit te zien.

Een tweede belangrijke verbetering werd op didactisch vlak aangebracht. Het hoofdelijk onderricht, dat in 1815 gangbaar was, werd verlaten voor het klassikaal onderwijs. Er werd heel wat verricht, al liet het bereikte nog veel tekortkomingen zien. In plaats van het weinig zinvolle en moeizame memoriseren werd langzamerhand meer de nadruk gelegd op het verklarend element. Door de aanwending van de catechiserende methode werd de zelfactiviteit van de leerlingen aangewakkerd. In het traditionele vakkenpakket vond een accentverschuiving plaats, van de christelijke opvoeding door de catechismus naar opvoe-

ding doorheen het lees- en schrijfonderricht. De klankmethode, meer doelmatig dan de spelmethode, kreeg meer en meer aanhangers en werd op grote schaal toegepast. Het rekenonderricht verwierf definitief een volwaardige plaats op het programma. Nieuwe, meer doelmatige en in opzet heel wat vereenvoudigde schoolboekjes kwamen langzaam in de plaats van de oude. Voor het eerst maakte de provincie kennis met Prinzen en vooral met Anslijn, die het grote voorbeeld zou blijven voor de meeste schoolboekjes uit latere tijd.

De inhoudelijke vernieuwing was slechts mogelijk dank zij een verbetering van de accommodatie en een betere uitrusting van de scholen. In samenwerking met provincie, Rijk, privé-personen en bevolking richtten 103 gemeenten een nieuw schoollokaal op; 47 verbouwden hun lokaal. Dit was noodzakelijk omdat de oude schoollokaaltjes, dikwijls vervallen en nauwelijks bruikbaar, de onderwijsvernieuwing afremde. Niet alleen de ruwbouw werd verbeterd, maar ook werden de lokalen volgens de nieuwste eisen met lessenaars en zwarte borden bemeubeld en van de meest moderne didactische apparatuur voorzien. Toch bleef de materiële vooruitgang duidelijk ten achter bij de inhoudelijke verbetering.

In hun werkzaamheden ten voordele van het onderwijs mochten de gemeenten rekenen op de financiële steun vanwege de regering. Vanaf 1826 liet ook de provincie zich niet onbetuigd.

De hervorming werd niet overal op enthousiasme onthaald. De stijging van het aantal leerlingen mag een bewijs zijn van het succes van de nieuwe onderwijsorganisatie, doch dat was niet overal het geval. Veel van wat bereikt werd, bleef in hoofdzaak het resultaat van de ijver en de werkkraft van de inspecteurs, al of niet bijgestaan door onderwijzers. Plaatselijke schoolcomités, waarin doorgaans de dorpsnotabelen zitting hadden, konden een belangrijk stuk van de taak van de inspecteur overnemen, maar ook deze vorm van toezicht liet al eens te wensen over. Een periode van duidelijke hoogconjunctuur vormden de jaren 1826-1828; daarna verflauwde de ijver van de inspecteurs, als gevolg van de kritiek op het onderwijsbeleid van de regering. Meer dan eens bleven conflicten met de gevestigde overheden, als de Kerk, niet uit. De personen die stelling namen tegen het openbaar onderwijs, namen vooral aanstoot aan de onrechtstreekse beknotting van het particulier onderwijs. Niemand mocht immers een school openen zonder daartoe door de minister gemachtigd te zijn. Deze vorm van staatsinterventie, die ook tot uitdrukking kwam in het begunstigen van het openbaar onderwijs — de subsidies kwamen enkel het openbaar onderwijs ten

goede — werd sterk op de korrel genomen. Na 1828 zou de oppositiebeweging aan kracht winnen. Vanaf dat jaar zijn tekenen van tanende bloei en zelfs van stagnatie merkbaar : de benoeming van nieuwe onderwijzers kende een punt van verzadiging, de ijver om zich te bekwamen verflauwde. Een voorbeeld : tussen 1826 en 1830 nam het aantal onderwijzers in de onderwijzersgezelschappen slechts met 40 toe, d.w.z. evenveel als in het jaar 1825 alleen. De bouw van schoollokalen ging achteruit en plaatselijk brak verschillende malen verzet uit. Ook in andere provincies viel een analoge beweging te constateren. Zij dwong de koning tot toegevingen, die wettelijk vastgelegd werden in het K.B. van 27 mei 1830. De macht van de gemeentebesturen, vooral de conservatieve, nam toe. Die van de Commissie daalde.

Inzake de ontwikkeling van het onderwijs in de provincie in haar geheel konden we verschillende periodes onderscheiden. Een belangrijk kenmerk van de vooruitgang was echter juist haar ongelijkmatig karakter. Geografisch zijn er van bij de aanvang duidelijke niveauverschillen geweest. Zo contrasteert het 2de district, waar de vooruitgang het grootst was, met het 6de en 7de district, dat reeds in 1822 een grote achterstand had. Het zuiden van de provincie werd bevolkt door boeren die van geen vernieuwing wilden weten. De vruchtbaarheid van de bodem leerde hen koppig vasthouden aan het traditioneel overgeleverde. De wijze van boeren wakkerde de onderlinge concurrentie sterk aan en deed de bevolking weinig open staan voor vernieuwingen van welke aard ook. Daar kwam nog bij dat de actieve steun van de geestelijkheid achterwege bleef ; dat deze soms zelfs heersende vooroordelen in de hand werkte, betekende een handicap te meer. Ook de houding van de gemeentebesturen liet te wensen over. In het 2de district toonde de bevolking zich opener t.a.v. vernieuwingen, wat niet betekent dat de onderwijshervorming op algemene instemming onthaald werd. Het 6de en 7de district misten ook die voeling met een vernieuwingsbeweging die inspirerend kon werken, zoals in het 2de district, waar men onmiddellijk contact had met de Pruisische hervormingsbeweging. Page was een innemende persoonlijkheid, die snel het vertrouwen van de gemeentebesturen wist te winnen en ook dat van de onderwijzers, gelet op het succes van de onderwijzersgezelschappen. Bovendien stonden een aantal onderwijzers hem actief ter zijde. Als pastoor wist hij de hervormingen aanvaardbaar te maken bij zijn collega's, over wie hij slechts zelden te klagen had. De Franse overheid had van het lager onderwijs in het arrondissement Hasselt weinig overeind gelaten en bovendien kleefde aan het openbaar onderwijs een smet van anti-godsdienstigheid. Als ambtenaar van het kadaster was Bollaert bij de boeren niet graag

gezien. Bekwame leerkrachten, op wie hij kon steunen, waren witte raven ; goede schoollokalen ontbraken volledig. Alles moest van de grond af opgebouwd worden. Dit laatste heeft Bollaert, misschien niet altijd even tactvol, ook gedaan, door tegelijk het mes te zetten in het verouderde onderwijsbestel en door nieuwe mogelijkheden in het leven te roepen. In zijn arbeid stond hij aanvankelijk alleen tegenover een behoudend onderwijzerscorps, conservatieve gemeentebesturen en een reactionaire clerus. Naarmate hij enkele successen behaalde, trad hierin verbetering op.

In één district is de verbetering duidelijk het werk geweest van onderwijzers : het 5de. Weliswaar gaf Schmalhausen belangrijke impulsen, doch onderwijzers als H. Evers te Hamont, P. Hendrix te Peer, K. Landmeters te Tessenderlo, e.a. hebben de vernieuwing uitgedragen. Alhoewel dit district aan het woelige 6de district grensde, is van tegenstand niet veel te merken geweest. Mogelijk was Schmalhausen niet altijd op de hoogte van plaatselijke schermutselingen, daar hij niet dikwijls in het district verbleef en veel met briefwisseling afhandelde. De economische levensvoorwaarden verschilden hemelsbreed met die in het zuiden. De weinige vruchtbaarheid van de grond had een geringe sociale differentiatie tot gevolg, werkte een gevoel van solidariteit en lotsverbondenheid in de hand en vergrootte de onderlinge samenhang. De armoede verklaart dat op materieel vlak niet zoveel bereikt werd : er werden slechts 4 lokalen gebouwd en 6 vernieuwd. Doch in het district was een groot aantal zeer goede leerkrachten aanwezig, die in de drie onderwijzersgezelschappen een behoorlijke werking verzekerden. Dit district deed ook aan ' inteelt ' : weinig onderwijzers werden elders opgeleid of waren niet uit dit district afkomstig.

In het 4de district vertoonde de ontwikkeling vele gelijkenissen met het 5de, al was de vooruitgang minder groot, wat waarschijnlijk moet worden toegeschreven aan de hoge leeftijd van inspecteur Van den Schoor.

In het 3de district was de invloed van Bloemarts overheersend. Hij was de spil waarrond de onderwijsvernieuwing, die in zijn district zeer diepgaand is geweest, gestalte kreeg. Daarom kwam de vooruitgang na 1828 enigszins tot stilstand, wat zeer goed af te leiden valt uit de relatieve daling van het aantal leerlingen ; in 1830 werd geen enkel lokaal gebouwd of vernieuwd, het jaar tevoren slechts drie. Binnen dit district was de vooruitgang in het noorden meer uitgesproken dan in het zuiden.

Hoe het vernieuwde onderwijs het 1ste district veroverd heeft, is niet

zo duidelijk. In zijn eerste verslagen keerde Pillera herhaaldelijk terug op het gebrek aan interesse dat hij overal ontmoette. In de jaren die op 1824 volgden keerde het tij opvallend, zoals uit de resultaten blijkt. Spijtig genoeg liet Pillera te weinig verslagen na om te kunnen uitmaken hoe deze verbetering tot stand kwam. Een grote invloed moet ongetwijfeld zijn uitgegaan van de onderwijzersgezelschappen van Gulpen en Voerendaal en van de rijkslagere school te Maastricht.

De rol van Schmalhausen in het 8ste district was groter dan in het 5de. Danzmann trad duidelijk op in zijn schaduw. Toch zijn het ook hier voornamelijk onderwijzers geweest, die tot de vernieuwing hebben bijgedragen.

Tussen 1815 en 1830 werden in Limburg de fundamenteën van een nieuw onderwijssysteem gelegd. De eerste resultaten getuigden van haar doelmatigheid. De vooruitgang was zeer groot, wat logisch is, vermits men van weinig of niets vertrok. Op relatief korte termijn werd veel verricht. De toekomst moest intussen nog uitwijzen hoe diepgaand de vernieuwing in werkelijkheid was geweest.

INHOUD DER BIJLAGEN

1. a. Het lager onderwijs in 1802.
b. Het lager onderwijs in 1802 in relatieve getallen berekend over het aantal bekende gevallen (90 % van het departement).
2. a. Aantal scholen, schoollokalen en onderwijzerswoningen in 1818.
b. Evolutie van het aantal gemeenten met onderwijs en het aantal scholen (1802-1818).
3. Het onderwijsapparaat
 - a. 1815-1817
 - b. 1817-1821
 - c. 1821-1830
4. Oprichting of verbetering van schoolgebouwen (1817).
5. De schooldistricten in de provincie Limburg (1821-1830).
6. a. De gemeentelijke wedden in 1817.
b. De gemeentelijke wedden in 1828.
7. De gesteldheid van de onderwijzerswoningen (begin 1830).
8. Het totale inkomen in 1830.
9. Verwijdering van onderwijzers (1818-1830).
10. De uitstraling van de modelscholen.
11. Ontwikkeling van de onderwijzersgezelschappen in het 5de school-district.
12. Spreiding van de onderwijzers met rang.
 - a. in 1822
 - b. in 1830
13. Evolutie in de bekwaming van het onderwijzend personeel (rangen-verdeling).
14. Ontwikkeling van de bekwaamheid van het onderwijzend personeel.
15. Evolutie van de gemiddelde leeftijd van de onderwijzers.

16. a. Schoollokalen : nieuwbouw.
b. Schoollokalen : verbeterd.
17. De materiële gesteldheid van de schoollokalen (1830).
18. Meubilering en didactische uitrusting van de scholen in het 4de district (1828).
19. Didactische uitrusting (onvolledige gegevens).
20. Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs.
a. in 1822
b. in 1830
21. Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs (grafisch).
22. Staat van het onderwijs (begin 1830).
23. Uitbreiding van het programma.
24. a. Schoolboekjes in het 2de district (begin 1827).
b. Schoolboekjes in het 4de district (1828).
25. Ontwikkeling van de schoolbevolking.
26. Schoolbevolking stad - platteland.
27. Evolutie van de schoolbevolking in vergelijking met de bevolking.
28. De verhouding tussen schoolbevolking en het aantal inwoners.

BIJLAGE I

a. Het lager onderwijs in 1802

Arrondis- sement	Kanton ²	Aan- tal gem.	Aantal scholen ¹				Aan- tal ll.	Onderricht ⁷			
			gem. zon- der vens gege-	gem. zon- der school	gem. met school	To- taal aan- tal scho- len		L.S.	L.S. R.	L.S. Fr.	L.S. Fr. R.
Maastricht	Bilzen ³	16	—	12	4	5	190	3	1	—	—
	Gulpen	11	3	3	5	6	120	4	1	—	—
	Heerlen	5	—	3	2	2	250	1	1	—	—
	Maastricht-N ⁴	8	3	3	2	3	50	2	—	1	—
	Maastricht-Z	12	1	7	4	4	100	3	—	1	—
	Maastricht	1	—	—	1	30	800	5	—	8	—
	Mechelen ⁵	17	4	10	3	5	263	2	2	—	—
	Meerssen	16	4	5	7	10	540	6	4	—	—
	Oirsbeek	14	5	8	1	1	20	1	—	—	—
	Rolduc	12	6	—	6	10	487	6	4	—	—
	Tongeren										
	platt.	25	5	15	5	5	185	4	1	—	—
	stad	1	—	—	1	6	140	—	—	6	—
	TOTAAL	138	31	66 ⁸	41	87	3.145	37	14	16	—
Roermond	Achel	7	—	—	7	7	463	2	5	—	—
	Bree	11	—	4	7	8	537	7	1	—	—
	Maaseik										
	platt.	17	—	7	10	12	762	9	—	2	1
	stad	1	—	—	1	3	85	1	1	—	1
	Nedercruchten	3	—	—	3	9	408	4	5	—	—
	Roermond										
	platt.	19	—	6	13	14	755	9	4	—	—
	stad	1	—	—	1	6	195	2	2	—	2
	Venlo										
	platt.	2	—	1	1	2	200	2	—	—	—
	stad	1	—	—	1	15	490	10	2	2	—
Hasselt ⁶	Weert										
	platt.	6	—	2	4	5	285	4	1	—	—
	stad	1	—	—	1	9	412	—	5	—	4
	TOTAAL	69	—	20	49	90	4.592	50	26	4	8
	TOTAAL	102	—	45	57	?	2.972	Slechts lezen en schrijven			
ALGEMEEN TOTAAL		309	31	131	147	?	10.709	134	40	20	8

Bron : R.A.M., F.A., 2455, stuk 182 e.v.

Afkortingen : L : lezen R : rekenen

S : schrijven Fr. : Frans

Toelichtingen : zie volgende bladzijde.

b. *Het lager onderwijs in 1802 in relatieve getallen berekend over het aantal bekende gevallen (90 % van het departement)*

Arrondis- sement	In %		Gemidd. aantal ll. per school	Onderricht			
	gem. met school	gem. zonder school		L.S.	L.S.R.	L.S.Fr.	L.S.R. Fr.
Maastricht	38	62	39	55,2	20,9	23,9	—
Roermond	71	29	51	56,8	29,5	4,6	9,1
Hasselt	56	44	52 ?	100 ?	—	—	—
Departement	52	48	47	70 ?	—	—	—

1. Waarschijnlijk zijn niet alle scholen opgegeven omdat de vraag van de prefect dubbelzinnig lijkt: hij vroeg een opgave van het aantal 'maisons particulières d'instruction'.
2. De gegevens werden door mij op basis van de kantonale indeling van 19 nivôse X (9 januari 1802) samengebracht. Cfr. H. HARDENBERG, *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement der Nedermaas (1794-1814)*, Den Haag, 1946, p. XLVIII-L.
3. Gegevens uit het Frans archief, aangevuld met G.V. LUX, *Het onderwijs in het kanton Bilzen tijdens de Franse overheersing (1795-1814)*, in: *Album dr. Brussels*, Hasselt, 1967, p. 394-395.
4. De stad Maastricht was verdeeld over twee kantons: H. HARDENBERG, *op. cit.*, p. XLVIII.
5. De gemeente Stokkem komt bij Hardenberg niet voor. Wij plaatsen ze bij het arrondissement Maastricht omdat de staat rechtstreeks bij de prefect ingezonden werd; daarbij komt de gemeente niet voor op de lijst van de onder-prefect van Roermond.
6. Naar wij vermoeden heeft de onder-prefect van Hasselt slechts de 'openbare' scholen opgegeven. De stad Hasselt staat vermeld bij de gemeenten zonder school, terwijl er in de stad wel particuliere onderwijzers aanwezig waren: C. DE BAERE, *Geschiedenis van het onderwijs te Hasselt onder de Fransche Overheersing*, in: *Limburgse Bijdragen*, 1911-1912, p. 151-154. Dit bemoeilijkt uiteraard de vergelijkbaarheid van de gegevens. Van de gemeenten waarvan we geen opgave vonden bezaten er 10 in 1818 geen school; 5 hadden er wel een: R.A.M., *O.A.*, 23, nr. 5. Wij hebben deze gegevens doorberekend.
7. Zijn hierin niet opgenomen; de scholen met een uitgebreid vakkenpakket zoals de school van Simar te Eben-Emaal (lezen, schrijven, Frans, aardrijkskunde en meetkunde), L. Förster te Vaals (Duits, Frans, Italiaans en rekenen). Een onderwijzer beperkte zich tot rekenen (W.Ph. Caris te Smeermaas); slechts 7 onderwijzers onderwezen de catechismus, in één school werd moraal gegeven (J.B. Berger te Lanaken), in 21 scholen was het Duits de voertaal.
8. Hier worden die gemeenten bijgerekend, waarover in 1802 de gegevens ontbreken, maar die in 1818 geen school bezaten. We mogen aannemen dat er tevoren geen school was.

BIJLAGE 2

a. Aantal scholen, schoollokalen en onderwijzerswoningen in 1818 ¹

Arrondis- sement ²	Aantal		In bezit van lokaal en woning		Enkel in bezit van lokaal		Zonder enige voorzie- ning		Totaal aantal scholen
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	
Maastricht ³	*78	62	24	31	7	9	47	60	99
	°48	38	1	—	—	—	47	—	
TOTAAL	126	100	25	20	7	6	94	74	
Hasselt ³	*54	50	15	28	27	50	12	22	61
	°53	50	3	—	4	—	46	—	
TOTAAL	107	100	18	17	31	29	58	54	
ALG. TOTAAL	233	100	43	19	38	16	152	65	160

1. Bron : R.A.M., O.A., 23, nr. 5.
2. De opgaven van het arrondissement Roermond zijn uit het archief verdwenen. In het archief van de arrondissementscommissaris van Roermond is geen copie aanwezig.
3. Zonder de steden : deze vielen buiten de rechtsbevoegdheid van de commissarissen.

b. Evolutie van het aantal gemeenten met onderwijs
en het aantal scholen (1802-1818) ¹

Arrondis- sement ¹	Aantal gemeenten met onderwijs in % van totaal ²			Gemiddeld aantal scholen per gemeente ³		
	1802	1818	stijging %	1802	1818	stijging %
Maastricht	38	62	63	0,44	0,78	77
Hasselt	56	50	— 10	0,55	0,57	3

1. Cfr. hierboven nr. 2.
2. Dit om de cijfers uit 1802 en 1818 enigszins vergelijkbaar te maken ; hierdoor verkleinen we de foutmarge, die door de grenscorrecties in 1816 veroorzaakt wordt.
3. Berekend in de veronderstelling dat in elke gemeente, die volgens de onder-prefect onderwijs bezit, slechts een school aanwezig is.

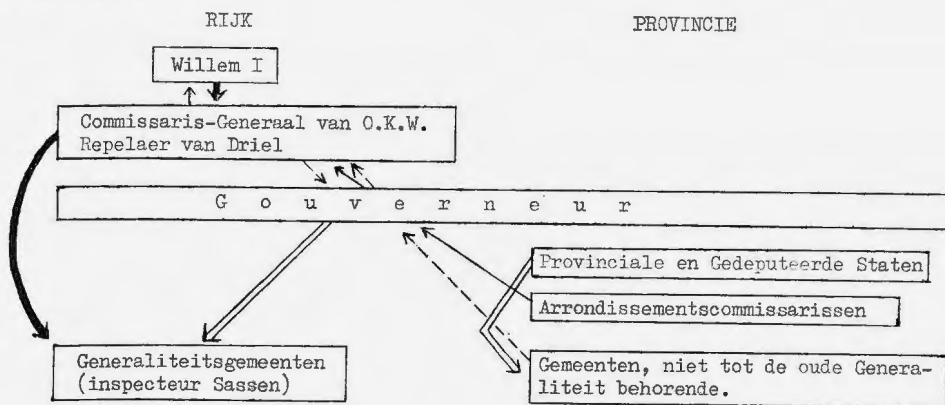
* : gemeenten met onderwijs

° : gemeenten zonder onderwijs

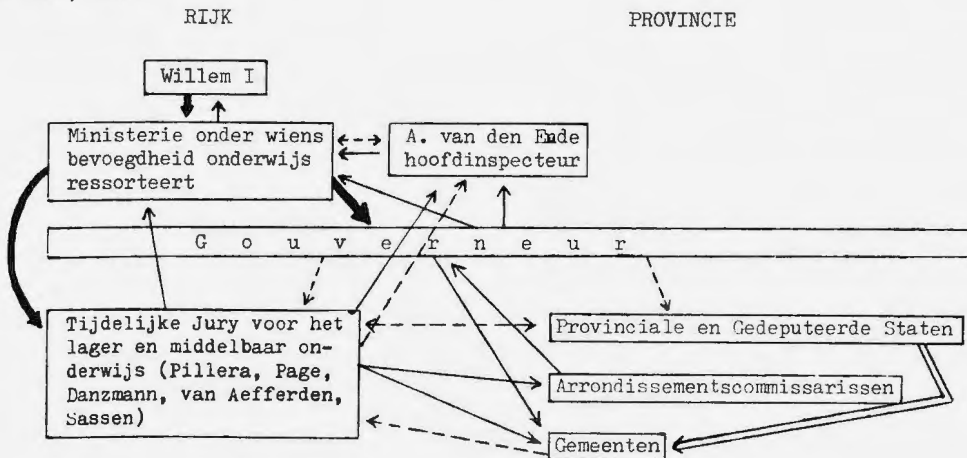
BIJLAGE 3

Het onderwijsapparaat

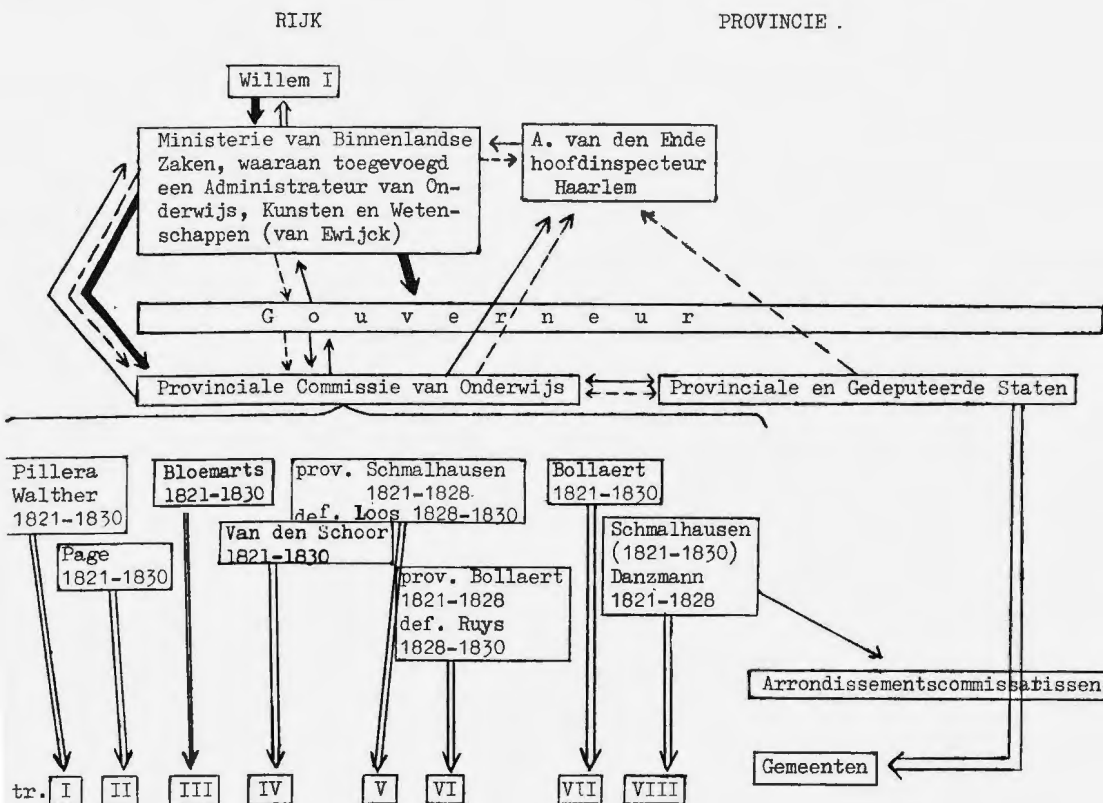
a. 1815-1817



b. 1817-1821



1821-1830



- beslissende bevoegdheid
- beslissende bevoegdheid binnen de instructies
- adviserend
- informatief

*Oprichting of verbetering van
schoolgebouwen (1817-1821)*

BIJLAGE 4

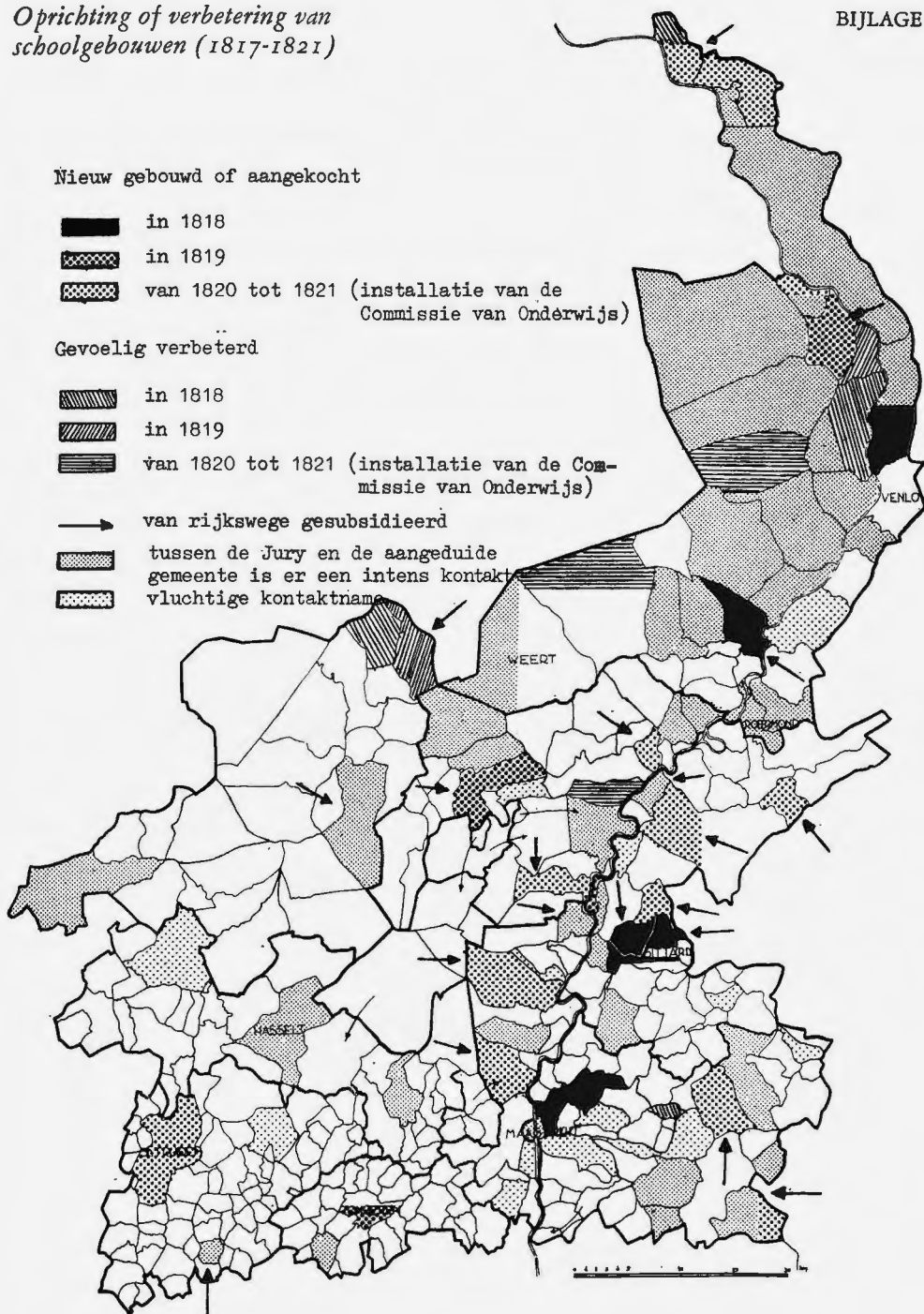
Nieuw gebouwd of aangekocht

-  in 1818
-  in 1819
-  van 1820 tot 1821 (installatie van de Commissie van Onderwijs)

Gevoelig verbeterd

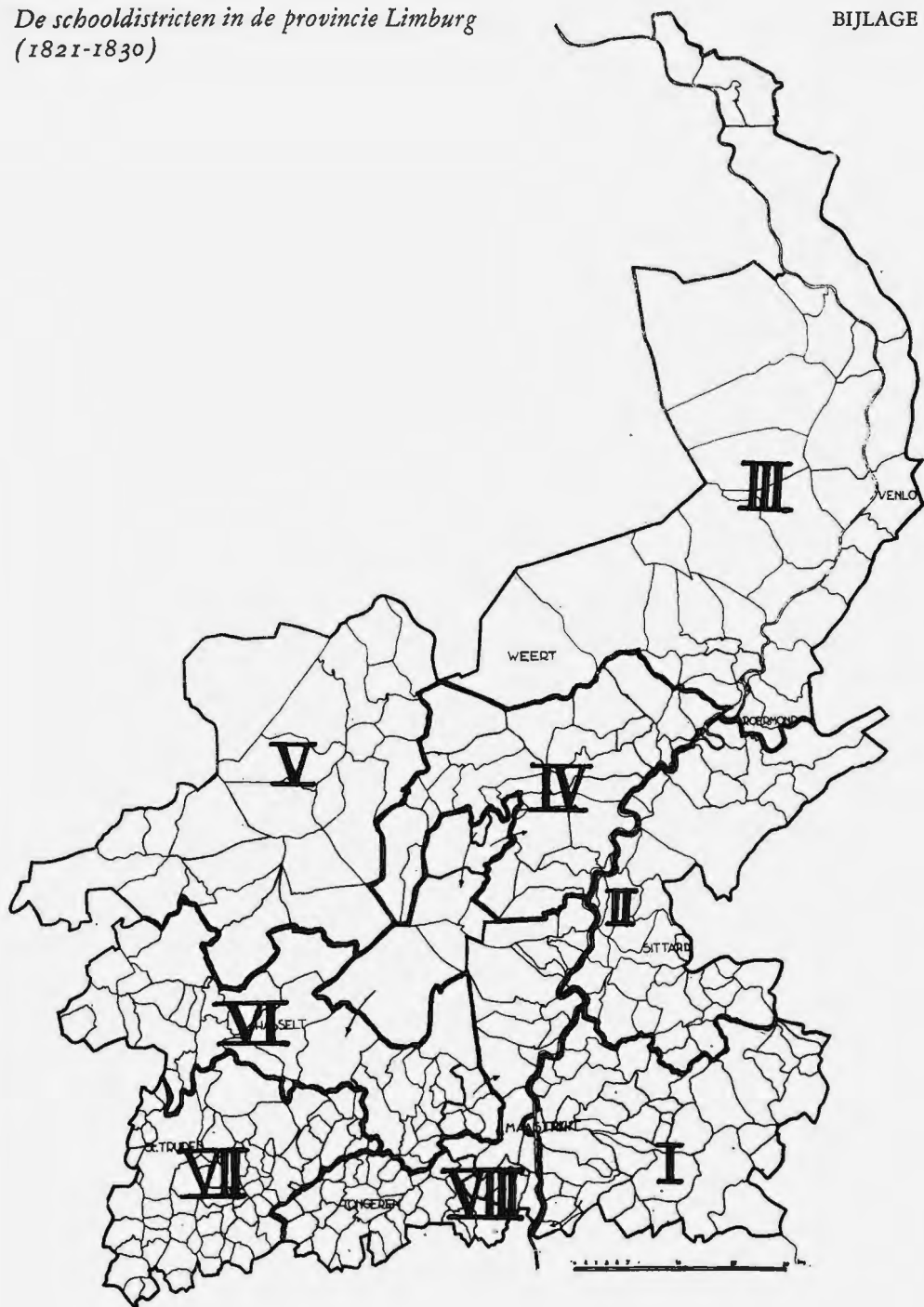
-  in 1818
-  in 1819
-  van 1820 tot 1821 (installatie van de Commissie van Onderwijs)

-  van rijkswege gesubsidieerd
-  tussen de Jury en de aangeduide gemeente is er een intens contact
-  vluchtige contactname



*De schooldistricten in de provincie Limburg
(1821-1830)*

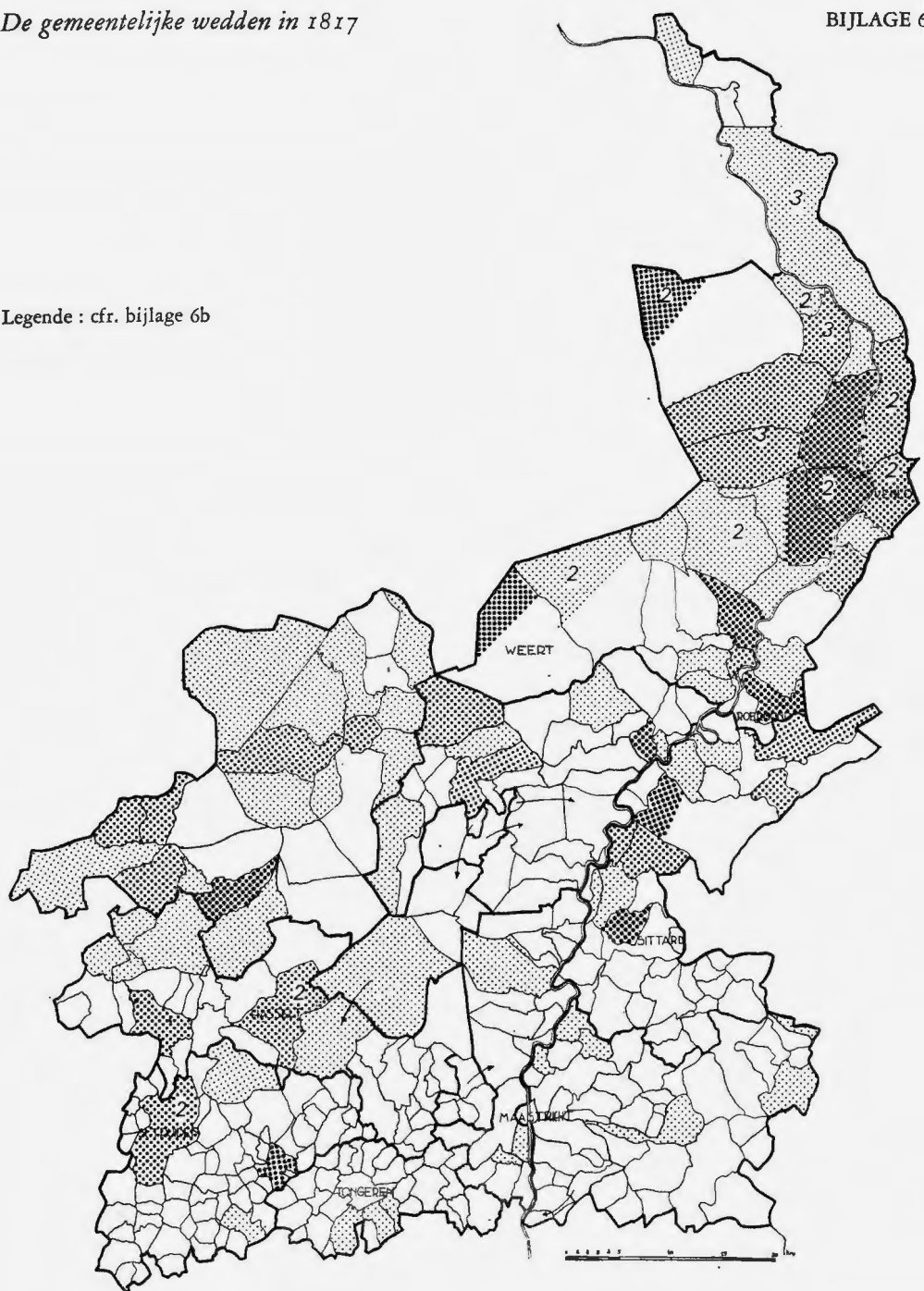
BIJLAGE 5



De gemeentelijke wedden in 1817

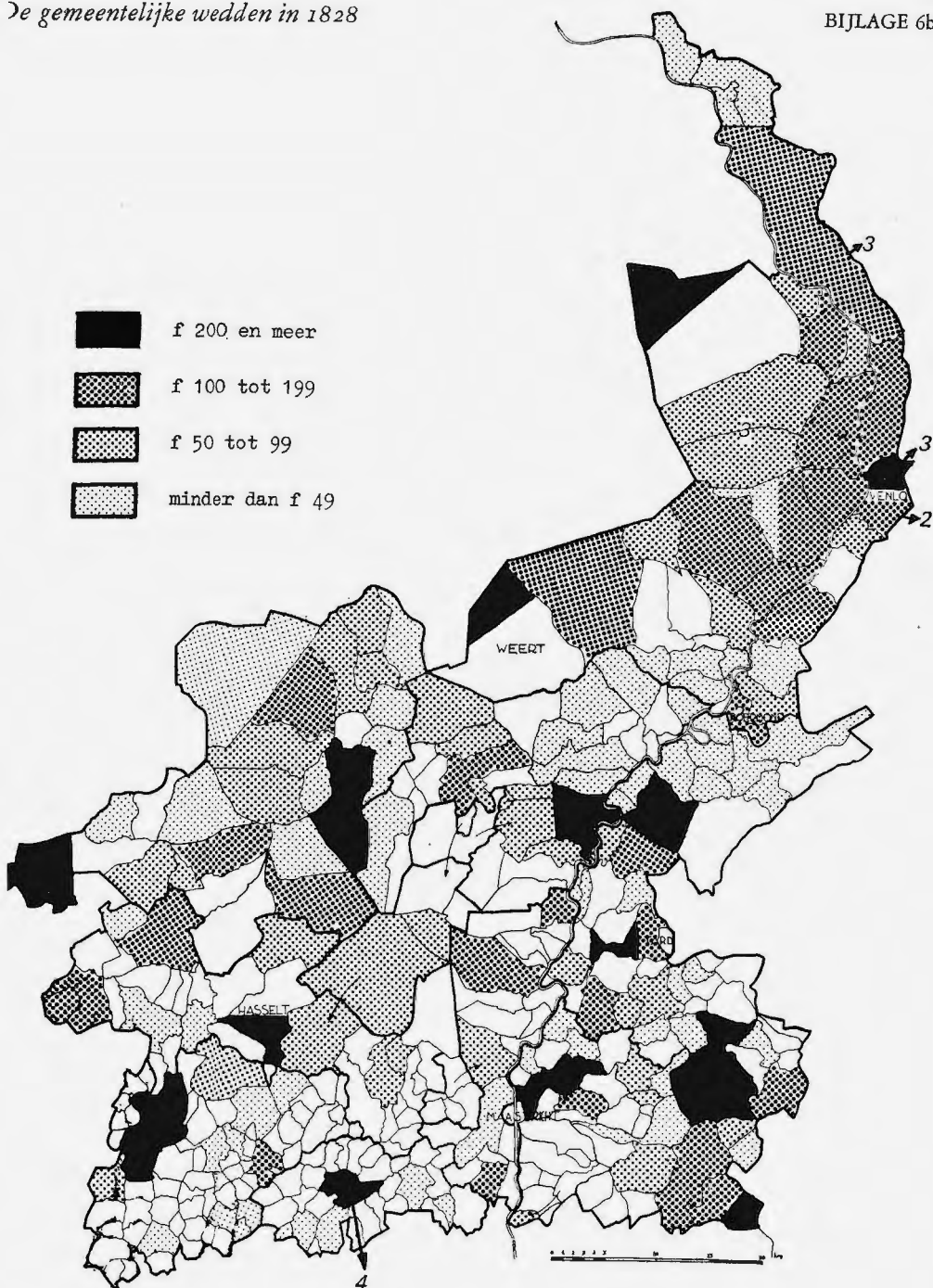
BIJLAGE 6

Legende : cfr. bijlage 6b



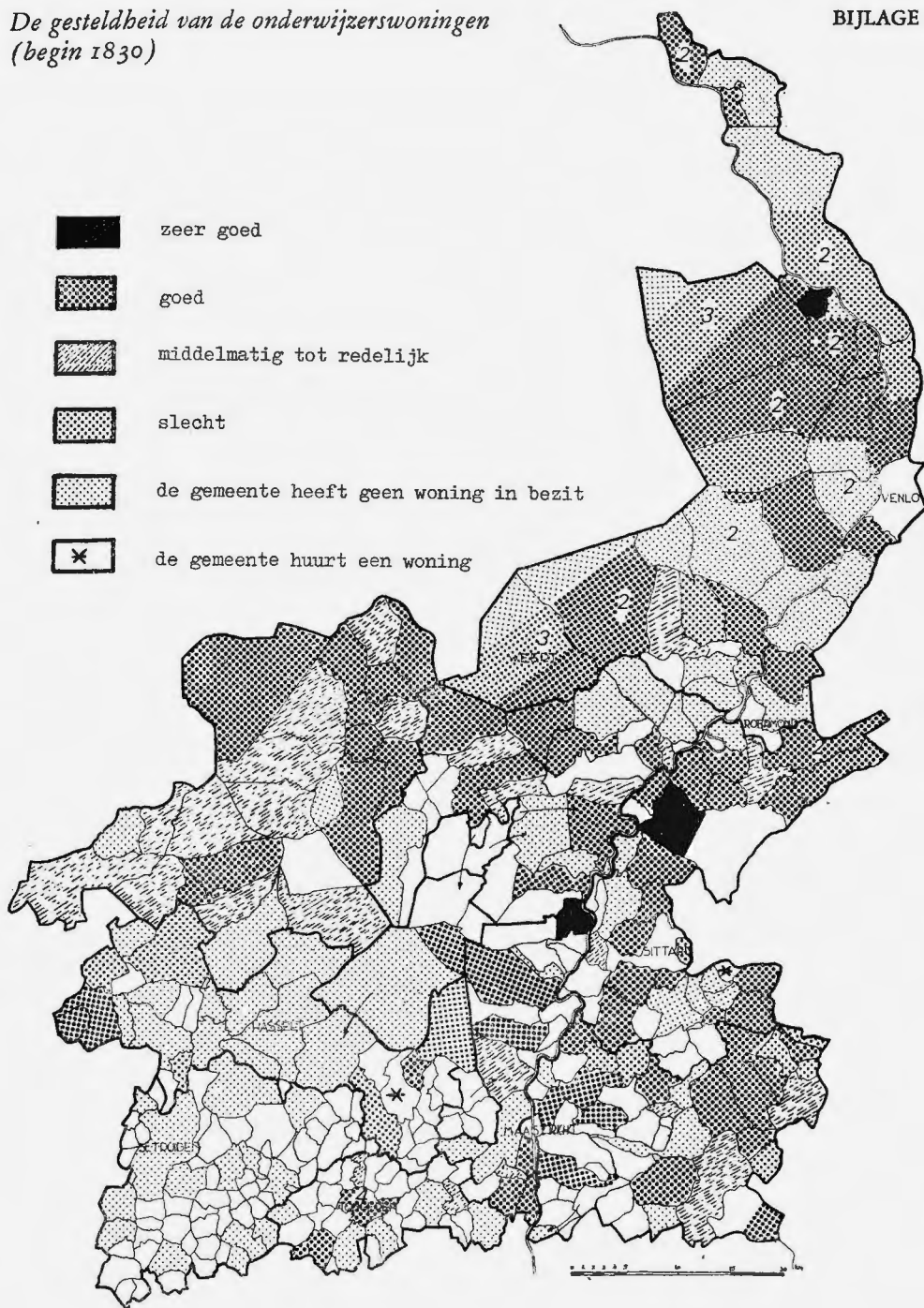
De gemeentelijke wedden in 1828

BIJLAGE 6b



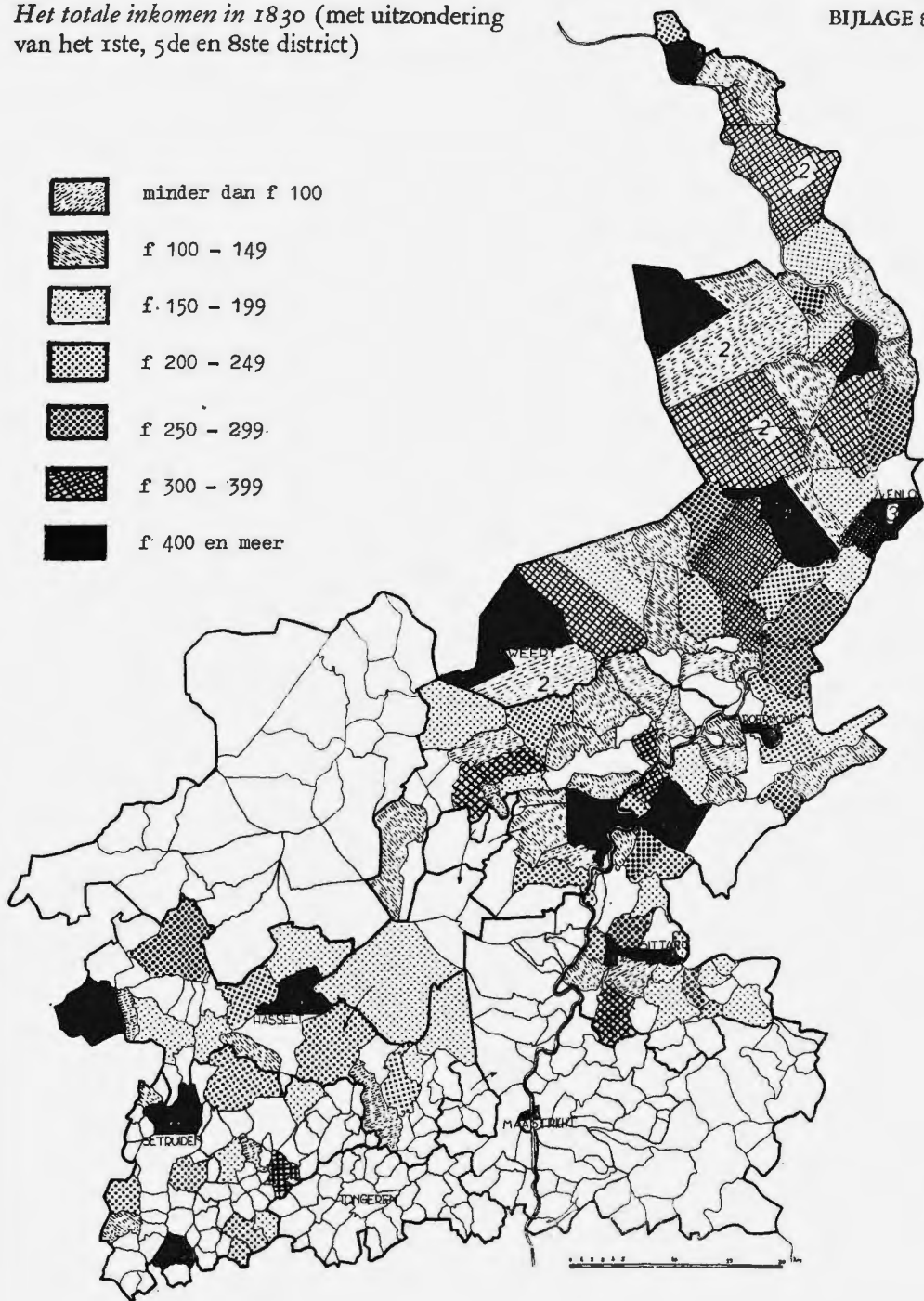
*De gesteldheid van de onderwijzerswoningen
(begin 1830)*

BIJLAGE 7



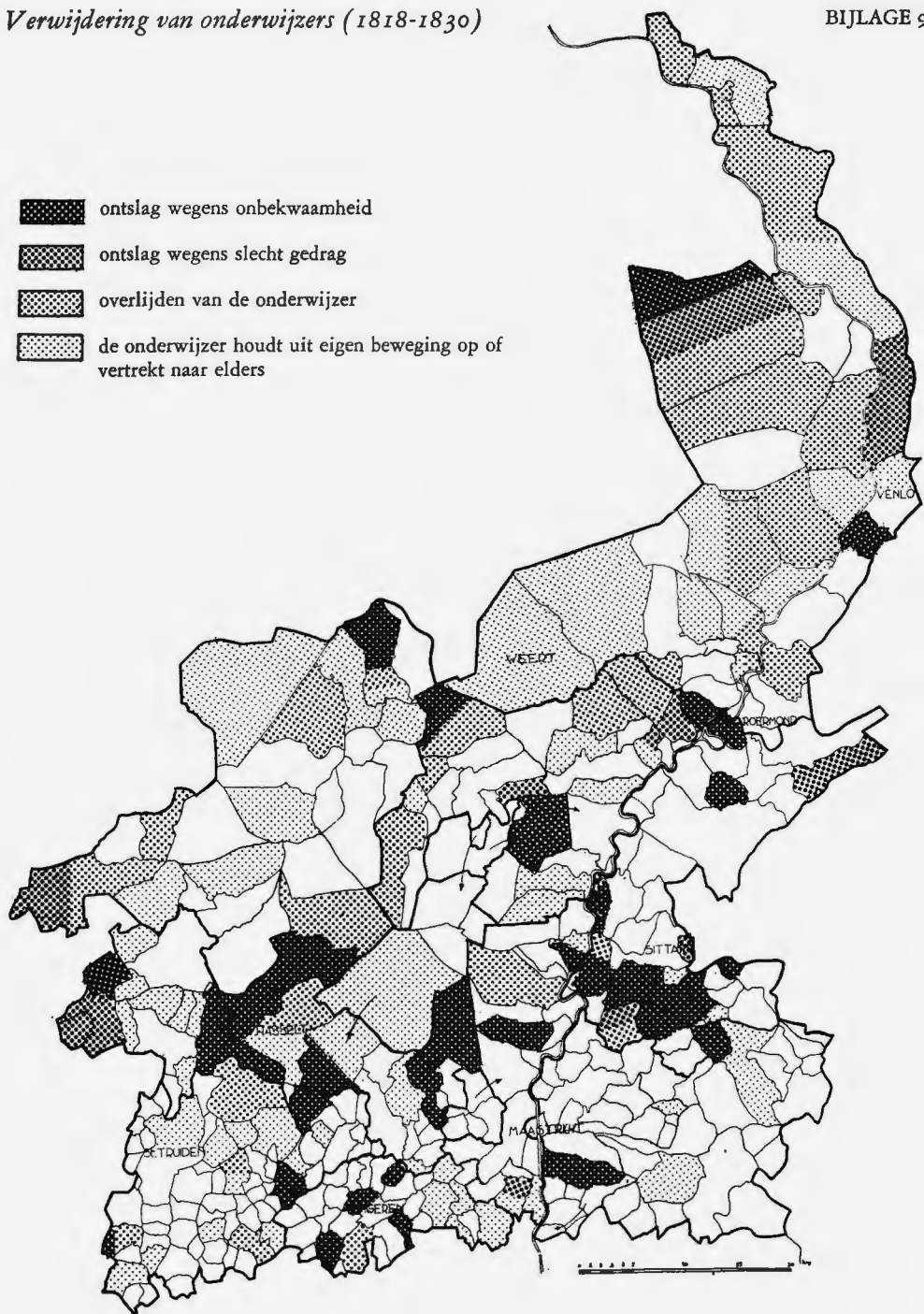
Het totale inkomen in 1830 (met uitzondering van het 1ste, 5de en 8ste district)

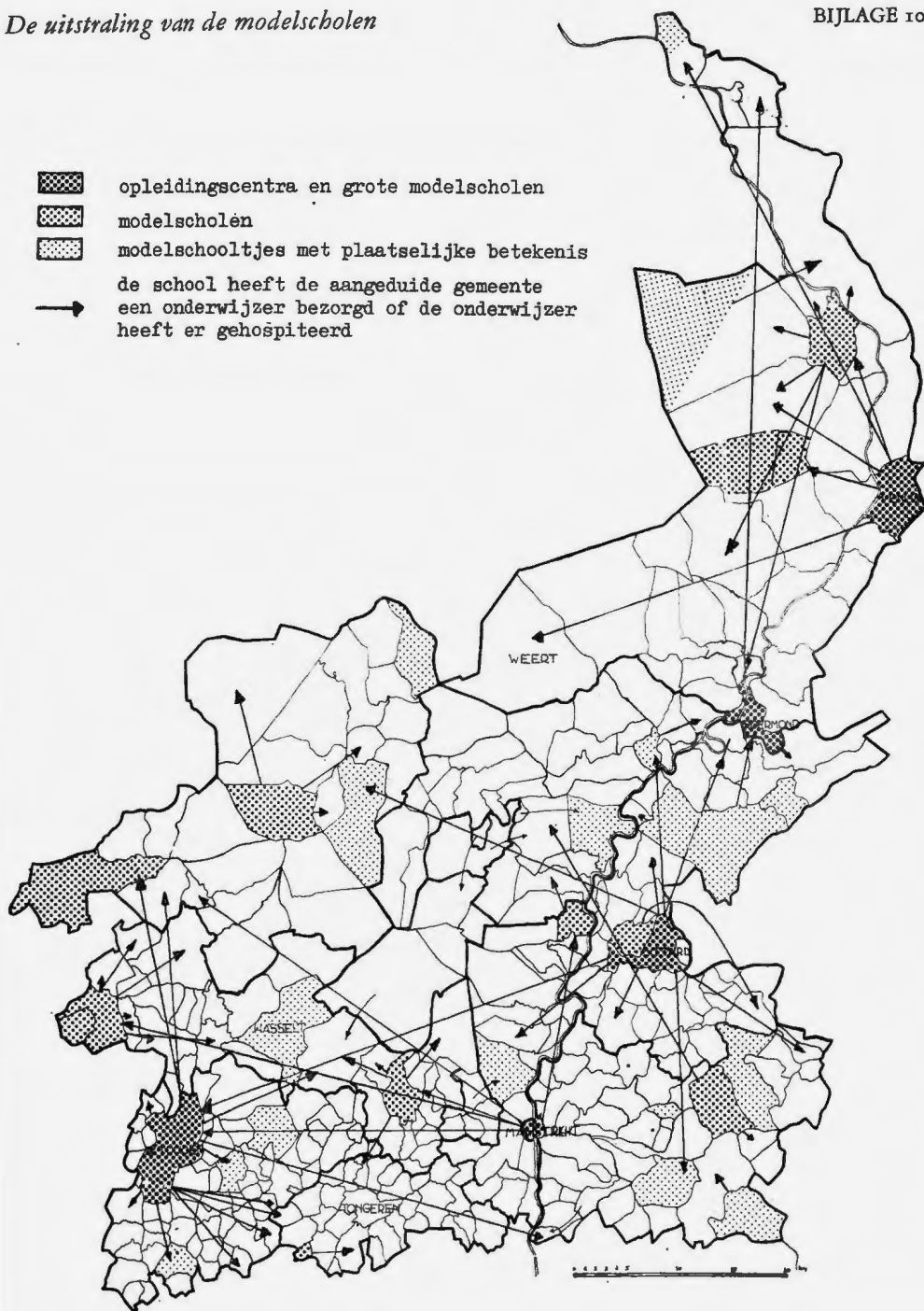
BIJLAGE 8



Verwijdering van onderwijzers (1818-1830)

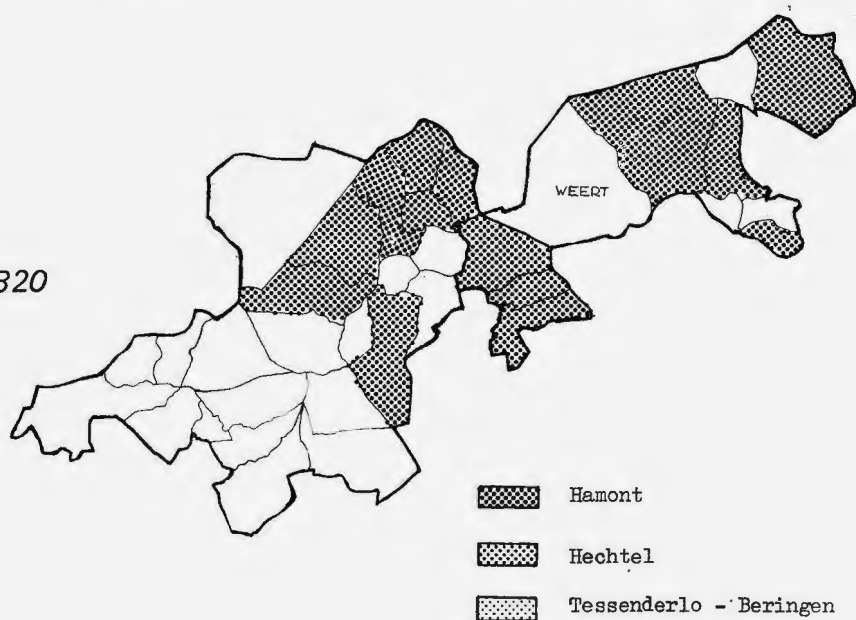
BIJLAGE 9



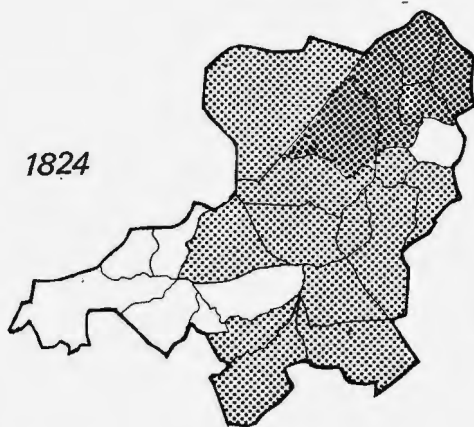


Ontwikkeling van de onderwijzersgezelschappen in het 5de schooldistrict

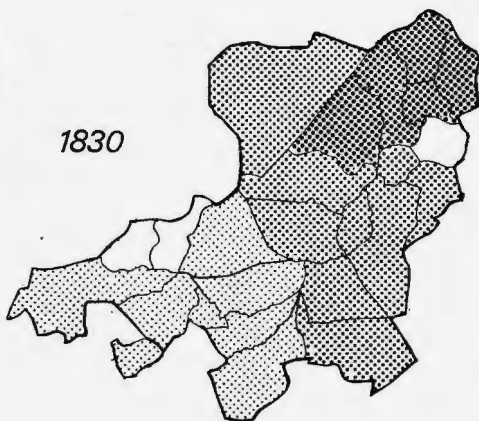
1820



1824



1830

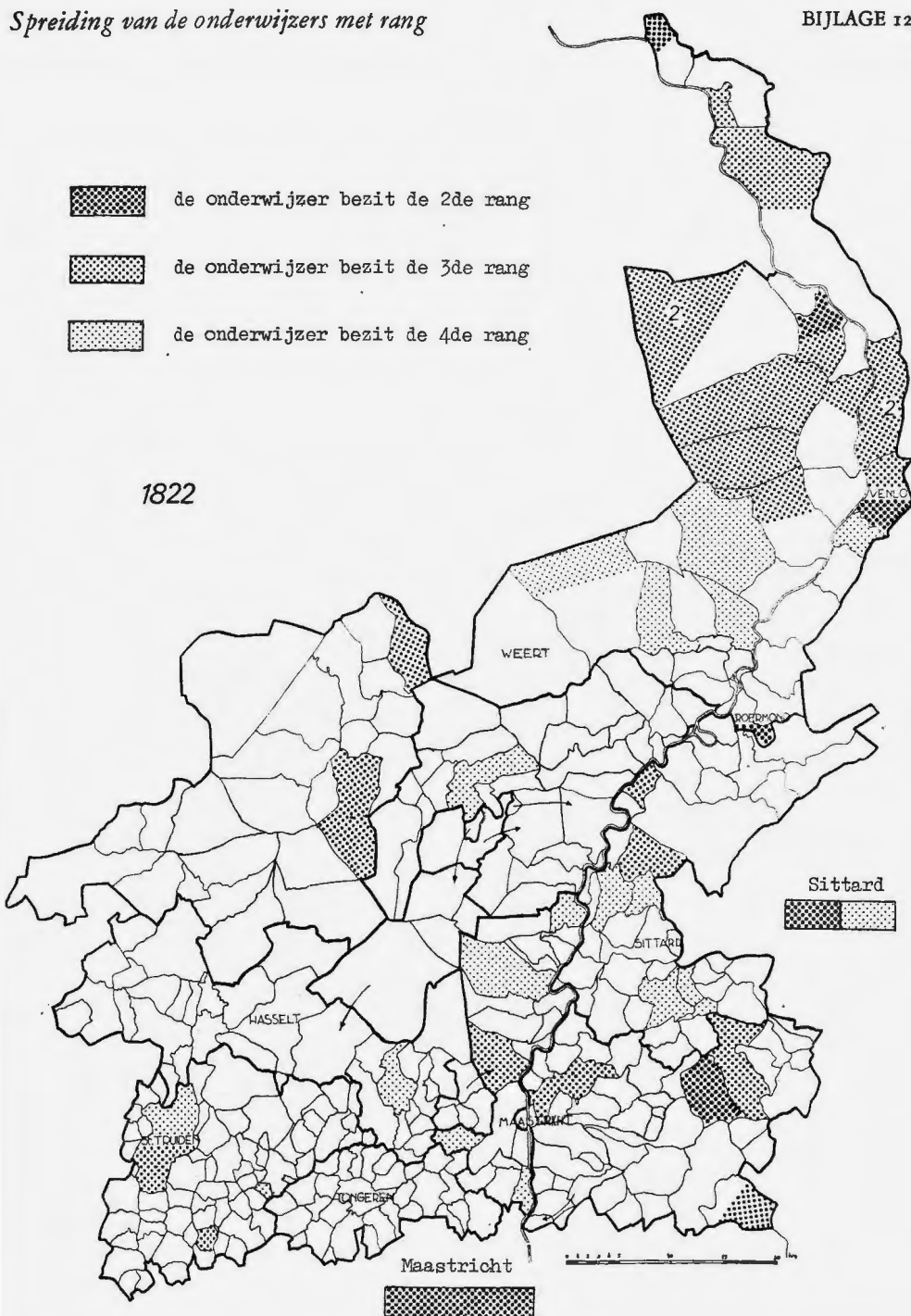


Spreading van de onderwijzers met rang

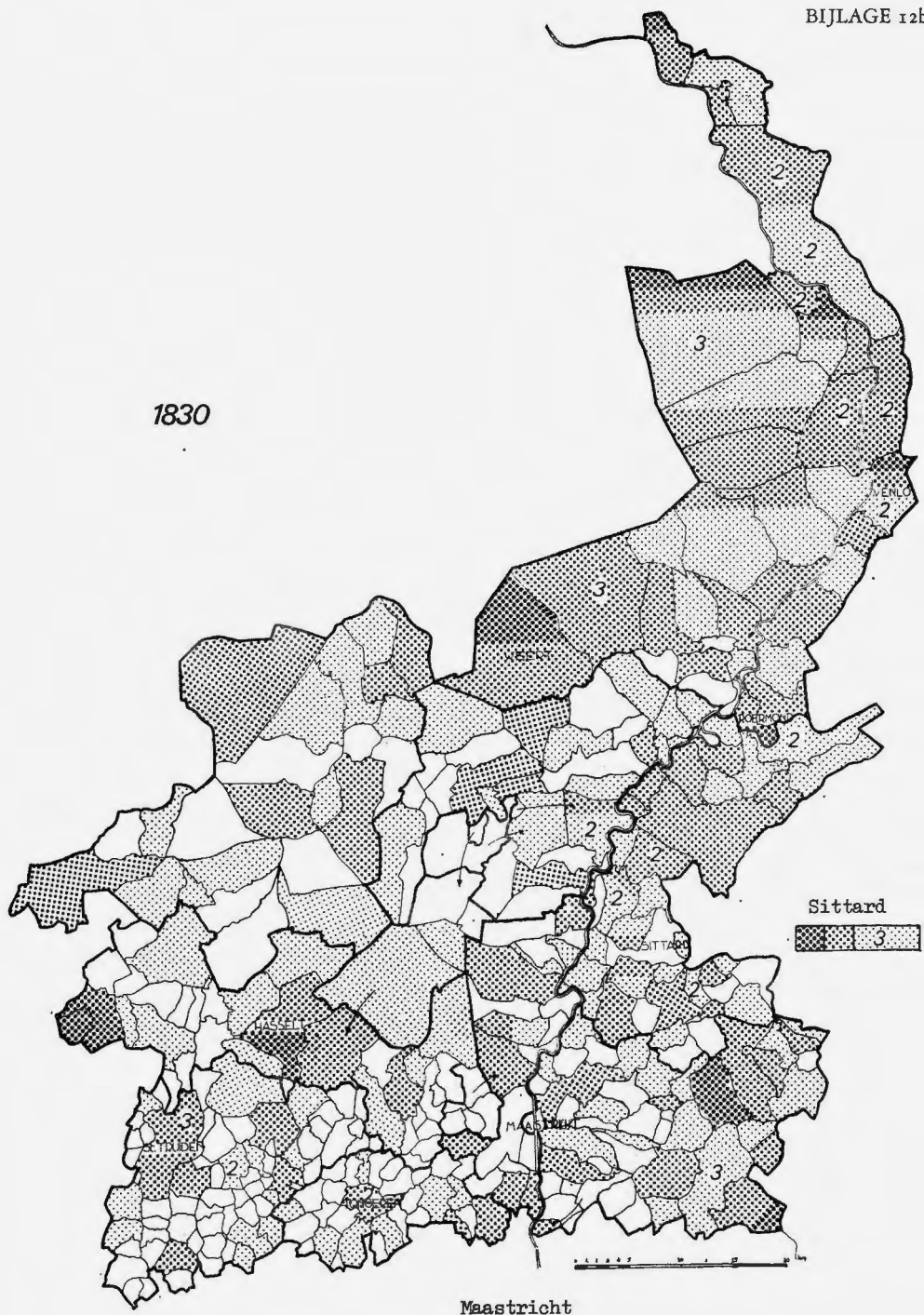
BIJLAGE 12a

-  de onderwijzer bezit de 2de rang
 de onderwijzer bezit de 3de rang
 de onderwijzer bezit de 4de rang

1822

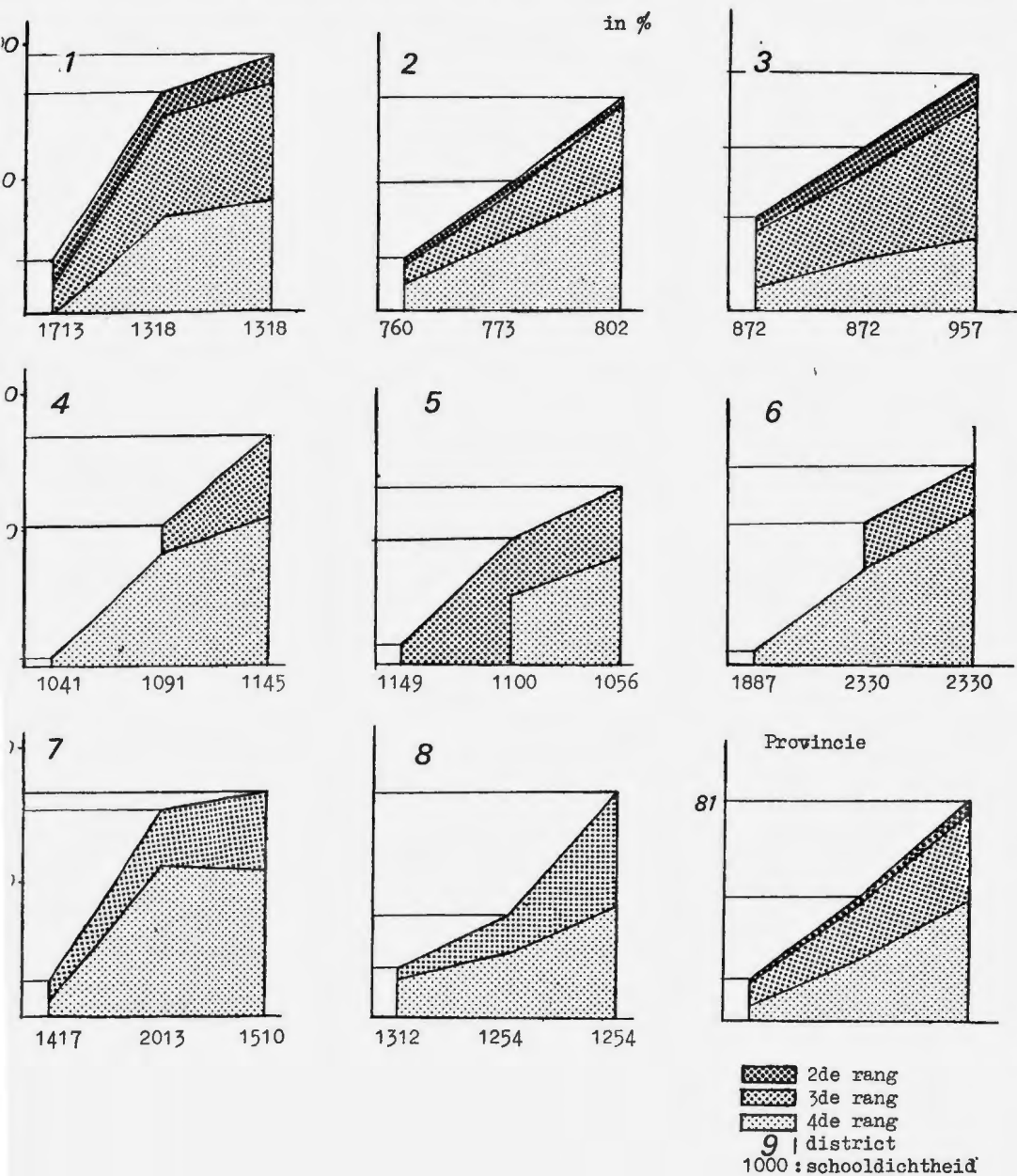


1830

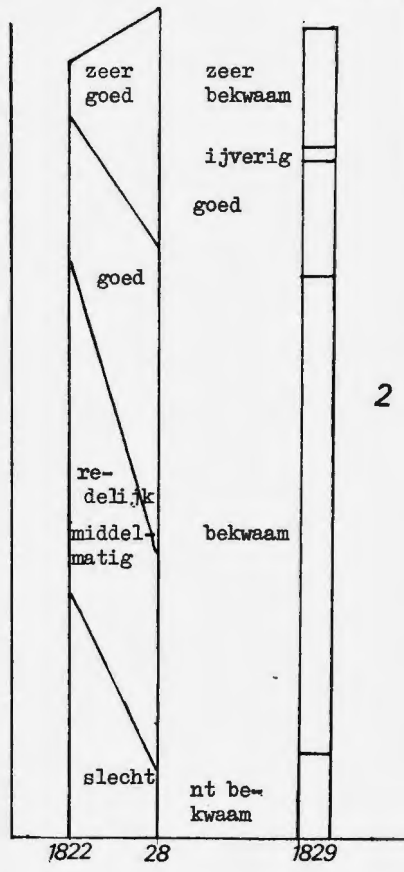
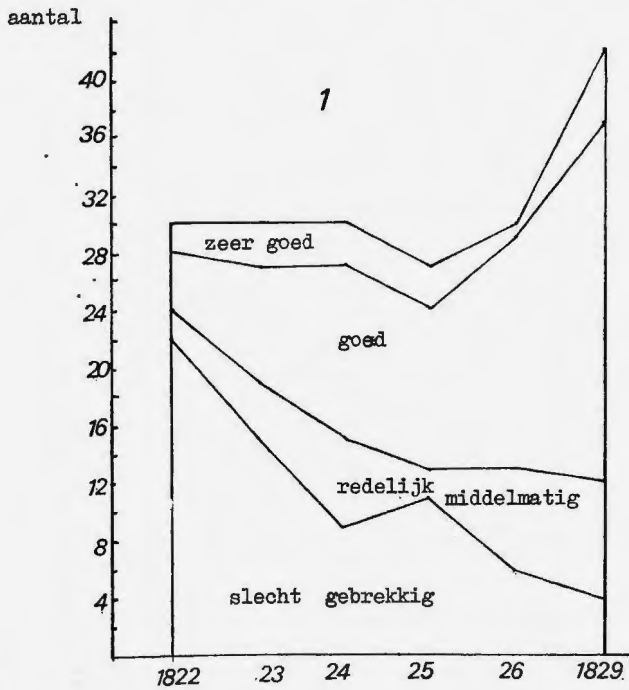


evolucie in de bekwaaming van het onderwijzend personeel

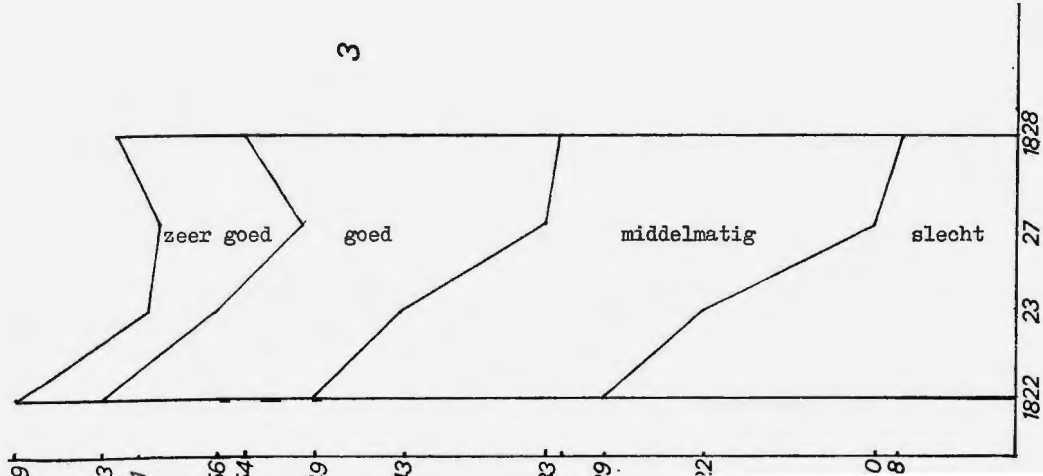
BIJLAGE 13



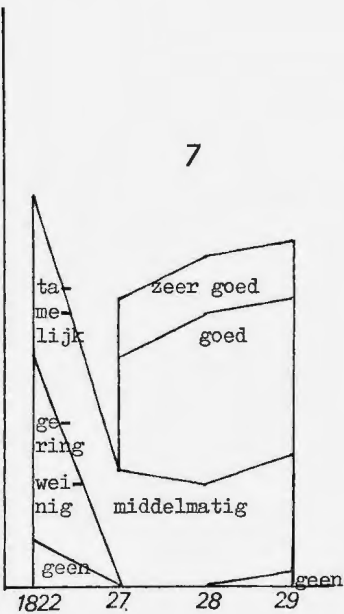
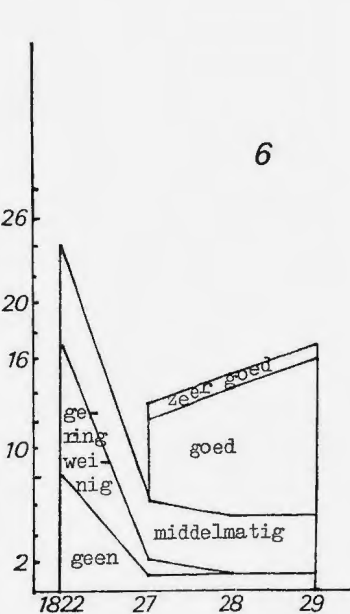
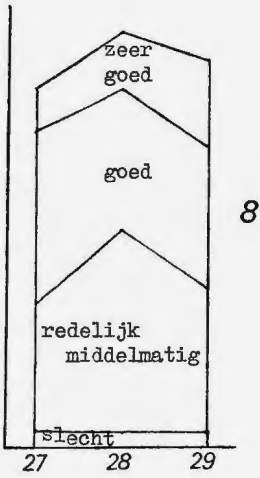
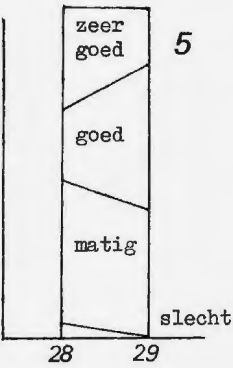
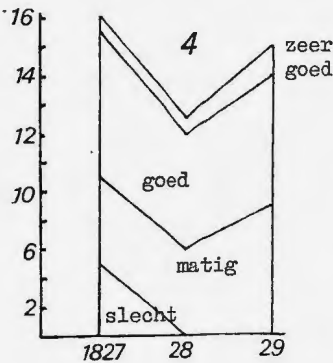
Ontwikkeling van de bekwaamheid van het onderwijzend personeel



9 = district

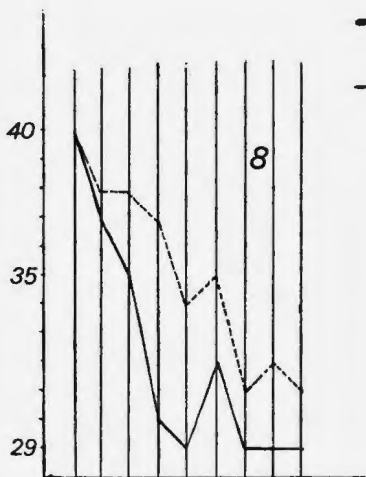
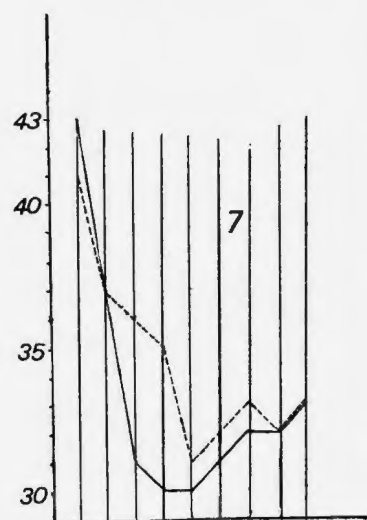
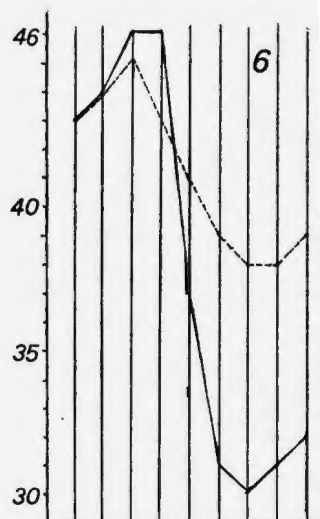
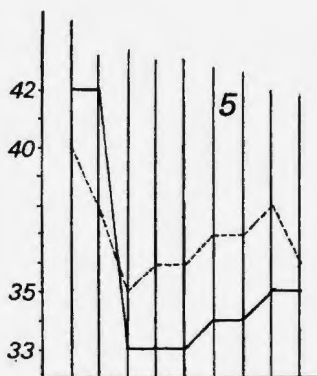
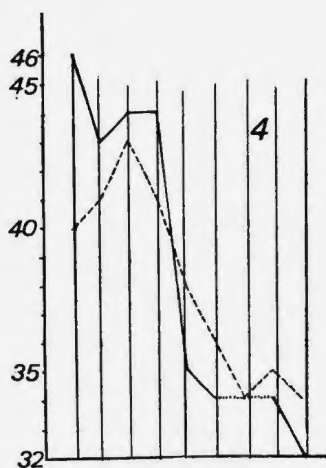
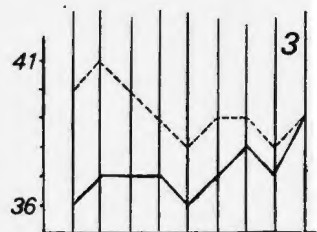
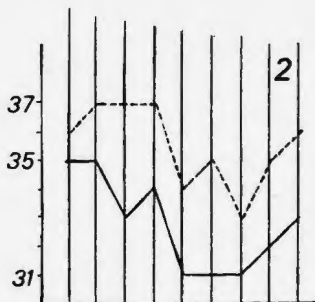
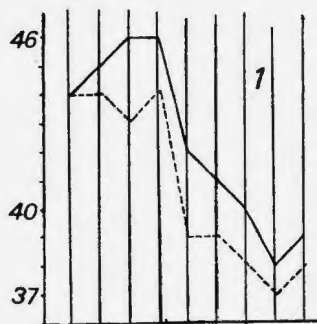


BIJLAGE 14 (vervolg)

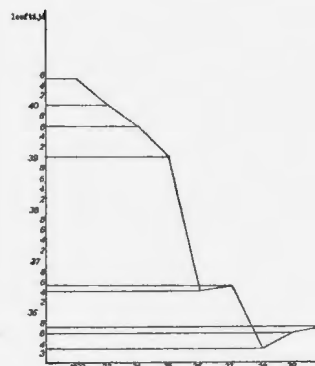


Evolutie van de gemiddelde leeftijd van de onderwijzers

BIJLAGE

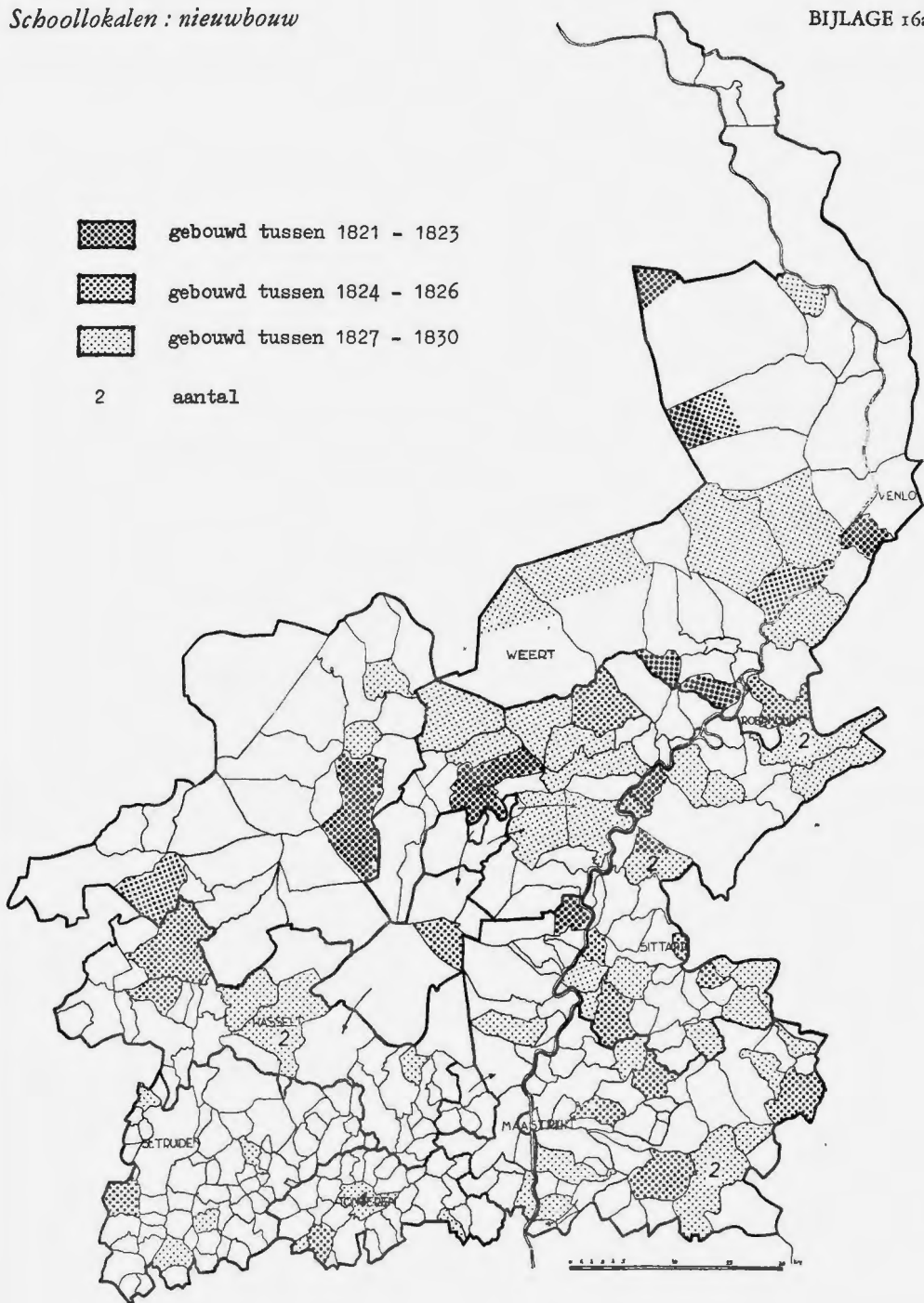


— rekenkundig gemiddelde
 - - - mediaan



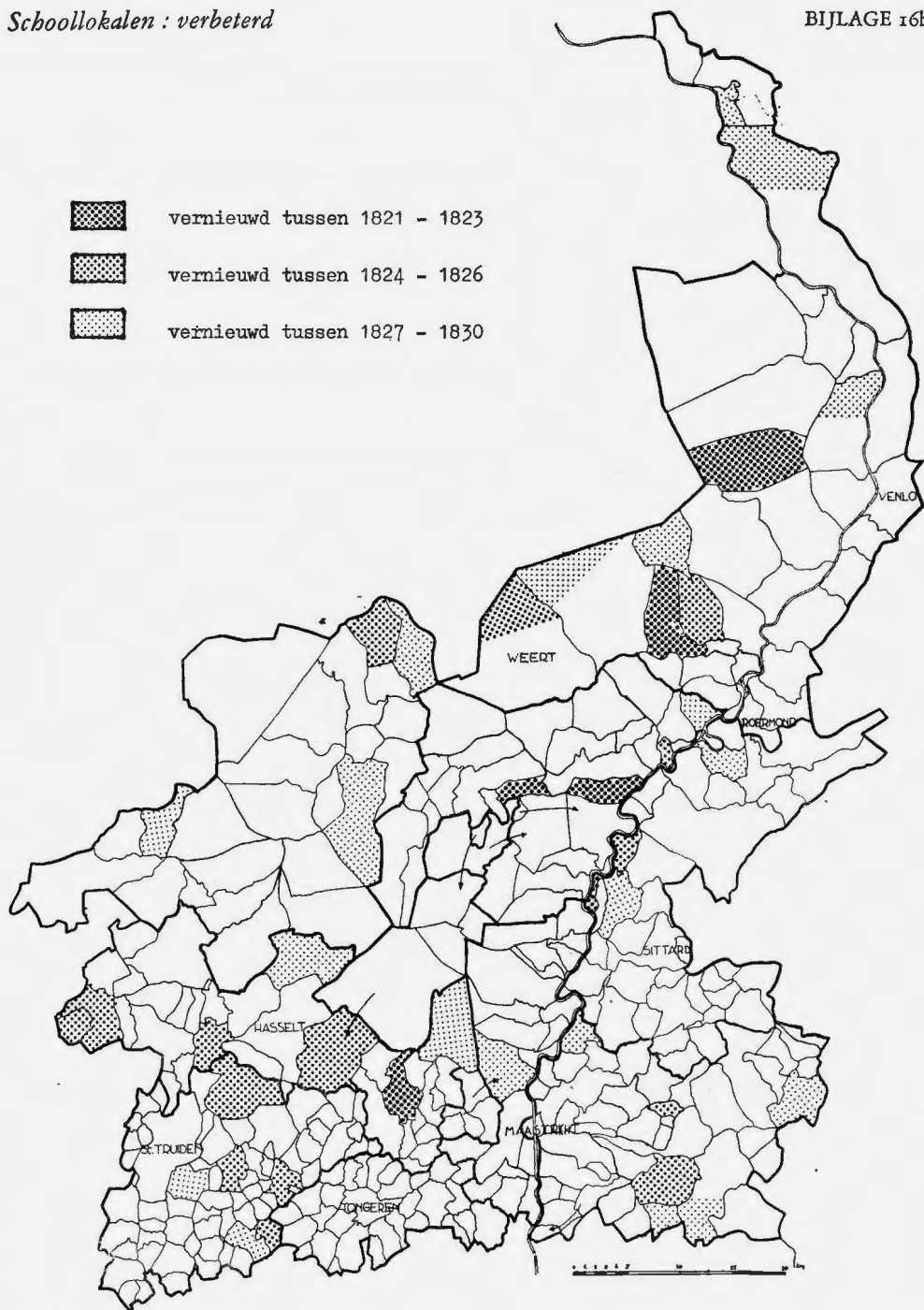
Schoollokalen : nieuwbouw

BIJLAGE 16a



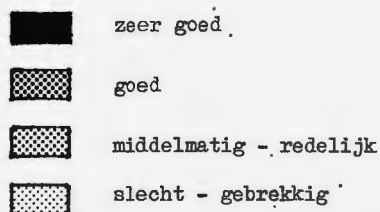
Schoollokalen : verbeterd

BIJLAGE 16b



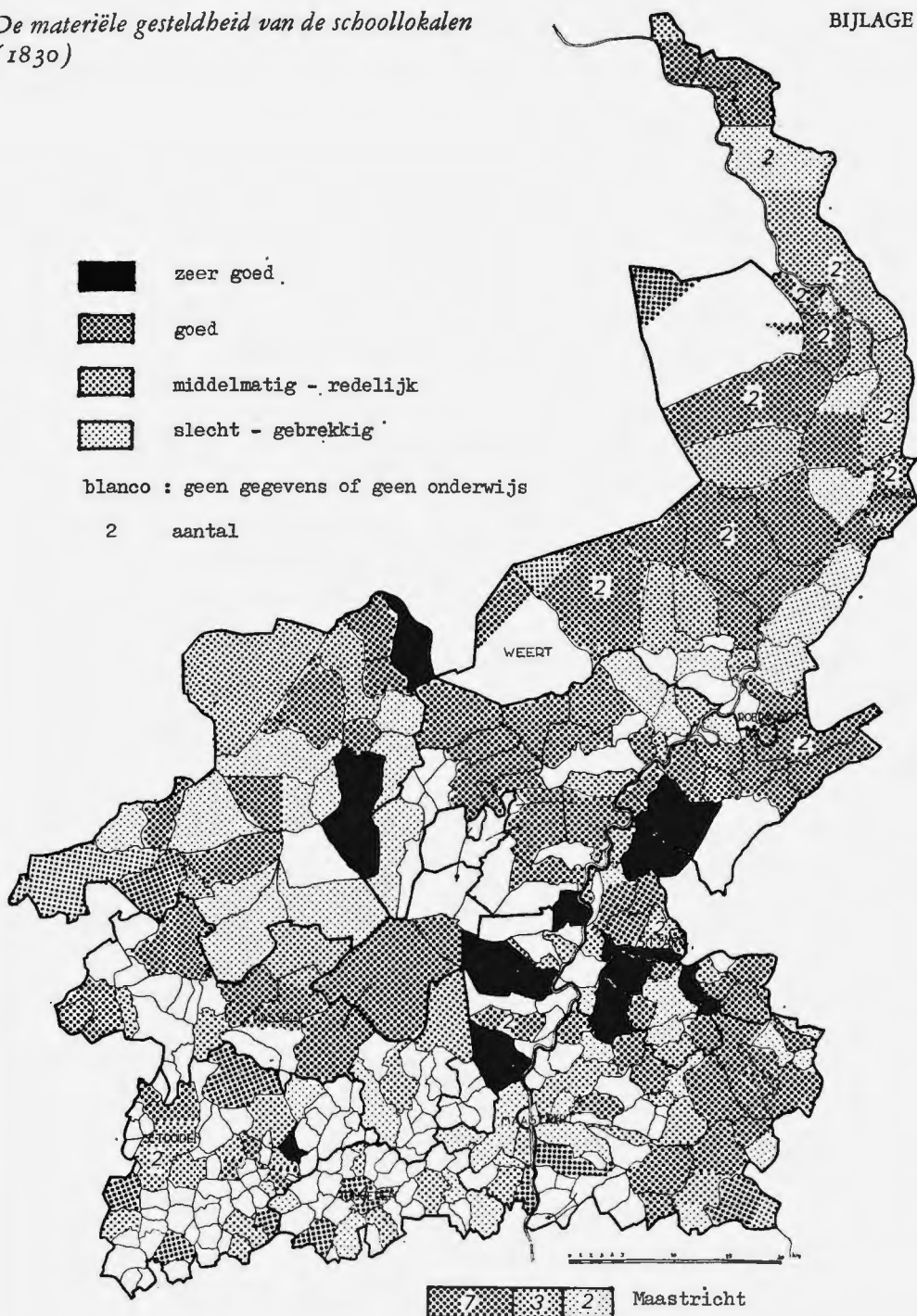
*De materiële gesteldheid van de schoollokalen
(1830)*

BIJLAGE 17



blanco : geen gegevens of geen onderwijs

2 aantal



BIJLAGE 18

*Meubilering en didactische uitrusting van de scholen in het
4de district (1828)*

	Tafels van Prinsen	Lessenaars	Zwarte borden	Zitbanken	Leesmachine
Beek	×	×	×	×	
Bocholt	×	×	×	×	
Bree	×	×	×		×
Grathem			×	×	
Heel	×	×	×	×	×
Hunsel	×	×	×		×
Tongerlo	×	×	×	×	
Kessenich		×		×	
Meeuwen	×		×	×	
Neeritter	×		×		
Neeroeteren	×		×	×	
Ophoven	×	×	×	×	
Opitter	×	×	×	×	
Rotem	×	×	×	×	×
Thorn	×	×	×		×
Wessem	×	×	×	×	
Stramproy		×		×	

Maaseik : geen gegevens.

Elen : een platte schrijftafel, 7 zitbanken, geen borden, geen tafels van Prinsen.

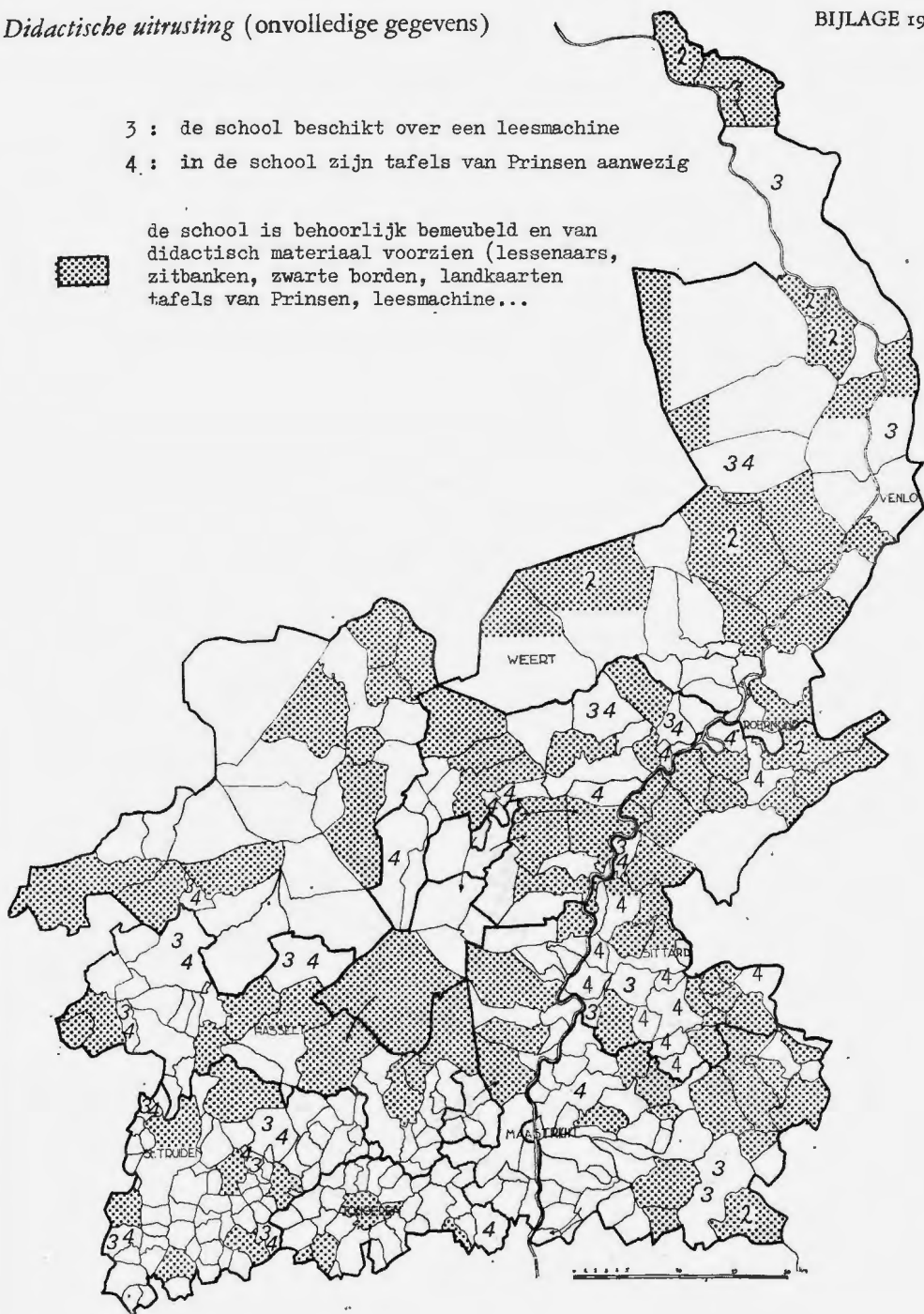
Didactische uitrusting (onvolledige gegevens)

BIJLAGE 19

3 : de school beschikt over een leesmachine

4 : in de school zijn tafels van Prinsen aanwezig

de school is behoorlijk bemeubeld en van
didactisch materiaal voorzien (lessenaars,
zitbanken, zwarte borden, landkaarten
tafels van Prinsen, leesmachine...



Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs

BIJLAGE 20a

Gemeenten met :

 klassikaal onderwijs

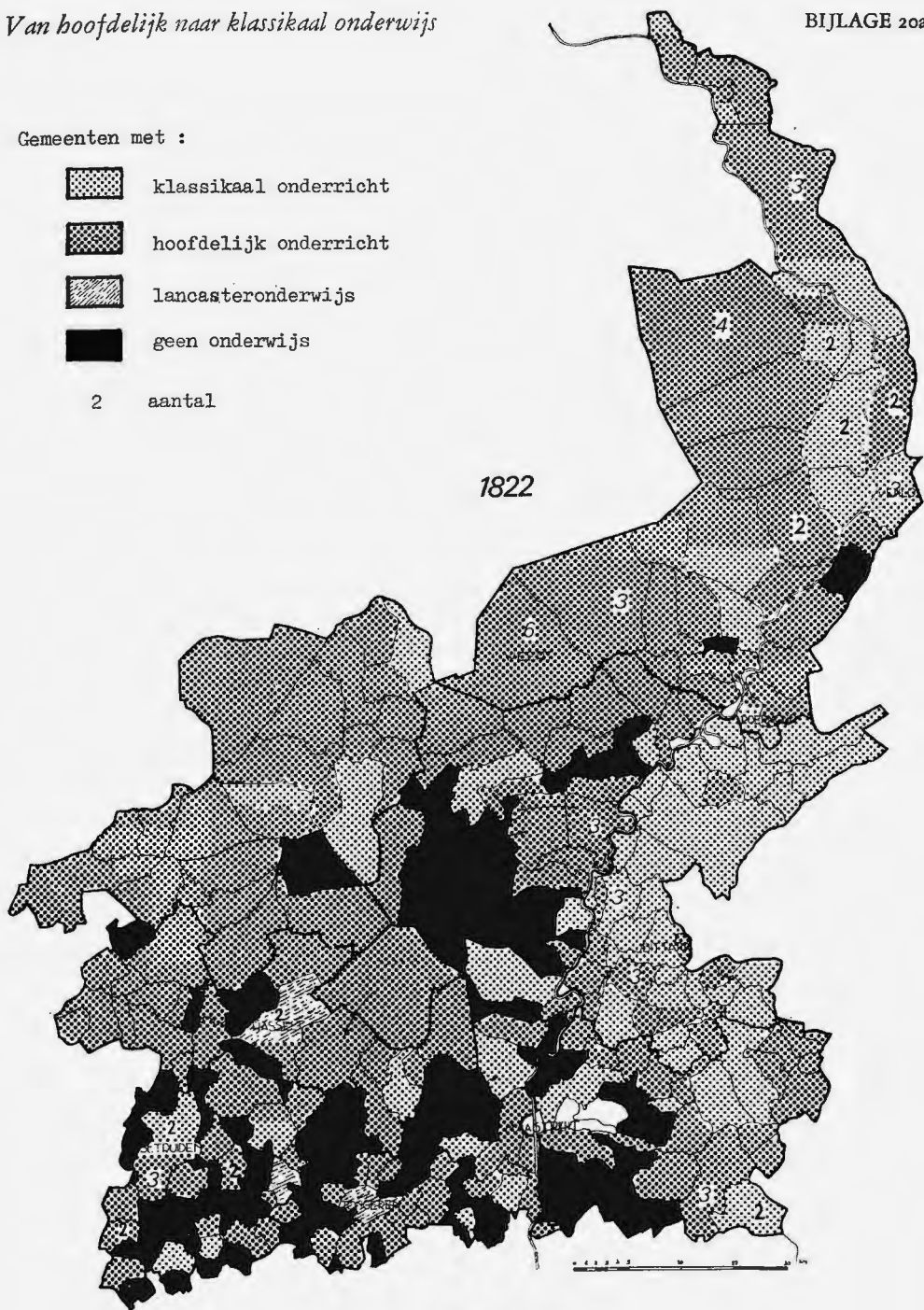
 hoofdelijk onderwijs

 lancasteronderwijs

 geen onderwijs

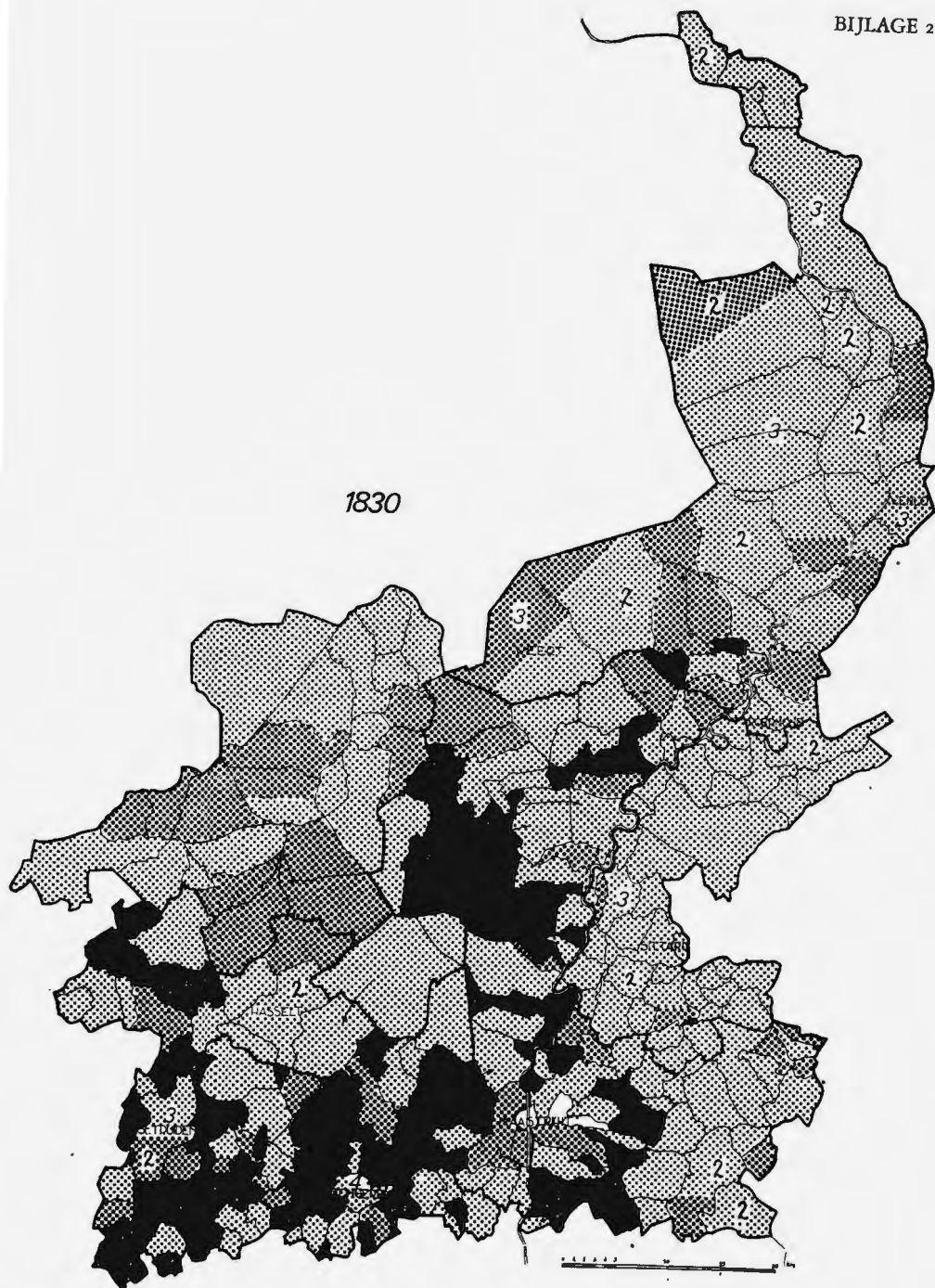
2 aantal

1822



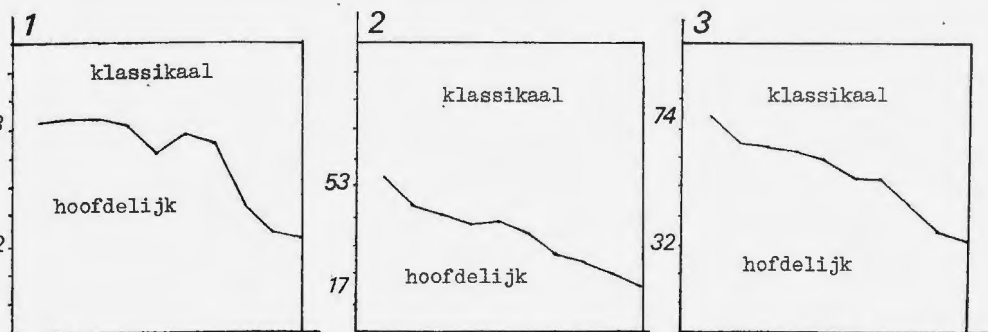
   Maastricht

1830

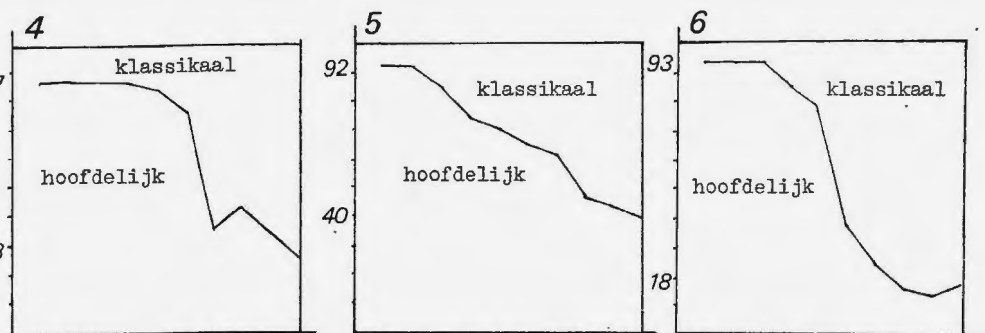


Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs (grafisch)

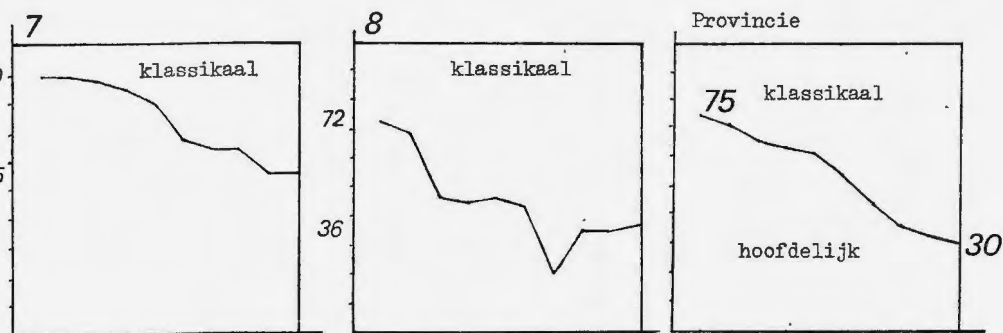
BIJLAGE



1821-18



1821-18

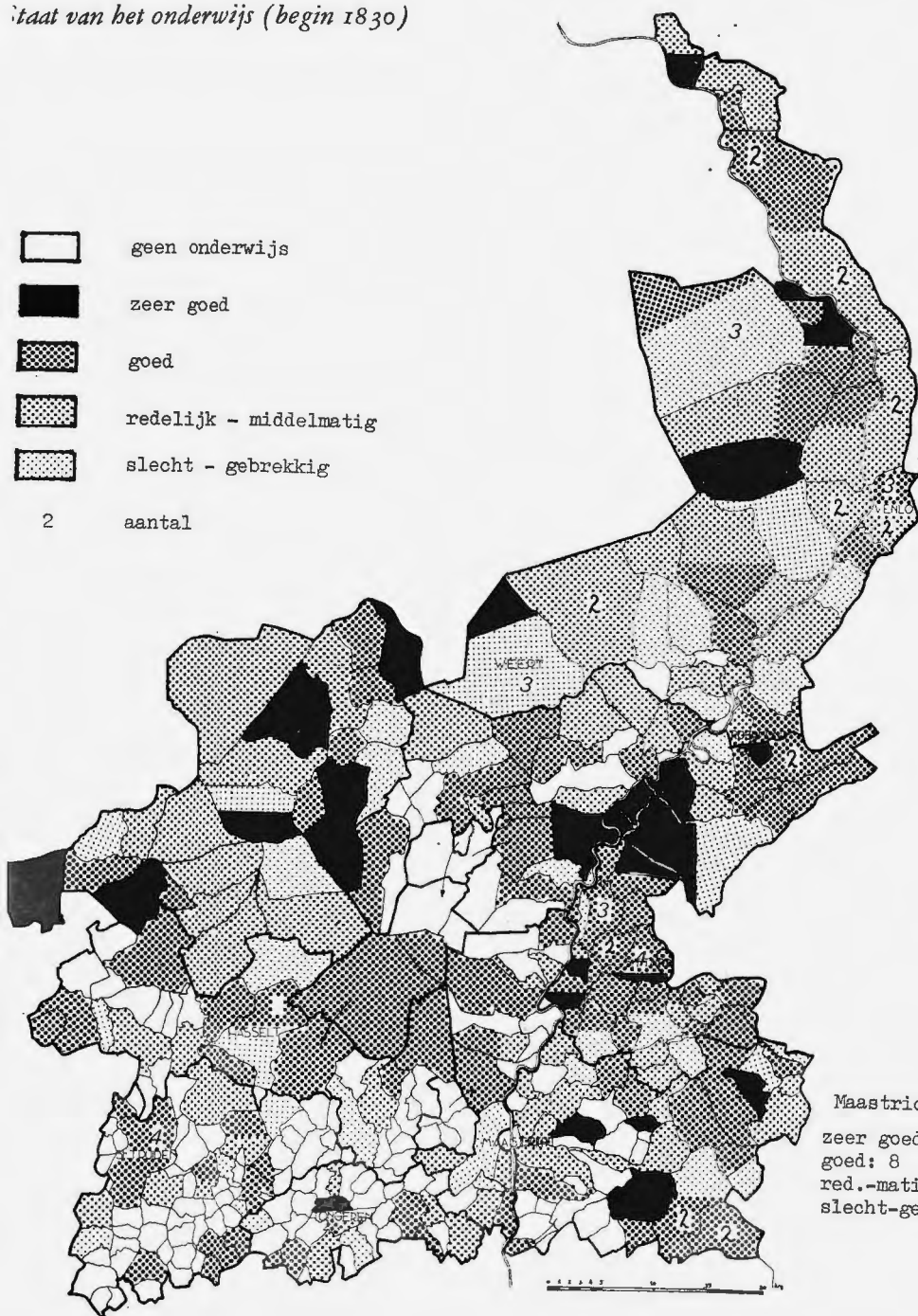


1821-18

De klein gedrukte cijfers geven het percentage aan van de gemeenten met hoofdelijk onderwijs in 1821 en 1830.

Staat van het onderwijs (begin 1830)

BIJLAGE 2



BIJLAGE 23

Uitbreiding van het programma

Distr.	Gemeente	lezen	schrij- ven	reke- nen	nederl. taalk.	bijb. gesch.	vorm- leer	gesch.	aandr.	zang
1	Gulpen	x	x	x	x				x	x
	Vaals	x	x	x				x	x	x
	Valkenburg	x	x	x	x					
2	Amstenrade	x	x	x	x	x			x	
	Echt	x	x	x	x	x	x		x	
	Melick	x	x	x	x	x			x	
	Merkelbeek	x	x	x	x			x	x	
	Munstergeleen	x	x	x	x	x				
	Limbricht	x	x	x	x	x			x	
	Linne	x	x	x	x	x			x	
	Posterholt	x	x	x	x			x	x	x
3	Weert	x	x	x	x		x		x	
	Belfeld	x	x	x						
	Bergen	x	x	x						
	Well (Bergen)	x	x	x	x					
	Afferden (")	x	x	x						
	Beesel	x	x	x						
	Broekhuizen	x	x	x						
	Buggenum	x	x	x						
	Gennep	x	x	x	x					
	Grubbenvorst	x	x	x	x					
	Lottum	x	x	x	x					
	Haelen	x	x	x						
	Helden	x	x	x	x					
	Helden (kapel)	x	x	x						
	Horst	x	x	x						
	Sevenum	x	x	x	x					
	Kessel	x	x	x						
	Meterik	x	x	x						
	Baarlo	x	x	x	x					
	Maasniel	x	x	x	x					
	Meerlo	x	x	x	x				x	
	Blitterswijck	x	x	x						
	Mook	x	x	x						
	Middelaar	x	x	x	x					
	Nederweert	x	x	x	x					
	Ottersum	x	x	x	x					
	Swalmen	x	x	x						
	Tegelen	x	x	x	x					
	Geysteren	x	x	x	x					
4	Heel	x	x	x	x					
	Rotem	x	x	x	x					
	Hunsel	x	x	x				x		
	Neeroeteren	x	x	x					x	

BIJLAGE 23 (vervolg)

Uitbreiding van het programma

Distr.	Gemeente	lezen	schrij- ven	reke- nen	nederl. taalk.	bijb. gesch.	vorm- leer	gesch.	aandr.	zang
5	Hamont	×	×	×	×			×	×	
	Hechtel	×	×	×	×			×	×	
	Beringen	×	×	×						
6	Bilzen	×	×	×	×		×		×	
	Hasselt	×	×	×	×		×		×	
	As	×	×	×						
7	Halen	×	×	×	×					
	Sint-Truiden	×	×	×	×					
	Heers	×	×	×	×					
	Hoepertingen	×	×	×	×					
8	Wellen	×	×	×	×					
	Tongeren	×	×	×					×	
	Roclenge	×	×	×	×					
	Valmeir	×	×	×	×					
	Lanaye	×	×	×	×				×	
	Lanaken	×	×	×	×					
	Lauw	×	×	×	×					
	Mechelen	×	×	×	×				×	
	Millen	×	×	×	×					
	Otrange	×	×	×	×					
	Rekem	×	×	×	×			×	×	
	Stokkem	×	×	×	×					
	Vlijtingen	×	×	×	×				×	
	Zichen	×	×	×	×	×			×	
TOTAAL	68 gemeenten	68	68	68	48	7	4	7	22	3

BIJLAGE 24

a. Schoolboekjes in het 2de district (begin 1827)

	1	2	3	4	5	8	9	10	11	12	13
Amstenrade	x			x	x	x	x		x		
Beek	x			x	x		x		x		
Geverik	x			x	x		x				x
Neerbeek	x			x	x		x		x		x
Berg (Urmond)	x			x	x						x
Bingelrade	x			x			x				+ oude boe
Born	x	x		x	x	x	x		x	x	x
Buchten (Born)	x			x	x		x				x
Broeksittard	x			x	x						
Brunssum	x	x		x	x		x		x		x
Dieteren				x		x			x		
Echt		x	x	x	x	x	x	x	x		x
Pey (Echt)	x			x	x	x	x				x
Elsloo		x		x	x	x	x				x
Geleen	vacant door het sluiten van alle scholen in deze gemeente										
Grevenbicht		x	x	x	x	x	x	x	x		
Herkenbosch				x	x	x	x	x	x		
Herten	x			x	x	x	x		x		
Holtum*						x			x		
Hoensbroek				x	x			x	x		x
Jabeek				x	x			x	x		x
Limbricht*	x	x		x	x	x	x		x		x
Einighausen				x	x		x	x			
Linne*	x		x				x				
Maasbracht*							x				
Melick*				x	x			x			
Merkelbeek				x	x			x			
Montfort	x	x	x	x	x						x
Munstergeleen*						x					
Nieuwstadt*	x			x	x	x	x		x		
Nagelbeek				x	x			x			x
Nuth				x	x		x	x			x
Obbicht				x	x		x	x			x
St. Odiliënberg				x	x		x	x			x
Ohé en Laak*	x						x				
Oirsbeek*											
Doenrade*											
Posterholt	x			x	x	x	x		x		
Puth (Schinnen)								x			
Schinnen*											
Schinveld*											
Stein	gesloten										
Spaubeek*											
Stevensweert		x	x	x	x	x	x	x	x		
Susteren		x	x	x	x	x	x	x	x		
Vlodrop*								x			
Wijnandsrade				x	x	x		x	x		

* Ook andere niet nader genoemde nieuwe boekjes aanwezig.

Alle scholen beschikken over de tafels van Prinsen.

Legende : cfr. bijlage 24b.

b. Schoolboekjes in het 4de district (1828)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Beek				x	x	x	x		x	x			
Bocholt				x			x		x	x			
Bree				x					x	x			
Grathem	x			x	x	x	x		x	x			
Heel	x			x	x	x	x		x	x			x
Hunsel	x		x	x	x	x	x		x	x			x
Tongerlo				x	x	x	x		x	x		x	
Kessenich			x			x	x		x	x			x
Meeuwen						x	x		x				
Neeritter	x		x	x	x	x	x		x	x			x
Neeroeteren			x	x	x	x	x		x	x	x		
Ophoven	x		x	x	x	x	x		x	x			x
Opitter				x		x			x	x			
Rotem	x	x	x	x		x	x	x	x				x
Stramproy			x	x					x				
Thorn	x	x	x	x	x	x		x	x	x		x	x
Wessem	x	x	x	x	x	x	x		x	x			x

Beegden, Dilsen, Elen, Ellikom, Gerdingen, Gruitrode, Ittervoort : geen school of oude boeken.

Maaseik : geen gegevens.

1. N. ANSLIJN, *Spel- of leesboekje*.
2. N. ANSLIJN, *Nederduitsche Spraakkunst voor eerstbeginnenden*.
3. N. ANSLIJN, *Leesboek tot oefening in het kunstmatig lezen*.
4. N. ANSLIJN, *De Brave Hendrik*.
5. N. ANSLIJN, *De Brave Maria*.
6. M. VAN HEYNINGEN BOSCH, *Vader Jacob en zijne kindertjes*.
7. M. VAN HEYNINGEN BOSCH, *Moeder Anna*.
8. J. BRUNT, *Eerste beginselen der rekenkunde*.
9. B. DOORENWEERD, *Bijbelsche verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament*.
10. J. PRINSEN, *Leesboekje voor eerstbeginnenden*.
11. P.N. MUYT, *Aardrijksbeschrijving voor kinderen*.
12. J. KUYPERS, (juiste titel niet bekend) - *Kunstmatig leesboek of Nederduitsche Spraakkunst*.
13. JUNGST, *Zelfkennis en zedelijk onderwijs*.

In 1830 zouden volgens inspecteur Schmalhausen nieuwe boekjes gebruikt worden in alle scholen van het 8ste district : R.A.M., O.A., 215.

BIJLAGE 25

Ontwikkeling van de schoolbevolking

	1822				1824				1826				1828				1829				1830			
	O	B	T	%	O	B	T	%	O	B	T	%	O	B	T	%	O	B	T	%	O	B	T	%
1	1.986	661	2.647	100	2.123	944	3.067	115					2.334				2.469	855	3.324		3.953	1.083	5.036	187
2	1.349	1.686	3.035	100	2.055	1.706	3.761	123	2.450	1.866	4.316	142	3.156	1.431	4.587	151	2.920	1.566	4.486					
3	4.582	408	4.990	100									4.898	272	5.170	103	5.351	249	5.600					
4	1.196	394	1.590	100					1.860	184	2.044	128					1.703	—	1.706		2.068	16	2.084	131
5	1.912	16	1.928	100													2.129	51	2.180		2.221	20	2.241	116
6	942	276	1.218	100					815	—	815						949	—	949		1.090	—	1.090	89
7	585	690	1.275	100					780	400	1.180	66					827	536	1.363		1.017	425	1.442	113
8	908	676	1.584	100	1.005	527	1.532	96	1.786	100	1.886	119					1.630	155	1.785		1.740	200	1.940	122
	13.460	4.807	18.267	100													17.981	3.412	21.393					117

= openbare scholen

= bijzondere scholen

= totaal

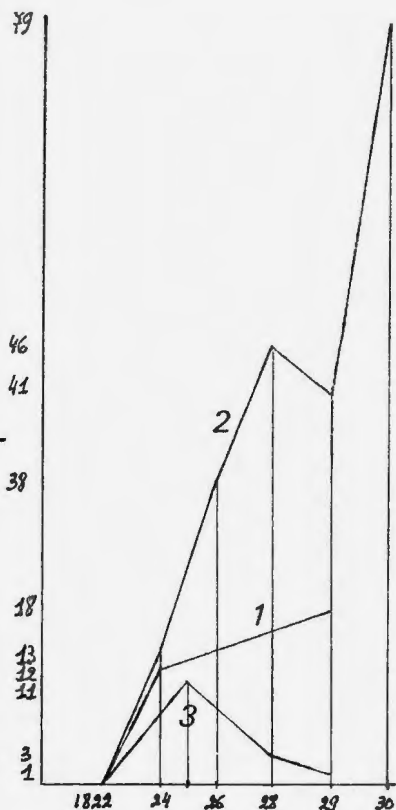
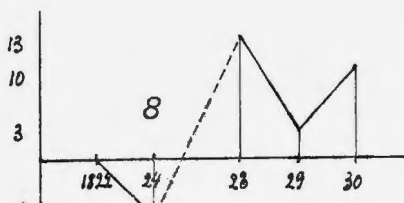
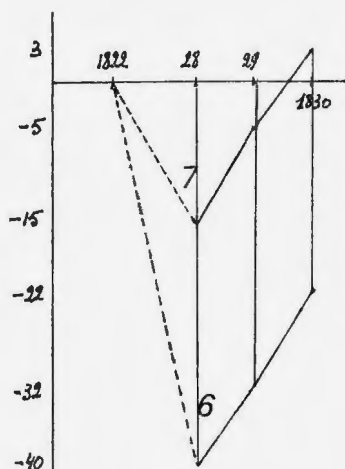
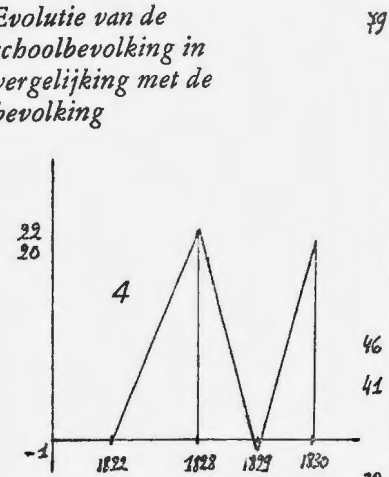
, = stijging (1822 = 100)

BIJLAGE 26
Schoolbevolking stad - platteland

District	1822		1824		1825		1826		1828		1829		1830	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1	1.497	100	1.859	124			3.834	141	4.151	153	1.704	114	4.591	169
2	2.704	100	3.416	126					3.984	108	3.986	147		
3	3.656	100			4.657	127			1.860	131	4.449	121		
4	1.415	100			1.757	123					1.466	103	1.818	128
5	1.928	100									2.180	113	2.241	116
6	1.082	100							715	66	898	83	1.029	95
7	990	100							905	91	1.048	105	1.082	109
8	1.309	100	1.247	95					1.626	124	1.425	108	1.501	114
TOTAAL	14.581	100									17.156	117		

Maastricht	1.150	100	1.208	105					1.639	142	1.620	140	445	134
Sittard	331	100	345	104			481	148	436	131	500	151	335	106
Roermond	314	100							410	127	380	121	468	71
Venlo	652	100							500	76	500	76	257	69
Weert	368	100							276	75	271	73	61	44
Hasselt	136	100							100	73	51	37	152	126
Sint-Truiden	285	100							275	96	315	110	439	159
Tongeren	275	100							260	94	360	130	266	151
Maaseik	175	100							184	105	240	137		
TOTAAL	3.686	100							4.080	110	4.237	114		

*Evolutie van de
schoolbevolking in
vergelijking met de
bevolking*



9 schooldistrict

----- het juiste verloop van de curve is niet bekend

het % dat de schoolbevolking sneller stijgt dan de bevolking (1822 = 100)

x

BIJLAGE 28

De verhouding tussen schoolbevolking en het aantal inwoners

		1822	1824	1825	1826	1828	1829	1830
1	Maastricht	5	5,9			7	7,5	
	Platteland	3	4,1				3	
	TOTAAL	4,3	4,7				5	
2	Sittard	9,5	9,8		13,5	12	14	12
	Platteland	8,1	10		11,1	11,8	11,2	12,4
	TOTAAL	8,2	10		11,3	11,8	11,5	12,4
3	Roermond	7,9		6		6,6	6,3	
	Venlo							
	Weert							
	Platteland	8,8		11		8,1	10	
	TOTAAL	8,5		9		8,3	8,9	
4	Maaseik	5,4				5	6,5	7
	Platteland	7,8		9,5		9,8	7,7	9,3
	TOTAAL	7,4				9	7,4	8,8
5	Platteland	7,3					7,7	7,9
6	Hasselt							
	Platteland	3,7				2,4	2,8	3,2
	TOTAAL	3,5				2,2	2,5	2,9
7	Sint-Truiden	4				3,5	4	4,6
	Platteland	4				3,4	4	3,6
	TOTAAL	4				3,5	4	4,1
8	Tongeren	6,8	5,5			5,6	7,8	9,5
	Platteland	4,7	4,5			5,9	5,2	5
	TOTAAL	5,2	4,9			5,8	5,2	5,6

ZUSAMMENFASSUNG

Das 'Ancien Régime' zeigte ein buntes Gemisch verschiedener Unterrichtsformen. Die Volksschule wurde ihrer Schicksal überlassen; wenn man schon irgend etwas auf dem Gebiete des Unterrichts unternahm, wurde die Volksschule stiefmütterlich behandelt. Der Unterricht in der Volksschule wurde gegeben von schlechtbezahlten und unentwickelten Leuten. In den Städten von Personen, die durch Kapitel, Klöster oder städtische Behörden dazu angestellt wurden, in den Dörfern war es meistens die Aufgabe des Küsters. Der Beruf von Schulmeister war in sozialer Hinsicht wenig angesehen, weil fast keiner den Nutzen von Unterricht einsah. Ältere Volksschullehrer wurden als nachahmenswerte Beispiele hingestellt, wodurch neuen Gedanken keine Möglichkeiten geboten wurden.

Weil die Kirche von jeher die einzige Instanz war, die sich mit Unterricht befasste, ging es in den Schulen zum grössten Teile um extemporieren und herableiern von kirchlichen Gebeten und Catechismus. Im besten Falle lernten die Kinder in bescheidenem Masse lesen und schreiben. Die Jugend besuchte die Schule nur in der Zeit in der sie nicht zu arbeiten brauchte, das heisst im Winter, und es waren nur ziemlich wenige, die den Weg zur Schule fanden. Der Volksschulunterricht bot also ein trauriger Anblick.

Das Bedürfnis nach Erneuerung entstand erst im 18. Jahrhundert als verschiedene Strömungen auf politischem und sozialem Gebiete zur Aufklärung führten. Da wurden Unterricht und Erziehung zentral gestellt. Mehrere der neuen Gedanken fanden bei aufgeklärten Fürsten ein williges Ohr; sie stimmten ihre Unterrichtspolitik auf die neuen pädagogischen Ideen ab und gaben dem Staatsunterricht eine grosse Verbreitung. Allmählich ging die Verwaltung des Unterrichts von der Kirche an den staatlichen Behörden über.

Zur Zeit des Einbruchs der französischen Truppen kamen unsere Gegenden zum ersten Male in Berührung mit einer radikalen Durchführung der neuen Gedanken. Die Schulgesetze des 3. Brumaire IV und 11. Floréal X mussten aber aus mehreren Gründen scheitern. Die Geistlichkeit und die Bevölkerung widersetzten sich den französischen Reformen, die manchmal onbesonnen durchgeführt wurden. Dieses war auch der Fall mit der Unterrichtsgesetzgebung.

Die Regierung des Königreiches der Niederlanden stellte sich zur Aufgabe aus einem veralteten Unterrichtswesen ein ganz neues Volks-

schulwesen aufzubauen. In den nördlichen Provinzen war im 18. Jahrhundert schon ein Erneuerungsstreben durchgebrochen, das seine Realisierung fand im Unterrichtsgesetz vom 3. April 1806. Dieses Gesetz brachte ein institutionelles Apparat zum Stande, das die Unterrichts-erneuerung stimulieren konnte. Diese Gesetzgebung stand Modell bei der Unterrichtsreform in den südlichen Provinzen, wo die Regierung infolge eines Gutachten von den Notabeln zur stufenweise Einführung beschloss. Nur für einige Gemeinden wurde eine Ausnahme gemacht. In 1815 wurden nämlich, noch bevor die Provinz Limburg gebildet wurde, die früheren Generalitätsgemeinden als 9. Schulbezirk der Provinz Nord-Brabant in das nordniederländische Unterrichtssystem aufgenommen. Der Rechtsanwalt J.J. Sassen aus Maastricht hatte als Inspektor Sitz in dem nord-Brabantischen Ausschuss für Unterricht. Dieses Experiment schlug fehl aus politischen und geografischen Gründen ; mit Ausnahme der Einrichtung einer Lehrer-gesellschaft in Maastricht wurde kaum etwas erreicht. Im Jahre 1817 wurde dieses Schulbezirk aufgehoben.

Im selben Jahre wurde in der Provinz Limburg, wie in anderen südlichen Provinzen, eine provisorische Jury für die Volksschule und den mittleren Unterricht eingerichtet. Die Hauptaufgabe dieser Jury war die Prüfung der Lehrer, die eine Schule einrichten wollten und der schon tätigen Lehrer, die ein Gehalt aus der Staatskasse zu erhalten wünschten. Zum letzterem hatte die Regierung die Möglichkeit eröffnet als sie in 1816 einen Betrag zur Verfügung stellte um in jeder Provinz an zwölf Lehrern ein Gehalt auszuzahlen in denjenigen Gemeinden, die ein passendes Schullokal zur Verfügung stellten und eine genügende Wohnung für den Lehrer. Im Anfang hatte man Erfolg, aber als die Kandidaten erfuhren, dass es der Jury Ernst war mit der Prüfung, schmälerte sich ihre Zahl. Trotzdem wurden in 1821 schon 25 Volksschullehrer und 4 ' ondermeesters ' aus der Staatskasse besoldet und hatten 32 Gemeinden ein neues Schullokal zur Verfügung gestellt ; 18 Gemeinden erhielten einen Zuschuss. Um 1821 stagnierte die Schulbau und hatten die Prüfungen weniger Erfolg.

In diesem Jahre tat die Regierung ein weiterer Schritt indem sie in jede Provinz eine Unterrichtskommission einrichtete, gebildet von 8 Schulaufsehern, die jeder ein Bezirk beaufsichtigten. Diese Kommission tagte dreimal im Jahre, hörte die Berichte der Schulaufseher an und prüfte Kandidat-Lehrer. Die Schulaufseher erhielten umfassende Kompetenzen. In den Gemeinden ihres Bezirks mussten sie den Unterricht beaufsichtigen, einschliesslich die Sorge für ein angemessenes Einkommen für die Lehrer, die Förderung von Verbesserung der Unter-

richtsmöglichkeiten seitens der Gemeindeverwaltung und von neuen Unterrichtsmethoden.

Zur Erwerbung von geschulten Lehrern hatte die Regierung zwei Unterrichtsinstitute (' Rijkskweekscholen ') errichtet : in Haarlem und in Lier. Der unmittelbare Einfluss dieser Institute in der Provinz Limburg war gering. In dieser Provinz wurden für Kinder aus dem höheren Bürgerstande und für Kinder von nordniederländischen Heeresangehörigen Staatsvolksschulen eingerichtet in Maastricht, Roermond und Venlo. Diese Schulen sollten Bildungsinstitute für junge Lehrer sein und daneben auch das Beispiel geben von dem was eine Volksschule sein sollte. Als Modellschulen haben diese drei Staatsvolksschulen eine grosse Ausstrahlung gehabt. Als Bildungsinstitute hatte nur die Schule in Venlo einige Bedeutung. Von mehr Bedeutung als Bildungsinstitute für Lehrer waren die Stadtschulen von Sittard und Sint-Truiden. Auf dem Plattelande wurden eine Zahl von kleinen Schulen errichtet, die den Bedürfnissen der Einwohner genügten.

Für die ständige Begleitung der Lehrer wurden Lehrergesellschaften eingerichtet, deren Zahl in 1830 bis 14 anstieg und die insgesamt mehr als 300 Lehrer umfassten. Diese Gesellschaften hatten die Aufgabe die Kenntnisse der Lehrer zu erweitern und ihre Qualität zu verbessern. Dazu wurden unter mehr Lehrgänge abgehalten, wo die Teilnehmer während einer Periode von 6 Wochen weitere Ausbildung bekamen.

Die Verbesserung der Qualität der Lehrer war eine dringliche Angelegenheit. Seit 1821 wurde von jedem Lehrer ein Prüfungszeugnis verlangt wenn er sich bewerben wollte um eine Stelle oder eine neue Schule errichten wollte.

Das soziale Ansehen des Lehrers nahm immer mehr zu mit seiner Bildung, um so mehr als seine Einkommenslage sich besserte. Die Zahl der Lehrer, die ein Gehalt aus der Staatskasse erhielten, wurde grösser und es wurde einen bescheidenen Anfang gemacht mit provinziellen Zuschüssen. Trotzdem liess ihre Einkommenslage zu wünschen übrig demzufolge der Lehrer oftens verpflichtet war Nebeneinkünfte zu suchen.

Grosse Bedeutung hatte dasjenige was in den Jahren 1815-1830 in bezug auf den Inhalt des Unterrichtes erreicht wurde. An Stelle des individuellen Unterrichts, der in 1815 noch praktiziert wurde, kam allmählich der Klassenunterricht. An Stelle des wenig sinnvollen Extemporieren wurde, wenn auch in bescheidenem Masse, die Erklärung des Textes benachdruckt. In dem traditionellen Paket von Fächern fand eine Akzentverschiebung statt ; die christliche Erziehung durch den Catechismus trat in den Hintergrund, der Unterricht in lesen und schreiben zielt vielmehr auf bürgerliche Werte. Die Lautiermethode fand

immer mehr Anhänger und wurde ziemlich allgemein angewandt. Der Rechenunterricht erwarb in zahlreichen Schulen definitiv einen vollwertigen Platz in dem Schulprogramm. Neue, zweckmässige und vereinfachte Schulbücher ersetzen die alten Bücher. Zum ersten Male lernte die Schuljugend die Bücher von Prinsen und besonders von Anslijn kennen, die das grosse Beispiel für die Schulbücher aus späteren Zeit bleiben sollten.

Die inhaltliche Erneuerung des Unterrichts wurde ermöglicht durch eine Verbesserung der Schuleinrichtung und eine bessere didaktische Ausstattung. In Zusammenarbeit mit Staat, Provinz, Privatpersonen und Bevölkerung errichteten 103 Gemeinden neue Schullokale; 47 Gemeinden besserten ihre Schullokale aus. Die älteren Lokale waren für den Unterricht nicht mehr brauchbar. Die Schullokale wurden neu möbliert mit Pulten und Bänken und Wandtafeln und von modernen didaktischen Apparatur versehen. Trotzdem blieb der materielle Fortschritt zurück bei der inhaltlichen Verbesserung des Unterrichts. Die Reform wurde nicht überall mit Enthusiasmus begrüsst. Die Zahl der Schüler nahm zwar zu und zeigte den Erfolg der neuen Schulordnung, aber das war nicht überall der Fall. Ein grosser Teil von dem was erreicht wurde, war dem energischen Einsatz der Schulaufseher und Schullehrer zu verdanken. Daneben gab es lokale von Honoratioren gebildeten Schulausschüsse, die sich für die Schule einsetzten, aber nicht immer mit Erfolg.

In den Jahren 1826-1828 zeigte sich ein deutlicher Aufschwung. Nach 1828 liess die Tätigkeit der Schulaufseher nach infolge Kritik auf die Unterrichtspolitik der Regierung. Die Kritiker lehnten die indirekte Beschränkung des Privat-Unterrichts ab: keiner dürfte eine Schule eröffnen ohne Erlaubnis des Kulturministers und Zuschüsse wurden nur den öffentlichen Schulen gegeben. Seit 1828 zeigte sich dann auch ein gewisser Stillstand: die Erneuerung von Lehrern stockte, die Begeisterung für die Lehrerprüfung liess nach, der Bau von neuen Schulen zeigte einen Rückgang und es kam mehrmals zu lokalen Konflikten, um so mehr weil durch königlicher Erlass vom 27. Mai 1830 den lokalen Behörden eine grössere Verfügungsgewalt zugestanden wurde.

Geografisch gab es seit dem Anfang der Schulreform grosse Unterschiede. Im zweiten Bezirk (die Gegend von Sittard) war der Fortschritt am grössten, aber im 6. und 7. Bezirk (die Gegend von Hasselt und Sint-Truiden) zeigte sich schon in 1822 ein Rückstand. Zum grössten Teile war diese Situation der Gesinnung der Bevölkerung, dem Auftreten der Lokalbehörden und manchmal unfähigen Schulaufsehern zuzuschreiben. Im 5. Bezirk war der Fortschritt besonders den Lehrern zu verdanken.

In den Jahren 1815-1830 wurden die Grundlagen gelegt für eine ganz neue Entwicklung des Volksschulunterrichts deren Erfolge die Zweckmässigkeit der durchgeführten Reform zeigten. Der Fortschritt war sehr gross, wie zu erwarten war, weil man in 1815 eigentlich von nichts ausgehen musste. Die Zukunft sollte zeigen welche Bedeutung diesen Reformen beizumessen waren.

RÉSUMÉ

L'Ancien Régime était caractérisé par une multitude de formes d'enseignement. Si quelque chose se passait dans ce domaine, l'enseignement primaire, dont on se préoccupait très peu, était toujours le dernier à en sentir les effets. Cet enseignement était d'ailleurs confié à des gens mal payés et peu capables : en ville, à une personne autorisée par un chapitre, un couvent ou l'administration communale, et dans les villages, c'était la plupart du temps le sacristain qui en avait la charge.

Comme très peu de gens reconnaissaient l'utilité de l'instruction, le statut social des instituteurs était très peu élevé. Ils prenaient de vieux collègues pour exemples qu'il fallait suivre fidèlement, ce qui laissait très peu de chances à la pénétration de nouvelles idées. Et comme l'Eglise était par tradition la seule instance à s'occuper de l'enseignement, les écoles s'évertuaient surtout à faire mémoriser et psalmodier des textes religieux (prières et catéchisme) aux enfants, qui seulement par exception pouvaient apprendre à lire et à écrire un peu. Les jeunes ne fréquentaient l'école que pendant la période d'inactivité économique, c'est-à-dire pendant l'hiver, et même dans cette période-là, bon nombre d'eux n'y allait pas. D'une façon générale, le niveau de l'enseignement primaire était tout à fait déplorable.

Le besoin d'innovation ne se fit sentir qu'au 18^e siècle, quand le courant de l'Illumination s'était cristallisé à partir de diverses évolutions sur les plans politique et social. Dans cette nouvelle conjoncture, un rôle de premier ordre fut attribué à l'enseignement et à l'éducation. Quelques-unes des idées nouvelles avaient rencontré l'appui bienveillant des monarques illuminés, qui adaptèrent leur politique en matière d'enseignement aux nouvelles exigences pédagogiques. Parallèlement, l'idée d'instruction publique connut une grande diffusion et lentement, la responsabilité de l'enseignement passa de l'Eglise aux mains des autorités civiles.

Par suite de l'invasion de l'armée française, nos contrées entrèrent, pour la première fois, en contact avec une application radicale des nouvelles idées. Mais les lois scolaires du 3 brumaire an IV et du 11 floréal an X étaient pour diverses raisons vouées à l'échec. Le clergé s'opposa violemment au nouveau régime et la population le rejoignit dans sa résistance aux ambitions réformatrices des Français. Ceux-ci avaient d'ailleurs fortement discrédité leurs propres lois par leur politique témé-

raire et peu réaliste, et la législation en matière d'enseignement n'échappa pas à ce sort.

Le gouvernement du Royaume des Pays-Bas entreprit la tâche de transformer l'instruction totalement dépassée en un système d'enseignement primaire d'une apparence et d'une considération entièrement neuves. Dans le Nord, au 18^e siècle déjà, des tendances au renouvellement avaient vu le jour. Elles avaient abouti à la loi scolaire du 3 avril 1806, qui avait mis en place tout un appareil institutionnel pouvant stimuler la réforme de l'enseignement. Et dans le Sud, la réforme s'inspirait de cette même législation. Seulement, sur l'avis de notables des provinces méridionales, le gouvernement décida de l'introduire en étapes successives.

Pourtant, un certain nombre de communes dans le Sud faisaient exception à cette règle. En 1815, avant la création même de la province du Limbourg, les communes administrées autrefois par les Etats-Généraux furent insérées dans le système d'enseignement des Pays-Bas du Nord comme 9^e district scolaire du Brabant Septentrional. L'avocat J.J. Sassen, de Maastricht, était membre de la Commission d'Enseignement du Brabant Septentrional en tant qu'inspecteur. Mais cette expérience a échoué pour des raisons d'ordre politique et géographique. A l'exception de la fondation à Maastricht d'une société d'instituteurs, peu de chose a pu être réalisé.

En 1817, ce 9^e district scolaire fut supprimé et le Limbourg, tout comme les autres provinces méridionales, fut doté d'un jury temporaire pour l'enseignement primaire et secondaire. La tâche principale de cet organe était d'examiner des instituteurs qui désiraient ouvrir une nouvelle école ainsi que des instituteurs déjà en fonction mais désirant toucher un salaire d'Etat. Le gouvernement avait créé cette possibilité lorsqu'en 1816, il promit à chaque province de payer 12 traitements, destinés aux communes qui disposeraient d'un local convenable et qui prendraient soin du logement de l'instituteur. Après un premier succès, l'enthousiasme des professeurs se refroidit, quand ils s'aperçurent de la sévérité avec laquelle le Jury s'acquittait de ses tâches. Toutefois, ce jury a pu obtenir des résultats remarquables. En 1821, 25 instituteurs de campagne et 5 sous-instituteurs étaient déjà rétribués par l'Etat, et 32 communes avaient eu soin de faire bâtir un nouveau local ou de faire restaurer le bâtiment existant. L'Etat subventionnait 18 communes. De plus, le Jury était très attentif à ce que des personnes incapables soient écartées de l'enseignement. Malheureusement, il ne disposait pas de procurations suffisantes pour pouvoir continuer ces réussites. Vers 1821,

la construction de nouveaux locaux stagnait de nouveau et le succès des examens avait diminué d'une manière considérable.

En 1821, le gouvernement fit un nouveau pas en avant : une Commission d'Enseignement, composée de huit inspecteurs, fut créée dans chaque province. Un district d'inspection fut assigné à chaque membre. Cette commission se réunit trois fois l'an pour s'informer des rapports d'inspection et pour faire subir aux instituteurs un examen d'aptitude. Des pouvoirs étendus furent conférés aux inspecteurs. La surveillance leur incombait de tout ce qui avait trait à l'instruction dans les communes de leur district. Cette tâche consistait dans un meilleur règlement de la question des salaires des instituteurs, la stimulation de moyens de formation locaux, l'encouragement des administrations communales et l'introduction de nouvelles méthodes pédagogiques.

Pour pourvoir au besoin de personnel compétent, le gouvernement avait fondé deux écoles normales d'Etat, à Haarlem et à Lierre. Mais l'influence de ces deux établissements est restée faible dans la province du Limbourg. Elle s'est manifestée seulement par le truchement des activités de diplômés dans d'autres instituts de formation. Sur le plan provincial, des écoles primaires d'Etat furent créées pour les enfants de la haute bourgeoisie et de militaires originaires des provinces septentrionales. Au Limbourg, on fonda trois écoles de ce genre, notamment à Maastricht, à Venlo et à Ruremonde. Leur fonction était double : d'une part, c'étaient des centres de formation pour les aspirants à la profession d'instituteur, d'autre part, elles servaient d'exemple de ce qu'une école moderne devait être. Ces trois écoles primaires d'Etat ont connu un grand rayonnement en tant qu'écoles-pilotes ; comme centre de formation, seule l'école de Venlo a répondu en quelque sorte aux espérances ; même après 1826, quand la formation de jeunes fut intégrée dans la structure des écoles, elles sont restées d'une importance minimale de ce point de vue. Par contre, les écoles municipales de Sittard et de Saint-Trond ont rendu beaucoup plus de services comme centres de formation de nouveaux instituteurs. A la campagne, un certain nombre d'écoles plus petites s'étaient développées pour pourvoir aux besoins locaux.

Des sociétés d'instituteurs s'occupaient d'une façon plus permanente des besoins de formation professionnelle. En 1830, leur nombre s'élevait à 14. Ensemble, elles regroupaient plus de 300 instituteurs. Ces sociétés considéraient comme leur tâche principale l'élargissement des connaissances professionnelles. Pour former en peu de temps de nouveaux candidats et des instituteurs déjà en fonction, dès 1825, des cours

d'école normale furent organisés, où les participants recevaient en six semaines une formation intense.

L'amélioration de la qualité professionnelle des instituteurs était devenue très urgente désormais. A partir de 1821, on exigea de chaque instituteur un brevet d'aptitude s'il postulait une place vacante ou s'il voulait ouvrir une nouvelle école.

Parallèlement au perfectionnement professionnel, le statut social des instituteurs monta, d'autant plus qu'une amélioration substantielle de leurs revenus avait été effectuée. Le système salarial fut uniformisé, le nombre d'instituteurs touchant un salaire d'Etat augmenta et on commença à mettre sur pied un système de subventions provinciales. Pourtant, la situation financière des instituteurs n'était toujours pas brillante, si bien qu'ils restaient obligés à se chercher des revenus supplémentaires.

Pour ce qui a été réalisé au niveau du contenu de l'enseignement, les années 1815 et suivantes ont été d'une importance capitale. L'enseignement individuel, qui était encore de règle en 1815, fut abandonné en faveur de l'enseignement simultané. Au lieu de la mémorisation laborieuse et ayant peu de sens, l'attention se déplaça de plus en plus vers une méthode explicative. Mais trop souvent, on en resta à des tentatives hésitantes. Dans l'assortiment traditionnel de matières, un déplacement d'accent se manifesta de l'éducation chrétienne par le catéchisme à l'éducation dans les valeurs sociales par l'art de lire et d'écrire. La méthode auditive gagna de plus en plus de partisans et fut appliquée à une très grande échelle. Dans beaucoup d'écoles, l'enseignement du calcul acquit une place solide dans le programme. De nouveaux manuels, plus efficaces et d'une conception beaucoup plus simple, commencèrent à remplacer les vieux livres de classe. Pour la première fois, les écoliers firent la connaissance de Prinsen et surtout d'Anslijn, qui allait rester l'illustre exemple des livres de classe ultérieurs.

Le renouveau du contenu n'avait été rendu possible que par une amélioration des accommodations et un meilleur équipement didactique des écoles. En coopération avec la Province, l'Etat, des personnes privées et la population, 103 communes firent bâtir un nouveau local ; 47 firent restaurer le local existant. En effet, les anciens locaux étaient souvent délabrés et ne pouvaient plus servir à l'enseignement. Non seulement le gros travail fut amélioré, mais les locaux furent meublés selon les exigences les plus récentes et pourvus de pupitres, de tableaux noirs et des appareils didactiques les plus modernes. Néanmoins, le progrès matériel ne put aller de pair avec les améliorations dans le contenu.

La réforme ne fut pas accueillie partout avec le même enthousiasme.

L'augmentation du nombre d'écoliers peut être considéré comme une preuve du succès de la nouvelle organisation du réseau scolaire, mais ce ne fut pas le cas partout. Beaucoup de ce qui a pu être réalisé fut essentiellement le résultat de l'ardeur et de la force de travail des inspecteurs, oui ou non assistés des instituteurs sur le plan local. Des comités scolaires locaux, composés en général des notables du village, pouvaient se charger d'une part importante des tâches de l'inspecteur, mais cette forme de surveillance aussi pouvait laisser à désirer de temps en temps.

Les années 1826-1828 formèrent incontestablement une période de haute conjoncture ; après, l'ardeur de l'inspection s'affaiblit par suite des critiques de la politique gouvernementale en matière d'instruction. Les adversaires de l'enseignement public étaient surtout indiqués des restrictions indirectes qui en découlaient pour l'enseignement libre : en effet, personne ne pouvait ouvrir une école sans en avoir l'autorisation du ministre. Les subsides ne profitèrent qu'à l'enseignement public. Aussi, à partir de 1828, remarque-t-on les symptômes d'un développement ralenti ou même arrêté : la nomination d'instituteurs connut un point de saturation, le désir de se perfectionner au niveau professionnel s'affaiblit, la construction des locaux scolaires diminua et sur le plan local, une vive opposition se manifesta même quelque fois. Le Décret Royal du 27 mai 1830 fit accroître les pouvoirs des administrations communales.

Dès le début, il y a eu de grandes différences de niveau selon les divisions géographiques. Ainsi le 2^e district (la région de Sittard), où le progrès le plus important fut réalisé, contrastait-il avec les 6^e et 7^e districts (Hasselt et Saint-Trond) qui, déjà en 1822, avaient à rattraper un arriéré. Les raisons en étaient en majeure partie la mentalité de la population, l'attitude des autorités communales, ainsi que les personnes élues à la fonction d'inspecteur. Ailleurs, comme dans le 5^e district, le progrès était dû plutôt aux efforts des instituteurs.

Les années 1815-1830 ont été d'une importance capitale pour le développement de l'enseignement primaire ; c'est en effet dans cette période qu'ont été posés les fondements d'un enseignement entièrement renoué, tant en ce qui concerne l'organisation que le contenu. Les premiers résultats ont témoigné de l'efficacité de cette rénovation. Le progrès a été très important, ce qui n'est guère étonnant, si l'on tient compte du fait que rien ou presque rien n'existait auparavant. L'avenir devait révéler l'ampleur des innovations.

INDEX VAN PLAATS- EN PERSOONSNAMEN

door J. GRAUWELS

- Achel (B.L.), kanton, 325.
 —, gemeente, 70 n. 20, 86 n. 19, 110, 130 n. 2, 160 n. 40, 233 n. 44, 305 n. 23.
 Afferden (N.L.), 354.
 Aken, bisdom, 105, 266.
 —, stad, 53 n. 55.
 Albrecht en Isabella, 34.
 Alken (B.L.), 272 n. 175, 276 n. 182, 289, 309 n. 37, 310.
 Amby (N.L.), 238.
 Amsternade (N.L.), 111 n. 8, 117, 142 n. 24, 25, 146 n. 51, 147 n. 60, 150 n. 64, 186, 238, 248 n. 93, 297 n. 29, 354, 356.
 —, onderwijzer, zie Gielen.
 Amsterdam, 64.
 Anslin N., 257-262, 268, 273, 318, 357.
 Antwerpen, provincie, 54 n. 60, 79, 86, 135.
 —, stad, 259.
 Arcen en Velden (N.L.), 28, 35 n. 31, 114 n. 27, 142 n. 25, 147 n. 55.
 As (B.L.), 139 n. 9, 151, 228 n. 21, 355.
 Baarlo (N.L.), 115, 115 n. 31, 116 n. 35, 132, 305 n. 20, 354.
 —, onderwijzer, zie Bouten.
 Baexem (N.L.), 305 n. 19.
 Balieus G.J., onderwijzer te Bilzen, 169 n. 43, 175, 186, 197, 198, 215, 280, 309.
 Barett J.A., vicaris-generaal te Luik, 106.
 Bassenge (Luik), 142 n. 27, 28, 217 n. 12, 268.
 Beegden (N.L.), 139 n. 8, 181 n. 103, 185 n. 117, 228 n. 22, 286 n. 7, 357.
 Beek (B.L.), 176, 179 n. 96, 217, 236 n. 61, 305 n. 23, 357.
 Beek (N.L.), 37 n. 41, 126, 140 n. 11, 144 n. 38, 146 n. 51, 160 n. 40, 187, 227 n. 17, 270 n. 168, 356.
 —, onderwijzers, zie Coninx, Dreesen, Paulissen.
 Beesel (N.L.), 148, 179 n. 96, 354.
 Beets, Nicolas, 261.
 Belfeld (N.L.), 236 n. 61, 354.
 Bell, Engels pedagoog, 244.
 Bellaerts, uit Roermond, 241.
 Berbroek (B.L.), 160 n. 42.
 Berg en Terblijt (N.L.), 130 n. 2, 142 n. 29, 217 n. 11, 235 n. 55, 236 n. 61.
 Bergen (N.L.), 28, 146 n. 51, 157 n. 19, 179 n. 96, 181, 181 n. 103, 234 n. 49, 235 n. 57, 354.
 Berger J.B., onderwijzer te Lanaken, 326 n. 7.
 Beringen (B.L.), kanton, 197.
 —, gemeente, 39 n. 52, 86 n. 19, 177, 185 n. 117, 189, 197, 199, 200, 355.
 —, onderwijzer, zie Reynders.
 Berlingen (B.L.), 235 n. 55, 57, 260.
 —, onderwijzer, zie Voets.
 Beurskens, onderwijzer te Maasbree, 131.
 Beverlo (B.L.), 147 n. 56.
 Beverst (B.L.), 160 n. 42.
 Bilzen (B.L.), kanton, 42 n. 6, 178, 309, 310, 325.
 —, gemeente, 33 n. 19, 37 n. 40, 38 n. 44, 86 n. 19, 140 n. 11, 142 n. 25, 145 n. 47, 175-177, 197, 234 n. 49, 280, 309, 355.
 —, onderwijzer, zie Balieus.
 Binderveld (B.L.), 235 n. 55, 57, 248.
 Bingelrade (N.L.), 142 n. 29, 144 n. 40, 156 n. 14, 185 n. 117, 226 n. 6, 238, 239 n. 70, 260, 285, 356.
 Blitterswijck (N.L.), 125, 128, 354.
 —, onderwijzer, zie Wenneckers.
 Bloemarts A.J.H., inspecteur, 71, 83 n. 1, 85, 87 n. 26, 90, 112, 128, 131, 133, 154, 166-169, 181, 187, 194, 195, 206, 225, 226, 241, 242, 254, 266, 279, 291 n. 16, 298, 320.
 — A.L.W.H., notaris te Weert, 92.
 Bocholt (B.L.), 131, 226, 228 n. 21, 305 n. 23, 357.
 Bocholtz (N.L.), 217 n. 12.
 Bohnensieg H.F., onderwijzer te Vaals, 126, 290 n. 14.
 Bollaert J.L., inspecteur, 85, 92, 93, 134, 140, 141, 154, 155, 157, 158, 160, 174, 175, 177, 178, 185, 197,

- 198, 202, 207, 210, 228-230, 237, 239, 245, 247, 248, 261, 271, 276, 280, 281, 286, 287, 289, 294, 302-304, 306, 309, 310, 319, 320.
- Boorseem (B.L.), 139 n. 10, 160 n. 42, 217 n. 12, 302.
- Borgharen (N.L.), 160 n. 42, 305 n. 19.
- Borgloon (B.L.), 51 n. 50, 86 n. 19, 110 n. 3, 148, 178, 179 n. 96, 184 n. 113, 185, 187, 202 n. 184, 227 n. 19, 235 n. 57, 245, 272 n. 175, 280, 281, 294 n. 23, 295, 304.
- , onderwijzer, zie Peeters.
- Borlo (B.L.), 160 n. 42.
- Bormans P.F., onderwijzer te Jeuk, 254.
- Born (N.L.), 127 n. 35, 142 n. 29, 144 n. 38, 147 n. 56, 229, 233 n. 46, 240 n. 73, 356.
- Bouten A.W., onderwijzer te Baarlo, 115, 116 n. 34, 35, 140 n. 12, 193, 194.
- Bouveroux P., onderwijzer te Valmeer, 184 n. 113.
- Boxmeer (N.-Br.), 124.
- Bree (B.L.), kanton, 44 n. 17.
- , gemeente, 33 n. 19, 37 n. 40, 38 n. 43, 86 n. 19, 110 n. 3, 118 n. 43, 130 n. 2, 188 n. 130, 189, 195, 197, 199, 302, 357.
- , onderwijzer, zie Sentissen.
- Breust (N.L.), 238.
- Broekhoven Ant., onderwijzer te Limbricht, 115 n. 30.
- Broekhuizen (N.L.), 150 n. 64, 239 n. 71, 354.
- Broekom (B.L.), 207 n. 10.
- , onderwijzer, zie Poncelet.
- Broeksittard (N.L.), 142 n. 29, 144 n. 40, 185 n. 117, 214 n. 4, 248, 289, 292, 356.
- , onderwijzer, zie Janssen.
- Brühl (Duitsl.), 176.
- Brunssum (N.L.), 142 n. 24, 185 n. 117, 214 n. 4, 234 n. 49, 235 n. 56, 268, 289, 356.
- Brunt J., 270, 357.
- Brussel, 78, 85, 89, 166, 212, 314.
- Brustem (B.L.), 148, 228.
- Buchten (N.L.), 147 n. 56, 356.
- Buggenum (N.L.), 354.
- Bunde (N.L.), 160 n. 42.
- Busch A., onderwijzer te Susteren, 150, 173, n. 65, 193 n. 144.
- Cadier (N.L.), 160 n. 42.
- Caris W.Ph., onderwijzer te Smeermaas, 326 n. 7.
- Cavenne, 45 n. 23.
- Ceuterick, pastoor te Echt, 194, 200.
- Claes J., onderwijzer te Houthalen, 217.
- Claessen Th., onderwijzer te Gulpen, 173, 186, 192.
- Clemens J.J., onderwijzer te Thorn, 167 n. 1, 173 n. 65, 176.
- Coenegracht P., onderwijzer te Millen, 179, 186.
- Colenbrander, 98.
- Coninx J., onderwijzer te Herk-de-Stad, 158, 210.
- N., onderwijzer te Beek, 187.
- Coox J., onderwijzer te Opgimbie, 216 n. 9.
- Corswarem (Luik), 142 n. 27.
- Crets, uit Maastricht, 234 n. 49.
- Dambacher, onderwijzer te Tegelen, 130 n. 4.
- d'Ansembourg, graaf, 238.
- Danzmann F.W., inspecteur, 83, 84, 87, 88 n. 26, 93, 104 n. 6, 129, 132, 154, 190, 198, 321.
- Dautzenberg J.M., 214.
- Dawans, onderwijzer te Tongeren, 246.
- de Behr, ridder, 239, 245.
- de Borchgrave, graaf, 133.
- de Brouckère, gouverneur, 267.
- de Geloes, graaf te Elsloo, 238.
- De Greeff H.C., onderwijzer te Sittard, 162 n. 1, 173 n. 62, 193.
- De Haan G., onderwijzer te Maastricht, 164, 165.
- Dehuy, onderwijzer te Maastricht, 43 n. 10.
- de Keverberg K.L., baron, onderprefect te Kleef, 54, 55, 91, 148 n. 61.
- De la Coste, minister, 75.
- De la Porte J.L., onderwijzer te Halen, 134, 169 n. 43, 177, 311.
- Delsart, onderwijzer te Roermond, 171.
- de Renesse, graaf, 148, n. 61.
- de Weichs de Wenne, baron, 118, 308.
- De Wijn J., 112 n. 16.
- Dieren A., onderwijzer te Venlo en Tongeren, 181 n. 103, 306 n. 29.
- L.H.A., onderwijzer te Venlo en Maastricht, 116 n. 35, 134, 165, 166, 181 n. 103, 184, 306 n. 29.
- P.J., onderwijzer te Tongeren, 179, 181 n. 103.
- Diepenbeek (B.L.), 37 n. 40, 145 n. 47, 175, 178, 184 n. 113, 185, 309, 310.
- , onderwijzers, zie Langen, Van de Savel.
- Dieteren, 356.

- Diets Heur (B.L.), 142 n. 27, 28.
 Dilsen (B.L.), 160 n. 42, 357.
 Dinrath P.A.H., onderwijzer te Stokkem en Maaseik, 116 n. 35, 126, 169 n. 43, 176, 178, 180, 193, 198 n. 169, 240 n. 74, 306 n. 29.
 Dodé, 42 n. 6.
 Doenrade (N.L.), 260, 356.
 Doigny, onderwijzer te Hasselt, 201, 306.
 Donk (B.L.), 160 n. 40, 178, 181 n. 103, 289, 306, 309 n. 37.
 Doorenweerd B., pastoor te Kampen, 259, 260, 262, 296, 357.
 Doornik, 166.
 Dorsch J., onderprefect Kleef, 54.
 Dorst, pastoor te Sittard, 193.
 Dreesen B., onderwijzer te Beek, 216 n. 9.
 Dupont H., onderwijzer te Roermond, 170 n. 51.
 Düsseldorf, 93.
 Eben Emael (Luik), 142 n. 27, 157, 214 n. 4, 325 n. 7.
 —, onderwijzer, zie Namot, Simar.
 Echt (N.L.), 35 n. 31, 71 n. 28, 114 n. 28, 115, 140 n. 12, 146 n. 51, 150 n. 64, 176 n. 77, 179 n. 96, 188 n. 131, 189, 193, 194, 199-201, 278 n. 190, 279, 285, 289, 354, 356.
 —, onderwijzer, zie Bouten.
 —, pastoor, zie Ceuterick.
 Eckelmans F., onderwijzer te Hoepertingen, 185.
 Ecrevisse P., 202, 215.
 Eigenbilzen (B.L.), 238, 302.
 Eijgelshoven (N.L.), 127 n. 35.
 Eijdsen (N.L.), 202 n. 181, 227 n. 18, 228 n. 21, 238.
 —, onderwijzer, zie Janssens.
 Eindhoven, 66.
 Einighausen, 356.
 Eksel (B.L.), 33 n. 19, 21, 38 n. 43, 302 n. 7.
 Elders G., onderwijzer te Well, 181.
 Elen (B.L.), 144, 157 n. 19, 21, 158, 159 n. 32, 217, 226 n. 6, 227 n. 17, 270 n. 168, 303 n. 13, 305 n. 23, 357.
 Ellikom (B.L.), 160 n. 42, 357.
 Elslou (N.L.), 233 n. 46, 234 n. 49, 238, 240 n. 73, 290 n. 15, 356.
 Engelmanshoven (B.L.), 85, 188, 189, 198, 199, 201, 202.
 Ensinnck G., onderwijzer te Roermond, 162 n. 1, 167.
 Evers H., onderwijzer te Hamont, 70, 124, 140, 177, 196, 197, 201, 218 291, 306 n. 29, 320.
 Falck A.R., minister, 75, 86, 99 n. 7, 104, 123, 128, 130, 131, 167.
 Fichte J.G., 65.
 Forster L., onderwijzer te Vaals, 326 n. 7.
 Foucquet, onderwijzer te Roermond, 167.
 Franssen P., onderwijzer te Maastricht, 127.
 Frencken D., onderwijzer te Roermond, 170 n. 51.
 Fulda, 75.
 Geene J., onderwijzer te Ottersum, 128, 170 n. 51.
 Gelderland, 37 n. 40, 291.
 Geleen (N.L.), 185 n. 117, 227 n. 17, 228, 231 n. 38, 233 n. 44, 249, 308, 356.
 Gellik (B.L.), 238.
 Genk (B.L.), 185 n. 117, 202 n. 181.
 Gennep (N.L.), 55, 86 n. 19, 114 n. 28, 127, 142 n. 24, 158 n. 29, 276 n. 182, 303, 354.
 —, onderwijzer, zie Wardenberg.
 Genoelselderen (B.L.), 160 n. 42, 217 n. 12.
 Gerdingen (B.L.), 357.
 Gerrits G., onderwijzer te Venlo en Mook, 128.
 — L., onderwijzer te Meijel, 216 n. 9.
 Geul (N.L.), 37 n. 41, 207, 217 n. 10, 242.
 —, onderwijzer, zie Philippens.
 Geurts J., onderwijzer te Tegelen, 276.
 — P., onderwijzer te Kessel, 187.
 Geverik, 356.
 Geysteren (N.L.), 118, 147 n. 58, 179 n. 96, 239 n. 71, 308, 354.
 —, onderwijzer, zie Wilberts.
 Gielen L., onderwijzer te Amstenrade, 186.
 Gijsen P.N., onderwijzer te Sittard, 173 n. 65.
 Gilessen B., onderwijzer te Venlo, 168.
 Gingelom (B.L.), 93, 157.
 Girard, 41, 42 n. 6, 43 n. 10, 44, 45 n. 21, 23, 48.
 Glaudemans G., onderwijzer te Venray, 195.
 Grathem (N.L.), 181 n. 103, 234 n. 49, 235 n. 57, 270 n. 168, 357.
 Grevenbicht (N.L.), 112, 114 n. 28,

- 181 n. 103, 185 n. 117, 193, 202,
248 n. 93, 278 n. 190, 280 n. 198,
234 n. 49, 356.
—, onderwijzer, zie Mathieu.
Grimm, predikant te Sittard, 172, 193.
Grispen J., onderwijzer te Thorn, 157
n. 19, 176, 196, 215.
Gronsveld (N.L.), 202 n. 181, 238,
302.
Groot Gelmen (B.L.), 37 n. 40.
Grote Brogel (B.L.), 38 n. 43, 217.
Grubbenvorst (N.L.), 114 n. 28, 128,
148, 239 n. 71, 290 n. 14, 354.
Gruitrode (B.L.), 357.
Guigoven (B.L.), 160 n. 42.
Gulpen (N.L.), kanton, 325.
—, gemeente, 27, 86 n. 19, 139 n. 9,
142 n. 29, 173, 175, 186, 188, 189,
200, 228, 230, 233, 235, 289, 321,
354.
—, onderwijzer, zie Claessen.
- Haarlem, 76, 96, 126, 127 n. 32, 162,
167, 193, 199, 246, 316.
Habets J.M., rijksarchivaris, 218.
Haelen (N.L.), 354.
Halen (B.L.), 54 n. 60, 134, 145 n.
47, 150 n. 64, 157 n. 19, 177, 214
n. 4, 289, 307, 311, 355.
—, onderwijzer, zie De la Porte.
Hamont (B.L.), 114 n. 27, 177, 179 n.
96, 188 n. 130, 189, 196, 197, 199,
201, 230 n. 33, 249, 254, 278 n.
189, 355.
—, onderwijzer, zie Evers.
Hasselt, arrondissement, 24, 28, 42, 47
n. 30, 51, 133, 185, 301, 302, 319,
325-327.
—, stad, 32 n. 9, 12, 34 n. 26, 48 n.
38, 49 n. 40, 51 n. 50, 86 n. 19,
92, 109 n. 1, 110, 146 n. 51, 157
n. 19, 159 n. 32, 160, 171, 177, 180,
181, 186, 201, 245, 249, 272, 276,
287, 295, 298, 302, 310, 326, 355,
359, 361.
—, onderwijzers, zie Doigny, Platel,
Steegmans, Swaans.
Hechtel (B.L.), 177, 181 n. 102, 189,
197, 199, 200, 216, 217, 228, 355.
—, onderwijzer, zie Van de Loo.
Heel en Panheel (N.L.), 127 n. 35, 262
n. 139, 354, 357.
Heerlen, kanton, 42 n. 6, 325.
—, stad, 27, 37 n. 41, 51 n. 50, 69,
71 n. 28, 86 n. 19, 111-114, 126,
140 n. 12, 142 n. 26, 143 n. 30, 144
n. 41, 153, 159 n. 31, 160 n. 40,
175, 179, 217, 230, 276 n. 182.
—, onderwijzers, zie Minus, Palmers.
Heers (B.L.), 185 n. 117, 272 n. 175,
355.
Helchteren (B.L.), 157 n. 19.
Helden (N.L.), 111 n. 8, 147 n. 59,
233 n. 44, 354.
Heman J.H., onderwijzer te Venlo, 168.
Hendriken (B.L.), 280.
Hendrix Ph.J., onderwijzer te Peer,
125, 169 n. 43, 173 n. 65, 177, 197,
218, 320.
Henis (B.L.), 160 n. 42.
Heppen (B.L.), 217 n. 12.
Herderen (B.L.), 217 n. 12.
Herk-de-Stad (B.L.), 51 n. 50, 86 n. 19,
144 n. 38, 157, 303 n. 13.
—, onderwijzer, zie Coninx.
Herkenbosch (N.B.), 142 n. 29, 144 n.
40, 147 n. 56, 232, 279, 356.
Herten (N.L.), 33 n. 19, 156 n. 14,
185, 228, 279, 356.
Heusden (B.L.), 202 n. 181.
Heuvels W., onderwijzer te Maastricht,
159, 239.
Heythuysen (N.L.), 91, 139 n. 9, 142
n. 25.
Hildebrand A., onderwijzer te Rekem,
143 n. 34, 207 n. 10.
Hocht (B.L.), 117.
Hoelbeek (B.L.), 238.
Hoensbroek (N.L.), 48 n. 38, 233, 285,
289, 356.
Hoepertingen (B.L.), 146 n. 51, 148,
178, 185, 235 n. 57, 272, 280, 290,
355.
—, onderwijzers, zie Eckelmans, Van
Schoenbeek.
Hoeselt (B.L.), 207, 303, 310.
—, onderwijzer, zie Vaes.
Holtum (N.L.), 127 n. 35, 229, 356.
Horn (N.L.), 139 n. 9, 157 n. 19, 181,
291.
Horpmaal (B.L.), 37 n. 40, 145 n. 42,
185, 235, 272, 311.
—, onderwijzer, zie Lacquay.
Horst (N.L.), 35 n. 31, 55, 86 n. 19,
114 n. 27, 170, 179, 185, 189, 195,
199, 232, 236, 308, 354.
Houthalen (B.L.), 217.
—, onderwijzer, zie Claes.
Houthem (N.L.), 27, 160 n. 42.
Hulsberg (N.L.), 233, 235.
Hunsel (N.L.), 239, 286, 353, 356.
Ittervoort (N.L.), 357.

- Jabeek (N.L.), 144 n. 40, 185, 292, 356.
 Jadoulle Th., onderwijzer te Vreeren, 207 n. 10.
 Janssen A.J., onderwijzer te Broeksittard, 193 n. 144, 289.
 — J.Cl., onderwijzer te Stevensweert, 194.
 — J.M., onderwijzer te Roosteren, 216 n. 9.
 Janssens L., onderwijzer te Eijdsen, 174 n. 71.
 Jeuk (B.L.), 150 n. 64, 178, 179, 229, 235, 238.
 —, onderwijzer, zie Bormans.
 Johns E., 203.
 Jungst, 357.
- Kanne (B.L.), 43 n. 10, 148.
 Kattenbusch A., 203.
 — H.G., onderwijzer te Vaals, 162 n. 1.
 — J.A., onderwijzer te Vaals, 113.
 Kaulille (B.L.), 181 n. 103.
 Kellenaers, Arn., onderwijzer te Meerlo, 111 n. 8, 115 n. 30, 124, 126, 176, 195, 218.
 Kempen, 27, 32, 137, 144, 268.
 Kerkrade (N.L.), 27, 35 n. 31, 140 n. 13, 179, 180, 217, 230, 260.
 —, onderwijzers, zie Ohlenforst, Wanmakers.
 Kermt (B.L.), 160 n. 42, 226, 228, 229.
 Kerniel (B.L.), 37 n. 40, 147 n. 55, 202, 238, 239, 291, 294, 295.
 Kessel (N.L.), 35 n. 29, 39 n. 52, 125, 147 n. 58, 187, 354.
 —, onderwijzer, zie Geurts.
 Kessenich (B.L.), 160 n. 42, 286, 305, 357.
 Keulen, 53 n. 55.
 —, seminarie, 266.
 Kielich Th., onderwijzer te Valkenburg, 141, 178.
 Kleef, arrondissement, 53-55, 154.
 Kleine Brogel (B.L.), 33 n. 21, 37 n. 40, 217, 239 n. 71.
 —, onderwijzer, zie Verkoyen.
 Knapen W., onderwijzer te Nederweert, 130.
 Knooren P.M., onderwijzer te Schinnen, 216 n. 9.
 Korsten P., 68.
 Kortesssem (B.L.), 140, 217, 229, 254.
 —, onderwijzer, zie Smets.
 Kozen (B.L.), 226, 309 n. 37.
- Kranenburg (Gelderland), 55.
 Kuringen (B.L.), 38 n. 44, 139 n. 9, 227, 228, 235.
 Kuypers J., 357.
 Kwaadmechelen (B.L.), 147 n. 56.
- Lacquay R., onderwijzer te Horpmaal, 174 n. 71.
 Lanaken (B.L.), 116 n. 35, 117, 154 n. 7, 191, 198, 202, 230, 234, 239, 278 n. 189, 326, 355.
 —, onderwijzers, zie Berger, Vrancken.
 Lanaye (Luik), 142 n. 27, 145 n. 46, 202, 217, 226, 228, 305 n. 20, 355.
 Lancaster, 239, 244-246, 264, 265, 286, 298.
 Landmeters L.K., onderwijzer te Tesselenderlo, 176, 177, 197-199, 320.
 Langen W., onderwijzer te Diepenbeek, 157 n. 19, 175, 178, 309, 310.
 Lanklaar (B.L.), 139 n. 10.
 Laukens J., onderwijzer te Sittard en Maastricht, 113, 126, 165, 166, 172, 184, 190, 196, 306.
 Laurensberg (Pruisen), 113.
 Lauw (B.L.), 178, 181, 355.
 —, onderwijzer, zie Vrancken.
 Lebrun Jos., uit Maastricht, 70 n. 21.
 Lier (prov. Antwerpen), 96, 126, 127 n. 32, 162, 168, 174, 176, 177, 199, 216, 246, 316.
 Limbricht (N.L.), 89, 114 n. 27, 124, 144 n. 39, 156 n. 14, 172, 173, 176, 179, 188, 189, 192, 199, 201, 202, 278, 279, 290, 297, 354, 356.
 —, onderwijzer, zie Broekhoven, Schreyen.
 Limburg, provincie, *passim*.
 Linkhout (B.L.), 229, 305 n. 21.
 Linne (N.L.), 144 n. 38, 173, 240, 279, 354, 356.
 —, onderwijzer, zie Simons.
 Linssen H., onderwijzer te Posterholt, 194.
 Lommel (B.L.), 67 n. 6, 179, 305 n. 23.
 —, onderwijzer, zie Van Ham.
 Loos J.M., burgemeester te Peer, 92.
 Lottum (N.L.), 128, 354.
 —, onderwijzer, zie Peters.
 Luik, bisdom, 32, 34 n. 23, 35 n. 29.
 —, provincie, 93.
 —, prinsbisdom, 105, 106.
 —, academie, 46, 47, 55, 203.
 —, groot-seminarie, 308.
 Lummen (B.L.), 145, 178, 227, 303, 306.

- Maasbracht (N.L.), 143 n. 32, 232, 240, 356.
- Maasbree (N.L.), 115, 125, 128, 131, 148, 150 n. 64, 158 n. 29.
- , onderwijzer, zie Beurskens.
- Maaseik, kanton, 42 n. 6, 44 n. 18, 45 n. 23, 47 n. 30, 49 n. 41, 325.
- , stad, 33 n. 17, 51 n. 50, 86 n. 19, 116 n. 35, 133, 140 n. 11, 150, 157 n. 19, 159 n. 32-34, 160 n. 40, 176, 179, 227, 234, 286, 289, 298, 302, 304, 357, 359, 361.
- , onderwijzer, zie Dinrath.
- Maasniel (N.L.), 127 n. 35, 147 n. 56, 157 n. 19, 181, 239, 354.
- Maastricht, arrondissement, 24, 49, 51, 53, 146, 325, 326, 327.
- , kanton, 42 n. 6, 47.
- , stad, 27, 28, 44, 51 n. 50, 67-69, 71, 83-85, 86 n. 19, 88, 93, 116 n. 35, 121, 123, 125-129, 134, 144, 156, 157, 158 n. 29, 159, 160, 162 n. 1, 164, 166, 168-170, 172, 175-178, 181, 184, 187-192, 198, 199, 202, 203, 215, 234, 238, 241, 244-246, 248, 249, 265, 267, 286, 290, 295, 298, 314, 316, 321, 325, 359, 361.
- , inwoners, zie Crets, Lebrun.
- , onderwijzers, zie De Haan, Dehuy, Dieren, Franssen, Heuvels, Laukens, Mastenbroek, Retel, Roberts, Sandberg.
- Mainz, universiteit, 54.
- Mal (B.L.), 217 n. 12.
- Marx Karl, 92 n. 38.
- Sofie, 92 n. 38.
- Mastenbroek A., onderwijzer te Maas-tricht, 162 n. 1.
- Mathieu, onderwijzer te Grevenbicht, 193.
- Matthijssen M., 58.
- Mechelen (Antwerpen), aartsbisdom, 34.
- Mechelen aan de Maas (B.L.), kanton, 44 n. 17, 325.
- , gemeente, 86 n. 19, 110 n. 3, 114 n. 28, 154 n. 7, 191, 198, 202, 254.
- Mechelen-Bovelingen (B.L.), 114 n. 28, 133, 134, 142 n. 25, 160 n. 42, 234, 302.
- Meerlo (N.L.), 111 n. 8, 114 n. 27, 125, 126, 140, 176, 195, 239, 281, 354.
- , onderwijzer, zie Kellenaers.
- Meerman van der Horst J.H., onder-wijzer te Venlo, 168, 261, 273, 307.
- Meerssen (N.L.), kanton, 42 n. 6, 325.
- , gemeente, 37 n. 41, 49 n. 41, 71 n. 28, 86 n. 19, 114 n. 28, 140 n. 12, 143 n. 30, 146 n. 51, 153, 191, 276.
- Meeswijk (B.L.), 181 n. 103.
- Meeuwien (B.L.), 140 n. 11, 147 n. 54, 226, 227, 302, 357.
- Meeuwis H., onderwijzer te Neder-weert, 187.
- Meijel (N.L.), 179, 180.
- , onderwijzer, zie Gerrits.
- Meldert (B.L.), 160 n. 42, 226 n. 12.
- Melick (N.L.), 142 n. 29, 146 n. 51, 181, 279, 354, 356.
- , onderwijzer, zie Schmitz.
- Membruggen (B.L.), 217 n. 12.
- Merkelbeek (N.L.), 127 n. 35, 130, 144 n. 38, 354, 356.
- Mertens P.J., onderwijzer te Vaals, 113, 170 n. 49.
- Mesmaker, 43 n. 10.
- Meufels, mej. uit Kolen, 298.
- Meyer A., onderwijzer te Venlo, 162 n. 1.
- Mheer (N.L.), 48 n. 38, 156 n. 14, 217 n. 12.
- Middelaar (N.L.), 179 n. 96, 239, 303, 354.
- , onderwijzer, zie Wellens.
- Mielen boven Aalst (B.L.), 302 n. 7.
- Millen (B.L.), kanton, 42 n. 6, 49 n. 41.
- , gemeente, 37 n. 40, 145, 179, 185, 186, 217, 305, 355.
- , onderwijzer, zie Coenegracht.
- Minckelers, 83, n. 1, 2.
- Minus J., onderwijzer te Heerlen, 113 n. 20.
- Mons (Henegouwen), 203.
- Montenaken (B.L.), 37 n. 40, 110 n. 3, 160 n. 42.
- Montfort (N.L.), 140 n. 11, 217, 226, 233, 289, 356.
- , onderwijzer, zie Wackers.
- Mook (N.L.), 114 n. 28, 128, 150 n. 64, 170, 176, 179, 180, 239, 354.
- , onderwijzer, zie Gerrits.
- Munsterbilzen (B.L.), 154 n. 47, 226, 235 n. 57, 289, 309.
- Munstergeleen (N.L.), 142 n. 29, 226, 228, 354, 356.
- Muyt P.N., 262, 273, 357.
- Napoleon, 23, 45, 48.
- Nedercruchten (N.L.), kanton, 325.

- Nedermaas, departement, 23, 26, 41, 46, 52-55, 66.
- Nederweert (N.L.), 110, 111 n. 8, 130, 157 n. 19, 160 n. 40, 187, 201, 354.
- , onderwijzers, zie Knapen, Meeuwis.
- Neer (N.L.), 114 n. 27, 186, 238, 239 n. 72.
- Neerbeek (N.L.), 356.
- Neerharen (B.L.), 139 n. 10, 303.
- Neeritter (B.L.), 146 n. 51, 151, 270, 357.
- Neerpelt (B.L.), 181 n. 103.
- Nerem (B.L.), 148, 179, 217.
- Neven P., onderwijzer te Wellen, 151 n. 65, 178.
- Namot N., onderwijzer te Eben Emael, 157.
- Nelis G., onderwijzer te Sint-Truiden, 174 n. 71.
- Nieuwstadt (N.L.), 71 n. 28, 112, 114 n. 28, 179, 239, 278, 289, 292, 293, 356.
- Noorbeek (N.L.), 217 n. 12.
- Noord-Brabant, 23, 66, 67, 69-71, 73, 77, 190, 196, 291, 314.
- Nuth (N.L.), 289 n. 13, 356.
- Obbicht (N.L.), 33 n. 19, 130 n. 2, 202, 233, 356.
- Ohé en Laak (N.L.), 181 n. 103, 185, 217, 239, 356.
- Ohlenforst J., onderwijzer te Kerkrade, 180.
- Oirsbeek (N.L.), kanton, 325.
- , gemeente, 86 n. 19, 142 n. 29, 156, 218, 240, 248, 356.
- Oost (N.L.), 238.
- Oostham (B.L.), 147 n. 56.
- Oost-Vlaanderen, provincie, 54 n. 60.
- Opgeleen (N.L.), 217 n. 10.
- Opgrimbie (B.L.), 157 n. 21, 303 n. 13.
- , onderwijzer, zie Coox.
- Opheers (B.L.), 235 n. 55.
- Ophoven (B.L.), 357.
- Opitter (B.L.), 357.
- Otrange (Luik), 142 n. 27, 28, 178, 355.
- , onderwijzer, zie Theatre.
- Ottersum (N.L.), 35 n. 31, 128, 170, 180, 217, 225, 238, 354.
- , onderwijzer, zie Geene.
- Ouborg A., onderwijzer te Voerendaal, 127, 175, 191, 192.
- Overberg, seminarie, 103 n. 2, 105, 106.
- Overmaas, 40.
- Overpelt (B.L.), 185 n. 117, 187.
- , onderwijzer, zie Wouters.
- Paal (B.L.), 177.
- Page F.J., inspecteur, 65, 83, 86, 87 n. 26, 89, 90, 93, 94, 104 n. 6, 113, 117, 124, 133, 141, 153, 159, 172, 173, 176, 185, 186, 192-194, 201, 202, 215, 226, 228, 231-233, 236-238, 246, 248, 266, 267, 271, 279, 289, 293, 296, 297, 307, 308, 319.
- Palmers P.J., onderwijzer te Heerlen, 113, 126, 214 n. 6.
- Panheel (N.L.), 240 n. 73, 262 n. 139.
- Partouns, pastoor te Maastricht, 83 n. 1, 2.
- Paulissen W., onderwijzer te Beek, 193.
- Peel, 27.
- Peer (B.L.), kanton, 44 n. 17.
- , gemeente, 86 n. 19, 173, 177, 179 n. 96, 278 n. 189.
- , onderwijzer, zie Hendrix.
- Peeters H., onderwijzer te Borgloon, 184 n. 113, 185.
- Pestalozzi J.H., 62, 65, 243, 252, 269.
- Peters A., onderwijzer te Tongeren, 170 n. 49.
- L., onderwijzer te Lottum, 128.
- Petit M., 88.
- Philippens L., onderwijzer te Geul, 207.
- Pieters J., onderwijzer te Roermond, 167.
- R.H., onderwijzer te Roermond, 166, 195, 218, 306.
- Pillera W.A., 83, 84, 87-89, 91, 93, 113, 125, 153, 156, 158, 159, 164, 169, 170, 180, 202, 203, 233, 260, 265, 266, 295, 301, 307, 321.
- Piringen (B.L.), 305 n. 21.
- Platel, onderwijzer te Hasselt, 245.
- Poell G.H., onderwijzer te Venlo, 184 n. 113.
- J.C., onderwijzer te Sevenum, 112, 181.
- Pol (N.L.), 240 n. 73.
- Poncelet P., onderwijzer te Broekom, 207 n. 10.
- Posterholt (N.L.), 71 n. 28, 112, 114 n. 28, 176, 194, 239, 278, 279, 354, 356.
- , onderwijzer, zie Linssen.
- Pothast J., onderwijzer te Sittard, 172, 192, 193, 279, 306 n. 29.
- Preusser, predikant te Heerlen, 113 n. 20.
- Prinsen P.J., 234, 235, 243, 257, 258, 260, 262, 264, 283, 357.
- Pruisen, 23, 65, 90, 111, 279.
- Ranc, inspecteur, 55.

- Rekem (B.L.), 144, 191, 198, 290, 303, 355.
 —, onderwijzer, zie Hildebrand.
 Repelaer van Driel, 67, 68, 70-72, 74, 75 n. 5, 77, 79 n. 19, 83-85, 110-112, 117.
 Reppel (B.L.), 160 n. 41.
 Retel J., onderwijzer te Maastricht, 165, 166, 184, 306 n. 29.
 Reynders, onderwijzer te Beringen, 143 n. 34.
 Rijckholt (N.L.), 238.
 Riksingén (B.L.), 235 n. 57, 290 n. 14.
 Roberts, onderwijzer te Maastricht, 125, 175, 190, 202, 306 n. 29.
 Roclange (Luik), 142 n. 27, 28, 185, 227, 233, 268, 355.
 Roell, staatssecretaris, 67, 69, 74.
 Roer, departement, 23, 53, 55, 66.
 Roermond, arrondissement, 24, 51, 53, 100, 288, 292, 296, 297, 299, 325, 326.
 —, bisdom, 32, 34 n. 23.
 —, stad, 24, 27, 32 n. 11, 33 n. 17, 34 n. 25, 38 n. 43, 39 n. 5, 42 n. 6, 51 n. 50, 65, 86 n. 19, 90, 91, 110, 125, 145, 151, 156 n. 14, 158 n. 29, 162, 164, 166, 168-171, 189, 190, 195, 199, 200, 202, 218, 262, 265, 266, 279, 286, 295, 308, 316, 359, 361.
 —, onderwijzers, zie Delsart, Dupont, Ensink, Foucquet, Frencken, Pieters, Van Eyckeren.
 Roggel (N.L.), 130 n. 2, 139 n. 9, 305 n. 19.
 Roggieri, prefect, 47 n. 31.
 Rolduc (N.L.), kanton, 325.
 —, gemeente, 27.
 Roosteren (N.L.), 289 n. 13.
 —, onderwijzer, zie Janssen.
 Rosmeer (B.L.), 46 n. 29.
 Rotem (B.L.), 180, 181, 185, 225, 239, 354, 357.
 Rutten (B.L.), 178 n. 92, 227 n. 19.
 Rutten P.H., onderwijzer te Stramproy, 162 n. 1.
 Ruys K.E., 92, 100.
 Sandberg, onderwijzer te Maastricht, 43 n. 10.
 Sassen J.J., inspecteur, 67-72, 78, 83-85, 87, 111, 123, 129, 190, 314.
 Schimmert (N.L.), 157 n. 21, 22, 233 n. 46.
 Schinnen (N.L.), 157 n. 19, 240, 302, 356.
 —, onderwijzer, zie Knooren.
 Schin op Geul (N.L.), 160 n. 42.
 Schinveld (N.L.), 127 n. 35, 144 n. 40, 229, 240, 293, 356.
 Schmalhausen A.E.J., 83-85, 88, 91, 93, 154, 160, 176-178, 185, 191, 192, 197, 198, 246, 306, 320, 321.
 Schmitz H.J., onderwijzer te Melick, 170 n. 50.
 Schreyen P., onderwijzer te Limbricht, 162 n. 1, 193 n. 144.
 Schrijnen, kapelaan te Venlo, 307, 308.
 Schulen (B.L.), 226 n. 12, 307.
 Sentissen J.M., onderwijzer te Bree, 196.
 Sevenum (N.L.), 114 n. 27, 170, 179, 181, 354.
 —, onderwijzer, zie Poell.
 's Herenelderen (B.L.), 37 n. 40, 179.
 's Hertogenbosch, 28, 69, 70, 84.
 's Hertogenrade (Duitsland), 86 n. 19.
 Siegenbeek, 268.
 Simar, onderwijzer te Eben Emael, 326 n. 7.
 Simons P., onderwijzer te Linne, 173 n. 65.
 Simpelveld (N.L.), 175.
 Sint-Lambrechts-Herk (B.L.), 228 n. 21.
 Sint-Odiliënberg (N.L.), 144 n. 38, 170 n. 51, 226, 302, 305, 356.
 Sint-Pieter (N.L.), 202 n. 181.
 Sint-Truiden, 32-34, 37 n. 40, 51 n. 50, 86 n. 19, 114 n. 28, 140 n. 14, 144, 150, 159 n. 32, 162, 171, 173-176, 178, 180, 188, 189, 198-200, 202, 230, 245, 271, 276, 286, 290, 295, 298, 304, 316, 355, 359, 361.
 —, onderwijzers, zie Nelis, Van Dionant, Viering.
 Sittard (N.L.), 32 n. 9, 86 n. 19, 90, 116, 126, 150, 159, 162, 171-179, 186, 188-190, 193-196, 198, 199, 230, 248, 249, 265, 267, 271, 278, 279, 286, 288, 290, 297, 298, 316, 359, 361.
 —, onderwijzers, zie De Greeff, Gijsen, Laukens, Pothast, Timmers, Van den Bos, Wessels.
 —, predikant, zie Grimm.
 —, pastoor, zie Dorst.
 Slenaken (N.L.), 126, 142 n. 29, 233 n. 46.
 Smeermaas (B.L.), 326 n. 7.
 —, onderwijzer, zie Caris.
 Smets H., onderwijzer te Kortesseem, 207 n. 10.
 Spalbeek (B.L.), 305 n. 21.

- Spaubeek (N.L.), 233 n. 46, 356.
 Stalenhoeff G., onderwijzer te Venlo, 162, 168, 278, 306.
 Steegmans F., onderwijzer te Hasselt, 186 n. 119.
 Stein (N.L.), 214, 228, 289, 290, 356.
 Stevensweert (N.L.), 118 n. 43, 126, 140, 144 n. 39, 150, 159 n. 33, 194, 232, 278, 285, 355.
 —, onderwijzer, zie Janssen.
 Stevoort (B.L.), 37 n. 40, 145 n. 47, 178, 214, 234, 235, 311.
 Steyl (N.L.), 130 n. 4.
 Stokkem (B.L.), 86 n. 19, 109 n. 1, 116 n. 35, 117, 118, 154 n. 7, 160 n. 40, 180, 186, 191, 239, 289, 326, 355.
 —, onderwijzer, zie Dinrath.
 Stokman S., 77.
 Stramproy (N.L.), 139 n. 8, 157 n. 19, 229, 272, 286, 302, 357.
 —, onderwijzer, zie Rutten.
 Strucht (N.L.), 160 n. 42.
 Surlat de Chokier, 88, 92, 157, 174, 303, 304.
 Susteren (N.L.), 142 n. 29, 156 n. 14, 159 n. 32, 173, 232, 233, 278, 285, 289, 356.
 —, onderwijzer, zie Busch.
 Swaans J., onderwijzer te Hasselt, 171 n. 54.
 Swalmen (N.L.), 227 n. 17, 354.
 Swolgen (N.L.), 35 n. 31, 148.
 Tegelen (N.L.), 27, 28, 130, 276, 354.
 —, onderwijzers, zie Dambacher, Geurts.
 Tessenderlo (B.L.), 110 n. 3, 133, 176, 177, 189, 197, 199, 200, 306.
 —, onderwijzers, zie Landmeters, Van Rijckeghem.
 Theatre J., onderwijzer te Otrange, 178, 186, 198.
 Thorn (N.L.), 86 n. 19, 91, 114 n. 27, 28, 173, 176, 179, 188, 189, 195, 196, 199, 239, 357.
 —, onderwijzers, zie Clemens, Grispén.
 Timmers J.H., onderwijzer te Sittard, 173 n. 63.
 Tongeren, kanton, 42 n. 6, 325.
 —, stad, 51 n. 50, 86 n. 19, 87 n. 21, 148, 178, 180, 181, 202, 242, 245, 246, 249, 286, 298, 355, 359, 361.
 —, onderwijzers, zie Dawans, Diederén.
 Tongerlo (B.L.), 139 n. 8, 157 n. 19, 270, 286 n. 7.
 Ubach over Worms (N.L.), 233 n. 46.
 Ubaghs G.C., 130 n. 2, 215.
 Uikhoven (B.L.), 139 n. 10, 303 n. 13.
 Urmond (N.L.), 112, 142 n. 26, 29, 143 n. 32, 217, 229, 260.
 Vaals (N.L.), 27, 28, 37 n. 41, 71 n. 28, 88, 91, 112, 114, n. 28, 126, 127 n. 32, 143 n. 30, 153, 162, 175, 181, 185, 234, 278, 326, 354.
 —, onderwijzers, zie Bohnensieg, Forster, Kattenbusch, Mertens.
 Vaes L., onderwijzer te Hoesselt, 207, 210.
 Valkenburg (N.L.), kanton, 42 n. 6.
 —, gemeente, 33 n. 19, 37 n. 41, 71 n. 28, 114 n. 27, 146 n. 51, 153, 175, 178, 186, 191, 276, 278, 354.
 —, onderwijzer, zie Kielich.
 Valmeer (B.L.), 185, 234, 355.
 —, onderwijzer, zie Bouveroux.
 Van Afferden, 83, 87, 88.
 Van Bockrijk J.A., onderwijzer te Zutendaal, 216.
 Van Bommel C., bisschop van Luik, 106.
 Van de Loo P.J., onderwijzer te Hechtel, 151 n. 65, 162, 177, 197, 199, 216, 218, 291, 306.
 Van den Bos J.H., onderwijzer te Sittard, 162 n. 1.
 Van den Ende A., ambtenaar, 64, 68 n. 9, 76-79, 83, 92, 96, 107, 118, 132, 133, 163, 165-168, 171, 174, 182-184, 227.
 Van den Schoor J.N., burgemeester Thorn, 85, 87 n. 26, 91, 93, 139, 154, 158, 176, 196, 201, 210, 227, 231, 286, 302.
 Van der Noordaa, 67, 68 n. 9.
 Van der Palm J., 64, 76.
 Van de Savel G., onderwijzer te Diepenbeek, 174, 178, 184, 185, 310.
 Van Dionant P.S., onderwijzer te Sint-Truiden, 126, 140 n. 21, 143 n. 33, 173, 174, 178, 186, 198, 218, 304, 306.
 Van Ewijk D.J., 75, 183.
 Van Eyckeren, onderwijzer te Roermond, 277.
 Van Gobbelschroy, minister, 75.
 Van Ham, onderwijzer te Lommel, 305 n. 23.
 Van Hasz St., onderwijzer te Voerendaal, 127 n. 32, 162 n. 1.
 Van Heyningen Bosch M., 261, 357.
 Van Rijckeghem, onderwijzer te Tessenderlo, 133.

- Van Schoenbeek T.S., onderwijzer te Hoepertingen, 174, 185.
- Van Wijenberg, 55.
- Velden (N.L.), 239 n. 71.
- Veldwezelt (B.L.), 202 n. 181.
- Velm (B.L.), 217, 235.
- Venlo, kanton, 44 n. 17, 325.
- , stad, 27, 42 n. 6, 51 n. 50, 53, 67, 68, 70, 86 n. 19, 90, 112, 116 n. 35, 125, 128, 134, 150, 157 n. 19, 158 n. 29, 159, 160, 162, 164, 166, 168-170, 181, 184, 215, 248, 262, 265, 266, 286, 287, 290, 298, 316, 359, 361.
- , onderwijzers, zie Diederens, Gerrits, Gilessen, Herman, Meerman, Meyer, Poell, Stalenhoeff.
- Venray (N.L.), 34 n. 21, 39 n. 52, 147 n. 54, 150 n. 64, 158 n. 29, 195, 228, 248.
- , onderwijzer, zie Glaudemans.
- Verkoyen J., onderwijzer te Kleine Brogel, 306 n. 29.
- Viering E., onderwijzer te Sint-Truiden, 126, 127 n. 32, 162, 174, 304.
- Vierstratz, notaris te Maastricht, 83 n. 1.
- Vijlen (N.L.), 179, 180, 278.
- Vliermaal (B.L.), 37 n. 40, 160 n. 42.
- Vlijtingen (B.L.), 33 n. 19, 37 n. 40, 179, 191, 198, 302, 355.
- Vlodrop (N.L.), 127 n. 35, 228, 240, 279, 356.
- Voerendaal (N.L.), 71 n. 28, 114 n. 28, 115, 126, 127, 140 n. 12, 142 n. 25, 146, 153, 162, 175, 178, 180, 181, 188, 189, 191, 192, 199, 278, 321.
- , onderwijzers, zie Ouborg, Van Hasz.
- Voets A., onderwijzer te Berlingen, 207 n. 10.
- Vrancken A., onderwijzer te Lauw en Lanaken, 116 n. 35, 126.
- Vreren (B.L.), 37 n. 40, 157 n. 19.
- , onderwijzer, zie Jadoulle.
- Vroenhoven (B.L.), 28.
- Waltwilder (B.L.), 48 n. 38.
- Wackers W., onderwijzer te Montfort, 217.
- Walther G., uit Vaals, 78, 85, 87, 89.
- Wanmakers J., onderwijzer te Kerkrade, 180.
- Wanssum (N.L.), 111 n. 8, 118, 239.
- Wardenberg F.Th., onderwijzer te Genep, 55, 114, 127, 303.
- Wassenberg (Pruisen), 89.
- Weert (N.L.), kanton, 325.
- , gemeente, 44 n. 17, 86 n. 19, 90, 150, 157 n. 19, 158 n. 29, 159 n. 31, 34, 162, 169, 176, 179, 202, 234, 262, 286, 291, 295, 298, 354, 359, 361.
- Well (N.L.), 181, 354.
- , onderwijzer, zie Elders.
- Wellen (B.L.), 37 n. 40, 178, 228, 235, 280, 293, 305, 355.
- , onderwijzer, zie Neven.
- Wellens J., onderwijzer te Middelaar, 112, 124, 176, 291, 306.
- Wenneckers P.M., onderwijzer te Blitterswijk, 128, 170 n. 52.
- Wessem (N.L.), 227, 236, 302, 357.
- Wessels J., onderwijzer te Sittard, 150, 193.
- Wester H., 254, 256, 257.
- Wijchmaal (B.L.), 147 n. 56.
- Wijer (B.L.), 160 n. 42, 226, 305 n. 21.
- Wijlre (N.L.), 35 n. 28, 157 n. 19, 21, 22, 226.
- Wijnandsrade (N.L.), 145 n. 46, 233, 240, 356.
- Wijnbeek, inspecteur, 191.
- Wilberts J., onderwijzer te Geysteren, 291.
- Willems, uit Rosmeer, 46 n. 29.
- Wittern (N.L.), 27, 142 n. 29, 235.
- Wonck (Luik), 142 n. 27, 157, 227.
- Wouters P.M., onderwijzer te Overpelt, 187, 197.
- Zaepffel, bisschop van Luik, 48.
- Zelem (B.L.), 226 n. 12, 305.
- Zepperen (B.L.), 160 n. 42, 305.
- Zichen Zussen Bolder (B.L.), 157 n. 21, 355.
- Zonhoven (B.L.), 228, 234, 235, 289.
- Zutendaal (B.L.), 51 n. 50, 139 n. 9, 216, 235.
- , onderwijzer, zie van Bockrijk.

INHOUD

Woord vooraf	5
Inleiding	9
Bibliografie	11
Afkortingen	22
 Hoofdstuk I. De provincie Limburg onder de regering van Willem I (1815-1830)	 23
Hoofdstuk II. De situatie van het lager onderwijs in het algemeen vóór 1817	
§ 1. Het lager onderwijs op de vooravond van de Franse Re- volutie	30
§ 2. Het lager onderwijs in de Franse tijd	41
§ 3. Pedagogische vernieuwingen in de 18de eeuw	58
§ 4. De betekenis van het jaar 1815	66
Besluit	72
 Hoofdstuk III. Het onderwijsbeleid van de regering in het Zuiden	
§ 1. De centrale overheid grijpt in	74
§ 2. De Jury en de Commissie in de provincie Limburg	83
§ 3. Andere maatregelen van de overheid	96
§ 4. Andere autoriteiten begeleiden de overheidsmaatregelen	98
§ 5. De Kerkelijke overheid en het onderwijsbeleid van de regering	102
Besluit	107
 Hoofdstuk IV. De tijdelijke Jury voor het middelbaar en lager onderwijs in Limburg (dec. 1817 - mei 1821)	
§ 1. De oprichting van schoolgebouwen	109
§ 2. Pogingen tot verbetering van de bekwaamheid van de onderwijzers	119
§ 3. De betekenis van de Jury : haar bevoegdheden en haar begrenzing	130
Besluit	135

Hoofdstuk V. De onderwijzer

§ 1. Naar een verbetering van het inkomen	136
a) De gemeentelijke wedden	136
b) De rijkswedden	141
c) De schoolgelden	143
d) Vrije woning of woningsvergoeding	146
e) Vergoeding voor het armenonderricht	147
f) Provinciale vergoedingen	148
g) Andere vergoedingen als onderwijzer	148
h) Het totale inkomen	149
§ 2. Naar een grotere bekwaamheid	153
a) Groei van de vraag naar geschoold personeel	153
b) Uitbreiding van opleidings- en vervolmakingsmogelijkheden	161
1. Rijkskweekscholen	162
2. Modelscholen	162
3. Normaalcursussen	182
4. Onderwijzersgezelschappen	187
5. Andere opleidingsmogelijkheden	202
6. Opleiding van onderwijzeressen	202
c) Verbetering van de bekwaamheid van de onderwijzers	203
§ 3. Naar een nieuw aanzien	211
a) Benoeming en installatie van de onderwijzer	211
b) Gedrag en ijver	213
c) Andere beroepen en nevenactiviteiten	216
d) Een vernieuwd aanzien	218
Besluit	219

Hoofdstuk VI. Het onderwijs

§ 1. De lokalen	221
a) De ideale situatie	221
b) De werkelijke toestand van de schoollokalen	225
1. De primitieve school	225
2. Bouw van schoollokalen en ontwikkeling van de schooluitrusting	227
c) De financiering	232
1. Het Rijk	232
2. De provincie	234
3. De gemeenten	235
4. Particulieren	238
5. Onderwijzers	240

§ 2. Het onderwijs	
a) Van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs	240
b) Didactiek	250
1. Algemene didactiek	250
2. Programma	253
3. Vernieuwing in de vakmethodiek	255
1) Lezen	255
2) Schrijven	264
3) Taal	265
4) Rekenen	269
5) Godsdienst	271
6) Aardrijkskunde en geschiedenis	273
§ 3. Het schoolleven	274
a) Schoolactiviteiten	274
b) Prijsuitdelingen	278
c) Schoolhygiëne	281
Besluit	282
Hoofdstuk VII. De schoolbevolking	284
§ 1. Schoolbevolking in de provincie	285
§ 2. Enkele dwarsdoorsneden	290
a) Bijzondere - openbare scholen	290
b) Winter - zomerverhouding	291
c) De verhouding jongens - meisjes	294
d) Armenonderwijs	295
Besluit	299
Hoofdstuk VIII. De publieke opinie als remmende factor	301
Algemeen besluit	313
Inhoud der bijlagen	323
Bijlagen	325
Zusammenfassung	363
Résumé	368
Index	373
Inhoud	383

